תנ״ך · אחרונים · אדרת אליהו

אדרת אליהו

רבנו אליהו [הגר"א] ב"ר שלמה זלמן מווילנה

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

אדרת אליהו

רבנו אליהו [הגר"א] ב"ר שלמה זלמן מווילנה

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/אדרת-אליהו/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמת בני הגר"א 5
בראשית 12
פרק א 12
פרק ב 39
פרק ג 47
פרק ד 52
פרק ה 58
פרק ו 59
פרק יב 59
פרק יח 60
פרק לו 63
פרק מא 64
פרק מב 64
פרק מח 65
פרק מט 65
שמות 66
פרק א 66
פרק ו 66
פרק כא 67
פרק כב 69
פרק כג 70
פרק כה 70
פרק כו 71
פרק כח 72
פרק ל 72
פרק לא 74
פרק לג 74
פרק לד 76
פרק לה 77
פרק לו 77
פרק לט 77
ויקרא 78
פרק א 78
פרק ב 83
פרק ג 86
פרק ד 88
פרק ה 93
פרק ו 98
פרק ז 101
פרק ח 107
פרק ט 109
פרק י 111
פרק יא 114
פרק יב 124
פרק יג 125
פרק יד 135
פרק טו 142
פרק טז 147
פרק יז 155
פרק יח 158
פרק יט 160
פרק כ 169
פרק כא 175
פרק כב 182
פרק כג 189
פרק כד 201
פרק כה 206
פרק כו 221
פרק כז 229
במדבר 244
פרק א 244
פרק יב 245

פרק יט 246
פרק כ 262
פרק כא 263
פרק כב 265
פרק כג 299
פרק כד 313
דברים 321
פרק א 321
פרק ג 349
פרק ד 355
פרק ה 357
פרק ו 358
פרק ז 361
פרק ח 364
פרק יא 367
פרק יב 370
פרק יג 380
פרק יד 388
פרק טז 392
פרק יז 394
פרק יח 400
פרק יט 405
פרק כ 409
פרק כא 413
פרק כו 420
פרק כט 423
פרק לב 425
פרק לג 456
פרק לד 477

הקדמת בני הגר"א

במדרש רבה סדר שופטים. א"ר סימון בשם ריב"ל כל מי שבוטח בהקב"ה זוכה להיות כיוצא בו שנאמר ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו. אבל מי שיבטח בע"ג נתחייב להיות כיוצא בה שנאמר כמוהם יהיו עושיהם. צריך לשום לב על כונתם זוכה להיות כיוצא בו. הלא אש אוכלה הוא וכי אפשר להיות כיוצא בו. ואיזה דמות תערכו לו להיות כיוצא בו. ונראה ע"ד שארז"ל בפרשת קדושים ר' אבין אמר אוחרי משל לבני המדינה שעשו ג' עטרות למלך מה עשה המלך נתן בראשו אחת ושתים בראשם של בניו. כך בכל יום ויום העליונים מכתירים להקב"ה ג' קדושות מה הקב"ה עושה נותן בראשו אחת ושתים בראשם של ישראל הה"ד דבר אל כל עדת בני ישראל קדשים תהיו והתקדשתם והייתם קדשים מה שהמשילו הקדושה להעטרה רצו להשכיל אותנו איך כל ישראל יש לו חלק לעה"ב. כמו שהעטרה סובבת הראש להבדילו מזולתו כן ענין הקדושה היא הפרישה והנזירות. וכן ארז"ל עה"ב אין בה לא אכילה ושתיה אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה. ביאורו שכל אחד מובדל מחבירו בהשגתו והנאתו מזיו השכינה. כל אחד לפי כח שכלו ורב עמלו בתורת ה' וידיעת שמו כשהיה בעה"ז. ככה נתוסף לו שפע שבע רצון להנות מזיו השכינה בעה"ב. וכן המשילו הנביאים דעת ה' כל אחד לפי בית קבולו. אמר ומלאה הארץ דעת ה' כמים לים מכסים כמו שאמרו הקדמונים. ולפי שהבדיל ה' את עמו מכל העמים להיות לו חבל נחלתו נקראו קדושים והוא מדרגת צדיקים. וצדיקים הם גדולים יותר ממעלת מלאכי השרת. כ"ש גדולים מעשי צדיקים יותר ממה"ש ולזה אמרו והתקדשתם והייתם קדשים אדם מקדש עצמו מלמטה מקדשין אותו מלמעלה וביאור מלת מלמעלה פי' יותר ממה"ש מפני שהשגתם של צדיקים למעלה יותר מהשגת המלאכים לפי שהמלאכים הם קרובים יותר לכן הם משיגים קצת תהלתו. אפס אינם יודעים כי גדול ה' מכל אלהים. כי אינם בעלי בחירה לקבל אלהות אחרים. שאינם משיגים רק אמת ושקר. ואינם בעלי טעות. וכיון שכל אלהי העמים אלילים לא יבחינו ולא יביטו ליקח מהם שבח לאל עולם. לא כן בני אדם היודעים טו"ר ויכולים לטעות. כמ"ש יתרו עתה ידעתי כל גדול אלהים. לזאת המלאכים אינם רשאים להתחיל לומר שירה עד שיתחילו ישראל ששבחן של ישראל רצויה יותר לפני הקב"ה. לזאת דרשו ז"ל מי יוכל למלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו. באמרם מי יוכל למלל גבורות ה' מי שיכול להשמיע כל תהלתו. לא ידענו מי הכריחם לעשות פסק באמצע פסוק ולהוסיף מלת מי שיכול. ונראה כונתם ע"ד שאמרו. ההוא דנחית וכו' אמר סיימתינהו לכולהו שבחי דמרך הנהו תלתא הגדול הגבור והנורא

אלמלא לא אמרו משה ואתו אנשי כנה"ג וקבעינהו בתפלה וכו'. כי מרע"ה כלל בג' שבחים אלו. כל תהלות ה'. וז"ש משל למלך שמקלסין אותו שיש לו אלף אלפים דינרי כסף ויש לו אלף אלפים דינרי זהב הלא גנאי הוא לו. והענין הוא כי הזהב כולל הרבה של כסף לכן גנאי הוא לו לספר השבח בפרט שאין להם שיעור. כמ"ש סיימתינהו לכולהו שבחי דמרך. וזה כוונתם מי יכול למלל גבורות ה' מי שיכול להשמיע במלות קצרות כל תהלתו דרך כלל. ונראה שזהו כוונת המאמר זוכה להיות כיוצא בו. שחיבה יתירה נודעת לו שהבוטח בה' זוכה לדברים הרבה עד כי חדל לספור ולספר מעלותיו בפרט ולכל מי שיבוא לספר צדקתו אשר עשה יגידם דרך כלל. במאמר אחד סובר שא"א לעמוד על סוף חכמתו ויראתו וחסידותו לדעת **מה זאת עשה אלהים**: האומנם כל המרבה לספר בשבחיו של הגאון מוה"ר אבא זללה"ה ה"ז משובח. רק מי האיש אשר מלאו לבו. להשמיע כל תהלתו. אם כל הארץ מלאה הודו כל פה מלאה תהלתו מאין הפוגות. אך לא מהם ולא מהמונם אשר יוכל לספר נוראותיו בצדק היטיב הדק. אשר ידעתי עודנה מיום הולדו עד זקנה ועד שיבה. אלהים חשבה לטובה. כי עלי החובה. לקרוא **חזו מפעלות אלהים**:

אמנם לבי חלל בקרבי. איך אספר הן דרכו בקודש עמוק וחמוק מאד נעלה. גם במעלליו יתנכר נער בהיותו בן שמונה שנים העמיק שאלה מה למעלה. אפס רק למען דעת שמו יתברך עשה כל אלה. ולא לכבוד עצמו למד לבנת ספיר החכמה. כ"א להבין אמרי בינה אגדות רז"ל שבאו במשל ומליצה כללי חכמת האמת היה אור לנתיבותיה. וכל דרכיה שלום בלי שום לחץ ודחק. **ורב מהיות קולות אלהים**: ערבים עלי מה ששמעתי מפיו הקדוש והטהור על מאמר חז"ל במסכת ב"ב פרק הספינה. ארשב"נ א"ר יוחנן שלשה נקראו על שמו של הקב"ה. ואלו הן צדיקים משיח וירושלים. צדיקים הא דאמרן כל הנקרא בשמי וכו'. משיח דכתיב וזה שמו אשר יקראו ה' צדקינו. ירושלים דכתיב ושם העיר מיום ה' שמה אל תקרי ה' שמה אלא ה' שמה. גילה לעיני להביט נפלאות מתורתו. כתובים באצבע אלהים: מודעת זאת כי שמא מפרש הוא ג' אותיות כי ה' אחרונה היא כפולה. ועל כל אחד מג' אלו הזכיר אות אחת משמא מפרש. אצל הצדיקים הזכיר אות יו"ד משמא מפרש כל הנקרא בשמי הוא שם יו"ד ואצל משיח הזכיר אות ו' משמא מפרש וזה שמו אשר יקראו הוא שם ו'. ואצל ירושלים הזכיר אות ה' משמא מפרש ה' שמה הוא שם ה'. ואם תזכה תבחין שהוא מדוייק בכוונה נכונה אצל ירושלים אות ה' ואצל משיח אות וא"ו ואצל צדיקים אות יו"ד כמבואר בזוהר במקומות הרבה. רוב גבורותיו בביאורים על דרך חכמת האמת מי יתבונן. לא היתה חכמה אשר שגבה ממנו.

בהיותו בן י"ב שנה לא נודע כי באו כל שבע החכמות בקרבו בתכלית הדקות והאמת. זקנים שבאותו הדור צדיקים עושי רצונו אדירי התורה. בחרו בזקנתם ללמוד קדוש החודש להרמב"ם ז"ל עם מפרשיו. כי ידעו כמה יועיל זה הלימוד הנפלא להרבה ענינים התעסקו בזה חצי שנה. **אז ראו הליכותיך אלהים**: המה צוו לעשות להם כדורים. לידע תנועת הכוכבים דבוקיהם וניגודיהם ושימושיהם וזמני חזירתם חלילה. ואל מעמד כל אחד מהם בכל מזל ומזל ואל זמני שקיעתם ועלייתם. ויהי החודש אז נאספו ויוועדו יחדיו וכל אחד כדורו בידו ושלחו פארותיהם על פני חלקי העיון. ויצאו מאצטגנינותם ולא יכלו לכוון הכוכבים במסילותם. כי האומן שעשה הכדורים לא הביט את הטעות אשר יהיה באחרונה מקוצר השגחו ומעבודה ההיא הקשה לא כיון הקוטבים והאופקים אשר בלעדיהן עמודי החכמה ירופפו ויתדותיה גם אדניה יתפלצון. ואיזה ימים טרם התוועדו הוא היה כבן שמונה שנה. בבואו לאכול סעודת הצהרים טרם יבשלון הסיר חייבהו כח חכמתו מפאת עצמות מעלתה היותר גבוה גבוה לבלתי תכלית שיוכל לעשות כדור השמים בשכלו בעצת עצמו הטובה והנכונה. במיעוט עסק בספרי התכונה כימים עשור כשיעור חצי שעה בכל יום ובשעות האלו היה מעיין בס' תכונת השמים ונתעורר על כל דקי הספיקות כקלות כחמורות עד שמצא מלות מועטות בחכמה הזאת מחזיקות את המרובה. ומצד פקחתו נסתכל ביום הוועדם יחד. שמר את הדבר כל משך הזמן שהיו גדולי הדור קוהים ברוב הספיקות שעה הרבה ע"ד העצה והמלכה. וכאשר לא היה להם מקום לנטות אנה ואנה ויכנס בסוד עדה לישרים. וישאל ויאמר היכול אוכל דבר מאומה לא להרבות כבודי ולא למעט חלילה כבוד מרנן ורבנן. כי ידעתי מאמר חז"ל כל המרבה בכבודו וממעיט בכבוד שמים גופו מחולל על הבריות וכבוד שמים מתרבה. רק בקשתי צדדים לעשות כדור השמים מעקלות וחשוקיהם עץ בסדר נכון ומשובח. לצורך השלמת החכמה ההיא במסמרות עץ נטועים. לקחתי שמץ החכמה לחזות בנועם ה' בחידושו תורתו. והורה באצבע באיזה ענף מיוחד נשתבשו האומנים במלאכת מעשה הכדורים שלהם. ונתיישרו בעיניהם מבוכתם. והביטו אחריו בתכלית החריצות הראוי והנאות לפי גודל חכמתם ומצאו שלא נפל מדבריו הטוב ארצה. וכאשר ראו כי כיון בדבריו אל דרך הנכונה ענו ואמרו הוא יתן מפיו חכמה דעת ותבונה. בגפ"ת ובכל חכמות הרמות ידו תנחהו. הוא ידריכם באמתתו במסילה העולה בית אל. אל נכח פני ה' לתכלית יראתו ועבדתו. **זה מתת אלהים**: כל החכמות אליו ידרושו ספחנו נא לרקחות ולטבחות. לכה אתנו ונלכה באור ה' ונרוצה באורחותיו ונשען על אמרת קדוש ישראל באמת. שאר ישוב אליו. בראשונה היא חכמת המספר והמשנשים. הניף לה ידו

והרים לה קולו בואי נא ברוכה ה' לשערי התורה והוראה. כי גם רבים חללים הפילה ואת בקיעי בני עמינו ראיתי כי רבו. אולי המאור של תורה יחזירנה למוטב ותקעתיה יתד במקום נאמן. למען יראו וידעו כי יד ה' עשתה גם זאת. ויאמר אליה ספר אתה בעישורייתא דבי רבי למען תצדק. ותורהו ותאמר אליו יתמוך דברי לבך. אם נוטלין ששה בנות עדיין נשאר לו שלשה וחצי. ועוד חלק עשרים ומעט יותר. דהיינו אחד מחמש מאות ומעט מן המעט יותר. ובכ"ד בנות יותר לו המעשר. ר"ל אחד מעשרה. והוא כלל גדול בחכמת הקבלה **לך דומיה תהלה אלהים**: ויאמר אנסה נא עוד הפעם אם כל חפצי תשלים. הן רז"ל אמרו כל אמתא בריבוע אמתא ותרי חומשי באלכסונה. וקראוהו חכמים בהיותו קרוב אחד משבעים בקירוב חסדי מאתך לא ימוש אם תאמר לי כלל הקירוב. רוח מבינתה תענהו שהוא אחד מארבעה עשר אלף בקירוב. ור"ל אחד משבעים פחות אחד מי"ד אלף בקירוב. ובחידושיו על גפ"ת. הנני נוטה אליכם כל דבריו בביאור לעין כל. **ותתן לבך כלב אלהים**:

ויפן אל חכמת התכונה ויאמר עבדי אתה. כי הנביאים הראשונים התנבאו שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה המוציא במספר צבאם וכו' לזאת בחרתיך ולא מאסתיך הנה עתה תקום דברי עבדיו ועצת רז"ל תשלים. בקידוש החודש לפניהם תלך והדורים תיישר. להבין דברי חכמים אשר המליצו דבריהם במכמני מסתרי החכמה וסוד העיבור בשיטות החמורות בר"ה ובעירובין. כל גדולי הדור נתקבצו באו על מבועי החכמה ינהלם ומסילותיה הרים. פיהם פתחו בחכמה ויאמרו הנמצא כזה אם לא בחוזים. כאהלות נטע ה' עלי עצי ארזים. רואיו מנעוריו התענגו בו מאוד למשגב. כתענוג האוזן עלי מנים ועוגב. חכמת אדם תאיר פניו. עד זוהר חמה נגד זוהרו למאומה נחשבה. אם זוהר השמש בתבל כלה. זוהר חכמתו כעין חשמלה. משוטטת גם בעלטה ואופל. ה' אמר לשכון בערפל. **וכל עצי עדן לא עממוהו בגן אלהים**: בהיותו בן עשר שנים היה לו חבר מובהק דבק מאח. ש"ב הרב הגאון המפורסם מו' אריה ליב ז"ל אב"ד דק"ק טשעחאנאוויטש. והיה עמית אתו בגפ"ת הקימו להם משמורות. לכולם עתים סדורות. רק כמה שעות ביום שם שם לו לבדנה. מטמון אמונה. ללמוד תוצאות מקור הבינה: כל חלקי הזוהר וס' פרד"ס וכתבי האר"י ז"ל שם ידו הדה ושם יעדה לו לבדו בלי חבר. ובששה חדשים עבר משער לשער כל ביאור הזוהר. ופרשו אור שכלו להאיר עד מכונה לבוא לנקודה הראשונה כי ידע אלהים. בביאורו על זוהר חדש ראיתי מכתביו על כתוב. ולנעמי איש מודע. מגלה רזין מה שלא רצו תנאים הראשונים לגלות לתלמידיהם. וכתב שנתגלה לו להודיע לנו ברמז כדרכו הטובה במכתביו הרבים והשלמים. עוד גילה לנו

במכתביו דבריו הסתומים מעין כל חי אולי נזכה כולנו לאורו. **ואעשה עמכם חסד אלהים**: בהיותו בן י"א שנה אז כל תהלה לעומתו מגרעת. וכל מתי החכמה והדעת. נלאו לשער בבינה מכרעת. רוב שכלו אשר כמעין נובעת. ביום שמחת לבו הוא ליל שמחת תורה. זכור תזכור עליו נפשו כי מזמן ידוע ומעת קבוע. נדרה נפשו. ללמוד מסכת זבחים ומנחות ולסיים בשמחת תורה. ועדיין לא החל מלאכתו כי כל השנה הפיצו מעינות שכלו בגפ"ת בארבעה סדרים הראשונים ובפוסקים ראשונים ואחרונים. אז דלג ברוב עוז אהבת ה' ותפקחנה עינו כל הלילה ההוא. וילן שם איש טוב ומעולה מופת הדור חריף ובקי חכם חרשים המנוח מה' מיכל ז"ל מדאטנאווי הקיצותו בחצות הלילה וישאל עליו איו איפה נעלם. הכי לא היה בינינו כ"א חולם ויבא החדרה **אין זה כי אם בית אלהים**: שמה מצאו עוסק בתורה הודה והדרה במסכת זבחים בדף חמשים. ור' מיכל בראותו את אלה בא למולו והרים את קולו. ומשפטו עליו חרץ. אדם אין צדיק בארץ. איך נדמית לי שכל מעשיך בלי שוא ותפל. עתה ראיתי המה בלי חיבור וטפל. בשתי שעות למדת חמשים דפים משיטות חמורות בלי ספק היש טעם כבריר חלמות. ויבוא לנסותו בחידות במקומות הקשות בגפ"ת באותן חמשים דפים. אם הוא מבנים כחשים. אשר נפשם יעשו באושים. ויענהו על כל דברי הקשים. לכל חפצו דרושים. בכמה פנים. ככה נסהו עשרה מונים. אז אמר ר' מיכל בלבו. מובטחני בזה שאורו תצהיר לכל יושבי האדמה. הלא מנוגה נגדו בנעוריו חפרה הלבנה ובושה החמה. **מה יקר חסדך אלהים**: וישכב ר' מיכל ויישן כפעם בפעם הבוקר אור ויקץ משנתו ולבו הומה: רוחו מחופפת. ונפשו נכספת. לראות ולדעת חדשים לבקרים כמה למד העלם הזה. וישב לפנות בוקר וימצאהו שהחל מסכת מנחות ולמד יותר מהחצי ויאמר בלבו מי יוכל למצוא עד תכלית חפצך. ודבר בלבו דבר כפעם בפעם היאומן קלות המרוץ בלימודו. ויחל לנסהו עוד הפעם במקומות הקשות בחצי ההוא שלמד באותו הלילה. ומצאוהו יותר מכדי מדתו בעומק החריפות יותר מכדי שיעור. ויגזור אומר אין זה כ"א מברואי ברק. ראיתי כי כל הויות דאביי ורבא הוא מפרק. ויברכהו ויאמר שמעך יבורך בסוד ישרים ועדה. זרעו יבורך כן דור דורים. וגם ישאל במשפט האורים. **וימלא אותו רוח אלהים**: לא שקט עד השלים נדרו וסיים מס' זבחים ומנחות קודם תפילת השחר. ויתפלל עם הציבור ברוב עליזות ועליצות נפשו ושמח בשמחת תורה בזיו זוהר שלהבת נשמתו. נורא איומה ברה כחמה אשר ממחצב צח הורמה. אשרי עין ראתה זאת למשמע אזן דאבה נפשי ונפשיכם. **מה זאת עשה לנו אלהים**: איך אנחם. הן הבא לחקור ולהשיג כח חכמתו ולשים גבול לגדולתו לשוא צרף צורף. הן עשה לבדו נפלאות גדולות. וכל צבאי צבאות הציב גבולות ה' נתן לו חכמה

לא ישיג האדם כפי הראות. רצוני למלאות מאוויי בני עמנו להגיד המעט אשר ידעתי. אמרתי אספרה כמו יעלה כרך גדול ונורא. אגיד ראשי דברים יגדל חשוקיהם ויתמעט תכלית מאוייהם. לזאת הרפו. יזכני ה' להוציא לאור עולם צדקותיו ונוראותיו בחיבוריו הרבים והשלמים תזכו לחזות בנועם ה' ולבקר יום יום בחידושי תורתו. ישמע חכם ויוסיף לקח. נר לרגלי אמרי נועם רז"ל מ"ד עשיתי משפט וצדק בל תניחני לעושקי משל לסוחר שמבקש לילך בדרך מה עשה לקח כל פרקמטיא שלו אבנים טובים ומרגליות ונטלן בחיקו ויצא. באו עליו לסטים ותפשוהו א"ל מה בידך אמר אין בידי אלא כלי זכוכית אלו. א"ל אלו בכמה א"ל שתים בסלע ושלש בסלע. אמרו זה לזה ובשביל אלו נהרוג אותו הניחוהו והלכו להם. נכנס הסוחר אל המדינה התחיל יושב ומוכר בדמים יקרים נכנסו הלסטים אצלו א"ל זו בכמה וזו בכמה א"ל זה במאה מנה וזה בריבוא. א"ל אתה הוא שאמרת שתים בסלע ושלש בסלע א"ל באותה שעה במקום סכנה הייתי עכשיו אם אין אתם נותנין בכדי דמיה אין אתם נוטלין אותה. כך ישראל בעה"ז מי שהוא עושה מצוה אינו יודע מתן שכרה אבל לע"ל הן תמהין ממתן שכרה שאין העולם כלו יכול לקבלה עכ"ל. הנה על פי הדברים האלה תשכיל ותראה. תלמידיו הראשונים אשריהם ואשרי חלקם קבלו תורתו ויראתו באופן יותר שלם ויותר קרוב האפשרי. כי מי הוא ואי זהו אשר ימצא את עצמו רחוק ממקום חיותו. ולא יחלץ איש מהר להתקרב בהיות לאל ידו. כי היו זריזים ופקחים נתנו תמיד לבם על דרכיהם. וחושדין את עצמן ונתנו את כאת מגמתם לבוא אל תכלית כונת רבם. ותלמידיו האחרונים קבלו באופן ושיעור הפחות ולא נראה להם בידו אלא כלי זכוכית. וכאשר שמעו כי דבריו יקרים המה בקצוי ארץ וים רחוקים. עשקו בלי צדק ומשפט. ואמת הוא בכלל האדם. כי השפע היורד עליו מרבו ע"פ מדתו מתהפך בלב כל אחד כפי מה שהוא. והאיש הנבון והטוב בעצמו ישמע ויוסיף לקח וימתיק הענין בלבו ויצץ ציץ ויגמול פרי יפה תואר. כן עשו תלמידיו הראשונים צמחן עשו קמח מנופה וסולת נקי. לא כן האחרונים גם שהסתיר מהם ועשה כל פרקמטיא שלו לעת זקנותו אבנים טובות ומרגליות. ולא היה כחם יפה להשיגם והשיגו העתקות. וחוששין אנחנו להם מחטאת ושגגת תלמוד שעולה זדון. כי החיוב עליהם לברר וללבן עם כתיבת יד קדשו. והמה כאדם עברו ברית האמונה הפרו חוק דת התלמידים ההגונים. ולא עליהם בלבד תלונותינו אלא גם על המסייעים. לא די שלא השתיקו והכחישו כחם אלא שנפנו לעזור אותם ולאמת עניינם:

אמנם לא יתכן. היות המעשים המכוונים מגדולי אנשים ימשך במקרה. אבל היה מעלה עמוקה אלהית למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו. לבטל דמויי האנשים

אשר יתפתו אחריהם לחשוד אותי בדבר שאין בי. חלילה להוסיף דברים מלבי. לערב בלשונו הנקי מה לתבן את הבר. והיתה העצה הנכונה בזה לקחת שנים ושלשה מזקני תלמידיו וחכמיו אנשי סודו אשר פתח להם שערי חכמתו. הם יבינו וישכילו כתיבת ידו ממש ומסורת החכמה בידם לסדרם. בעיון רב על התנאים ודברים הדקים שראוי לצרף עם המלאכה הזאת. והטילו איסור חמור. ויצאו אנשים מגדר היראה והמוסר וכתבו כפי אשר שמעו איש מפי איש ומפי כתבם. פעמים באו בארוכה ופעמים באו בקצרה במקום שאמרו להאריך. ואנכי שמרתי ארחותי והבאתי כתיבת ידו ממש אל החכמים הזקנים המבוררים וסידרו באופן היותר נאות לפי כחם. והמבינים ישימו וישכילו האמת לאמתתו. ויותר אשים לפי מחסום. ואעזוב אל המעיין בהם ומשים לב על תוכן כוונתו ז"ל בהגיע העיון אל מקומם ודי בזה:

צריכין אנחנו למודעי. כי בזה יובדל ביאוריו ז"ל מזולתו. כי רבים וכן שלמים עמלו הרבה בתורה. ושלימותם בחותמם זכה להם והשכילו הרבה ביאורים מתוקים לחיך. דבריהם הם זכרוניהם כל חיך הטועמם אומר לי הוא. רק לא השגיחו על פרטי הכתוב ודקדוקיו ומרגלא בפומיהם. ברובי התורה כפל הענין במלות שונות ובאמת כל מדרשי רז"ל במדרשים וזוהר דקדקו הרבה לבאר כל מלות הכפולות ובדקות פשטות הענין כן היה דרכו של מר אבא הגאון זללה"ה בביאורי הכתובים יגיעות הרבה יגע ברוב חריפותו ודקות עיונו וגודל השגתו. להעמיד הכתובים על פשוטן שלא יהיה אות אחת יתירה וכל המלות כפולות יבוארו הבדילן. אחרי דבריו לא ישנו. וכל א' יבין לאשורו כפי השגתו. אם בדרך הפשט. ומי שחננו דעת אלהים ילך למישרים כפי כח השגתו. דור לדור יספרו נפלאותיו. ויאמרו מי ימלל גבורות חכמתו וקדושתו. אין אומר ואין דברים להשמיע כל תהלתו. אתה ה' לבדך לא עזבתו כל מספר ימי חייו. כאשר היית עם אבותינו אל תעזבנו ואל תטשנו. ותן בלבנו לעבדך בלבב שלם להבין חבוריו בנגלה ובנסתר למען דעת שמך הגדול. כרצונך ורצון יראיך ורצון כל בית ישראל. דברי בניו העומדים צפופים מיראת רוממותו וקדושתו: **יהודה ליב בהגאון החסיד האמתי מוה' אליהו זללה"ה מווילנא אברהם בהגאון החסיד האמתי מוה' אליהו זללה"ה מווילנא**

בראשית

פרק א

פסוק א

בראשית ברא אלהים השמים ואת הארץ. ראוי להשים לב על ל"ב הערות בפרשה ראשונה. א. מדוע לא נאמר בראשונה. ב. הלא כל ראשית הוא סמוך וכאן הוא מוכרת כאשר תראה בהתיר הספיקו'. ג. מדוע לא הזכיר בכל מעשה בראשית רק שם אלהים. ד. שינוי הנמצא בין והארץ היתה בקמץ ובין וליבשה קרא ארץ בסגול. ה. אומרו שנברא השמי' ביום ראשון ואח"כ אמר יהי רקיע ביום שני ומלת יהי מורה על בריאה ולא על חיזוק כמ"ש ויהי אור שמקודם לא היה. ו. צריך להשכיל מהות תהו ובהו וחשך וא"ל שהם נעדרים כי מצינו לרז"ל במס' חגיגה (דף י"ב ע"א) שחשבו עשרה דברים שנבראו ביום ראשון ותהו וחשך ממניינם א"כ המה נבראים ולפי זה צריך להבין ביאור הית' תהו וכו'. ז. מדוע לא נזכר בתהו וכו' וכן במים לשון בריאה. ח. להבין מהו רוח אלהים. ט. מהו פני המים עדין לא הוזכר כלל מים. י. מדוע נאמר פעם ויברא. ופעם יהי. ופעם ויעש. י"א. מהו ויבדל וא"א שהאור והחשך ישתמשו יחד. י"ב. מדוע נאמר ביום ראשון יום אחד. י"ג. מהו ויהי מבדיל שמשמעו לשון ציווי וכן מהו ויעש ויבדל. י"ד. מהו ויהי כן. ט"ו אומרו ביום השני ויקרא אלהי' לרקיע שמים. הלא כבר הזכיר שמי' ביום ראשון. ט"ז. מהו לשון ולמקו'. י"ז. מהו תדש' הארץ דשא עשב. י"ח. מהו שאמ' ויהי כן ואח"כ אמר ותוצא הארץ. י"ט. להבין אומרו ברקי' השמי'. כ. מהו אותו' ומועדי' וכו'. כ"א. במאמ' ויתן אות' אלהים ברקיע לא חשיב לאותו' ולמועדי' וכו'. כ"ב. הלא האור נברא ביום ראשון ומהו המאורות שנבראו ביום רביעי. כ"ג מדוע לא הזכיר בריאה בכוכבים. ואומרו שני המאורות הגדולים ואח"כ אמר את המאור הגדול ואת המאור הקטן. כ"ד. מה זה לשון שרץ נפש חיה ובבהמה לא נאמ' נפש בהמה. כ"ה. מה זה את כל נפש החיה הרמשת אשר שרצו. כ"ו. מה זה ויברך אותם אלהים לאמר פרו ורבו. מהו לאמר. כ"ז. מדוע אמר פרו לשון ציווי. כ"ח. שאמר תוצא הארץ וכו' ויהי כן ואח"כ אמר ויעש וכו'. כ"ט. לשון נעשה אדם. למ"ד. ויאמר אלהים הנה נתתי וכו' והוא א' מעשרה מאמרות וסיים ויהי כן מה הויה היתה ואיזה בריאה נברא בזה המאמר. ל"א. ההבדל שבין עשב זורע זרע ובין ירק. ל"ב. מדוע לא נאמר זרע אצל ירק כמו אצל עשב. ותמצא התירן בביאורו לשכנו תדרשנו כל א' על מקומו.

בראשית ב' הוא ב' הזמניי. כמו ביום. מפני שהזמן עצמו נברא והב' מורה על עת הבריאה שהיה בחלק הראשון מהזמן הנברא ודע מה שבא מאמר ראשית ולא ראשון. גם שאינו

בא כמשפטו להיות דבוק כמו בראשית ממלכת יהויקים כמו שתראה בדברי רש"י ז"ל. אפס אם תתבונן. תשכיל שההכרחי לבוא בתחלת הבריאה מאמר ראשית ולא ראשונה. כי ההבדל בין לשון ראשית. לראשון. הוא. כי מלת ראשון נופל בבחינת זולתו השני לו. אבל יצוייר כי עדיין נמצא זולתו הקודם לו. ד"מ א' ב' ג'. ב' הוא ראשון לג' בערך הג' אפס לא בערך א'. ומלת ראשית הונח להורת על ראשית ההחלטי אשר לא יצוייר דבר נמצא קודם לו. לכן תמצא מאמר דבוק כמו ראשית ממלכת יהויקי' כי שם לא יתכן מלת ראשית לבד. הנופל על ראשית ההחלטי לכן הוא מצורף אל ממלכת יהויקים. כי בערך המשך ממלכתו הוא ראשית לו אפם בתחלת עצם הבריאה לא יתכן לבוא מאמר המצטרף אבל ההכרחי להיות ראשית לבד כי לו משפט הבכורה הקודם לכל הנמצאים בלתי מצורף אל זולתו להוציא מדעת המיני' שאומרי' שהיו ב' חומרים קדמוני' חלילה. ומה שהכריח רש"י ז"ל שהמים קדמו מפני שהשמים נבראי' מאש ומים. סתירתו תראה בפסוקים הבאים:

ברא הבינו כל מפרשי הדת. שמורה על דבר מחודש יש מאין אבל מה יאמרו ויברא אלהים התנינים הגדולים. וכן ויברא אלהים את האדם בצלמו. וכן מה שתקנו קדמונינו בכל ברכת הנהנין בורא פרי האדמה. בורא פרי העץ. ונשארה כללם הידוע מעל. ונראה כי תואר הנמצאים נחלקו אל שלש אלה והוא עצם מקרה דבוק. מקרה שאינו דבוק. ד"מ כלי עץ תמצא בו. העץ הוא עצם. תואר השולחן בכמות היא מקרה לכל אשר יחפוץ הפועל יטנו אם להיות קערורות או מרובעות בצלעותיו. וזה המקרה הוא דבוק אל העץ ולא יתפרד ממנו. אפס תקונו ואופן הדרתו הוא מקרה שאינו דבוק. כמו משיחת הששר והוד גוונו. אבל נצמד אליו ונטפל אצלו. ושלשה תנאי הנמצאות נקבו בשמות. בריאה. יצירה. עשיה. מלת בריאה הונח להורות על חידוש העצם. אשר אין בכח הנבראים אפי' כולם חכמים ונבונים לחדשו. כמו הדומם או הצומח וכל מיני מתכיות. יצירה נופל על צורת הדבר בכמות. והוא המקרה הדבוק. עשיה יתכן על תיקון עשיתו. והוא שאינו דבוק. ואצל בריאת האדם נאמר שלש אלה. ויברא אלהים את האדם בצלמו. וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה. ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמינו. בריאה לעומת נשמתו צלם אלהים. יצירה על ציור ותואר אבריו. ועשיה על אופן תיקונו הנטפל אליו בשמירת בריאותיו. כמו ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם. לכן נאמר ויברא אלהים את התניני' כי הם בבחינת העצ'. וכן תיקנו בור' פרי כי אינו בכח כל הנבראי' לחדשו בעבור שהוא עצם פועל ה'. וכן אמר יוצר אור ובורא חשך עושה שלום מפני שהעצם והמקרה יבחנו. בבחינת דבר מי מהם יקום כמו שראינו בחומר המי' אשר

נמצא לו ב' תכונות שונות קר ולח. ולא ידענו איזה מהם עצם ואיזה מהם מקרה. אפס נשכילם כאשר יתפשרו המים אז הקרירות הולך ממנו. רק הלחות לבדו קיים. מזה נדע שהלחות עצם לו ולא הקרירות וכן מזה תבין ותשכיל. בשני תכונות אלו. המנגדים והם אור וחושך ואין ידוע איזה מהם העצם. אפס כאשר חשך השמש בצאתו יעדר האור ונשאר החשך קיים. וכן בעצם היום כשיסוגר הבית והחלונות מבוא האור. יגיע חושך ויתפשט בכל פנות הבית ולא נודע אופן הגעתו. אז תשכיל כי הוא עצם הבריאה. אפס האור דוחה את החושך עד מקום שקרני זיוו הודו מגעת. וכאשר יעדר מקבילו אז נשאר קיים על מתכונתו. לכן על חידוש החושך נאמר בריאה בורא חושך בעבור שהוא חומר עצם שאין כח השכל לידע תוארו. ועל זכות האור מונח מלת יצירה. כי גבול שם לו. לדחות החשך כפי כח ממשלתו והפקת נוגה. כמו צורת הכלי הוא בכמות. כן צורתו הוא בגבולו אשר לא יעבור. ועושה שלום הוא תיקון העולם ומלואו. וזה לשון הזהב של מורי אבא הגאון זצללה"ה. ברא הוא עצם הדבר ואפילו יש מיש כמו כל ברכת הנהנין בורא פרי האדמ' בורא פרי העץ והרבה כיוצא. יצירה הוא ציור הדבר ההוא כמו האברי' באדם וכמותו ואיכותו בגודל ומדתו ועשיה היא תיקון הדבר בשלימותו ואף בדברים שחוץ לגופו כמו ויעש כו' כתנות כו' עשה לי את החיל כו' עשה את כל הכבוד וכיוצא עכ"ל הנבחר.

אלהים הוא מורה על כח המנהיג כל העולם ומלואו. ומביט אל כל מעשיהם. ושם הזה הוא מושאל אל כל מנהיג ומשגיח. כמו עד האלהי' יבוא דבר שניהם. וכן המלאכי' לכן תמצא אצל זה השם אלהי אלהים מפני שכל כוכב במסילו הוא משפיע אל כל העולם. וז"ש רז"ל (פסחים צ"ד א') שכל הישוב כולו תחת כוכב א' יושב. אפס ההשפעות מתחלפות. בהשתנות הכוכבים. הא' משפיע חיים. הב' עושר. הג'. גבורה. ה"ד בנים. וכן כולם. ושיעור ההשפעות כמספר הכוכבים. והש"י הוא אחד באחדות. הוא המשפיע לכל כוכב וכוכב כפי הכשר קבלתו לכן נקרא אלהי אלהים. וז"ש המשורר מונה מספר לכוכבים. לכלם שמות יקרא. גדול אדונינו ורב כח וכו'. כי הש"י ב"ה השגתו לא יגיע לנו כי אם בהבטת מעשה ידיו ופועלו כמ"ש (תהלים ח' ד') כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך ירח וכוכבים אשר כוננת וכו'. וכאשר נוכל להשיג כח והנהגת כל כוכב וכוכב. אז נשכיל מה רב כח המשפיע לכל א' וא' וז"ש (תהלים קמ"ז ד') מונה מספר לכוכבי' לכולם שמות יקרא פי' לכל א' יקרא בשם אחר. כפי השתנות פעולתם בעולם השפל כמו שאדם קרא שמות לחיות הארץ. כפי כחם ותכונתם. ואמר דוד ע"ה הבט נא וראה גדול אדונינו ורב כח הנותן לכל כוכב כח מיוחד וכח נקרא אל לכן נקרא

אלהים בלשון רבים כי הוא סובל הכל ומשפיע לכל א' וא'. ונקרא אלהי ישראל וכן אלהי אבותינו אברהם יצחק ויעקב לפי שהיו מושגחי' מאתו השגחה פרטיות. וכן ויפלו על פניהם ויאמרו ה' הוא האלהים לפי שהיו מודים בבורא העולם אבל אמרו עזב ה' את הארץ ונטשו ביד המזלות וכשראו שינוי הטבע נפלו על פניהם מפני הכלימה על דעתם המשובשת והודו שה' הוא האלהים המשגיח בפרטות. ושומע בקול עבדו. וזה שאנחנו אומרים ה' אלהינו מלך העולם. עלינו משגיח בפרטות. כמו וידע אלהים ידיעה פרטית ושל חיבה. ועל כל האומות הוא מלך העול' כמ"ש ומלכותו בכל משל' בע"כ שלא בטובת' ולכן נקרא מלך הגוי' כמ"ש מי לא יראך מלך הגוים. וז"ל בלקוטין ח"ג דף קכ"ג א'. אלקים כ"כ בכל מעשה בראשית כי כל מעש' יש בו ב' דברים עצמותו וחיותו. ועצמותו נעשה בשם אלקים וחיותו הוא בשם הויה ב"ה שמחי' את כולם ואין השם שוכן אלא באחד אחר שנכללו כל הבריות. וז"ש הזכיר שם מלא על עולם מל' ר"ל מלא כנ"ל ובתולדת שהעולם מלא ועדיין עשה פעולת חדשות עד והאד' ידע נאמר ה' אלהים עכ"ל הזהב. ובדף קנ"א ב' כתב וז"ל. ברכה כתבו שהיא לשון בריכה והם מאה כמנין אדנים והם הנחלים ההולכים אל הים והם אותיות אלהי"ם והים הוא י"ם מל"א שהוא מאה שמדת הקב"ה שהמלא מחזיק את המלא עכ"ל. ורש"י ז"ל פי' בתחלה עלה במחשבה לברא במה"ד וראה שאין העולם מתקיים שתף עמה מדה"ר. ח"ו אין בו ית"ש שינוי רצון רק סוף המעשה במחשב' תחלה וביי"ה ה' צור עולמים עה"ז ועה"ב. וסוף המעשה הוא עוה"ב והוא בינה וגבורה עלה במחשבה תחלה. וראה שאין העולם מתקיים בלי עולם המעשה ושתף עמה מדת הרחמים עולם חסד יבנה והוא עוה"ז:

את מונח להורות על עצם הנפעל. כמו ראובן הכה את שמעון. אם הי' נאמר ראובן הכה שמעון לא נודע מי המוכה ומי המכה. ואת יורה על המוכה והוא שמעון ומה שארז"ל (עיין בתוספת חגיגה י"ב ע"ב שהוא מדרש ופליג אגמרא דידן וע"ש) את השמים לרבות תולדות השמים רבו ספיקותיו א' איך נשמע ממלת את תולדותיהן. שנית. כי מלת את אינו מיותר והוא הכרחי כאשר ביארנו. אך תשכיל כאשר תתבונן. על מה אדני דרשות רז"ל הטבעו. והוא כי כל מלה ושם ופועל. הוא משותף בהבנתו לכמה ביאורים. והפשט מהמל' הוא כפי ביאור המלה לפי המשך ענינה. והדרש. הוא כפי הבנת ביאורו המשותף לו כמו שתרא' במלת את ותוסף לקח במלו' אחרות. כי הבנת מלת את הוא לשני פנים הא' המורה על עצם הנפעל. ואופן ה"ב בהבנת מלת את המורה על דברי המצטרף כמו אתי אתך. ולפי. השקפת ביאורו הפשוט מלת את הכרחי כאן. ודרז"ל הוא כפי הבנת המשותף את השמים. עם השמים ודרשו תולדות השמים. ובזה. יובן דברי

המדרש וז"ל ר"י שאל את ר"ע וא"ל בשביל ששמשת את נחום איש ג"ז הדין את דכתיב הכא מהו א"ל אם נאמר בראשית ברא אלהים שמים וארץ. היינו אומרים שמים אלוהות הן א"ל כי לא דבר רק הוא מכם ואם רק הוא מכם למה שאין אתם יודעין לדרוש אלא את השמים לרבות חמה ולבנה ומזלות. ואת הארץ לרבות אילנו' ודשאין וג"ע עכ"ל. בהשקפה ראשונה תשובת ר' ישמעאל בלתי מובן כי ר"ע הראה לו שאינו מיותר והאיך ריבה ממנו. אבל תשובתו תמצא בלשונו הצח. במה שאמר שאין אתם יודעין לדרוש. כי לפי הפשט אינו מיותר והוא הכרחי. אבל לפי הבנתו השנית שהוא מצטרף אין אתם יודעין לדרוש כמו שכתבנו שהדרש יובן מאופן המשותף אל התיבה ודרש לרבות חמה ולבנה וכו' כמו שהי' כתוב עם השמים. ובזה תשכיל דרז"ל (מדרש רבה פרשה ס"ג) ורב יעבוד צעיר זכה כו' מפני שלא נאמר את צעיר או בצעיר לפיכך תלוי בבחירתו:

השמים קדמונינו מפרשי הדת הבינו שהוא מלה מורכבת מאש ומים (חגיגה י"ב ע"א) ומה יעשו במלת שמי השמים. וכן בלשון רז"ל שמי קורה. אפס מלת שמי' נגזר משם. המורה על דבר המקבילו מרחוק. לעומתו. כי בשטחית הדבר או בגובהו נמצא שני ראשים הא' הקרוב אליו. והשנית פאת המקביל. על הראשון. אמר מלת פה. ועל השנית נופל לשון שם. ועל כל נמצא עולם השפל אמר שם במקרה. כפי השתנות הזמנים והמקומות. ד"מ כאשר ישכון האדם בצפון העולם יאמר על צפון. פה. ועל דרום המקבילו. שם. וכאשר יעתיק משכנו לדרום העולם אז יקרא לפאת צפון שם. ומלת שם בעצם. לא נוכל לקרות כ"א על קצה שאין באפשרות להגיע שם והוא הרקיע כמ"ש רז"ל (סוכה ה' ע"א) מעול' לא עלה משה למרום. ושמים הוא לשון גבוה כמו ערים בצורת וגדולת בשמים. וכן בלשון רז"ל שמי קורה. וכן שמי שמים לשון גבוה על כל גבוהים. ומה שהונח שמים לשון רבים כן הוא מדרך לשה"ק לקרו' על חלק א' מחלקי המתאימות בלשון רבים כמו רכב ורחיים יד ידים מפני שהמה נצמדים יחד. כן הרקיעי' ש"ץ המה למספרן יחד יתלכדו ולא יתפרדו:

ואת הארץ את הוא מורה על עצם הנפעל. וי"ו הוא ו' העיטוף ודע מה שבא האלף של הארץ קמוצה לא מפני שהו' סוף פסוק כי גם בתחיל' הפסוק והארץ היתה תהו וכו' באה ג"כ קמוצה אפס הקמץ בא להורות שכוונתו לכלול כל הד' יסודות עולם ומלואן עד גלגל השני. וארץ בסגול הונח להורות רק על יסוד העפר והיא היבשה לבדנה. ודע שכל הרקיעים יחד נקראים שמים הוא שם הכולל וכל אחת לבדנה יש לה שם הפרטי. וכן הכוכבים כלם בכלל נקראים כוכבים. וכל א' יש לה שם בפני עצמה כמו ש"צ"ם חנכ"ל. ויש בהן אחת מיוחדת אשר שם הפרטי שוה לשם הכללי והוא מזל כוכב. כן

רקיע התחתונה שם הפרטי שלה שוה לשם הכללי ונקרא בעצמה ג"כ שמים. ומה שבא ה"א בתחלת תיבת שמים וארץ. הוא מסוג האמור על העתיד כי בא בתחלתו להורות על ד' פנים. א' הוא הידוע. ב' הוא המפורסם והמקובל. ג' הוא הנגלה. ד' הוא האמור למטה. וכן אמר יום הששי ויום השביעי ולא אמר יום החמישי וזולתן. מפני שיום הששי והשביעי נשנו ונאמרו עוד בתורה כמו והי' ביום הששי והכינו ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט. אל יצא איש ממקומו ביום השביעי. אפס שאר ימי המעשה לא נשנו עוד בכל ספרי אנ"ך לכן לא נכתב בהן ה"א בתחלתן. וכן שמים וארץ נשנו ונאמרו פעמים שונות נכתב ה"א בתחלתן. הביטה וראה ותמצא בפסוק ראשון שבעה תיבות ובהן. כ"ח אותיות. ד' פעמים ז' כנגד ד' עולמות סימנן אבי"ע. בראשית ברא הוא עולם הבריאה. אלקים הוא אצילות ב"ה. את השמים ואת הארץ המה עולמות היצירה והעשי' את השמים יש בהן שבעה אותיות ונחלקו לב' תיבות של ב' וה' אותיות. לכלול שבעה הרקיעי' שנחלקו ג"כ שנים בפני עצמן וחמש בפ"ע ולא פליגי רב יהוד' וריש לקיש במס' חגיגה דף י"ב במציאות אלא שזה חשב בכללות הן נחלקים לשני' השמים ושמי השמים. וזה חשב בפרטות הן נחלקים לשבעה. וארז"ל רקיע שבו חמה ולבנה כוכבים ומזלות שהם חמשה כוכבי לכת ומזלות. והקשו התוכנים הלא נראה שהם קבועים בח' גלגלים ובהן הרבה גלגלים ובאמת כולן נקרא א'. וחמשה רקיעים העליונים המה נבראו ביום ראשון וזהו את השמים שנכללו בו ה' רקיעים. ורקיע נברא ביום ב' שנא' יהי רקיע ובו נתלו המאורות ביום ד' והוא נקרא שמים והשמים שנברא ביום ראשון נקרא שמי שמים לכן נאמר בפרשה הזאת יהי מאורות ברקיע השמים וכן ועוף יעופף על פני רקיע השמים הוא רקיע התחתונה הנקרא שמים שלא לעעות שהוא השמים. הנברא ביום הראשון. ווילון הוא נכלל ברקיע התחתונ' בלילה יוצא לעה"ז וביום הוא נכנס לנרתיק והוא הרקיע. ומה שנחלקו חכמי ישראל עם חכמי האומות (פסחים דף צ"ד ע"ב) אם גלגל קבוע ומזל חוזר או גלגל חוזר ומזל קבוע. וודאי הגלגלים חוזרים כי שמם מוכיח עליהם. וכן אמרו במס' בבא בתרא (דף ע"ד ע"א) גלגלא דרקיע הוא דהדר. אלא שהרקיע שבו הגלגלי' חוזרים הוא קבוע ועומד ובו חלונות שאמרו בוקע חלוני רקיע וכן דלתי' ופתחים כמ"ש ודלתי שמים פתח. וברקיע הזאת סובבים הגלגלים שבהן המזלות ולכן אמרו שהמזלות חוזרים. וצבא השמי' העליוני' שנבראו ביום ראשון לא נזכר במ"ב. כי לא הזכירה התורה בכ"מ רק הנראה לעינים. וכן ג"ע של מעלה ועה"ב לא נזכר בתורה. והראיה שלא חשיב מעשה שמים עליוני' שנבראו ביום ראשון כי אמרו בחגינה י"ב ב' מכדי בשמים אתחיל ברישא מ"ש דקא חשיב מעש' ארץ ולא אמרו מ"ש דקא חשיב

מעשה ארץ ברישׁ' אלא שעיקר הקושיא דלא חשיב מעשה שמים הנזכרי' בפסוק ראשון בפרטי' כלל וכלל רק והארץ היתה הוא הכולל עם ארבע היסודות עד גלגל השני. ואת הארץ יש בו ג"כ שבעה אותיו' כנגד שבעה ארצות ושבעה מדורין גהינם והמה חלוקים ג"כ לשנים חמש בפ"ע ושנים בפ"ע כמ"ש (משלי ל' ט"ו) לעלוקה שתי בנות הב הב. ועוד רמז ה' של והארץ על ה' חומרים שחשב בפסוק שני:

בבראשית יש ששה פעמים אמת בר"ת ובס"ת כנודע. והנה כל אמת גי' ז' פעמים ס"ג כידוע וא"כ ששה אמת הם מ"ב פעמים ס"ג סוד שם מ"ב שנבראו במעשה בראשית. ועם חסד שהוא השביעית בסוד והוכן בחסד כסאו הם גי' כל ברכת כהנים ודו"ק. ס' עיינין יש בבראשית עד ויכולו נגד ס' גלדי עינא:

עשרה דברים נקראו ראשית ג' נקראו ראשי' ובכורי והן עומר ושתי הלחם וביכורים. וג' נקראו ראשית סתם והן חלה ותרומה וראשית הגז. תורה נקרא ראשית דכתי' ראשית דעת. ויראה נקרא ראשית שנא' ראשית חכמ' יראת ה' ומשה ע"ה נקרא ראשית שנא' (פ' הברכה) וירא ראשית לו כי שם חלקת מחוקק ספון. וישראל נקראו ראשית שנא' (ירמי' ב' ב') ראשית תבואתו:

בראשית (פסחי' דף פ"ז ע"ב) ד' קנינים קנה הקב"ה תורה וישראל בית המקדש. שמים וארץ. וד' אלו ששה הן כי שמים וארץ הן ב'. ובית המקדש ג"כ ב' של מעל' ושל מטה. והן מרומזין במלת בראשית ב' בית של מטה ר' ראשון הוא בית המקדש של מעלה כמ"ש מרום מראשון א' ארץ ש' שמים. י' ישראל. ת' תורה. וכן מרומזין בו ששה דברי' שקדמו לעולם. ב' בהמ"ק של מעלה ושל מטה כנ"ל. א' אבות ש' שמו של משיח. י' ישראל ת' תורה. ועיין במשלי באריכות. גם מרומזין בו ששה עקרים לעבודת הבורא. ב' בטחון. ר' רצון הבורא. א' אהבה. ש' שתיקה י' יראה. ת' תורה וגם הוא נוטריקון של הפסו' פתחי לי "אחותי "רעיתי "יונתי "תמתי "שראשי אותיו' ראשית והב' הוא פתחי לי ונקוד' של בראשית ברא אלהים הוא חמשי' ול"ב ו"ע בפי' בראשית ה' נקודות הם חמשים כידוע:

ברא ב' קמצין וכל קמץ י"ו הם ל"ב. אלהים שבעה נקודין הם שבעים והם שלש ראשונו' חמשים ש"ב ול"ב נתיבות חכמה ו"ע של דעת ודו"ק:

בראשית ברא אלהים גי' אל"ף ר' לבד ה"ב של בראשית. וה"ב הוא ב' פתחים לעולמות הנ"ל ובכללן הן י"ג. ב' ר' א' נוטריקון אלף ר' ב' הנ"ל "ב "ר "א נוטריקון "ראשית "ברא "אלהים. בראשית אותיות "ירא "בשת כי ב' מיני יראה הן יראת הרוממות ויראת העונש והן נקראין יראת שמים ויראת הארץ כמ"ש (תהלי' פ"ה י"ב) אמת מארץ תצמח וצדק משמי' נשקף כי הארץ ל"ל מגרמא כלום. רק מקיימת ומשיבה מה שנותנין בתוכה

והשמים נותנת מעצמ' וכנגדן ב' יראות הנ"ל הרוממות מעצמו עושה מאהבה. ויראת העונש עושה מסיב' והם נרמזין במלת בראשי' ירא בשת. הוא ירא' שמים וירא הוא יראת הארץ ובשביל ב' יראות הנ"ל ברא אלהים כו'. ב' משמש ד' דברים תוך כמו בעיר פי' בתוך העיר. עם כמו בחרב פי' עם חרב. קרוב כמו הנוגע בהר פי' קרוב להר. זמן כמו ביום. וה"ב של בראשית משמש בזמן. דגש של ב' מורה שתחלה עלה במחשבה לברוא את העולם במה"ד ונתבסס בעת מתן תורה בא' של אנכי שהוא מן הרפויין:

רש"י אר"י לא הי' צריך להתחיל אלא מהחדש הזה לכם. אין כוונת המדרש שלא להזכיר מעשה בראשית כי זה הוא עיקר יסוד אמונ' ישראל ורוב המצות זכרון למ"ב אלא שלא בא התור' להזכיר מעשה חם וכנען אלא משום כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים וק"ל. בליקוטי' ח"ג קנ"א ב' כתב וז"ל בראשית כו"י"ס כידוע. והארץ היתה תהו ר"ל אחורי' שבה וסוף המל' של בהו וחשך הן ג' קוים הידועי' של עשו וישמעאל ועמלק תהו. הן ב' קליפו' המקיפי' להו ויאמ' אלהי' יהי אור ד' הויו"ת יהי חב"ד. יהי אור ויהי אור חו"ג וירא"א הוא אויר והו' ת"ת והוא נשרש באוי' הקדמון ומשם הראי' עכ"ל ודו"ק:

ע"ד הרמז

בראשית ידוע שהאדם עולם קטן והכל רמוז בו. ב' של בראשית כמו עם ור"ל עם ראשית ברא הכל והוא ראשית חכמה כמ"ש כלם בחכמה עשית. אלקים ל"ב נתיבות שבו כתיב ל"ב אלקים כמ"ש בס"י בשלשים ושתים כו':

את השמים ואת הארץ. כמ"ש בס"י. אש בעולם שמים. בנפש ראש. מים בעולם ארץ. בנפש בטן ששם כל מנהיגי הגוף כמ"ש בס"י:

פסוק ב

והארץ היתה תהו ובהו וחשך על פני תהו' ורוח אלהי' מרחפ' על פני המי' כבר ביארנו שמלת והארץ בא קמוצ' בתחל' הפסוק להורו' על כללו' העול' השפ' ויסודות. היתה. מלת הית' ביאור' בעת הבריא' נתהוו חמשה חומרי' אלו. א' תהו. ב' בהו. ג' חשך. ד' רוח. ה'. מי' תהו הוא קו ירוק שמקיף כל העול' כולו שממנו יוצ' חשך לעול' ביאורו תהו עצמו נעל' שאין כח באד' להשיגו. והנגלה לנו הוא החשך היוצא ממנו. בהו. אלו אבנים המפולמות משוקעות בתהום שמהם יוצא מים לעולם. כי האבנים האלו המה נעלמי' מעין כל חי. והמים אשר נראה לנו הוא רק הלחלוחית של אבנים המפולמות. וחשך על פני תהום. דמיון האגוז. תהו הוא קליפתו הירוקה החצונה. בהו. הוא קליפתו הקשה כאבן כמ"ש אבנים מפולמות. וחשך הוא קליפה הדקה המקפת האוכל. ותהום

הוא חללא דאגיזא. ולכן תהו ובהו הוא בטעם מפסיק כדי שלא לקרות תהו ובהו וחשך הכל על פני תהום והרמב"ן ז"ל כתב תהו הוא חומר ההיולי. בהו הוא הצורה. והחומר אין לו זמן שיהי' בלא צורה. וכן הצורה בלתי החומר אפס בעת הבריאה היו נפרדים ולא נתלכדו. ולפי דבריו סיפר הכתוב מה שהי' בעת הבריאה ולא בהמשך הזמן. אבל יתכן שנשארו קיים אף בהמשך זמנינו. ודע כי כל מורכב מחלקים פשוטים נשארו ונמצאו פשטיות שרשם למעלה והבן:

ורוח אלהים. הסכת ושמע כי כל הנמצאים למעלה מן הרקיע ואשר יגיע לנו מהם נקרבים ונסמכים למלת אלהים מפני שהם עשו דברו. בלתי פונים אל דבר מקביל רצונו. וכן ארון אלהים (שמואל א ד׳:י״א) לפי שהיא דעת אלהים והמקיימים אותה עושים רצון אלהים. וכן ואדוני המלך כמלאך אלהים (שמואל ב י״ט:כ״ח) כחכמת מלאך אלהים (שם י"ד) וכן אל שמעי' איש אלהים (מלכים א י״ב:כ״ב) ויאמר אל איש האלהים (שם י"ג) הוא מונח על איש המיחד רעיוניו ומגמתו לעשות רצון אלהים וכן רוח אלהים. הוא הרוח השוכן למעלה מהרקיע אשר עלינו וזה אמרו רז"ל שנשמת ישראל חלק אלוה ממעל. ביאורו שהוא חלק מה. מרוח אלהים השוכן למעלה. מרחפת על פני המים. על פני מים העליונים אבל מרחפת דרשו רז"ל ואינו נוגע נוגע ביאורו שבין רוח אלהים למים עליוני' מפסיק עוד רוח ולכן הרוח אלהים הוא נוגע ואינו נוגע. והארץ כוללת מרקיע עד תהום. ומ"ש מרחפת על פני המים לא חלילה שהמים נבראת קודם אלא שסיפר והארץ היתה בהויתה נבראו כל אלו וכן מצינו קוץ ודרדר תצמיח לך ואכלת את עשב השדה ולא נזכר צמיח' אצל עשב השדה ונכללת בצמיחה של קוץ ודרדר וכן בריאת המים נכללת במלת היתה של והארץ היתה תהו וכו' וכן מ"ש בדבר ה' שמים נעשו הוא שמים שנברא ביום שני שנכלל אח"כ פרטי' בפסוק שני והארץ היתה וכו' לכן נא' נעשו ולא נבראו שיצאו מן הכלל אל הפרט בפועל והפרט הן ה' דברים "תהו "ובהו וחשך "ורוח "ומים וכן הי' בכח בשמים שלכן נאמר השמים הארץ והן ה' נגד ה' שחשב בס"י בסוד ה"ח וה"ג והן כגלדי בצלים כדורים זה ע"ג זה. תהו. הוא קליפה החצונה כמ"ש שמקיף את כל העולם. ואח"כ בהו ואח"כ חשך ועוד הם שלא נזכרו בפסוק זה והם עמודי הארץ שע"ג התהום וכן למטה מחשך רוח ורוח סערה כשארז"ל בחגיגה (י"ב ע"ב) ע"ש ולמעלה מן המים רוח והוא נקרא רוח אלהים שפועלת לרצונו נגד הטבע וכן כל הדברי' שהם למעל' מן הרקיע וכל צבא השמי' נקראו אלהי' וכן החצי מן מים העליוני' נקראו ג"כ אלהי' והנביאי' נתנבאו מזה הרוח שהוא רוה"ק כמ"ש בס"י נקראו

איש אלהים. וכן ורוח ה' ישאך (מ"א י"ח י"ב) ולמטה מאותו רוח יש רוח אחר שלכן ארז"ל מרחפת נוגע ואינו נוגע ועל רוח התחתון אמר משיב הרוח ומורי' הגשם ודו"ק:

ע"ד הרמז

והארץ הוא כלל הכל אף האויר עד השמים כידוע לכן נכלל בו גם הגויה. והארץ היתה וגו'. ד' ליחות שבו ד' מרות תהו הוא קו ירוק מרה ירוקה. בהו מרה חיוורא. חיוורא דאגוזא טינרא שבריאה אבנים מפולמות שמהן מים יוצאים וזה ריאה ששם המים. וחשך מרה אוכמא הוא טחול. על פני תהום. מרה אדומה בכבד שבולע כל המאכלים. ורוח אלקים מרחפת הוא הרוח דנשיב בכנפי הריאה ששם המים. וכל אלו אינם באיברים כי עדיין לא נוצרו רק הליחות והרוח והמים עצמם:

פסוק ג

ויאמר אלקי' יהי אור בפר"א ארז"ל שמים מהיכן נבראו מאור לבושו של הקב"ה והרמב"ם ז"ל הרב' להשיב בה ידי שכלו ואחריו כל הפשטנים. איש לשכנו תדרשנו. אבל יתכן שלמד רז"ל שהאו' לא הית' בריאה מאין מפני שהשמי' והארץ נאמרו בהם בריא' המור' על עצם ואצל האור נאמר יהי שהוא לשון הויה דבר מדב'. לכן דרז"ל מאור לבושו והוא ג"כ בכלל הארץ וכן כל מה שבמ"ב וגם הרקיע שנברא ביום ב' והמאורות וכל מה שנזכר בששת ימי המעשה:

ויהי אור ארז"ל בחגיגה (דף י"ב ע"א) אור שברא הקב"ה ביום ראשון אדם צופה ומביט כו' עמד וגנזו מהם לצדיקים לעתיד לבא וכו' וכיון שראה אור שגנזו לצדיקים לע"ל מיד שמח שנאמר אור צדיקים ישמח זה המאמר הוא קשי ההתכה מנלן שגנז ומנלן ששמח כי ליכא מידי [דלא] דרמיז באורייתא אמנם אם תשית לבך לדבריהם ז"ל כל מקום שנאמר ויהי אינו אלא לשון צער. והי' לשון שמחה והוא מיוסד על אדני השכל ותעלומות החכמה. מפני שמלת יהי מורה על העתיד ואות וי"ו מהפכו לעבר. ומלת הי' מורה על העבר ואות וא"ו מהפכו אל העתיד והנה יחייב השכל. שלא ידאג האדם ויעצב על דברים הנקנים כמו העושר אם לא נקנה לו מימיו וכן ההדיוט על ההתמנות המלוכה. אפס ידאב לבבו בהעדר קנינו. לכן כל מקום שנאמר ויהי הוא המורה שנתהפך עליו עולמו דברים הראוים לו להיות ונעדרו ממנו והם בגדר שעברו הוא לשון צער אבל והי' מורה על הקנינים שראוים להיות בגדר העבר ונעדרים ממנו אפס יהיו להפך ונעשו לו קניניו בגדר ההוה ועתיד להיו' לו הוא לשון שמחה. כי הוא השמח' ההחלטי כמשר"ל ביומא (דף ע"א) כי אורך ימים ושנות חיים וכי יש ימים שאינם של חיים אלא אלו שנותיו של אדם שמתהפכין מרעה לטובה. ואצל האור נאמר ויהי דרז"ל שנגנז אורו. ודקדקו

ממה שנאמ' ויהי אור השני ולא אמר ויהי כן כי לא נשאר עוד מתכונתו עד לע"ל אור צדיקי' ישמח ודוק.

ע"ד הרמז

ויאמר עשר אמירן. עשר ספירן שהן מ"ב ל"ב שבילין יעשר אמירין. כ"ב אותיות ועשר נקודין. אותיות נפש ונקודות רוח. ע"ס הם ל"ב ובהם טעמי' נשמה שמנהיג אות' והוא י' אמירין וזהו שם מ"ב עד ב' דובהו שבהם נברא העולם כידוע ל"ב נתיבות במוח שבהם ברא אלקים בינה ב"י אמירין והוא רוח דליבא. יהי אור. אור דנהיר במוחא ולבא כי מוחא וריאה מים ובקד"א שם אור כמ"ש בזוהר. אויר וכן ריאה מים ובלבא אור. וז"ש יהי אור ויהי אור. ועיקר נאמר על אור דליבא כי בריאת חלקי הראש לא נכתב כאן כמ"ש (חגיג' י"ב ע"ב) מכדי בשמי' פתח בריש' מ"ש דקחשיב מעש' ארץ כי המוחא סתום ולא נגלה למשה רק בבינה ואף שער האחרון לא נגלה לו וכמ"ש חמשים שערי בינה כו'. ובינה רוחא דליבא. הוא ברא את העול' בחכמה כמ"ש בתורה נתייעץ הקב"ה וברא את העולם ותורה היא חכמה וכן הלב מתייעץ בכל מעשיו במוח כידוע שלכן אמרו כל ארוך שוטה:

פסוק ד

וירא אלהי' את האור כי טוב. ויבדל אלהי' בין האור ובין החשך וירא אלהים כי מאד נעלה מפעלי אלהי' ממעשה יצירתו והם בני אדם כי כל מלאכת חרש וחושב כאשר יצא לאור מעשהו ונגמר פעלו אז חרש חכם יבקש לו להשחית מעשהו אשר כבר עשהו לפאר וליפות המעשה. לא כן מחשבות של הקב"ה נפלאים מעשיו. כי אחרי אשר יבצע מעשהו אז הכינה וגם חקרה ולא מצא בה עול רק טוב. וטוב הוא ענין שתועלתו נגלה כי גם הרע נברא לתועלתו רק שאין תועלתו נגלה לו לכן לא נאמר בחשך כי טוב גם שתועלתו גדולה לנוח לעבדים וכמה דברים מ"מ אין תועלתו נגלה וכן ביום שני לא היתה תועלתו נגלה עד יום שלישי.

ויבדל אלהים כו' שהיו נצמדים כשני חצאי כדורים האור מלמעלה והחשך מלמט'. האור מן השלשה הכי נכבד ונבדל מן החשך. הא'. שלא יתערבו יחד. הב'. שזה ישמש ביום וזה בלילה. הג'. שיהא החשך נדחה ויזור לאחור מפני האור כשיפיק קרני הודו. ויעש הבדל שלא ידחה החשך ויבטל מכל רק שיהא נגלל האור מפני החשך וחשך מפני אור ולא כחכמי האומות שאומרי' שהחשך הוא העדר האור. אבל הוא בריאה רק שאין טובו נגלה לעין השמש לכן לא נאמר כי טוב אצל החשך:

ע"ד הרמז

וירא וגו' ויבדל וגו'. היא טרפש הכבד מבדיל בין לב לטחול.

פסוק ה

ויקרא אלהי' לאור יום ולחש' קרא ליל' ויהי ערב ויהי בקר יום א' ערב הוא התחלת הלילה כמ"ש בנשף בערב יום. ורז"ל אמרו (ברכות דף ג' ע"ב) תרי נשפי הוו והוא בה"ש תחילת השקיעה ונטיית צללי ערב נקרא ג"כ ערב שנוטה למערב ומתחיל לשקוע והזמן שביניהם נקרא בין הערבים:

ורז"ל אמרו מדת יום ומדת לילה יום יש לו ב' פנים בהבנתו. א' היום עצמו ולא הלילה. ב' מעת לעת יום ולילה נקרא יום כמו ויהי ערב ויהי בקר יו' אחד מפני שיום ולילה הם בבחינת זו"נ. והזכר בפני עצמו נק' אדם ואיש ואשה נק' שניהם אדם. מפני שהנקיבה נכללת בזכר. וכן הירח המושל בלילה נכללת בחמה המושל ביום. מפני שמקבלת אורה מהשמש לכן אמר שמש ירח עמד (חבקוק ג':י"א) ולא אמר עמדו כמשפט לשון רבים אפס מפני שהירח נכללת בשמש. והנה בפסוק הראשון שבעה תיבות לעומת שבעת ימי הבנין. וחמשה פסוקים בפרשה הראשונה נגד חמשה חומשי תורה ויש נ"ב תיבות בפרשה זאת וב' היא תיבה בפני עצמה. לעומת נ"ג סדרו' בתורה. ב'. נגד פ' בראשית המתחלת בב' ונברא בב'. ראשית. לעומת פ' נח. שהי' ראשית לכל באי עולם אחר המבול. והוא אבינו הראשון וכלם נקראי' בני נח. ברא נגד לך שמדבר מעניני אברה'. בהבראם באברהם אלהים מרמז למד"ה פחד יצחק. והוא האמו' בפ' וירא מעניני יצחק מתולדתו ועקדה. את. רז"ל דרשו בזה"ק ויזכו' אלהי' את בריתו את אברה' את יצחק ואת יעקב. שלשה פעמים מרמז על אמהות הטפל לאבות. את אברהם מרבה שרה. את יצחק מרבה רבקה. ואת יעקב מרבה רחל ולאה מפני שבו ב' רבוים את ואות וי"ו. לכן מרמז את הראשון לפ' חיי שרה. השמים מרמז למדת יעקב האמור בה תולדות יעקב ומאורעיו. ואת מרמז לרחל ולא' כאמו' נגד פ' ויצא האמור בה מעניני'. הארץ נגד פ' וישלח. האמור בה ויבא יעק' לוזה אשר בארץ כנען וכו' וירש את הארץ:

ע"ד הרמז

ויקרא אלקים לאור יום וגו' כי העה"ב דומה ליום והעה"ז דומה ללילה. ולב בה הרוח שכוסף לעה"ב וטחול העה"ז ולכן אמרו טחול שוחק (ברכו' ס"א ע"ב) טוב כעס שכועס הקב"ה על הצדיקים בעה"ז משחוק שמשחק עם הרשעים וכי' (שבת דף ל' ע"ב) והוא רשע שהשעה משחקת לו. כקול הסירי' תחת הסיר כן שחוק הכסיל. הכסיל בחושך הולך. בחושך של טחול. ולב כסילים בבית שמחה וע"ז נאמ' וראיתי אני שיש יתרון

לחכמה מן הסכלו' כיתרון האור מן החשך שהו' חכמת הלב וכסילות הטחול אור וחשך וז"ש הנה מטתו שלשלמה ששים וגו' שתין גלגלי דכרסיא דסחרין לכורסייא גלי ימא שהן בשית כנפי ריאה דסחרין ללב מפחד בלילות של הטחול. והוא כל עסקי עה"ז ותאותו לבצוע בצע ואור זה אש נור דליק והן אמ"ש ורוח אלקים מרחפת על פני המים ויהי אור. וכל זה שאמרנו באור וחשך היא מסט' דע"ה טו"ר. אבל נשמתא דאיהו מאילנא דחייא כל איברהו לטב ברא כמ"ש בר"מ פ' פנחס ואור וחשך שהן יום ולילה הכל כמ"ש (שבת שם) כתיב ושבחתי אני את השמחה וכתיב ולשמח' מה זה עשה ל"ק כאן בשמחה של מצוה כאן וכו' וללמדך שאין השכינה שורה כו' וכן לדבר הלכה. שיום ולילה הן תורה שבכתב ובע"פ קב"ה ושכינתי' ולכן אין השכינה שורה כו' שהיא לילה. וכן לחלום טוב. (שבת שם) חלום היא במלכות מסט' דצדיק וזהו לחלום טוב וכן לדבר הלכה וז"ש ויהי ערב ויהי בקר יום אחד שקב"ה ושכינתי' אחד וכן תורה שבכתב ושבע"פ (סנהדרין דף צט ע"א) שכל האומר כל התורה מן השמים חוץ מדקדוק אחד אין לו חלק לעה"ב שאומר אין דבר זה רמוז בתורה שבכתב. וע"ז נאמר שמח בחור כו' (שבת ס"ג ע"ב) שאמרו ע"כ לדברי תורה שמח בחור בתורה שבע"פ ויטיבך לבך בתורה שבכתב וכן אמרו ע"כ דברי יצה"ר כו' שהילדות הוא קודם לבחרות הילדות עד כ' שנה ואומר לו יצ"הר עכשיו שמח שאינך בר עונשין ואח"כ ויטיבך לבך. מכאן ואילך דברי יצ"ט. ודע כי על כל שאח"כ נענש על הכל. ואלו ב' המאמרים הם א' על נשמתו שהיא מסטר' דע"ה טו"ר וא' על נשמתא שהיא מאילנא דחיי. וכאן הוא יסורין אמ"ש שנברא ביום א' וביום ב' וג' כלים של אמ"ש כמ"ש לקמן. וכן הכפילות ופשוטות באלו ששה ימים קבל אותיות וע"ס שבתוכן הן נכללין בז' כמו ברקיעים בו' רקיעים ז"ת עטרת ביסוד וברקוע הז' נכלל ג"ר והן כפולי' נגד ז' כפולים ז' בז' מוצקות כידוע והן כאן י"ד ימים ובששי נכלל מל' ביסוד. וזהו תוספו' ה' הששי והן ז"ת וביו' השביעי ג"ר שלכן נא' בו ג"פ השביעי והן כפולי' ערב ובקר וער' נכלל' ביו' דנוק' נכלל' בדכור' ונוק' בשם דכור' כידוע וזהו ער' ובקר יו' וידוע כי הנפ' נפשט מעט מעט בולד עד שנגמ' כל הולד ולכן נכנסין הע"ס של הנפש שהן ז' ימים כל א' לבד מעט מעט עד שנגמר כל האברים שהן הנעשי' בששת הימים וז"ש אחר בריאת תהו כו' יום א' ואחר הרקיע יום ב' וכן בכולם ואחר שנגמר בא שכלו בג"ר וז"ש ויכולו השמים כו' כמש"ל וכל הי"ס כלולין בזו"נ ביום ולילה בלב וטחול ולכך והגית בו יומם ולילה:

פסוק ו

ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים. יהי רקיע ע"ז ארז"ל שמים אש ומים והוא שמים השני שבו נקבעו שמש וירח כוכבים ומזלות והוא נברא ביום שני והשמים שנברא ביום ראשון נקראו שמי שמים כמ"ש לעיל. בתוך המים העליונים:

הרקיע הוא חצי כדור עם מים התחתונים. ויהי מבדיל בין מים למים בין מים העליוני'. הוא חצי כדור העליון. למים הוא חצי כדור ממים התחתונים וההבדל הוא בעצמו מה שארז"ל ככסא דסחיפי הדדי. כזה הרקיע הוא הנקרא פרגוד מפני שבו נכלל רקיע הנק' וילון והוא נגלל כפרכת. וזהו משר"זל שמעתי מאחורי הפרגוד. הם השוכנים באויר תחת הכוכבים סרים למשמעתם וארז"ל מה שנברא מאש ומי' הוא הרקיע שנברא ביום ב' והוא נעשה מאש שעליו וממים שתחתיו והפליסופים לא ידעו מאלו מים העליוני' שהוא למעלה משכלם. והנמשכין אחריהם הקשו הלא סדר של ד' יסודות הוא הן מאר"ע והחוש מעיד שהן ארמ"ע וכבר ביארתי בס"י. והרקיע הוא כחצי כדור נקובה בתוך מים עליונים כמ"ש בברייתא דשמואל ומגיע עד מים התחתונים שהוא ים אוקיינוס כמ"ש יקוו המים אל מקום א' שהוא אוקיינוס. והגלגלים הולכין ברקיע עד שמגיעין בים אוקיינוס ואז הולכין בים וכן אמרו בפר"א שבלילה השמש הולכת בים אוקיינוס והרקיע הזה אינו הולך רק במים העליונים. והמים שעליו הולכין עד מים התחתונים ושם מתחברין יחד וזהו ויהי מבדיל בין מים למי' וארז"ל כתרי כסי דסחיפי אהדדי כשני חצאי כדו' ומעט אויר מפסיק ביניה' וזהו שאמרו שמים העליונים תלוין במאמרו של הקב"ה:

ע"ד הרמז

ויאמר אלקים יהי רקיע כו' הוא גלגלת של הראש המקיף את כל הראש סביב סביב עד הגרון והוא מבדיל בין מים העליונים שהוא המוח ובין מים התחתונים שהוא הריא' שעדיין לא נעשו להן כלים כמש"ל ויהי מבדיל כו' שיהי' הפרש בניהם כמ"ש במ"א וכאן התחיל אמ"ש א"מ ונגמר בשלישי שלכן לא נאמר כי טוב עד שנגמר בג' אבל מעשה יום ראשון הכל דברים גנוזים כחות נפשיות לכן אמר בזוהר דחסד נגנז כו' ויעש אלקים כו' כי כל ך"ב אותיות נעשים בו ב' דברים א' כח רוחני וא' גשמי ולכן נאמר בכל א' ויהי כן וזהו רוחני ובמאמר ויעש כו' זהו גשמי:

פסוק ז

ויעש אלהי' את הרקיע. מפני שכל הנמצאות יש להן חומר הוא בנין הגוף. וצורה היא נפש הרוחני וכן הרקיע. מ"ש יהי רקיע נעשה נפש הרקי' כרוחני. ומ"ש ויעשאת הרקיע

הוא חומר הרקיע גוף הדק וכן מ"ש ויהי מבדיל הוא הבדל הרוחני ומ"ש ויבדל נעשה הבדל גופני דקה בין המים אשר מעל לרקיע. הם מים העליונים השוכנים על הרקיע אשר תבניתו חצי הכדור וכלים והולכים עם החצי הכדור ובין המים אשר מתחת לרקיע הם מים התחתונים חצי כדור השנית המקביל למים עליונים ויש ביניהם אויר מפסיק מעט. וז"ש המים העליונים תלוין באויר שאינן נסמכים על חצי כדור התחתונה המקבילו. ויהי כן. בא מאמרו אחר מאמר ויעש. לא כן בשאר ימי המעשה להורות שההבדל הגופני נשאר קיים לעולמי' לא על תנאי ונס זמנו כמו בבקיעת ים סוף והרקיע וההבדל הם שני דברים ויעש הוא תיקון חומר הרקיע ויבד' הוא ההבד' הנ"ל. ויהי כן שנשארים תלוי' כדר' רז"ל.

ע"ד הרמז

מעל לרקיע כו' כמו שיש הבדל בין הרקיע למים התחתונים כן כו' ודעהו ויקרא לרקיע כו' ושמים נבראו ביום א' הוא המוח ומעשיו לא נחסר שהוא המחשבה כמש"ל כמ"ש כך עלה במחשב' ועמ"ש ב"פ בראשי' במעשה בראשי' שלו והן שמים ושמי שמי' שארז"ל בחגיגה (י"ב ע"ב) ב' רקיעין הן ור"ל אומר ז' שרקיע זה בו דבוק וילון שרקיע הוא יסוד וילון עוברת היסוד כידוע. ולכן לא פרטו הכתוב ובשמי השמים כלולין ה' רקיעין כמ"ש שם: וילון הוא הקרום שסביב לגלגלת דבוקה בגלגלת וז"ש וילון אינו משמש כלום אלא נכנס כו'. והענין כי כל הרגשים באים מן המוח מקרום שעליו אל הלב והלב משלח בכל הגוף ובלילה סותם הקרום הדבוק בגלגלת ואוסף המוח כל הרגשותיו אליו וכן כל הנפש כולה נאסף ללב ואז הוא ישן וכח המדמה שהו' פועל אז וה"סא סובב אותו ומתפשט בו כמ"ש בזוהר שלכן צריך נט"י וכן אמרו בגמ' האי מאן דבעי למידע להו כו' (ברכות וי"ו ע"א) וכ"ה בעולם שהוילון מתפשט וכל כחות השמים מתאספים אל השמים כמו שכל המלאכים מתכנשין להיכלין ותרעין דג"ע אסתתמו וכל הנשמות שמתפשטים בין החיים מתכנשים אליו כמ"ש בזוהר ושמים הוא הראש וג"כ הלב כמ"ש שם וס"א מתפשט בו תרמוש כל חיתו יער וזהו חמור נוער הכפירים שואגים כו' וזהו הכלבים צועקים על מזונותיו מפזרים דאתבטלו כידוע ונכנס שחרית ואז מעיר האדם ואע"ג שפעמים מעיר האדם קודם היום מ"מ אין נשמתו חוזרת בו עד היום כמ"ש חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו עד היו' עיין בזוהר שם וזהו מחדש בכל יום כמ"ש חדשים לבקרים כו' שמחדש בכל יום נשמתו חדשה לו כידוע שנ' הנטה כדוק כו' שהוא דוק קרום הנ"ל רקיע שבו כו' הוא הרקיע שנא' כאן כמ"ש ביום הרביעי בדף שאחר זה ע"ב וה' שמי' כלולי' במוח שמים העליונים שבו נאמר ה"פ אור ביום א' אור דמוחא

דנהיר בלבא כידוע והן ה' הרגשי במוח שמתפשטים ממנו ה' חושים הידועים. והן ה' ספי' מבינה עד הוד נו"ה תרי פלגא גופא ונכללים כולהו בגלגלת שבו יוצא ה' חוטין אל הפועל כידוע. שכולהו נכללין ביסוד ולכן נאמר בו ה' פעמים רקיע והן נ' תרעין דבינה כידוע. שחקים שבו רחים כו' הן נו"ה ששוחקין הזרע לצדיק והוא כולל חוש המישוש שעיקרו בתשמיש כידוע. זבול שבו כו' ומקריב עליו קרבן כו' ת"ת והוא חוש הטעם שבו את קרבני לחמי וכל כלי האכילה הן כלי קרבן כמ"ש בר"מ פ' פנחס מכון שבו אוצרות שלג כו' וטללים רעים וסערה ודלתותיהן אש כי הוא חוש הריח בחוטם בגבורה שבו ליחות רעות ותננא ובו נאמר ויחר אף ובו ישימו קטורת באפך לבטל מותנא. ופריך הני ברקיע איתנהו הני בארעא כו' כמ"ש בזוהר דב' נוקבי' בחוטמא מחד תנן' ואשא דסליק מלבא ומחד רוחא דנחית ממוחא ואמר בא דוד כו' וז"ש שחיטתן בצפון לעשות ריח נחוח לבסם כידוע. מעון שבו כו' חסד בו חוש השמיעה. ואשמע את קול כנפיהם ובו לימוד התורה כמ"ש בס"י. וז"ש (חגיגה י"ב ע"ב) ארז"ל כל הפוסק כו' זהו דין שכלול בחסד וכן חסד בדין יפתח ה' לך את אוצרו הטוב ב' נוקבין דחוטמא וכן ב' אזני' כנ"ל והקדים מעון למכון שחוטם מתחיל גבוה יותר מאזנים: ערבות בינה והוא חוש הראות שם וארא את ה' יושב על כסא כו' שרפים וארא את החיות וארא והנה אופן אחד כו'. וז"ש שם אופנים ושרפים כו' וכל ההרגשות ע"י הקרום הדבק בהן והוא החכמה שהיא חיות כל האדם כמ"ש והחכמה תחיה את בעליה: ונקרא חיה כידוע. וז"ש עוד רקיע א' למעלה כו' ועליו כאבן ספיר דמות כסא קד"א כידוע. ועל דמות כו' כמראה אדם כו' היא החיה והיא נשמת האדם והכל הוא חכמה מכאן ואילך הוא כתר: וז"ש עד כאן כו' מכאן ואילך במופלא כו' וזהו מלכות דסליק לכתר שכתר דבוק בוילון בסוד נעוץ סופן וכולם בראש שנקר' שמים. ויהי ערב כו' כנ"ל:

פסוק ח

ויקרא אלהים לרקיע שמים. ויקרא גם לרקיע הזה שמים כנ"ל ויקרא רקיע השמים וז"ש בורא שמים הוא שמי השמים ונוטיהם הוא רקיע השמים ונגנז האור ע"י הרקיע הזה והוצרך למאורות להאיר על הארץ. ולכן נקרא שמים העליוני' שמי השמים שהם רחוקים עוד מהשמים כאשר ביארנו לעיל במלת שמים. והשמים העליונים הנקר' שמי השמים הוא הנברא ביום הראשון. והרקיע השני הנקר' שמי' הוא נברא מאש וממים. ובזה נסתל' הכרחת רש"י ז"ל בפסוק הראשון ורז"ל אמרו (פסחים צ"ד ב') ת"ר חכמי ישראל אומרים גלגל קבוע ומזלות חוזרין וחכמי א"ה אומרים גלגל חוזר ומזלות קבועין א"ר תשובה לדבריהם מעולם לא מצינו כו'. זה המאמר יפלא מאד בעיני העם האיך אמרו

חכמי ישראל דבר המנגד החוש אם הגלגלים קבועים מעולם הי' השמש והירח מהלכם שוה. אבל יבנה ויתכונן דברי חכמים ז"ל בהקדמת ביאור רקיע הוא המורה על חומר כלול ש"ץ רקיעים ושבעה גלגלים הקבועים בו שצ"ם חנכ"ל. ולחכמי א"ה לא נגלה זאת תעלומות החכמה לכן אומרים גלגל חוזר ומזלות קבועים כפי ראות המוחש שהמהלך גלגלים אינם שוים. אבל חכמי ישראל אומרי' שגלגל קבוע כונתם על גלגל הרקיע שבו קבועים גלגלי הכוכבים ומזלות חוזרים כונתם על הגלגלים שבו המזלות קבועים:

פסוק ט

יקוו המים. מים נקראים בלשון רבים כמו ידים רגלים רחיים לפי שיתאימו יחד ולא יתפרדו נק' חלק האחד בלשון רבים וכל המים נצמדים העליונים והתחתונים נק' אחד מהם בלשון רבים:

אל מקום אחד בפר"א פרק חמישי אמרו כשיצא הדיבור מפי הגבורה יקוו המים עלו מקצות הארץ ונעשו הרים וגבעות וכו' והוא מפני כאשר הוכן כלי קבול בארץ לקבל המים ונעשה עמק גדול והי' ההכרחי לעלות הרים וגבעות במקום אחר כמ"ש יעלו הרים ירדו בקעות.

ותראה היבשה מפני שכבר ידעת שיסוד המים הוא מעורב עם החול ויבחן אחרי ירידת גשמים יתחד' חול רב. והי' מאמר השם שיקוו המים אל מקום אחד העפרוריות יתאספו אל מקום אחד ותראה:

ע"ד הרמז

ויאמר אלקים יקוו כו' שהיו מתפשטים בכל הגוף אל מקום א' הריאה וכאן בריאותו ובו י"ג משם מ"ה. ונשאר ל"ב ללב כמ"ש בס"י והן ו' עזקאן דקנה ו' כנפי ריאה והריאה עצמה גי' אחד זהו אל מקום אחד:

ותראה היבשה. היא הכרס שכולל כל הבטן שהיא ארץ הפרטו': וכאן נגלה האויר בעולם וכן בנפש. והיא מקום לנפיחת הריאה ברוח דנשיב בגוה והוא הגויה בנפש:

פסוק י

ליבשה ארץ. הוא בסגול ארץ הפרטי אשר ביארנו. קרא ימים לשון רבים. כמו שהמים התחתונים נקוו אל מקום אחד כן המים העליוני' נקוו אל מקו' אחד. ים הוא מקום בית קבול המים וכן הוא אומר כמים לים מכסים ובנהרות נקרא הבית קבול נחל כי הולכין במקום מורד בין הרים יהלכון ואותו מקום נקרא נחל כמ"ש נחלי מים וכן נחלי איתן. וכן עיר שיושבת בנחל.

ע"ד הרמז

ויקרא אלקים ליבשה כמ"ש כאן בריאות הארץ הפרטי ובטן כנ"ל. ולמקוה המים ר"ל

מקום המים כמ"ש במ"א והוא הריאה. והן ז' ימים וז"ש ימים ר"ל רבים. והן הריאה נשמת כנפי הריאה שסובבים לא"י לבוא נור דליק כמ"שה מי יגור לנו אשא אוכלא משכן השכינה והתורה והריאה עצמה שהן האומה היא למטה סוף הריאה למערבו כי הראש מזרח כמ"ש מראש מקדם וכן ים הגדול סוף א"י במערבו וכאן נגמר מלאכת אמ"ש וז"ש כאן וירא אלקים כי טוב.

פסוק יא

תדשא הארץ. ביאורו שיזדרע הארץ פעם הראשונה מעצמה כי אין כל חדש תחת השמש לאחר מעשה בראשית ולכן היה הזריעה עם היצירה שיהי' כן לדורות שיזרעו ואח"כ תוציא הארץ צמחה. וז"ש ויהי כן שנתעברה הארץ תחילה ואח"כ הוציאה צמחה. ומפני שכל חלקי הצמחי' הם שלש אלה. אלנות וזרעונים. והזרעונים נחלק לשנים. ירקות וזרעונים. ירקות הם אשר הירק נאכלים מהם ולא הזרע כמו לפת וצנון. והם הנקראים דשא וכן אמרו ועל הירקות אומר בורא מיני דשאים (ברכות ל"ה ע"א) והזרעונים הם אשר נאכלים הזרע ולא העשב כמו תבואה וקטניות כשאר"זל על התבוא' אומר בורא מיני זרעים כדאי' בתוספת' פרק ל"ד וזהו עשב מזריע זרע שאין עקרן אלא להזריע זרע. ומ"ש תדשא ולא אמר תעשיב מפני שהיא מתפעל על תיבה ראשונה. כי כן דרך הכתוב כמו ותדבר מרים ואהרן נאמר' לשון נקבה מפני שהזכיר מרים תחלה. עץ פרי. ביאורו שיהי' לו בכחו לגדל פירות. עשה פרי למינו. פי' שלא ימיר מעשהו עץ תפוחים לא יעשה רמונים. וההיקש. רק למין של אילן. משא"כ בעשב שלא נתן בו כח אלא להוציא הזרע לשנה זו אבל האילן מתקיים לדורות ולכן לא נאמר בדשא ועשב למינהו וגם באילן לא נאמר למינהו אצל עץ פרי אלא עשה פרי למינו:

אשר זרעו בו. שיהי' בו גרעינים שיוכל לטעת עוד. עץ פרי באורו שלא יצטרך לרכוב אותו בתוך עצו אפס יהי' כח בזרעו כשישתלו בארץ. יגדל עוד עץ פרי. ויהי כן שנעשה הכח בארץ כן.

ע"ד הרמז

ויאמר אלקים תדשא כו'. כאן התחיל בריאת י"ב מנהיגים שהן בארץ בבטן והן כלולים ב"ט. ב' ידים באחד ב' רגלים בא' ב' כליות באחד. והן ג' פעמים ג'. והן נבראו בג' ימים. יום שלישי וחמישי וששי בכ"א ג' וביום ד' ז' שערים כמ"ש. וכאן הן ג' מינים. דשא. עשב. עץ פרי. והן ג' כלי האכילה. קיבה קורקבן. ודקין. שאלו ג' מינים הח' לאכילה כמ"ש לקמן ביום הששי הנה נתתי לכם כו' והן ג' כחות בנפש הצומחת שבא ע"י האכילה. כח המגדל. וכח הזן וכח המוליד בדומ'. והן נגד ג' מינים הנ"ל. ולכן נאמר אצל עץ פרי למינו

כו' שהיא המוליד בדומה. ותוצא הארץ כו' האמירה בלב נגד ג' חושים שבג' האברים הנ"ל: ועשי' נגד ג' איברים עצמם הנ"ל ונאמר כאן אצל עשב ג"כ למינה כמ"ש שנשאו ק"ו בעצמ' והו' הזן שג"כ זן למינהו כמשר"זל אבר מחזי' אבר. ועץ עושה פרי כו' שהזרע כלול מכל האיברי' ומכל אבר נעשה אבר. וז"ש אשר זרעו כו' וכן הן ג' נפשות הצומח' והחיוני והמשכלת נר"ן וכולן ניזונין ע"י האכילה שהם נגד ג' כחות הנ"ל המגדל נגד הצומחת שמגדל האברים והמוליד והזן נגד החיוני ששומר רוח האדם בקרבו ע"י שזן את האיברים והמוליד בדומה נגד המשכלת שמוליד ג"פ בדומה שמבין דבר מתוך דבר והשכל הוא עה"ח למחזיק ואהביה יאכל פריה נצר תאנה כו' מפרי פי איש תשבע בטנו בטן כו' וז"ש ושלא יהיה שכלך עיקר כו':

פסוק יב

ותוצא הארץ רבו בו השינוים. ויתכן ע"ד הפשט. כי במאמר הציווי לא בא מאמר מזריע זרע למינהו וכן אשר זרעו בו למינהו. כי בארנו כי מאמר תדשא הארץ הוא שיהא כח בארץ שיזדרע ויוציא עשב. ובעשב יהי' זרע להזדרע עוד לא יתכן בו למינו כי בעשב יהי' גדל הזרע כמו בתבן התבואה' מה איכפת אם יהי' בתבן דגן או שעורים. וכן מהדגן יצמח עוד תבן ובו תבואה. וכן אשר זרעו כונתו שיצמח מזרע הפירות אילנות. ומהאילנות יגדל פירות ואצל הפירות נאמר למינו אבל האילנות אין מן ההכרח להאמ' בו למינו אפס אצל מאמר ותוצא הארץ סיפר הכתוב מה שעשה הארץ בפעל שהוציאה עשב מזריע זרע ההכרחי להיות מזריע למינהו עשתה ב' דברים א' שהוציאה עשב וגם זרע שיוכל עוד לזרוע ויצמח למינו. אפס אצל הציווי לא אמר הזרע למינהו מפני שהוא כח כחו והבן.

כי טוב אחר שהוציאה הארץ נגלה תועליותיה כי טוב.

פסוק יד

יהי מאורות ולא נאמר אורות ביאורו לשון חלונות כמו מאורת צפעוני (ישעיהו י״א:ח׳) מפני כאשר נשתטח רקיע השמים. נשאר האור למעלה בא מאמרו ית"ש שיתהווה גופים מוכנים לקבל אור השמש הגנוז למעלה והם יאירו שבעת ימי המעשה והמה במורידי האור לנו וז"ש יהי מאורות מן אור שלמעלה והכל נברא בסדר נכון. כי כל יום הוא הכנה ליום שלאחריו. כי ביום ראשון נברא הרוח שהוא הכנה לרוחו של אדם שנא' ויפח כו' והוא נקרא רוח אלהים חיים לכן אמר תחלת המחשבה סוף המעשה וכן אמרו ורוח אלהים זהו רוח של משיח ותהו ובהו ומים הם הכנת הארץ כמ"ש בס"י. והאור והחשך להכנת המאורות. וסילוקן. והבדל המים והתקוות המים היו להכנת הזרעים. וזרעים הם הכנת מאכל הבהמ' והאדם. והמאורות הם הכנה לבעלי החיים ובעה"ח הוא

למאכל האדם ותשמישו כמ"ש שלכן נבראו באחרונה (סנהדרין ל"ח ע"א) שיהי' הכל מתוקן שהוא צריך להכל. ברקיע השמים. ביאורו ברקיע הנק' שמי'. להבדיל בין היום ובין הלילה השמש להאיר ביום והכוכבים בלילה וע"י יהא ידוע יום ולילה. וכן הלבנה במחשבה הראשונה קודם מיעוטה שהיתה שלימה בצורה. והיתה מעמד' נגד השמש תמיד והיתה על הארץ כל הלילה תמיד בכל השנ'. והיו לאותות כמו אותות השמים כי אות מונח להורות על העתיד. והכוכבי' מורים על תולדות האדם כפי קבלתם מלמעלה כמו ומאותות השמים אל תחתו (ירמיהו י':ב') ואותותם לא תנכרו (איוב כ"א:כ"ט) ולמועדים הם הזמנים הנועדים בין איש לרעהו הוא מחובר המספר הימים ולימים הוא מעת לעת יום ולילה נק' יום ולשנים הוא תקופת השנה פי' אחר (מדרש רבה פי' וי"ו) לאותות אלו שבתות שנא' והיה לאות ביני וכו'. ולמועדי' אלו שלש רגלים ולימים אלו ראשי חדשים כמו חדש ימים (בראשית כ"ט:י"ד) ושנים אלו ראשי השנים. וחשב ממשלת הירח:

לאותות זה ממשלת השמש שכל השבוע מחובר מימים. ולמועדים היא ממשלת הירח שהם מועדים עפ"י קביעות החדש בחמשה עשר בו ובששה בו. ולימים הוא ג"כ ממשלת הירח הוא קידוש החדש עפ"י ראיות המולד. ולשנים הוא ממשלת השמש שאנו מונין שנת החמה לכן באו העיבורים והבן שלא חשב יום הכפורים מפני שעשרת ימים שבין כסא לעשור נקראים ראש השנה לפי ששנות החמה יתרים על שנת הלבנה כמספרם ולכן המעשים הנאותים הנפעלים בימים אלו חשובי' ככל השנה. ולכן אין מזכירין ראש חדש בראש השנה מפני שזכירה אחת עולה לכאן ולכאן מפני שהחדש נכלל בשנה כי השנה היא ממשלת החמה והסיהרא נכלל בחמה כלילה ביום שיום ולילה נקראים יום כמו שביארנו וכן השמש זכר המשפיע נגה לסיהרא ולכן היא כלולה בחמה:

ע"ד הרמז

ויאמר אלהים יהי מאורות כו' הן ז' שערים בנפש שהן נגד ז' כוכבים כמ"ש בס"י. ברקיע השמים בגלגלת הראש כו' והן ז' כפולין וזהו להבדיל שע"י ניכר האותות לחוזין בכוכבים כן ע"י ז' שערים האלו כמ"ש בת"ז ת"ע בעיינין בקריצא דעיינין בחוטמא בקמיטו כו' באודנין נ' בפומא כו'. ולמועדים שהן נגד ז' תתאין כמ"ש בז"ח ונגד ז' כוכבים כידוע. וכן נגד ז' שערים ולימים שהיום י"ב שעות וכן י"ב שעות הלילה והן ע"י י"ב מזלות בדכורא ובנוקבא כמ"ש בס"י וכן הן בראש כמש"ל ולשנים ג"כ י"ב חדשים נגד י"ב מזלות כמ"ש שם:

פסוק טו

והיו למאורת ברקיע השמים להאיר על הארץ ויהי כן. ברקיע השמי' בארנו. להאיר על הארץ כי מ"ש והיו לאותות כו' הם משמשים רק לאדם. לכן אמר להאיר על הארץ בקמץ שכולל הארץ עם ד' יסודותיה אדם ובהמה וכל מיני צמחים:

ע"ד הרמז

והיו למאורות כו' והקשו בגמ' אור ביום ראשון נברא והכתיב ויתן אותם כו' כדר"א (חגיגה י"ב ע"א) אור שנברא ביום הראשון אדם צופה בו כו' כיון כו' עמד וגנזו כו' שאור הראש הוא אור השכל אור דנהיר בלבא שאדם מסתכל בו ומשיג בו את כל העולם והוא אור הגנוז לע"ל שאז ותמלא הארץ דעה. להאיר על הארץ. להתנהג בו גבולות עמים שהן למספר ב"י י"ב מנהיגים את הארץ הגוף אבל לב"י אין מזל. לישראל שהן למעלה מן הטבע ומתנהג באור דנהיר בה:

פסוק טז

ויעש אלהי' את שני המאורו' הגדולי' בערך הכוכבי' המה שניהם גדולים:

ואת הכוכבים. הוא נמשך אחר מאמר ויעש. ונמשך אחר לממשלת הלילה שהמה מושלי' בלילה להאיר על הארץ. מאמר יהי מאורות הוא אמו' על נפש המאורות הרוחני. ומאמ' ויעש היא גוף וחומר המאורות. אח"כ ויתן אתם אלהים ברקיע השמים להאיר על הארץ. כי האור נגנז למעלה לתן אותם להאיר על הארץ:

ע"ד הרמז

ויעש כו' את שני המאורות הגדולים חמה ולבנה הם ב' עינים שהן עיקר המאורות שמאירין לאדם שרוא' בם כמ"ש ועינינו כשמש וכירח וכמ"ש בה"ת אע"ג שסדר יצירתם אינ' כן כמ"ש בס"י:

את המאור הגדול כו' עין ימין ועין שמאל וע"י מתנהגין הלב כמ"ש עינא וליבא סרסורא דעבירה והלב כולל ימין ושמאל ששמאל בטחול לב כסיל לשמאלו וזהו לממשלה כו' עין ימין מתנהג לב ימין וזהו המאור הגדול לממשלת היום ובשמאל השמאל וזהו את המאור הקטן וז"ש שורייקא סומקא דעינא בלבא תלי. ואת הכוכבים הן י"ב מזלות ושאר הכוכבים והן שערות הראש כמ"ש בת"ז. ת"ח בנימין דרישא שהן כוכבים ומזלות דל"ל חושבנא והן י"ג נימין. וי"ג ארחין דשערי שהן י"ב מזלות. ותלי הכולל אותן כמ"ש בס"י. ושאר השערות שאר הכוכבי' והן ע"ג ז' השערים כמו המזלות וכוכבים שהן בגלגלת ח' ע"ג ז' הכוכבים וז"ש ראיתי עיני דנשקי אהדדי אלב אחותו כמ"ש פתחי לי אחותי כו' כמ"ש בת"ז והיו הכרובים שידוע שהן תפארת ומלכות הכרובים כרובי עינא פורשי כנפים גדפי עינא כו'. בזמן דמסתכלין בארח מישור. ופניהם איש אל אחיו יחוד בזו"נ

ובזמנא דלא מסתכלין כו' נחש עקלתון כו' כי המות יפריד כו' שהוא ס"א המפריד היחוד כו'. ערוה ע"ר ו"ה כידוע וזהו אסור להסתכל בעריות וזהו בעה"ז טו"ר. אבל באילנא דחיי שנא' בכל לבבכ' שני המנהיגי' ופניהם כו':

פסוק יח

ולמשל ביום ובלילה ולהבדיל בין האור ובין החשך וירא אלהים כי טוב ולא הזכי' כאן בנתינה אותם ברקיע:

והיו לאותות ולמועדי' ולימים ולשנים מפני שאף אם לא היו נתוני' ברקיע היו קביעות המועדי' והחדשי' כמו שאנו עושי' ע"פ החשבון:

פסוק כ

ויאמר כו' שרץ נפש חי'. פי' גוף וחומר של המין שרץ שיוכל לקבל נפש חי'. ועוף יעופף על הארץ ביאורו שהמי' ישרצו חומ' גם העו' שתכונת' להיו' יעופף על פני הארץ ועל פני רקיע השמים והוא באויר כי על רקיע שמים משמע ממעל לרקיע לכן נאמר על פני. ואמר ועוף יעופף שיהי' לו ב' מיני עפיפו' על הארץ ולפני הרקיע כמשרז"ל (ברכות ד' ע"ב) גבריאל בשתים שנאמר מעוף ביעף ואמר ישרצו המים ולא אמר יעופף המים מפני שמלת שרץ היא ראשונה:

ע"ד הרמז

ויאמר אלקים ישרצו כו' הן הידים והכליות והרגלים שעיקרן ב' בצים ע"כ נקרא נו"ה השוחקים מן כנ"ל וזהו שרץ נפש חיה הכליות ובצים שהן ממים של הריאה שהן מבשלין הזרע כמ"ש בר"מ פ' פנחס ותרין כוליין כו' דמבשלין הזרע דנחיתי מן מוחא ומבשלין מיא דמקבלין מן כנפי ריא' וכן הביצים וכאן כוללן יחד. ועוף יעופף כו' הן הידי' שהן הגדפים שמעופפי' בהן כידוע וז"ש ועוף זה מיכאל. יעופף זה גבריאל שהן חו"ג ב' ידי' כידוע על הארץ באויר בגוף בגויה. על פני רקיע השמים שמעופפים על פני רקיע שמגביהים הידים עד הראש. רום ידיהו נשא כו':

פסוק כא

ויברא וכו'. בעבור התנינים הגדולים היתה בריאה מיוחדת נפש עם בשר נברא בבת אחת מה שאמרו בריאה יש מאין כאן פירושו ממה שלמעלה ממנו. כי חומר העליון הוא צורת התחתון מפני שכל נברא שהיא רחוק ב' מדרגות נק' יש מאין. כי אין ביאורו שאינו ממש ולכן נאמר אצל התנינים ויברא:

ואת כל נפש חי' הרומשת אשר שרצו המים. מקודם ברא הקב"ה את נפשם כי המים המציאו חומרי אלו המינים בלבד והוא ית"ש גמר על ידם בהבראות את נפשם. ואת כל עוף כנף. ביאורו את כל נפש עוף כי חומר העוף שרצו המים. עוף היינו עופות. וכנף

היינו חגבים וידוע כי האויר נחלק לג' אוירים הבהמה והחיות נבראו מאויר התחתון הסמוך לארץ לכן היו כבדים בתנועתם ולכן לא נאמר בריאה בנפשותם ודגים נבראו מאויר האמצעי ולכן הם שטים וקלים בתנועתם. ועופות הם מאויר העליון לכן הם קלים ביותר עד שמעופפים קרוב למקום יצירת נפשם ולכן נאמר בריאה בנפש הדגים והעופות ונפש החומרי של האדם הוא למטה מכולם. ונפש השכלי שלו למעלה מכולם לכן נאמר בגופו נעשה ובנפשו ויברא:

ע"ד הרמז

ויברא אלהים את כו' עכשיו פרטן התנינים הגדולים הן ב' הרגלים שהן גדולים והן לויתן נחש בריח ונחש עקלתון כמ"ש כל מה שברא הקב"ה בעולמו זכר ונקבה בראם ואף לויתן כו' והן הב' ביצים. ואלמלא מזדווגים זה לזה היו מטשטשים את כל העולם שכל האיברים עושים פעולתם תמיד חוץ מן הבצים כי אם ע"י מחשבה וזהו סרסן כו' שהם מצוננ' בעצמ' שלכן אמרו (נד' י"ג ע"א) מותר לסייע בבצי' מלמט' והאמ' כוללן וז"ש לויתן זה יצרת לשחק בו כמ"ש הבאת לנו כו' לצחק כו' וז"ש י"ב שעו' כו' ג' ראשונות כו' שי"ב נחלקין ד' פ' ג' כמ"ש בס"י בד' אותיו' הוי"ה וז"ש (ע"ז) ג' הראשונות יושב ועוסק בתורה מימינו אש דת למו שניות יושב ודן כו' בשמאל. שלישיות יושב וזן כו' בת"ת ואתה מחיה את כולם וזהו כ"ו כל"ח נגד שם הויה שכלול בת"ת. רביעית יושב ומשחק עם לויתן זה הזיווג עם מל' וז"ש מיום שחרב בהמ"ק אין שחוק כו' ברביעית מה עביד כו' שאין זיווג בזמן הגלות יושב ומכלכל. ואת כל נפש כו' הן כליות. ואת כל עוף כו' ידים כו':

פסוק כב

ויברך וכו' פרו נתן בהם כח ההולדה לפרות ולהשאיר מינם. ורבו שלא יהי' במקרא אבל פעמים רבות יפרו וירבו. ומלאו את המים בימים ולא בא מאמרו ומלאו בימים. מפני שא"כ היו מונחים בשולי קרקעות הים ולא היה כח ביד האדם לאסוף אותם. לכן בא מאמרו י"ת ומלאו את המים בימים. והעוף ירב ביאורו שלא יהי' פרה ורבה במים כמו עיקר תולדתו שהיה במים. אבל ירב בארץ ולא הגיע אל העוף ברכת ומלאו. פן יכסו את עין הארץ. וכן בבהמות וחיות לא הי' ברכה כלל פן ירבה עליך חית השדה. וכן אל התנינים לא הגיע ברכתו י"ת כלל אבל הרג את כו' (ב"ב ע"ד ע"ב):

ע"ד הרמז

ויברך אותם כו' פרו ורבו כו' כי מן הכליות ובצים כו"ר. וזהו שנתברכו זרעו של יוסף וידגו לרוב כו' ויוסף הוא הצדיק מה דגים אין העין שולטת כו' שהן מחופין בבטן והן

ב' שבטים שיצאו מיוסף כי י"ב שבטים י"ב מנהיגין בגוף כמ"ש בס"י והעוף ירב כו' שהן ב' מוחין שמתלבשין בב' ידים וחו"ג בה' אצבעות הימין וה' אצבעות ביד שמאל כמ"ש חכמה נחית בימינא ובינה נחית בשמאלא וכל ברכה שריא בידים. וישת אביו יד כו' והידים צריכים לברכה כמ"ש ולברך את כל מעשה ידך ואמרו איזה מעשה ידיו של אדם כו':

פסוק כד

ויאמר אלהים וכו' הזכיר כאן הארץ בקמץ. לפי שנפש בהמות וחיות נברא מכלל הארץ ויסודות השרצים נבראו גופם מן המים והיפך בבהמות וחיות:

נפש חי'. ביאורו כי תכונת האדם הוא משלש אלה. נפש והיא הצומח. והמגדל. והזן:

ורוח הוא החיוני. ונשמה. ויסוד הבע"ח הם אפם משנים נצמדים והם נפש הצומח. ורוח החיוני. וז"ש נפש חי' מרמז על שני אלו. וחלקי הבע"ח המה נכללים בשלש אלה. הבהמות מגורתם בישוב ומשועבדים למין האדם ומזונותם על האדם שאוכלים באבוס. והיפך בחיות ביערות ביתם וחפשים מעבודת האדם ומזונותם מן הארץ ולכן המה נקראי' חיתו ארץ על שם הארץ שמזונותם מן הארץ:

והוי"ו נוספת והוא סמוך אל הארץ לפי שגדלה ממנו שלא ע"י אמצעי כבהמות הישוב. ומלת ויאמר ביאורו הוא רצון. ואף במקום שנא' אצל הדיבור הוא מורא ג"כ על רצון. וידבר ה' אל משה לאמר כונתו שזהו רצון המאמר. ולכן נאמר ויאמר ה' בנחש אבל לא הי' מדבר עמו לכך לא שאל לנחש מה זאת עשית. כי לא דיבר עמו שיכנס עמו הדברים אלא קלל אותו בלא ידיעתו. וכל ענין האמירה שרומז אל הנאמר אליו מדבר הכתוב כאלו מדבר עמו וזהו כי עשית זאת וכן פרו ורבו כאלו מדבר עמו.

ע"ד הרמז

ויאמר אלקים תוצא הארץ כו'. הן מרה כנגד טחול בהמה מרה שהוא גיהנם כמ"ש בזוהר ובר"מ מרה דאיהו גיהנם כו' והוא שור המזיק שהוא כלחוך השור בזוהר פ' בלק דא גלים בדיוקנא דשור וכל כו' לאעלא בגיהנם לחיך לנו כו': ורמש כבד עם יותרת שיותרת היא נחש כמ"ש בזוהר בכמה מקומות וחיתו ארץ טחול זוחלי עפר וכ"ז בנשמתא דטו"ר כמ"ש בר"מ אבל בנשמתא דאילנין דחיי כלזה היא בסטרא דקדושה כמ"ש שם:

פסוק כה

ויעש ביאורו שעשה גוף לכל נפש ונפש למינה לפי כח ועצם וטבע כל נפש כן עשה תיכון גופו למינו. ואת כל רמש האדמה לרבות שקצים ורמשים ושרץ העוף. כי מיני השרצים המה ארבע. שרץ המים. ושרץ העוף. ושרץ הארץ מחולקים לשנים שקצים ורמשים והמה נגזרים מארבע יסודות. שרץ המים מיסוד המים. ושרץ העוף מיסוד

האויר. ושרץ הארץ מיסוד הארץ. וסוגי שרץ הארץ. המה מחולקים לב' מינים שקצים. ורמשים הוא מין א' רמשים המה הפרים ורבים והשקצים המה הנולדים מעיפושים. והמין הב' הוא נגזר מיסוד האש מחמום האשפות:

למינהו נכתב באות ה' וי"ו. כי רז"ל דרשו על ישקני מנשיקות פיהו כנשיקות חתן וכלה ובא דרשתם ז"ל בעבור תוספות אות ה' ו' אילו נאמר פיו הי' נשמע מנשיקות זכר ואלו נאמר פיה הי' נשמע נשיקות נקיבה עכשיו שנא' פיהו נשמע נשיקות זכר ונקבה וז"ש כנשיקות חתן וכלה וכן רמז כאן למינהו בה"א וי"ו על מין זכר ונקבה:

ע"ד הרמז

ויעש כו' רוחני' וגשמיים כו' וכאן נשלם ג' וז' וי"ב:

פסוק כו

ויאמר אלהים כו' נעשה אדם ביאורו מפני שהאדם נברא אחרון לכל הנבראים לכן אמר הקב"ה אל כל הנבראים שיתנו חלק מתכונתם בגוף האדם. כי הגבורה מיוחס אל הארי. והמהירות אל הצבי. והקלות אל הנשר. והערמימיות אל השועל. וההיקש וכן נפש הצומחת. הוא הצומח ונפש החיוני בבע"ח ויתאימו כלם באדם. ומלת צלם נופל על צורת הדבר וגמרו ובעה"ח יתעלו על הצומח בנפש החיוני. והיא צרותו. וכן הצומח על הדומם וז"ש בצלמנו שצורת כל המינים יתאחדו במין האדם כדי שיכבשו כלם תחת ידו דצח"מ וע' כחות הטבע והשכל שלכן הוא רודה בכל. ונתן בו חלק אלוקי ממעל שהוא יעבוד להש"י. כדמותנו כל מה שיש בעולם יש באדם וכן נשמתו נדמה לקונו בה' דברי' מה הקב"ה מלא כל העול' כו' (ברכות יו"ד ע"א) וז"ש כדמותנו:

ומ"ש בצלמו ביאורו בצלם הראוי לפי נשמתו. בצלם אלהים פי' בצלם המלאכי'. ואמר כדמותנו לפי שמניי בע"ח יובדלו זה מזה באבריהם כשארז"ל (בבכורות פ"ז מ"ד) עיניו גדולו' כשל עגל קטנות כשל אווז וכן ארז"ל שבת ע"ד ב') מ"ט גמלא זוטרא גנובת' ותורא אריכת' גגובתי' קרנא דקמצא רכיכא ע"ש והסימנים האלו מיוסדים על אדוני תכונתם ומזגם ויוכרו בסימני איבריה'. וכן אלו הסימנים באברי האדם כפי תכונתם וטבע' יורו עליהם סימני איבריהם וז"ש כדמותינו. וירדו בדגת הים והוא שרץ המים. ובעוף השמים. המה עופות. ובבהמה המה בהמות. ובכל הארץ המה חיות הארץ אשר חיותן מהארץ כדלעיל. ובכל הרמש הרומש הוא רמש הארץ ושרץ העוף ובכל מרבה שרץ העוף. כי שרץ העוף נכלל בשרץ הארץ כשארז"ל (פסחים כ"ד ע"א) אכל פוטיתא לוקה ארבע. נמלה לוקה חמש. צרעה לוקה שש. מפני ששני לאוין נאמרו על כלל השרצים וכשאוכל פוטיתא הוא שרץ המים לוקה ארבע. ב' על ב' כללי הלאוין וב' בשביל הנאמר ששרץ

המים וכשאכל נמלה לוקה חמש. שנתוסף עוד א' בשביל שרץ האויר שנכלל בשרץ הארץ. ולמדו רז"ל זה מלשון הכתוב (ויקרא י"א:מ"ו) זאת תורת הבהמה והעוף וכל נפש החיה הרומשת במי'. הוא שרץ המים ולכל נפש השורצת על הארץ. הוא שרץ הארץ. ושרץ העוף לא נזכר כלל משום שנכלל בשרץ הארץ ומ"ש וירדו לשון רבים הוא מוסב על אדם ואשתו כמ"ש זכר ונקב' בראם וכן בפ' נח בא מאמרו ית"ש ומוראכם וחתכם יהי' כו' בכל אשר תרמוש האדמה. הוא שרץ האדם ובכל דגי הים הוא שרץ המים ושרץ העוף לא נזכר כלל מפני שהחטא גרם שנלקחו מהם רדיות הבע"ח אפס ניתן להם המורא והחתת. וידוע כי כל דבר הנעדר לא יוחזר לאיתנו בלתי דבר הנחסר ונפחת אף שחזר להם אחר המבול המורא וחתת נעדר להם מור' וחתת של שרץ העוף כאשר מצאנו ראינו בזבובים ושאר המינים אשר יעמדו על פני האדם ממש וזהו מחסדי הש"י שלא נלקח המורא מבהמות וחיות הארץ:

ע"ד הרמז

ויאמר אלהים נעשה אדם כו' לבא שהוא כלל האדם והוא א' ע"ג שלשה כו' בצלמנו כדמותנו זוגות המים בזה לב' תיבות ובזה לב שלם. ולכן נקרא לב בזה נשמה ובזה רוח ובמוח אש שורפו' וכן לב נור דלוק וכן הוא בצלמו כנז' ואמר בצלמנו דכורא. כדמותנו נוקבא כי ב' בתי לבא דכורא ונוקבא יצ"ט ויצ"הר ואמרו בזוהר זכה נעשה לו עזר בכל לבבך. ועיקר העבודה ביצר הרע כידוע והוא בעץ החיים. לא זכה בעונותינו הרבים טוב ורע כנגדו והוא בצלמנו כדמותינו שמוח כולל חו"ג זו"נ. וירדו בדגת הים כו' שהן כל מנהיגי הגוף וכן נאמר למטה הנה נתתי כו' שלב מושל בכולם למשוך לרצונו כמ"ש איזה דרך כו' רואה אני כו' ואמרו זכה רודה בכולם לא זכה ירוד שכולן מושלין בו שלבא ביניהם בדוחקא בצערא וימררו את חייהם כו' וידיע בהרבה מקומות:

פסוק כז

ויברא כו' בצלמו ביאורו בצלם הגבוה והמעולה בצלם אלהים. כבר ביארנו כי כל הנמצאים העומדי' למעלה מן הרקיע נקראי' אלהים כמו פלג אלהים מלא מים. ביאורו מים העליוני' שנפלג ממים התחתוני' הם מלא מים. לפי שהמים התחתוני' אינם מלאים כמ"ש והים איננו מלא (קהלת א':ז') אבל חצי העליוני' המה מלאים ואינם חסרי' ע"י אידים. לכן בא מאמרו ית"ש שיברא האדם בצלם כל המלאכי' והעולמות והנמצאי' שהם למעלה מן הרקיע. ואמר ברא אותו ואח"כ ברא אותם שבתחלה עלה במחשבה לברוא אחד (ברכות ס"א ע"א עירובין י"ח ע"א) ואח"כ נבראו שנים. כי נבראו שנים נפרדים בגופם וכן בנפשות'. והי' זה כדי שיוכלו להוליד נפש בלולה מנפשות האב והאם. שהם

היו בתחלה מחוברים וכלולים ביחד ואח"כ נפרדו ובוולד נכלל' ג"כ יחד וכמו שפי' הרשב"א ז"ל בחי' אגדות. ואמר ויברא הוא בריאת הנשמה והוא בצלמו והוא עיקר האד' כי הגוף נקרא בשר האד' ואח"כ פרט הכתוב סדר בריאתם כי מתחלה קוד' היצירה לא הי' לו רק נפש א' כלולה מב' ואח"כ חלק לשתים וז"ש בצלם כו' כי נשמת הזכר והנקיבה הן בשלימות ונקראו אדם כמ"ש כל השרוי בלא אשה כו': (יבמות ס"ב ע"ב):

פסוק כח

ויברך וכו' ויאמר להם אנהי' כל המאמרות הראשונות. ביאורם על רצונו ית"ש כמו ויאמר ה' לדג (יונה ב' י"א.) לפי שהשגחתו ורצונו נמצא אל כל הנמצאי' בדרך נסתר. ואל הדג בדרך נוכח. וכן ברכת הדגים הי' אל נוכח. וכן אל האד' בא מאמרו בנכח. וזהו כוונת רז"ל (בכורות ח' ע"א) ג' משמשים פנים כנגד פנים לפי שה' דבר עמהם. כוונתם שבא להם דיבור לשון נכח. כמו שיש חילוק בין הנביאי' בין דיבור לדיבור אעפ"י שלכלם היה מדבר אבל לא דיבר פנים בפנים אלא עם משה. כן הוא באמירה שלכלם לא היתה אמירה ברמז לנכח אלא עם שלשה אלו שלכן נאמר אצל הדגים פרו ורבו בלשון נכח. והעוף ירב בארץ לשון נסתר. ועניין הנכח הוא בהשגחה יתירה שלכן קללת הנחש היתה גדולה וכן ברכת הדגים היתה גדולה מאד שלכן נאמר וידגו. וכן ויאמר ה' לדג ולכן ארז"ל עשרה מאמרו' הן והא תשעה הוי כו' כי ויאמר אלהים פרו ורבו אינה חשובה מן מאמרות הבריאה כי היא לברכה. פרו שיהיו פרים ורבים ולא יהי' עקרות. רבו שיולידו פעמי' רבות. ומלאו את הארץ ביאורו שלא יהיו נמצאי' במקו' אחד. אבל ומלאו את כל כדור הארץ. וזה הי' חטא דור הפלג' שיזמו לעשות נגד כוונת הבריאה ורצונו ית"ש לאסוף במקום אחד. אמנם נהרס עצתם מאתו ית"ש מפני שהי' מקביל לעומת כונת הבריאה כנ"ל:

וכבשה ביאורו שיעשו עמה כפי מגמת לבם. הן להרוס ולחפור ולפתח ולשדד האדמה: **ורדו' כו'** כבר ביארנו. ובכל חיה כו' פיו נפש חיה כתרגומו והוא כולל כל מה שנברא מהארץ בהמה וחיה ורמש:

ע"ד הרמז

ויברך כו' פרו ורבו כו' חיבור ב' הבתים של הלב ומהן כמה ענפים מתפשטים כל המדות טובים שכליות ומעשיות וכולם לטוב. בזמן שהן מסכימים לדעת א' ופניה' איש אל אחיו כנ"ל.

וכבשה. ארז"ל (מדרש רבה פ' ח' יבמות ס"ה ע"ב) וכבשה כתיב איש דרכו לכבוש כו' מס"ט דימינא והיא נכללת בו:

פסוק כט

ויאמר אלהים הנה נתתי לכם הוא ג"כ מעשרה מאמרות מפני שנתן כח בזרע ופירות שיזונו ויסעדו את לב האדם לא כן עשב השדה. ולכל בעה"ח נתן כח בעשבי השדה שיזונו מהם ולא מתבואות וזרעים ופירות כי לא יסעדו את לבם:

ע"ד הרמז

ויאמר אלקים הנה נתתי כו' כלי האכילה לזון את כל האיברים ומברירו דכולא נטיל לבא והשאר משלח לכבד ולשאר איברים שהן ולכל חית כו' הצומחת כנ"ל:

פסוק לא

וירא. אלהים וכו' את כל אשר עשה. ביאורו כי ראינו שדבר אחד יהי' טוב בעצמו וכאשר יתאימו לנמצא זולתו יהי' בלתי טוב אמנם מפעלי הש"י המה טובים בעצמם וגם עם חבור זולתם. רז"ל דרשו (מדרש רבה פרש' ט') טוב זה מלאך חיים מאד זה מלאך מות. כוונתם לא שהמות הוא יותר טוב מהחיים. אפס כונתו בעבור שכתב מאד משמע שהמות הוא ג"כ טוב שאין דבר מהנמצאים שיהיו בלתי טוב ויוצא מן הגדר. ואמר מאוד שתכלית הכל בשביל האדם שיעבוד לבוראו לכן נאמר בו מאוד:

יום הששי כבר ביארנו.

ע"ד הרמז

וירא אלקים את כל אשר עשה כו' וכולם נכלל באדם שהוא עולם קטן וזהו את כל כו' שכל הבריות שנברא בימי המעשה נכלל בו וז"ש בצלמנו כו' כמ"ש במ"א. והכל נברא בשבילו וכן בלב שהכל נכלל בו ובשבילו וז"ש בצלמנו בצלם כו'. וכן בעול' שאדם הוא לב העולם. והוא נוטל שפירו דכולא ומבחר שבו משלח למוח שהיא נשמתו שבשמים. וז"ש הקרבנות ואילולי האכילה. אש המוח שורף כל הגוף וכן משבטלו הקרבנות אין לך יום (סוטה מ"ט ע"א) כו'. וזהו לחמי לאשי אש שבמוח בשמים אריה נחית שהוא מורה על מזבח ששם לבא והשאר משלח התמצית כו':

והנה טוב מאד. ארז"ל טוב זה יצ"ט. מאד זה המות יצה"ר שהוא באד' לבא כנ"ל זכה כו' ועיקר העבודה בו ולכן נאמר מאד.

פרק ב

פסוק א

ויכלו השמים והארץ וכל צבאם. הודיע לנו התורה כשם שיש צבא הארץ אשר נבראו בששת ימי בראשית צבא השמים:

ע"ד הרמז

ויכלו השמים כו' גוף וראש ותולדותיו.

פסוק ב

ויכל וכו' ההבדל בין כילוי לשביתה הוא. כי שביתה מונח להורות על העדר המלאכה והפסק באמצע מלאכתו. וכילוי נאמר על גמר מלאכה הוא רגע אחר גמר המעשה כי אין ניכר גמר המעשה אלא אח"כ כשאין עוד לעשות. לכן מן ההכרח לאמר ויכל וישבו'. אלו נאמר ויכל הייתי אומר שכלה את מלאכת הנזכרים. ואח"כ התחיל מלאכה אחרת לכן נאמר וישבות המונח על העדר והפסק באמצע המלאכה. לכך לדורות נצטוינו. כאשר יגיע שבת לפסוק באמצע ושלא לחשוב על מלאכת חול איך לעשות עוד.

ע"ד הרמז

ויכל כו' אמר ז"ל מה הי' חסר מנוחה כו' והוא בינה בג"ר ג' פעמים השביעי ג"ס כלל כל הנתיבות ג"פ אלקים ואין בו מעשה לשבת יצרה וישבת יחוד. ויברך ברכה. ויקדש קדושה. הרי יב"ק בג"ר ויכל תכלית מלכות. וכאן נשלם ע"ס שכלל כנ"ל לב' נתיבות:

פסוק ג

ויברך אלהים רז"ל דרשו (מדרש רבה פרשה י"א) ברכו במן קדשו במן. מפני שבשבת לא מצאוהו בשדה והוא הקידוש. וז"ש על כן הוא נותן לכם ביום הששי לחם יומים הוא הברכה. וכן לדורות מה שאנו שובתים בו ממלאכה הוא הקידוש. כי קידוש הוא לשון פרישה. והברכה הוא שאנו משכימים ביום השבת ואין אנו נצרכים להשתדלות פרנסת היום כי הוא מוכן מיום הששי. מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות. ביאורו כי לעשות משמעו לעתיד והוא כי הקב"ה מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית. וחידוש מעשה בראשית ליום השבת הוכן מיום אתמול וביום השבת שבת אף ממנו וז"ש מכל. והבן:

וז"ש בליקוטין ח"ג דף קמ"א וז"ל אשר ברא אלהים לעשות. ענין השבת הוא כי בכל ששה ימים הראשונים הוציאו כ"א פעולותיו וביום השבת נחו כלם ואע"ג שהכל נברא באותן ששה ימים מ"מ הכל בכח אבל בפועל הקב"ה מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית והוא הוצאתן לפועל וכ"א מוציא פעולתו ביומו תמיד ובשבת שובתים וז"ש הכתוב אשר ברא אלהי' לעשות פי' שברא הכל לבד לגמור בפועל. וזהו ג"כ כוונת המצות שיוגמר התכלית בפועל כמ"ש במקום אחר. ולכן ואדם אין לעבוד את האדמה וכל שיח השדה טרם יצמח שלא היו למעלה עד שהיו למטה:

וכן הוקם המשכן משכן סתם וז"ש (ב"מ נ"ט ע"א) אוקירו לנשייכו וכו' שהאשה מצפון ומשם זהב יאתה עכ"ל הזהב:

פסוק ד

אלה וכו' תולדות השמים לא נזכר למעלה. ובאה התורה להודיענו שתולדות השמים המה מכוונים לעומת תולדות הארץ כי במאמר וכל צבאם גילה לנו שיש ונמצא צבא השמים. ובמאמר זה גילה לנו שהם מכוונים כנ"ל:

רז"ל דרשו כל מקום שנא' אלה פסל את הראשונים אלה תולדות השמים והארץ פסל תהו ובהו. ביאור' שפסל את תהו ובהו מהיותם תולדות הארץ. אפס הם עיקרי וחומרי הארץ כאשר ביארנו במקומו:

בהבראם. ביאורו כי לא נזכר אצל תולדות הארץ בריאה. אפס עשי' ויצירה. עשי' שנאמר ויעש. יצירה כמשרז"ל כל מקום שנא' ויהי אינו אלא לשון יצירה. והודיע לנו בזה שהם אצלינו ג"כ בריאה. ביום עשות. ביאורו שכולן נבראו ביום הראשון ואצל התולדות הי' הבריאה ביום הראשון והיצירה והעשי' בשאר ימי המעשה. ה' אלקים כאן הזכיר שם הוי"ה ב"ה. מפני ששם אלהים מורה על ההשגחה כאשר ביארנו. ושם הוי"ה ב"ה מורה על שם שהוא נותן חיות לכל ואינו שורה אלא על עולם מלא כמשה"כ והוא באחד ומי ישיבנו (איוב כ"ג:י"ג) פי' באחד שאינו שורה אפס כשהעולם אחד באחדות. וכן שמע ישראל כו' שיהיו ישראל מיחדים עצמם ומחברים עצמם במחשבה. ה' מורה על קדמותו קודם בריא' העולם. אלהינו. מורה על זמן הווה. כמשה"כ אני ראשון ואני אחרון הוא מורה על עבר ועתיד. ומבלעדי אין אלהים מורה על הווה וכן אזמרה לאלהי בעודי (תלים קמ"ו) הוא על זמן הווה. וה' השני מורה על זמן העתיד. אחד הוא שורה כשהעולם אחד ושלם אז מיחד את שמו עליו: והקדים ארץ לשמים שתולדת הארץ מבואר ותולדת השמים באו ברמז:

פסוק ה

וכל שיח השדה. הפסוק הזה הוא קשי ההתכה כי הזכיר בפ' ראשונה ותוצא הארץ דשא עשב כו' עץ עשה פרי. שנית התחיל בארץ וסיים באדמה. ויתכן שהאילנות והעשבים הנזכרים כאן אינן שהוציא הארץ אבל הן הנזכרי' בקללת האדם וקוץ ודרדר תצמיח לך. ושיעור הכתוב כך וכל שיח השדה פי' אילני סרק הגדלים ביערות ונקראים שיח ע"ש שמשיחין זה עם זה כמ"ש מפני מה קולן נשמע כו'. (עיין במדרש רבה פרשה י"ג) השדה פי' יער כמו עשו איש שדה ההולך ביערות לצוד ציד וכן ולכל חית השדה הם הגדלים ביערים כמ"ש בו תרמוש כל חיתו יער (תלים ק"ד) וכן וחית השדה השלמה לך (איוב ה':כ"ג) וכן עשב השדה ביאורו עשבים הגדלים מעצמם שאינם מזריעים זרע כי לא המטיר היא בתחילת הסיפור עד שיבוא לחטא האדם וקללתו קוץ ודרדר. וכן אלה

תולדות יעקב ולא נזכר יחס תולדותם עד שספר יוסף בן שבע עשרה שנה היה רועה כו' וענין זכירתו עד שבאו למצרים ושם גמר הענין ואלה שמות בני ישראל בפ' ויגש:

וההבדל בין מלת ארץ לאדמה היא בכונת המדבר כאשר יחפוץ לרמוז על אדמת עפר אם לעבוד אותו או על פירות יאמר אדמה. וכאשר ירצה לדבר על מדתה יאמר ארץ או כלל העולם או א"י בפרטות לכן ארז"ל על פירות הארץ אומר בורא פרי האדמה שכוונתו על פירות הצומחין מן האדמה שנזרע ונעבד חוץ מן הפת שעל הפת או' המוציא מפני שבשבעת המינים מיוחדת להם א"י לכן מברכין אחריה' ברכת על הארץ. ואנו מתפללין משיב הרוח ותן טל ומטר כונתינו על א"י לכן תקנו על הפת לומר מן הארץ המורה על א"י ששאר ארצות שותי' תמצית א"י לכן כי לא המטיר ה' אלהים על הארץ. על כלל הארץ. ואדם אין לעבוד את העבודה על פרט האדמה שעובד בה והבן:

פסוק ו

ואד יעלה מן הארץ בב"ר פליגי ר' יוחנן ור"ל. ר"י אמר אין עננים אלא מלמעלה שנא' וארו עם ענני שמיא. ור"ל אמר אין עננים אלא מלמטה שנאמר מעלה נשיאים מקצה הארץ ובפר"א אמר בזמן שישראל אין עושין רצונו של מקו' ממים התחתונים הם שותים. והטעם מפני שישראל מחברים שמים וארץ במעשיהם הנאותים אז יורידו הגשמי' מלמעלה ואם לא נעצרים מלמעלה וז"ש ואדם אין לעבוד את האדמה כמו לעבדה ולשמרה. ולכן ואד יעלה מן הארץ מפני שלא היו זכות מעשים להוריד הגשמים מלמעלה אז אד עלה מן הארץ שעננ' שתו מן מים התחתוני' ואמר מן הארץ מפני שהאידים. עולים מן תערובת הארץ ויסודותיה. והשקה את כל פני האדמה הפרטית הנצרך לעבדה. אד הוא ענן ולפי שכל צרה ר"ל נמשל לענן וחשך לכן נקרא אד. יעלה לשון הוה להורות שענינו תמיד כך הוא:

פסוק ז

וייצר בשני יודין דרז"ל שני יצרין יצ"ט ויצ"ר. (ברכות ס"א ע"א) והוא מרומז ג"כ בפסוק להנחיל אוהבי יש ודרז"ל עתיד הקב"ה כו' ש"י עולמות. ענינו שהאדם קונם אותם בשני יצרים שלו ש' עולמות בשבירות יצ"ר ועשרה עולמות בשמעו אל יצה"ט והם מרומזי' בתיב' ש"י ימין ושמאל. ייצר עולה ש"י. עפר מן האדמה. ביאורו עפר הוא עפר תיחוח. האדמה הוא אדמת סלע הקשה. ולפי שיצר אותו בשר ועצמות והוא עיקר בנין האדם כי הגידין הם לחבור האיברים והעור לסככו ולכן יצר הבשר מן עפר תחוח והעצמות מן הקשה. וכה"א ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו (דניאל י"ב:ב') לפי שיחיה איתם ויבנה תחילה עצמותם ואח"כ הבשר לכן אמר אדמת עפר וכן אמר אך עצמי ובשרי אתה (ראשית כ"ט) לפי שהאב (נדה ל"א ע"א) מזריע הלובן שממנו העצמות ואמו מזרעת

האודם שממנו הבשר. ולבן היה עם יעקב ממשפחה אחת מאמו שהיה אחי אמו ומאביו ממשפחת נחור. לכן אמר עצמי ובשרי אתה:

ויפח באפיו נשמת חיי' ויהי האדם לנפש חיה. ביאורו כאשר נפח בו הש"י את נשמת חיי' ויהי האדם לנפש חיה אז נתהוה בו נפש הצומחת ורוח החיוני בפעם אחת כי חלקי הכחות באדם המה חמשה. הגוף. נפש הצומחת. רוח החיוני. נשמה. וחיה היא המחיה את כולם אבל יחידה אינה באדם. אפס בימות המשיח תשרה באדם וכן במעמד הר סיני ויחן שם ישראל כאיש אחד בלב אחד ומה שחלקו הראשונים לג' נפשות לא שיש בו ג' דברי' נפרדי' אלא המתפשטות ממנה לכבד נקרא נפש ומה שמתפשטות בלב נקרא רוח. ומה שעל המוח המשכלת נקרא נשמה. ואנקלוס תרגו' לנפש חיה לרוח ממללא כוונתו כי חמש כחות אלו כלולי' בשלש אלה מחשבה דבור מעשה המחשבה באה מפאת הנשמה הפנימית. והמעשה מגוף והנפש והדיבור מרוח החיוני המוליך את הקול ותרגו' על נפש מלת ממללא ועל מלת חיה רוח. כי א"א לכתוב ממללא רוח רוח נשמת חיי' הוא רוח אלהי' חיי' ורוח אדם שבקרבו הוא רוח מרוח ובהשיגו להתדבק ברוח אלהי' שנוצר ממנו הוא השגת רוח הקודש כמ"ש בס"י:

פסוק ח

ויטע גן בעדן. עדן הוא מקו' דשן ושמן שבכל הארץ ויטע גן במקצת עדן וכפי קבל' חז"ל (פסחי' צ"ד ע"א) א' משש' בעדן. מקדם פי' למזרח העדן והוא בדרומית מערבית של העול' וישם שם את האד' אשר יצר. כאשר נגמר צורתו על מתכונתו ואע"פ שכבר נעשה הגן ביו' ג' וכן האדם ביום ו' שם נאמר בדרך כלל וכאן הודיע בדרך פרט וכן הוא בכל התור' בתחל' נאמ' סתם ואח"כ פיר' בכלל ואח"כ בדרך פרט:

פסוק ט

ויצמח כל עץ נחמד ההבדל בין מלת טוב לנחמד. הוא כי טוב נאמר בהסכמה על תענוג הגופני. וחמדה נאמר על עונג הרוחני וכן בקניני המדומות להשיג עושר וכבוד ויקר וחמדה הוא ששה ידות וטוב הוא חלק אחד כמו ששת ימי המעשה האדם רודף אחר קניני' המדומה הון יקר למצוא. ושבת הוא יו' העונג להתענג באכילה ושתיה וצוה לנו הש"י ב"ה להתענג באכיל' ושתיה והוא קודש כמו שהיה אכיל' הקרבנו' לכן מלת נחמ"ד עולה במספר ששה פעמי' מלת טו"ב:

ועץ החיי' בתוך הגן באמצע הגן. ועץ הדעת נמשך אחר מלת ויצמח או שהעץ הדעת עומד אצל עץ החיי'. הדעת טוב ורע כי ידיעת הטוב ורע הוא רע מאד כי מה שאדם תם יותר הוא יותר מעולה כמשא"כ אשרי תמימי דרך וכן נח יעקב ואיו' נתעלו במדות תמימות' כי לולא דביקות האדם בדברי החומרי' היה נפשו דבקה בעניני ה' ולא היה

בוחר בדברי' ערבי' ומתוקי' לפי שעה. כי כל הנעשה לבעל התאוה אחר רוב השתדלות בענין רע. נעשה לתמימי דרך בענין טוב בלי עמל ואון אבל העליונים שאינ' חומרי' אין מזיק להם ידיעת טו"ר לכן צוה שלא יאכל ממנו: וכאן הוא פרטת של גן עדן ובמאמר לא טוב היות האדם הוא סיפור פרטי של יצירת האדם:

פסוק י

ונהר. הנהר יוצא מעדן למזרח ומשם יסובב אל הפאות והצדדין ומשם יפרד. ביאורו כאשר יוצא מגן מתחיל הפירוד. והיה לארבעה ראשים. מפני שיש לו הרבה פיצולים אפס ארבעה הם גדולים והמה ראשים בערך זולתם:

פסוק יא

פישון כמו פשו ורבו. הוא ההולך במזרח. ארץ החוילה אשר שם הזהב. ביאורו מפני שנמצא בתורה ב' מקומות הנקרא חוילה א' מבני כוש. סבא וחוילה כי שמות הנכרים הנזכרים בתורה יש מדינות הנקראים על שמם. וא' מבני שם ואת אופיר ואת חוילה לכן ציין כאן אשר שם הזהב והוא הנזכר אצל אופיר ואמר עוד סימן אחד ששם הזהב הטוב משבעה זהבים (יומא מ"ד ע"ב) א' הנקרא זהב טוב שאין בו סיגים ולא נחסר בכור כלל. ואמר הבדולח בה"א מפני שנזכר בתורה ועינו כעין הבדולח (במדבר י"א:ז') וכן אבן השהם בה"א מפני שנזכר בתורה אצל אבני האפוד. כאשר ביארנו במלת יום הששי השביעי והנהר הרביעי הוא פרת. כי שלשה הנזכרים הם הנמשכים לצדי ופאות העולם. אפס נהר הרביעי הוא בעצמו הנמשך מעדן והוא נקרא פרת. ולכן כל הנהרות כאין נגדו כשרז"ל (בכורות נ"ה ע"ב) הנודר מן פרת אסור בכל הנהרות. וכן פרת סהדא רבא:

וז"ל בליקוטין ח"ג דף קמ"א ד' נהרות. הראשון בחסד לכן שם הבדולח שהו' לבן ואדמומית מעורב ונכלל בו שבו להט החרב המתהפכת. וכן זהב הארץ ההיא טוב את האור כי טוב ונגנז ביסוד לכן שם אבן השהם של יוסף. וכולל ג"כ כולם באבני האפוד. והשני גיחון ששם הולך על גחון וכן כוש נולד מחם והשלישי חידקל. חד וקל מורכב מב' צדדין והוא כמו הרוח שהוא חד וקל והיא קדמת שהוא מזרח ובב' נהרות הראשונים אמר סובב לפי שזרועות העולם מחבקין לארץ וסובבין אותה אבל משך הת"ת הולד אליה בחוט השדרה ויסודו והנהר הרביעי הוא פרת שבקרב האשה פרה ורבה הזרע שמזריע בה והיא מ"נ שלה שמתברכת במ"ד והזכר מטיל ג' טיפין כידוע והיא טפה אחת הכוללת והן ד' אותיו' הוי"ה ב"ה חגת"ם כידוע ומ"ש כל הנותן מטתו בין צפון לדרום בין שני נהרות הראשונים כנ"ל וכמ"ש ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים שארץ ושמים בין ה' אלהים עכ"ל הזהב:

פסוק טו

לעבדה ולשמרה: לעבדה הוא עבודת האדמה וההשקאה והשמירה שלא יעלה בה פריץ חיות. וכן חלקי המצות הם שנים עשה ול"ת. עשה הם בגדר העבודה. ול"ת בגדר השמירה ואדם הראשון ע"ה זכה להשקות את הגן כמבואר בזה"ק ע"ש:

פסוק טז

ויצו כו' על האדם. פי' לתועלת האדם. לאמר פי' שיאמ' לאשתו. ורז"ל דרשו (סנהד' נ"ו ע"ב) בזה הפסוק שנצטוה על שבע מצות. וא' מהם גזל אף שלא הי' זולתו. אפס נצטו' שלא יאכל מפירו' המוכן לזולתו.

מכל עץ הגן אכל תאכל. אכל הוא מקור כמו זכור וכן אי אפשר לו לאכול בתמידות אבל יחשוב לאכול כאשר ירעב. והי' הציווי שיאכל מכל עץ הגן ולא רשו'. ולכן אחר החטא אמר אדם ואוכל. כוונתו שהש"י שאל לו ב' דברים. א' מפני מה אכל מעץ הדעת ב' מפני מה לא אכל משאר אילנו' ובא התשובה ואוכל עוד מהם זאת אקיים. ומעץ הדעת טוב ורע פי' כשאכל ממנו נתערב רע בטוב יחד גם בעסק המצוה עוסק שלא לשמה. ובאכילה ובמשגל הכל לתאות היצר. ביום אכלך ממנו מות תמות. כמשה"כ (תהלים ל"ד י"ג י"ד) מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב. נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה. כי עץ הדעת טוב ורע הוא המרמה מכוסה שנאה. סם המות מכוסה בנפת שפתי חלקות. א"א מי האיש החפץ חיים ישמור שפתיו מדבר מרמה. ומי שאוהב ימים לראות טוב יצור לשונו מרע יראה טוב כל ימיו. שיצור לשונו מדבר רע על האדם כי היא שקולה נגד שלש עבירות (ערוכין ט"ו ע"ב) ע"ז ג"ע וש"ד. ומרמה היא שמראה עצמו טוב לזולתו ולוכדו ברשתו. וזה הטוב הוא קשה מאיש רע בפועל שא"א לשמור מבעל מרמה וזה עץ הדעת טוב ורע שיודע באכלו ממנו שני דרכים אלו איך לראות לזולתו טוב ובלבו ישים ארבו. או לעשות רע בפועל. כי ביום אכלך ממנו מות תמות אין זה עונש האכילה כי מצינו שנענש יותר תשע קללות ועוד עיקר הקללה שאמר כאן לא הזכיר לו אלא אגב. אפס הודיע אותו טבע האילן הזאת. וכן כל המצות נצטוינו לטוב לנו כל הימים. ממנו פי' אפי' מקצתו. עזר כנגדו. ביאור שהיו דו פרצופי' והי' חוה מאחריו ולא הי' לו לתועלת לסייעו אותו לכן אמר אעשה לו שיהי' כנגדו לפניו שיפרד אותה ממנו וישמש לפניו. האדם יעבוד את ה' והיא תשתדל אופן קיומו במזון ובמלבושיו:

פסוק יט

ויצר ה' וכו' לא חשב בהמות שלא היו בכלל ביאה. מפני שהם אצלו בישוב אבל בקריאת שמות חשב ג"כ בהמות כי גם להם קרא שמות:

אל האדם לראות מה יקרא לו. ביאורו שהאדם יראה ויתבונן איך לקרוא אותם. כפי תכונתם כמשרז"ל (מדרש רבה פ' י"ז) לך נאה לקרות שור ולך נאה חמור. וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו ביאור ושמו הוא לפי נפש חיה שלהם קרא שמם ולא לפי חומרם. ואמר הוא שמו כמשה"כ מונה מספר לכוכבי' לכלם שמות יקרא פי' שמות לפי עבודת' והנהגתם. שנתקיימו שמם בעבודת' חמור בכליבה ושור לעול ולרדי'.

פסוק כ

ויקרא כו' לכל הבהמה ולעוף השמים. מלת כל מושך אחר עמו כל עוף השמים ג"כ. ולפי שהפסיק בין בהמה לחיה בעופות לכן חזר ואמר ולכל חית השדה וכן הוא הכלל בכל התורה:

ולאדם לא מצא עזר כנגדו. רז"ל דרשו (יבמות ס"ג ע"א ועיין בגליון הגמרא) מלמד שבא על כל בהמה וחיה ולא נתקררה דעתו כו'. פי' מלת שבא כמו בא לו אצל פרו ר"ל שבחן וראה בשכלו שמכל המינ' אין לו בן זוגו. ולמדו רז"ל זה ממלת מצא משמע שטרח וחקר ולא מצא:

פסוק כא

אחת מצלעותיו. פי' שהיה לו מאחוריו ב' מיני צלעות של עצמות:

פסוק כג

עצם מעצמי ובשר מבשרי כבר ביארנו לזאת יקרא אשה כי מאי' לוקח' זאת. לפי שבא אות נוספת במלת אשה לכן בא הדגש בשין. מור' על כפול והוא מורה על התפעלות דבר מדבר. ועוד כי יסודן של אדם ואשתו אש. ובה האש מתגבר ולכן הוא בדגש וה"א בסופ' סי' נקיבה. ואצלו אין בו דגש לכן בא בחירק גדול:

וההבדל בין אישות לבעל הוא כי אישות נאמר על מעשה אישות לכן הראשונים לא קראו לאשתו אשתו (שבת קי"ח ע"ב) (גיטין נ"ב ע"א) כ"א ביתו שזה לשון מגונה ובעל נאמר על שהו' אדוניה. כמו ולא ישמרנו בעליו. ולכן אמר והי' ביום ההו' תקראי אישי ולא תקראי עוד בעלי (הושע ב') כי חביבות ואהבת ודביקות הקב"ה יהי' ביום ההוא גלוי כל כך בישראל עד שיקרא לו שם אישי כמ"ש אמצאך בחוץ אשקך גם לא יבוזו לי. ע"כ יעזב כו' ודבק באשתו. מורה על ענין בעלות ולא על מעשה אישות רק שכל ימיו יהי' טורח ועמל על פרנסתה ולא על פרנסת אב ואם. והיו לבשר אחד פי' לענין קרבות המשפחה. כמו. כי אחינו בשרינו הוא. אל כל שאר בשר שקרובי אשתו פסולים עליו כקרובי עצמו:

פסוק כה

ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבוששו. ביאורו כי עד הנה היו בגוף אחד זה לפני' וזה לאחור ואמ' גם אחרי כן שהיו שני גופי' נבדלי' וערומי' ולא יתבוששו מחוש התשמי' כמו מכל אברי האד' מפני שלא היו יודעים הרע:

פרק ג

פסוק א

ערום. הוא חכם לעשות דבר בערמימות וחכם להשכיל נקרא חכם גם שמצינו תחבולות שונות בחית הארץ ובעוף השמים כאשר האריכו מחקרים בספריהם. אפס אלהים חנן אותם תחבולות אלו בטבע' בעת יצירת' בלי ערמימות. אבל הויותו של נחש הי' שיוכל להתחכם בעצמו בערמימות והתחכמות בעצות משונות וז"ש מכל חית השדה אשר עשה ה' אלהים ביצירתם וטבעם. ויאמר אל האשה. גלה לנו התורה כל טענות היצר המה שנים למשפחותם בתחלה הוא בא אל האדם בטענה זו. שאי אפשר בשום אופן לאדם לקיים מצוות הש"י כי הוא דבר שאין יוכל לעמוד בו. וז"ש אף כי אמר אלהים לא תאכלו מכל עץ הגן. אולי הי' כונת הבורא שלא תאכל מאומה והוא דבר שא"א לעמוד בו. ולשון אף כי כו' כמו וכי אמר כו' ושלא תבין חוה שדעתו על עץ הדעת אמר כן. ותאמר האשה אל הנחש מפרי עץ הגן נאכל. א"כ הוא דבר שאפש' לעמוד בו:

פסוק ג

ולא תגעו בו הוסיף לה אדם הראשון סייג לדבר כן אמרו באבות דר"נ פ"א. והוא לתוספת זהירות ותלתה באמירת אלהים. לומר שרצון השם הוא כן כי אמירה הוא רצון. ואמרה פן תמותון כן אמר לה אדם כי הי' ספק בדעתו אם בא הציווי גם עלי' מפני שהיתה בו בגוף אחד. או בעבור שנתייחד הדבור אליו לא בא הציווי עלי':

פסוק ד

לא מות תמותון. פי' כי אין בטבעו להמית רק שרצון הבורא לצוות לכם למנוע מכם ידיעת טו"ר ולכן הפחיד אתכם. וזאת היא טענה השני' של היצה"ר להטעות את האדם מדרך השכל בפירוש התורה ולהראות לו היתירים ולגלות פנים שלא כהלכה וז"ש לא כמו שאתה סובר שכוונת הש"י במה שאמר מות תמות. פי' מית' גופנית אלא מית' רוחני' שתגבר השכל על הגוף:

פסוק ה

והיית' כאלהי' ככל המלאכי' יודעי טו"ר בעצ' ולא בחקירות הזמן ועמל הגוף. וכוונתו הי' שתצרכו להעמל. וז"ש ונפקחו עיניכם:

כי יודע אלהו' וגו' יודעי טוב ורע. בעבור שיודע אלהים כי תיכף ביום אכלכ' ממנו ונפקחו עיניכם ולא תצטרכו להעמל ולידע הדבר מהנסיון הזמן רב:

פסוק ו

ותרא האשה מפני שכל טובת העולם נחלקים לשלשה אלו. טוב ערב מועיל והסי' טעמו וראו כי טוב. כי מהש"י יגיע לנו כל שלשה אלו. ואחר ששמעה האשה דברי הנחש התחילה לעיין בדבר וז"ש ותרא כי טוב העץ למאכל בעצם הטוב זולת הערב והמועיל. וכי תאוה הוא לעיני'. הוא הערב אשר יתאו' האדם בכל אות נפשו לא כן אל המועיל או אל הטוב. ונחמד העץ להשכיל הוא המועיל כי החמדה הוא אל דבר רוחני או אל ההשכלה אשר יגיע ממנו הכבוד. ותאכל היא בראשונה וכיון שראתה שלא מתה מיד אז האמינ' אל דברי הנחש שכוונ' מות תמות הוא אל הגברת שכל על הגוף. ותתן גם לאישה עמה ויאכל. פי'. אחר שאכלה לבדה אכלה עמו ג"כ. ולכן נתקלל' עמו בקללתו וגם בקללות מיוחדת א' על אכילת' לבדה וא' על אכלה עמו:

פסוק ז

ותפקחנה קודם שאכלו מעץ הדעת הלכו לתומתן ולא חשבו על הרע שיוכל להיות. וכיון שאכלו ותפקחנה כו' להשגיח בעינ' פקיח' על כל דבר ולדאוג על כל רע אשר יוכל להיות אז נודע להם כי ערומים הם הוא ידיעת פחיתות מה שאל הדמיון ואל ההרהורים רעים:

פסוק ח

לרוח היום. פי' שהקול הולך עם הרוח כמו שכתו' אצל אליהו והנה רוח גדולה וכן ביחזקאל וארא והנה רוח כו' ע"ש. וקודם החטא זכו לגילוי השכינ' פנים אל פנים אפס אחר החטא לא שמעו רק בת קול וזהו קול ה' אלהים מתהלך בגן בפני עצמו. לרוח היום כי רוח היום הביא להם הקול וזהו בת קול:

ויתחבא כו'. כי ידעו והבינו שחטאו נגדו:

פסוק ט

ויקרא. הקריאה היתה כ"א להכניס עמו בדברים. ויאמר לו איכה. פי' התבונן בעצמך איך נפלת ממעלתך. איה מדרגתך:

פסוק י

ואירא כי עירום אנכי ואחבא. מדוע לא אמר ואבוש כי עירום אנכי. והוא מפני שראה כי אבד גילוי השכינה. וז"ש את קולך שמעתי בגן ולא פנים אל פנים כבראשונה לכן ואירא כי עירום אנכי הבנתי הפחיתות של העירום כי מתחילה לא ידעתי רק הטוב. ועכשיו שהשכלתי את הרע ואחבא:

פסוק יא

ויאמר שאל ממנו ב' שאלות. א' מי הגיד לך כי ערום אתה ביאורו וכי היתה הבריאה חסירה. וזה הוא רק מצד הדמיון והרהור הרע שנית איך מלאת את לבך לעבור על מצותי וז"ש המן העץ. הוא ה' התמיה:

פסוק יב

ויאמר האדם השיב ב' תשובות על השאלה השני'. ועל שאלה הראשונ' שתק והודה כי זאת בא לו מן הדמיון. תשוב' הראשונה מדוע עברתי על מצותיך הוא כיון שראיתי אחר הצווי הבאת לי אשה חשבתי כי שמעה ממך שהתרת את הציווי. שנית צווית לי שלא אוכל ממנו שלא אתלוש הפרי ממנו בידי. אפס היא נתנה לי מן העץ וחשבתי שמותר לאכול על ידה כמ"ש ומעץ הדע' טוב ורע לא תאכל ממנו. ממנו מיותר וחשבתי שכוונתך הוא שלא נשחית את העץ לכן אמר כי ביום אכלך ממנו דוקא. ד"א היא נתנה לי מן העץ ולא ידעתי איזה עץ הוא לכן ואוכל:

פסוק יג

מה זאת עשית. ולא הוצרך לפרוט לה כי שמעה דברי אדם:

ותאמר האשה הנחש השיאני ואוכל. לשון הסתה בא בשמות שונות ולשון השיאני היא הטעאה שבא אל האדם שהמסית מנשא את האדם בחניפותו עד שמאמין לכל דבריו. וזאת תשובתה שהנחש החניף אותי עד שמשך את לבבי ונפשי אליו באמרו כי הוא יועץ אותי לטובתי כי יודע אלהי' כי ביום אכלכם ממנו והייתם כאלהים וגו' ואינו חפץ בטובתכ' אכן גדול הבנתכם ואין חסר לכם כי אם לאכל ממנו. לכן ואכל:

פסוק יד

ויאמר ה' אלהים. פי' בפמליא של מעלה אמרו כן. כי עשית זאת ביאורו עד כה הגיע ערמימותיך להחניף כל כך את האדם עד שמלאת את לבך לדבר עלי סרה שאינני חפץ בטובת האדם לכן ארור אתה מכל הבהמה. פי' ותחסר מכל בהמה ומכל חית כו' כי לפי רוע לבבך גם אם תשוה לבהמות וחיות תחרב העולם כולו לכן על גחונך תלך שאם תלך כשא' כל החיות תטעה את העולם ומלואה וגם עפר תאכל כל ימי חייך. כי גדלה תאותו וקנאתו עד שלא הי' משאיר שום מאכל בני אדם לכן קללו שלא יהנה משום מאכל אדם עד שיטעם טעם עפר בכל מאכל שיאכל:

ולפי שלא הזכיר רק האכילה לכן ישלוט במשקות הגלוים:

פסוק טו

ואיבה אשית. אולי ברוב הזמן תשוב לפתות את האשה או את זרעה. לכן אשית איבה בטבע שניהם שיברחו זה מזה בראותם יחד. אפס ידעתי רוע טבעך שתוכל להסתיר

שנאתך בחובך כדי לפתות אותו לרעה. לכן נתתי בטבע האדם מיד שיראה אותך מרחוק ירוץ עליך לישוף ראשך. ואתה על גחונך תלך ותנועתך מאוחר לכן תשופנו עקב ולא ללחום עמו ותוכרח לברוח מפניו ואין הנחש ממית כ"א החטא בעונש הבא בסוף וזהו עקב:

פסוק טז

אל האשה אמר. באופן אחר. שלא הכביד עונשה בבת אחת כמו עונש הנחש. אלא הרב' ארב' עצבונך והרונך. מעט מעט ברוב הזמן. עצבונך היא צמצום כמו אמות עוצבות ואמות שוחקות. ביאורו שקודם החטא היתה הרה ויולדת יחדיו:

בכל יום (**וכן יהא לימות המשיח שבת למ"ד ע"ב**) **ועכשיו יצמצם רחמה שלא תהא** יולדת בכל יום כתרנגולת. וכן הרונה ישתהא יותר:

בעצב תלדי בנים שלא תהא יולדת ברווח.

ואל אישך תשוקתך אין תשוק' האש' אלא לבעל' ולא לשו' דבר ההשכל'. היפך כוונתה כי נחמד העץ להשכיל:

והוא ימשול בך. היפך כוונתה שנתנה לו מן העץ שיהא הוא כרוך אחריה אפס הוא ימשול בך:

פסוק יז

ולאדם אמר. באופן אחר וגילה לו העונש בערך החטא. מפני שסרת מן הדרך אני אמרתי אכילת עץ הדעת רעה היא מאד ושמעת בקול אשתך שאמרה כי טוב הוא בלי טעם האמנת לה יותר ממני לעבור על מצותי והוא מפני שכרוך אתה אחריה בעבור רוב העונג ולא תחסר לך כל. כי טבע הפירות והתבואות היו למלאות חסרון הליחות השרשו שנתכו בכל עת מחום הטבעי. לכן תקנתך להיות ארורה האדמה בעבורך שלא תוציא הפירות ברוב טעם הליחות. ולא תמלא חסרונך בכל. שנית בעצבון בדוחק והוא היגיעה ולא בריוח תאכלנה כל ימי חייך. ולא תפנה מדעתך להיות כרוך אחר התאוה. ארורה האדמה ולא אמר ארור אתה מן האדמה כמ"ש אצל קין לפי שע"י כך נמחה זרע קין לגמרי וזה לא רצה הקב"ה שיתקלל מין האדם ח"ו:

פסוק יח

וקוץ ודרדר יש בזה ב' קללות א' שתצמח הארץ קוץ ודרדר ליסרך בשוטים ועקרבים להכניע רוע בחירתך אם לא תשוב מדרכך הרעה אביא עליך צר ואויב ותנום אל היערות להמלט על נפשך ב' **ואכלת** שמה **את עשב השדה** להחיות נפשך אז תכנע לבבך הערל כמו שיהי' לעת קץ הימין. עוד תקנה אחרת תיקן לנו להסיר מכשול הבא מתאוה הרעה שלא נוכל ליזהר עוד ממותרות האכילה והשתיה והוא מקור לכל נגע ומחלה תיקן לנו

בזעת אפך תאכל לחם שיצא המותרות. **עד שובך** בעצמך בלי שום ליחות המותרות. **אל האדמה כי ממנה לקחת** במעט ליחות הטבעי ולא בחלב הכסלים והבטן.

פסוק יט

כי עפר אתה ואל עפר תשוב עם הבשר והדם והחלב וכולם ישובו לעפר: מוטב שיחסרו המותרות קודם שובו אל האדמה. ועד שובך כו' זה אינו קללה אלא זה בחיוב כי עפר אתה ואין בך עתה התגברות השכלי שיהי' החומר זך ונקי. ולכן חנוך ואליהו שלא נמשכו אחר החומר כלל לא חזרו לעפר ואלו הי' זה קללה לא נמלטו אלו. והתוספת קללה אצלו על המיתה לפי שלא האמין בה' והאמין לאשתו יותר:

פסוק כ

ויקרא האדם שם הראשון קראה אשה כי מאיש לוקחה זאת. להיות לו לעזר במושכלות לו ושניהם שווין לכן נקראו שניהם בשם אחד איש ואשה. ואחר החטא אין תשוקתה למושכלות כ"א לאשה לתאוות כמבואר רוצה אשה בקב ותפלות כו' (כתובות ס"ב ע"ב סוטה כ"א ע"ב). ונשאר העזר רק לבנים לקיום המין לכן קרא אותה בשם אחר חוה כי היא היתה אחר החטא רק אם כל חי והוא קיום המין:

פסוק כא

ויעש ה' אלהים כו' עשה להם צידה לדרך שחפץ לשלחם מג"ע שלא יתבוששו עשה להם מדה כמדתם. ואמר כתנות לפי שכתונת הנאמר בכ"מ הוא של כתנא הוא פשתן לכן נקרא כתנות. ועשה של עור לא מפני הקור כי נתגרשו לארץ הקדם שאין שם קור. רק מפני שלא הביא עדיין בכורים מפשתן עד שהביא קין. וילבישם להורות להם סדר הלבשה כמו שקבלו רז"ל (יומא דף ה') ויאמר ה' אלהים הן האדם הי' כאחד ממנו הוא כל העליוני'. ועתה פן ישלח ידו כל מקום שנאמר הן הוא ק"ו וביאורו אין ספק שישלח ידו לאכול מעץ החיים הן מאי דלא הוי הוי. שנברא לדעת רק טוב ולא לידע דרך הרע כלל נתגלגל הדבר והוה והי' כאחד ממנו כמעט בריאה חדשה אפס אינו חדש מוחלט. כי כאשר אמר נעשה אדם בצלמנו פי' בצלם כל הברואים ונברא בכח שיוכל להשיג בחינת כל הברואים ואח"כ נברא בצלם אלהים הוא צלם הנבחר המיוחס אל אלהים כח כל הכחות תעשה הכל בכלל. ועתה פן ישלח ידו הוא לשון בתמי' אלא בוודאי ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם. וכבר נגזר עליו לטובתו שלא יחי' לעולם כי אין טוב לאדם כי אם להתעכל החומר כשרז"ל טוב מאד זה המות:

פסוק כג

וישלחהו ה' אלהים. כי מראש הניחו בגן עדן לעבדה ולשמרה ביאורו לעבדה להשקות אותה ולשמרה שלא יעלה בתוכה פריץ חיות כמבואר למעלה ועתה לא שמר אותה עד

שבא פריץ חיות והוא הנחש אל האשה ולכן העביר אותו מאומנתו וישלחהו מג"ע ולא שיהא יושב בטל כ"א לעבוד את האדמה אשר לקח משם לשרשו הראשון:

פסוק כד

ויגרש את האדם. אחר ששלחהו מג"ע לא רצה לילך לעבוד את האדמה אשר לוקח משם ויגרש אותו אל מקום אשר לוקח משם. מקדם. שמשם שולח האדם ושם שכן כמ"ש למטה וישב בארץ נוד קדמת עדן. הכרובים הם צורת אדם וכל הגוף של אדם רק עם כנפים ותחת הכנפים ידי אדם ופנים של תינוקת ולכן נקראו החיות של יחזקאל כרוב וכן במקדש. ואת להט החרב. פי' בידם חרב ויש לה להט כי היא מראה מלוטשת והיא ברק החרב והברק מתהפך בכל רגע כפי ניצוצי החמה ונטיתה לכל רוח העולם כפי הילוך החמה והיא שורפת מאד:

ועיקר הכרוב הוא צורת שור לכן כל הנמשכים מצורת שור הם כרובים והן הנזכרים כאן וכן כ"א הן בצורה הזאת לשמור את דרך עץ החיים אעפ"י ששמירתן כולל כל ג"ע מ"מ עיקר תכליתן אל דרך עץ החיים.

פרק ד

פסוק א

והאדם ידע. והאדם בה"א הידיעה לפי שאדם כולל כל המין אמר האדם על אדם הפרטי ששמו אדם. לא הקים דבר ה' כאש' צוה לעבוד מיד את האדמה. אפס ידע קודם את אשתו כדי שיהי' לו בנים לעזור אותו בעבודתה:

ותהר ותלד את קין ותאמר קניתי איש. לשון קנין נופל על דבר שנעשה ונתיחד להקונה שאין לזולתו חלק בו כמו הר זה קנתה ימינו שהר זה נתיח' לה' לבדו ומעולם לא זזה שכינה. וכן מלאה הארץ קניניך פי' שכל הארץ מיוחדים לו בעצם שיוכל לשנותם לכל שירצה. וזה שאמרה חוה קניתי לי איש בקנין את ה' שיוכל לעבוד עם בעלי את ה' וכן ה' קנני ראשית דרכו הש"י עשה את התורה לעצם שתהי' ראשי' דרכו מי שרוצה להשיג דרך ה' היא ראשי' דרכו גם. אחריתו כי סוף המעש' במחשבה תחילה:

פסוק ב

ותוסף ללדת. אמר עלי' ותוסף ללדת. ולא על אדם לפי שאדם ידע את אשתו רק פעם אחת לקיום המין והיא אמרה להוסיף ללדת את אחיו שיה' עזר לקין אחיו בעבודת האדמה. את הבל. את הוא עצם כמו את השמים כמו שביארנו בפסוק ראשון. שנברא היפך כוונתה שיהי' טפל ועזר לאחיו. אפס נברא עצם מיוחד לעצמו ולא הסכים לעזור לו אלא נפרד ממנו:

ויהי הבל רועה צאן. וקין נשאר לבדו עובד אדמתו. ולא תקשה לך מאמר ותלד את קין כי קין לא עזר ג"כ לאביו כפי כוונתו רק נפרד ממנו לעבוד את אדמתו לכן אמר אנל הבל ויהי הויה אחרת נהי'. וקין הי' הוויתו כפי כוונתם ומחשבת' לעבוד את האדמה אפס לא עזר את אביו:

פסוק ג

ויהי מקץ ימים. סיפר הכתוב כי קין לא קיים מצות הבכורים בעונתן אפס מקץ ימים של עבודתו בשדה הביא מפרי האדמה ולא מפרי העץ. וקבלו רז"ל שהי' פשתן הגרוע שבמיני האדמה. ופשתן עץ הוא לכן חשבהו לעץ אפס לא הי' בו פרי ונקרא פרי האדמה שהיא עצמה פרי האדמה ומזה למדו רז"ל שהי' פשתן:

פסוק ד

והבל הביא. והבל גם שהי' פטור ממצות ביכורים שלא הי' לו חלק בארץ ולא יוכל לקרות אדמתך. מכל מקום הביא מבכורת צאנו ומחלביהן.

וישע ה' אל הבל כי מתחלה לא היו מעשיו רצוים לפני ה' כיון שנפרד מאחיו שלא לעבוד את האדמה. ואח"כ נתרצה וישע ה' פניו אליו ואל מנחתו שיהיו הדורות מקריבים לפניו ג"כ מבכורות הצאן ומחלביהן.

פסוק ה

ואל קין לא נתרצה בעבור שלא הביא בכורים. וגם הביא מפרי האדמה הגרוע ולא מפרי העץ. ויחר לקין מאד כי לא הבין חטאתו.

ויפלו פניו. פי' הדר פניו כ"ש בתרגום וזהו על בושתו מאחיו. ד"א פנים נאמר במקומות רבות על הכוונה כמו מגמת פניהם. וכן ונשאתם פנים בתורה (מלאכי ב' ט') וכן בדברי רז"ל ע' פנים לתורה פי' שבעים כוונות שונות. וכן מפני הנאמר בלשון בעבור ביאורו בעבור כוונת ענין ההוא וכן ביאור ויפלו פניו שנפלו כוונותיו הראשונים שחשב שיהי' רצוי מאוד להבורא לפי מחשבתו וכוונתו:

פסוק ו

למה חרה לך. מלת למה ביאורו לשוא בלי טעם והוא תרגום של אין ואפס וז"ש למה בלי טעם חרה לך כי אתה היית בעוכרך כי לא הבאת הבכורים. שנית ולמ' נפלו פניך גם זאת בלי טעם אם לא קבלתי בפעם הזאת נפלת מכוונתך לאמר לית דין ולית דיין ולית משגיח ח"ו הלא אם תטיב שאת. הלא טובך בידך ובכחך אם תטיב מעשיך זאת תתנשא יותר ממדריגת הבל כי במקום (ברכות ל"ד ע"ב) שבעלי תשובה עומדים צדיקי' גמורי' אין כו' ואקבל קרבנך. ואם לא תטיב שאת. אל תחשוב שלא תתנשא עוד לבד ותשאר במדרגותיך אפס לפתח חטאת רובץ פי' לפתח הבית שם רובץ החטאת כיון

שפתחת הדלת אז החטאת רובץ כארי' מי יקימנו אפס הוא רובץ במנוחה כל זמן שאדם עוסק בעבודתו ית"ש. רק ואליך תשוקתו כל מגמותיו הוא רק ללכוד את האדם במצודתו בשעה שהוא פוסק מהעבודה ואתה תמשול בו ואתה יש בכחך למשול בו כעבד לעבוד את ה' בכל לבבך בשני יצריך כי זה תכלית כוונתו.

פסוק ז

לפתח חטאת רובץ בפתח הבית רובץ החטאת לכן צוה הקב"ה לקבוע מזוזה בשמאל יציאתו מפתח הבית. וכן ארז"ל הלואי שתהא יציאתו כביאתו וכן ארז"ל כיון שיצא התינוק לאויר העולם כו' רמזו על זה הענין:

פסוק ח

ויאמר קין אל הבל כו' לא פי' הכתוב מאמר קין. וסמך על מארז"ל כל מקום שנאמר אמירה הוא לשון רכה. ביאורו הערים קין וטמן שנאתו בחובו שלא ישמור עצמו ממנו וכל מאמריו הי' בלשון רכה והיה קורא אותו תמיד הבל אחי בלשון חיבה. וסיפר לו והתפאר לפניו מה שאמר לו הקב"ה אם תיטיב שאת שיקבלו ואמר לו זה מפני הקנאה והבושה ואעפ"כ לא סרה הקנאה מלבו רק שלא משל בו היצ"הר עד צאתו לחוץ ולזה אמר ויהי בהיותם בשדה ולא שמר עצמו ממנו והיו רחוקים מאביהם ומאמם. ויקם קין אל הבל אחיו כאחים בלי ראות ולא נזהר ממנו ויהרגהו:

פסוק ט

ויאמר ה' אל קין אי הבל כו' שאל לו ב' דברים. א' אי הבל. אם תאמר לא ידעתי. הלא אחיך הוא ואיך לא תשגיח עליו לידע אנה הוא הלא כריע כאח דברת עמו עד הנה וז"ש אחיך והשיב על ראשון ראשון. על אי הבל. השיב לא ידעתי. ועל אחיך. השיב האומנם שנכון להשגיח עליו אפס השומר אחי אנכי לחייב על אבידתו כשומר שכיר:

פסוק י

ויאמר מה עשית כו' ביאורו ויאמר אליו מה עשית להסתיר עצה לרמות אותי בפיך שמת שלום ובלבך טמנת ארבו הלא קול דמי אחיך מה שקראת אותו תמיד בלשון חיבה אחי ורעי כדי לשום דמי מלחמה בשלום ודימית שתסתיר ממני עצה:

הלא המה צועקים אלי מן האדמה ביאורו כי אמת מארץ תצמח אם יסתר איש במסתרים בארץ ואנכי לא אראנו. כי אתה עשית בסתר לקרות אותו אחי בלשון רכה ונמוכה ואני שמעתי אותו הקול בלשון צעקה כפי כונת לבך וכעסך שהיה בדעתך להרוג:

פסוק יא

ועתה ארור אתה מן האדמה כו'. ביאור ועתה תראה ברע אשר תמצא אחר שהרגת אותו וגרמת לך קללה לעולם שארור אתה מן האדמה פי' מן האדמה שקברת בה להסתיר ממני. ממנה תהיה מקולל:

אשר פצתה כו' למדת אותה דרך חניפה כי הדם הוא יחניף את הארץ. כמו שכסתה בסתר על דמי אחיך. כן תכוסה טובתה מעיניך ותבא מארה בפירותיה זרע רב תוציא השדה ומעט תאסוף וגו':

פסוק יב

כי תעבוד את האדמה כו'. כנגד מה שאמר לא ידעתי כחש לו ככה תכחיש הארץ כנגדך ולא תוסיף עוד לתת כחה לך מעצמה ותאמר אין לי כח לתת טעם בפירות כמ"ש תאנה וגפן לא יתנו חילם ועץ השדה לא יתן פריו כחש מעשה זית. וכנגד מה שהעיז פניו ואמר השומר אחי אנכי לילך אחריו ולשמור מצעדי רגליו שלא יאבד מן הארץ לכן נע ונד תהיה בארץ נע פי' שתהיה מתנענע תמיד ולא יהיה לך מנוחה ונד שיהי' רחוק ממקום מולדתו כמו נדה מבעלה:

פסוק יג

ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא. אם היה ביאור של עון רק מזיד נראה שלא בדעת דיבר כיון שחטא במזיד לכן הוא גדול מנשוא. ונראה שר' אמי אמר (בשבת דף נ"ה ע"א) אין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלא עון והקשה המהרש"א ז"ל בח"א למה יבוא על חטא שהוא שוגג מיתה ועל עון שהוא מזיד לא יבא רק יסורין והניח בצ"ע. ונראה כך כיון שעבר אדם רצון בוראו ית"ש יש בו חטא ועון. מה שחטא מכוונתו ית"ש נק' חטא. ומה שגרם רעה לעצמו נקרא עון כמו וישר העויתי (איוב ל"ג כ"ז) שבעצמו העוה וכן ואנכי העויתי (ש"ב כ"ד ט"ז) ובזה אשר העוה מביא על עצמו יסורי' כמו בשבט פשעם ובנגעים עונם (תהלים פ"ט ל"ב) וכן וימכו בעונם (שם ק"ו מ"ו) ולכן נקרא עון מזיד שברעות נפשו מביא על עצמו יסורין וז"ש אין מיתה בלא חטא שחטא נגד הש"י ואין יסורין בלא עון שהעוה דרכו להביא על עצמו יסורין. וז"ש קין גדול הוא עוני עותותי והיסורין שהבאתי על עצמי קשה מנשוא ולסבול אותם ואנכי לא ידעתי קודם שגלית לי אותם. וכן אביגיל אמר (שמואל א כ"ה:י') בי אדוני העון וצריך לתת לב איך הגידה שקר לכחש כל עבדי דוד ולמה סיפר הכתוב שקר. רק היה דרך בקשה העון הוא העונש תעשה בי ולא בבני ביתי. וכן אמר קין גדול עוני הוא העונש ואיך אשא עונש גדול כזה וז"ש גדול עוני מנשוא. הן גרשת אותי כו'. התחיל לשום ולהאמין בהשגחה הבורא כמשרז"ל גנבא על פום מחתרתא רחמנא קרי' ואמר שקללת שהאדמה לא תוסף תת

כחה לי ובזה גרשת אותי מעל פני האדמה שבחרתי בעסקים. אם היה עוד השגחתך נטוי' עלי לא הייתי דואג מאומה. מי שאמר לארץ שתוציא פירותיה הוא יאמר לשמים לזון אותי. אפס כל דאגתי הוא שמפניך אסתר מה שאמרת נע ונד תהיה בארץ ואין מציל ומחסה עלי מי שיחפוץ יוכל לנוע ולנוד אותי ממקומי. וכיון שהאדם אין לו מקו' מיוחד אז כל מוצאי אפי' ברי' פחותה מאד יכול להרוג אותי ואין מי שיתבע דמי. ומה שאמר פני האדמה הוא כי האדמ' הוא בצורת האדם בכל רמ"ח אברים ושס"ה גידים וכל עניני האדם. ושפע הנשפע לה וחיותה הוא בדמיון הנשמה. ונשמה עיקרה במוח ולב ומשם מתפשטת לכל המקומות. והמקבל תחלה באדם הוא הפנים. וכן הוא בארץ. המקומות הראשונים הוא ג"ע וא"י והם כפנים באדם וז"ש מעל פני האדמה:

פסוק טו

ויאמר לו ה' כו'. אחר שחזרת והודית בהשגחתי לכן כל הורג קין שבעתים יוקם פי' עפ"י פשוט ינקום ממנו שני פעמים שבעה ומלת כל יובן על שני פנים. אפי' גבור עז או כל שהוא ברי' פחותה. וכל הראשון שבפ' הוא מאופן הראשון גם שימצא גבור בארץ ויבחר לילך נגד רצוני להרוג קין שבעתים יוקם בכל מיני נקמות מכל שבע' המזלו' עוד גבר חסדו עליו ששם לו אות לבלתי הכות אותו כל מוצאו שהיה ירא ואמר והי' כל מוצאי יהרגני כיון שהו' נע ונד יוכל להרגו אפי' ברי' פחות' כנמלה. והשי' לו הש"ית ושם לו אות לבלתי הכו' אותו שום הכא' כל מוצאו. וע"פ דרש שבעתי' יוקם ז' פעמי' וזהו אזהר' למין האד' אבל לשאר בע"ח עש' לו אות:

פסוק טז

ויצא קין כו' (מ"ר פ' כ"ב) דרש ר' חמא בשם ר' חינן' בר"י אמר יצא שמח דכתי' הנה הו' יוצ' לקראתך וראך ושמח בלבו שהבטיח לו לבלתי הכו' אותו כל מוצאו. וישב בארץ נוד קדמת עדן פי' נגד עדן כמו על דבר אשר לא קדמו אתכ' בלח' ומי'. פי' שלא הביאו לקראתכ' לנגדיכ' והארץ המכוונ' נגד עדן היא א"י ונקרא' א"י נוד ע"ש שעתידין ישראל לנוד ממנ' כמו שתרג' אונקלו' גלי ומטלטל:

פסוק יז

וידע קין כו' הודיע לנו התור' שם העיר אשר בנה לידע היכן ארץ נוד שישב בה ומצאנו ראינו שם העיר חנוך בארץ ישראל בחלק אשר סמוך לים הגדול ויושבי הארץ הטובה ההי' העידו שיש להם בקבל' איש ששם העי' ההי' חנוך לא נשכח מהם גם אחר המבול:

פסוק יח

ויולד לחנוך את עירד. במדר' אריב"ל כל השמו' הללו לשון מרדו' הן:

עירד עורדן אני מן העול' מחויאל מוחן אני מן העולם. מתושאל מתישן אני מן העול'. פי' בכל דור נגזר עליה' יותר מפני שהרשיעו יות' בימי עירד נגזר עליה' רק שירדו מגדולת' וישארו בחייה'. ובימי מחויאל הרשיעו יותר נגזר עליה' שימחו מן העול' אפס העול' תשאר על מקומה. ובימי מתושאל הרשיעו עוד יות' אז נגז' עליהם שגם העול' יחרב כמו שהית' בימי המבול שהאדמ' נתקלקל' ג' טפחי' וזהו מתישן אני מן העולם הישנה ונעשה בימי נח עולם חדש כשרז"ל על נח שראה עולם חדש:

פסוק יט

ויקח לו למך כו'. פירש קצת מדרכיהם כי המה היו משקין לאחת כוס של עיקרי' והוא לקח שתיהן לפרי' ורביה לפיכך זכה ונשאר ממנו אחר המבול כי בתו נעמה אחות תובל קין היתה אשת נח לפי קבלת (מ"ר פ' כ"ג) רז"ל. ונשאר ממנו ענף שהולידו את שלשה בני נח. שם האחת עדה אצלו היתה ראשונה במעלה לפי שהיא לפרי' ורבי' לא כן הרשעים שבדורו שהיתה סורה וגלמודה אצליהם. ושם השנית צלה היושבת תמיד בצלו וקירב את הראשונה יותר מפני שהיתה נפשה עגומה ולכן זכתה והולידה קודם צלה:

פסוק כ

ותלד עדה. קודם כי פתח ה' את רחמה והולידה קודם צלה עוד זכתה שבנה הי' רבן של כל יושבי אהלי ה' וכן היושבי מקנה היו ג"כ פרושים במדברות ומתבודדים לעבודתו יתברך שמו והוא הי' רבן. ופי' אבי ראשון. ונכתב כל זה לידע האיך נתפשטו האומנות בעולם. וכן סיפר לקמן מדור הפלגה לידע האיך נתחלקו האומות לקצות הארץ להוציא מדעת האפיקורסים שאומרים העולם קדמון ח"ו. וכן כתבו ענין קשת שהיא אות לברית עולם לא כמו שנשתבשו היוונים והפירושים הנמשכי' אחריה':

פסוק כב

ואחות תובל קין נעמה. היא היתה ידועה בימי משה רבינו וישראל וכן כתב ואחות לוטן תמנע שהיתה מפורסמת. ודע שכל אלו נמחו ונעשו שדים והמה ידועים ואין רצוני להאריך ולכן נכתבים כאן:

פסוק כג

כי איש הרגתי לפצעי וילד לחברתי: פצע הוא מכת חרב וחבורה הוא מכת אבן. ויצרו של אדם מתגבר עליו בשני אלו בתאוה וכעס. בילדותו הולך אחר תאות לבו והיא נקרא אז לב האבן שקשה כאבן לפרוש ממנו ובימי העמידה מתגבר עליו בתאות לבו ורב כעס ומכאובים ואז נקרא ברזל שמתפעל בקל לחמם מאש הגאוה והכעס וזהו כוונ' רז"ל אם פגע בך מנוול זה (סוכה דף נ"ב) משכהו לבה"מ אם אבן הוא נימוח ואם ברזל הוא מתפוצץ פי' אם אבן הוא שנמשך בתאוה נימוח במי התורה שנא' אבנים שחקו מים

(איוב כ"ב) ואם ברזל הוא שקל הוא לכעוס מתפוצץ ע"י אש התורה שנא' הלא כה דברי כאש נאום ה' וכן מאמר למך הוא משל על יצה"ר איש הרגתי לפצעי במכת חרב של ברזל היינו כעס וילד לחבורתי מכת אבן היא התאוה בילדותו של אדם:

פסוק כד

כי שבעתים יקם קין מה למך לא ידע דבר ה' רק ע"י מעשה שנעשה נקמה בהורג קין ולכן נכתב כל זה להודיע צדקת ה' ע"ש שמקיים דבורו וכן נכתבים כמה ענינים בתורה לכונה זו:

פסוק כה

וידע אדם עוד זה הי' קודם רק שכתב כל מעשה קין ובניו ואח"כ התחיל לסדר תולדת שת ובניו וזה ענין אין מוקדם ומאוחר בתורה שהתור' מסדר כל ענין בפ"ע. כי שת לי אלהים בהשגחה גלויה:

פסוק כו

אז הוחל לקרוא בשם ה'. ביאורו כל האמצעיים נקראו בשם אלקים אבל שם ה' לא יאמר כי אם על בורא ית"ש שבידו וברשותו להרע ולהטיב. והם קראו את אמצעים בשם ה' וזה ע"ז:

פרק ה

פסוק א

זה ספר. פי' כל הספר בראשית לחשוב תולדת אדם עד בני ישראל שהיו נקראים ע"ש אביהם ישראל. בדמות וגו' כאן אמר עשה לכך נאמר בדמות ולמעלה אמר ברא לכך נאמר בצלם. ויולד בדמותו כצלמו. אעפ"י שכל מין האד' הם בצלם מ"מ בעצם לא נבראו בצלם רק אדם ושת ולכן יצא בת קול (ב"ב נ"ח ע"א) לרב"ב ואמר אם בדמו' דיוקני וכו' ומאנוש ואילך לא נולדו עוד בדמותו ובצלמו רק כקוף בפני אדם ולכן נק' כל האדם אחריו אנשים ל"ר על שמו וכן כשרוצים לגנות האדם קורין אותו אנוש מה אנוש כי תזכרנו וכו':

פסוק ה

ויהיו כל ימי אדם אשר חי כו' וימת. הודיע התורה לנו אריכות שנותיהם כל זמן שהיתה רוח בקרבם היינו קודם המבול. וימת להודי' שה' קיים דבורו. שכל אלו כולם מתו לבד חנוך. ועו' הודיע שלא מתו במבול:

פסוק כד

ויחי שת כו' עד פסוק כ"ד **ויתהלך חנוך כו'**. הודיע שהולידו קודם רק שלא חשב הדורות כי אם נח:

כי לקח אותו כו' ביאורו שנעל' מבני אדם ולא ידע ממנו רק ה' וז"ש כי לקח כו':

פסוק כט

לאמר זה ינחמנו. כשראו שינוי בארץ קראו אותו כן שקריאת שמותם לא היו ביום לידתם רק לשם המעשה בימיהם. מן האדמה שנתקללה בימי קין:

פסוק לא

ויהי כל ימי למך. מחמת שלא האריך ימים כמו אבותיו כתב ויהי ולא ויהיו. מפני שלא חי כל שנותיו וכן בחנוך. כל ימי למך נתקצר שנותיו שלא ימח במבול ויצער נח או יצטרך לבוא לתיבה ללא צורך ואם ימות תיכף קודם המבול יאמרו שהוא צדיק וע"י נתעכב המבול כמו מתושלח ע"כ מת קודם לכן ה' שנים כפירש"י בפ' ויהי כי זקן יצחק ע"ש:

פסוק לב

ויהי נח כו' ולא אמר ויחי לפי שבכלם תולה פרטות חייהן בבניו ובו תולה במבול:

פרק ו

פסוק ד

בני האלהים הגבורים כמו הררי אל והן בני השופטים:

מעולם. כי חשב שלא נשאר ממין האדם כלום וכן מדברים כל הפסוקים עד ונח מצא חן כו' ולכן אמר והיו ימיו פי' ימיו של מין האדם. בשגם. פי' שגם הוא נהפך אל החומר:

הנפילים נקראו נפילים מחמת גובהן. וגם אחרי כן. כמו סיחון ועוג שנשתיירו ממבול. אנשי השם. כל שניכר בעולם בין מחמת עצמו בין מצד מעשיו או מצד יחוסו נקרא אנשי שם:

פסוק ה

וירא ה' שנתגל' לו הש' ויאמ' לזרע'. הוא הבטח' הנשמ' לחזור בתחי' ויירש אז את הארץ שאז נקר' יצח' לבני ליצח' וכמ"ש בפ' חיי שר' ע"ש. ויבן שם מזב' הו' מזב' שמקריבין עליו נשמתין והו' מזב' ההרו' דאליהו:

פרק יב

פסוק ח

ויעתק משׁ' ההר' שנוס' ממדרג' למדרג' והו' מי יעל' בה' ה' מי יגור באהל' כו' ועיין בז"ח מ"ס ע"ג. מקדם לבית אל כו' כמו שלמטה בבה"מ דרגין דרגין קודם נכנסין להר הבית במזרח ואח"כ לשאר מדרגות. כן למעלה כידוע וכמ"ש צ"ד ע"ב בקדמיתא דצריך כו' ע"ש וז"ש מקדם כו'. ויט אהלה שם כמ"ש מי יגור באהלך מי ישכון בהר קדשך. בית אל מים והעי מקדם כמ"ש למטה שעי הוא דרגין דלתתא והן חוץ להר הבית כידוע סביב רשעים יתהלכון וחופפת לה והיא עומד בהר:

בית אל מים והעי מקדם. שהן מלכי קדם אשר מלכו לפני מלך כו' מהררי קדם ינחני כו'. ויבן שם מזבח כמה מזבחות בנה שבכל עולם שעליה' מקריבין אותם כידוע והוא בונה אות' בעוה"ז כידוע ויקר' שם בשם ה' דווקא שם כמ"ש בכל המקום אשר אזכיר כו' וכמ"ש יעקב ושבתי בשלום אל בית אבי והיה ה' כו':

פסוק ט

ויסע אברם כמ"ש כמו שהם מלמטה כך הכל למעלה בכל הכללים ופרטים וכשהולכין להר הבית באין ומקיפין דרך ימין לדרום והו' סוד הייחוד של ק"ש ותפלה כמ"ש בפ' במדבר ובא לו לקרן דרומית כו':

פרק יח

פסוק א

וירא אליו ה' וכו'. **והוא יושב פתח האהל** הה"ד כו' ר"ל כשמגיע הצדיק לפתח האהל אז יוצאין לקראתו ג' אבהן שהיא פתח עינים ג' אבהן שבג' גוונא עינא והיא נקשרת עמהם רגל רביעי ולכן אמר לא נשא לשוא נפשי ר"ל נפש דדוד וז"ש כחום היום וזרח' לכם יראי שמי שהיראה היא הפתח כמ"ש בפ' בראשית ז' ע"ב וי"א ע"ב ע"ש ועיין בזוהר כאן וישא עיניו וירא כו' ומבואר כל מה שכתבתי ע"ש. ד"א כו' ור"ל באלוני תוקפא הוא יום הדין החזק מאד כמ"ש (צפני' א' י"ד) יום ה' הגדול כו' מר צרח שם גבור ור"ל והוא יושב פת' האהל בבי' הבליע' כמו שמפרש והולך שהיא פתח הגוף שנקרא אהל כידוע. ואז נשמת כו' ר"ל זהו וירא וירץ כו'. וישתחו ארצה לקראת השכינה ארץ החיים. ארצה לארץ:

פסוק ג

ויאמר אדני אם נא מצאתי כו'. כמ"ש אם הוא זוכה אז אין שכינה מסתלקת מאצלו עד שמוליכתו למקומו כמ"ש צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו מה יפו פעמיך בנעלי' כו' ואם ח"ו רשע הוא אע"ג שמוכרח לראות השכינה בין צדיק בין רשע מ"מ השכינה מסתלקת תיכף ואז מצער אותו המ"ה מאד ויוצאה כפיטורי כו' (ברכות ח' ע"א) אבל בצדיק כשהשכינה לפניו יוצאה בנשיקה וז"ש הצדיק אל נא תעבר מעל עבדך ולכן נאמר כאן שם אדני שהו' השכינה כידוע:

פסוק ד

יקח נא מעט מים כו'. **ורחצו רגליכם כו'**. **ואקחה פת לחם וסעדו לבכם כו'**. רמז על הקרבנות ונ"ל מים הנאמר כאן הוא ניסוך המים. לחם אלו המנחות ואמר פת לחם שאף הבשר נק' לחם. לחם אשה כו' וכן פתות אותה פתים וז"ש יוקח נא מעט מים ורחצו רגליכם שהן יורדין לשיתין. ואמרז"ל (סוכה מ"ט ע"א) השיתין משמת ימי בראשית

נבראו שנא' חמוקי ירכיך כמו חלאים כו' וידוע ששם השיתין שוקיו עמודי שש והן אפיקי מים כמ"ש בתזה"ח (דף פ"ג ע"ג) ובכמה מקומות שהן נחלי מים:

והשענו תחת העץ. הוא עץ החיים למחזיקים ועליהן סומכין ג' אבות כמ"ש בתז"ח (דף צ' ע"ב) אברהם רחימא תמיך על דא. יצחק כו' ואלו ג' אנשים הן האבות כו' שהן תחת השכינה וכן אלו הג' מלאכים שאמרו בגמ' ואלו הג' המבקרי' מעשיו הכל בדרגא דג' אבהן כידוע והן ג' גווני הקשת שעליהן נאמר וירא והנה כו' גוונין דמתחזיין ועיין בפ' בראשית דף י"ח ובפ' וארא ע"ש והן דרגין דתמכין ע"י המחזיקין התורה כידוע וכ"ז ה"ה בתורה במקום הקרבנות מים כל צמא לכו למים וכן לחם לכו לחמו בלחמי וכן עץ כנ"ל:

פסוק ה

וסעדו לבכם אמרז"ל לבבכם אין כתיב כאן כו' בלא יצה"ר שהתורה תבלין ליצה"ר אם פגע בך כו' וז"ש כאן האי דלא אעסק בקרבנות כו':

פסוק ו

וימהר אברה' האהלה. בית המדרש. אל שרה אל הגוף שהנשמה מעוררת את הגוף בליל שנ' (ישעי' כ"ו ט') נפשי אויתיך כו' מהרי שלש סאים זהו המנחות שהיא באה סלת מנופה מאיפה וזהו שלש סאים קמח ומזה תקח ותסלת סלת. לושי ועשי עוגות שכל המנחות באות מצה וענין שלש סאים שאמרו בגמ' העומר היה בא כו' ואמר בגמ' מ"ט (מנחות ע"ו ע"ב) כיון דמחדש אתו ומשעורים כו' שתי הלחם שתי עשרוני' כו' אע"ג דמחדש כו' לחם הפנים עשרי' ו"ד כיון דמחיטין אתו ומישן כו' וא"כ ה"ה למנחות שהן באין מחיטין ומישן כמו שתי הלחם שאין מביאין קודם לשתי הלחם ה"ה נמי כשהן באין ג' עשרוני' מג' סאין כמו לחם הפנים של בקר ג' עשרוני' וכאן ואל הבקר כו': וכן מנחת נסכים:

פסוק ז

ויקח בן בקר רך וטוב. מובחר לקרבן כמ"ש במלאכי א' ובגמ' (ב"מ פ"ו ע"ב) ויתן אל הנער. שקודם מ"ת היה עבודה בבכורות דכתיב וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות כו' ואף הכהנים נקראו נערים. וימהר לעשות אתו. כהנים זריזין הן:

פסוק ח

ויקח חמאה וחלב הוא התורה כדדרשו רז"ל (ברכות ס"ג ע"ב) כי מיץ חלב יוצא חמאה במי אתה מוצא חמאה של תורה כו' וכמ"ש לעולם יעסקו בתורה ואני מוחל להם בשבילה יותר כו'.

ויאכלו. כי ידוע שהמלאכי' הנראין לבני אדם ומתגלים במראה הם האשים והם הנהנין מקרבנות כמ"ש בר"מ בפ' פנחס ע"ש וכמשה"כ את קרבני לחמי לאשי והן אוכלי

הקרבנות ממש דרגא דושט האוכל את המאכיל ועיין בר"מ פ' פנחס דף רל"ה ע"ב ושט כו' אשים איננו כו' ורזא דא אשי ה' ונחלתו יאכלון:

פסוק ט

ויאמרו אליו איה שרה אשתך ששואלין לנשמה על הגוף כמ"ש (ברכות ח' ע"א) במערבא כי נסיב אתתא אמר מצא או מוצא פו' הנה כשהנשמה באה למקום מעלתה שואלין לה על הגוף האיך מצא לגוף טהור או לא ויאמר הנה באהל היא תמיד באהל בבה"מ כנ"ל:

פסוק י

ויאמ' שוב אשוב אליך כעת חיה לעת התחיה כמו שמפרש והולך והנה בן לשרה אשתך זו הנשמה שחוזרת לה כמו שמפרש והולך. ושרה שומעת פתח האהל. שכל ר"ח ושבת נפש הגוף מתייחד עם הנשמה כמשה"כ סוף ישעי' מדי חדש בחדשו כו' יבא כל בשר שהוא הגוף להשתחות לפניו והשתחויה הוא על פתח האהל ושם הוא משכן הגוף פתח עינים וידוע למשכיל כמ"ש מפתח האהל וישתחו ארצה. והוא אחריו. אמרז"ל המלאך אחריו אח' אברה' כמ"ש מחיצ' הצדי' לפנים ממלאכי השרת שנא' כעת יאמר כו' (פ' בלק):

פסוק יד

למועד מהו למועד. כמ"ש למועד מועדים כו' (דניאל י"ב ז') אשוב אליך כמ"ש בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר כו' (הוש' י"א ט') מלמ' שיתחד' כו' ולק' יתפר' יותר בביאור בעז"ה מהו והבן:

ואותו היו' עתיד כו' ר"ל שלכן נקרא הבן יצחק ע"ש הצחוק צחוק עשה לי אלקים כמ"ש לקמן וזהו הסעודה של לויתן ויעש משתה גדול ביום הגמל את יצחק כמ"ש וזה התמהון של שרה על התחיה ומפו' בזכרי' (ח' ג') שבתי אל ציון והוא אשוב אליך כי יפלא כו' ונאמר שם פסוק ה' משחקים ברחובותיה ואמרה האף אמנ' אלד כו' היפלא מה' דבר וכן מפורש בישעי' (ס"ו ח') היוחל ארץ ביום אחד אם יולד כו' האני אשביר ולא אוליד כו'. כעת חיה כל הכתוב לחיים בירושלים שהן אינן חוזרין לעפרן:

פסוק טז

ויקומו משם האנשים שאלו ג' מלאכים א' הולך לבשר את שרה ושנים הולכין לסדום לדון את הרשעים בגיהנם שהוא יום הדין הגדול והנורא לפני התחי' כמ"ש הנה אנכי שולח לכם כו' (סוף מלאכי) וכמ"ש (ר"ה ט"ז ע"ב) שלש ספרים נפתחים כו' אלה לחיי עולם ואלה כו' וכשאלו הג' מלאכי' הולכין לעה"ז ובאין לבשר את הגוף הנשמה מלוה אותם כמ"ש לקמן וזהו ואברהם הלך כו':

פסוק יח

ואברהם היו יהיה כו'. **לגוי גדול ועצום** כמ"ש (ישעיה ס' כ"ב) הקטן יהיה לאלף והצעיר לגוי עצום. ונברכו בו כו' כמ"ש והתברכו בו כל גוים:

פסוק יט

כי ידעתיו כמ"ש כי יודע ה' דרך צדיקים. למען אשר כו' כמ"ש למען תספרו לדור אחרון (תהלים מ"ח י"ד) בנים יולדו יקומו ויספרו לבניהם (תהלים ע"ח ו'). למען הביא כו'. כל מ"ש (עיין בברכות ל"ד ע"ב ובסנהדרין צ"ט ע"א ע"י הנביאים ובפ' בחוקותי כו':

פסוק כח

אולי יחסרון חמשים הצדיקים חמשה כו' הנה ידוע שחמשי' הן חמש' כ"א י' מאמרו' ואמרו בעשר' מאמרות נברא והלא במאמר אחד אלא ליתן שכר טוב כו' לפרע כו' והענין ליתן שכר להם שמקיימין את כל העשרה מאמרות והרשעי' פוגמין בכל עשרה ויש שאינן מקיימין כל העשרה כ"א כפי כחו וכמ"ש אפי' שייר חוק אחד כו' אפי' קיים חוק א' ולכן נברא בעשרה כמ"ש רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה כו' וידוע שרוב החטאים הן במאמר עשירי ונפש כי תחטא וז"ש אולי יחסרון כו' והן ה' פרצופים:

פרק לו

פסוק לא

ענין ג' ושם עירו אצל שלשה מלכים משמונה מלכי' כי ה' בחי' נקרא ה' כמ"ש לקמן והן ג' בג' אבהן וד' רגל רביעי דוד וה' כלת משה וג' אבהן נכללין כא' כידוע וכלת משה הוא הראשונה אצל בלעם בן בעור סוד הדעת ושם תוקף גבורות חשך וזהו דנקבה כמ"ש בא"ר דין הבה שכל הדינים מתקטרין שם ע"ש בא"ר וזהו אשה הכושית שלא רצה ליקח אותה שהיתה דינין מרובין כושית הוא גוון אוכם חשך והוא לקח תורה שבע"פ כלתו שהיא ממעיני הישועה ופי' מאשה ששמש ברוחא כמ"ש בזוה' כי זה הוא בחי' הדעת ולכן ותדב' מרים ואהרן במשה על אדות הכשות אשר לקח והוא סוד הדעת ואמרו הרק אך במשה דבר וכו' והיתה תשובת הש"י פה אל פה אדבר בו כו' שהוא בחי' הדעת דגנוז בפומא קול ודבור כידוע והשני אצל הדד בחי' ת"ת והשלישי אצל הדר מלך השמיני והיא בחי' דוד וז"ש פעו חושבן ציון עיר דוד ואח"כ נתקן בבחי' אשה וזהו ושם אשתו כו' וידוע שסוד אשה הוא בחי' נוקבא שבאצילות והם נשים של האבות ושם עיר הוא בבריאה בחי' נוק' שבדוד עיר דוד ושם כלול מג' בחי' הנ"ל והן תהו ובהו וחשך תהו שם שד"י בחי' האחרונה בהו בו יישובא בעלה עד"א בחי' האבות חשך בחי' הדעת כנ"ל והן ג' אמ"ש בדעת ז' כפולות בעד"א י"ב פשוטות ימא דקיימא על י"ב בקר ויצק עליהם שלג ונעשית עפר וזו בחי' אשתו שלקחו אבות וזהו ע"י מלך הדר ששם אדם זו"נ כמ"ש

בא"ר ע"ש. וזהו מהיטב"אל בחי' אברהם ומשם ניתוסף לו ה' בחי' העשרה בת מטרד בחי' יצחק כמ"ש בא"ר דינין דטרדא לכלא בת מי זהב יעקב כמ"ש ושם מי זהב דינא ורחמי והוא יעקב יושב אהלים שכלול מחו"ג כידוע וכן כולל כל ה' בחי' ומלך הדר הוא בחי' החסדים אוירא דכיא שנכלל בעד"א ת"ת יעקב כמ"ש בז"ח פ' תשא דף ל"ו ע"ב ומנ"ל דאקרי יעקב הדר דכתיב וימלוך תחתיו הדר ואוקמוה באדרא קדישא ע"ש:

פרק מא

פסוק א

לשון רש"י כתרגומו מסוף וכל וכו'. ר"ל ששני שרשים הם נל"ה וכפולי' ונל"ה מורה על גבול הכמות כמו מקצ' בחובר' מקצה השמי' כו' אבל כפולים מורה על גבול הזמן. ועוד דבנל"ה מורה על התחלתו וסופו אבל בכפולים על סוף לבדו:

פסוק כה

ויאמר יוסף אל פרעה חלום פרעה אחד הוא את אשר כו' עד פסוק ל"ג ועתה ירא פרעה כו' נראה שכ"ז הוא למותר ומיד שאמר שיהיה רעב אמר הוא הדבר אשר דברתי כו' ואמר ועתה ירא פרעה כו' הליועץ למלך נתנוך אלא לפי שכל הפותרים אמרו הכל שמגיע אליו. שבע בנות כו' דאין מראין לאדם רק המגיע אליו אבל הוא הגיד לו דאינו כך את אשר האלקי' עשה כו' בקרב הארץ הגיד כו' והוא. שיהיה רעב וא"ת שאינו מגיע אליו לכן אמר שתועלת החלום הוא כי ירא פרעה כו' וז"ש הוא הדבר כו' ועוד שבחלום נראה שהרעות אכלו את הטובות לכך אמר והיה האוכל לפקדון כו' ולא כו'. וענין הפרות והשבלים על חוזק הרעב שאין חריש בפרות ואין קציר בשבלים ואמר מן היאר שכל שובעם הכל מן היאר:

פסוק לח

הנמצא כזה. לשון רש"י ז"ל הנשכח כדין אם נלך כו' לפי שמלת נמצא יש לו ב' פירושים לכך מבאר רש"י הפי' מן התרגום כדרכו דאל"כ הל"ל האשתכח כדין:

פרק מב

פסוק ט

ויזכר יוסף את החלומות כו' עד פסוק י"ג. לכאורה מאי קמ"ל בזה וכן הקשה בזוהר וכן תשובתם לא אדני כו' כלנו כו' וא"כ א"ל עוד פ"א לא כי ערו' כו' והשיבו פ"א י"ב כו' והו' השי' הו' אש' דברתי כו' הכל תמו'. אבל הענין כי הסבה שא"ל מרגלים אתם א"ל מחמת שבאו עשרה יחד כלם גבורי' בעלי קומה ואם לשבר אוכל היאך אתרמו יחד והשיבו לא אדני כו' ותשובה לקושייתך כלנו בני איש כו' ולכך אנו שוי' בגבור' וביופי וקומ' ונתוועדנו יחד וא"ל לא כי כו' שזהו שקר שאחד יוליד עשר' כלם גבורים

כו' והשיבו אל תתמה ע"ז ששני' עשר היינו כו' והמופת ע"ז שהקטן עוד בבי' אבינו כצורתינו וגבורותינו. ולכך א"ל בזאת תבחנו כו' וכוונתו ח"ו לא לצערם וכ"ש לצער אביו על חנם אלא שידע שעי"כ יתקיימו החלומות כסדר ולא רצה לעבור על רצון השי"ת והחלום הראשון היה קמה אלמתי כו' והנ' כו' והשיבו לו המל' תמלו' כו' אם משול תמשול כו' ור"ל א' המלוכ' וב' שיפלו בידו בדרך האסור שכך היה החלום קמה אלומתי על המלוכה והנה תסובינה כו' הוא על הממשלה ואח"כ החלום השני כו' והנה כאן נתקיים המלוכה ואח"כ ויאסר אתם במשמר הרי הממשלה. אבל עדיין בבנימין לא נתקיים לכך הכריחם להביא את בנימין. ולקח שמעון למשכון ויאסור אותו לעיניהם שיחוסו על שמעון וימהרו להביא את בנימין כדי שאח"כ יוכל להודיע לאביו תיכף וכשהביאו אותו והשתחוו' לפניו ואח"כ בדבר הגביע לקח אותו לעבד ולכך אמר הוא יהיה לי עבד ואתם עלו כו' ואח"כ התודע להם ובאו עם אביו אז נתקיים החלום השני. ולכך הקדימה התורה ויזכור יוסף את החלומות להודיע שכל מה שעשה לא עשה אלא מרוב צדקתו שיקויימו החלומות שלא להכחיש רצון וגזירת עליון וזהו כלל התורה:

פרק מח

פסוק יד
וישלח ישראל כו'. שכל את ידיו בחכמ' כי ידע שמנש' הבכו' וע"כ יוס' ישי' ידו לימינו וז"ש כי כו':

פסוק כב
ואני נתתי לך שכ'. פשו' שז' שכם ממ':

פרק מט

פסוק א
ויקר' יעקב כו' באחרי' הימי' עיין מ"ש למט':

פסוק ג
ראובן בכורי כו' וראשי' אוני כמ"ש כי הו' ראשי' אונו והו' כחי כפירש"י ז"ל:
יתר שא' ויתר עז. הי' לך יתר התנשאות ויתר עז.

פסוק ד
פחז כמים אל תותר. ר"ל נתרוקן ממך ולא נותר מהם כלום כמים הממהרים ללכת ממקום שנשפך ולא נותר בהם כלום כי השמן שנשפך נשאר דבוק ויין שנשפך נשאר ריחו וקאי פחז על השאת ועל העז וכן אל תותר שהיא לא נשארה ולא אמר שיטול ממנו השאת והעז אלא היתר על אחיו.

יצועי עלה פי' היצוע שעלה על המטה חללת והוא כינוי על האשה (עירובין קו"ף ע"ב) שהיא נעשה כר לבעלה וכן משכבי אביך:

פסוק ה
אחים באותו אומנות שמפרש והולך:

פסוק ו
אל תבא ר"ל לא באה שלא בידיעתי עשו וכן אל תחד ג"כ לא אחדה עמהם כבודי שלא הסכימה דעתי לדעתם והכל על שכם:
כי באפם כו' ואמר איש ושור על האנשים ועל המקנה ועיין רמב"ן:

פסוק ט
גור אריה יהודה מטרף בני עלית. כרע רבץ כאריה וכלביא מי יקימנו מטרף בני כו'
כמו אריה מטרפו כמ"ש כאשר יהגה האריה והכפיר על טרפו ישעי' ל"א ד':

שמות

פרק א

פסוק ז
ובני ישראל כו'. פרו שכ"א הוליד ולא היה בהן עקר ועקרה.
וישרצו הרבה בכרס א' דוגמת שרצים.
וירבו שהולידו הרבה פעמים
ויעצמו שהיו לגוי עצום שלא מתו מהן בקטנותן.
במאד מאד. קאי על הכל שפרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד:

פרק ו

פסוק ו
לכן אמר כו' והוצאתי אתכם כו' זו שעבוד לבנים וכל עבודתם בפרך.
והצלתי אתכם כו' שלא תהיו עוד עבדים למצרים.
וגאלתי אתכם כו' הוא יציאתם ממצרים.

פסוק ז
ולקחתי כו' והייתי כו' הוא מתן תורה כמ"ש ואתם תהיו לי לעם כו' וז"ש כאן וידעתם כי אני כו'

פסוק ח
והבאתי אתכם כו' הוא ביאתן לארץ
ונתתי כו' הוא ירושה וישיבה שם:

פרק כא

פסוק ג

אם בגפו יבא בגפו כו' בגפו בחילוף פ' בבית וכן עבשו פרודות (יואל א':י"ז) בקרת (פ' קדשים) והרבה כיוצא וכ"כ ג"כ הרמב"ן ומביא הרבה שם:

פסוק ו

אל הדלת כו' שהם בשער ועיין רשב"ם.

או אל המזוזה. פשטא דקרא גם המזוזה כשרה אבל הלכה עוקרת את המקרא וכן ברובה של פרשה זו וכן בכמה פרשיות שבתורה והן מגדולת תורתינו שבע"פ שהיא הל"מ והיא מתהפכת כחומר חותם חוץ המצות שבאו במנצפ"ך שהם מישרים וכמ"ש (מכות כ"ב ע"ב) כמה טפשאי אינשי דקיימי מקמי ס"ת כו' ואתו רבנן כו' וכן בפיגול ורוב התורה ע"כ צריך שידע פשוטו של תורה שידע החותם וכן במרצע. ואמרו דה"ה לכ"ד כמ"ש ר"י כו' (קדושין כ"א ע"ב):

לעלם. משמע לעולם ממש. רק שבפ' היובל אמרה תורה שהיא מוציאה כל הנמכר לעולם וביארה תורה פ' היובל בפ' מיוחדת על הכל.

פסוק ז

לאמה. היא הפלגש שאין אדם רשאי למכור לשפחה ולא ליקח רק להיות לפלגש וז"ש **לא תצא כו'** ר"ל בשש ויובל וש"ד וכמ"ש חומר בשפחה שאינה יוצאה:

פסוק ח

יעדה פשיטא כו' מ"ד כו' (קדושין י"ח ע"א) ואמר אם רעה ר"ל שלא נשאה חן בעיניו.

לו יעדה הוא הקרי ור"ל שלקחה ליעדה לו ועכשיו אינו רוצה בה. ופשטא דקרא בזימון בעלמא בלא קדושין כי יעידה הוא זימון אבל חז"ל אמרו שהיעידה הוא קדושין וזהו המחלוקת בין הפוסקים אם פלגש בקדושין או בלא קדושין והיא היא הפלגש וכמ"ש הרמב"ם ז"ל ג"כ אלא שאסר פילגש אחר בלתי דרך זה ולפי דברי רז"ל היינו ע"כ פילגש בקדושין וזהו הרמז בכתוב לא יעדה. באלף ר"ל שלא קדשה עדיין לכך ויצאה חנם כו'. והפדה פועל יוצא. ופשטא דקרא שיקח האב הפדיון מאחר שימכרנה לאחר לפלגש וז"ש לעם נכרי כו'.

בבגדו. שבגד בה כמו (מלאכי ב' יו"ד) מדוע נבגד והבגידה שלא לקחה לפלגש:

פסוק יא

ויצאה חנם כו' פשטא דקרא שתצא מיד לגמרי ואמר אין כסף שלא תימא שכותבת שט"ח על הדמים כמ"ש בחצי עבד וכיוצא בו:

פסוק יד
מעם מזבחי. שהמזבח מציל במומתים שלא ע"פ דין תורה כמו בהוראת שעה או בהורג שלא בעדים שמכניסין לכיפה וכן במומתים ע"פ חק המלכות כמו שהרג דוד גר העמלקי ושני שרי גדוד ושלמה שהרג ליואב ושמעי וזה שברח יואב למזבח ולכן אח"כ דייניה שלמה בב"ד כמ"ש חז"ל והטעם שאמר יואב פה אמות (סנהדרין מ"ח ע"ב) כמשרז"ל שרצה להיות מהרוגי ב"ד ונכסיו ליורשין ולא רצה לצאת וז"ש עשה כאשר דבר וכו' ולכן היה צריך שלמה לכל הטענות שאמרו בגמ' בשביל להתחייב בדין ב"ד ואף שאמרו (מכות י"ב ע"א) ב' טעיות כו' כבר פי' הראשונים:

פסוק כ
בשבט דוקא כדרך האדון וזה טעם יום כו' וכ"כ המפרשים:

פסוק כב
אסון הוא כלל לכל מכה בגוף וזה שחשש יעקב פן יקראנו וכו' וז"ש ואם אסון יהיה כו' והיא כלל ופרט נפש כו' עין כו' בפ' ראשון נפש ובשני ראשי אברים ובשלישי מכות והלכה עוקרת את המקרא:
כאשר ישית עליו וכו' הרי אמר ונתן בפללים אלא ללמד שבבעל הדבר תלוי להתפשר ולומר שדמי ולדות לבעל:

פסוק כו
לחפשי ישלחנו הוא קנס על הכותו מכה גדולה כמ"ש חז"ל:

פסוק כח
ובעל השור נקי ממ"ש למטה וגם כו' אם כפר כו':

פסוק כט
יומת ג"כ הלכה עוקרת את המקרא:

פסוק ל
יושת בב"ד וסמך המקרא על מה שכתב למעלה בוולדות:

פסוק לא
או בן יגח. פרט כאן אשה ובן ובת משום הכופר שאין הניזק חי וברא כרעא דאבוה קמל"ן שגם בהם ליורשיהם וכמ"ש מה איש נזקיו כו' (ב"ק מ"ב ע"ב):

פסוק לד
והמת יהיה לו. פשטא דקרא למזיק וכן כתבו המפרשים:

פרק כב

פסוק א
אין לו דמים ר"ל חיים כלל ואמר כאן בלשון הזה לומר שרשות ביד כל אדם להמיתו וא"צ ב"ד:

פסוק ב
אם זרחה כו' כפשטיה שביום אין דין מחתרת:

פסוק ג
בידו כו' חיים. שלא טבחו ולא מכרו:

פסוק ה
ומצאה קצים. לא בעד הקוצים ישלם אלא רבותא הוא שאעפ"י שאינה ראוי' האש בלתי הקוצים להדליק מ"מ חייב. ואמר גדיש כו' כדרך לא זא"ז פי גדיש טרח בקצירתו ועמורו ואף קמה בזריעתו וניכושו ואף שדה שלא נזרע כלל כמ"ש ירקות שדה ובכמה מקומות וכמ"ש בפ' בראשית:

פסוק ז
אם לא שלח כו' ליקח ולגנוב לעצמו:

פסוק ח
דבר פשע. ר"ל כל דבר שנפשע מרשות הבעלים ואין בידו עכשיו בין בשמירה בין באבדה. אשר יאמר כי הוא זה ר"ל יאמ' האומר שימצא בידו ויראו אותו לב"ד.
אשר ירשיען אלהים. אשר כמו אם:

פסוק י
ולקח בעליו ר"ל המתה או הנשבר היפך נזקי שור ובור שמשלם והמת וכו':

פסוק יב
יבאהו עד הטרפה. ר"ל קצת מאיברי הנטרפת יביאהו לעד. כי בשבורה ומתה י"ל כי הוא בפשיעתו שהכה אותה או הפילה אבל בטריפת חיה נתברר שהוא באונס. ונק' עד כ"ד שמתברר ע"י כמשרז"ל משמשת בשני עדים עד הבדוק וכיוצא:

פסוק יד
אם בעליו כו' שה"ל לשמור בהמתו בעצמו. ואמר אם שכיר הוא כו' שהוא שכיר לשואל וס"ד שאין לו רשות לשמור בהמתו ואמר הכתוב בא בשכרו ששמירת הבהמה בא ג"כ בשכרו וה"ל לשמור:

פסוק טו
מהר ימהרנה. שיתן לה מהר וישאנה כי שאר ב"א לא יתנו מהר שנפגמה ולכן אם מאן ימאן אביה לתתה לו כסף ישקל כמהר הבתולת כדרך שנותנין לשאר הבתולות בנדונייתן ובאה ההלכה ע"ז שהוא חמשים כסף:

פסוק יז
מכשפה לא תחי'. בל"ת כדברי הרמב"ן:

פסוק יט
זבח לאלקי' פי' למלאכי' וכמ"ש בלמ"ד ידועה וז"ש בלתי לה' לבדו אע"פ שהן משרתי עליון ושמו בקרבם:

פסוק כ
כי גרים הייתם כו' וידעתם צער הגר וכמ"ש ואתם ידעתם את נפש כו' וכן הזהירה התורה על אלמנה ויתום כי צרתם מרובה וכמשרז"ל ולא תחת יתום ואלמנה. (שבת י"א ע"א):

פסוק כד
לא תהי' לו כנשה כמ"ש ועבד לוה כו'. (משלי כ"ב ז'):

פסוק כה
עד בא השמש. פשטא דקרא גם בכאן בכסות לילה ולהחזיר לו קודם הזמן שיצטרך שלא יצטער וכמ"ש במה ישכב כו':

פסוק כז
אלקים כו' כמ"ש גם במדעך כו' (קהלת יו"ד כ'):

פסוק כח
מלאתך ודמעך לא תאחר בכור בניך תתן לי עיין רשב"ם וכן פירשו כל המפרשים:

פסוק ל
ואנשי קדש תהיון לי. מיוחדין לי לפיכך ובשר בשדה כו' לא תאכלו:

פרק כג

פסוק ב
על רב לנטת כו' עיין רשב"ם וז"ש לנטות כו' להטות:

פסוק יט
לא תבשל גדי. דבר הכתוב בהוה וכמ"ש בל"ב מדות:

פרק כה

פסוק ה
סוד האדם. עולם קטן פנימאה דלגו נר"ן סוד האדם הוא צלם אלקים ועיקרו נ"ר כי הנשמה חופפת והן זו"נ וזהו בצלמו בצלם אלקים ועל נ"ר לבושא דקיק סוד בבגדו בה ונק' אלוה סוד יריעות עזים היא הבשר עורות אלים מאדמים ועורות תחשים הן העור ושני עורות יש באדם כמו בברית. ערלה ופריעה ועור תחש הוא חיצון בסוד הערלה שניתנה לאברהם אבינו בסוד התחש ממשפחת א"א כמ"ש בפ' תרומה וכנגדן בעולם השמים הן ג"כ שנים השמים ושמי השמים והן מתחלקין לשבעה וכן העורות והעור

החיצון נחלק לשנים נגד רקיע וילון והיא הקרום דקיק שעל העור הוא הוילון ובעור החיצון הכוכבים סוד השרטוטין והכרת הפרצוף שהן ברקיע שבו חמה כו' ועור הפנימי נחלק לה' והבשר הוא י"א יריעות עזים סוד י"א סמני הקטרת י"א ארורים כנודע והרקיעין סוככין עליהם וסוד יריעות של המשכן תכלת וארגמן ותולעת שני ושש. הן סוד רקיעין דלגו שחופפיו על סטר' דקדושה כמו הרקיעין שחופפין על הס"א והוא סוד החשמל שחופף על החיו' סוד מלבוש שמנינן שוה והוא מלבושם כידוע. סוד הפרכת הוא הפרגוד שבין החיות לשכינה והוא הרקיע שע"ג החיות ולפנים מהפרכת אבן שתיה הוא אבן ספיר דמות כסא ועל דמות הכסא כמראה אדם כו' דמות כבוד ה' השכינה ותרין רביין קביעין תחותיה סוד הכרובים והיכל ק"ק הוא בית ק"ק והחיות הן בהיכל הרצון ובין אלו ההיכלות פרגוד הרקיע הצ"ל ויסוד דנוק' שהוא ק"ק בתוכו מקום שמקבל בתוכו הזרע והוא הארון ובתוכו יסוד דדכורא הלוחות הברית והן שנים כנגד ב' צינורות שבתוכו ולכן מימין מ"ע ומשמאל ל"ת. העצמות הן הקרשים והן שרפים עומדים. האיברים הן שבעה כלים דמשכנא ברזא דז' היכלות ב' פרגודים שבאדם בין ג' עורות שבאדם חב"ג הן פרכת ומסך וכן הפרגוד בכלל ובין בתי גואי לבתי בראי ובתי בראי הן נר"ן למשכנא בחצר א"מ ועליהן קלעי' סובבין לבתי בראי ועיין בע"ו רכ"ב וכן ביחזקאל נפתחו השמים הן העורות ואמר השמים ה' שמים ה' עורות של הפנימי ואח"כ וארא והנה רוח סערה כו' הבשר ומתוכה כעין החשמל לבושא דקיק ובתוכן החיות וע"ג הרקיע וע"ג אבן ספיר כו', ועליו כמראה אדם כו' ועיין ברי"ג שיש רקיעין בסטר' דקודשא ויש בס"א ויש רקיעין תתאין והן ב' חופאין על משכנא וברקיעין תתאין שני חופאין נגד ב' רקיעין הנ"ל דקודשא ושל ס"א וע"ש כל הרקיעים:

והאיברים הפנימים מוח הוא הארון וכל כליה וידוע שבמוח סוד הכפרת והכרובים קנה וושט הן עזרה ושלחן ו' קנה הן ו' טבעות קנה השביעית היא טבעת העליונה שמקפת הכל וש' לאכילה וקנה לתורה ולב הוא המזבח הפנימי ששם ריח הקטרת ומזבח החיצון הוא הכבד שהוא לאכילה והן האיברי' האמצעים ומוח לב כבד שבתוכם הנר"נ והם אשה ריח ניחוח לה'. ב' כליות הן כיור וכנו ובין ג' לג' פרוכת פרוס. יותרת וקרום של מוח מסך ופרכת שהן ג' עולמות ג'. שמות כלל הכל:

פרק כו

פסוק 1

והיה המשכן אחד. יפה דיבר ראב"ע שאחד הוא דבר כולל דברי' באחדו' וכן שמע ישראל כו' כמ"ש שימליכהו בשמי' ובארץ וכו' והוא השם המיוח' בתוכ' וז"ש ר"א הנ"ל

שהשם הוא פעם עצם ר"ל במקומו ופעם שם התאר ה' אלקים ה' צבאות שהוא מעמידם והן ד' עולמות הידועי' א' עצם וג' תאר ה' אלקים א' ה' צבאות ב' צבאות מעלה ומטה כמ"ש כל צבאיו וכתיב כל צבאות ה' ולכן השם בשנים נו"ה מעלה ומטה והן ד' אבי"ע והן נגד ד' נהי"ם שהן שורש אבי"ע יסוד שם העצם גוף וברית חד והוא למעלה מנו"ה כידוע צבאות בנו"ה ואלקים במלכות:

פרק כח

פסוק ל

את האורים ואת התומים. הם שם המפורש הידוע והיה כולל האפוד והחשן וכן הם שמות השבטי' כי ידוע כי מ"ב הוא בשבתו והוא נ' בהכולל והיא ה' העליונה שהיא הניתוספת מי שמגיע לדרגא דדכורא ה' של אברהם וכן כאן ה' של יוסף לכן אסתלק לדכורא ובחשן ידוע מספרם אלא שהיו להיפוך מספר החשן באפוד ואפוד בחשן רוחא במי' ומיא ברוחא ונק' אורים שהיה בכחם להאיר האותיות עד שבולטית והיא האור של יום הראשון והשני התומי' שהיו בכחם מצטרפות האותיו' (והוא ביומא ע"ג ע"ב) ולמ"ד בולטות היו מצטרפו' ברוחו של כה"ג כמו תורה שבע"פ וזהו תומים שמשלים את התיבה וידוע כי בכחה נשלמת הכל וכן כל השמות כמו שם ע"ב שהן באותיות כ"א לבדו ב"ג דרגין ונעשית בתיבות שלימות ע"ב תיבות ובה נעשה הכל אחד והוא המים קו המדה שביום השני והן מנהיגי השמש והירח שהשמש ממונה על האור והירח על המים כידוע ובהן נברא ונתקיים העולם שהן חי"ג ובאמת הן מנהיגי המזלות והשמש והירח להפכן לכ"ד לכן לא כאלה חלק יעקב כו' (ירמי' י' י"ו) ועשית מזבח מקטר כו'. לא הוזכר בעשיית כלי המשכן והזהיר תחלה המשכן וכליו והבגדים וקריבת אהרן למזבח ואח"כ אמר עשיית התמיד ואמר בזה אשכון בתוככם ואח"כ הזכיר עשיית מזבח הקטרת וכסף הכפרים יורה שזה לא היה מעכב להשראת השכינה רק אלו היה לכפרת ישראל וכן אמר בכסף הכפורי' לכפר על נפשתיכם.

פרק ל

פסוק יב

כי תשא את כו'. הוא מצוה לדורות בכל עת שימנה אותם וכמ"ש בשאול ודוד וכ"כ הרמב"ן. אבל עכשיו לא נצטווה למנות כלל עד חומש הפקודים ואין המצוה לדורות שיתנו מחצית השקל במניינם שהרי שאול פקד בבזק ובטלאים וגם לא שיתנו על האדנים שהרי כבר נבנה המשכן וגם שאמר זה יתנו כו' ולא נצטווה למנות אבל הציווי לדורות נסתיים בפסוק ראשון. וזה יתנו הוא ציווי עכשיו על עבודת המשכן בלא מנין

וע"ז בא הציווי לא ירבה ולא ימעיט וזה שלא מנו אותה בתרי"ג מצות וע"ז אמר תרומת ה' ונתת אתו על עבדת כו' והשקלים לקרבנות לא נכתבו בתורה והיא הל"מ ומרומז במ"ש חז"ל:

פסוק כא
ורחצו ידיהם כו' כפי' רש"י דקאי על המזבח לאזהרה ולעונש:

פסוק כג
מחציתו חמשים ומאתים דרך הפשוט מחציתו של מר דרור וכן דרך הכתוב אבל בקנה בשם לא אמר מחציתו שהוזכר אחר קנמון אבל הל"מ ידוע ומרומז במלת מחציתו שבאה לחצאין והכל הל"מ:

פסוק כה
ועשית אתו שמן כו'. עיין רמב"ן:

פסוק כט
כל הנגע בהם כו'. כמ"ש כל הראוי להם קדוש קדושת הגוף ליפסל כו' אבל דרך הפשט משמע אף חולין גמורין וכמ"ש ולא יקדשו את העם בבגדיהם (יחזקאל מ"ד י"ט) וכתיב הן ישא איש בשר קדש ע"ד הפשט קדש ממש וכן אל תגע בי כי קדשתיך (ישעיה ס"ה ה') אבל חז"ל אמרו רקיק כו' וחתיכה כו' אשר יגע בבשרה כו' עד שיבלע כו' ואפשר דוקא שם ושפיר אמרו הכהנים לא (חגי ב' י"ב) וחז"ל דרשו על שרץ אבל ע"ד הפשוט כנ"ל. אבל כאן אפשר אף לדינא כ"ה ומ"ש ראוי דוקא היינו ליקדש קדושת הגוף שהרי נאמר בכולן כל הנגע כו' אאהל מועד ומנורה כו' ועל כלי שרת:

פסוק ל
וקדשת אתם לכהן לי. כל הנ"ל יהיו קדש במשיחתן לקדש אחרים ועיקר משיחתן כדברי רז"ל לקדש הראוי וכל הנגע כו' אבל אהרן ובניו לא כן אלא לכהן:

פסוק לא
זה לי כו'. לאשר אצוה למשחו כה"ג או מלך משיח ה'.

פסוק לב
על בשר אדם כו' הוא כלל אף לכהנים המשוחים שלא לצורך ואמר על זר לאפוקי המשוחים בעת משיחתן:

פסוק לד
קח לך סמים. כל שפורט והולך שהן ארבעה ואמר עוד סמים ואח"כ לבונה לפרש איזה נטף ושחלת וחלבנה שישנן שאינן סמים וכמ"ש וקנמן בשם וקנה בשם וכן מר דרור אבל קדה לא פירש שהוא ידוע וכן כאן לבנה זכה ואין סמים בקטרת רק אלו הד'. אבל השאר בשמים הן כי בשמים הן שמבשמים את המאכל. וסמים אינן באים במאכל אלא לרפואה

או לתועלת דבר אחר וזהו לשון סם וכ"כ הרמב"ן ובאין ז' בשמים בהן הלמ"מ ומפורשת בש"ה ומר דרור בא לעיל י"ב בוסמין כידוע בעת הדרור והתורה גילתה בתרומה ויקהל ובשמים לשמן כו'. ואעפ"כ נקרא קטרת הסמים שהבשמי' בטלים בהן שהסמים הן הפ' מנה והבשמים מבשמין אותן אבל בורית ויין אינן באין בה כלל אלא שפין ושורין ומלח בא כמו על כל הקרבנות:

פרק לא

פסוק ח

ואת המנורה הטהורה. בשביל הזהב הטהור:

פסוק י

ואת בגדי שרד. ודאי הוא כפי' רש"י ז"ל והמפרשים. ומה שדרשו רז"ל בגמ' על בגדי כהונ' (יומ' ע"ב ע"א) לשון בגדי דרשו דלא שייך בגדי כ"א בלבושי אד' וז"ש מאי בגדי כו' לרמז על בגדי כהונה כדרך מדרשם ולא פי' כאן ומפרש והולך בפ' במדבר ואמרה התורה כאן בגדי השרד כפי' א"ע והרמב"ן ז"ל שיעשו מכל מין בגדים כרצונם ואח"כ בעת נסיעתם פירש מה לעשות מכל מין ומין:

פרק לג

פסוק ז

ומשה יקח את האהל כו' זה היה תיכף אחר המעשה וכדברי פרקי דר"א שהיה מ' יום אמצעי' במחנה וכן בתנא דבי אליהו חלק ב' פ"ד מ' יום האמצעים נטל משה כו' ושם מבואר מ' יום האחרונים שעלה משה שנייה להר סיני כו'. וכן מוכיחין פשטי המקראות. ודלא כרמב"ן והרא"ש שתמהו על פרקי ר"א. ומ"ש בפ' עקב ואתנפל לפני ה' כראשונים ארבעים יום כו' לחם כו' זו היתה במ' יום האחרונים ומ"ש כאן ויאמר משה כו' ראה אתה כו'. הכל היה אחר עלותו להר וביה"כ נתרצה לו ויעבור על פניו והבטיח לו כל ההבטחות. ומ' יום הראשונים למד פי' המשכן והבגדים עד וינפש. אבל במ' יום האחרונים לא עשה אלא התנפל עליהם וע"כ ניתקן אלו המ' יום לתחנונים וביה"כ נתרצה השי"ת להם. והנה כתיב ואיש לא יעלה עמך כו' גם הצאן כו' מכלל שהיה רשות להם ע"כ שלא היה שכינה בהר. וכן כתיב וירד ה' בענן שלא היה מקודם אלא באהלו של משה כמ"ש והיה כבא משה האהלה כו' וכן כתיב בסוף הפרשה ויהי שם עם כו' על אלו המ' יום בלבד ויותר נ"ל שטעות בסדר עולם ואין לזוז מדברי פר"א:

פסוק יב

ויאמר משה כו' לא הודעתני כו'. כי אמר ית"ש ושלחתי לפניך מלאך וגרשתי כו' ר"ל שבא"י יבא המלאך לגרש הכנענים אבל בדרך לא אעלה בקרבך כי עם כו' פן אכלך

בדרך. אמר מרע"ה איך אעלה ומי ילך עמדי בדרך בוודאי צריך להנהגתך בדרך. ובפ' משפטי' אמר הנה אנכי שלח כו' לשמרך בדרך ולהביאך. ואתה אמרת ידעתיך בשם. הוא השגחה פרטית עלי בכל עת בלבד וזו היא מדרגה גדולה. וגם מצאת חן בעיני כו' ע"כ תעשה בגיני שתודיעני וכמו שמפרש והולך ועתה אם נא מצאתי חן בעינך הודיעני נא את דרכיך ר"ל רצוני שתודיעני הלוכך שתלך לארץ עם המלאך כי המלאך שמו ית' בקרבו וכמ"ש בפ' משפטים.

פסוק יג

ואדעך. שאכירך בהילוכך וכאן ביקש כל הג' שבקש למטה כמו שאפרש ואמר למען אמצא חן בעיניך ר"ל למען אשר מצאתי חן בעיניך כי הוא בקשה גדולה ביקש כמו בקשת אסתר אם מצאתי חן בעיניך תעשה בגיני וגם בשביל ישראל וז"ש וראה כי עמך הגוי הזה:

פסוק יד

ויאמר פני ילכו כו'. והשיב ית"ש שאני לא אלך אלא בא"י להנחיל לישראל וז"ש והנחתי לך אבל בדרך לא אעלה כו' רק זאת אעשה שפני ילכו עם המלאך בא"י:

פסוק טו

ויאמר אליו אם אין פניך כו'. ר"ל אם אין אתה הולך עמנו בדרך אל תעלנו מזה:

פסוק טז

הלוא בלכתך עמנו ר"ל אתה כנ"ל:

פסוק יז

ויאמר כו'. **גם את כו' שאלך עמכם כו'** כמו מקודם החטא ובשבילך כמו שאמרתי כי מצאת כו' ואדעך כו':

פסוק יח

ויאמר הראני כו' עכשיו ביקש שידע את כבודו כמ"ש בתחלה ואדעך למען ידע בהלוכו עמם את מקום כבודו וכמ"ש אל תמר בו אל תמירני בו:

פסוק יט

ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך כו' פי' כבודי וכמ"ש על פסוק וכל טוב אדניו בידו דא שמי בקרבו:

וקראתי בשם ה' לפניך. בהעברת כבודי על פניך. ואקרא את כבוד העובר בשם המיוחד ותדע שזהו כבודי כי בעבור הכבוד עובר תחלה רוח ורעש כו' ותשמע שאקרא שם המיוחד ותדע שזהו כבודי וכמ"ש למטה ויעבר כו':

ויקרא ה'. וחנתי את כו' ורחמתי כו' גם זה קאי על מה שאמר ית"ש וקראתי שאקר' מדת החנינות שאחון בלבדי והרחמים שארחם בלבדי שאין רשות למלאך זה כמ"ש כי לא

ישא לפשעכ' ותדע שזהו כבודי ממש ובסימנין אלו תדע כבודי. כי אף שהיה רואה את הכבוד היה מבקש לידע בסימנין את הכבוד החונה בצרותם וכמ"ש מן הדרש אותכ'. והיה מבקש גם לראות וע"ז השי' ית"ש לא תוכל לראות את פני כו'

פסוק כא

הנה מקום אתי כו' הוא בהר וכמ"ש רז"ל במגילה (י"ט ע"ב):

פסוק כב

והי' בעבר כבדי ושמתיך כו' ושכתי כפי עליך עד עברי שלא תראני שלא תמות וכמ"ש הרמב"ן שקודם הראי' מתפרק האדם כמ"ש במראה נהפכו כו' ואחר עברי והסרתי את כפי וכו' וכן עשה תיכף:

פרק לד

פסוק ו

ויעבור ה' על פניו ויקרא ה' בשם המיוחד ובמדת טובו.

אל רחום וחנון שבידו הסליחות והרחמים וכ"ז היה במ' יום האחרוני' וזהו התפלות שעש' כל המ' יו' האלו להשיב שכינתו בתוכנו. כראשוני' שא"ל מעש' המשכן בשביל ושכנתי בתוכם והפסידו ועתה לא שב אחור עד שהשכין השכינה ואמר פ' ויאמר ראה אתה כו' קודם פסל לך שאין מוקדם ומאוחר ולסמוך לפסוק לא אעלה בקרבך ולומר שחזר ונתרצה כמקדם ואח"כ אמר שירד בענן ויעבור על פניו:

פסוק ח

וימהר משה ויקד ארצה וישתחו ר"ל כששמע כבוד ה' עובר:

פסוק ט

ויאמר אם נא מצאתי חן כו' כאן דחה את המלאך הנאמר בפ' משפטי' ובקש. הלוא טוב שתלך אתה בקרבנו בעצמך בלא המלאך ושתשרה בקרבנו במקום שריית המלאך כמ"ש כי שמי בקרבו ותשרה בקרבנו ואמר הטעם כי עם קשה כו' וסלחת כו' משא"כ עם המלאך. כי בתחלה לא בקש רק בלכתך עמנו עכשיו בקש בקרבנו כי ידוע כי כבודו שורה בקרב המלאך או ישראל וכאן בקש משה דבר גדול וטוב אשר אין אחריו עוד והבטיח לו ית' גם על זה.

פסוק י

ויאמר הנה אנכי כרת כו'. ר"ל הנה אנכי כרת ברית והוא קיום ההבטחה אשר לא תופר כי בכל הדברים החטא מונע משא"כ בקיום הברית וז"ש נגד כל עמך אעשה נפלאות אשר לא נבראו בכל הארץ והוא שריית הענן על המשכן והכבוד שורה עליהם לעין כל והולך לפניהם לעין כל כמ"ש אשר עין בעין נראה אתה וגו' וענך כו' עד שתמהו כל

האומו' עליהם ואמרו מי זאת עולה מן המדבר כתימרו' עשן כו' וכמ"ש בסוף פקודי וכבוד ה' מלא כו' כי ענן ה' על המשכן כו' ואף שהלך הענן לפניהם ביציאתו ממצרים לא היה אלא לשעתו עד הים וגם לא היה לעיני כל ישראל רק לפני הנביאי' שבהם משא"כ כאן וז"ש לעיני כל בית ישראל בכל מסעיהם וזו היא הפלא הגדול וכמ"ש האומות עליהן אין אלו אלא אלהים וכמ"ש משה ונפלינו אני ועמך מכל העם כו' ונפלינו לשון פלא וכן השיב לו ית"ש נגד כל עמך אעשה כו' כמ"ש לעיני כל בית ישראל. אשר לא נבראו בכל כו' וזהו ונפלינו והיה הולך לפניה' במסעיה' וחונה בחנייתם וע"פ משה שאמר קומה ה' שובה ה' וז"ש וראה כל העם כו' אשר אני עושה עמך שהכל בשבילך וברצונך וזה הגדולה והטובה אשר אין אחריה ולא היתה כזאת שנ' אשר עין בעין כו' וע"ז אנחנו מצפים כי עין בעין יראו וכו'. וחזר השי"ת וכרת הברית שכרת בסוף פ' משפטים אחר שהופר הברית כאן וחזר וכרת בראשי המצות שתולה הברית בהן וכמ"ש שהן עדות על יחודו והוציאם ממצרים להיות להם לאלהים.

פרק לה

פסוק כא

ויבאו כל איש אשר נשאו לבו וכל אשר נדבה כו' נשאו לבו הוא לקרבה אל המלאכה כמ"ש לקמן ויקרא משה אל בצלאל כו' כל איש אשר נשאו לבו כו' והוא כאן אותן שהביאו מטוה כמ"ש וכל הנשי' אשר נשא לבן אתנה בחכמה כו' וכ"כ הרמב"ן ז"ל:

פרק לו

פסוק ח

ויעשו כל חכם לב וכו' הנה מלאכ' המשכן חזרה התורה ז' פעמי' בכלל ופרט והוא להורידו מרקיע השביעי אל הארץ ובכל א' הניחה רושם וכמ"ש בדברי הגאונים וכן נגד ז"ס הבנין ושנים האחרונים הן בהקמת המשכן שהן שנים האחרונים מעמידי המשכן וג"פ חזרה התורה בנדבת המשכן שהוא כללי המשכן נגד ג' ראשונות שהן כללי של כ"א מז' התחתונו' שהן אמ"ש וג' מעין המתפשטין בכל שטח הגוף והבינהו:

פרק לט

פסוק לג

ויביאו את המשכן כו' כללות המשכן הוא כ"ב דברים. ג' וז' וי"ב שהוא כללות העולם גדול וקטן כמ"ש בס"י ואלו הן ג' בגדים בגדי אהרן בגדי בניו. בגדי השרד. ז' כלים. ארון. שלחן. מנורה. מזבח הפנימי. כיור. כנו. מזבח החיצון. והן ז"ס שכוללין הכל ז' היכלות ג"ר וב' הבדלי' בהם פרוכת ומסך בין עולם לעולם. וי"ב של המשכן עצמו ז'

וה' ז' משכן. ואהל מכסהו ומכסה התחשים. פרכת. מסך הפתח. קלעים עם המסך. ולמ"ד ב' המכסאות א' חשיב הקלעי' עם המסך לשתי' אבל דעת הראשון יותר נכון כפשוטי המקראות כמ"ש המפרשי' וכמ"ש מכסהו ומכסה התחש אשר עליו מלמעלה וחמשה הם כליו קרסים קרשים בריחי' ועמודי' ואדנים ועמודי החצר ושל האהל אחד וכן אדניהם אחד.

ויקרא

פרק א

פסוק א

ויקרא וידבר הקדים קריאה לדיבור למדך תורה ד"א שלא ידבר לחבירו אא"כ קורהו והוא (ביומא ד' ע"ב) וכן בסנה. וכן בסיני. ומנין לכל הדברות שבתורה ת"ל מאהל מועד כל שמאה"מ הקדים קריאה לדבור ומנין אף לאמירות ולציווים ת"ל דבר וידבר לרבו' כו'. יכול אף להפסקות ת"ל וידבר לדבור ולא להפסקות. ומה היו הפסקות משמשות ליתן ריוח למשה עיין רש"י ז"ל. ויאמר משה משה שאין ת"ל ויאמר מלמד שכל הקריאות היו משה משה. ויאמר הנני שאין ת"ל ויאמ' ללמד שעל כל קריאה הי' אומר הנני. משה משה לשון חיבה לשון זירוז וכן אברהם אברהם. יעקב יעקב שמואל שמואל. ד"א הוא משה עד שלא נדבר עמו הוא משה משנדבר עמו.

אליו למעט את אהרן. אר"י ב"ב י"ג דברות נאמרו למשה ולאהרן וכנגדן י"ג מעוטין ללמד שלא לאהרן נאמר אלא למשה שיאמ' לאהרן ואלו הן לדבר אתו. מדבר אליו. וידבר אליו. ונועדתי לך. ודברתי אתך. אצוה אותך. אשר אועד לך. לדבר אליך שם. ביום צוותו. את אשר יצוה א' במצרים ויהי ביום דבר כו' וא' בסיני ואלה תולדת אהרן ומשה כו' וא' באה"מ ויקרא כו'. ר"י הגלילי או' בג' מקומו' במצרי' בסיני ובאה"מ מיעט את אהרן מכלם. רא"א ונועדתי שמה כו' עתיד אני להתועד להם ולהתקדש בהם אימתי ביום שמיני שנא' וירנו כו' או אינו אלא ליתן להם יעידה לדברות ת"ל ונועדתי לך לך ולא כו' ומנין להוציא אף מן הדברות ת"ל ודברתי אתך ומנין להוציא הזקנים ובני אהרן ואהרן ת"ל לדבר אליך: ומנין להוציא אף משמיעות הקול את ישראל וזקנים ובני אהרן ואהרן ת"ל קול לו. ומנין להוציא אף מה"ש ת"ל קול אליו משה שומע ואין כו':

מאהל מועד. מלמד שהיה הקול נפסק יכול מפני שהי' נמוך ת"ל וישמע את הקול שאין ת"ל הקול. הקול שנאמר קול ה' בכח כו' אלא שהיה נפסק. וכן מקול כנפי הכרובים כו' יכול מפני שהי' הקול נמוך ת"ל כקול שדי בדברו בסיני. אלא שהי' נפסק:

מאהל מועד יכול מכל הבית ת"ל מעל הכפרת יכול מעל הכפרת כלה ת"ל מבין שני הכרובים ראה חיבתן של ישראל הכבוד שנא' בו את השמי' ואת הארץ אני מלא (ירמי' כ"ג כ"ד) כביכול דחק לדבר מבין שני הכרובים ר' דוסא או' כי לא יראני האדם וחי אבל רואים הם במיתתם וכה"א לפניו יכרעו כו' אף חיות הקודש אינן רואות את הכבוד. אר"ש אף מלאכים שחיים חיי עולם אינם רואים את הכבוד:

לאמר מכאן לאומר דבר לחבירו שהוא בבל יאמר עד כו'. (יומא ד' ע"ב) ד"א לאמר אמור להם דברי כבושים בשבילכם מדבר עמי. שכל ל"ח שנה שהי' כמנודין לא הי' מדבר עמו שנא' ויהי כאשר תמו כו'. ד"א צא ואמור להם והשבני. ומנין שהי' משה מדבר עמהם שנא' ודבר אל בני ישראל כו' ומנין שהי' משה משיב הדברים ת"ל וישב משה את דברי העם כו' פ' יתרו ר' אלעזר אומר וכו' לצורך עצמו ת"ל אל בני ישרא' בשביל ישר' ולא בשביל עצמו:

פסוק ב

דבר אל בני ישראל ואמרת אלהם אדם. אדם לרבות גרים.

כי יקריב רשות.

מכם. להוציא מומרים וכה"א זבח רשעים תועבה.

קרבן לה'. שיקדים הקדישו להקרבתו שלא יאמר לה' עולה עאכ"ו שאין מזכירין ש"ש לבטלה:

מן הבהמ' ולא חיה ואין לך בבהמ' אלא בקר וצאן.

תקריבו עיין רש"י ז"ל. ד"א מקום שהיחיד מביא משם צבור מביאין:

פסוק ג

אם עלה קרבנו מן הבקר ומנין שינהגו בתמורה ת"ל אם. שלמים מניין ת"ל קרבנו יכול לא יהיו כל הפסולין אלו נוהגין אלא בעולת נדבה עולת חובה מניין ת"ל עולה א' עולת כו'.

לפני ה' וסמך. אע"פי שסמך מבחוץ יחזור ויסמוך מבפנים:

פסוק ד

ידו על ראש העלה ונרצה לו לכפר עליו. ידו ולא יד שלוחו ולא יד עבדו ולא יד אשתו. ידו על ראש ולא על גב. ידו על ראש ולא על הצוואר וגביים וחזה. ונרצה. רש"א אע"פי שלא סמך מרצה. לו ולא לחבירו לימד על שינוי בעלים כו'.

לכפר. במכפר איזהו מכפר זה הדם. דם הטמא מנין ת"ל ונשא אהרן את עון הקדשים כו' איזהו עון הוא נושא אם פגול נאמר לא יחשב אם נותר נאמר לא ירצה אלא עון טומאה. אין לי אלא דם קומץ ולבונה וקטרת ומנחת כהנים ומנחת כהן משיח ומנחת

נסכים מנין ת"ל לכל מתנת קדשיהם. של נשים וגרים ועבדים מניין ת"ל הקדשים ריבה הואיל ואין כפרה אלא בדם מת"ל וסמך ונרצה מלמד שאם עשה לסמיכה שירי מצוה כאלו לא כפר וכפר:

עליו. רש"א את שהוא עליו חייב באחריותו ואת שאינו כו':

פסוק ה

ושחט את בן הבקר וגו'. **וסמך ושחט**. במקו' שסומכין שוחטין ותיכף לסמיכה שחיטה. ומה סמיכה בטהורין אף שחיט' בטהורין ומה שחיטה ביום דכתי' ביום זבחכם אף סמיכ' ביום. ושחט שחיט' כשיר' בזרי' וכו'. או אינו אלא בכהן כמ"ש ואתה ובניך תשמרו את כהנתכ' כו' כשהו' אומ' והקריבו כו' מכאן ואילך מצות כהונה:

ושחט את בן הבקר. שתהא שחיט' לשם בן הבקר מכאן למתעסק פסול.

ושחט. דלא לשוויא גסטרא.

את בן הבק' לפני ה'. ואין השוחט לפני ה':

והקריבו עיין רש"י ז"ל.

את הדם. מניין שאם נשפך מן הכלי על הרצפה ואספו כשר ת"ל שוב את הדם. יכול אם נשפך מצואר בהמה ת"ל הדם. הדם שנתקבל בכלי:

הדם על המזבח. ולא הזורק. ד"א דם אעפ"י שאין בשר מה אני מקיים ועשית עולתיך הבשר והדם מה הדם בזריק' אף הבשר בזריק' יכול יהא זורק ורובג (פי' אבר על אבר כמין מרבג וגו') ת"ל וערך (פי' שיהא זורק הבשר דרך עריכה) ועיין ק"א:

המזבח סביב. ולא בזמן שנטלה קרנו של מזבח. ואם עבד עבודתו פסולה:

אשר פתח אהל מועד. ולא בזמן פירוקו ולא בזמן שגללה הרוח את היריעה. ולפי שנא' ונתת את הכיור כו' יכול בין אה"מ ובין המזבח ת"ל המזבח סביב אשר כו' המזבח פאה"מ ולא הכיור היכן היה הכיור נתון בין האולם כו':

פסוק ו

והפשיט את העלה ונתח אתה לנתחיה. והפשיט ונתח יכול יפשיט אבר אבר וינתח ת"ל העלה מפשיט כלה ואח"כ מנתח: עולת חובה ועולת צאן ושל נשים ושל גרים ועבדים ונכרים ושנשחט שלא לשמה מנין ת"ל העלה כל שהוא עולה טעונה הפשטה. אתה לנתחיה ולא נתחיה לנתחים. אתה כשירה ולא פסולה שאם עלתה ע"ג המזבח קריבה כמות שהיא:

פסוק ז

ונתנו בני אהרן אר"י מנין להצתת אליתא שלא תהא אלא בכהן כשר ובכלי שרת ת"ל ונתנו כו'. רש"א שלא תהא אלא בראשו של מזבח:

הכהן. בכיהונו לימד על כה"ג שעבד בבגדי כהן הדיוט שעבודתו פסולה.
ונתנו כו' אש על המזבח אע"פי שהאש יורדת מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט. אש שירדה בימי משה כו'.
עצים על האש. ולא אש על עצים רש"א לרבות שני גזרי עצים לתמיד של בין הערבים:
וערכו בני אהרן יכול אפי' מאה ת"ל וערך. יכול בכהן א' ת"ל וערכו הא כיצד א' עורך שני אברים וכמה הן אברים עשרה. וא' בקרבים נמצא טלה עולה בששה דר"י. רע"א וערכו שנים בני אהרן שנים הכהנים שנים הרי ששה. את הראש ואת הפדר מלמד שאינם מהנתחים. ד"א שיהא פורש את הפדר על בית השחיטה. ר' חייא אומר שיכול נתחים שהיה בכלל הפשט. ומנין לראש שכבר הותז בשחיטה ת"ל כו' מכאן לשחיטה שהיא מן הצוואר:

פסוק ח

על העצים אשר על האש. הנתוכים (ר"ל לשון התכה ויפים לאש) להיות אש וכי כל העצים כו':
אשר על המזבח. מה מזבח משל ציבור אף אש ועצים משל ציבור. ר"א אומר מה מזבח שלא נשתמש בו הדיוט אף עצים ואש כו':

פסוק ט

וקרבו וכרעיו. אפי' נתערבו קרבי עולה בקרבי עולה. קרבי עולה בקרבי תמורה. יכול אפי' נתערבו בפסולין ת"ל וקרבו כו'.
ירחץ. יכול מה רחיצה בארבעים סאה אף כאן בארבעים סאה ת"ל במים מים כל שהן:
במים. ולא ביין. במים ולא במזג. במים להכשיר את כל המים:
והקטיר. אע"פ שפסול אע"פי שיוצא אע"פ שפיגול. אע"פ שנותר. אע"פי שטמא יכול כשהן למטה ת"ל המזבחה כשהן בראש המזבח אמרתי ולא כשהן למטה:
את הכל. לרבות העצמות והגידים והקרנים והטלפים והצמר שבראשי הכבשים והשער שבזקן תישים יכול אפי' פרשו ת"ל הבשר והדם יכול יתלשו ת"ל את הכל כיצד מחוברין יעלו פרשו אעפ"י שהן בראשו של מזבח ירדו:
עלה. לשם עולה:
אשה. לשם אישים:
ריח. לשם ריח:
ניחוח. לשם נחת רוח:
לה'. לשם מי שאמר והי' העולם:

פסוק י

ואם מן הצאן קרבנו. קרבנו להוציא את הגזול:

מן הכשבים או מן העזים לעלה. לרבות כל המותרות מן הקרבנות שיביא בדמיהן עולה:

תמים. יקריבנו תמים יבקרנו:

ושחט אתו כו'. אותו בצפון ולא עוף בצפון:

פסוק יא

על ירך המזבח. ולא באויר:

ושחט על ירך. ולא קבלה על ירך:

על המזבח סביב. ואין סביב בבמה:

בני אהרן. ולא בנות אהרן:

פסוק יב

את ראשו ואת פדרו. מלמד שהן קודמין לכל האברים:

וערך הכהן אתם. כסדרם:

פסוק יג

והקרב והכרעים כו' במים כו' והקריב הכהן את הכל מכאן שהולכת אברים לכבש בכהן. ובשור לא נאמר והקריב שלא יאמר אדם אביא שור שהוא גדול כו' אלא תורה ומעשים טובים כו' עיין במדרש רבה סוף פ' ב' ובפי' מ"כ:

עלה. אע"פ שלא הפשיט ושלא נתח ושלא סמך יכול אע"פ שלא נשחט בצפון ת"ל עלה הוא אשה ריח ניחח לה' כו':

פסוק יד

ואם מן העוף עלה. ולא מן העוף שלמים:

קרבנו. ולא הציבור:

פסוק טו

והקריבו. מלמד שהיא באה נדבת שנים:

ומלק והקטיר. מה הקטרה בני אהרן ולא בנות אהרן אף מליקה:

אל המזבח. יכול בין מלמעלה בין מלמטה ת"ל ומלק את ראשו והקטיר המזבח האמור לענין הקטרה הוא האמור לענין מליקה:

ונמצה דמו. דם כולו אוחז בראש ובגוף ומוצה משניהן:

על קיר המזבח. ולא על קיר הכבש ויסוד והיכל:

פסוק טז

והשליך אתה. כשירה ולא פסולה אתה ולא חטאת העוף:

פסוק יז

ושסע אתו. כשר ולא פסול ולא עלת בהמה:

בכנפיו. להכשיר את העור:
לא יבדיל. יכול אם הבדיל פסול ת"ל והקטיר יכול אעפ"י שמלק בסכין ת"ל אתו יכול אעפ"י שלא מיצה דם הגוף ת"ל הוא:
על העצים אשר על האש. הראוי להיות אש:

פרק ב

פסוק א

ונפש כי תקריב וגו'. נפש פרט לצבור:
קרבנו. ולא השותפין:
ונפש. לרבות כהן משוח למנחת נדבה:
תקריב. יכול גזירה ת"ל כי ומניין שיחיד מתנדב לבונה ויין ושמן ועצים ת"ל קרבן מנחה ליתן את האמור כאן בכל המנחות ואת האמור בכל המנחות כאן:
סלת יהיה. שלא יביא מן החטים הא אם אמר הרי עלי מנחה מן השעורים כו':

פסוק ב

והביאה. שלא יביאנה חציה אם אמר הרי עלי מנחה של ב' עשרונים לא יביאנה אלא בכלי א':
בני. ולא בנות אהרן:
הכהנים. אפילו הן ריבואות וכה"א ברוב עם כו':
וקמץ. קומץ א' בין לעשרון א' בין לששים עשרון:
מסלתה. כלו סלת:
ומשמנה. כלו שמן:
מסלתה ומשמנה. שיהא הסולת בלולה בשמן ד"א מסלתה ומשמנה [ובפ' צו נאמר מסלת המנחה ומשמנה] ולא מסלת ושמן חברתה שלא יבא שתי מנחות בכלי א':
על כל לבנתה. איני יודע כמה הרי אני דן מקומץ. על כל לבנתה שתהא שם לבנה בשעת קמיצה:
והקטיר. אעפ"י שאין שירים יכול אף נטמא הקומץ או אבד יאכלו הכהנים השירים ת"ל מאשי ה' אין להם אלא לאחר מתנת אישים:
אזכרתה. לג"ש:

פסוק ג

והנותרת. אעפ"י שלא הומלחה ולא הוגשה וחסר לבונתה נדרש כן לפי שכתיב ג' פעמים והנותרת (ובאמת אין בפרשה רק ב"פ והנותרת ועיין ק"א לפי שאלו הג' אינן מן המנחה עצמ'):

מן המנחה. פרט לשחסרה היא או שחסרה קומצה או שחסר כל לבונתה:
לאהרן ולבניו. לאהרן תחלה ואח"כ לבניו ומה אהרן כה"ג אוכל בלא מחלוקת אף בניו כה"ג אוכלין שלא במחלוקת:
קדש קדשים. להתיר מנחת ישראל שלא תימא דוקא מנחת גרים כו' קדש קדשים להתיר מליקת כהנים:

פסוק ד
וכי תקרב. רשות:
מאפה תנור. ולא מאפה כופח ולא רעפין ויורות ערביים:
מצת. אפי' אפאה חלה אחת יצא. [אינו בת"כ רק הוא במנחות ע"ו ע"ב ודריש מדכתיב מצת ח"ו]:
בשמן בשמן. ב' פעמים להכשיר וכו' עיין רש"י ז"ל:

פסוק ה
ואם מנחה על המחבת כו'. מלמד שטעונה כלי:
קרבנך. לג"ש מה כאן יציקה ובלילה אף למטה כן ומה למטה מתן שמן בכלי קודם לעשייתו אף כאן:
מצה. יכול מצוה ת"ל תהיה הכתוב קבעה חובה:

פסוק ו
פתות. יכול שתים ת"ל פתים יכול יעשנה בפירורי' ת"ל אתה פתים ואין פתים לפתים יכול אף שתי לחם ולחם הפנים ת"ל אתה:

פסוק ז
סלת בשמן תעשה. מלמד שטעונה שמן בכלי קודם לעשיתה:

פסוק ח
והבאת את המנחה אשר יעשה מאלה וגו'. אלו נאמר והבאת אשר יעשה מאלה יכול אין טעון הגשה אלא הקומץ בלבד ת"ל המנחה [ונראה דנאמר אסיפא אשר יעשה לרבות כל המנחות ואלה לג"ש על מנחת חוטא וכן דרך כל הספרא ולכן ת"ק לא דרש כלום אשר יעשה מאלה] רש"א והבאת לרבות מנחת עומר. מאלה להוציא מנחת כהנים וכהן משיח. והקריבה להוציא מנחת נסכים מן הגשה. והגישה להוציא שתי לחם ולחם הפנים מהגשה:
אל המזבח. ואין הגשה בבמה (אינו בת"כ רק בזבחים קי"ט ע"א):

פסוק ט
והרים. לעכב יכול בכלי ת"ל בקמצו מה להלן כו':

פסוק יא

כל המנחה. אלו נאמר אשר תקריבו יכול אין לי אלא קומץ. מנחה מניין ת"ל המנחה אין לי אלא ששיריהם נאכלין שאין שיריהן נאכלין מניין ת"ל כל המנחה:

אשר תקריבו. לרבות מנחת נסכים:

לא תעשה חמץ. ולהלן הוא אומר לא תאפה חמץ לחייב מחמץ אחר מחמץ. ומה אפיה חייב עליה בפני עצמה אף כו':

כי כל שאר. שאר אין לי אלא מרובה מיעוטה מניין ת"ל כל. עירובו מניין ת"ל כי כל:

דבש. אין לי אלא מרובה מיעוטה מניין ת"ל כל. עירובו מניין ת"ל וכל. ואין לי אלא דברים שאין הדבש יפה להם. דברים שהדבש יפה להם מנין כגון קטורת מניין ת"ל וכל. אם נאמר שאור למה נאמר דבש כו':

לא תקטירו ממנו אשה לה'. מניין המעלה בשר חטאת או בשר אשם ת"ל לא תקטירו ממנו אשה לה' כל שיש ממנו לאישים הרי הוא בבל תקטירו:

פסוק יב

קרבן ראשית. שהיא ראשית לכל המנחות וכה"א מנחה חדשה שתהא חדשה לכל המנחות:

תקריבו. יכול אם קדמן דבר אחר לא יקרבו ת"ל תקריבו:

ואל המזבח. מניין לרבות הכבש ת"ל ואל המזבח:

לריח ניחוח. לריח ניחוח אי אתה מעלה אבל אתה מעלה לשם עצים.

אתם. אותם אתה מעלה לשם עצים אבל לא כל שממנו לאישים. ד"א אותם הוא כבש המזבח אבל לא כל שממנו לאישים. אותם שיכול אם לא הקריב בעצרת יקריב לאחר עצרת ת"ל אותם. ומניין שלא יביא היחיד או הציבור כיוצא בהן נדבה ת"ל אותם:

פסוק יג

וכל קרבן. יכול אף על העצים ועל הדם ת"ל מנחתך מנחתך יכול כל המנח' כלה טעונה מלח ת"ל קרבן הקומץ טעון כו' מניין לרבות הלבונה ואימורי כו' ת"ל על כל קרבנך:

במלח. יכול תביאהו ת"ל תמלח יכול במי מלח ת"ל במל' ולא תשבי' מלח. מלח שאין שובת' וזו סדומי' ומנין שאם לא מצא סדומית שיביא אסתרוקנית ת"ל תקריב מלח ריבה. יכול יביא כדרך שמביא לבונה מביתו ת"ל מלח ברית אלהיך ולהלן הוא אומר מאת בני ישראל ברית עולם מה להלן משל ציבור אף כאן משל ציבור:

תקריב. אף בשבת אף בטומאה:

פסוק יד

ואם תקריב. חובה שנא' והבאתם את עומר א"כ למה נאמר ואם שאם מביאין לרצון מעלה אני אותה כאלו נדבה מביאין אותה ואם לאו כאילו לא הביאו אותה אלא לצורך עצמן:

אביב קלוי. אבוב של קלאים היה שם ומנוקב כו' אלו נאמר קלוי גרש אפשר לומר יקלנו גרש ת"ל באש הפסיק הענין ויקלנו אביב:

כרמל. מניין שאם לא מצא רך ומלא שיביא יבש ת"ל תקריב מנין שאם לא מצא מן הקצור שיביא מן העלי' ת"ל תקריב:

בכוריך. ביכורי כל יחיד ויחיד. מלמד שהיא באה משל ציבור דברי ר"ע רש"א נאמר כאן ביכורים ולהלן כו':

פסוק טו

ונתת עליה שמן. ולא על לחם הפנים:

עליה לבונה. ולא על מנחת נסכים:

מנחה. לרבות מנחת יום השמיני לשמן וללבונה:

היא. פרט לשתי לחם שאין טעונין לא שמן ולא לבונה:

פרק ג

פסוק א

ואם זבח שלמים. שתהא תחילת זביחה לשם שלמים. רש"א כשהוא שלם הוא מביא ולא אונן מניין לרבו' כל הזבחים ת"ל זבח ומניין לרבו' עופות ומנחות כו' ת"ל קרבנו:

הבקר. לרבות אחד עשר. מן הבקר להוציא תשיעי:

הוא. היחיד מביא שלמי נדבה ולא הציבור:

נקבה. לרבות את התמורה א"ל אלא וולדות ותמורות של תמימין. של בעלי מומין מניין ת"ל אם זכר אם נקבה:

פסוק ב

וסמך ידו על ראש קרבנו. ולא קרבן נכרי ולא קרבן חבירו:

קרבנו. לרבות כל בעלי חוברין לסמיכה. קרבנו ולא הבכור ולא המעשר ולא הפסח:

פתח אהל מועד. בזמן שהוא פתוח כו' מכאן לשלמים כו':

פסוק ג

והקריב. אע"פ ששחטו שלא לשמו:

השלמים. אע"פי שלא סמך עליהם:

את החלב המכסה. לפי שנא' כל חלב לה' וכל חלב וכו' כי כל אוכל חלב כו' יכול אף חלב דפנות בכלל ת"ל את החלב המכסה את הקרב. הוציאו מעונש ואזהרה בחולין ומהיקרב במוקדשין:

פסוק ד

ואת שתי הכלית. ולא בעל כוליא אחת ולא בעל ג':

ואת היתרת על הכבד. ונאמר מן הכבד שיטול מן הכבד על היתרת:

יתרת על הכבד על הכליות. יותרת אע"פ שאין כליות. וכן כליות אע"פ שאין יותרת:

יסירנה. אפילו כוליא אחת:

פסוק ה

והקטירו אתו. כשר ולא פסול. והקטירו שלא יערב חלבים בחלבים:

אשה ריח. כאן לא נאמר לחם ולמטה לא נאמר ריח ניחוח ולמטה לא נאמר לה' מניין ליתן של זה בזה ת"ל אשה אשה אשה לג"ש:

פסוק ו

ואם מן הצאן קרבנו לזבח שלמים. לרבות שכל מותרי פסח קרב שלמים:

זכר או נקבה. ולא טומטום ואנדרוגינוס:

פסוק ז

אם כשב. לרבות פסח שעבר זמנו או שלמים הבאים מחמת פסח לכל מצות שלמים שיהא טעון סמיכה ונסכים ותנופת חזה ושוק. ד"א אם כשב לרבות תמורת הפסח אחר שחיטת הפסח שהיא קריבה יכול אף לפני השחיטה ת"ל הוא (פסחים צ"ו ע"ב):

פסוק ט

והקריב מזבח השלמים אשה לה' חלבו האליה. להביא החלב הסמוך לאליה זה החלב שבין הפקוקלות. יכול יקיים בה מצות אליה ת"ל תמימה. יכול יטלנה עם השדרה ת"ל לעמת העצה. יכול לא יכנס לפנים מן העצה ת"ל יסירנה:

ואת החלב המכסה. להוציא חלב הדפנות:

פסוק יא

לחם. לימד על החלבים שקרויין לחם.

פסוק יב

ואם עז. הפסיק הענין שלא תהא העז טעונה אליה:

פסוק יד

והקריב ממנו כו'. ממנו מן המחובר:

את החלב. שיכול שיתמעט מכלן ת"ל את החלב כו':

פסוק טז

והקטירם הכהן כו' כל חלב לה'. לחייב על חלב (ר"ל קרבן) מעילה:

פסוק יז
חקת עולם. לבית עולמים:
לדרתיכם. לדורות:
בכל מושבתיכ'. בין בא"י בין בח"ל:
כל חלב וכל דם לא תאכלו. מקיש דם לחלב מה חלב חייב בין קדשים בין חולין אף דם חייב משום קדשי' וחולין וזרות דברי ר"י וחכ"א כו':

פרק ד

פסוק ב
דבר אל בני ישראל נפש כו'. אם הכהן המשיח כו'. אל בני ישראל ואין הנכרים מביאין חטאת אפי' על מצות שנצטוו עליהן בני נח ומניין לרבות גרים ועבדי' ת"ל נפש.
נאמר כאן **בני ישראל. נפש. אם הכהן**. מפני שכ"ג וציבור שוין ליחיד שאין מביאין אלא על דבר שזדונו כרת:
בשגגה. לא על הזדון וכן בשגג' דשעיר ודשעירה וכן בשגגה דע"ז:
מצות ה'. ולא מצות המלך ולא מצות ב"ד:
מכל פרט. (לשמיע' קול ולביטוי שפתים) ולטומאת מקדש וקדשיו:
מצות ה'. שומע אני עשה ול"ת ת"ל אשר לא תעשינה פרט לפסח ומילה יכול שאני מוציא אף מ"ע שבנדה ת"ל כל מצות ה' ריבה.
ועשה. פרט לדבר שאין בו מעשה:
מהנה. הנה אבות מהנה לחייב על התולדות כאבות (שבת ע' ע"ב).

פסוק ג
אם הכהן המשי'. משיח יכו' מלך ת"ל הכהן יכול מרובה בגדי' ת"ל משיח יכול משוח מלחמה ת"ל המשיח שאין על גבו משיח:
יחטא. שאין מביא על הקודמות:
אשר חטא. על מה שחטא מביא ואינו מביא על מה שעשו אחרים ע"פ הוראתו. אשר חטא. לעצמו [ונראה דסמיך על חטאתו] אבל אם חטא עם הציבור מתכפר לו עם הציבור:

פסוק ד
והביא את הפר. והביא אף לאחר יוה"כ. הפר ולא חילופיו:
וסמך את ידו על ראש הפר. לרבות פר יוה"כ לסמיכה וכשה"א בפר העדה וסמכו להוציא פר ע"ז מסמיכה. ובשעיר נשיא וסמך לרבות שעיר נחשון בסמיכה. ובשעירת

יחיד וסמך לרבות שעירת ע"ז לסמיכה. ובכבשת יחיד וסמך לרבות כבשת נזיר ומצור' לסמיכה:

לפני ה'. בצפון בג"ש מעילה וחטאת:

פסוק ה

ולקח הכהן המשיח מדם הפר. נאמר להלן לקיחה ונאמר כאן לקיח' מה להלן בכלי אף כאן בכלי:

הכהן. אפי' כהן הדיוט:

המשיח. למצוה:

מדם הפר. מדם הנפש ולא מדם התמצית ולא מדם העור. מדם הפר. דם מהפר יקבל. פרט לשנשפך על הרצפה:

והביא אתו. כשר ולא פסול:

אתו אל אהל מועד. למעט קרבן יחיד (ר"ל שהוא מביא כיחיד דהיינו על ע"ז.):

פסוק ו

וטבל. ולא מספג:

וטבל והזה. על כל הזי' טבילה:

את. להכשי' אמין באצבעו (זבחים מ"ם ע"ב):

אצבעו. המיומנת שבימין:

בדם. שיהא בדם כדי טבילה:

והזה. לא מטיף ולא זורק:

שבע. למעוטי שיהא מונה שבע ולא אחת ושבע:

שבע פעמים. ולא שבע טיפין:

פסוק ז

קרנות. ולמטה אומר קרנות הרי ארבע דר"ש רי"א אשר באהל מועד לרבות כל קרנות שבאהל מועד.

אשר באהל מועד. פרט אם נפחת גגו של היכל.

מזבח קטרת. שיתחנך המזבח בקטרת. הסמים שיהיו סממנים לתוכה.

מזבח לפני ה'. ואין הכהן לפני ה' כדרך יו"כ.

ואת כל דם הפר לרבות פר יו"כ לשפיכה.

ישפך ולא יטיף ולא יזה ולא יזרוק.

אל יסוד מזבח העלה. ולא על יסוד מזבח הפנימי.

אשר פתח אהל מועד. זה יסוד מערבי.

פסוק יא

ואת עור הפר ואת כל בשרו. מלמד שמוציאו כלו שלם. יכול ישרפנו שלם ת"ל ראשו וכרעיו מה האמור להלן ראשו וכרעיו ע"י נתוח אף כו'. אי מה להלן ע"י הפשט וניתוח אף וכו' ת"ל וקרבו ופרשו כשם שפרשו בקרבו כך בשרו בעורו:

פסוק יב

והוציא כו' אל מקום. שיהא המקום מתוקן לכך.

טהור שיהא מקומו טהור ואם טמא יטהרנו. הדשן שיהא שם דשן שיקדים הדשן.

אל שפך ראב"י אומר שיהא מקומו משופך.

על עצים לרבות כל העצים אפי' קש וגבבא ותבן.

באש ולא בסיד ולא ברמץ.

ישרף אע"פ שמצית האור ברובו.

פסוק יג

כל עדת ישראל ישגו. עדת ישראל. עדה המיוחדת שבישראל ואיזו זו סנהדרי גדולה היושבת בלשכת הגזית. ד"א עדת ישראל ולא עדת שבט [לאפוקי מדברי ר"י]

כל עדת ישראל ישגו. עד שיורו כלן. לא היה מופלא של ב"ד שם. או אמר אחד מהם איני יודע או אמר טועים אתם פטורים (שנ' עדת ישראל):

ישגו ונעלם דבר. אין חייבים אלא על העלם דבר עם שגגת מעשה:

ונעלם דבר. ולא גופו של דבר כיצד אמרו אין נדה בתורה אין שבת בתורה אבל אמרו יש נדה כו' נאמר כאן מעיני ונאמר בע"ז מעיני מה כאן ב"ד אף להלן ב"ד ומה כאן העלם דבר עם שגגת מעשה אף להלן העלם דבר עם שגגת מעשה ומה כאן פרט לכל הגוף אף כו'. הורו ב"ד ועשו יכול יהיו חייבין ת"ל הקהל ועשו. ההוראה בב"ד והמעשה בקהל.

מכל מצות ה'. פרט לשמיעת קול וכו'.

ואשמו. כשם שנפרעי' מן היחיד כך נפרעים מן הציבור. לא ידעו מה הורו יכול יהיו חייבין עליו ת"ל ונודעה החטאת ולא שידעו החוטאי' אשר חטאו עליה והקריבו. חטאו שני שבטים מביאין ב' פרים חטאו ג' מביאין ג' פרים שנא' והקריבו הקהל כל קהל וקהל חייבים ושבט נקרא קהל שנא' גוי וקהל גוים יהיה ממך דר"י רש"א קהל וב"ד רשב"א אומר משמו חטאו ששה והן רובה או שבעה כו':

פסוק טו

וסמכו. שנים ואין ב"ד שקול מוסיפין עוד א':

זקני העדה. המיוחדין שבעדה ר"א וסמכו שנים זקני שנים ואין ב"ד שקול מוסיפין עוד א' הרי חמשה.

את ידיהם. ידי כל א' וא':

פסוק כ

ועשה כאשר עשה. מת"ל לכפול את ההזיות וללמד שאם חסר אחת מן המתנות לא עשה כלום. אין לי אלא מתן שבע שהן מעכבות. מתן ארבע מניין ת"ל כן יעשה לו.

ועשה לפר לרבות פר י"כ.

כאשר עשה לפר. לרבות פר כהן משיח.

החטאת לרבות שעירי ע"ז יכול אף שעירי רגלים ת"ל לו.

וכפר. אעפ"י שלא סמך:

ונסלח. אעפ"י שלא נתן שירי הדם:

פסוק כא

אל מחוץ למחנה. מחוץ לג' מחנות. הפר הראשון. מכאן אתה אומר שפר כהן משיח קודם לפר העדה יכול אף שעירי ע"ז ת"ל פר ראשון ואין שעירי ע"ז ראשונים. או אינו אלא פר נשרף ואין שעירי ע"ז נשרפין ת"ל חטאת הקהל בנין אב לכל החטאות שישרפו יכול אף שעירי רגלים ישרפו ת"ל הוא.

פסוק כב

יחטא. שאין מביא על הקודמות:

ועשה אחת. לחייב על כל א' וא' כיצד שם א' משני העלמות או שני שמות בהעלם א'.

אשר לא תעשינה בשגגה. מלמד שמביא על שגגת מעשה.

ואשם. מלמד שמביא אשם תלוי:

פסוק כג

או הודע אליו. ולא שיודיעוהו אחרים. יכול אעפ"י שאינו מכחיש ת"ל או הודע.

אשר חטא בה. עד שנתוודע לו חטאתו כיצד אשתו נדה ואחותו עמו בבית חטא באחת מהן [ואינו יודע וכו' ר"י פוטר] ריי"א אשר חטא בה פרט למתעסק:

את קרבנו ואינו יוצא בקרבן אביו אפילו מן הקלה על הקלה ומן החמורה על החמורה. ואפילו במעות שהפריש אביו מן הקלה כו' ולא בקרבן עצמו מן הקלה על החמורה.

שעיר עזים ולא חלופיו.

זכר ולא נקבה.

תמים. ולא בעל מום:

פסוק כד

השעיר. לרבות שעיר נחשון לסמיכה.

ושחט אתו. ולא תמורתו וכשהוא או' למטה ושחט אותה ולא וולדה. במקום אשר ישחט את העלה.

בצפון והלא כבר נאמר במקום אשר תשחט כו' אלא לקובעו שאם לא נשחט בצפון פסול. חטאת הוא. שיהיו כל המעשים לשם חטאת פרט לשחטו שלא לשמו:

פסוק כה

ולקח באצבעו. שיקבל בימין.

באצבעו ונתן. שיתן בימין. אל יסוד מזבח העלה. יכול זה יסוד מערבי מה מצינו ביציאתו מן ההיכל נותן ביסוד הסמוך לו אף כו' ואיזה זה יסוד דרומית:

פסוק כו

כחלב זבח השלמי. מה בשלמי' חלב תותב קרו' ונקלף ב' כליות ויותרת אף כו' [אינו בת"כ כאן רק נדרש זה בזבחים דף ל"ח ע"א וע"ש וכן הובא בת"כ סי' ז' פרק י"א וע"ש] וכפר עליו ג' פעמים. אעפ"י שלא נתן אלא ג' אעפ"י שלא נתן אלא ב' אעפ"י שלא נתן אלא א'. עליו ג"פ עליו שתהא כפרה לשמו. עליו שלא יכפר לשנים כאחד. עליו שיהא הכהן מכפר על עצמו. ונסלח. אין משיירין לו ליו"כ יכול אעפ"י שישב ולא הבי' ת"ל לו ועיין בק"א:

פסוק כז

נפש. אחת. בעשתה. ג' מיעוטים העושה ע"פ עצמו חייב ולא העוש' ע"פ הורא' ב"ד:

ולא שני' שעשו. וכ"ש זה עוקר וזה מניח. עם הארץ רובו או כלו (ור"ל אם עשו שלא עפ"י הורא' ב"ד) מעם הארץ. פרט לנשיא ומשיח שאכלו חצי זית עד שלא נתמנו וחצי זית כו' ועיין בק"א:

פסוק כח

שעירת עזים. מניין שהיא בת שנתה ת"ל תורה אחת יהי' לכם וכו' הרי כל העושה בשגגה כע"ז מה ע"ז בת שנתה כו'.

פסוק כט

על ראש החטאת לרבות חטאת ע"ז לסמיכה. במקו' העלה ולקח. שתהא קבול דמה בצפון.

פסוק ל

ואת כל דמה. ולמעלה נאמר ואת דמו מכאן אמרו חטאת שקבל דמה בד' כוסות כו':

פסוק לב

ואם כבש. רש"א כבשים קודמין לעזים בכ"מ.

יביא. מניין למפריש חטאתו ואבדה והפריש אחרת תחתי' ונמצאת הראשונה מניין שיביא איזה שירצה ת"ל יביא יכול יביא שתיהן ת"ל יביאנה חטאת אחד:

פסוק לג

על ראש החטאת. לרבות חטאת נזיר ומצורע לסמיכה:

פסוק לד
ולקח הכהן מדם החטאת באצבעו וכו'. שתהא קבול דמה לשם חטאת:

פסוק לה
וכפר עליו הכהן על חטאתו וכו'. שתהא כפרה לשם חטאת:

פרק ה

פסוק א
ושמעה. יכול האומר לחבירו נלך ונעבוד ע"ז שחייב ת"ל אלה ואין אלה אלא שבועה וכה"א והשביע וכו'. בשבועת האלה. אין לי אלא שבועה שיש עמה אלה. שבועה שאין עמה אלה מניין ת"ל קול. אמר להן משביע אני עליכ' כו' והן יודעין עד מפי עד או שהי' א' מהן קרוב או פסול יכול יהיו חייבין ת"ל עד בזמן שהן כשרין לעדות. עמד בבהכ"נ וכו' והשביע למי שיודע לו עדות שיגיד לו שיכול יהיו חייבין ת"ל והוא עד. עד שיתכוין להם. משביע אני עליכ' כשתדעו לי עדות כו' יכול יהיו חייבין ת"ל והוא עד בזמן שקדמה העדות לשבועה.
או ראה או ידע. ראי' אפי' בלא ידיעם. ידיעה אפי' בלא ראי' ואיזה זה תביעת ממון יכול אפי' אמר משביע אני עליכם שאמר איש פלוני ליתן כו' ת"ל תחטא תחטא לגז"ש מה להלן ממון ויש לו אף כאן ממון ויש לו. שלח להן ביד עבדו או ביד בנו כו' או שאמר להן הנתבע כו' יכול יהיו חייבין ת"ל אם לוא יגיד ונשא עונו. השביען חוץ לב"ד ובאו לב"ד והודו יכול יהיו חייבין ת"ל אם לוא יגיד ונשא עונו לא אמרתי אלא במקום כו'. אם לוא יגיד כיון שהגיד שוב אין חוזר ומגיד. ונשא עונו. בכלם נאמ' ונעלם וכאן וכו' שאפי' מזיד חייב:

פסוק ב
או נפש אשר תגע. יכול אפילו במגע טומאה ת"ל בנבלת ר"ע אומר יכול אפי' נגע באוכלין ומשקין וכלי חרס ת"ל בנבלת. בכל דבר טמא. שיכול שיהא שוה בכל דרכים לנבילה שחלוק מגע ממשא ועושה אב הטומא' לטמא אדם לטמא בגדים. ומה הן מיעוט מי חטאת ומרכב ת"ל טמא לרבות רוב מי חטאת ומשכב ומושב. בכל לרבות השורף את הפרה ופרים הנשרפים והמשלח את השעיר. דבר לרבות הסככות והפרעות והקרי דר"י. בנבלת חיה. אין לי אלא כלה. כזית מניין ת"ל טמאה. או בנבלת בהמ'. (הוא בשבועות דף ז' ע"א) אם נאמ' חיה למה נאמ' בהמה לג"ש מה להלן בטומאת קדשי' אף כאן בטומאת קדשים. אין לי אלא נבילה עצמה. קרנה שערה חבורה מניין ת"ל טמא'. בנבלת שרץ. אין לי אלא בשרו דמו צרופו ערובו מניין ת"ל טמא. ומניין שתהא ידיעה

בתחלה וידיעה בסוף ת"ל ונעלם ממנו והוא ידע. ר"ע אומר ונעלם ונעלם ב' פעמי' שתהא ידיעה בתחלה וידיעה בסוף:

פסוק ג

אדם זה מת. בטמאת אדם זה טמא מת. טמאתו. לרבות זבין וזבות נדות ויולדו' אין לי אלא ימי חמורן ימי קלין מניין ת"ל לכל טומאתו. אשר יטמא. לרבות בועל נדה. בה. לרבות הבולע נבלת עוף טהור:

פסוק ד

או נפש. יכול הנודר בנזיר או בקרבן יביא קרבן ת"ל כי תשב'. יכול אפי' מהרהר בלב ת"ל בשפתים. יכול שאני מוציא אף גומ' בלב ת"ל לבטא יכול הנשבע להרע לאחרים חייב ת"ל להרע או להיטיב מה הטבה רשות כו'. יכול הנשבע להיטיב לאחרים פטור. ת"ל או להיטיב אף לאחרים. אין לי אלא דבר שיש בהן הרעה והטבה. דברים שאין בהם הרעה והטבה מניין ת"ל לבטא כו' ואין לי אלא להבא לשעבר מניין ת"ל לכל כו'. האדם בשבועה. פרט לאנוס. ונעלם ממנו פרט למזיד. בשבועה ונעלם. על העלם שבועה חייב ואין חייב על העלם חפץ. ומניין שחייב על כל א' וא' ת"ל לאחת. אין לי אלא טומא' מקדש וקדשיו שהן בכרת מנין לשמיעת קול וביטוי שפתים ת"ל לאחת מאלה. ומניין שחייב על מקדש על כל העל' וכן על הקודש וכן על שמיעת קול וביטוי שפתים ומניין על כל א' וא' של שבועות כגון חטים ושעורים כו' ת"ל והי' כי יאשם לאחת מאלה. יכול אם נשבע על כלן כאחת ת"ל על אחת כו':

פסוק ו

והי' והביא. מיד. והתודה מלמד שהוא טעון וידוי ומניין שעל החי נאמר כאן וכו' אשר חטא עליה עליה לג"ש מה להלן טעון סמיכה אף כו':

אשמו על חטאתו. מה אשמו מותרו נדבה אף חטאתו מותרו נדבה. נקבה ולא טומטום ואנדרוגינוס. הצאן. כל צאן אף חרשת שוטה וננסת. מן הצאן. ולא פלגס. או שעירת עזים מה ת"ל הלא נלמד מחטאת קבועה שחלופה שעירה אלא ללמד א' מביא ולא ב'. על חטאתו מחטאתו. ללמד שמביא מהקדש כשבה שעירה. מהקדש כו' כיצד הפריש כו' העני כו':

פסוק ז

ואם לא תגיע ידו. יכול אם אפשר לו ללות או לעסוק באומנתו יהא חייב ת"ל ידו. די שה. אפי' יש לו שה ואין לו צרכיו. שתי. שני. שתים מביא ואין מביא א'. אחד לחטאת ואחד לעלה. שתקדים חטאת לעלה. וממין חטאת יביא עולה ושאם הפרישה חטאת' ומתה יביאו יורשים עולתה. ד"א שיכול שיהיו שתיהם חטאת ת"ל כו' וא' כו':

פסוק ח

והביא אתם. אין לעוף פדיון. אל הכהן שחייב בטיפול הבאתה. ומלק את ראשו (אינו בת"כ רק הוא בחולין כ"ז ע"ב) לפי שנא' זאת תורת הבהמה והעוף מה עוף מן הצואר כו' יכול מן העורף ת"ל ראשו (ר"ל ראשו של עוף ממול ערף ולא ראשו של בהמה):

פסוק ט

מדם החטאת. מעצמה של חטאת. על קיר המזבח. יכול על קיר העליון ת"ל והנשאר כו' מקום ששירי הדם מתמצין על היסוד וזהו קיר התחתון ר"א אומר (אינו בת"כ רק בזבחים ל"ז ע"א וע"ש) והנשאר בדם לרבות כל שפיכת שירים ליסוד. חטאת. שיהא כל מעשיה לשם חטאת. הוא. פרט שלא לשמו:

פסוק י

כמשפט כמשפט חטאת בהמה מן החולין. וביום. ובידו הימנית:

פסוק יא

ואם לא תשיג. רי"א חביבה מצוה בשעתה שאין ממתינין לו עד שיעשיר. קרבנו כו'. עשירית האפה ללמד על נדבתו שהיא ג"כ עשירית האפה. סלת לחטאת מקיש חטאת למנחה (אינו בת"כ רק בזבחים ס"ג ע"ב) מה מנחה צריך הגשה בקרן מערבית דרומית אף חטאת העוף כו' לחטאת. שיפריש מעות לשם חטאת. לא ישים עליה שמן. אבל נותן על שירים. ולא יתן עליה לבנה. אבל כלי ע"ג כלי מותר. יכול אם נתן לבונה פסול תלמוד לומר כי חטאת. יכול אף בשמן כשר תלמוד לומר היא ומה ראית מכשיר אני בלבונה שיכול ללקטה מה שאין כן בשמן (אינו בתורת כהנים רק במנחות נ"ט ע"ב וע"ש) ישים. כל שהוא. יתן. כזית. והביאה אל הכהן וגו' על אשי ה' שיהא מקטיר לאישים ומתכוין לה'. חטאת. שתהא כל מעשיה לשם חטאת. היא. פרט שנקמצה שלא לשמה:

פסוק יג

מאחת מאלה. להשוות קלים לחמורים וחמורים לקלים עיין רש"י ז"ל:

פסוק טו

נפש. לרבות נשיא וכהן משיח למעילה:

בשגגה. פרט למזיד (וצ"ל והמוציא מקדש לקודש מעל וכ"ה בת"כ ועיין מסכת מעילה דף י"ט ע"א):

קדשי ה'. לרבות ק"ק בשרם ואימוריה' קודם זריקה פי' (אבשרם קאי קודם זריקה אבל אמוריה' אף לאחר זריק' ועיין בק"א) ואמורי ק"ק לאחר זריקה:

מקדשי ה'. יצאו ק"ק. מניין לרבות קדשי בדק הבית גידוליהן ומה שבתוכן והמקדיש דברים שאינן ראויין להן תלמוד לומר קדשי. מקדשי פרט לגידולי מזבח כו' ושנתמלאו

אחר כך. כסף. יכול דינרים תלמוד לומר שקלים יכול שקלי נחשת תלמוד לומר כסף. יכול של בבל תלמוד לומר שקל הקודש סלע הצורית:
לאשם. שיהא מפריש מעות לאשם:

פסוק טז
ואת אשר חטא מן הקדש. לרבות פחות משוה פרוטה לתשלומין אף על פי שאין בו מעילה. הקדש ישלם. לאותו שעל הקודש ישלם. ומנין שמשלם חומש ואשם על תשלומין אלו תלמוד לומר הקודש ישלם. יוסף עליו. שיהא הוא וחומשו חמשה. אתו. פרט לחמשה חטאות המתות. והכהן יכפר עליו. שהכהן מכפר על עצמו והוא גם כן מועל. מנין שאם הביא מעילתו ולא הביא אשמו או הביא אשמו ולא הביא מעילתו שלא יצא ת"ל באיל האשם. יכול אף חומש מעכב ת"ל באיל האשם ונסלח לו. איל. והאשם מעכבין ולא חומש:

פסוק יז
ואם נפש. אר"ע ואם מוסיף על ענין ראשון על ספק מעילה אשם תלוי:
ועשתה אחת. לחייב על כל א' וא'. ולא ידע. פרט לאשתו נדה ואחותו בבית כו' שנא' כי תחטא ולא ידע פרט לזה שידע שחטא. ואשם. לגז"ש מה להלן דבר שזדונו כרת אף כו'. ונשא עונו עי' רש"י ז"ל. בערכך מה ערכך להלן בכסף שקלים אף כו' לאשם כו'. אשר שגג. שאם בא לפניו ספק חלב ולא ידע בינתים שאינו חייב אלא אחת ידע בינתים חייב על כל א' וא' שנא' שגגתו. והוא לא ידע. פרט לשאמרו לו אחרים יכול אעפ"י שאינו מכחיש ת"ל ולא ידע. ולא ידע ונסלח. פרט לאם ידע הא למה זה דומה לעגלה כו':

פסוק יט
אשם. ללמד שאם שחטו וזרקו ונודע לו שחטא או לא חטא שמותר באכילה. יכול אעפ"י שלא זרקו ת"ל הוא. מה יעשה כו'. יכול אע"פ שלא נשחט ת"ל אשם הוא. מה יעשה כו'. אשם לה'. יכול לבעה"ב ת"ל אשם הוא לכהן יכול כלו לכהן ת"ל לה' הא כיצד מותרי אשמות יפלו לנדבה ויקח בהן עולות וכו':

פסוק כא
כי תחטא וכחש שקדמו חטא. פרט לאומר אכלתי היום ולא אכל וכו'. בעמיתו ב' פעמים. פרט לגבוה ולאחרים. וכחש. יכול בדברים ת"ל בפקדון שהוא של ממון. אי מה פקדון שאין לו רשות להוציאו ת"ל בתשומת יד. אי מה אלו שיש בהן מתנת יד ת"ל בגזל. אי מה אלו דברים הנטלים מרשות בעלים ת"ל עשק. אי מה אלו דברים שדעת שניהם יודעת ת"ל אבדה:

פסוק כב

וכחש בה. בגוף הדבר ולא במוצא. אי מה אלו דברים שאפשר לדעת דברים שא"א לדעתן כגון המערב מים ביין כו' ת"ל על שקר כל שיש שקר. אי מה אלו דברים שאין מזיקין דברים המזיקין חובל אדם באדם קנין בקנין. אדם בקנין. קנין באד' מנין ת"ל על אחת מכל אשר כו' אי מה אלו דברים המשלמין את הקרן תשלומי כפל ד' וה' וכו' ת"ל ומעלה מעל ריבה. מעל בה' לרבות קדשי קלים. לחטא בהנה. פרט לאומר חבלת בי בשבת דלקת גדישי וכו' אמר לו אביו חבלת בי ועשית בי חבור' והוא כופר דקם בדרבה מיניה. והשיב את הגזילה. הגזילה עצמה יכול דוקא את הגזילה עצמה ת"ל ושלם. יכול משיב ומשלם שהרי הגונב משלם כפל ת"ל גזילה. הגזילה משלם. יכול דוקא משלם ת"ל הגזילה הא כיצד כשהגזילה בעין ישיב את הגזלה ואם לאו ישלם. ד"א את הגזילה כעין שגזל וכו' (אינו בת"כ רק בב"ק ס"ו ע"א) פרט לשינוי שקונה. אשר גזל. פרט לגזל אביו שאינו משלם חומש ואשם. יכול לא ישיב כל עיקר ת"ל הגזילה וכן בעשק ובפקדון. ועדיין אני אומר אימתי אינו משלם בזמן שלא נשבע לא הוא ולא אביו. נשבע הוא ולא אביו כו' הוא ואביו מניין ת"ל גזל עשק הפקד מצא. ועדיין אני אומר אימתי משלם קרן בזמן שנשבע הוא ואביו. הוא ולא אביו כו' ת"ל גזילה ועושק ופקדון ואבידה: מניין ליתן את האמור למעלה למטה ת"ל מכל אשר כו'. ד"א וכחש בעמיתו כלל בפקדון כו' פרט או מכל כו' כלל מה פרט מפורש דבר שגופו ממון כו': (אינו בת"כ רק בשבועות דף ל"ז ע"ב)

פסוק כד

מכל אשר ישבע עליו. עד שיהא במתכוין לו מכאן שחייבין על זדון שבועה ועל שגגתה עם זדון הפקדון כו' ושלם אתו. ולא כפל. בראשו. ולא תשלומי ד' וה'. יכול הטוען טענת גנב שישלם חומש ת"ל בראשו וחמישתו המשלם בראש כו'. לאשר הוא לו. ולא שלוחו יכול לא יתן לשליח ב"ד ת"ל יתננו:

ביום אשמתו. בה"א כשעת הוצאה:

פסוק כה

ואת אשמו. הפסיק הענין שאשם משלם עם הכפל שלא כדר"ש (אינו בת"כ רק בב"ק ס"ה ע"ב וע"ש הפלוגתא). יביא. ואפילו לאחר יו"כ:

פסוק כו

ונסלח לו על אחת. שחייב על כל א' וא' כיצד היו ה' תובעין אותו תן לנו פקדון תשומת יד כו' ת"ל לאחת יכול אם נשבע כאחת [ור"ל שכלל הכל כאחת ולא פרט כל א'] ת"ל על אחת כו'. בה. פרט לפחות משוה פרוטה:

פרק ו

פסוק ב

כל מקום שנא' אהרן מרבה אני את בניו וכ"מ שנא' בני ישראל נאמר ואמרת לרבות את גרים. זאת העלה. היא. העלה. הרי ג' מיעוטין. פרט לשנשחט בלילה ושיצא דמה ושנשפך דמה. כל הלילה. שיהא נותנן בביאת השמש והם מתעכלין והולכין כל הלילה. א"ל אלא דברים שקרבין בלילה דברים שדרכן לקרב ביום מנין. כגון הקומץ והקטרת וכו' ת"ל תור' העל' ריבה. או אינו אלא שלא יהא מעל' מן הארץ כל הליל' ת"ל לא ילין חלב חגי כו'. עד הבק' מה ת"ל אם אינו ענין לאברי' תנהו ענין לתה"ד שתורמין כל הליל' מניין לאש מזב' הפנימי שלא תהא אלא ממזבח החיצון ת"ל אש המזבח תוקד בו וזו מערכה שניה של קטרת. אש מנורה מניין ת"ל אש תמיד. אש מחתה מניין. ת"ל ולקח מלא המחתה גחלי אש מלפני ה' איז' דבר שמקצתו לפני ה' זה מזב' החיצון. ובירושלמי יליף ה' מערכות מפסוק זה מנין לעשו' מערכה ליו"כ ת"ל והאש על מזבח כו'. ובער עליה הכהן זו מערכה לעיכול אברים. וערך עליה העלה. זו מערכה גדולה והקטיר עליה זו מערכה שניה של קטרת אש תמיד לקיום האש הרי חמשה:

פסוק ג

בד. של בוץ ושיהא שזור. ילבש. להביא מצנפת ואבנט ד"א לרבות את השחקי' [יומא י"ב ע"ב] ר' דוסא אומר להבי' בגדי כה"ג וכו':

והרים. ונאמר להלן והרים מה להלן קומץ אף כאן קומץ. (יומא כ"ד ע"א ור"ל שישער מן הדשן מלא קומץ לכל הפחות ועיין שם ברש"י). והרים יכול עצים ת"ל עולה יכול אברי עולה ת"ל אשר תאכל האש. הא כיצד חותה מן המעוכלות הפנימיות. ד"א אשר תאכל האש לאברי' ופדרים שמחזיר למערכה (יומא מ"ה ע"ב) ד"א עיכולי עולה אתה מחזו' ואי אתה מחזיר עיכולי קטר':

ושמו אצל המזבח (עיין סוף תמורה) ושמו כלו. ושמו בנחת. ושמו שלא יפזר. אצל. סמוך:

פסוק ד

ופשט ולבש. יכול כדרך של יו"כ מקיש לבישה לפשיטה:

פסוק ה

והאש כו'. מניין שהמכבה עובר בל"ת ת"ל לא תכבה:

בבקר בבוק'. בתמיד לא נאמר אלא בקר א' ובקטרת נאמר ג"כ בבקר בבקר יקדים מכשיר את הקטרת לקטרת ובנרות נאמר ג"כ בבק' בבק' כשה"א בהיטיבו את הנרות יקטירנה נרות קודם לקטרת ובער כו' כהן א' בשני גזירי' (אינו בת"כ רק ביומא כ"ו ע"ב)

ומניין שהוא אחר שניה של קטרת ת"ל ובער עלי' ולא על חברתה (יומא ל"ג ע"א) מנין שיעשה מערכה שתקבל עלי' כל העולות ת"ל העולה. מניין לאימורי קדשי קדשים וק"ק ת"ל חלבי השלמי'. ומניין הקומץ והלבונה ת"ל והקטיר כל הקטרת יהיה עלי' יכול אף הקטרת ת"ל וערך עלי' והקטיר עלי' ב' פעמים עלי':

פסוק ו

אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה. תמיד אף בשבת אף בטומאה. לא תכבה. אף במסעות. וזאת כו' זאת אינ' נוהגת בבמה. הקרב אתה. כשירה ולא פסולה. אתה כלה כאחת. בני אהרן. ולא בנות אהרן:

פסוק ט

והנותרת ממנה יאכלו. שיאכלו עמה חולין ותרומה בזמן שהיא מועטת. מצות תאכל. מצוה:

תאכל. אפילו כל שהוא. במקום קדש. יכול במחנה לוי' ת"ל בחצר אהל מועד. מניין לרבות הלשכות הבנויות בחול ופתוחות לקודש ת"ל במקום קדוש. יאכלוה. שלא יאכלו עמה חולין ותרומה בזמן שהיא מרובה. יאכלנה. כשירה ולא פסולה:

פסוק י

לא תאפה חמץ. הואיל ונאמר לא תעשה חמץ יכול לאו אחד על כלם ת"ל לא תאפה אפיה בכלל היתה וכו'. מאשי כו'. א"ל אלא מנחה מניין לכל הקדשים ת"ל קדש קדשי' יכול אם חלקוה פסול' (ר"ל אם חולק הקדשי' קוד' הקרב' האישים) ת"ל היא. כחטא' וכאשם. יש מהן כחטא' ויש מהן כאש'. מנח' חוטא הרי היא כחטא' לפיכך קמצה כו' עיין רש"י ז"ל:

פסוק יא

כל זכר עיין רש"י לרבות בעלי מומין למחלוקת. וכשהוא אומר למטה כל זכר לרבות אפילו בעלי מומין קבועין. וכשה"א עוד למטה כל זכר לרבות אפי' ממעי אמו. חק עולם. לבית עולמים. לדרתיכ'. לדורו'. כל אשר יגע בהם יקדש. יכול אפילו שלא בלע ת"ל בהם. יכול אם נגע במקצתה כלה פסול ת"ל אשר יגע כיצד חותך מקו' הבלוע:

פסוק יג

זה קרבן אהרן וכו'. יכול אהרן ובניו יקריבו כאחד ת"ל ובניו אשר יקריבו. יכול בניו כה"ג כשה"א למטה והכהן המשי' כו' הרי כה"ג אמור אלא בניו כהנים הדיוטים. ביום המשח. כשהם מתחנכים לעבודה ואם לא הביאו א' כה"ג וא' כהן הדיוט עבודתן פסולה. ביום המשח. אין כה"ג נמשח אלא ביום. אתו. אין מושחין ב' כה"ג כאחד. ביום המשח.

מיום שנמשח מביא עד עולם שנא' מנחה תמיד. מנחה. הרי היא ככל המנחות ללבונה. תמיד. אף בשבת אף בטומאה:

פסוק יד

על מחבת. שטעונה כלי. בשמן. להוסיף לה שמן איני יודע כמה ת"ל תמיד מה תמיד ג' לוגין אף כאן ג' לוגין. תעשה. אף בשבת אף בטומא' שלישתן ועריכתן ואפייתן דוחה שבת. תעש' מרבכת. שנעשית ברותחין ואין לנו מורבכ' אלא זו ובתודה ובמילואים. תקריב. אף לאחר מוספין. תפיני. תאפה נאה ר"א אומר תאפה נא. שמטגנה בתחל' כו'. פתים. שכופל א' לב' וב' לד' וכו' יכול מה אהרן מביא בכל יום ודוחה שבת וטומאה ומביא חצאין וג' לוגין לעשרון ורבוכה אף בניו כן ת"ל זה קרבן:

פסוק טו

המשיח. יכול אף משוח מלחמה ת"ל תחתיו מבניו את שבנו עומד תחתיו מביא עשירית האיפה יצא משוח מלחמה שאין בנו עומד תחתיו. ומניין שאין בנו עומד תחתיו ת"ל שבעת ימי' כו' אשר יבוא כו' את שבא אל אהל מועד בנו עומד תחתיו כו'. אין לי אלא משיח מרובה בגדים מניין ת"ל והכהן:

מבניו. מלמד שבנו קודם לכל אדם שבעולם. יכול אפי' שאין ממלא את מקומו ת"ל ואשר ימלא כו'. מניין לכ"ג שמת ולא נתמנה כהן אחר תחתיו שקריבה משל יורשי' ת"ל מבניו יעשה כו'. יכול לחצאין ת"ל אתה כלה. רש"א נאמר כאן חק עולם ונאמ' להלן חק עולם מה להלן משל ציבור אף כאן משל ציבור:

פסוק טז

וכל מנחת כהן. ולא מנחת כהנת. מנחת נדבתו מניין ת"ל כל. מקצתה מניין ת"ל תהיה אפילו כל שהוא:

פסוק יח

זאת תורת. הואיל ונאמר יאכלנה ואשר יזה כו' יכול אין טעון כבוס אלא חטאת החיצונית. חטאת הפנימית מניין ת"ל תורת תורה אחת לכל החטאות. יכול אף חטאת העוף ת"ל זאת. קדש קדשים. לרבות זבחי שלמי צבור לצפון. היא. פרט לתודה ואיל נזיר:

פסוק יט

המחטא. פרט לטבול יום ומחוסר כפורים ואונן. אתה. ולא שניתן דמה למטה. יאכלנה. כשרה ולא פסולה:

פסוק כ

בבשרה. ולא בעצמות וגידים וקרנים וטלפים. ואשר יזה. ולא שכבר הוזה [אינו בת"כ רק בזבחים ל"ח ע"ב ושם צ"ג ע"א]. מדמה. ולא מדם קדשי קדשים. מדמה. כשרה ולא

פסולה. מדמה ולא מרוטבה. על הבגד. יכול נתז על מקצת הבגד שיהא כל הבגד טעון כבוס ת"ל אשר יזה עליה לא אמרתי לך אלא מקום הדם בלבד:

וזה. ממקום שכשר להזות. פרט שנתז מצואר על הבגד ושנשפך מכלי כו'. בגד. מניין עור שהופשט ת"ל אשר יזה. יכול אף עד שלא הופשט ת"ל בגד דר"י ר"א אומר בגד להוציא עור. אשר. לרבות השק:

פסוק כא

אשר תבשל. מנין שעירה לתוכה ת"ל בו ישבר. ואם כו'. בכלי נחשת. מניין כל כלי מתכות ת"ל ואם. בשלה מלמד שמבשל ושונה ומשלש. אין לי אלא כלי נחשת שמבשל כו' כלי חרס מניין ת"ל ישבר ואם כו' רש"א בישל בו כו'. ומרק ושטף. מריקה בחמין שטיפה בצונן ורא"א מריקה כמריקת הכוס ושטיפה כשטיפת הכוס:

ומרק. יכול במ' סאה ת"ל במים. כל זכר בכהנים יאכל אתה. כשרה טעונה מריקה ושטיפה ולא פסולה. קדש קדשים היא. כל הקדשים למריקה ושטיפה. אתה. פרט לתרומה:

פסוק כג

חטאת. חטאת בלבד. וכל חטא'. בין חטאת יחיד בין זכר בין נקבה:

מדמה. אפי' מקצת דמה יכול אפי' יצא אחד מהן לחוץ ת"ל אשר יובא ואין היוצא פסול:

אל אהל מועד. שילה ובית עולמים מניין ת"ל בקדש:

בקדש באש. ששריפתה בקדש מניין פסולי ק"ק ואימורי ק"קל ת"ל וכל כו'. בקדש באש תשרף. מכאן אמרו בשר ק"ק שנטמא בין מבפנים כו':

פרק ז

פסוק א

וזאת תורת האשם קדש קדשים הוא. זאת תורת. הואי' ונאמר במצורע כי כחטאת האשם. יכול דמו למעלה ת"ל תורת האשם תורה אחת לכל האשמות שיהא למטה. מנין לדם האשם שנתערב בדם שלמים שיזרק ת"ל ק"ק. ואת דמו יזרוק. יכול אפילו חיים ת"ל הוא. מה יעשה ירעה:

פסוק ב

ואת דמו יזרק. שהמקבל צריך להיות בצפון (אין זה בת"כ אולם בזבחים דף מ"ח ע"א נדרש זה שהמקבל צריך להיות בצפון מן ולקח הכהן. לו יקח וע"ש) אשם הוא. הוא קרב ואין תמורתו קרבה:

פסוק ו

כל זכר כו' יאכלנו כו'. קדש קדשים. לרבות זבחי שלמי צבור לצפון. הוא. פרט לתודה ואיל נזיר:

פסוק ז

כחטאת כאשם. תורה אחת לסמיכה. עלת איש. פרט לעולת הקדש דר"י (והוא כדעת ר' יהושע בשקלים דף וי"ו ע"א) עלת איש. אין לי אלא עולת איש עולת גרים נשים עבדים מנין ת"ל עור העלה ריבה א"כ למה נאמר עלת איש עולה שעלתה לאיש פרט לשנשחטה חוץ לזמנה וחוץ למקומה. יכול אפי' נשחט' שלא לשמה הואיל ולא עלתה לבעלים לשם חובה לא יהיו הכהנים זוכין בעורה ת"ל עור העולה ריבה. אין לי אלא עור העולה. עורות ק"ק מניין ת"ל אשר הקריב. יכול שאני מרבה אף ק"קל ת"ל עולה מה עולה מיוחדת ק"ק יצאו קק"ל (וזה סדרן עולת פרט לקק"ל. איש פרט לחוץ לזמנה. ולר"י עולת הקדש. עולה ריבה של נשים. העולה ריבה שלא לשמה):

פסוק ט

וכל נעשה במרחשת. על שם כליה' נקראו ולא על שם מעשיה' מה תנור כלי אף מחבת ומרחש' כלי. לכהן. יכול לו לבדו ת"ל לכל בני אהרן כו'. יכול לכולן ת"ל לכהן הא כיצד לבית אב עיין רש"י ז"ל. מניין שאין חולקין זבחי' נגד מנחו' ת"ל וכל מנחה אשר כו'. מנין שאין חולקין מנחו' נגד עופו' ת"ל וכל נעש' במרחשת מניין שאין חולקין מנחות נגד מנחו' ת"ל וכל מנחה בלול' בשמן. ומנין שאין חולקין מחבת נגד מחבת. ומרחשת כו' ת"ל וחרבה אין לי אלא ק"ק קק"ל מניין ת"ל איש כאחיו. אם על תוד' כו'. איש חולק ואפי' בעל מום ואין קטן חולק אפי' תם:

פסוק יא

וזאת תורת. לנהוג זמן בבמה (ר"ל מדכתיב בוא"ו) וזאת תור' כו' אם על תודה מה שלמים טעונה סמיכה ונסכי' ותנופ' ח"ו אף תודה. לפי שיצא לדון בד"ח. ומה שלמי' באים מן המעש' כו' א"ת. ומה שלמו' פיר' מן המעש' מבי' לא פיר' לא א"ת. ומניין ללח' שקרב מן המעש' ת"ל השלמים אשר יקריב. ומה שלמי' פירש מן המעשר יביא מן המעשר לא פירש לא יביא כו' אמר הרי עלי תודה מן החולין ולחמה מן המעשר הואיל ופירש יכול יביא ת"ל השלמי' אשר יקריב בזמן שמביא תודה מן המעש' מביא לחמה אבל אמר תודה מן החולין אעפ"י שאמר לחמה מן המעשר יביא מן החולין ומה שלמים לקוח בכסף מעשר שני אף לחם כו' פרט לחטי מעשר שני. ומניין לאומר הרי עלי שלמים שלא יביא אלא מן החולין ת"ל וזבחת פסח לה' אלהיך צאן ובקר להקיש כל הבא מן

הצאן והבקר לפסח מה פסח שהוא בא בחובה ואינו בא אלא מן החולין אף כל שהוא חובה לא יביא אלא מן החולין:

פסוק יב

תודה יקריבנו. המפריש תודה ואבדה והפריש אחרת תחחי' ואח"כ נמצאת ראשונה שאיזה שירצה יקריב ויביא עמה לחם מנין ת"ל בפסוק שלמעלה יקריב. יכול שתיהן טעונין לחם ת"ל יקריבנו. ומניין לרבות ולדות ותמורות ת"ל אם על. יכול כלן טעונין לחם ת"ל התודה תודה טעונה לחם ולא ולדות ותמורות:

והקריב על זבח. לחייב על כל זבח וזבח:

בשמן בשמן. שני פעמים ריבוי אחר ריבוי למעט מלוג לחצי לוג:

וסלת מרבכת. מנין לחלות שיהיו סלת ת"ל חלות חלות לגזרה שוה מנין לרקיקין ת"ל מצות מצות. בלולת. ריבה רביעית למרבכת:

פסוק יג

על חלת לחם חמץ. נגד חמץ יביא מצה:

על חלת לחם. מלמד שאין הלחם מתקדש עד שתהא שחיטתה לשמה. תודת שלמיו לרבות שלמי נזיר לעשר' קבין ירושלמית ולרביעית שמן:

פסוק יד

והקריב ממנו. מן המחובר. אחד. שלא יטול פרוסה. מכל. שיהא כלן שוות. קרבן. שלא יטול מאחד על חבירו. תרומה. איני יודע כמה נאמ' כאן ממנו ונאמ' להלן ממנו מה להלן א' מעשרה אף כאן א' מעשרה איני יודע מכמה חלה וכו':

פסוק טו

ובשר כו'. אין לי אלא תודה אף הלחם מניין ת"ל קרבנו. ולדות ותמורות מניין ת"ל ובשר. חטאת ואשם מניין ת"ל זבח. מנין שלמי נזיר ושלמים הבאים מחמת פסח ת"ל שלמיו. עד בקר. אבל נאכל כל הלילה א"כ למה אמרו חכמים עד חצות עיי' רש"י אבל אין המחשבה פוסלת בו עד עמוד השחר. ואם נדר כו'. אין לי אלא שלמים. מניין לחגיגה הבאה עם הפסח והבאה בזמנה ולתשלומין ושלמים הבאים בתוך המועד ולאחר המועד ת"ל ואם נדר. ומניין לתמורות וולדות ת"ל או נדבה. מניין לבכור ומעשר ת"ל זבח. ביום הקריבו כו'. יכול ליום אחד ת"ל וממחרת. יכול מצוה לאכול לב' ימים ת"ל והנותר ממנו יאכל מצוה לאכול בראשון:

פסוק טז

והנותר. יכול אם הותירו כלו פסול ת"ל יאכל אפי' כלו:

פסוק יז

והנותר מבשר. ולא מגידין ועצמות וקרנים וטלפים. הזבח. פרט לעובר ושליא. יכול יהא נאכל אור לשלישי ת"ל עד יום בעוד יום הוא נאכל כו' יכול ישרוף מיד ת"ל ביום כו' ביום הוא נשרף ואינו נשרף בלילה. ישרף אף לאחר שלישי:

פסוק יח

ואם האכל. במחשב הכתוב מדבר עיין רש"י ז"ל עד ואינו נפסל בשלישי או אינו אלא בכהן ת"ל אותו בזבח מדבר. בן עזאי אומ' אותו בבל ירצה ולא מאחר נדרו בבל ירצה. אין לי שמחשבה פוסלת אלא בזריקה. שחיטה קבלה הולכה מניין ת"ל האכל יאכל. יכול אף בשירי הדם והקטרה ואכילת בשר ת"ל המקריב והלא זריק' בכלל היתה ולמה יצאתה להקיש אליה מה זריקה שמעכב כפרה אף כו' יצא כו' שאין מחשבת פוסלת אלא בדבר הראוי כו' אין לי אלא במחשב לאכול בשר מניין למחשב על זריקה ושירי והקטרה ת"ל האכל יאכל אכילת אדם ואכילת מזבח:

מניין לזבחים הנאכלין ליום א' שמחשבה פוסלת בשני ת"ל **ואם האכל יאכל כו'**. יכול השוחט לנכרי ולטמאים יהא בלא ירצה ת"ל אתו כו' אין לי שלא ירצה אלא שנשחט חוץ לזמנו וחוץ למקומו מנין לנשחט בלילה כו' וכל הפסולין ת"ל לא ירצה כו' יכול יהו חייבין עליו כרת ת"ל אתו כו' (מכאן עד והנפש אינו בת"כ רק בזבחים דף כ"ח כ"ט וע"ש) ביום השלישי שיהא משולש בדם בבשר באימורין:

לא יחשב. שאינו רשאי. לא יחשב לו. שהמחשבה אחרת מוציא מידי פיגול. פגול יהי'. אם אינו ענין לחוץ לזמנו ת"ע לחוץ למקומו. יהי'. שמצטרפין זה עם זה. והנפש. ולא הציבור. האכלת. ולא המאכלת. האכלת. אכילה בכזית. ממנו. פרט. לחוץ למקומו. עונה תשא. לגז"ש נאמר כאן עונו תשא ונאמר בנותר עונו ישא מה להלן בכל הקדשים אף כאן בכל הקדשי' והבשר (פסחים כ"ד ע"ב) מנין לרבות עצים ולבונה ת"ל והבשר. יכול טמא מטמא בשר קודש במשא ת"ל אשר יגע. והבשר לרבות אימורי קדשים קלים לטומאת בשר. (שם) ד"א והבשר לרבות בשר הפנימי שהוא מותר מכאן אמרו אבר שיצא מקצתו חותך כו'. ובמוקדשין כו':

פסוק יט

בכל טמא. אף בשני שנקר' טמא שנ' כל אשר בתוכו כו' ולמדנו לשלישי מן התורה ורביעי מק"ו (שם י"ט). כל טהור. ודאי ולא ספק ולמעלה בבשר אשר יגע וכו' ודאי ולא ספק מכאן כל שיש בו דעת לשאול כו'. (סוטה כ"ט ע"א). כל טהור. לפי שנא' ודם זבחיך ישפך והבשר תאכל יכול לא יאכלו שלמים אלא הבעלים בלבד ק"ו מפסח ת"ל כל טהור כו'. כל טהור כו' והנפש אשר כו'. הנאכל לטהור חייב עליו משום טומאה יצא האוכל

לפני זריקת דמים ופסח הבא בטומאה שאכלו ממנו זבין כו'. מזבח. להוציא פיגול שלא הי' לו שעת הכושר:

פסוק כ

השלמים. מה שלמים שהן קדשי מזבח (שבועות דף ז' ע"א וע"ש ברש"י) פרט לקדשי בדק הבית. אשר לה'. לרבות הלן והיוצא שחייבין עליו. הנפש ההיא. ולא שוגג ולא אנוס ולא מוטעה:

פסוק כא

כי תגע. ולא במשא. בכל טמא. מניין לרבות אימורי ק"קל ת"ל אשר לה'. (פסחי' כ"ד ע"ב) מבשר זבח. ולא גידין כו' ונכרתה כו' (שבועות ז' ע"א) ג' כריתות א' לכלל וא' לפרט כו' וא' לדברים שאין נאכלין כגון לבונה:

פסוק כג

בני ישראל. ולא נכרים. שור וכשב ועז. פרט לבהמה טמאה וחיות ועופו' שחלבן מותר. (ר"ל בחיות ועופות) כל חלב. לרבות כוי ופחות מכזית לאזהרה:

פסוק כד

לכל מלאכה. אפי' למלאכת הקודש טהור. טרפה. פרט לבהמה טמאה שאין במינה טרפה. לא תאכלהו. פרט לנבילת חיה. (זבחים דף ע' ע"א) ד"א שחל איסור נבילה וטרפה על איסור חלב. יכול לא יאכילנו לאחרים ת"ל ואכל. יכול חלב שמותר בהנאה הוא טהור. חלב שור הנסקל ועגלה ערופה מניין ת"ל כל חלב כו'. כי כל כו' אשר יקריב כו'. אין לי אלא חלב תמימין חלב בעלי מומין מניין ת"ל מן הבהמה. חלב חולין מניין ת"ל כי כל א"כ למה נאמר אשר יקריב פרט לחלב דפנות:

פסוק כה

מן הבהמה. לרבות את הכלאים:

הנפש. לרבות את השותה:

פסוק כו

וכל דם. יכול אף דם מהלכי שתים ודם שרצים דגים וחגבים ודם בצים ת"ל לעוף ולבהמ' מה אלו שיש בהן טומאה קלה וחמורה ומין בשר ויש בו אסור אף כו' לעוף. יכול מה עוף שאין בו כלאים אף בהמה ת"ל ולבהמה. יכול מה בהמה שאינה באם על בנים אף עוף כו' ת"ל לעוף:

פסוק כט

בני. ישראל. מניפים ולא נכרים. בני. ולא בנות מניין לרבות גרים ומשוחררים ת"ל המקריב:

המקריב. אין לי אלא כהן המקריב. בעלים מניין כשה"א ידיו תביאנה הרי ידי בעלים הא כיצד כהן כו' עיין רש"י ז"ל:

מזבח שלמיו. פרט לאשם מצורע שאין טעונין תנופה שחוטין. מזבח שלמיו. לרבות זבחי שלמי צבור שיטענו ג"כ תנופה שחוטין יכול כל הזבח טעון תנופה ת"ל חלב וחזה. יביא את. לרבות את האליה:

פסוק ל

את אשי ה'. לרבות ב' כליות. יביאנו. לרבות יותרת הכבד. את החלב על החזה. כשמביאו כי' עיין רש"י:

מניין שטעונין הרמה ת"ל **אשר הונף ואשר הורם** בנין אב לכל הטעון תנופה טעון הרמה. החזה. אפי' נטמאו כולן ונשתייר א' מהן. תנופה. ולא תנופות לפני ה'. במזרח:

פסוק לא

והקטיר. עיין רש"י ז"ל בעוד שהאמורין כו' וכה"א גם בטרם יקטירון כו'. נטמאו אמורין. או שנאבדו יכול לא יהיו זכאין בחזה ושוק ת"ל והיה כו'. שוק הימין. זרוע חולין מניין שהוא של ימין [ר"ל במתנות] ת"ל תתנו. זרוע מוקדשין מניין [ר"ל באיל נזיר] ת"ל תרומה. המקריב עיין רש"י ז"ל שאינו חולק בבשר. רש"א כל כהן שאינו מודה בעבודה אין לו חלק בכהונה מנין אף היציקות ת"ל מבני אהרן כל עבודה שמסורה לבני אהרן:

פסוק לד

התנופה. זו תנופת הסל של נזיר. התרומה זו תרומת לחמי תודה. לקחתי מאת בני ישראל. ראוים היו ישראל וכשנתחייבו נטלתי מהם. יכול אם יזכו ינתן להם ת"ל לחק עולם לעולמי עולמים. יכול אף הקדשים חייבים במתנות ת"ל ואתן אתם כו' אין לך אלא מה שאמור בענין. מאת ב"י. מרצון ב"י. זאת משחת אהרן ומשחת בניו. כדאי אהרן לעצמו ובניו לעצמ' רי"א יכול צריכין לשמן המשח' לע"ל ת"ל זאת משחת כו':

פסוק לה

מאשי ה'. מלמד שאף האישי' סייעו. ביום כו' מלמד שאף היום סייעו. אשר צוה ה'. אר"ש מניין שהיו ישראל מפרישין מתנות כהונה מהר סיני ולא זכו בהן אהרן ובניו עד שזכו בשמן המשח' ת"ל אשר צוה כו'. חקת עולם. לבית עולמים. לדרתם. לדורות [מכאן עד ביום צותו הכל בזבחים צ"ח ע"א ומנחות פ"ג ע"א]:

פסוק לז

זאת התור' לעולה. מה עולה טעונה כלי אף כו':

למנחה. מה מנח' מקדש' הנוגע בבליעה אף כו' ולחטאת. מה חטאת בידו הימנית אף כו'. ולאשם. מה אשם עצמותיו מותרין אף כו'. ולמלואים. מה מלואים הנותר בשריפה

שנא' ושרפת את כו' אף כו'. ד"א מה אשם אין שפיר ושליא קדוש בו אף כו' והיתר עצמו' ילפינן מג"ש נאמר באשם לו יהיה ונאמר בעולה לו יהיה מה אשם כו'. ולזבח השלמים. מה שלמים לשמן אף כו':

פסוק לח

ביום צותו. מלמד שדברות מדב' סיני לא נאמרו אלא ביו'. דברות אה"מ מניין ת"ל במדבר סיני באהל מועד מקיש דברות אהל מועד לדברות סיני מה אלו ביום אף כו':

להקריב את קרבניהם. זה בכור ומעשר ופסח. ביום צותו. מלמד שכל הקרבנות אינן קרבין אלא ביום:

פרק ח

פסוק ב

קח את אהרן ואת בניו אתו. לפי שנא' ויגף את העם כו' אשר עשה אהרן. במשמע שאהרן נתרחק וגם בלבו של משה היה שנתרחק שנא' ובאהרן התאנף. ובלבו של אהרן היה שנתרחק שנא' קרב אל המזבח לכך נאמר קח את אהרן מכאן ידע שנתקרב אהרן. ד"א כפירש"י קחנו בדברים וכן קח את הלוים וכן קח לך את יהושע:

ואת הבגדים. אלו הבגדים אשר הפקדתיך עליהם שנאמ' ואלה הבגדים אשר יעשו כו'. ואת שמן המשחה. זה שמן המשח' שהפקדתיך עליו שנא' ועשית אותו שמן כו'. ואת פר החטאת. שנא' והקרבת את הפר כו'. ואת שני האילים. שנאמר ואת האיל הא' תקח כו' ואת האיל הב' תקח כו'. ואת סל המצות. שלא כסדר האמור להלן אמר כאן. (ואעפ"כ הם אחד עיין ק"א):

פסוק ג

ואת כל העדה הקהל. עשה במעמ' כל העד' שיהיו נוהגין קדוש' בכהונה:

פסוק ד

ויעש משה כו'. כשם שהסדיר עבודת מקדש כך הסדיר כהונה ולויה:

פסוק ה

זה הדבר. להלן נאמ' זה הדבר לרבות מכנסים ועשירית האפה וכאן נאמ' זה הדבר ללמד שאפי' מקרא פרש' מעכב' [הכל ביומא דף ה' ע"ב]:

פסוק ו

וירחץ אתם במים. באותה שעה זכו לקידוש ידים ורגלים ולטבילת יו"כ:

פסוק ז

ויתן עליו כו' מלמד שנעשה משה סגן לאהרן מפשיטו ומלבישו וכן עשה לו במותו שנא' קח את אלעזר בנו והפשט שמפשיטו בגדי כהונה ובגדי שכינה מלובשין תחתיהן. ויחגר אתו באבנט ויחגר אתם [הוא ביומא דף ה' י"ו] מכאן שאהרן ואח"כ בניו וי"א שאהרן

ובניו בבת אחת שנאמר וחגרת אתם אבנט. ומ"ש כאן ויחגר אתו ללמד שאבנטו של כה"ג לא זהו אבנטו של כהן הדיוט:

פסוק י

ויקח משה את שמן המשחה. רי"א אומר שמן המשחה שעשה משה במדבר מעשה נסים. בו כו':

וימשח את המשכן. ולא כמשיחת אהרן ובניו שלאחר שמלבישין היה מושחן וכה"א כשמן הטוב כו' שיורד על פי מדותיו. אבל משכן וכליו כל כלי וכלי טעון משיחה שנא' וימשח את המזבח ואת כו':

פסוק יג

ויקרב משה את בני אהרן. שנעשה ג"כ סגן לבניו:

פסוק יד

ויגש את פר החטאת. כאן נקרא פר החטאת. ויסמך אהרן ובניו. מפני שהם קרבנותיהם:

פסוק טו

וישחט ויקח משה. שכל ז' ימי המילואים היה משה משמש בכהונה גדולה הוא היה שוחט וזורק וכו' ואהרן רואה מלה"ד לבת מלכים שנשאת כשהיא קטנה. ופסקו עם אמה שתשמש עד שתלמוד בתה כך כו':

ויקדשהו לכפר עליו. כפרה זו למה מפני שדחקו ישראל והביאו נדבה למשכן מקצתן שלא בטובתן:

פסוק טז

ויקח את כל החלב אשר על הקרב. כאן למד הקרבת חלבי' ואימורים מפרי' ושעירי' הנשרפים. וכן שחיטה וזריקה וסמיכה. וכן לעולה הפשט ונתוח ואף שלא כתיב הפשט כאן אין נתוח בלא הפשט וכן רחיצת קרב וכרעים וכן בשלמים שחיטה כו':

פסוק כב

ויקרב את האיל השני. למה נאמר שני ללמד שמעכבין זא"ז וכן הפר ושני אילים וסל המצות כלן מעכבין זה את זה:

איל המלאים. שמושלם על הכל והן שלמים לאהרן ובניו:

ויסמכו. סמכו ידיהם עליו בשמחה ועשו יו"ט:

פסוק כג

ויקח משה מדמו. הפר היה טעון שש מתנות. זריקה. מתן סביב. הזאה. חיטוי. יציק'. כפרה. והשני ב' מתנות. זריקה:

פסוק כד

ומתן סביב. והשלישי היה טעון י"ג מתנות. זריקה. מתן סביב. ובהונות אהרן ובניו. והזאה על אהרן ובניו ועל בגדיהם [צ"ל דלא חשיב רק הזאת בגדי בני אהרן ולא בגדיו כי היו מתקדשים בהזא' עצמו ובהכי סליק חושבן]. בשלו את הבשר כו' כמו שנאמר להלן ואכל אהרן ובניו. באש תשרפו כו'. מלמד שהמלואים מותרם בשרפה וזה שאמר להלן ולמלואים:

פסוק לג

ומפתח אהל מועד כו'. מכאן אמרו בכ"ג באדר קרבו מילואים כו':

כי שבעת ימים ימלא את ידכם. כל שבעת ימי המילואים היה משה מעמיד את המשכן בכל בקר ובקר ומקריב קרבנותיו עליו ומפרקו ובשמיני העמידו ולא פרקו:

פסוק לד

צוה ה' לעשות לכפר עיין רש"י ז"ל. ד"א לכפר כפרה זו תכפר עליכם עד תחיית המתים:

פסוק לו

ויעש אהרן ובניו. ששים ושמחי' לקבל מפי משה כשומעין מפי הקב"ה:

ביד משה. כדי השלי' לשולחיו. כדי המצוה למי שנצטווה:

פרק ט

פסוק א

ויהי. [מגילה יו"ד ע"ב] מלמד שהיתה שמחה לפניו כיום שנבראו בו שמים וארץ כתיב כאן ויהי וכתיב להלן ויהי ערב ויהי בקר:

ביום השמיני. איני יודע אם שמיני לחדש אם שמיני למנין כשה"א ז' ימים ימלא את ידכם הוי אומר שמיני למנין ואותו יום נטל י' עטרות כו' ראשון למעש' בראשית כו':

קרא משה. לפי שכבד המקום לאהרן תחלה שנא' ועלית אתה ואהרן עמך אף משה כבד לאהרן וקרא תחלה לאהרן כו':

פסוק ב

קח לך עגל. אמר לו אע"פ שנתרצה המקום לכפר על עונותיך צריך אתה ליתן לתוך פיו של שטן שלא ישנאך בביאתך למקדש ויבא עגל ויכפר על מעשה עגל. ובישראל שיש להן עוד אחת וישחטו שעיר עזים לכך הוצרפו לשעיר ועגל. ולפי שנדמה עבירה ג"כ לשור שנא' וימירו את כבודם כו' בתבנית כו' לכך הוזקק ג"כ לשור:

לפני ה'. א"ל עבירה שאתה מתירא ממנה כבר נשחטה לפני המקום:

פסוק ד

כי היום ה' נראה אליכם. אמרו לו וכי האיך מקלסים את המלך ואין רואין פני המלך אמר ע"מ כן כי היום כו':

פסוק ה
ויקחו כו' אשר צוה כו' בזריזות כו'. ויקרבו כל העדה. קרבו כולן בשמחה משל למלך שכעס על אשתו לאחר ימים נתרצה כו' מיד חגרה מתניה כו' והית' משמשת לפניו יותר מדאי:

פסוק ו
ויאמר משה זה הדבר. אמר להם העבירו יצה"ר מלבכם ותהיו כלכם בירא' אחת ובעצה אחת לשרת לפני המקום. כשם שהוא יחידי בעול' כך תהא עבודתכ' מיוחדת לפניו שנא' ומלתם את ערלת לבבכם כי ה' אלהיכם כו' ואם עשיתם כן וירא אליכ' כבוד ה':

פסוק ז
קרב אל המזבח. הגיס דעתך ובוא עבוד עבדתך כי לכך נבחרת לשרת להקב"ה משל למלך ב"ו שנשא אשה והיתה מתביישת לפניו אמרה לה אחותה על מה נכנסת כו' ד"א לפי שראה את המזבח בתבנית שור ונתירא ממנו לכך נאמר קרב כו':

פסוק ח
ויקרב. בזריזו'. וישח' את עגל החטאת אשר לו. התחיל בקרבנותיו תחילה ואחר שנפנ' מקרבנותיו התחיל בקרבנותיהם לפי שקרבנו מכפר יותר מקרבנם שנא' ועשה את חטאתך כו':

פסוק טו
ויחטאהו כראשון. מה ראשון טעון חיטוי וד' מתנות אף כו':

פסוק טז
ויעשה כמשפט. הפשט ונתוח וכו' וכל מעשה עולה כו' ד"א (ביצה כ' ע"ב) כמשפט מה עולת נדבה טעונה סמיכה אף עולת חובה טעונה סמיכה:

פסוק יז
וימלא כפו ממנה. נאמר כאן מילוי ונאמר להלן מילוי מה להלן מלא קומצו אף כאן מלא קומצו ומה להלן עלה בידו צרור כו' אף כו':
מלבד עלת הבקר. מלמד ששתי מנחות היו שם א' עם העולה וא' בפני עצמה:

פסוק יח
זבח השלמים אשר לעם. מכאן למדו שלמים לציבור ובשעה קלה למדו כל העבודות:

פסוק כא
ואת החזות כו'. כאן זכו למתנות:

פסוק כב
וישא אהרן את ידו. זכו לנשיאת כפים כו':
ויברכם. ה"ז ברכ' סתומה ופי' להלן יברכך ה' וכו':

פסוק כג
ויבא משה ואהרן אל אהל מועד כו'. עיין רש"י ז"ל:

פסוק כד
ותצא אש מלפני ה' כו'. כיון שראו אש חדשה שירדה משמי מרומים וליחכה על המזבח מיד וירנו אמרו שירה ועל אותה שעה הוא אומר רננו צדיקים בה' וערבה לה' מנחת כו':

פרק י

פסוק א
ויקחו בני אהרן אף הם בני אהרן בשמחתם כיון שראו אש חדשה שירדה משמי מרומים וכו' ותאכל את העלה וכו' עמדו להוסיף אהבה על אהבה שנא' ויקחו אין ויקחו אלא שמחה ד"א כיון שראו שקרבו כל הקרבנות ונעשו כל המעשים ולא ירדה שכינה לישראל אמרו נדב ואביהוא וכי יש לך אדם שמבשל תבשיל בלא אש מיד נטלו אש זרה ונכנסו לק"ק כו' א"ל המקום. אני אכבד אתכם יותר ממה שכבדתם אותי. אתם הכנסתם לפני אש טמאה ואני אשרוף אתכם באש טהורה:
ויקריבו כו' אש זרה. יכול אש זרה ממש ת"ל אשר לא צוה אותם הכניסוהו בלא עצה. ר"ע אומר לא הכניסוהו אלא מן הכירים שנא' ויקריבו לפני ה' אש זרה. א"כ ל"נ אשר לא צוה אותם לא נמלכו במשה רבן ראי"א כו' עיין רש"י ז"ל. בני אהרן. מה ת"ל שלא נטלו עצה מאהרן. איש מחתתו. שלא נטלו עצה זה מזה. ותצא אש מלפני ה'. מלמד שיצאה מק"ק ושרפה נשמתן. ותאכל אותם. ולא בגדיהן שנא' וישא' בכתנותם וכו' וי"א שריפ' נשמה וגוף קיים שנא' וימותו. כעין מיתה:
לפני ה'. ר"א אומ' לא מתו אלא בחוץ מקום שהלוים מותרים לכנוס שנ' ויקרבו וישאם בכתנתם וגו' א"כ למה נאמר וימותו לפני ה' נגפן המלאך ודחפן לחוץ. ר"ע אומר לא מתו אלא מבפנים שנא' וימותו לפני ה' א"כ למה נאמר ויקרבו כו' מלמד שהטילו עליהם חניתות של ברזל והוציאום לחוץ:

פסוק ג
הוא אשר דבר ה' כו' עיין רש"י ז"ל שהם גדולים ממני וממך כיון שידע אהרן שבניו מיודעיו של מקום שתק וקבל שכר. וידם אהרן. צדק עליו את הדין וכן יעק' קטנתי וכן בדוד נמקו חבורותי מפני אולתי וכו':

פסוק ד
ויקר' משה אל מישאל ואל אלצפן. מכאן אמרו אין הכהנים מטמאין למתים במקום לוים שהרי היו אלעזר ואיתמר:

דד אהרן. ממשמע שנא' ובני קהת כו'. איני יודע כו' אלא להקיש מעשה עוזיאל. למעשה אהרן מה אהרן רודף שלום בישראל אף כו' ומניין שהיה אהרן כו' שנאמ' ויראו כל כו' ויבכו ל' יום ובמשה כו' וכה"א בקבלה [מלאכי ב' ה'] ברית היתה אתו החיים והשלום שהיה רודף שלום בישראל:

פסוק ו

ויאמר משה אל אהרן ולאלעזר ולאיתמר כו'. ר"א בגדולה מתחילין מן הגדול ובקללה מתחילין מן הקטן שנא' ויאמר ה' אלהים אל הנחש כו':

ראשיכ' אל תפרעו. נאמר כאן פריעה ונאמר להלן פריעה מה להלן גידול שער אף כאן גידול שער:

ובגדיכ' לא תפרמו. אל תקרעו בגדיכם:

את השרפה. נאמר כאן שריפ' ונאמר להלן במיתת ב"ד שריפ' מה כאן שריפ' נשמה וגוף קיים אף כו':

ואחיכם כל בית ישראל. עיין רש"י ז"ל:

פסוק ז

ומפתח אהל מועד לא תצאו. מכאן אמרו כ"ג אין יוצא אחרי המטה אלא הוא נכסה והן נגלין הן נגלין והוא נכסה כו' ד"א לא תצאו יכול בין בשעת עבודה בין שלא בש"ע ת"ל ומן המקדש לא יצא ולא יחלל אימתי אינו יוצא ולא יחלל הוי אומ' בשעת עבודה:

פן תמתו. מכלל לאו אתה שומע הן. כי שמן משחת ה' עליכם [אף שאינו בת"כ שבידנו עיין ברמב"ם הלכות ביאת המקדש פ"ב הל' ה' ובכ"מ שם] שיכול אין לי אלא אהרן ובניו שנתרבו בשמן המשחה אם יצאו בשעת עבודה שחייבין מיתה מניין לכהנים של כל הדורות ת"ל כי שמן משחת ה' עליכם לדורות. ויעשו כדבר משה. קיימו עליהן מצות משה רבן שבח לתלמיד שמקיי' מצות רבו כו':

פסוק ט

יין. יכול אפי' כ"ש אפי' מגתו ת"ל שכר לא אמרתי אלא כדי לשכר. רביעית יין בן ארבעים יום א"כ מה ת"ל יין לומר לך שמוזהרין על כ"ש ועל מגתו. רי"א יין א"ל יין שאר משכרין מניין ת"ל ושכר א"כ למה נאמר יין לומר לך על היין במיתה ועל שאר משכרין באזהרה. ר"א אומ' יין ושכר אל תשת שלא תשתה דרך שכרותו [אף שבת"כ שבידנו אינו אם הפסיק. אבל בכריתות י"ג ע"ב איתא אם הפסיק] הא אם הפסיח בו או אם נתן לתוכו מים כ"ש פטור. אתה ובניך כו'. לפי שנא' ולהורות יכול יהיו חייבים על הוראה ת"ל אתה ובניך כו' ולא תמותו ואין ישראל חייבין מיתה על הוראה וק"ו לכהנים. בבאכם. אין לי אלא בביאה ביציאה מניין נאמר כאן בבאכם כו' ונא' בבואם אל אה"מ

בקידוש ידים ורגלים וכו' מה להלן עשה יציאה כביאה אף כאן כו' ומה להלן אינו חייב אלא בשעת עבודה אף כאן כו' אין לי אלא אהל מועד מזבח מניין וכו' עיין רש"י ז"ל. אהל מועד. מניין לרבות שילה ובית עולמי' ת"ל חקת עולם ועוד לרבות יציקו' ובלילות ותנופות והגשות וקמיצות והקטרות ומליקות וקבלות והזאות:

פסוק י

ולהבדיל. עיין רש"י ז"ל. ומניין למחוסר בגדים ושלא רחוץ ידים ורגלים שמחללין עבודתן ת"ל חק עולם חקת עולם לגז"ש:

להבדיל בין הקודש ובין החול. [כריתות י"ג ע"ב] אלו דמים וערכין וחרמים והקדשות:

בין הטמא ובין הטהור. אלו הטומאות והטהרות:

פסוק יא

ולהורות אלו ההוראות. את כל החקים. אלו המדרשות. אשר דבר ה'. אלו ההלכות. אליהם ביד משה. זו גמרא. יכול אף המשנה. ת"ל ולהורת. ר"י בר"י אומר אינו חייב אלא על ההוראה בלבד [כריתות שם]:

פסוק יב

בניו. שקולין לו בכבוד ובדמימה. הנותרים. קרובו' היו לישרף אלא שריחם הקב"ה על אהרן. קחו את המנחה. זו מנחת נחשון. הנותרת זו מנחת שמיני. ואכלוה מצות. עיין רש"י ז"ל. אצל המזבח. ולא בהיכל וע"ג המזבח. מניין לק"ק ת"ל כי קדש קדשים היא. היא. פרט לתודה ולאיל נזיר ולאיל המלאים וללחמם:

פסוק יג

במקום קדוש כו'. כי כן צויתי עיין רש"י ז"ל. כאשר צויתי. בשע' מעש'. א"ל כאשר צוה ה' ולא מעצמי אני אומר [עיין יומא ה' ע"ב. במקו' טהור. מטומאת מצורע מלמד שנאכלין בירושלים מכאן כו' עיין רש"י ז"ל:

פסוק יד

ובנתיך במתנות או אינו אף בחלק ת"ל וחק בניך. אין חק לבנות. מזבחי שלמי כו'. זבחי שלמי צבור שהיו באותו יום כמ"ש ושור ואיל וכו':

פסוק טז

שעיר. זו שעיר נחשון. החטאת. זו חטא' יום השמיני. דרש זו שעיר ר"ח. דרש דרש עיין רש"י ז"ל יכול שלשתם נשרפו ת"ל והנה שרף א' ואיני יודע איזהו ת"ל ואותה נתן כו' לכפר זה שעיר ר"ח שנאמר ושעיר עזים אחד לחטאת לה':

הנותרים. לא היה פנחס עמהם. הן לא הובא. א"ל שמא נכנס מדמה לפנים. אמר לאו. אין לי אלא לפני ולפנים. מניין להיכל. ת"ל אל הקדש. בקדש. ומניין שאף שריפתה

בפנים ת"ל אכל תאכלו כו' יכול אף אם נטמאת בחוץ שריפתה בפנים ת"ל אותה כו' אותה מה זו כו':

פסוק יט

הן היום. ר"נ אומר מפני אינות נשרפה. וז"ש אלה ומת"ל כאלה לרבות כל האמור בפרשת טומאה כו'. ר' יעקב אומר למעט הלוים שמותרים באינות לשיר. ר"י ור"ש אומרים אם מפני אינות נשרפה היה להם לשלשתם לישרף. ד"א והלא מותרים באכילה לערב אלא מפני טומאה נשרף ומת"ל אלה. א"ל לא היה לי להסתכל באלו שעשו שלא בעצה ונשרפו:

כאלה. א"ל ואם לא אלו בלבד קברתי אלא כו' לא כך היית מבזה קדשי קדשי'. היום. עיין רש"י ז"ל. רש"א אין אונן אסור בקדשים בלילה אלא מד"ס:

פסוק כ

וייטב. עיין רש"י ז"ל א"ר יהוד' חנני' בן יהוד' היה דורש כל ימיו קשה הקפדה שגרמה לו למשה לטעות. ואני אומר מי גרם לו שהקפיד אלא שטעה. בג' מקומות בא משה מכלל כעס לידי טעות. כאן ובמי מריבה ובמדין שנתעלמה ממנו הלכות הגעלה. מכאן אמרו כל הכועס. אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו. אם נביא הוא כו': (פסחים ס"ו ע"ב)

פרק יא

פסוק א

לאמר אלהם. לאלעזר ולאיתמר. דברו. זו דיבור אל ישראל:

פסוק ב

החיה. עיין רש"י ז"ל ולאומו' לא אסר כלום וכן בהמה טמאה נבילה וטריפה ואבר מן החי וחלב ודם וגיד הנשה:

זאת החיה. מלמד שאחז משה כו' וכן בדגים ועופות ושרצים. ובש"ס ריש א"ט ארז"ל החיה אשר תאכלו חיה אכול שאינה חיה אל תאכל. מכל הבהמה. מלמד שבהמה בכלל חיה ומניין שחיה בכלל בהמה ת"ל זאת הבהמה איל צבי כו':

מכל הבהמה. לרבות את הכלאי' אפי' מין בהמה וחיה שנא' החיה וכל בהמה:

אשר על הארץ. להוצי' את שבים שאין צריך סימני' אלו:

כל בבהמה. לרבות את השליא וכו' יכול אפי' יצא מקצתו ת"ל אך ולהלן נאמר בהמה בבהמה. ומניין אפי' הוציא את ידו ת"ל כל. יכול אפי' הוציא ראשו ת"ל אך. א"ל בן ט' חי בן ט' מת. בן ח' מת או חי בחולין ובמוקדשין ובמעשר מניין ת"ל כל מפרסת כו':

פסוק ג

אתה תאכלו. ולא בהמה טמאה: בל"ת מניין. ת"ל אך את זה לא תאכלו הגמל כו' ושאר בהמה טמאה מק"ו:

פסוק ד

ממעלי הגרה. יש לך מעלה גרה שאין אתה אוכל ואינו טמא וזהו טהור שנולד מטמא. יכול אף טמא שנולד מטהור ת"ל הגמל טמא הוא. הוא טמא בהווייתו ואין גמל שנולד מטהור טמא (בכורות דף ו') מניין לה' חטאות מתות ת"ל ממעלי הגרה טמא (בכורות ט"ז ע"א) מניין לתמורת פסולי המוקדשין ת"ל וממפרסי הפרסה טמא. מניין לחלב ה' חטאת מתות ת"ל להלן ממעלי הגרה טמאים. מניין לחלב פסולי המוקדשין ת"ל וממפריסי הפרסה השסועה טמאים. מניין לחלב בהמה טמאה ת"ל גמל גמל ב' פעמים אם אינו ענין לבשרה תנהו ענין לחלבה. מניין לטריפות ת"ל וממפריסי הפרסה. יכול אפילו אכלה הרדופנין ת"ל נבילה וטריפה כו' מה נבילה שאין כמוה חיה ואינה בת חיים אף טריפה שאין כמוה חייה ואינה בת חיים יצאה זו שכמוה חיה כו':

את זה. פרט לבשר מהלכי שתים שאין חייב בל"ת ולהלן נאמר. את זה פרט לחלב מהלכי שתים:

את הגמל כו' ואת החזיר כו'. אלו נאמר גמל כו':

פסוק ח

לא תגעו מה ת"ל לא תגעו ברגל וזה שארז"ל חייב אדם לטהר עצמו ברגל. אחרים אומרים יכול אם נגע אדם בנבילה ילקה את הארבעים. ת"ל ולאלה תטמאו כו':

פסוק ט

מכל אשר במים [**מכאן עד בימים בחולין ס"ו ע"ב**] **מה ת"ל שיכול התיר במפורש** והתיר בסתום מה כשהתיר במפורש לא התיר אלא בכלים (דכתיב בימים במים ובנחלים במים כו' הוא דאית לי' אכול דלית לי' לא תאכלו הא בכלים אע"ג דלית לי') ומניין לרבות בורות שיחין ומערות ששוחה ושותה מהן ת"ל תאכלו מכל אשר במים אימא במים כלל. בימים ובנחלים פרט. אין בכלל אנא מה שבפרט מים ונחלים אין חריצין ונעיצין לא. במים חזר וכלל. כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט מה הפרט מפורש מים נובעין אף כל מים נובעין וריבה חריצין נעיצין לאיסורא ומיעט בורות שיחין ומערות להיתירא:

בימים. זה ים הגדול שנאמר ולמקוה המים קרא ימים. ובנחלים. אלו נהרות שנאמר ונהר יוצא כו' אין לי אלא ימים ונחלים שמושכים בימות החמה ובימות הגשמים. מניין לרבות שארי מים המושכין בימות החמה ואין מושכין בימות הגשמים עד שאתה מרבה את הביברין ת"ל בימים ובנחלים לג"ש. אין לי אלא בעלי עצמות ופרה ורבה מניין לרבות

בעלי עצמות ואין פרה ורבה. פרה ורבה ואין בעלי עצמות עד שאתה מרבה הגלים והצפרדעים הגדלים במים וביבשה ת"ל כל מכל ומכל. מניין שאפילו אין לו אלא סנפיר וקשקשת אחת ת"ל סנפיר וקשקשת:

בימים ובנחלים אתם תאכלו. תאכלו לרבות טהור שבמעי טמא יכול אף טמא שבמעי טהור ת"ל אותם. תאכלו. לרבות טהור שנכבש עם הטמא יכול אף שנימוק ת"ל אותם:

פסוק י

נפש החיה אשר במים. חיה זו חית הים. נפש החיה להביא את הסרני (פי' מוסף הערוך בלשון יוני ורומי מין חית הים מחציה ולמעלה מין אשה. ומחציה ולמטה דג עכ"ל עיין שם באריכות ובספר הישר דף ע"ב ב' אצל מכת ערוב):

פסוק יא

ושקץ יהיו לכם. שקץ לרבות רוטבן וצירן וקיפה שלהם. ושקץ יהיו. לאסור עירובן כמה יהיה בו ויהי' אסור משקל עשר זוז ביהודה כו' בגרב שמחזיק סאתים דג טמא צירו אסור. ר"א רביעית בסאתים. ר' יוסי אומר א' בששה עשר בו:

פסוק יג

שקץ הם. אם אין בהם בנותן טעם מותר.

את הנשר. מה נשר יש לו ד' סימני טומאה דורס ואוכל. ואין לו אצבע יתירה ואין לו זפק. ואין קורקבן נקלף אף כל כיוצא בו טמא:

למינו. ד' פעמי' לרבות כיוצא בהם [ילמד מנשר שנאמר את כו']

פסוק יד

ואת הדאה כו'. ר' ישמעאל אומר נאמר כאן איה ונאמר להלן כו' מה להלן עשה את הראה מין איה אף כאן עשה את הדאה מין איה:

למינה. לרבות מיני איה או דיה:

פסוק טו

את כל ערב למינו. ערב זה עורב שחור. כל ערב להביא עורב עמקי. ועורב הבא בראש יונה [עמקי פי' לבן כמראה חמה העמוקה כו'.]. למינו להביא זרזיר [פי' הערוך מין ערב קטן] ואת הסנוני' (בל"א שוואלב):

פסוק טז

ואת בת היענה. [חולין ס"ד ע"ב] וכי בת יש לה ליענה אלא זה ביצתה:

נץ זה הנץ. למינהו. להביא בר חריא [הערוך גורס בר הדיא והמוסיף גורם בר חיריא ובויקרא רבה פ' אחרי מות הדין בר חיריא צופה מאכלו בי"ט מילין].

פסוק יז

ואת הכוס ואת הינשוף. [עד שלינונא הוא בתרגו' ועיין בנדה כ"ג ע"א] זו קריא וקפופא [הערוך גורס קדיא וקפופא בדלי"ת ופי' שעיניה' ופניהם כשל אדם אבל של שאר עופות עיניהם בצידי הראש.

ואת השלך. זו שלינונא ששולה דגים מן הים:

פסוק יח

ואת התנשמת. זו בואת שבעופות ובתרגו' בותא ותנשמת שבשרצים הוא בואת שבשרצי' עכ"ל ר"ל ברי' שאין לה עינים ועיניה חשיכות כצ"ל בלשון ארמי בואה. ואת הקאת (חולין ס"ג ע"א) זו קוק [מין עוף שיושב בימים. ואת הרחם (חולין שם) זו שרקרק:

פסוק יט

ואת החסידה. (עיין ברש"י) זו דיה לבנה. האנפה (חולין שם) זו דיה רגזני' ואת הדוכיפת. זו תרנגול הבר שהודו כפות (חולין שם) ואת העטלף זו ברי' שאין לה עינים:

פסוק כ

ועיין ברש"י (ביצה ז' ע"א) **כל שרץ העוף**. יכול אף הכל בכלל ת"ל את זה תאכלו כו' יכול הכל יהא מותר ת"ל ארבה כו':

שקץ. לאסור צירן ורוטבן:

פסוק כא

אשר לא כרעי'. ראב"י או' אעפ"י שאין לו עכשיו ועתיד לגדלן אחר זמן:

ממעל לרגליו לנתר כו'. זו קרסולין:

(עד שיהא שמו חגב הכל בחולין ס"ה ע"א וע"ב) **ארבה** זו גובאי סלע' זה רישון חרגול זה ניפול חגב זו נדיין. למינו למינהו ד' פעמים להביא ציפורת כרמי' ויוחנא ירושלמי' והערצובא והרזבני' ר' ישמעא' או' ארבה זו כו' אין לי אלא הבא ואין לו גבחת. הבא ויש לו גבחת מניין ת"ל סלעם אין לי הבא ואין לו זנב הבא ויש לו זנב מניין ת"ל חרגול אין לי הבא וכו' הבא וראשו ארוך מניין. כו' סלעם דכתב רחמנא ל"ל תיתי מארבה וחרגול מה לארבה שכן אין לו גבחת הרי חרגול דיש לו גבחת מה לחרגול דיש לו זנב הרי ארבה דאין לו זנב סלעה ל"ל אם אינו ענין לגופו ת"ע לראשו ארוך. חגב שיהא שמו חגב:

פסוק כג

אשר לו ארבע. הא אם יש לו חמש הרי זה טהור.

שקץ הוא. לרבות עירובן ופרט לצירן (ר"ל מדלא כתיב הם כאשר כתיב בכלם וכתיב הוא משמע בעצמו דוקא לרבות עירובן ולא צירן:

פסוק כד

ולאלה תטמאו. יכול לכל האמור בענין כו' ת"ל בהמה להוציא את הדגי':

פסוק כו

לכל הבהמה. לרבות את השליל שיהא אבר מן החי ממנו טמא. מפרסת. להוציא את החגבים. פרסה. להוציא עוף טמא (כל הענין אינו מדבר רק לענין טומאת אבר מן החי אבל איסורו נוהג בעוף ועיין בחולין דף ק"ב ע"א) ושסע. להוציא עוף טהור אין לי אלא בהמה טהורה טמאה מנין ת"ל לכל הבהמה. חיה טהורה מנין ת"ל מפרסת. חיה טמאה מניין ת"ל פרסה. שסוע מניין ת"ל שסע. מעלה גרה מניין ת"ל מעלה. כל הנגע כו'. במה הכתוב מדבר אם במיתתן או באבר מן המת הרי אמור אלא באבר מן החי יכול אף בשר הפורש מן החי טמא ת"ל בנבלתם מה נבילה גידין ועצמות אף אבר מן החי כו' ועוד ז' פעמים (הדין פיסק' אינו בת"כ כאן רק לקמן בהך סידרא פ' יו"ד פ' וי"ו) בנבלתם ולא בעור שאין עליו כזית בשר והעור משלים לכזית או רוטב או קיפה כו' יכול שאני מוציא אף עור שיש עליו כזית בשר הנוגע כנגד העור מאחוריו לא יהא טמא ת"ל יטמא. בנבלתם. ולא בעצמות וגידין וקרנים וטלפים. יכול אפי' בחיבורן ת"ל יטמא:

פסוק כז

בנבלתם. ולא בקוליא סתומה יכול אפי' נקובה ת"ל יטמא:

בנבלתם. ולא באלל המפוזר. יכול אע"פ שהוא מכונס ת"ל יטמא. בנבלתם. ולא בעור המפשיט בשטיח כדי אחיזה. יכול שאני מוציא פחות מכשיעור ת"ל יטמא. בנבלתם. ולא בכשני חצאי זתים שע"ג עור שאינה מטמא לא במגע ולא במשא דר"ע ר' ישמעאל אומר כו':

יטמא. ואינו מטמא בגדים:

פסוק כח

והנשׂ'. מלמד שהנושׂ מטמא בגדים. בגד להוציא את הציפא יכול בגד גדול לבן שמטמא בנגעים ובזב. גדול צבוע לבן קטן מניין כו' ת"ל בגדיו ריבה. מניין לעשו' שאר כלים כבגדי' ת"ל יכבס א"כ למה נאמר בגד. בגד הוא מטמא ואין מטמא אדם וכלי חרס. [ור"ל דכתי' יכבס פרט לכלי חרס בגדיו פרט לאדם]. טמאים. מלמד שמצטרפים זה עם זה. יכול נבילה עם מת ת"ל הם. כל הנגע בהם כו'. להביא בהמה טמאה שלא תהא שחיטתה מטהרתה (ר"ל מטומא' נבילה) הולך. זה הקוף. כל הולך. לרבות את הקופד וחולדת הסנאים ואדני השדה וכלב הים. בכל לרבות את הפיל [ר"ל כמו בית בבית כו' נראה שכונתו על בית הידיעה וכן בית של בכל על הפיל הגדול שבחיות והוא ידוע בעבור גדלו]. החיה זו חיה טהורה. ההולכת על ארבע זו חיה טמאה. טמאים. כדלעיל שמצטרפין זע"ז לענין טומא' יכול עם מת ושרץ ת"ל הם. יכול לא יטמאו מחמת עצמם במגע (ר"ל אם נגעו הבגדים בנבילה) ת"ל כל הנגע כו' בין אדם בין כלים. יכול יטמאו

מחמת עצמן במשא (ר"ל אם הבגדים נשאו את הנבילה) ת"ל טמאים המה לכם ואין מטמאין לא אוכלין ולא משקין ולא כלים במשא. והנושא ולא הנישא:

פסוק כט

וזה. זה מג' דברים שנתקשה משה עד שהראה לו כו' (מנחות כ"ט ע"א):

וזה. להביא דמו שמטמא כבשרו. יכול שהוא מכשיר את הזרעים ת"ל לכם. הטמאים. לאסור צירן ורוטבן (חולין קי"ב ע"ב). בשרץ. להביא את העכבר שחציו בשר וחציו אדמה שמטמא. על הארץ. להוציא את שבים. השורץ. לרביא ירד לים שמטמא. דבר אחר השורץ להביא ספק טומאה ביבשה שהוא טמא. על הארץ. להוציא ספק טומאה בים שהוא טהור (אינו בת"כ רק בנזיר דף ס"ד ע"א) והצב למינהו. להביא חברבר ונפלים וסלמנדריא. וכשהי' ר"ע מגיע לפסוק זה הי' אומר מה רבו מעשיך ה'. יש בחיות כו':

פסוק ל

האנקה. זו יילא כתרגומו. תנשמת זו אוות (גי' הערוך באות או בואת) שבשרצים:

פסוק לא

אלה הטמאים לכם בכל השרץ. אין לכם טמאים בכל השרצים רק אלו לפי שכתב ולא תטמאו בהם לטומאת הגויה יכול אין לי אלא בעלי העצמות כו' הטמאים לרבות את עורותיהן כבשרן יכול של כלן ת"ל אלה. האנקה כו' למינהו. הפסיק הענין [ור"ל דג' תיבות אלו. לכם. בכל. השרץ דרש הטמאים עם כל א'. לכם על עורותיהן דאין להשתמש בשרץ רק בעור כמשרז"ל שמונה שרצים כו'. בכל שמצטרפים כו' השרץ. לרבות ביצה) טמאים שמצטרפים זע"ז בשר עם בשר דם עם דם דם עם בשר בין מין א' בין ב' מינים. טמא לרבות ביצת השרץ. יכול אפי' שלא רקמה ת"ל השרץ מה שרץ משרקמה אף ביצה משרקמה. יכול אפי' סתומה ת"ל הנוגע את שאפשר ליגע וכמה תינקב כשעורה שאפשר ליגע כשעורה. כל הנגע בהם במתם. להוציא בחייהם. בהם אפי' שחוטין. בהם יכול בכולן ת"ל מהם יכול במקצתן ת"ל בהם. כיצד במקצתו שהוא ככלו בכעדשה שכן חומט בתחלתו כעדשה ד"א בהם מהם (אינו בת"כ רק בנדה נ"ו ע"א וע"ש) בלחין מטמאין מקצתם אבל יבשים או נשרפו צריך להיות כלו:

פסוק לב

וכל אשר יפל עליו מהם. במה הכתוב מדבר אם במיתתן או באבר מן המת הרי אמור אלא באבר מן החי יכול אפי' תלוי בו כשערה ת"ל אשר יפול כשיפול. יכול בשר מן החי מטמא ת"ל במותם מה מיתה גידין ועצמות אף אבר כו' ובש"ס יליף מכל הנוגע בהם במותם מיתה עושה ניפול. ומכל אשר כו' במותם כעין מיתה שמטמאין לחין ואין מטמאין יבשין [חולין ע"ד ע"א וע"ש בתוספ'] ואעפ"י דבש"ס משמע להיפך היינו לפי

ס"ד אבל לפי המסקנא אינו כן) כל כלי. כל לרבות דרור העגלה וקוסטת המלכים. מכל. להוציא כלי שמחזקת ארבעים סאה בלח שהם כוריים ביבש. כל כלי עץ. להביא שולחן וטבלא ודולבקי. מכל כלי עץ:

להוצי' סולם וקולב ומנורה ומה ראי' ת"ל או שק מה שק מיוחד שמשמש את האדם ואת משמשי האדם אף אני מרבה כו' ומוציא כו' (הך פיסקא עד או עור אינו בת"כ רק בשבת כ"ז ע"א וס"ד ע"א) או בגד. בגד אין לי אלא צמר ופשתים. שאר בגדים מנין ת"ל או בגד. אין לי אלא בגד שלם. בגד ג' על ג' מניין ת"ל או בגד. אריג כל שהוא מניין ת"ל או בגד. או עור יכול אף עורות שבי' ת"ל בגד מה בגד מין הגדל בארץ אף עורות כו' ומניין כשחיבר לו מן הגדל ביבשה שהוא מקבל טומאה ת"ל או עור. או שק. מה שק טווי ואריג להוציא חבלים ומשיחות יכול שאני מוציא אף קלקלי וחבק ת"ל במת וכל מעשה עזים להביא קלקלי וחבק אין לי אלא מעשה עזים מניין מזנב הסוס ומזנב הפרה ת"ל או שק. ומניין ליתן את של זה בזה ת"ל בגד או עור לגז"ש. כל לרבות עורות אהלים. כלי פרט לרצועות עורות וסנדלין. אשר יעשה. לרבות הקלע והקמיע והתפילה. מלאכה. פרט לעור מצה וחיפויו. בהם. פרט לחפויי כלים. מלאכה בהם. ולא העושה מלאכה באחרים להוציא עול ועבות. במים כו'. ולהלן הוא אומר ובא השמש וטהר מה ביאת השמש כאחת אף ביאת הכלים כאחת. וטמא. יכול לכל ת"ל וטהר יכול לכל ת"ל וטמא הא כיצד טהור לחולין מבע"י ולתרומה משתחשך:

פסוק לג

כלי חרס. מניין לשברי כלי חרס ת"ל כל כלי מניין לרבות כלי נתר ת"ל וכל כלי כו':

אשר יפל מהם כו'. להוציא תרנגול שבלע את השרץ ונפל לאויר התנור שהוא טהור:

אל תוכו. תוכו מטמא ולא אחוריו. יכול אף כלי שטף מטמא באוירו ת"ל כלי חרס אל תוכו ולא כלי שטף:

כל אשר בתוכו יטמא. מכאן שמטמ' באוירו מניין שנטמא מאוירו ת"ל תוכו תוכו לגז"ש:

תוכו. ולא תוך תוכו מכאן אמרו חביות כו' יכול אפי' נקבה ת"ל כל אשר כו'. יטמא. ר"ע אומר טמא לא נאמר אלא יטמא לימד על שני שעושה שלישי בחולין:

ואתו תשברו. מלמד שאין לו טהרה אלא שבירה ד"א אותו אתה שובר ואין אתה שובר לא אוכלין ולא משקין על טהרתן:

פסוק לד

כל האכל. להביא מוקף צמיד פתיל בכלי שטף. מכל האכל. פרט למוקף צמיד בכ"ח ונתון לתוך התנור. האכל. אוכל מטמא באוירו של כלי חרס ולא כלים. האכל. אוכל אדם ולא אוכלי בהמה. כל האכל. להביא שחישב עליהן למאכל האדם. אוכל כו' יטמא.

מלמד שמיטמא בכ"ש יכול שיטמא לאחרים בכ"ש ת"ל אשר יאכל בכביצה. אשר יאכל. פרט לאוכל סרוח. אשר ישתה. פרט למשקה סרוח. אשר יבוא עליו מים. אין לי אלא מים שארי משקין מנין ת"ל וכל משק' כו' מה ת"ל מים מה מים שאין לו שם לווי והן ז' כו'. אין לי אלא שמילאן מניין אפי' ירדו מאליהן ת"ל אשר יבוא עליו יכול אפילו שלא חישב עליהן ת"ל אשר ישתה מניין אפי' חישב עליהן לגבל בהן את הטיט ולהדיח בהן את הכלי' ת"ל אשר יבוא עליו יכול אפי' שחישב שירדו לבורו' שיחין ומערו' ת"ל אשר ישתה:

בכל כלי. מה כלי מיוחד שהוא תלוש מן הקרקע. עליו. על מקצתו. יטמ'. שאין אוכל מטמ' אוכל (פסחים י"ד ע"א):

פסוק לה

מנבלתם. ולא עצמות ושניים וצפרנים ושער שלהם. תנור וכירים. מה כירי' שלם אף כו' [ור"ל דנקרא כירים ע"ש שפיתת ב' קדרות וזהו דוקא כשהוא שלם. (עיין בפירוש הרמב"ם פ"ה דכלי' משנה ז') מכאן אמרו תנור שנטמא כיצד מטהרין אותו כו' חלקו לשנים כו' והן שווים כו' תנור שבא מחותך כו'. תנור. יכול אפי' חדש ת"ל כלי חרס מה כ"ח משתגמור מלאכתו כו'. יתץ. פרט לשאין לו נתיצה כגון תנור וכירה של אבן ושל מתכו' מכאן אמרו כו'. יתץ. יכול יותץ וודאי ת"ל וטמאים יהיו לכם מקיים בטומאתן אם רוצה. טמאים אפי' בצואר גמל (שבת קכ"ה ע"א). לכם. כל שהוא לצרכיכם לרבות ידות הכלים מכאן אמרו אבן היוצא כו' יכול שאני מרבה יותר מכשיעור ת"ל הם:

פסוק לו

מעין כו' מקוה יכול אפי' מילא בכתפו ת"ל מעין. אי מה מעין שאין בו תפיסת ידי אדם יצא המניח קנקנים בראש הגג לנגבם ונתמלאו מים ת"ל ובור יכול אף בור שבספינ' ת"ל מקוה מה מקוה שעקרו בקרקע כו' מעין מקוה מיעוט ובור ריבה. יכול מה מעין בכ"ש ובזוחלין אף מקוה בכ"ש ובזוחלין ת"ל אך. ומניין אם טמא יטהרנו ת"ל ומקוה מים יהי' טהור. ומניין שאין מקבל טומאה ת"ל ובור יהי' טהור. ומניין שמקוה מטהר את המקוה בור את הבור בור את המקוה מקוה את הבור ת"ל מעין יהי' טהור כו'. ומניין שהוויתו בטהרה ת"ל יהי' טהור הוויתו בטהרה. (אינו בת"כ רק בזבחים כ"ה ע"ב). ונגע בנבלתם יטמא. אפי' נוגע בתוך המים. ונגע. במגע הם מטמאים ולא במשא:

פסוק לז

וכי יפל מנבלתם. דומיא דנבלתם פרט ליבש שאין מטמא (נדה נ"ו ע"א) (ובש"ס יליף ליבש מבמות' כו' (ומנבלתם ריבה לאבר מן החי שיהא עליו בשר גידין ועצמות) מנבלתם לרבות כלי עצם. ר"י בנו של ריב"ב או' וכל מעשה עזים לרבות כל העשוי מן העזים אפי'

מן הקרניים וטלפי' ועצמות ומנבלתם יליף שאין מטמא מחיים) על כל זרע כו' (אינו בת"כ רק בחולין קכ"א ע"א) מה זרעים שאין סופן לטמא טומאה חמורה אף כו' פרט לעוף טהור שסופו לטמא טומאה חמורה שאין צריך הכשר. (חולין קי"ט ע"ב) זרוע כדרך שמוציא לזריעה:

מניין לזרעים טמאים שזרען שטהרו ת"ל **אשר יזרע טהור**. יכול אעפ"י שלא השרישו ת"ל **הוא**:

פסוק לח

וכי יתן כו' הרי זה בא ללמד שאין השרץ מטמא הזרעים אלא לאחר הכשר. וכי יתן. יותן דומיא דיתן מה יתן דניחא לי' אף יותן דניחא לי'. מים מניין לעשות שאר משקין כמים ומחשבה כנתינה נאמר כאן מים ונאמר בכלי חרס מים מה להלן כו'. מים על זרע. אין לי אלא בזמן שמים ע"ג זרע נתנגב מניין ת"ל ונפל כו' טמא. ונפל מנבלתם. פרט ליבשה שאין יכולה להשרות. לכם. כל שהוא לצרכיכם לרבות הידות מכאן אמרו יד הפרכול כו' יכו' אעפ"י שבסן בגורן ת"ל הוא:

פסוק לט

וכי ימות. מיתה ודאי. מן הבהמה. פרט לטריפה ששחטה. אשר היא לכם. להביא בהמה טמאה שמטמאה במשא:

לאכלה. להביא בן שמנה שלא תהא שחיטתו מטהרתו. הנגע בנבלתה כו':

פסוק מ

והאכל מנבלתה כו'. עיי' רש"י ז"ל:

פסוק מא

שקץ הוא לא יאכל. עיין רש"י ז"ל:

פסוק מב

עד כו'. להבי' הדומה לדומה. לכל השרץ כו' להביא התולעי' שבעיקרי הזיתים והאילנות. ד"א לרבות אפרוח שלא נפתחו עיניה (ביצה דף וי"ו ע"ב):

פסוק מג

אל תשקצו כו' בכל השרץ כו'. לרבות את שבפירות אם פירשו לארץ וחזרו שאסורין:

ולא תטמאו בהם ונטמתם בם. מכאן רמז לטומאת הגויה. אין לי אלא טומאה חמורה. טומאה קלה מניין שפוסלת הגויה ת"ל ונטמתם בם. בהם ולא בחלבן כצ"ל בת"כ [ור"ל דלאו ולא תטמאו קאי אנבלת בהמה טהורה דהוא לאו שבכללו' כמ"ש רש"י ורמז שנטמא באכילתן וקאמר ונטמתם לימד על אופלין ומשקין שנטמאו בנבילה שמטמאין את האדם ור"ל דז"ש בם דבר הנוגע בנבילה וז"ש בגמרא. (יומא דף פ' ע"ב) ונטמתם בם מכאן רמז לטומאת הגויה ופשטא דקרא על טומאת הנפש ואמר בהם פרט לדמן וחלבן

דטהורין מטומאת נבילה ואוכלין הנוגעין בהן טהורין]. ולא תטמאו בהם ונטמתם בם ולא תטמאו את כו'. ג' טומאות. (יומא דף ל"ט ע"א) אדם מטמא עצמו מעט מטמאין אותו הרבה. מלמט' מטמאין אותו מלמעלה. בעוה"ז מטמאין אותו בעה"ב. וכן ג' קדושות כאן והתקדשתם. והייתם קדושים. כי קדוש אני. אדם מקדש עצמו מעט. מקדשין אותו הרבה. מלמטה. מקדשין אותו מלמעלה. בעה"ז. מקדשין אותו לעוה"ב:

פסוק מד

כי אני ה'. כשם שאני קדוש שאני ה' אלהיכם. כך והתקדשתם קדשו עצמיכם מלמטה. כשם שאני פרוש כו'. (ברכות נ"ג ע"ב) והתקדשתם זו מים ראשוני'. והייתם קדושים זו מים אחרונים. כי קדוש זו שמן. אני זו ברכה. ולא תטמאו כו' בכל השרץ הרמש על הארץ. אעפ"י שאינו פרה ורבה:

פסוק מה

כי אני ה' המעלה כו'. על מנת כן הוצאתי אתכם מארץ מצרים. שכל המודה בעול מצותי מודה בי"מ וכל הכופר בעול מצותי כופר ביציאת מצרים:

בד' מצות א' בעשה וג' בל"ת. בציצית. ובמשקולת. ובריבית. ובשרצים. נאמר יציאת מצרים ר"ל אני הוא שהבחנתי בטפה של בכור כו'. אני הוא שמבחין בתולה קלא אילן בבגדו ובטומן משקולת במלח. ובתולה מעותיו בנכרי. ובמערב קרבי דגים טמאים עם קרבי דגים טהורין ומוכרן לישראל:

להיות לכם לאלהים. בע"כ. והייתם קדשים כנ"ל:

פסוק מו

(מכאן עד הכשירו בסי' אחד עיין בחולין כ"ז ע"ב): **זאת תורת הבהמ' והעוף כו'**. באיזה תורה שוותה בהמה לעוף ועוף לבהמה מה בהמה בשחיטה אף כו' אי מה עוף ממול ערפו כו'. אף בהמה כו'. ת"ל ראשו. ראשו של עוף ממול ערפו ואין ראשה של בהמה ממול ערפה. אי מה עוף בסימן אחד דכתיב בחטאת ומלק ולא יבדיל אף בהמה בסימן אחד ת"ל זאת. בר קפרא תני זאת תורת הבהמה והעוף כו'. הטיל הכתוב עוף בין בהמה לדגים לחייבו בב' סימנים אי אפשר שכבר הוקש לדגים לפוטרו בלא כלום א"א שכבר הוקש לבהמה הא כיצד הכשירו בסימן אחד:

וכל נפש החיה. אלו הדגים. ולכל נפש כו'. אלו החגבים:

פסוק מז

להבדיל בין הטמא ובין הטהר כו'. כל הפסוק עיין רש"י ז"ל:

פרק יב

פסוק ב

בני ישראל. ולא נכרים. אשה. לרבות גיורת וש"מ ואינה משוחררת. כי תזריע. ממקו' שמזרעת פרט ליוצא דופן. וילדה. פרט לשילדה לפני הדיבור יכול להוציא את שעיברה לפני הדיבור. ת"ל תלד אין הדבר תלוי אלא בלידה. וילדה. לרבות אפי' לא כלו לו חדשיו: **סנדל ושפיר מרוחם ושליא ויוצא מחותך מניין ת"ל תזריע וילדה כל זרע שתלד**. זכר. לרבות את המת. יכול אף המפלת כמין דגים חגבים שקצים ורמשים ת"ל זכר מה זה מיוחד שיש בו מצורת אדם כו'. וטמאה. ולא הולד טמא יכול המפלת גוף שאינו חתוך ושיש לו ב' גבין וב' שדראות יהא אמו טמאה לידה ת"ל וטמאה כו'. וביום השמיני. מה זה מיוחד שראוי לברית שמונה יצא כו'. [בת"כ איתא לבריית נשמה אולם בגמרא נדה דף כ"ד ע"ב הגירסא כמו כאן ועיין בק"א] וילדה כו'. וטמאה כו'. שתספור שבעה לולד אחרון. שבעת ימים יכול מפוזרין. ת"ל כימי נדתה מה שם סמוכין אף כאן סמוכים ומה ימי נדתה שאין ראויין לזיבה אין ספיר' ז' עולין לה אף ימי לידת' כו'. תטמא. לרבות את בועלה ולרבות את הלילות ולרבות את היולדת בזוב שצריכה ז' נקיים:

פסוק ג

וביום השמיני ימול בשר ערלתו. וביום ולא בלילה. וביום. כל היום כשר למילה אלא שזריזין כו'. אין לי אלא הנימול לשמיני. לתשיעי כו' ושאר כל הנימולין מניין שיהא ביום ת"ל וביום וביום אפי' בשבת. ימול בשר. אפילו יש שם בהרת יקוץ. ערלתו. ודאי דוח' שבת ולא ספק ואנדרוגינו' ונולד בה"ש. ונולד מהול. שבש"א צריך להטיף כו':

פסוק ד

ושלשים. יכול מפוזרין ת"ל יום מה יום כלו כא' כו'. ושלש' יכול אפי' מפוזרין ת"ל ושלשים מה שלשים סמוכים אף כו'. תשב. להביא המקשה בתוך י"א יום שהיא טהורה יכול אף בימי נדה ת"ל דותה תטמא. בכל קדש. יכול אף מעשר ת"ל ואל המקד' מה מקד' שיש בו נטיל' נשמ' כו' יכול מה מקדש שחייב כרת יצא תרומ' ת"ל בכל קדש. יכול מה קדש בנגיעה אף מקדש דוקא בנגיעה ת"ל לא תבא. (אינו בת"כ רק הוא דעת ר"ל דלוקה על הנגיעה והוא ביבמות דף ע"ה ע"א זבחים ל"ג ע"ב. מכות י"ד ע"ב) בכל קדש כו' ואל המקדש. מה מקדש שיש בו נטילת נשמה אף קדש ואיזה זה אכילה ואפקיה רחמנא בלשון נגיעה לחייב ל"ת על נגיעה. ואל המקדש לפי שנאמר והזרתם כו' בטמאם את משכני. יכול אפי' מאחוריו ת"ל ואל המקדש לא תבא. אין לי אלא יולדת הקלה שאר טמאי' מניין ת"ל למעלה בני ישראל הרי בני ישראל כיולדת שאין מטמאין אלא מתוכו:

עד מלאת ימי טהרה. לרבות שמונים של נקבה. ואם נקבה. אין לי אלא נקבה טומטום ואנדרוגינוס מניין ת"ל ואם נקבה תלד אין הדבר תלוי אלא בלידה (אינו בת"כ רק בכריתות ז' ע"ב) רש"א תלד לרבות לידה אחרת ומה היא יוצא דופן כו' ורבנן כו'. (נדה מ"ס ע"א) שבועים ב' שבועות:

פסוק ה

תשב. לרבות המקשה בתוך שמוני' של נקבה שכל דמיה טהורים עד שתצא הולד ור"א מטמא כו'. ובמלאת כו' תביא. אינה מביאה בתוך מלאות ואם הביאה לא יצאה יכול לא תביא על ולדות הראשונות ת"ל תביא. לבן. על כל בן. לבת. על כל בת (אינו בת"כ רק בנדה דף מ"ם ע"א) ורש"א לבן מכל מקום. לבת מכ"מ אפי' טומטו' וארדרוגינוס. או לבת. להביא המפלת אור לשמונים ואחד שבש"א כו'. בן שנתו. שנתו שלו ולא שנה של מנין עולם. או תר. או זה או זה ולא בהמה. אל פתח אהל מועד אל הכהן. מלמד שמטפל כו'. והקריבו. אחד לבד מעכב ואיזה ת"ל וכפר מה מכפר בכ"מ חטאת שנא' למטה א' לחטאת וכפר. וטהרה. לאכול בזבחים ממקר. שכל דמים אינו אלא מן המקור. דמיה דמים הרבה האדו' והשחור כו'. זאת תורת היולדת (עד אבל בחד עבורא. אינו בת"כ רק בנדה מ"ם ע"א) מלמד שמביאה קרבן אחד על ולדות הרבה. יכול תביא על לידה שלפני מלאת ועל לידה שלאחר מלאת כאחת ת"ל זאת ורבנן אי מזאת סד"א ה"מ בתרי עיבורי אבל בחד עיבורא בחד קרבן סגי ת"ל לבן או לבת:

פסוק ח

אחד. לפי שנאמ' האחד חטאת שאם הביאה חטאתה תחילה תביא עולתה ממין חטאתה מניין שאם הביאה עולתה תחלה שתביא חטאתה ממין עולתה ת"ל א' לעולה. א' לעולה וא' לחטאת לא הקדימה כו'. עיין רש"י ז"ל. ולקחה (אינו בת"כ רק ביומא מ"א ע"א) ולהלן הוא אומר ועשה הכהן מלמד שהקינין מתפרשת בלקיחת בעלי' או בעשיית הכהן:

פרק יג

פסוק ב

אדם [**אינו בת"כ רק בנדה דף מ"ד ע"א**] **לרבות אפי' תינוק בן יומו שמטמא** בנגעים. כי יהיה. מן הדיבור ואילך. בעור בשרו. הואיל ונאמר ושער בנגע הפך לבן אין לי אלא מקום שראוי לגידול שער מקום שאין ראוי מניין ת"ל בעור בשרו ריבה. ספחת טפילה לשאת ולבהרת זהו לדברי חכמי' [ולר"מ ספחת זו שני' לבהרת ומראהו עמוק שני' לשאת] ומראה הנגע עמוק לרבות מראה רביעית. הוא פרט לחמישי' והיה. שמצטרפין זע"ז. בעור בשרו. של נראה. מכאן אמרו וכו' וחכמים אומרי' בבינוני. לנגע. מלמד שמצטער ממנו. אחרו' רואין ומצטערין מניין ת"ל לנגע. צרעת. כגריס. והובא אל אהרן. מניין שאף

לכהן אחר ת"ל הכהן. מניין לרבות בעלי מומין. ת"ל מבניו. יכול אף חללים ת"ל הכהנים. ומניין לרבות כל ישראל ת"ל או אל אחד. א"כ מה ת"ל מבניו הכהנים שטומאה וטהרה ביד כהן. כיצד חכם שבישראל רואה ואומר לכהן אפי' שוטה אמור טמא והוא אומר טמא אמור טהור והוא אומר טהור. ד"א לפי שהוא אומר על פיהם יהיה כל ריב וכל נגע מקיש ריבים לנגעים מה נגעים ביום אף דינים ביום ומה ריבים שלא בקרובים אף נגעים שלא בקרובים יכול מה ריבים בג' אף נגעי בג' ת"ל או אל אחד שכהן א' רואה:

פסוק ג

וראה הכהן. שיהא עיניו בו בשעה שרואה אותו. בעור הבשר. שיראה כל הבשר עמו כלו כאחד. ושער. מיעט שער שנים:

ושער בנגע. להבי' את שבתוכו ושוכב חוצה לו פרט לשחוץ לו ושוכב בתוכו. בנגע הפך לבן. ולא הקודם מכאן אמרו אם בהרת קדמה כו':

ושער בנגע הפך לבן. מכאן אמרו ב' שערות עיקרן משחיר וראשן לבן טהור עיקרן מלבין וראשן משחיר טמא:

ומראה עמוק. ולא ממשו עמוק. ומראה הנגע עמק. ולא מראה שער לבן עמוק. נגע וכו' וראהו כו' מניין שאין מסגירין וכו' יכול ל"י הרי את מוסגר בזה ובזה ומוחלט בזה ובזה כו' ת"ל נגע וראהו. צרעת וראהו:

וראהו. כלו כאחת שאם היה בראש חוטמו ובראש אצבע ושופע הילך והילך טהור מכאן אמרו כ"ד אברים שאין מטמאים משום מחי'. וטמא אתו. פרט לתולש סימני טומאה עד שלא בא אצל כהן:

פסוק ד

בהרת לבנה. מלמד שבהרת לבנה מניין לשאת ת"ל למטה שאת לבנה מניין לשאר מראות ת"ל ואם בהרת יכול שהיא שלישי למראות כשם שהיא שלישית לכתוב ת"ל לבנה היא היא לבנה ואין למעלה ממנה וכמה לבנוניתה כשלג שנא' מצורעת כשלג. יכול הכל מראות שלג ושאר מראות טהורין ת"ל בהק טהור ממנו ולמעלה טמא. ושערה ולא שער מחייתה מכאן אמרו בהרת כגריס ובה מחי' כעדשה ושער לבן בתוך המחיה טמא מפני שער לבן. הלכה שער לבן טמאה מפני המחיה. ור"ש מטהר כו':

ושערה. ולא שער מקצתה מכאן אמרו בהרת היא ומחייתה כגריס ושער לבן בתוך הבהר' הלכה המחיה טמאה מפני שער לבן הלכה שער לבן טמאה מפני מחי' ור"ש מטהר. ושערה לא הפך לבן. הא יש בה שער שחור אינה ממעטת מכגריס וכ"ש שערות לבנות ואפי' הן הרבה:

פסוק ה

ביום. ולא בלילה יכול כל מראה היום כשר ת"ל לכל מראה עיני הכהן. מה כהן פרט לשחשך מאור עיניו אף היום מכאן אמרו רואין את הנגעים בשחרית כו'. עמד בעיניו. שאם העיז וכהה. כהה והעיז הרי היא כמו שהיתה. לא פשה. שאם כנס ופשה. פשה וכנס הרי היא כמו שהיתה. והסגירו כו' שנית. שיום ז' עולה לכאן ולכאן בין לפניו בין לאחריו:

פסוק ו

וראה הכהן כו' שנית. כהן שראה בראשון ואם מת רואה כהן אחר:

והנה כהה. יכול למטה מד' מראות ת"ל הנגע. הנגע יכול במראיו ת"ל והנה כהה הא כיצד מן הכהה ולא למטה מד' מראות. ולא פשה כו' מספחת. אעפ"י שלא נשתנו מראיה. וכבס בגדיו. מלטמא משכב ומושב. וטהר. מפריעה ופרימה ותגלחת וצפורים. [הוא במגילה ח' ע"ב וע"ש ברש"י] ד"א וטהר טהור השת' מלטמא בביאה למפרע. ואם כו' יכול יהא מסולק ת"ל ואם תפשה טמא. אין לי אלא כמרא' שלא כמרא' מניין ת"ל ואם כו' יכול הפשיון מטמ' בתחיל' ת"ל אחרי הראתו אל הכהן יכול אם רואה הכהן שפושה והולך יזקק ת"ל לטהרתו אינו חקק אלא משעה שרואה אותו אם לטהרה אם לטומאה:

פסוק ח

צרעת היא. צרעת מלמד שאין הפשיון מטמא אלא בד' מראות. היא פרט לפשתה לבהק:

פסוק ט

נגע כו' למדנו לשאת שמטמא במחיה מניין לכל שאר המראות ת"ל נגע צרעת. כי תהיה ששה פעמים. [הוא בת"כ ריש פ' נגעים ומ"ש וי"ו פעמים היינו א' תחילת נגעים ב' כאן ג' גבי שחין ד' גבי מכוה ה' גבי נגעי ראש וי"ו גבי בהק] פרט לקודם הדיבור. ופרט לנכרי עד שלא נתגייר. ופרט לקטן עד שלא נולד. ופרט לקמט ונגלה:

ופרט לראש וזקן עד שלא נקרחו ופרט לשחין ומכוה וקדח המורדין. באדם. להביא את הבא כלו לבן שהמחי' מטמאתו:

פסוק י

וראה כו' קראו לו לראות נגע א' וצמח בו נגע אחר מניין שזקוק לו ת"ל וראה כו'. והיא הפכה. ולא שהפכתה חברתה זו שער פקודה שעקביא בן מהללאל מטמא וחכמים מטהרין א"ר עקיבא כו'. והיא הפכה כלה את כלה ולא כלה את מקצתה כיצד בהרת כחצי גריס ובה שערה אחת כו'. שער לבן מעוט שער שנים מחיה יכול כ"ש ת"ל שער לבן ומחיה מה שער לבן מקום ב' שערות אף מחיה כו'. יכול עד שתהא בה שער לבן ומחי' ת"ל צרע' נושנת היא. היא טמא' וא"צ ד"א לסעדה א"כ למה נאמ' שער לבן ומחי'

עד שיהא בה לקבל שער לבן ומחיה יכול שער לבן מצד זה ומחיה מצד זה ת"ל בשאת עד שתהא מבוצרת הא כיצד ב' שערות מכל רוח מרובעות ונמצא ל"ו שערות מקום הבהרת כגריס מרובע. בשר חי ולא הבוהק:

פסוק יא

צרעת. בנין אב לכל צרעת שהן כגריס. נושנת. מלמד שהיא מטמא למפרע. (ר"ל אף אם קדמה המחיה לבהרת) היא. מלמד שמטמא הפוכה:

וטמאו הכהן לא יסגרנו. אין מסגירין את המוחלט. לא יסגרנו כי טמא. אין מחליטין את המוסגר. ואם פרוח תפרח. אין לי אלא הפורח בבת אחת. פורח' וחוזרת מנין ואין לי אלא ממטה למעלה ממעלה למטה מנין ואין לי אלא מטמאה לטהור' מטהורה לטמאה מנין ת"ל ואם פרח תפרח מ"מ. אין לי אלא פריחה מטהרת בשאת בשאר מראות מניין ת"ל הצרעת:

פסוק יב

וכסתה הצרעת. ולא הבוהק:

את כל עור הנגע. עור הראוי לקבל נגע פרט לשחין ומכוה המורדין או אינו אלא עור הראוי לקבל נגע כגרים דוקא ת"ל כלו הפך לבן:

מראה עיני הכהן. פר' לבית הסתרי':

לכל מראה עיני. פרט לכהן שחשך מראיתו מכאן אמרו כו'. את כל בשרו. להביא בין אצבעות ידים ורגלים. ד"א מניין לפרח בכלו אבל לא כחצי עדשה סמוך לראש או לזקן לשחין או למכוה כו' וחזר ראש וזקן ונקרחו השחין ומכוה ונעשה צרבת יכול יהא טהור ת"ל את כל בשרו עד שתפרח בכלו. אין לי פריחה מטהרת אלא לאחר חליטת מחי' בתחלה. מניין לאחר החלט מחיה בסוף שבוע ראשון בסוף שבוע שני לאחר החלט שלאחר הפטור וכן בשער לבן ובפשיון בכלן ופריחת הסגר ת"ל וטהר לרבות את כלן:

פסוק יג

הוא. ולא הפורח מן הטהור:

פסוק יד

וביום. יש יום שאתה רואה ויש יום שאי אתה רואה מכאן אמרו חתן כו' עיין רש"י ז"ל:

וביום הראות בו. בא ללמד על ראשי אברים שנתגלו שיהיו טמאים. יכול כ"ש ת"ל בשר חי מה בשר חי האמור להלן בכעדשה אף כאן בכעדשה כו' דר"מ כו'. בו מניין אתה אומר פרח בכלו אבל לא בראש וזקן כו' חזר הראש והזקן ונקרחו כו' יכול יהא טמא ת"ל בו בהפך אם חוזר טמא הא אם חוזר בראש וזקן וכו' אין טמא. בשר חי החוזר טמא ולא הבוהק החוזר טמא ולא השער לבן:

פסוק טו
וטמאו. בא ללמד על ראשי אברים שנתגלו שטמאים אין לי אלא אחר פריחת החלט בתחלת מחיה מניין אחר החלט מחי' בסוף שבוע ראשון פו' ת"ל וראה הכהן הבשר החי וטמאו לרבות את כלן. הבשר החי טמא הוא צרעת הוא. הוא להוציא את הבא כלו לבן שחזרו בו ראשי אברים שהוא טהור. אין לי אלא מתוך הפטור מתוך החלט מתוך הסגר מניין ת"ל טמא הוא צרעת הוא להוציא את כולן שטהור:

פסוק טז
או כי ישוב כו'. בא ללמד על ראשי אברים שנתגלו יחזרו ונתכסו שטהורים ומניין שאפי' מאה פעמים נתגלו ונתכסו טהור ת"ל או. ונהפך ללבן. אפי' למראה בוהק. אין לי ראשי אברים שנתגלו וחזרו ונתכסו שטהורין אלא לאחר פריחת החלט מחיה בתחלה. מניין אחר כו' ת"ל:

פסוק יז
וטהר הכהן את הנגע טהור הוא. טהור לרבות את כלן. הוא. להוציא את שבא כלו לבן בתחלה שהוא טמא:

פסוק יח
ובשר כו' שחין. יכול מורד ת"ל ונרפא יכול צלקת ת"ל שחין הא כיצד עד שתקרום כקליפת השום וכה"א למטה צרבת השחין אין לי אלא עלה מאליו מניין לקה בעץ כו' ושלפני הדיבור בנכרי עד שלא נתגייר בקטן עד שלא נולד ת"ל שחין שחין ריבה. א"ל אלא שחין שיש לו היכן שיפש' שחין שא"ל היכן שיפש' מניין ת"ל בו. א"ל אל' בזמן שמקצתו בהר' וכלו שחין כלו בהרת וכלו שחין מניין ת"ל בו אפי' בכלו. בעורו אפילו בכלו:

פסוק יט
והיה במקום. שתקדום השחין לשאת כיצד היה כו' שאת לבנה חלקה בהרת לבנה אדמדמת פתוך מעורב בב' מראות לובן ואודם. מניין ליתן את האמור בשאת בבהרת ואת האמור בבהרת בשאת ת"ל נגע צרעת. מראה שפל. מניין לרבות שוה וגובה ת"ל ושפלה איננה כו':

פסוק כ
בשחין פרחה. אבל לא בעור הבשר אין לי שאינו פושה לעור הבשר למכוה מניין ת"ל ואם תחתיה כו':

פסוק כא
ואם יראנה. כלו כאחת. והנה אין בה. ולא בחוט היוצא ממנה יכול אפי' יש בה רוחב ב' שערות ת"ל והנה אין בבהרת כו'. תפשה. יכול הואיל ונאמר ביום השביעי ואם פשה

כו' אין לי אלא פשיון שמטמא בשביעי שמיני כו' מניין ת"ל פשה תפש' החליטו בשער לבן כו'. וטמא הכהן אתו. את הודאי הוא מטמא ולא הספק כיצד ב' שבאו אצל כהן כו':

פסוק כג

ואם תחתי' כו' צרבת. שיהא מקומ' צרוב וניכר:

וטהרו הכהן. וודאי ולא ספק:

פסוק כד

או בשר. חלק הכתוב. שאין שחין ומכוה מצטרפין זע"ז לא שאינו ידוע אם שחין או מכוה הוא אלא כחצי גריס שחין וכחצי גריס מכוה:

מכות. יכול מורדת וכו' ת"ל מכות אש וכה"א צרבת המכוה כו' אין לי אלא נכוה באור נכוה בגחלת כו' שלפני הדיבור כו' ת"ל מכוה מכוה ריב'. לבנה אדמדמ' כו'. מניין לרבות שאר מראות ת"ל או לבנה:

פסוק כז

אם פשה תפשה. לרבו' אף לאחר הפטור. החליטו בשער כו'. צרע' ג' פעמי' בפרש' זו צרעת כגרים. צרע'. ליתן את האמור בשאת בבהרת ואת האמור בבהרת בשאת. צרעת. ליתן האמור בשחין במכוה והאמור במכוה בשחין. היא ג"פ. היא אין מטמא במחיה בתחלה בסוף שבוע לאחר הפטור. היא פרט לשפשתה לבוהק היא אין לה מראה חמישית:

פסוק כט

ואיש. להביא נתק בתוך נתק דר"ע. א"ל אלא איש ואש'. טומטו' ואנדרוגינו' מניין ת"ל או:

בראש או בזקן. מלמד שאין מצטרפין זה עם זה:

מניין שאין פושין מזה לזה ת"ל צרעת הראש או הזקן. בראש או בזקן. אפי' בא' מהן:

פסוק ל

מראהו עמק. מנין השוה והגבוה ת"ל אין מראהו עמק א"כ מה ת"ל מראהו עמק מה מראהו עמוק בידי שמים כו' פרט לשנתקו אדם:

ובו. להביא את שבתוכו:

שער צהוב. לא אדום ושחור ירוק ולבן והוא כתבנית זהב:

דק. לקוי קצר פו' יכול יהא מוסף על ד' מראות שבעור הבשר ת"ל וטמא אתו כו'. יכול יטמא מקום בהרת ת"ל נתק הוא. יכול תהא בהרת מטמא בראש ובזקן ת"ל צרעת הראש או הזקן הוא אין לראש וזקן אלא נתק בלבד. נגע הנתק. אר"ש וכו':

פסוק לא

נגע הנתק. מה נגע בכגריס כו' וכשה"א למטה נגע הנתק מה נתק שאין הפשיון לתוכו אף נגע כו'. ושער שחור. מניין אף לבן ואדום וירוק ת"ל ושער א"כ מה ת"ל שחור שחור מציל ולא צהוב ואיזה צהוב שאין מציל אחת צהובה כו':

אין בו. עד שיהא מבוצר מכאן אמרו ב' נתקים זה בצד זה כו':

ושער שחר אין בו. הא יש בו טהור. או אינו אלא טמא כשה"א ואם בעיניו וכו'. ביום השביעי. ולא בלילה:

פסוק לב

ולא היה בו. רי"א שמטמא אפי' אינו הפוך כו'. ומראה כו'. ולא ממשו, והתגלח. אין צריך כהן ולא תער ואפי' נזיר. יכול אפי' ספק דוחה את הנזיר ת"ל ואת הנתק כו'. לא יגלח. וכי מה יש בו. אלא סמוך לנתק מניח ב' שערות כו'. מניין לתולש סימני טומאה עובר בל"ת ת"ל ואת הנתק כו'. וכבס בגדיו כו'. יכול מסולק ת"ל אחרי טהרתו. אין לי אלא אחר הפטור מניין אף בסוף שבוע ראשון בסוף שבוע שני ת"ל ואם כו'. החליטו בשער לבן והלך לו כו':

פסוק לו

לא יבקר כו'. מלמד שהשער הצהוב החוזר לאחר הפטור שמטמא ושער צהוב ופשיון מטמא זה בלא זה ושאין מסגירין את המוסג' כו'. בעיניו אין לי אלא בעיניו בעיני בנו בעיני תלמידו מניין ת"ל ואם בעיניו עמד וכו'. ושער שחר. מניין אף ירוק ואדום ולבן ת"ל ושער. צמח בו. אע"פ שאינו מבוצר אין לי אלא צומח בתחלה צומח בסוף מנין ת"ל שער שער ריבה. נרפא הנתק. להביא נתק בתוך נתק טהור הוא. יכול ילך לו ת"ל וטהרו הכהן יכול אם אמר הכהן על טמא טהור שטהור ת"ל טהור הוא וטהרו הכהן כו':

פסוק לט

בהק טהור. אין לי אלא משום אום מניין אף משום פסיון ת"ל פרח טהור הוא. יכול יטהר את הבהרת שיצאה ממנו ת"ל בהק הוא יכול יטהר את הבהרת שסמוך לה ת"ל בהק הוא טהור הוא. הוא טהור ואין הבהרת היוצאה והסמוך לה טהור:

פסוק מ

ואיש. להביא נתק הזקן. ראשו מעכבו ואין הזקן מעכבו. מפאת פניו. מנין לרבות את הצדעין מכאן ומכאן ת"ל ואם מפא' כו':

פסוק מב

קרחת וגבח' מה קרחת שאין ראוי לגדל שער אף גבחת כו' פרט ע"י חולי שאינו טמא. מניין אכל נשם וסך נשם ת"ל קרחת קרחת ריבה. איזה קרחת מקדקד שופע לאחוריו ואיזה גבחת מקדקד שופע לפניו. בקרחתו או בגבחתו. מלמד שאינן מצטרפין זה

עם זה. ומניין שאין פושין מזה לזה ת"ל בקרחתו או בגבחתו. נגע לבן אדמדם מלמד שמטמא בפתוף. צרעת. מלמד שמטמא במחיה. פרחת. מלמד שמטמא בפשיון. היא. שאין מטמא בשער לבן. לבנה אדמדמת. מלמד לשאת שמטמא בפתוך. מנין לרבות שאר מראות ת"ל נגע לבן אדמדם. כמראה צרעת עור בשר. בב' שבועות ועור הבשר כזו מה זו מטמא בפתוך כו' ר' אומר מה עור בשר מטמא חלקה כו'. צרעת. כגריס:

פסוק מד

איש אין לי אלא איש. אשה וקטן מנין ת"ל צרוע אם כן מה ת"ל איש לענין שלמטה איש פורם ופורע ולא אשה כו'. טמא יטמאנו הכהן. מלמד שטומאתו בכהן אין לי אלא זה מניין לרבות שאר מנוגעים ת"ל טמא יטמאנו הכהן. הוא. להוציא שאר הטמאים. יטמאנו הכהן. להוציא אחרי' שטומאתן מגופן שאין תלוי בכהן:

פסוק מה

והצרוע. אפי' כהן גדול. פרוע. לגדל שער דר"א רע"א נאמר הויה בראש ונאמר הויה בבגדים מה הויה בבגדים דבר שחוץ מגופו אף הויה בראש דבר שחוץ מגופו:

ועל שפם יעטה כו' כאבל. וטמא כו'. אומר פרוש. אין לי אלא זה בלבד מניין לרבות שאר המנוגעים וכל הטמאים טמא מת ובועל נדה וכל המטמאין את האדם ת"ל וטמא טמא וכו':

פסוק מו

כל ימי אשר הנגע בו יטמא. לא ימים שהיתה בו בהרת ונקצצה. יכול אפי' קצצה מתכוין ת"ל כל ימי. מאימתי טהרתו ר"א כו' וחכ"א עד שתפרח בכלו. בדד ישב. מניין לרבות שאר מנוגעים ת"ל בדד ישב. בדד ישב. שלא ישבו טמאים אחרים עמו. מחוץ למחנה. חוץ לג' מחנות. מושבו. מושבו טמא מכאן אמרו הטמא עומד כו' ר"י הגלילי או' מחוץ למחנה מושבו והבגד לומר על הבגדים שטעונין שלוח חוץ לג' מחנות:

פסוק מז

והבגד. אין לי אלא בגד שלם. שלש על שלש מניין ת"ל והבגד יכול אפי' צמר גמלים צמר ארנבים וכו' ת"ל צמר ופשתי' אין לי אלא שלש על שלש (ר"ל א"ל שנתמעט שא' בגדי' מלטמא בנגעים אלא שלש על שלש. שלשה על שלשה וכו' בגד שלם מניין שלא יתטמא בנגעים בשאר מינים וכ"ה בשבת כ"ו ע"ב) שלשה על שלשה מניין בגד שלם מניין ת"ל בבגד צמר ופשתים. ד"א והבגד לרבות את הכלאים. אין לי אלא צמר ופשתי' הבא בכלו או כלאים הבא בכלו. במקצתו מניין ת"ל והבגד. אריג כל שהוא מניין ת"ל והבגד. אין לי אלא שיש לו להיכן שיפשה אין לו להיכן שיפשה מניין ת"ל והבגד. יכול אפי' צבועין ת"ל בגד צמר או פשתי' מה פשתים כברייתו אף צמר כברייתו. אין לי אלא

צבוע בידי אדם צבוע בידי שמים מניין ת"ל לפשתים או לצמר מה פשתים לבנה אף צמר לבנה:

פסוק מח

או בשתי או בערב. יכול אפי' של נפה וכברה ת"ל לפשתים ולצמר. ומניין להוציא אף של שער ת"ל בצמר או בפשתים. יכול יטמא מיד ת"ל בגד מה בגד משתגמר מלאכתו אף כולן משתגמר מלאכתן ואיזה גמר מלאכתן וכו'. יכול מטמאין בכ"ש ת"ל והבגד מה בגד שיש בו שלש על שלש אף כו'. או בעור. יכול אף עור שבים ת"ל בבגד מה בגד מן הגדל בארץ אף עור מן הגדל בארץ יכול שאני מוציא אף שחיבר מן הגדל בארץ ת"ל בעור. או בעור לרבות עור בהמה טמאה [אינו בת"כ רק בשבת כ"ח ע"א. ושלקה ביד כהן קצץ מכולן ועשה אחת מהן. ד"א בעור ריבה כל עור אפי' של שרצים. יכול מטמא אפי' צבועי' ת"ל בגד מה בגד לבן אף עורות לבנים ר' יהודה אומר או בעור לרבות צבועים רש"א כתוב א' אומר בבגד וכתוב א' אומר בעור הא כיצד צבועים בידי שמים מטמא בידי אדם אין מטמא. יכול אפי' עור מצה וחיפה ת"ל מלאכת עור:

פסוק מט

והיה הנגע כו'. יכול כל מראה ירוק ת"ל ירקרק ירוק שבירוקים אדמדם אדום שבאדומים. ירקרק או אדמדם. מלמד שאינו מטמא בפתוך יכול לא יצטרפו זע"ז ת"ל והיה. בבגד ולא הנימין אין לי אלא בגד שיש בו לעשיר כו' לא לעני ולא לעשיר מניין ת"ל נגע צרעת והראה את הכהן לרבות את כולן:

צרעת. כגריס:

כלי עור. להוציא עור רצועות וסנדלין או יכול שאני מוציא עורת אהלים שהן כלים ת"ל לכל אשר יעשה העור למלאכה לרבות עורות אהלים:

פסוק נ

והסגיר את הנגע שבעת ימים. בתחלה. ביום השביעי. ולא בלילה. כי פשה. זה פשיון הסמוך בכל שהוא. ומניין לרבות את הרחוק ת"ל בבגד יכול כל שהוא ת"ל נגע מה נגע האמור להלן בכגריס אף כאן בכגריס נמצא פשיון הסמוך כ"ש והרחוק בכגרים והחוזר בכגריס. צרעת ממארת עיין רש"י ז"ל. אין לי אלא מוחלט מוסגר מניין ת"ל צרעת כו' אי מה מוחלט ועשאו מוכין טמא ואסור בהנייתו אף מוסגר כן ת"ל צרעת ממארת טמא הוא:

פסוק נב

ושרף כו' בצמר או בפשתי' עיין רש"י ז"ל. אין לי אלא להוציא אומריות של זהב של שיראין שאין מינן מטמאין בנגעים של ארגמן ושל זהורית מניין ת"ל אשר בו הנגע הראוי לקבל נגע וכו':

פסוק נג

והנה לא פשה כו'. זהו העומד:

פסוק נד

וצוה הכהן וכבסו. הצווי בכהן והכיבוס בכל אדם:

את אשר בו הנגע. עיין רש"י ז"ל:

שנית. מלמד שיום השביעי עולה מן המניין בין מלפניו בין מלאחריו:

פסוק נה

והנגע לא פשה. עיין רש"י ז"ל וחכ"א טמא אינו אלא משום עומד הא מה אני מקיים והנה לא הפך הנגע את עינו והנגע לא פשה טמא בכל מין שהוא מטמא לו:

פחתת שיהא כל מראיה שוקעין או אינו פחתת אלא כמראה שני (**והא דכתיב לא** הפך את עינו היינו שלא יצא ממראה הנגע אבל נשתנה וא"כ מניין שיהא מראיה שוקעין) כשהוא אומר היא הרי היא כמות שהיתה הא מה אני מקיים פחתת שיהיו מראיה שוקעין. בקרחתו אנו השחקים:

בגבחתו אלו החדשים. מכאן אמרו סגוס שנראה בו הנגע כו':

פסוק נו

והנה כהה. למראה שני. או כהה למראה שלישי ת"ל והנגע הא כיצד למראה ב' ולא למראה ג':

וקרע. יכול קרע קטן ויקיים בו מצות קריעה ת"ל אתו. יכול יניחנו במקומו ת"ל מן הבגד ינתקנו מן הבגד. יכול ישליך את הקרעים לאשפה ת"ל באש תשרפנו:

פסוק נז

את אשר בו הנגע. לימד על כל הקרעים שטעוני' שריפה נאמר כאן נגע ונאמר בסוף שבוע ראשון נגע מה כאן כהה למראה שני ולא למראה שלישי אף כהה בסוף שבוע ראשון שמכבסו למראה שני ולא למראה שלישי:

ואם תראה עוד. אין עוד אלא מקומו מכאן שטולה עליו מטלית אין לי אלא מקומו מנין לרבות כל הבגד ת"ל בבגד יכול אפי' כ"ש ת"ל עוד מה ראשונה כגריס אף כו' אין לי אלא כמראה. שלא כמראה מניין ת"ל פרחת. או אינו אלא עד שתחזור ותפשה ת"ל היא הרי היא כמו שהיתה:

פסוק נח

אשר תכבס. יכול יקיים בו מצות כיבוס ת"ל וסר. יכול מצד זה לצד זה ת"ל מהם עד שיעקר מכולם:

וכבס שנית. זה לטהרו והראשון' להסגר:

פסוק נט

זאת תורת כו' ונאמר זאת התורה לכל נגע כו'. מקיש כלם לבית מה בית מטמא בביאה אף כו' אי מה בית טעון צפרים אף כו' ת"ל זאת:

לטהרו או לטמאו. כשם שמצוה בארץ כך מצוה בח"ל כשם שמצוה לטהרו כך מצו' לטמאו כהן שמטהרו מטמאו ואם מת כהן אחר רואהו:

תורת לרבות בית עולמי'. זאת. פרט לבמה. תהיה. בזמן הזה. תורת המצורע. תורה אחת לכל המצורעין שיהיו מביאין קרבן זה כו'. ביום טהרתו. מלמד שטומאתו וטהרתו ביום מניין הזאתו ותגלחתו ושחיטת צפרין ביום ת"ל תורת המצרע ביום. יכול אף ליקוח צפרים ושילוח. צפרים וכבוס בגדים ורחיצתו ביום ת"ל זאת ביום כו':

פרק יד

פסוק ב

אל הכהן מלמ' שטומאתו וטהרתו ביד הכהן ומניין שחיטת צפרים והזיית דם צפור ותגלחת בכהן ת"ל תורת כו' יכול אף ליקוח צפרים וכבוס בגדיו ורחיצתו בכהן ת"ל זאת. ביום טהרתו והובא כו' שלא ישהא. זאת תהי' תורת המצר'. בהווייתו תהא הקדים מתן שמן [אינו בת"כ רק במנחו' ה' ע"א] כו'. תורת המצרע. אם נתנגע נגעים הרבה מביא קרבן א' דכתיב תורת המצרע תורה א' למצורעין הרבה:

פסוק ג

[אינו בת"כ רק בכריתות ט' ע"ב וע"ש בתוספות] ויצא הכהן וראה הכהן מת"ל לפי שנא' ויצא. יכול כהן שהי' לפנים מן המחנה יצא הי' במים בנהרות ובמדברות מניין ת"ל וראה הכהן א"כ מה ת"ל ויצא הכהן כהן שאפשר להיות לפנים מן המחנה מטהר את המצורע ואין כהן מצורע מטהר את המצורע. והנה נרפא. שהלך לו נגעו. נגע. שהלך שער לבן. הצרעת. שהלכה המחי'. ומניין אפי' מקצתו ת"ל מן. מן הנגע אפי' מקצת שער לבן. מן הצרעת אפי' מקצת המחיה. מן הצרוע. להביא את שפרחה בכלו שטעון צפרים:

פסוק ד

וצוה הכהן ולקח. הצווי בכהן ולקיחה בכל אדם. למטהר. לשם מטהר בין איש בין אשה בין קטן מכאן אמרו לקח לאיש כשרות לאשה. לאשה כשרות לאיש. לבית כשרות למצורע. למצורע כשרות לבית. צפרים. מיעוט צפרים שתים א"כ מה ת"ל שתי שיהיו

שתיהן שוות ומניין אע"פי שאין שוות כשר ת"ל צפור צפור ריבה. חיות. ולא שחוטות. טהרות ולא טמאות ולא טרפות. ועץ. יכול כל עץ ת"ל ארז אי ארז יכול טרף ת"ל ועץ הא כיצד זו בקעת של ארז:

ושני. יכול פיקס ת"ל תולעת אי תולעת יכול כל צבעים ת"ל ושני הא כיצד זהורית טובה:

ואזב. ולא אזוב יון ולא אזוב כוחלית רומי ומדברי ולא כל אזוב שיש לו שם לווי:

פסוק ה

וצוה הכהן ושחט. הצווי בכהן ושחיטה בכל אדם. ושחט את הצפור האחת. האחת משתים האחת ברורה שבשתים. האחת שאם מתה אחת מהן או שנעשית טריפה יקח זוג לשניה. האחת אל כלי חרש. ולא שתים לכלי חרש. כלי. יכול א' מן הכלים ת"ל חרש אי חרס יכול מקידה ת"ל כלי הא כיצד זו פיילי של חרס. מים חיים. ולא מלוחים ולא פושרים ולא מכזבי' ולא מים מנטפין. ר"א אומר מה מים שלא נעשה בהן מלאכה אף כלי כו' (ור"ל דמקיש כלי למים) רש"א מה מים הברורים שבמים אף צפור הברורה. שבמינה וזו קיפל ומקיש צפור למים:

פסוק ו

את הצפור החיה כו'. כיצד הוא עושה נוטל ארז ואזוב ושני תולעת וכורכן בשירי הלשון ומקיף להם ראשי אגפיים וראש הזנב משל שניה ומזה. בדם. יכול בדם ודאי ת"ל במים חיים אי במים חיים יכול עד שיהיו כלן מים חיים ת"ל בדם הא כיצד מים חיים שדם הצפור ניכר בהם ושיערו חכמים רביעית. ומניין שאם נשפך הדם תמות המשתלחת. מתה המשתלחת ישפך הדם ת"ל את הצפר החיה. את הצפר החי' יקח אתה עיין רש"י ז"ל. השחוטה. ולא המלוקה. הצפור על מים חיים. ולא כלי חרס על מים חיים:

פסוק ז

והזה. לאחר ידו של מצורע וי"א על מצחו. על המטהר מן הצרעת שבע פעמים. ולא טמא מת שבע פעמים. שבע פעמי' וטהרו. הזיית שבע טעון ואין טעון הזיית שלישי ושביעי:

וטהרו יכול יהא מסולק ת"ל ושלח וכבס וגלח ורחץ. יכול יהא כלן מעכבין ת"ל וטהרו ונאמר למטה וטהר מה טהרה האמור למטה בדברי' הנעשים בגופו אף טהרה האמור כאן בדברים הנעשים בגופו:

ושלח. שלא יעמו' בצור וביפו וישלחנ' לים שלא יעמוד בגבת וישלחנ' למדבר שלא יעמוד חוץ לעיר וישלחנה כלפי העיר:

על פני השדה. שמותרת באכילה לאחר שילוח:

פסוק ח

וכבס כו'. מלטמ' משכב ומושב וכבו' השני מלטמ' בגדי' במגע. כל שערו. מה שערו האמור בימי ספרו פרט לבית הסתרי' אף כו' האמו' בימי גמרו פרט לבית הסתרים:

ורחץ כו' במים אפי' במי מקוה (**ר"ל אף שאינו מי' חיי'**) **ורחץ כו' וטה'** ואח' יבא אל המחנה. רחיצ' גופו מעכבתו מליכנוס לפנים ואין צפרי' מעכבתו כו'. מחוץ לאהלו. אין אהלו אלא אשתו שנא' שובו לכם לאהליכ':

שבע' ימי'. ולא ימי חלוטו וכן יותם לא הי' לעוזיהו אלא בימי החלטו:

כל שערו. יכול אף בית הסתרי' ת"ל גבת עיניו מה גבת עיניו בנראה אף כו'. מניין לרבות כינוס ואינו נראה פזור ונרא' ת"ל ואת כל שערו יגלח מיעוט וריבה עיין רש"י ז"ל. ראשו מה ת"ל לפי שנא' תער לא יעבר על ראשו שומע אני אף מצורע כן ת"ל ראשו. זקנו מה ת"ל לפי שנאמ' ופאת זקנם לא יגלחו אף מצורע כן ת"ל זקנו לפי שיש בראש מה שאין בזקן ויש בזקן מה שאין בראש רי"א גבת עיניו ולא ריסי עיניו. יגלח ליתן אחריות לתגלחת בשמיני ותשיעי ואילך. ואת כל שערו יגלח [בת"כ לא נאמר שום פסוק על שיור ב' שערות. אבל הרא"ש בנגעים פ' י"ד מפרש דיליף מנזיר טמא. והתם נדרש בנזיר מ"ב ע"א מן ביום השביעי יגלחנו דמשמע כולו דווקא וע"ש ברש"י ותוספות] הא אם שייר ב' שערות לא עשה כלום:

פסוק י

וביום השמיני. בשביעי יגלח ובשמיני יביא. ואם גלח בשמיני לא [בת"כ הגירסא שלנו יביא בו ביום ואולם בעל ק"א גורס לא יביא כדברי הגאון ז"ל ועיין בתוספות דנזיר מ"ד ע"ב] יביא בו ביום. יקח שני כבשים. מיעט כבשים שנים א"כ מה ת"ל שני שיהיו שניהן שווים ומניין שאעפ"י שאינם שווים שהם כשרים ת"ל כבש כבש ריבה. אחת. שתהא ברורה. אחת מלמד שמביא אחת על נגעים הרבה. שנתה ולא שנה של עולם. ושלשה כו' בלולה בשמן. זו לבהמה. או יכול למנחה עצמה כשה"א והעלה הכהן את העלה ואת המנחה המזבח' לימד שאינו אלא מנחת בהמה. עדיין הדבר צריך תלמוד כשה"א (בפ' נסכים) תעשו על העולה זו עולת מצורע. לזבח להביא חטאתו. או לזבח להביא את אשמו. ריבב"א הרי הוא אומר ואם דל הוא מה מצינו עני שמביא בהמה אחת מביא עשרון א' אבל עשיר שמביא ג' בהמות יביא ג' עשרונים. הא מה אני מקיים ג' עשרונים לבהמה:

ולג שמן. מה ת"ל שהיה בדין שיביא ג' לוגין מה מצינו עני שמביא עשרון אחד מביא לוג א' אבל עשיר שמביא ג' עשרוני' יביא ג' לוגין ת"ל ולג א' שמן:

פסוק יא

והעמיד כו' ואתם. מלמד שטעונים עמידת כלם יכול יטענו תנופות כלם ת"ל האיש ולא חטאת ועולה או אינו אלא להוציא אשה וקטן ת"ל המטהר בין כו':

לפני ה' כו'. שער הניקנור אחוריהם למזרח ופניהם למערב:

פסוק יב

ולקח וכו' ואת כו' מלמד שטעונין תנופה כאח' ומניין שאף אם הניף כ"א בפני עצמו יצא ת"ל אותו. יכול יניף ויחזור ויניף ת"ל תנופה ולא תנופות. לפני ה'. במזרח:

פסוק יג

יכול מקום העמדה תהא שחיטה ת"ל ושחט כו' במקום כו' יכול על טבעתו ת"ל במקום הקודש להכשיר כל הרוחות אין לי אלא האשם ומניין אף החטאת והעולה במקום הקודש ת"ל את החטאת כו'. כי כחטאת האשם כו' מה חטאת מן החולין וביום ובידו הימנית וטעונה כלי ודם מזבח מתירה אף אשם כן אי מה חטאת נתון דמה למעלה אף אשם כן ת"ל תורת האשם [בת"כ הגירסא קדש קדשים הוא. אבל בעל ק"א מקיים גירסת הגאון ז"ל ת"ל תורת האשם וכו'] ואת דמו יזרוק תורה אחת לכל האשמו' כו'. האשם לכהן. ללמד דבר שמכשירו לכהן שהוא מתן מזבח קודם למתן בהונות. האשם הוא. פרט לששחטו שלא לשמו:

קדש קדשים. לרבות לוג שמן של מצורע. הוא. פרט לשחסר כל שהוא:

פסוק יד

ולקח ונתן. מה נתינה בעצמו של כהן אף לקיחה כו' יכול כו'. על תנוך אזן. אי כתוב תוך יכול על תוך ודאי ת"ל נוך אי על נוך יכול על גובה של אוזן ת"ל תוך נוך הא כיצד זה גדר האמצעי:

פסוק טו

מלג השמן ויצק. חסר השמן עד שלא יצק ימלאנו. משיצק יביא אחר בתחילה ר' ישמעאל אומר כו' על כף הכהן מצוה שיצוק לתוך כפו של חבירו לכתחילה. וטבל ולא מספג. וטבל והזה. על כל הזיה טבילה. באצבעו מה כאן מיומנת שבימין כו' שבע פעמים כו' לפני כו' ק"ק. על דם האשם. שיקדים להם הדם או דוקא שיש שם דם ת"ל על מקום דם [חלוקה זו אינו בת"כ רק במנחות יו"ד ע"א] יכול דוק' שנתקנח ת"ל על דם האשם ולמה נאמר על בהן ידו הימני' ועל בהן רגלו וכו' על תנוך אזן הימנית המטהר אזן ללמ' על רציע' [אינו בת"כ רק במנחות יו"ד ע"א] יד ללמד על קמיצה. רגל על חליצה:

פסוק יח

וכפר. שהחטאת לבד מעכבת כפרה:

פסוק כ

והעלה הכהן. מכאן שאברי העולה קודמין לאברי החטאת:

פסוק כא

ואם דל הוא. יכול ממה שהיה ת"ל ואין ידו משגת יכול יש לו ואין מוצא ליקח ת"ל דל:

הוא. ולא נודריו שבערכין עני שהעריך את העשיר נותן ערך עני יכול אף זה כן ת"ל הוא:

ולקח כו' מה ת"ל אחד שיכול שיביא כל השג ידו כמו בערכין ת"ל אחד. לתנופה לכפר. וכי תנופ' מכפר' כו' אלא שאם עשה שירי מצוה כו':

ועשרון. מלמד שכל עשרון ועשרון טעון לוג ר"נ וראבי"א כו' אין לי מביא קרבן עני אלא עני מתחלתו עשי' והעני מנין ת"ל אשר תשיג ידו. הביא אשמו עני והעשיר מנין שיגמו' בעשיר ת"ל את אשר תשיג ידו יכול אפילו הביא חטאתו עני והעשיר. יגמור בעשירות ת"ל א' לחטאת ואחד לעולה:

פסוק לא

על המנחה. שתקדים מנחת בהמה לחטאת העוף:

פסוק לב

תורת אשר כו'. מלמד שעני שהביא קרבן עשיר יצא יכול אפי' עשיר שהביא קרבן עני שיצא ת"ל זאת:

תורת. מלמד שאדם מביא ע"י בנו ובתו ועבדו ושפחתו קרבן עני ומאכילן בזבחים יכול אף ע"י אשתו ת"ל זאת דר"י:

פסוק לד

כי תבאו. יכול לעבר הירדן ת"ל אל ארץ. ארץ המיוחד' יכול משבאו לעמון ומואב ת"ל אשר אני נתן לכם לאחז' עד שיכבשו. כבשו ולא חלקו למשפחות ולא לבני אדם לכ"א ואין כל א' מכיר את שלו ת"ל ובא אשר לו כו':

ונתתי עיין רש"י ז"ל רש"א פרט לנגעי אונסין כו' [ר"ל נגעי רוחות וכשפי' והוא בהוריות יו"ד ע"א' בבית ארץ אחזתכם. פרט לבית בנוי בספינה ובאסקריא על ד' קורות. בבית. להביא הבנוי על ד' עמודים. אחזתכם. ולא ירושלים ר' ישמעאל או' אחזתכם ולא בתי נכרי' וה"ה לבגדיהם:

פסוק לה

ובא אשר לו. שלא ישלח ביד שליח. יכול אף זקן וחולה ת"ל ובא. והגיד כו'. ידקדק הכהן כיצד בא הנגע לביתו. לאמר. יאמר לו הכהן דברי כבושין אין הנגעים באים אלא על לה"ר שנ' השמר כו' כנגע כו' עיין רש"י ז"ל. נראה לי. ולא לאורו מכאן אמרו בית אפל אין פותחין בו חלונות לראו' את הנגעים:

פסוק לו

וצוה הכהן ופנו. הצווי בכהן והפינוי בכל אדם. את הבית. אפי' חבילי עצים דר"י רמ"א עסק הוא לפנוי. ולא יטמא כל אשר בבית. לפי שמצינו בנכנס לבית המנוגע אינו מטמא בגדי' עד שישה' בכדי אכילת פרס יכול אפו' היו שם כלים מקופלין ומונחין על כתפו או בתוך הבית לא יהיו טמאו' עד שישהה כדי אכילת פרס ת"ל כל אשר בבית מיד. ואחר כן. לרבות אחרים כיוצא בהן. נותנין לחתן וכן ברגל. רבי או' כו':

פסוק לז

וראה את הנגע והנה הנגע. מלמ' שאין מטמא אלא בשני גריסין. בקירות ולמט' הוא אומר בקירות צריך שיהא מרובע ד' כתלים יכול דוקא בקירות ת"ל הקיר אפו' קיר א' יכול אפי' באבן א' ת"ל וחלצו את האבנים אין פחות מב' אבנים ר' ישמעאל או' כו'. ר"א בר"ש או' כו'. שקערורת עיין רש"י ז"ל. ירקרקת. ירוק שבירוקין. אדמדמת. אדום שבאדומים. ומראיהן. ולא ממשן:

פסוק לח

ויצא. יכול ילך לביתו ויסגיר ת"ל אל פתח הבית יכול יעמוד תחת השקוף ויסגיר ת"ל מן הבית הא כיצד עומד לצד השקוף ומסגיר. ומניין שאם הסגיר בכל ענין שהוא מוסגר ת"ל והסגיר את הבית מכ"מ:

פסוק לט

ביום. ולא בלילה. והנה פשה. זה פשיון הסמוך בכ"ש. מניין לרבות את הרחוק ת"ל הבית. יכול כו' ת"ל הנגע נאמר כאן נג' ונאמר להלן מה להלן כגריס אף כו'. נ"א פשיון הסמו' כ"ש והרחוק כגריס והחוזר בב' גריסין. בקירת הבי'. ולא בקירות היציע ולא בקירו' האבוס ולא בקירות המחיצה ולא בקירות המגורה:

פסוק מ

וצוה הכהן וחלצו. הצווי בכהן והחליצה בכל אדם. וחלצו. אשר הקצו. והביאו. מלמ' ששניהן חולצין שניהן קוצין שניהן מביאין את האבני'. מכאן אמרו אוי לרשע כו'. יכול אף כותל הסמוך לאויר שניהן חולצין ת"ל ואחר חלץ כו'. יכול אף קרמודים ולבנים ת"ל את האבנים. יכול ב' אבנים בלבד ת"ל אשר בהן הנגע. אתהן מחוץ לעיר. ולא אדם המצורע אלא חוץ למוקף חומה בלבד. אל מקום טמא. שיהא מקומו טמא: (עיין ברש"י ור"ל בעודן במקומן מטמאין את הטהרות):

פסוק מא

יקצע. יכול מבית ומבחוץ ת"ל מבית יכול מן הקרקע ומן הקירות ת"ל סביב. אשר הקצו. יכול צרורות ת"ל עפר יכול אף הנושר ת"ל אשר הקצו:

פסוק מב

ולקחו אבנים כו'. תחת האבנים אין פחות משתים שתים. מכאן אמרו אין חולצין פחות משתים. ואין מביאים פחות משתים. ולקחו אבנים. יכול מצד זה לצד זה ת"ל אחרות. יכול אפי' קרמודין ולבנים ת"ל אבנים:

ועפר. משמע כל עפר אפי' לבנים כו' יכול מצד זה לצד זה ת"ל אחר. יכול אפי' סיד וגפסיס ת"ל עפר. יקח וטח. אין חבירו מטפל עמו בטיחה:

פסוק מג

ואם ישוב. לאותן אבנים. מניין לרבות כל הבית ת"ל בבית. הנגע. ולהלן הוא אומר הנגע מה להלן ב' גריסין אף כו'. ופרח. אעפ"י שלא כמראיו או יכול דווקא פשה ת"ל צרעת ממארת מה צרעת ממארת האמור בבגדים מטמא החוזר אע"פ שאינו פושה אף כו'. יכול אפי' חזר בו ביום ת"ל ואם ישוב ולהלן נאמר ושב מה להלן בסוף שבוע אף כו'. ומניין לעומד בראשון ופושה בשני או עומד בזה ובזה שהוא כפושה בראשון ת"ל צרעת ממארת לג"ש מה בבגדים עומד בראשון ופושה בשני או עומד בזה ובזה כפושה בראשון אף כאן כו':

פסוק מה

אבניו. כל אבניו שנבנו עמו וכן עצו ועפרו. אבניו ולא אבנים שהכניס משנבנה וכן עצו ועפרו:

פסוק מו

והבא אל הבית. כשיכנוס ראשו וריבו. ימי הסגיר. ולא ימים שקלף את נגעו. יכול אפי' מוחלט שקלף את נגעו ת"ל כל ימי:

יטמ' עד הערב. שאין מטמ' בגדים. יכול אפי' שהה בכדי אכילת פרס ת"ל והאכל בבית יכבס את בגדיו אין לי אלא אוכל שוכב מנין ת"ל והשכב בבית יכבס. לא אוכל ולא שוכב מניין ת"ל יכבס יכבס ריבה א"כ מה ת"ל אוכל ושוכב ליתן שיעור בכדי אכילת פרס. יכול אף הבהמה והנכרים מצילין בגדים בבית המנוגע ת"ל יכבס בגדיו כל המטמא מציל בגדים בבית המנוגע וכל שאינו מטמא אינו מצי' בגדים בבית המנוגע. מכאן אמרו הי' עומד בפנים ופשט ידו לחוץ וטבעותיו בידו אם שהה בכדי אכילת פרס טמא. הי' עומד בחוץ ופשט ידו לפנים וטבעתיו בידו ר' יהודה מטמא מיד וחכ"א עד שישהה בכדי א"פ:

פסוק נא

והזה אל הבית. על השיקוף:

פסוק נג

הצפר החיה אל מחוץ לעיר. ר' יוסי הגלילי או' את הצפר החיה אל מחוץ לעיר ואיזה זה דרור:

פסוק נד

זאת התורה לכל כו' מניין לכהן שבקי בנגעים ולא בנתקין. בנתקין ולא בנגעים בנתקין ולא בבתים. בבתים ולא בבגדים וכו' שאין רואה עד שיהא בקי בכולן ובשמותיהן ת"ל זאת התורה לכל נגע כו':

פסוק נז

להורת. מלמד שאינו רואה עד שיורנו רבו. ביום הטמא וכו' מלמד שביום מטמאו וביום מטהרו. זאת תורת וכו' זאת תורת של מוצא ש"ר (ערכין ט"ו ע"ב) נאמר התורה (הוא מדרש רבה ויקרא נ"ח י"ו) כאלו עבר בכל ה' תורות:

פרק טו

פסוק ב

בני ישראל. מטמאים בזיבה ואין נכרים מטמאין בזיבה. ואעפ"י שאין מטמאין בזיבה מטמאין כזבים ושורפין עליהן את התרומה ואין חייבין עליהן על ביאת מקדש:

ואמרתם אלהם. לרבות גרים ועבדים. איש איש. לרבות את הקטן. ר"ש בנו של ריב"ב אומר הרי הוא או' והזב את זובו לזכר ולנקבה. זכר כל שהוא בין גדול בין קטן נקבה בין גדולה בין קטנה:

זב מבשרו. ולא כל בשרו עיין רש"י ז"ל. מבשרו. עד שיצא חוץ לבשרו. מבשרו ולא מחמת ד"א מכאן אמרו בז' דרכי' בודקין את הזב וכו'. זובו (עיין בנדה דף נ"ו ע"א) ולא דם היוצא מפיו ומפי האמה. הוא. ולא ליחה סרוחה ורמה וזיע:

פסוק ג

זאת. להוציא דמעת העין ודם מגפתו וחלב האשה שאין מטמאי' טומאה חמורה וזאת לרבות מימי רגליו:

טמאתו בזובו. ולא באודם:

תהי'. אפי' כל שהוא:

רר בשרו. אפי' כ"ש. למה נאמר אלא שאם ראה ראיה אחת מרובה כשלוש כמגדיון לשילוח שהן כדי שתי טבילות ושני סיפוגין ה"ז זב גמור. רר. ואינו בת"כ רק בנדה נ"ו ע"א) שמטמא לח ואינו מטמא יבש:

או החתים. (בת"כ נדרש החתים אפילו כ"ש. והגאון נקט מה שמשמע לשון הכתוב כדרכו והוא דעת ר"נ בנדה דף מ"ג ע"ב) שצריך כחתימת פי האמה:

מזובו. מקנת זבים מטמאים משכב ומושב. מזובו מקנת זבין טעונין קרבן ומקצת זבין אינן טעונין קרבן ואינו יודע איזהו מנה הכתוב הראשון עיין רש"י ז"ל ד"ה או החתים וכו':

פסוק ד

כל לרבות (**הוא בת"כ לקמן פרק ז' הל' א'**) **אפי' אבן מסמא**. משכב ולא אוכלין ומשקין (ת"כ פ"ד ה' ג') וכלים שמתחתיו לעשותן מדף:

המשכב. המיוחד ולא מחצלת של קנים כו':

אשר ישכב. לרבות סגוס ורדיד וחלוק כו' שמשמשין שכיב' עם מלאכתן:

ישכב. המיוחד לשכיב'. פר' לשאומרי' לו עמו' ונעש' מלאכתינו. עליו. מתחתיו עושה משכב ואין עושה על גביו משכב:

הזב ז' פעמים א' הזב מטמא משכב ואין משכב עוש' משכב וכן ב' במוש' וכן ג' במרכב. ד' הזב ולא בעל קרי ה' הזב ולא אבן המנוגעת. ו' הזב ולא טמא מת ז' הזב ולא המת. וכל לרבות אפי' אבן מסמא:

הכלי. המיוחד ולא כסא של גללים וכו'. אשר ישב. לרבות תיבת הבלנים ושפתחה מצדה ועריבה מב' לוגין ועד ט' קבין שאינו יכול לרחקו בה רגלו אחת. אשר ישב. פרט לכפה סאה תרקב וישב עליה:

פסוק ה

וטמא וטמא. לרבות שכב על המושב או ישב על המשכב:

ואיש אשר יגע כו'. ולא משכב הנוגע במשכב מטמא בגדים:

אשר יגע. בשעת מגעו. פירש אינו מטמא בגדים:

משכבו ולא הגזול. משכבו אם נשבר טהור. במשכבו ולא בחבל פחות או יותר מכשיעור. יכול אף כשיעור טהור ת"ל וטמא:

יכבס. יכול אף ציפה ת"ל בגד אי בגד יכול בגד גדול לבן כו':

פסוק ו

והישב כו' אשר ישב. מקיש לזב מה זב אפי' עשרה מושבות זע"ז ואפי' ע"ג אבן מסמא אף כו'. אשר ישב אפי' אין הזב שם עתה. (בת"כ נדרש מתיבת כלי לרבות אף שהוא ריקן מן הזב וע"ש):

וטמא. לרבות שער וצפורן:

פסוק ז

בבשר. ולא בשירים ונזמים וטבעות. הזב. ולא בעצם ובשר הפורש ממנו ק"ו לפורש מן הטהור. ומה ת"ל או בעצם אדם זה אבר מן החי:

פסוק ח
וכי. לרבות כיחו וניעו ומימי רגליו:
בטהור. עד שיגע בטהור. בטהור ונגע בו או נשאו שהרוק מטמא במשא [נדה דף נ"ה ע"ב]:

פסוק ט
וכל לרבות אפי' יו"ד מרכבות זע"ז אפי' ע"ג אבן מסמא. המרכב. פרט לאוכף שהוא כמושב:

פסוק י
וכל הנגע. בא ולימד על המרכב שיהא הנוגע בו טמא כו' עיין רש"י ז"ל. אותם לרבות זובו ורוקו וכו' עיין רש"י ז"ל:

פסוק יא
וידיו. מה ידיו בנראה אף כו' פרט לבית הסתרים ראב"ע או' מכאן סמכו חכמים לנטילה מן התורה:
לא שטף במים. ללמד אפי' מאה שנים אחר סיפורו:

פסוק יב
וכלי. לרבות כלי נתר. אשר יגע זה הסיטו:
בו. ולהלן הוא אומר אשר תבשל בו ישבר מה להלן מאוירו אף כו' וכל כלי עץ כו' ארשב"א ללמד על אוכלין ומשקין וכלים שע"ג הזב שמטמא מדף:

פסוק יג
וכי יטהר. כשיפסו:
מזובו ולא מזובו ונגעו. מזובו וספר. מקצת זבים טעונים ספירת שבעה:
לו. לעצמו:
שבעת ימים. יכול אפי' מפוזרין ת"ל לטהרתו טהרה אחת:
וכבס בגדיו ורחץ מקיש כיבוס לרחיצה לענין חציצה. לימד לחציצה בכלים:
בשרו במים חיים ולא כלים. בשרו ולא של זבה. וטהר מלטמא כלי חרס בהיסט [מגילה ח' ע"ב.:

פסוק יד
וביום. ולא בלילה:
יקח. שאם הפריש לזיבתו ראשונה לא יביאנו לזיבתו שני':
שתי תרים כו' ובא לפני ה'. מכאן שהוא טובל בעוד שהוא יום:

פסוק טו
ועשה הכהן. שיפריש הכהן וביולדת נאמרה הפרשה בבעלים:
מזובו. מקצת זובו כו':

פסוק טז

ואיש. פרט לקטן. ואיש לרבות בן ט' שנים ויום א':

תצא ממנו. עד שתצא לחוץ:

שכבת זרע. שראוי להזריע:

במים במי מקוה. במים כל בשרו שלא יהא (אינו בת"כ רק בעירובין ד' ע"ב וסוכה וי"ו ע"א ופסחים ק"ט ע"א) חוצץ בין בשרו למים. במים את כל בשרו. מים שכל גופו עולה בהן וכמה שיערו חכמים מ' סאה (אינו בת"כ רק בגמרו' הנ"ל) את כל בשרו הטפל לבשרו:

פסוק יז

אשר יהיה עליו. אפי' על מקצתו. שכבת זרע. ולמטה הוא אומר שכבת זרע מה להלן כברייתה כו' פרט לשנסרחה אף כו':

פסוק יח

ואשה פרט לקטנה. ואשה לרבות בת ג' שנים ויום א'. איש פרט לקטן. אתה. פרט לשלא כדרכה:

ש"ז פרט להעראה. ורחצו. הקיש רחיצתה לרחיצתו במ' סאה ולא יהא חוצץ ופרט לבית הסתרים וכו':

פסוק יט

ואשה לרבות בת יום א' מכאן אמרו בת יום א' לנדה בת עשרה ימים חיבה. כי תהיה. מן הדיבור ואילך. דם. ולא כל מראה ומניין שהוא מן המקור כשה"א וגלתה את מקור דמיה מלמד שמן המקור וכש"הא דמיה מלמד שדמים הרבה טמאים בה האדום והשחור וכקרן כרכום וכמימי אדמה וכמזוג. בבשר' מלמד שמטמאה בפנים כבחוץ. יהי'. לרבות פולטת שכבת זרע. שבעת ימים תהיה. אעפ"י שאינה רואה כל ז'. שבעת ימים תהיה. שיהיו סמוכין:

תהיה. שטובלת בלילה:

פסוק כ

אשר תשב עליו. נאמר כאן עליו ונאמר למעל' עליו מה להלן המיוחדין כו' אף כאן כו':

פסוק כא

וכל הנגע כו'. יכול שאינו מטמא בגדים אמרת ק"ו ממשכבה כו' א"כ מה ת"ל הנגע כו' שאין הנוגע מטמא אדם וכ"ח:

במשכבה. מקיש משכבה לה (אינו בת"כ רק בשבת פ"ד ע"א) מה היא יש לה טהרה במקוה אף כו' פרט לכלי חרס:

פסוק כג

ואם על המשכב הוא. עד שינשא רובו עליו. עליו אפילו על מקצתו. ואם על המשכב זה משכב. או זה מושב. כלי זה מרכב שנא' בנגעו בו איזה דבר שחלוק מגעו ממשאו זה מרכב:

פסוק כד

איש. פרט לקטן:

איש לרבות בן ט' שנים ויום א'. אם לרבות המערה. שכב ישכב. שתי שכיבות. אתה. פרט למצורעת ותהי נדתה עליו. מה הוא מטמא אדם וכלי חרס אף כו' יכול יעלה לרגלה ת"ל וטמא שבעת ימים. וכל כו' אשר ישכב עליו יטמא. שאין מטמא משכב ומושב כאשה רק לטומאה קלה:

פסוק כה

ואשה לרבות גיורת ומשוחררת ואשה לרבות בת עשרה ימים שמטמאה בזיבה. [אינו בת"כ רק בנדה מ"ד ע"א] זוב אפי' באונס. דמה ולא מחמת ולד וכמה כו'. ימים שנים. רבים שלשה. יכול הרואה ג' בתחלה תהא זבה ת"ל על נדתה סמוך לנדתה. אין לי אלא סמוך לנדתה מופלגת מנדתה מניין ת"ל או כי תזוב מניין לרבות עד עשרה אמרת מה מצינו לרביעי שראוי לספירה ראוי לזיבה אף מופלג עד יום שהוא ראוי לספירה ראוי לזיבה. ומניין לרבות יום אחד עשר ת"ל בלא עת נדתה. ימי אפי' שנים. כל ימי אפי' אחד. כימי נדתה תהיה טמאה. מה נדה מטמא בועלה אף כו'. היא מטמאה את בועלה ואין הזב מטמא מה שהוא בועל:

פסוק כו

כל כו' כמשכב. מלמד שהיא עושה משכב ומושב. אין לי אלא ג' ימים ב' ימים מניין ת"ל ימי. יום ח' מניין ת"ל כל ימי:

טמא יהיה כטמאת נדתה. לרבות שומרת יום כנגד יום. יכול שנים כנגד שנים ת"ל כמשכב נדתה יהיה לה:

פסוק כז

וכל הנגע בם יטמא. לרבו' חיבורי' וכ"ח:

פסוק כח

ואם טהר'. לכשתפסוק. מזובה. ולא מנגעה ולידה. לה. לעצמה:

שבעת ימים. יכול מפוזרין ת"ל שבעת ימים:

ואחר תטהר. רש"א ואחר תטהר אחר המעשה תטהר אבל אמרו חכמים כו':

פסוק כט

וביום. ולא בלילה. לה. לעצמה שאם הפרישה לזיבתה הראשונה לא תביא לזיבתה שניה. שתי תרים כו' ולא א' תור ואחד יונה:

והביאה כו'. מלמד שהיא טובלת מבעוד יום:

פסוק לא

והזרתם. אין נזירה אלא פרישה וכן נזורו אחור מכאן אמרו (אינו בת"כ רק בשבועות י"ח ע"ב) שמחוייב לפרוש עונה אחת סמוך לווסתה. אין לי אלא אזהרה עונש מניין ת"ל ולא ימתו:

בטמאתם. אעפ"י שהן טמאים שכינה עמהם:

פסוק לב

תורת הזב. בין גדול (הוא בנדה ל"ד ע"ב) בין קטן מכאן שמחוסר כפרה א"צ דעת. ואשר תצא ממנו ש"ז ראי' ראשונה של זב הרי הוא כבעל קרי שטובל ואופל פסחו לערב:

פסוק לג

והדוה בנדתה. זקנים הראשוני' אמרו תהיה ברדתה לא תכחול וכו' עד שבא ר"ע ולמד תהא בנדתה עד שתבא במים. והזב את זובו (אינו בת"כ רק בנדה ל"ה ע"ב). זה בעל ב' ראיות הרי הוא כנדה שמטמא משכב ומושב. אחרים או' מה הזב מטמא במשא אף הזוב מטמא במשא. לזכר. בין קטן בין גדול וכן נקבה בין גדולה בין קטנה. ד"א לזכר לרבות המצורע. לנקבה לרבות את המצורעת (נדה ל"ה ע"א) למעיינותיהם:

ולאיש אשר ישכב כו' לרבות הבא על שומרת יום כנגד יום. ד"א (אינו בת"כ רק בב"ק דף כ"ד ע"א) מה נקבה מטמאה בימים אף כו' תורת הזב כו' שכבת זרע. יכול מה זב סותר את הכל אף כו' ת"ל לטמאה בה:

פרק טז

פסוק א

בני אהרן. לפי שנא' ויקחו שני בני אהרן שלא נטלו עצה מאהרן. נדב ואביהוא. לא נטלו עצה ממשה. איש מחתתו. שלא נטלו עצה זה מזה מניין שכשם שעבירת שניהן שוה כך מיתתן שוה ת"ל אחרי מות שני כו'. בקרבתם לפני ה' וימתו. על הקריבה מתו ולא על הקרבה דר"י הגלילי ר"ע או' על הקרבה מתו דכתיב בהקריבם אש זרה. ראב"ע או' כדי קריבה לעצמה והקרבה לעצמה:

פסוק ב

ויאמר ה' אל משה. מה נאמר לו בדיבור ראשון ראב"ע או' משל לרופא שנכנס עיין רש"י ז"ל. ר' ישמעאל או' נאמר ב' דברות זה בצד זה א' סתום וא' מפורש בא מפורש ולמד

על הסתום מה מפורש נאמר לאהרן על ביאת קדש אף הסתום על ביאת הקדש. ואיזה זה פרשה שתויי יין שנ' לאהרן אצל מיתת שני בני אהרן. דבר אל אהרן אחיך. מה ת"ל אחיך לרבות הבנים:

אהרן. אהרן בבל יבא ולא משה בבל יבא. ואל יבא בכל עת לרבות יום הכיפורים. אל הקדש. זה היכל. מבית לפרכת זה קדשי קדשים. אל פני הכפרת. לפני הארן:

ולא ימות יכול כולן במיתה ת"ל מבית לפרכת כו' מבית לפרכת ואל פני הכפרת במיתה שאר כל הבית באזהרה. אל פני הכפרת. מלמד שהכפרת עביו (אינו בת"כ רק בסוכה ה' ע"א וב') טפח. ולא ימות. הרי זה עונש ואל יבוא הרי זה אזהרה. יכול שניהם נאמרו קודם מיתת בני אהרן ת"ל אחרי מות. יכול שניהן נאמרו אחרי מות ת"ל כי בענן אראה כו' ועדיין לא נראה. הא כיצד אזהרה קודם מיתתן ועונש אחר מיתתן. כי בענן אראה. מלמד שנותנין (אינו בת"כ רק ביומא נ"ג ע"א) מעלה עשן בקטרת. אין לי אלא עיקר מעלה עשן. עלה מעלה עשן מניין ת"ל וכסה ענן הקטרת:

פסוק ג

בזאת יבא אהרן. בזכות עשרה דברים. תורה ומילה ושבת וירושלים ושבטים ויהודה וישראל תרומה מעשרות וקרבנות בכלן נאמרו זאת (עיין במ"ר פ' כ"א):

בזאת יבא אהרן כו'. ולא בפר הבא על כל המצות:

אל הקדש. לרבות קדש שאין בו ארון וכפרת כו':

בפר בן בקר לחטאת ואיל לעלה. יכול שניהם בפנים ת"ל לא תעלו עליו קטרת זרה ועלה ומנחה איזה עלה שצריך הכתוב למעטה הוי אומר זו:

בפר בן בקר (**מכאן עד ביו"כ אינו בת"כ רק במ"ר פ' כ"א**) **בזכות אברהם** דכתיב ואל הבקר רץ אברהם. ואיל לעלה בזכות יצחק דכתיב והנה איל אחר כו' ויקח את האיל ויעלהו לעלה תחת בנו. שני שעירי עזים נגד יעקב דכתיב וקח לי משם שני גדיי עזים טובים טובים לך וטובים לבניך שע"י מתכפרים ביו"כ:

פסוק ד

כתנת בד קדש. (ג"ז במ"ר שם) ד' בגדים נגד ד' אמהות. בד שיהא של בוץ דבר העולה בד בבד. בד שיהא שזורין. בד שלא ילבש אחרים עמהן. בד שלא ילבש של חול עמהן. בד ולא מעיל. בד ולא חשן. בד ולא אפד. בד ולא ציץ. מתוך שנא' בכלן לפני ה' יכול יכנס לפני ולפנים ת"ל בד בד כו'. ד"א בד בד (אינו בת"כ רק ביומא ל"ה ע"א) מובחר שבבד מכאן אמרו בשחר לובש פלוסין כו':

קדש. שיהא משל הקדש. אין לי אלא אלו מניין כל הבגדים של כה"ג ושל כהן הדיוט ת"ל בגדי קדש. ילבש יהיו יחגור יצנוף. מניין שאם אין לו אחרים בין הערבים שילבשם

ת"ל ילבש יהיו כו'. יהיו על בשרו. שלא יהא (יומא כ"ג ע"א) דבר קודם להם ולהלן נאמר ילבש על בשרו שלא יהא דבר חוצץ. ורחץ. שהוא טעון טבילה ומניין המשנה מבגדי לבן לבגדי זהב או מבגדי זהב לבגדי לבן ת"ל הם. יכול יהא טעון טבילה מבגד לבגד ממכנסים לכתונת כו' ת"ל ולבשם כלם כאחת:

פסוק ה

ומאת עדת בני ישראל. משל ציבור:

יקח שני שעירי עזים. מיעוט שעירים שנים א"כ מה ת"ל שני שיהיו שווין ומניין אפי' אין שווין כשרין ת"ל השעיר השעיר א"כ מה ת"ל שני שני שני [יומא ס"ב ע"ב]. שיהיו שווין במראה בקומה ובדמים. יקח שני. שיהיו לקיחתן כאחת. ואיל א' לעלה. ר' או' הוא האמור כאן הוא האמור בחומש הפקודים ראב"ש אומר שנים הם:

פסוק ו

והקריב כו' אשר לו. ולא משל ציבור יכול יהא משל כהנים ת"ל שוב אשר לו יכול אם הביא כשר ת"ל שוב אשר לו:

וכפר. נאמר כאן וכפר ונאמר בשעיר המשתלח לכפר מה להלן בוידוי דברים אף כאן כו'. או אינו. נאמר כאן וכפר ונאמר בשעיר הפנימי וכפר מה להלן בדמים אף כאן בדמים כשה"א וכפר ושחט ועדיין לא נשחט. ובעד ביתו. זו אשתו (יומא משנה ראשונה):

פסוק ז

ולקח את שני השעירים. שמעכבין זה את זה לפני ה' כו'. במזרח העזרה:

פסוק ח

ונתן אהרן על שני השעירים גרלות. של כל דבר (יומא ל"ז ע"א) לפי שמצינו בציץ שהשם כתוב עליו והוא של זהב יכול אף זה כן ת"ל וכו':

גרלות. יכול שנים ע"ז ושנים ע"ז ת"ל גורל א' לה' וגורל א' לעזאל יכול יתן של שם ושל עזאזל על זה ועל זה ת"ל אחד לה' וא' כו' אין כאן כו' א"כ מה ת"ל גרלות שיהיו שניהן שווין שלא יהא א' של זהב וא' של כסף כו' א' גדול וא' קטן וכו':

פסוק ט

והקריב כו' אשר עלה עליו. כיון שעלה עליו דיו:

ועשהו חטאת. [יומא מ"א ע"א] הגורל עושהו חטאת ואין השם עושהו חטאת. ועשהו. שאם מת א' מהן משהגריל יביא שנים אחרים ויגריל עליהן בתחלה:

חטאת. שיאמר לה' חטאת ר' ישמעאל אומר כו':

פסוק י

והשעיר אשר עלה עליו הגורל. שיכול שיהא נותנו על גבו ת"ל עלה עליו:

יעמד חי. עמידתו חי ושילוחו למיתה. ועד מתי זקוק שיהא חי ת"ל לכפר עליו ולהלן נאמר וכפר עד שעת מתן דמו של חבירו דר"י רש"א עד שעת וידוי דברים שנא' עליו כפרה שבגופו. לשלח אתו. אחד ולא שנים שאם נשפך הדם במתנות שבהיכל והביא זוג אחר משלח אחד מהן. לעזאזל. שיהא עז שבהרים וכה"א ואת אילי הארץ לקח ומניין שבצוק ת"ל אל ארץ גזרה. ומניין שבמדבר ת"ל המדברה. ד"א לעזאזל [אינו בת"כ רק ביומא דף ס"ז ע"ב] שמכפר על מעשה עוזא ועזאל:

פסוק יא

והקריב כו' בעד ביתו. זו כפרת הכהנים (עיין ברש"י כאן) וכה"א בית אהרן ברכו את ה'. ושחט (אינו בת"כ רק עיין במנחות י"ט ע"א) הוא עצמו מכאן שבכל מקום שלוחו של אדם כמותו:

פסוק יב

ולקח מלא המחתה. בכל יום היה חותה כו' ומערה כו':

גחלי. יכול עוממות ת"ל אש. יכול שלהבת ת"ל גחלי הא כיצד לוחשות:

מעל המזבח מלפני כו'. איזהו (אינו בת"כ רק ביומא מ"ה ע"ב) שמקצתו לפני ה' ולא כלו זה מזבח החיצון:

מלפני ה'. במערבו. ומלא נאמר כאן מלא ונאמר (אינו בת"כ אלא ביומא מ"ח ע"א) להלן מלא קמצו מה להלן לא מחוקות ולא גדושות אף כאן כו':

מלא חפניו. הגדול לפני גדולו והקטן לפי קטנו:

קטרת סמים. נאמ' כאן קטרת ונאמר להלן קטרת מה להלן משל ציבור אף כו':

סמים. שיהא כל סמניה לתוכה. דקה. עיין רש"י ז"ל:

והביא מבית לפרכת ונתן את הקטרת על האש לפני ה'. שלא יתקן בחוץ ויכניס:

פסוק יג

ולא ימות. הא אם לא נתן בה מעלה עשן או שחסר א' מכל סמניה חייב מיתה:

אשר על העדות. לפי שנאמר למעלה (הוא בת"כ לעיל פרשה א' הל' י"ב) אשר על הארן יכול יהא דבר מפסיק בינו ובין העדות ת"ל אשר על העדות:

פסוק יד

ולקח מדם הפר. נוטל ממי שהי' ממרס:

על פני הכפרת קדמה. זה בנין אב כל מקום שנ' פני למזרח:

ולפני הכפרת. מקיש על ללפני (אינו בת"כ רק ביומא נ"ה ע"א) מה לפני שלא על אף על שלא על. מכאן אמרו לא היה מתכוין להזו' לא למעלה ולא למטה אלא כמצליף:

יזה. (גם זה ביומא שם) שאין ת"ל יזה שיהא מונה הראשונה עם כל אחת ואחת:

פסוק טו

ושחט את שעיר החטא' אשר לעם. שלא יהיו אחיו הכהנים מתכפרין בו רק בפרו של אהרן:

והביא את דמו אל מבית לפרכת. מלמד שנכנס בו לפני ולפנים:

והזה אתו על הכפרת. מלמד שהי' מזה אחת למעלה. ולפני הכפרת. איני יודע כמה ולמעלה הוא אומר והזה באצבעו על פני הכפרת. ואיני יודע כמה ונאמר שם ולקח מדם הפר ואיני יודע אם נכנס בו לפני ולפני אם לא. ת"ל ועשה את דמו כאשר עשה לדם הפר שאין ת"ל כאשר עשה שיהיו כל מעשיהן שוין מה כאן נכנס בו לפני ולפנים אף להלן כו' ומה כאן אחת למעלה אף להלן כו' ומה להלן שבע למטה אף כאן:

פסוק טז

וכפר על הקדש מטמאת בני ישראל. יש להבי' בענין הזה שלש טומאות ע"ז ג"ע ש"ד יכול יהא מכפר על כלן ת"ל מטמאת ולא כל טומאות זה שחלוקה טומאתו במקום אחר ואיזה זה טומאת מקדש וקדשיו דר"י רש"א ממקומו הוא מוכרע על הקדש מטמאת יכול על כל טומאת קדש ת"ל ומפשעיהם לכל חטאתם. פשע זו מרד. וכה"א מלך מואב פשע בי (כל המימרא הלז עד וכן יעשה הכל בשבועות משנה ראשונה וגמרא וע"ש) לכל חטאתם. חטאים דומיא דפשעים שאינן בני קרבן ועתיד לבא לידי קרבן ואיזהו זה שיש לו ידיעה בתחלה ואין לו ידיעה בסוף שהוא תולה עד שיוודע לו ויביא חטאת שנ' לכל חטאתם שיבו' לידי חטאת ועל הזדון הוא מכפר. ועל שאין לו ידיעה בתחילה שעיר החיצון מכפר שנא' מלבד חטאת הכפורים מה זה מכפר בידיעה אף חיצון מכפר בידיעה. ועל שאין לו ידיעה לא בתחלה ולא בסוף שעירי ר"ח ושעירי רגלים מכפרים שנא' בר"ח חטאת לה' שאינו ידוע אלא לה' וכולן הוקשו לר"ח. את שיש בו ידיעה בתחלה ובסוף הרי זה בעולה ויורד. וכן יעשה לאהל מועד. כמו לפני ולפנים מה זה אחת למעלה ושבע למטה מדם הפר וכן מדם השעיר אף על הפרכת כן:

השכן אתם. עיין רש"י ז"ל:

פסוק יז

וכל אדם וכו' וכפר כו' זו הקטרת שכלן נתכפרין בה. (אינו בת"כ רק ביומא מ"ד ע"א) בעת מתן דמים מניין ת"ל בבאו לכפר א"ל אלא בביאה ביציאה מניין ת"ל עד צאתו:

באהל מועד. אין לי אלא אהל מועד שילה ובית עולמים מניין ת"ל בקדש. וכפר בעדו כו' כפרתו קודם לכפרת ביתו וכפרת ביתו קודם לכפרת כל ישראל:

פסוק יח

ויצא אל המזבח אשר לפני ה'. לפי שמצינו בפר הבא על כל המצות שעומד חוץ למזבח ומזה יכול אף זה כן תלמוד לומר ויצא היכן הי' לפנים ממזבח. וכפר עליו. כפרה שהוא בגופו:

ולקח. עיין רש"י זכרנו לברכה. וטהרו. לשעבר:

פסוק יט

וקדשו. לעתיד לבוא וכלה מכפר כו'. אם כלה כפר (בת"כ הגירסא מהופכת וכ"ה בזבחים דף מ"ם ע"א דר"ע ר"א אם כפר כלה את הקדש. זה לפני ולפני' ואת אהל מועד זה היכל. ואת המזבח זה מזבח הפנימי מלמד שכל א' מכפר כפרה בפני עצמו מכאן אמרו נתן מקצת מתנות שבפנים ונשפך יביא כו':

פסוק כ

והקריב את השעי' החי. עד כאן זקוק להיו' חי דברי ר' יהודה [עיין לעיל פ' ב' הל' ז']:

פסוק כא

וסמך אהרן את שתי ידו. בנין אב לכל הסמיכו' שיהיו בשתי ידיו ועל החי. על ראש השעיר החי. החי טעון סמיכה ואין שעירי ע"ז טעונין סמיכ' דר"י רש"א כו'. והתודה עליו. זה ווידוי דברי':

את כל עונת כו' כיצ' היה מתודה [**הוא ביומא ל"ו ע"ב**] **עויתי פשעתי חטאתי** דר"מ וחכ"א כו'. את כל. ואת כל. לכל. להביא שגגות ואונסין ומזידין קלות וחמורות הודע ולא הודע יכול אף חטאות ואשמות וודאין ת"ל ונתן אתם וכו':

ושלח ביד איש. להכשיר את הזר. עתי. שיהא מזומן. עתי אפי' בשבת אפי' בטומאה. המדברה ג' פעמי' לרבו' שילה וגבעון ובית עולמים:

פסוק כב

ונשא השעיר עליו. עליו הוא נושא ואין שעירים מכפרים כפרתו ועל מה הן מכפרים על טומאת מקדש וקדשיו מכאן אמרו יש ידיעה בתחילה ובסוף כו':

ושלח את השעיר במדבר. כיון שהגיע השעיר למדבר [אינו בת"כ רק ביומא ס"ח ע"ב] נעשה מצותו:

ד"א **במדבר**. [שם ס"ז ע"ב] שאברין מותרין כמדבר:

פסוק כג

ובא אהרן. עיין רש"י ז"ל:

פסוק כד

ורחץ את בשרו במים. אם אינו ענין לטבילה שהרי כבר נא' בגדי קדש הם ורחץ במים ת"ע לקידוש ידים ורגלים. ומניין לב' קידושים על כל טבילה ת"ל ופשט ורחץ ורחץ

ולבש ר"א בר"ש או' מה ת"ל אשר לבש להקיש פשיטה ללביש' מה לבישה בקדוש ידים ורגלים אף כו' מכאן אמרו חמש טבילות ועשרה קדושין כו'. במקום קדוש. עיין רש"י ז"ל. עלתו ואת עלת העם. עולתו קודם לעולת העם. וכפר בעדו ובעד העם. כפרתו קודם לכפרת העם:

פסוק כה

ואת חלב החטאת יקטיר. אפי' בשבת אפי' בטומאה כו':

פסוק כו

והמשלח. לא המשלח את המשלח. והמשלח את השעיר יכבס את בגדיו. יכול משיצא חוץ לחומת העזרה ת"ל לעזאזל. יכול משהגיע לצוק ת"ל והמשלח. הא כיצד עד שיצא חוץ לחומת ירושלים דר"י ר' יוסי אומר כו'. ורחץ את בשרו במים:

יכול גזירת מלך ת"ל **ואח"כ יבוא**. נאמר כאן ואח"כ ונאמר להלן ואח"כ מה להלן מפני טומא' ערב כו' אף כו':

פסוק כז

ואת פר החטאת ואת שעיר החטאת. מניין לרבו' פר העל' דבר ש"צ ושל כה"ג ושל ע"ז שהן מטמאי' בגדי' ת"ל חטאת חטאת דר"י רש"א אשר הובא את דמם כל שהובא את דמם בפנים השורפן מטמא בגדים:

לכפר בקדש. אם כפר כמצותן נשרפין בבית הדשן [בת"כ שלנו הגי' בבית הבירה אבל הוא טעות וממקומו הוא מוכרע וע"ש וכ"ה ביומא ס"ח ע"ב נשרפין בבית הדשן] ומטמא בגדים וא"ל נשרפין בבית הבירה ואינן מטמאין בגדים. יוציא אל מחוץ למחנה. ולהלן אתה נותן ג' מחנות אלא כיון שיצא חוץ למחנה אחת מטמא בגדים מכאן אמרו היו סובלין אותם כו'. את ערתם ואת בשרם ואת פרשם. מה עור ובשר ופרש האמור להלן נתוח בלא הפשט אף כאן כו' [יומא ס"ח ע"א]:

פסוק כח

והשרף. ולא המצית את האור ולא המסדר את המערכה אלא המסייע בשעת שריפה יכול אף משנעשה אפר ת"ל אותם דר"י רש"א כו':

פסוק כט

והיתה לכם. ולא לאחרים. לחקת עולם. לבית עולמים:

תענו את נפשתיכם. נאמר כאן תענו ונאמר להלן ויענך וירעבך מה להלן עינוי רעבון כו':

וכל מלאכה לא תעשו. יכול לא יציע את המטות כו' נאמר כאן מלאכה ונאמר במלאכת המשכן מלאכה מה להלן מלאכת מחשבת אף כאן כו' אין לי אלא מלאכת רשות מלאכת מצוה מניין שלא יכתוב ספרים תפילין ומזוזות כו' ואין לי אלא מלאכה שחייבין עליה

כרת מלאכה שאין חייבין עליה כרת מניין שלא יכתוב אות א' ושלא יארוג חוט א' ת"ל וכל. האזרח. לרבות נשים. והגר. זה גרים. הגר. זה נשי גרים. בתוככם. לרבות העבדים:

פסוק ל

כי ביום הזה יכפר. מכאן שהיום מכפר אף שאין קרבנות ושעיר. לפני ה' תטהרו. עבירות שבין אדם למקום יו"כ מכפר כו' רע"א [אינו בת"כ רק ביומא פ"ה ע"ב] אשריכם ישראל לפני מי אתם מטהרין ומי מטהר אתכם וכו':

פסוק לא

שבת שבתון ועניתם. [יומא ע"ו ע"א] שבתון שבות מלמ' שיו"כ אסור באכילה ושתי' ורחיצה כו' נגד ה' ענוים האמורים כאן ופ' אמר ובחומש הפקודים וכלן נקראים עינוי יכול שתהא שבת בראשית אסור בכלן ת"ל היא:

פסוק לב

וכפר הכהן. עיין רש"י ז"ל:

אשר ימשח אתו עיין רש"י ז"ל. מניין לרבות כהן אחר המתמנה ת"ל וכפר הכהן. ד"א לפי שנא' שבעת ימים [אינו בת"כ רק ביומא ה' ע"א ואף דהתם קאמר על א' שצריך ז' עיין בכ"מ הל' כלי המקדש פ' ד' הל' י"ג] ילבשם הכהן תחתיו ונא' ובגדי הקדש אשר לאהרן יהיו לבניו אחריו למשחה הוקשה משיחה לריבוי מה ריבוי שבעה אף משיחה שבעה נתרבה יום א' ונמשח יום ח' מניין ת"ל אשר ימשח ואשר ימלא את ידו מ"מ. לכהן תחת אביו. שהבן קודם לכל אדם. יכול אפי' אינו ממלא מקומו ת"ל ואשר ימלא את ידו. ולבש את בגדי הבד. לרבות בגדים אחרים בין הערבים:

פסוק לג

וכפר את מקדש הקדש. זה לפני ולפנים. ואת אהל מועד. זה היכל. ואת המזבח. זה מזבח הפנימי. יכפר. להביא העזרות כו'. ועל הכהנים. אלו הכהנים. ועל כל עם הקהל. אלו ישראל. יכפר. להביא את הלוים ד"א להביא את העבדים [אינו בת"כ רק בחולין קל"א ע"ב] הושוו כלן בכפרה אחת באיזה בשעיר המשתלח:

פסוק לד

והיתה זאת לכם כו'. אחת בשנה. זה מכפר בלא שעירים ולא שארי מועדות. אחת ולא שתים. [אינו בת"כ רק ביומא ס"א ע"א] מכאן אמרו נתן מקצת מתנות בפנים ונשפך יביא דם אחר. ויעש מלמד שכל הפרשה כלה נאמרה על הסדר ומניין שמעכב ת"ל לחוקת [אינו בת"כ רק ביומא ס' ע"א] כאשר צוה. להגיד שבחו של אהרן כו' עיין רש"י ז"ל. צוה ה' את משה. מלמד שהיה אהרן שומע מפי משה כשומע מפי הגבורה כו':

פרק יז

פסוק ב

ואל כל בני ישראל. מניין לרבות ראשי המטות ת"ל כאן זה הדבר ונא' להלן זה הדבר מה להלן ראשי המטות אף כאן כו' ומה כאן אהרן ובניו ובני ישראל אף להלן כו' ללמד [כל המימרא עיין בנדרים ע"ח ע"א וברש"י ריש פ' מטות] שהתרת נדרים בג' הדיוטות וביחיד מומחה וללמד כאן שיש שאלה בהקדש. ד"א זה הדבר אשר ישחט על השחיטה חייב ולא על המליקה ולהלן נאמר זה הדבר (רש"י שם) חכם מתיר ואין בעל מתיר. בעל מפיר ולא חכם. מפיר. ד"א זה הדבר כל הנביאים נתנבאו בכה נוסף עליהן משה שנתנבא בזה:

ואמרת אליהם. לרבות גרים ועבדים. אשר ישחט במחנה. להביא היא בחוץ וצוארה בפנים [אינו בת"כ רק בזבחים ק"ז ע"ב] או יכול להביא השוחט חטאת בדרום שיהא חייב ת"ל מחוץ למחנה. יכול חוץ לג' מחנות ת"ל במחנה ומקיש מחנה לחוץ למחנ' מה חוץ למחנה שאין כשר שחיטת כל זבח אף כו'. או אשר ישחט. להביא שחיטת עוף:

פסוק ג

איש איש. לרבות השוחט להדיוט שהמעלה פטור [ר"ל השוחט להדיוט חייב אבל המעלה פטור והוא בזבחים ק"ח ע"א] מבית ישראל. להוציא את הנכרים שאין חייבי' משום מעלה ושוחט בחוץ ואף לכתחילה מותרין לעשות במה בכ"מ:

פסוק ד

ואל פתח כו'. למעוטי גגו של היכל שאינו חייב [אינו בת"כ רק בזבחים ק"ז ע"ב]:

קרבן. שיכול השוחט חולין בפנים חייב ת"ל קרבן על הקרבן היא חייב ואינו חייב על החולין. אי קרבן יכול אפילו קדשי בדק הבית כמ"ש ונקרב את קרבן ה' [זבחים קי"ו ע"ב] ת"ל ואל פתח אהל מועד הראוי לפת' אהל מועד חייבין ושאינו כו' ומניין להוציא את הרובע והנרבע מוקצה ונעבד אתנן ומחיר כו' ת"ל להקריב כו' יצאו אלו שאין כשרים להקריב. ומניין להוציא שעיר המשתלח ת"ל לה' המיוחדים לשם. ומניין להוציא מחוסר זמן בגופם חטאת ואשם בין בגופם בין בבעלים ותורים שלא הגיע זמנן ובע"מ עוברין ת"ל לפני משכן ה' הכשרים ליקרב עכשיו. או יכול שאני מוציא עולה מחוס' זמן בבעלים ואשם נזיר ואשם מצורע ששחטן שלא לשמן ת"ל שור או כשב או עז מ"מ:

לא הביאו (אינו בת"כ רק בזבחים ק"ו ע"ב) ולמטה הוא אומר לא יביאנו מה למטה לא ענש אא"כ הזהיר אף כאן ענש והזהיר. דם יחשב (אינו בת"כ רק בזבחים ק"ז ע"א) לרבות הזורק:

לאיש ההוא. ולא לשולחיו:

דם שפך. אחד ולא ב' שבמעלה חייבין [ר"ל בהעלא' חייבין שנים]:
ונכרת האיש. ולא הציבור:
ההוא. ולא האונס ולא שוגג ולא מוטעה:
מקרב עמו. ועמו בשלום:

פסוק ה
למען אשר יביאו. ע"כ מדבר בקדשים שהקדישן בשעת איסור הבמות שהן בעשה ול"ת וכרת מכאן ואילך מדבר בקדשים שהקדישן בשע' היתר במות והקריבן בשעת איסור הבמות שהן בעשה ול"ת שנ' והביאום לה' זו עשה. ולא יזבחו עוד את זבחיהם. זו ל"ת. יכול יהא חייב כרת ת"ל זאת להם ואין אחרת להם [זבחים ק"ו ע"ב] מניין שבשעת היתר הבמות הכתוב מדבר ת"ל את זבחיהם אשר הם זבחים. זבחים המותרים להם כבר:
על פני השד'. מלמד שכל הזובח בבמה כזובח על פני השדה:
והביאם לה'. כולה [אינו בת"כ רק בזבחים כ"ו ע"א] שאם הי' רגלה בחוץ פסול:
וזבחו זבחי שלמים. אין לי אלא שלמים שהן קרבים בבמה מניין לרבות עולה ת"ל זבחי יכול אפו' חטאת ואשם ת"ל אותם אי אותם יכול שלמים בלבד ת"ל זבחי הריני דן מה שלמי' שהן באים בנדר או בנדבה דר"מ וחכ"א אין קרב בבמה אלא עולה ושלמים בלבד:

פסוק ו
וזרק הכהן את הדם על מזבח. זריקת כהן במזבח ואין כהן בבמה ואפי' גרים נשים ועבדים כשרי' בבמה. מזבח ה' פתח אהל מועד. ואין מזבח בבמה ואפי' העלה על הסלע ואבן חייב:
לריח ניחח לה'. ואין ריח ניחח בבמה:
והקטיר. לפני שנאמ' ועשית עלתיך הבשר והדם אם אין בשר אין דם מניין לרבות יותרת הכבד ושתי הכליות [אינו בת"כ רק בפסחי' ע"ט ע"א] ת"ל לריח ניחח. יכול אפי' מנחת נסכים ת"ל החלב וכו':

פסוק ז
לשעירים. עיין רש"י ז"ל:
אשר הם זנים. לרבות שארי ע"ז:
חקת עולם. לבית עולמים. לדרתם. שינהוג לדורות:
תהיה זאת. אף בזמן הזה:

פסוק ח
ואלהם תאמר. אל הסמוכין להביא ששחט בחוץ ומעלה בחוץ [אינו בת"כ רק בזבחים ק"ז ע"א]:

איש איש. להביא שנים שהעלוהו. עלה. אין לי אלא עולה מניין לרבות אימורי קדשי קדשים ואימורי קדשי קלים תלמוד לומר או זבח. יכול אף במעלה בשר חטאת בשר קדשי קדשים בשר קדשים קלים מותרי עומר תלמוד לומר עלה. מה עולה שהיא ראויה לאישים אף כו'. מניין לרבות הקומץ והלבונה והקטרת מנחת כהנים כו' ת"ל ואל פתח אהל מועד. כל שהוא בא אל פתח אהל מועד. אין לי אלא כשרים פסולים מנין ת"ל לא יביאנו לעשות. כל המתקבל בפנים חייבין עליו:

פסוק ט

אתו. על השלם הוא חייב ולא על החסר [אינו בת"כ רק בזבחים ק"ז ע"א] יכול אף היוצק ובולל ופותת ומולח ת"ל עלה. מה עלה מיוחדת לאישי' אף כו':

לה'. המעלה לשם חייב ולא להדיוט [אינו בת"כ רק בזבחים ק"ח ע"א]:

פסוק י

ואיש איש. להביא ולד ישראל מן הגוי והעבד:

כל דם. להביא דם הנפש בחולין ודם התמצית בחולין ובמוקדשים דברי ר"י וחכ"א על כולן אינו חייב אלא על דם הנפש בלבד:

ונתתי פני. עיין רש"י ז"ל. בנפש. ולא בציבור. האכלת. ולא המאכלת. מקרב עמה. ועמה בשלום:

פסוק יא

כי נפש. להגיד מה גרם. ואני נתתיו לכם. ולא לאחרים. על המזבח. ולא על קרקעו של מזבח:

על המזבח לכפר. כל מקום שנתן על המזבח כפר:

לכם. לכפר. הוא. להוציא את הדם ממעילה ומנותר ומטומאה [אינו בת"כ רק ביומא ס' ע"א]:

בנפש יכפר. ולא בדם התמצית:

פסוק יב

על כן כו'. עיין רש"י ז"ל:

פסוק יג

אשר יצוד עיין רש"י ז"ל. חיה. בין מרובה או מועט וכן עוף בין מרובה כו':

או עוף. מכאן אמר ר' יהודה שחט חיה יכסנ' ואח"כ ישחוט את העוף וחכ"א כיסוי א' לכולן שנא' כי נפש כל בשר [אינו בת"כ רק בחולין פ"ו ע"ב] א"כ מה ת"ל או לחלק:

חיה או עוף. יכול אפי' טמאים ת"ל אשר יאכל פרט לשוחט ונתנבלה בידו הנוחר והמעקר והשוח' ונמצאת טריפה או שור הנסקל כו' [חולין פ"ה ע"א] ושפך להביא שוחט לנכרים ולכלבים. ושפך וכסהו. במה ששפך יכסה שלא יהא המצות בזויות עליו. ושפך

וכסה מי ששפך יכסה. ומניין שאם לא כסה הוא שיכסנו אחר [חולין פ"ז ע"א]. ת"ל ואמר לבני ישראל:

דמו. כל דמו. ר' יהודה אומר מקצת דם [חולין פ"ח ע"א]. וכסהו. יכול יכפה עליו כלי ת"ל בעפר. אין לי אלא עפר מניין לרבות שחיקת אבנים וחרסין כו' ת"ל וכסהו. יכול בקמח בסובין כו' ת"ל בעפר מה עפר מגדל צמחים אף כל שמגדל צמחים:

בעפר. שיהא עפר למטה ועפר למעלה [חולין פ"ג ע"ב ביצ' ז' ע"ב' כי נפש. להגיד מה גרם. כל אכליו לפי שנא' בנפש האוכלת ולא המאכל' [ת"כ לעיל פרש' ח' ה"ל ז'] שאין גדולים חייבי' על הקטנים יכול לא יהיו נכרתין על הקטנים שאין הקטנים נכרתין על עצמם אבל יכרתו ע"י גדולים ת"ל כל אכליו יכרת:

פסוק טו

וכל נפש אשר תאכל. אין אכילה פחותה מכזית. ד"א אשר תאכל פרט לחרטום וצכרנים. יכול יטמא בתוך המעים [עיין בת"כ] ת"ל וטמא עד הערב וטהר יכול יהא מטמא בגדים תוך הפה ת"ל נפש בבית הנפש הוא מטמא כו' יכול אם הקיאה יהא מטמא דרך יציאה ת"ל אשר תאכל דרך אכילתו כו' יכול בבהמת נבילה וטריפה הכתוב מדבר ת"ל נבילה וטריפה לא יאכל לטמאה בה את שאין לה טומאה אלא אפילתה יכול אף נבילת עוף טמא ת"ל טריפה שיש לה טריפה. ר' יהודה או' נבילה וטריפה מה ת"ל אם טריפה חיה כו' אלא להביא [בת"כ שלנו הגי' פרט לשחוטה אבל בק"א הוא כגי' הגאון וכ"ה בזבחים ס"ט ע"ב וע"ש] טריפה ששחטה שהיא מטמא ד"א נבילה וטריפה להוציא המלוקה בפנים שמתרת את האיסור ולהביא המולק קדשים בחוץ וחולין בין בפנים בין בחוץ ד"א נבילה וטריפה להוציא השוחט חולין בפנים וקדשים בין בפנים בין בחוץ. באזרח ובגר. מה אזרח בן ברית אף גרים בני ברית:

פסוק טז

ונשא עונו. ונאמר להלן ונשא עונו מה להלן בכרת אף כאן בכרת ומניין שמדבר מטומאת מקדש וקדשיו הזהיר וענש על הטומאה וחייב קרבן על הטומאה מה קרבן כו':

ובשרו לא ירחץ. על רחיצת בשרו ענוש כרת ולא על כבוס בגדים אלא בארבעים:

פרק יח

פסוק ב

אני ה' אלהיכם. אני שאמרתי והיה העולם אני דיין ליפרע ונאמן לשלם שכר אני שפרעתי מדור המבול כו' רשב"י אומר נאמר להלן אנכי ה' אלהיך כו' עיין רש"י ז"ל רבי אומר חמורות עריות שפותחות באני ה' ומסיימות באני ה':

פסוק ג

כמעשה ארץ מצרים. עיין רש"י ז"ל. אשר ישבתם שדור אחרון התעיבו במעשיהן יותר מכולם. בה. אותו מקום כו' וכן בכנענים ואותו מקום כו' גרמה למצרים למעשים הללו וכן ביאתם של ישראל גרמה לכנענים שנא' אשר אני מביא אתכם שמה ומקיש מעשה מצרים לכנענים ומעשה כנענים למצרים. מפני מה זכו כנענים ארבעים שנה יותר מפני שכבדו לאברהם כו'. ובחקתיהם לא תלכו. עיין רש"י ז"ל ריב"ב אומר שלא תספר קומי (פי' לספור נגד המצח) ושלא תגדל ציצית (היינו מה שמניחין באמצע הראש):

פסוק ד

את משפטי תעשו ואת חקתי תשמרו. עיין רש"י ז"ל:

ללכת בהם. עשם עיקר ואל תעשם טפל ועיין רש"י ז"ל וכה"א בהתהלכך תנחה אותך כו' ד"א את משפטי [לעיל פרשה ט' ה"ל ט'] אלו הדינים ואת חקתי אלו המדרשות (כי הדין הוא במשפט והמדרשות הם גזירות) תשמרו זו משנה (כי השינון והמשנה הוא לשמור בלב לעשות) ללכת בהם זה מעשה. תשמרו ללכת לא המשנה עיקר אלא המעשה:

פסוק ה

וחי בהם. לעה"ב. ד"א וחי בהם ולא שימות בהם יכול אפילו ברבים ת"ל ונקדשתי בתוך בני ישראל:

פסוק כד

אל תטמאו בכל אלה. בין בכלן בין במקצתן:

כי בכל אלה נטמאו הגוים. אלו המצריים:

אשר אני משלח מפניכם. אלו הכנעניים:

פסוק כה

ותטמא הארץ את כו'. מלמד שהארץ נטמא' ע"י דברים אלו:

ואפקד עונה עליה. כיון שאני פותח הפנקס אני גובה הכל:

ותקא הארץ את ישביה. כאדם שקץ במזונו ומקיא אותו:

פסוק כו

ושמרתם אתם. אתם נאי' לשמור שאת' פתחת' (פי' במצרים לשמור) וכה"א גן נעול אלו הבתולות. גל נעול אלו הבעולות. מעין חתום אלו הזכרים:

ולא תעשו מכל התועבת. בין כלן בין מקצתן [אינו בת"כ ובש"ס רק במדר' ש"ה דף י"ח ע"ב ובויקרא פ' ל"ב]:

פסוק כז

כי את כל התועבת האל. אל קשה מכלל דאיכ' רכות ומה ניהו שניות [אינו בת"כ רק ביבמות כ"א ע"א]:

פסוק כח
ולא תקיא הארץ כו'. מכאן שחייבים גלות ע"י הדברים האלה:

פסוק כט
כי כל אשר יעשה. בין כלן בין מקצתן:
ונכרתו הנפשות. לפי שנא' איש אשה מניין ת"ל נפשות שנים:
העשות. לפי שנא' לא תקרבו יכו' יהיו חייבין נמי על הקריב' ת"ל העשות ולא על קריבות:
מקרב עמם. ועמם בשלום:

פסוק ל
ושמרתם. עיין רש"י ז"ל:
את משמרתי. לעשות משמרת למשמרת (אינו בת"כ רק ביבמו' כ"א ע"א):
ולא תטמאו בהם אני ה' וגו'. עיין רש"י ז"ל:

פרק יט

פסוק ב
דבר עיין רש"י ז"ל. ר' לוי או' לפי שעשרת הדברות כלולין בה. א' אני ה' אלהיכם. ב' ואלהי מסכה כו'. ג' לא תשבעו בשמי כו'. ד' את שבתתי כו'. ה' איש אמו. ו' לא תעמד. ז' מות יומת הנאף כו'. ח' לא תגנבו כו'. ט' לא תלך רכיל. י' ואהבת לרעך כו':
קדשים תהיו עיין רש"י ז"ל. כי קדוש אני. אם מקדשים אתם את עצמיכם כאלו מקדשים אותי. יכול באם לאו איני מוקדש ת"ל כי קדוש אני. בקדושה אני:

פסוק ג
איש עיין רש"י ז"ל. אמו ואביו. ולהלן הוא הוא אומר אביך ואמך מלמד ששניהם שווין. וכן תורין ובני יונה כו' וכן כבשים ועזים כו' אבל אב קודם לאם בכל מקום מפני כו'. רבי אומר לפי שגלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שהבן ירא כו' עיין רש"י ז"ל. ואת שבתתי תשמרו. עיין רש"י ז"ל וכן בשאר המצות שאתכ. ואביך חייבים בכבודי וזהו אני ה'. ואת שבתתי תשמרו [אינו בת"כ רק בשבת ס"ט ע"ב] נאמר כאן שמירה אחת לשבתות הרבה. ונאמר להלן ושמרו בני ישראל את השבת שמיר' לכל שבת ושבת. כאן שוכח עיקר שבת ולהלן ביודע עיקר שבת:

פסוק ד
אל תפנו אל האלילם. לעבדם. ר' יהודה אומר לראותם. [אינו בת"כ רק בשבת קמ"ט ע"א. אפילו דיוקנאות אסור להסתכל בהם. אלילים ואלהי מסכה עיין רש"י ז"ל. אלילים. מסכה. שמות ע"ז הן מעשרה שמות של גנאי שנקראת ע"ז. תרפים. אלילים. פסל. מסכה. אשירה. חמנים. מצבה. עצבים. שקוצים. גילולים. לא תעשו לכם עיין רש"י ז"ל:

פסוק ה

וכי תזבחו וגו' עיין רש"י ז"ל. מניין לרבות כל הנאכלים לב' ימים ת"ל וכי תזבחו זבח. לרצנכם. [אינו בת"כ רק בחולין י"ז ע"א] הואיל ונאמר ושחט את בן הבקר שתהא שחיטה לשם בן הבקר. לעכב מניין ת"ל לרצנכם תזבחהו. תזבח שלא יהא שנים שוחטין זבח א' [אינו בת"כ רק בחולין כ"ט ע"ב]. תזבחהו. שלא יהא א' שוחט שנים דברי ר"א בר"ש וחכ"א שנים שוחטין זבח א':

פסוק ו

ביום זבחכם. ששחיטה אינה אלא ביום [אינו בת"כ רק במגילה כ' ע"ב]:

והנותר עד יום השלישי. בעוד יום הוא נאכל ואינו נאכל בלילה [אינו בת"כ רק בפסחים ג' ע"א] באש ישרף. כל הטעון שריפה נשרף ביום [ג"ז בפסחים שם]:

פסוק ז

ואם האכל יאכל. עיין רש"י ז"ל:

פסוק ח

ואכליו. למעוטי חוץ למקומו מכרת [אינו בת"כ רק בזבחי כ"ח ע"ב]. עונו. גז"ש לפגול. כי את קדש. נאמר כאן קדש ונאמר להלן קדש מה להלן בנותר אף כאן בנותר:

חלל. גז"ש מטומאה [הוא בזבחים מ"ד ע"א]:

פסוק ט

ובקצרכם. פרט לשקצרו לסטים או בהמה כו':

ובקצרכם. פרט לשקצרו גוים מכאן אמרו נכרי שקצר שדהו ואח"כ נתגייר פטור מן הלקט ומן השכחה ומן הפאה. אין לי אלא קוצר תולש מניין ת"ל בקצרך. עוקר מניין [בת"כ הגי' קוטף. אבל בחולין קל"ז ע"א הגי' הדברי הגאון וע"ש]. ת"ל לקצור. קציר אין לי אלא תבואה קטנית מניין ת"ל ארצכם. אילנות מניין ת"ל שדך א"כ מה ת"ל קציר מה קציר שהוא אוכל ונשמר וגדולו מן הארץ ולקיטתו כאחת ומכניסו לקיום יצאו ירקות אעפ"י שלקיטתן כאחת אין מכניסן לקיום יצאו תאנים אעפ"י שמכניסן לקיום אבל אין לקיטתן כאחת. והתבואה והקטניות בכלל הזה. ובאילן האוג וכו'. לא תכלה פאת שדך. פאת אין פאה אלא מחמת כילוי ואין פאה אלא בסוף. אר"ש מפני ד' דברים אמרו לא יתן אדם פאה אלא בסוף שדהו מפני גזל מתנות עניים מפני ביטול עניים מפני מראי' עין מפני שא"ת לא תכלה פאת שדך. שדך ולא שדה אחרי'. משום ר"ש אמרו שדך ולא שותף עם הגוי. יכול אפילו [אינו בת"כ רק בחולין קל"ה ע"ב. שותף עם ישראל ת"ל קציר ארצכם:

ולקט קצירך. אין לקט אלא מחמת קציר מכאן אמרו קצר מלא ידו כו' [הלשון הזה הוא בחולין קל"ז ע"א] ר' יוסי אומר לקט קציר ולא לקט קטוף:

פסוק י

וכרמך. אפי' כלו עוללות דר"ע א"כ למה נאמר כי תבצור כו':

לא תעולל. עיין רש"י ז"ל:

ופרט כרמך. אין פרט אלא מחמת בציר היה בוצר כו'. לא תלקט לעני [אינו בת"כ רק בגיטין י"ב ע"א] שלא תלקט בשביל עני ואם לקט אינו כלום. ד"א לא תסייע את העני. ד"א להזהיר העני על שלו:

לעני ולגר. מה גר בן ברית אף עני בן ברית ומה עני מחוסר אף גר מחוסר:

תעזב. במחובר לקרקע אפי' תשעה ותשעים אומרים כו' יכול אפו' בדלית ובדקל כו' ת"ל אתם. תעזב. הנח תבואה בקשים תמרים במכבדות כו' יכול אפי' השירן הרוח ת"ל אתם:

תעזב. ללמד שספק לקט לקט וספק פאה פאה כו'. תעזב אתם. [אינו בת"כ רק בחולין קל"ד ע"ב. ולא לעורבין ולעטלפים. תעזב [ג"ז שם ובב"ק ל"ד ע"א ובתמורה וי"ו ע"א] מכאן אמרו המפקיר כרמו והשכים ובצרו חייב בפרט:

אני ה' אלהיכם. עיין רש"י ז"ל:

פסוק יא

לא תגנבו עיין רש"י ז"ל. לפי שנא' אם המצא תמצא עונש שמענו אזהרה מניין ת"ל לא תגנבו. לא תגנבו ע"מ למיקט ע"מ לשלם תשלומי כפל. בן בג בג אומ' לא תגנב את שלך מאחר הגנב כו'. לא תכחשו עיין רש"י ז"ל:

לא תשקרו. לפי שנא' [ב"ק ק"ה ע"ב] ונשבע על שקר עונש שמענו אזהרה מניין ת"ל לא תשקרו. איש אין לי אלא איש באיש. איש באש' מניין ת"ל בעמיתו מ"מ:

פסוק יב

ולא תשבעו בשמי עיין רש"י. לשקר. ג' שבועות הן [שבועות כ"א ע"א] אוכל ולא אוכל ה"ז עובר בבל יחל דברו. אכלתי ולא אכלתי עוב' משו' לא תשבעו כו'. נשבע לשנות את הידוע עובר משום לא תשא. וחללת. מכאן אמרו שבועת שקר הוא חילול השם. ד"א נעשה אתה חולין לחיה ולבהמה. נאמר כאן חילול [אינו בת"כ רק בשבת ל"ג ע"א] ובחילול שבת ובחילול השם נאמר חילול וכתיב ואם באלה לא תוסרו לי אל תקרי באלה אלא באלה [ב"מ קי"א ע"ב] בעון שבועת שקר כו' וכה"א על כן אלה אכלה הארץ כו':

פסוק יג

לא תעשק עיין רש"י זכרונו לברכה. את רעך. ולא לנכרי:

ולא תגזל. לעבור בשני לאוין [שם קי"א עמוד א']. לא תלין. זה שכיר יום עיין רש"י זכרונו לברכה אין לי אלא שכר אדם שכר בהמה וכלים מניין ת"ל פעלת. שכיר. נאמר כאן שכיר [ב"מ קי"א ע"א] ונאמר להלן שכיר ליתן של זה בזה מכאן אמרו הכובש שכר

שכיר עובר בה' לאוין ועשה יכול המחהו אצל חנווני ת"ל אתך. עד בקר אין עובר אלא בקר ראשון:

פסוק יד

לא תקלל כו'. עיין רש"י ז"ל:

ולפני עור כו' עיין רש"י ז"ל מניין שלא יושיט [**אינו בת"כ רק בפסחים כ"ב** ע"ב] כוס יין לנזיר כו' ת"ל ולפני עור לא כו'. לא תעשו עול עיין רש"י ז"ל:

וגורם לחמשה דברים. מחלל השם. ומטמא מקדש. ומסלק השכינה. ומפיל ישראל בחרב. ומגלה אותם מארצם. (פי' דילפינן כולהו מע"ז דהכא כתב תועבה וגבי ע"ז כתוב תועבה וגבי ע"ז כתיב כל החמשה דברים דפ' קדושים לטמא את מקדשי ולחלל את שם קדשי היינו מטמא מקדש ומחלל השם ובפ' בחקתי כתיב וגעלה נפשי אתכם דהיינו סילוק שכינה. ואתכם אזרה בגוים דהיינו מגלה את ישראל והריקותי אחריכם חרב היינו מפיל את ישראל בחרב ונקרא רע ומכעיס וממרה ומנאץ ומפיר ברית כמ"ש ופנה אל אלהים אחרים ועבדום ונאצוני והפר כו' ונא' כי אנכי ידעתי את מריך ונא' כי תעשו הרע בעיני ה' להכעיסו כו'):

פסוק טו

לא תשא פני דל ולא תהדר כו'. עיין רש"י ז"ל:

בצדק. ולהלן כתיב צדק צדק [אינו בת"כ רק בסנהדרין ל"ב ע"ב] כאן בדין מרומה כאן בדין שאינו מרומה. תשפט [ג"ז שם ג' ע"א]. יחיד. אבל חכמים אמרו ג' שנא' ג' אלהים. לא תלך רכיל. לפי שנ' והוציא עליה שם רע וכו' ועשו אתו כו' [אינו בת"כ רק בכתובות מ"ו ע"א] אזהרה מנין ת"ל לא תלך רכיל ד"א שלא יהיה רך לזה וקשה לזה. ד"א אל תהי כרוכל שמטעי' דבריו והולך. ד"א שנא יאמר הדיין אני מזכה אבל מה אעשה שחבירי רבו עלי וכה"א הולך רכיל מגלה כו':

פסוק טז

לא תעמד על דם רעך. לראות במיתתו כגון טובע בנהר. או לסטים באים עליו שחייב להצילו (אינו בת"כ רק בסנהדרין ע"ג ע"א) לפי שנא' והשבותו לו יכול בגופו מניין אפי' בדמים ת"ל לא תעמד. וכן הרודף אחר חבירו להרגו מניין שחייב להצילו בנפשו ת"ל לא תעמד כו' וכן אם ידעת לו עדות מנין שאל תשתוק לו ת"ל לא תעמד וכן הרודף אחר הזכר ואחר נערה המאורסה ת"ל לא תעמד:

פסוק יז

לא תשנא. יכול לא תקללנו לא תכנו ולא תסטרנו ת"ל בלבבך בשנאה שבלב הכתוב מדבר. הוכח (הכל עיין ערכין י"ו ע"ב) מניין לרואה בחבירו דבר מגונה שחייב להוכיחו

ת"ל הוכח. מניין שאפילו עד מאה פעמים ת"ל תוכיח. יכול אפי' פניו משתנות ת"ל לא תשא עליו חטא. ד"א הוכח אפי' מאה פעמים (ב"מ ל"א ע"א) תוכיח אפי' תלמיד לרב: **את עמיתך**. לעם שאתך במצות ולא לרשע שישנאך שנא' אל תוכח לץ פן ישנאך: (יבמות ס"ה ע"ב)

הוכח לחכם ויהאבך. (ערכין י"ד ע"ב) אר"ע העבוד' אם יש בדור הזה יודע האיך מוכיחים (פי' שלא תביישנו) אר"י בן נורי מעידני עלי שמים וארץ שיותר מד' וה"פ נלקה עקיבא על ידי לפני ר"ג שהייתי קובל עליו וכ"ש שהוסיף לי אהבה לקיים מה שנא' הוכח לחכם ויאהבך:

פסוק יח

לא תקם ולא תטר את בני עמך. אבל אתה נוקם ונוטר לאחרים. ואהבת לרעך כו' זה כלל גדול בתורה מכאן אמרו אסור לקדש את האשה עד שיראנה (קידושין מ"א ע"א) ואסור שישמש ביום (נדה י"ז ע"א) כו' ולענין כל המיתות תברור לו מיתה יפה: (סנהדרין מ"ה נ"ב כתובות ל"ז פסחים ע"ה סוטה ח' ע"ב)

פסוק יט

את חקתי כו'. ר"א אומר [אינו בת"כ אבל הוא בסנהדרין ס' ע"א] חקים שחקקתי לך כבר מכאן שנצטוו בני נח על הכלאים:

בהמתך לא תרביע. יכול אפי' במינו ת"ל כלאים. יכול לא יעמיד זכרים אצל נקבות ת"ל לא תרביע. בהמתך. אין לי אלא בהמתך על בהמתך. בהמת אחרים מניין ואין לי אלא בהמה על בהמה בהמה על חיה טהורה על טמא' כו' מניין ת"ל את חקתי תשמרו:

שדך לא תזרע. יכול אפי' שני מיני חיטים ת"ל כלאים. אין לי אלא שלא יזרע מניין שלא יקיים ת"ל כלאים שדך לא (מ"ק ב' ע"ב). מניין שאין מרכיבין אילן מאכל באילן סרק אילן סרק באילן מאכל ת"ל את חקתי תשמרו:

בהמתך. מה בהמתך בהרבעה (קידושין ל"ט ע"א) אף שדך בהרכבה ומה בהמתך בין בארץ בין בחוץ לארץ אף שדך בין בארץ בין בחוץ לארץ יכול אפי' זרעים בח"ל ת"ל שדך:

ובגד כלאים שעטנז. יכול אפילו שני מיני צמר ת"ל כלאים יכול אפי' שני מינים אחרים ת"ל לא תלבש צמר ופשתים כו' שיכול לא ילבש גיזי צמר וכו' עיין רש"י ז"ל. לפי שנא' לא תלבש מניין לרבות העלאה ת"ל לא יעלה יכול אפי' הפשלת קופה ת"ל לא תלבש (עיין בר"ש ריש פ"ט דכלאים בשם הירושלמי) מה לבישה דבר שהו' נהנה אף כו':

עליך. אבל אתה מציע תחתיך אבל אמרו חכמים לא יעשה כן שלא תהא נימא א' כרוכה על בשרו:

פסוק כ

איש. פרט לקטן ואיש לרבות בן ט' שנים ויום א':

את אשה. פרט לקטנה:

שכבת זרע. [כל המימרא ביבמות דף נ"ה ע"א וע"ב] פרט להראה מכאן להעראה בחייבי לאוין:

שכבת זרע דאשת איש. פרט למשמש מת או לאחר מיתה:

ש"ז דסוטה. פרט לשקינא לה בדרך אברים. והיא שפחה. בכנענית הכתוב מדבר. והיא שפחה נחרפת. מאורסת לעבד עברי. [כל המימרא עיין בכריתות דף י"א ע"א] ד"א נחרפת אינו חייב אלא על שפחה בעולה שנאמר אם תכתוש את האויל כו' (משלי כ"ז כ"ב). והפדה עיין רש"י ז"ל והפדה בכסף וחופשה בשטר שנא' כאן לה ונאמר להלן וכתב לה מה שם בשטר אף כו'. מכאן שיוצא בכסף ובשטר (הוא בגיטין מ"א ע"א) יכול המשחרר חצי עבדו קנה ת"ל לה ונאמר להלן לה מה להלן חציו לא אף כאן כו'. ר' אומר מקיש שטר לכסף מה כסף בחציו אף שטר כן:

בקרת. מכות מכאן שהיא לוקה יכול אף הוא ת"ל תהי'. כי לא חפשה עיין רש"י ז"ל. רש"א שטר גומר ואיו כסף גומר:

פסוק כא

והביא את אשמו. הוא ולא היא. (כריתות שם). בקרת תהי' והביא. בזמן שהאשה לוקה הוא בקרבן כו'. באיל האשם. מה להלן בכסף שקלים אף כאן כו'. על חטאתו אשר חטא. (כריתות ט' ע"א) מביא קרבן א' על ביאות הרבה מניין שמביא על הזדון כשוגג ת"ל ונסלח לו כו':

פסוק כג

וכי תבאו. יכול משבאו לעבר הירדן ת"ל הארץ המיוחד. וכי תבאו ונטעתם. פרט לשנטעו נכרים עד שלא באו לארץ. יכול אף משבאו לארץ ת"ל כל עץ. ונטעתם. פרט למבריך ומרכיב מכאן אמרו סיפוק הגפנים וסיפוק על גבי סיפוק אעפ"י שהבריכ' בארץ מותר. ונטעתם. אין לי אלא נטע אגוז ושקד. נטע יחור מניין ת"ל כל עץ. עץ מאכל. ולא עץ סרק. [צ"ל עץ מאכל פרט לנוטע לסייג וכו' וכ"ה בת"כ וכ"ה בר"ש ריש ערלה בשם הירושלמי וע"ש' פרט לנוטע לסייג ולקורות. כל עץ. לרבות נטע לעצים וחשב לאכילה. רשב"ג אומר לרבות הנוטע דבר שאינו ראוי לסייג. [אינו בת"כ רק בברכות ל"ו ע"ב. וביומא פ"א ובסוכה ל"ה ע"א] רמ"א עץ מאכל לרבות פלפלין ולמדך שא"י אינה חסירה כלום. וערלתם עיין רש"י ז"ל. את פריו. פרט לעלין ולולבים ומי גפנים ומי סמדר יכול שאני מוציא אף ענקוקלות וחרצנים וזגין [הוא ג"כ בברכות שם ע"ב] קליפי רמון ונץ

שלו כו'. ת"ל את פריו את שומר והטפל לפריו. שלש שנים. יכול לאחר שלש שנים יהי' מותר ת"ל יהיה. לכם. להביא הנוטע לרבים רי"א להוציא הנוטע לרבים כו'. לא יאכל. אין לי אלא שלא יאכל מניין שלא יצבע ושלא ידליק את הנר ולא יהנה (הוא בפסחים) ת"ל וערלתם ערלתו ערלים לרבות כולן:

פסוק כד

ובשנה הרביעית. מניין לשלשים יום קודם ראש השנה שחשוב שנה ת"ל ובשנה. ובשנה הרביעית פעמים שאף בשנה רביעית אסור [ר"ה יו"ד ע"א] הא כיצד עד ט"ו בשבט ומניין שמונין מתשרי נאמ' כאן שנה ונאמר להלן מראשית השנה מה להלן תשרי שנא' עד אחרית שנה מראשית נידון כו' אף כל שנים האמור בכאן תשרי. כל פריו. להביא את הפרט ואת העוללות שכלו לגת נאמר כאן קדש. ונאמר להלן קדש מה להלן יש לו חומש ויש לו ביעור אף כאן נאמר כו'. הלולים. אחלי' והדר אכלי' (ברכות ל"ה ע"א). הלולים כל שטעון הלולים טעון חלולים רבי אומר נאמר תבואתה ונאמר להלן תבואת הכרם (כל המימרא שם). מה להלן כרם אף כו'. וי"א אף נטע רבעי ר"ע אומר הלולים מכאן שטעון ברכה לפניהם ולאחריה' מכאן אמרו חכמים אסור לאדם שיטעום כלום קודם שמברך:

פסוק כה

ובשנה החמישית. שלשים יום בשנה חשוב שנה. ופעמים שבחמישית ואסור משום רבעי (ר"ה שם) כנ"ל. להוסיף לכם. מה פירות חמשית לבעלים אף פירות רביעית לבעלי' ר"ע אומר דברה תורה כנגד יצה"ר עיין רש"י ז"ל. תבואתו. אין נפד' אלא תבוא'. מכאן אמרו שאין נפדה אלא עד שיבא לעונת המעשרות:

פסוק כו

לא תאכלו על הדם. עיין רש"י ז"ל שלא תאכל קודם שתצא נפשה ואזהר' לאוכל והדם במזרק. ד"א שאין מברין על הרוגי ב"ד. ד"א אזהרה לסנהדרין שהורגין את הנפש שאסורין לטעום כל אותו היום. ד"א אזהרה לבן סורר ומורה. (כולהון סנהדרין ס"ג ע"א). ד"א לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם (ברכות יו"ד ע"ב):

לא תנחשו. עיין רש"י ז"ל. ולא תעוננו. אלו האוחזין את העינים ר' ישמעאל אומר זה המעביר שבעה מיני זכור על העין. (סנהדרין ס"ה ע"ב) ר' עקיבא או' זה המחשב עתים היום יפה לצאת מחר כו':

פסוק כז

לא תקפו. א' המקיף וא' הניקף:

פאת ראשכם. סוף ראשכם ואלו הן הצדעין מכאן ומכאן:

ולא תשחית. יכול אפי' במלקט ורהיטני ת"ל לא יגלחו יכול אפי' במספרים ת"ל לא תשחית. מניין ליתן של זה בזה (קידושין ל"ה ע"ב) ת"ל פאת פאת לגז"ש. זקנך. פרט לזקן אשה שהעלה שער. מניין להקפה (קידושין שם) ת"ל לא תקפו ולא תשחית כל שישנו בהקפה כו':

פאת זקנך. סוף כו' עיין רש"י ז"ל:

פסוק כח

ושרט. לחייב על כל שריטה ושריטה יכול אפי' על ביתו שנפל ת"ל לנפש. ר"י אומר (מכות כ' ע"ב) שריטה וגדידה א' הן א"כ מה ת"ל לנפש לחייב על כל נפש ונפש אם שרט שריטה א' על ה' מתים וחכ"א שריטה ביד וגדידה בכלי:

וכתבת קעקע עד שיכתוב ויקעקע כתב ולא קעקע כו'. רש"א עד שיכתוב את שם ע"ז שנ' אני ה' ולא אחר (מכות כ"א ע"א):

פסוק כט

אל תחלל את בתך. יכול לכהן נאמר שלא יתן בתו ללוי ולישראל ת"ל להזנותה. במוסר בתו עיין רש"י ז"ל. ד"א זה המשיא בתו לזקן. ר"ע אומר זה המשיא בתו בוגרת (סנהדרין ע"ו ע"א) ד"א אזהרה לבתו מאנוסתו (סנהדרין שם):

ולא תזנה הארץ. יכול אפי' על מעשה יחיד ת"ל ומלאה הארץ זמה ר"א אומר מכאן שהוא ענוש לפני המקום כאלו בא על אשה ואמה ראב"י אומר (כ"ה ביומא י"ח ע"ב) הרי הוא שבא על נשים הרבה וכן היא כו' נמצא אח נושא אחותו כו':

פסוק ל

ומקדשי תיראו עיין רש"י ז"ל. יכול תהא אתה מתייראו מן המקדש. ת"ל את שבתתי תשמרו מה שבת לא מן השבת אתה מתייראו אלא ממי כו' אף כו'. אין לי אלא בזמן שבהמ"ק קיים שאין בהמ"ק קיים מניין ת"ל את שבתתי תשמרו מה שבת לעולם אף כו':

תיראו. איזהו מורא לא יכנס להר הבית לא במקלו עיין רש"י ז"ל:

פסוק לא

אל תפנו עיין רש"י ז"ל. אזהרה לנשאל מניין [אינו בת"כ רק עיין בתוספות סנהדרין ס"ה ע"א] ת"ל לא ימצא בך כו' בעל אוב זה פיתוס כו' והמעלה בזכורו (שם ע"ב) והנשאל בגולגולת כו'. אל תבקשו לטמאה בהם. מלמד שאין באים על האדם אא"כ הפנה דעתו להן ונטמא בהן:

אני ה' כו' עיין רש"י ז"ל. מפני שיבה תקום עיין רש"י ז"ל שקנה חכמה שנאמר אספה לי שבעים איש כו'. ר"י הגלילי אומר אין זה אלא מי שקנה חכמה שנא' ה' קנני ראשית דרכו אפי' יניק וחכים [כל המימרא בקידושין ל"ב ע"ב] ריב"י אומר שיבה כל שיבה

במשמע. תקום יכול אפי' מרחוק ת"ל והדרת פני כו' ממקום שיש הידור. יכול יעמוד בבית הכסא או בבית המרחץ ת"ל והדרת במקום שיש הידור יכול אפי' במקום שיש חסרון כיס ת"ל תקום מה קימה שאין בה חסרון כיס אף הידור כו' איזהו הידור עיין רש"י ז"ל. רשב"א אומר זקן ויראת מכאן שלא יטריח שנא' ויראת מאלהיך אזהרה עליו שלא יטריח:

פסוק לג

יגור. יכול אפי' בא ואמר גר אני שיקבלנו ת"ל אתך במוחזק לך. בא ועדיו עמו מניין ת"ל וכי יגור. בארצכם. אין לי אלא בארץ בח"ל מניין ת"ל אתכם (פי' דכתיב הגר הגר אתכם בכ"מ שהוא אתכם) א"כ מה ת"ל בארצכם בארץ צריך להביא ראי' ובח"ל א"צ להביא ראי' וחכ"א בין בארץ בין בח"ל צריך (אינו בת"כ רק ביבמות מ"ז ע"א) ומה ת"ל בארצכם אפי' בארץ מקבלים גרים שלא תאמר שנתגיירו מפני הארץ כו'. לא תונו עיין רש"י ז"ל:

פסוק לד

כאזרח. מה אזרח שקיבל עליו כל התורה אף גר כו' מכאן אמרו גר שקיבל עליו כל התורה חוץ מדבר א' אין מקבלים אותו. ר' יוסי בר' יהודה אומר אף דבר קטן מדקדוקי סופרים. ואהבת לו כמוך. כמו שנא' בישראל. כי גרים הייתם. דעו נפש הגר שאף אתם הייתם גרים כו' ר' נתן או' מום שבך עיין רש"י ז"ל. המאנה את הגר עובר בשלשה לאוין (אינו בתורת כהנים רק בבבא מציעא נ"ט ע"ב) לא תונה פרש' משפטים לא תונו אתו ולא תונו איש את עמיתו. וכן הלוחצו שנאמר לא תלחצנו וגר לא תלחץ לא תהיה לו כנושה. בל"ו מקומות הזהירה תורה על הגר מפני כו' וי"א במ"ו מקומות:

פסוק לה

לא תעשו עול כו'. עיין רש"י ז"ל:

במדה [**אינו בת"כ רק בבבא פ"ט ע"ב**] **שלא ימדוד לא' בימות החמה ולא' בימות** הגשמים. במשקל. שלא יטמין משקלותיו במלח. ובמשורה. שלא ירתיח והלא דברים ק"ו מה משורה שהיא כו'. מאזני צדק. צדק את המאזנים יפה:

פסוק לו

אבני צדק. צדק את המשקולת יפה וכן איפה והין צדק. ריב"י או' והלא הין בכלל איפה אלא שיהא הן שלך צדק ולאו שלך צדק:

יהי' לכם. מנה לכם אגרדומין על כך:

הוצאתי אתכם. על תנאי זה שתקבלו עליכם מצות מדות שכל המודה במצות מדות כאלו מודה בי"מ וכל כו' ד"א אני שהבחנתי כו' עיין רש"י ז"ל וכן בשרצים וכן בריבית וכן בציצית:

פסוק לז

ושמרתם כו'. ליתן שמירה ועשיה כו':

אני ה'. נאמן לשלם שכר:

פרק כ

פסוק ב

ואל בני ישראל. אלו ישראל. ומן הגר. אלו גרים. הגר. לרבות נשי גרים. בישראל. לרבות נשים ועבדים. א"כ מה ת"ל איש לרבות נכרים שמצווין על עריות כישראל (סנהדרין נ"ז ע"ב). והלא כבר נאמר ויצו ה' אלקים על האדם כו' (בפ' בראשית) אלא להביא נכרים שבאו על עריות ישראל שידונו בדין ישראל:

אשר יתן. עונש שמענו אזהרה מניין ת"ל ומזרעך לא תתן כו' יכול אפי' מסר ולא העביר העביר ולא מסר ת"ל לא תתן להעבי' יכול אפי' שלא באש ת"ל לא ימצא בך מעביר כו' העברה העברה לגז"ש מה להלן באש כו' אף כו'. להעביר. אינו חייב אלא דרך העברה יכול אף שלא מזרעו ת"ל ומזרעך (כל המימרא בסנהדרין ס"ד ע"ב) ולא אחרים ולא את עצמו. ר"ח ב"י מחייב בעצמו שנא' בך. מזרעו ולא כל זרעו. זרע זרעו מניין ת"ל בתתו מזרעו:

מות יומת. עיין רש"י ז"ל. עם הארץ. שבגינו נבראת הארץ ועתידין לירש את הארץ בשביל זה. ירגמהו. בלא כסותו:

באבן. שאם מת באבן א' יצא:

פסוק ג

ואני אתן כו'. עיין רש"י ז"ל:

והכרתי. הרי הוא בל"ת וכרת ומיתה:

מקרב עמו. ועמו בשלום:

פסוק ד

ואם העלם יעלימו כו'. עיין רש"י ז"ל:

לבלתו המית אתו. בכל מיתה:

פסוק ה

ובמשפחתו והכרתי כו'. עיין רש"י ז"ל:

לזנות אחרי כו' עיין רש"י ז"ל. ג' כריתות בע"ז א' לכדרכה וא' לשלא כדרכה וא' למולך (סנהדרין ס"ד ע"ב):

פסוק ו

והנפש. לפי שנא' למטה ואיש או אשה כו' עונש שמענו אזהרה מניין ת"ל אל תפנו:

פסוק ז

והתקדשתם. זו קדושת פרישת ע"ז או אינו אלא קדושת כל המצות ת"ל קדשים תהיו הרי קדושת כל המצות אמורה ומה ת"ל והתקדשתם והייתם קדשים זו קדושת פרישת ע"ז. אני ה' אלהיכם. כשם שאני קדוש כו':

פסוק ח

ושמרתם. לרבות שאר דקדוקי הפרשה:

אני ה' מקדשכם. כשם שאני קדוש כו':

פסוק ט

כי איש. אשה מניין ת"ל איש איש:

את אביו. ולא את אבי אביו:

אביו. אביו ודאי ולא הספק וכן אמו. אין לי אלא אביו ואמו. אביו שלא אמו. אמו שלא אביו מניין ת"ל אביו ואמו קלל מ"מ. לאחר מיתה מניין ת"ל ומקלל אביו ואמו דברי ר' יאשיה ר' יונתן אומר כו':

פסוק י

מות יומת. בסקילה או אינו אלא כו' ת"ל דמיו בו ולהלן נאמר דמיהם בם מה להלן סקילה כו' ומה ת"ל מות יומת שאם אין (סנהדרין מ"ה ע"ב) אתה יכול להמיתו מיתה הכתובה בו כו' וכן בכלם. עונש שמענו אזהרה מניין ת"ל אלהים לא תקלל ונשיא בעמך לא תאר אם היה אביו דיין או נשיא כו' לא זה ולא זה מניין הריני דן בנין אב משתיהם לא הרי נשיא שאת' מצווה על המראתו ולא הרי דיין שאתה מצווה על הוראתו כו' הצד השוה שבהן שהן בעמך כו' מה לשניהן שכן גדולתם גרמה להם ת"ל לא תקלל חרש באומללין שבעמך. מה לחרש שכן חרישתו גרמה לו נשיא ודיין יוכיחו הצד השוה שבהן שהן בעמך כו':

ואיש. להוציא את הקטן עיין רש"י ז"ל:

מות יומת. סתם מיתה האמורה בתורה אינה אלא חנק או אינו אלא באחת מכל המיתות שבתורה אמרת כל מיתה שבתורה אין אתה רשאי להחמיר עליה אלא להקל עליה דברי ר' יאשיה ר' יונתן או' לא מפני שהיא קלה כו' ר' אומר נאמרה מיתה בידי שמים ונאמרה מיתה בידי אדם מה מיתה בידי שמים שאין בה רושם אף כו' עונש שמענו אזהרה מניין ת"ל לא תנאף א' האיש וא' האשה (פי' אזהרה היא לשניהם):

פסוק יא

אשר ישכב את אשת אביו. בין שהיא אמו בין שאינו אמו. עונש שמענו אזהרה מניין ת"ל ערות אביך ונא' כאן ערו' אביו גלה מופנה לגז"ש מה כאן באשת אביו אף להלן בא"א הכתו' מדבר ומשמ' בין שהיא אמו ובין כו':

אמו שאינו א"א מניין ת"ל וערות אמך. א"א לא"מ מניין ת"ל ערו' אשת אביך. אין לי אל' אמו שאינו א"א ואשת אב לא"מ באזהר'. בעונש מניין נא' כאן אשת אביו ונא' להלן ערות אביך מה להלן עשה אמו שא"א כאמו שהי' א"א כו'. אמך היא משום אם אתה מחייבו ואי אתה מחייבו משום אשת אב דר"י וחכ"א [כל המימרא עיין בסנהדרין נ"ג ומ"ד] ערות אביך. ערות אביך ממש. ערות אחי אביך. אחי אביך ממש ולעבור בשני לאוין. וערות אמך. בין שהיא אשת אב בין שאינה אשת אב. אשת אב שאינו אמו מניין ת"ל ערות אשת אביך. לאחר מיתה מניין ת"ל ערות אביך היא ובעונש נאמר את אשת אביו בין שהיא אמו בין שאינו אמו. לאחר מיתה מניין ת"ל ערות אביו גלה. תבל. עשו שתבלו את החוט:

דמיהם בם. עונש שמענו אזהרה מניין ת"ל ערות כלתך כו'. אשת בנך היא. פרט לשפחה ונכרית:

פסוק יב

ואיש. פרט לקטן אשר ישכב את זכר. בין גדול בין קטן:

פסוק יג

משכבי אשה. ה"ז בא ללמד ונמצא למד שב' משכבות באשה. [יבמות נ"ד ע"ב] ולהקיש איש לאשה מה אשה בהערא' אף כו'. עונש שמענו אזהר' מניין ת"ל ואת זכר כו'. אזהרה לנשכב מניין ת"ל לא יהיה קדש בבני ישראל כו' דר"י ר"ע אומר לא תשכב (ר"ל מבנין נפעל) לא תשכב:

פסוק יד

ואיש אשר יקח. בכלן נאמ' שכיבה וכאן נאמ' קיחה דרך קיחה אמרה תורה מכאן אמרו נושאין על האנוסה ועל המפותה [יבמות צ"ז ע"א] וי"א כתיב בת בנך ובת בתך אבל שלה מותר. ונהלן נאמר ערות אשה ובתה כאן באונסין כאן בנשואין:

את אשה ואת אמה. אין לי אלא אשה ואמה. בתה ובת בתה ובת בנה מניין נאמר כאן זימה ונאמר להלן זימה מה להלן בתה ובת בתה ובת בנה אף כאן כו'. מניין לבתו ובת בתו ובת בנו נאמר כאן זימה ונאמר להלן זימה מה להלן זכרים כנקיבות אף כאן כו' [כל המימרא עיין בסנהדרין ע"ה ע"ב. וע"ו ע"ב] ומניין לעשות ג' דורות למעלה נאמ' להלן

זימה ונאמר כאן זימה מה להלן למטה ג' דורות. אף כאן למעלה ג' דורות. ומה כאן בעונש עשה למעלה כלמטה אף להלן באזהרה עשה למעלה כלמטה:

אתו ואתהן. את אחת מהן דברי ר"י ר"ע אומר אתהן דהיינו עד שיחיו שתיהן פרט לאחר מיתת אשתו:

פסוק טו

ואיש. פרט לקטן. בבהמה בין גדולה בין קטנה:

מות יומת. בסקילה או אינו כו' ת"ל תהרגו ונאמ' להלן כו' כי הרג תהרגנו מה להלן בסקילה. א"ל אלא שוכב נשכב מניין ת"ל כל שכב עם בהמה אם אינו ענין לשוכב תנהו ענין לנשכב. אזהרה לשוכב מניין ת"ל ובכל בהמה כו' [סנהדרין נ"ד ע"ב] אזהרה לנשכב מניין ת"ל כל שוכב אפקי' בלשון שוכב להקיש נשכב לשוכב מה שוכב ענש והזהיר כו':

ואת הבהמה תהרגו. עיין רש"י ז"ל המטה את חבירו מדרך חיים כו' ולענין הצדיקים מהו אומר לא תשחית את עצה והלא דברים ק"ו ומה אילנות שאינן רואין כו' חס עליהן המקום אדם שעושה רצונו של מקום ועושה התורה עאכ"ו וכ"הא לא תניף עליהן ברזל והלא דברים ק"ו מה אבנים שאינן רואות כו' ע"י שמטילין שלום בין ישראל לאביהם שבשמים כו' ק"ו לאדם שמטיל שלום בין איש לאשה כו' ד"א [סנהדרין נ"ה ע"א] שלא תהא הבהמה עוברת בשוק ויאמרו זו שנסקל פלוני על ידה והלא דברים ק"ו אם המקום חס על כבודן של רשעים ק"ו על של צדיקים:

פסוק יז

ואיש. פרט לקטן. והיא תראה כו'. עד שיהיו מזידין [סנהדרין מ"ד ע"ב] מכאן להתראה מן התורה וא"ת קין נשא את אחותו כו' עיין רש"י ז"ל:

ונכרתו. והרי בכלל כל העריות הית' כמ"ש להלן כי כל אשר יעשה מכל התועבו' האל' בא ללמד על כל הכריתות [מכות י"ג ע"ב וי"ד ע"א] שהן בכרת ולא במלקות. וחכ"א נאמר כאן לעיני ולאמר להלן ונקלה אחיך לעיניך מה להלן במלקות אף חייבי כריתות במלקות א"כ מה ת"ל ונכרתו לחייב על אחותו שהיא בת אביו ובת אמו [מכאן עד סוף המימרא ביבמות כ"ב כ"ג] לומר שאין עונשין מן הדין עונש שמענו אזהר' מניין ת"ל ערות אחותך כו' אזהרה לאחותו בת אביו ובת אמו מניין ת"ל אחותך היא לומר שאין מזהירין מן הדין:

מולדת בית או מולד' חוץ. בין שאומרי' לאביך קיים בין שאומרים לו הוצא:

ערות בת אשת אביך לחייב שתים משום אחותו ומשו' בת אשת אביו ר"י ברב"י אומר בת אשת אביך מי שיש לה אישות מאביך פרט לאחותו משפחה ונכרית. בשפחה כתיב

האשה וילדיה כו' ועל נכרית רש"א כי יסיר את בנך בנך הבא מישראל כו'. כי יסיר. לרבות כל האומות שהן מסירין:

פסוק יח

ואיש. להוציא את הקטן. את אשה דוה. זו נדה שנא' והדוה בנדתה. וגלה את ערותה [מכות י"ד ע"ב] פרט לדם הבא מן הדופן:

את מקרה הערה. מכאן להעראה אין לי אלא נדה [יבמות נ"ד ע"ב] מניין לכל עריות ת"ל כי כל אשר יעשה מכל התועב' האלה הוקשו כל העריות כלן לנדה מה נדה בהעראה אף כו':

את מקור דמיה. שאינה טמאה אלא דם הבא מן המקור. דמיה. [נדה י"ט ע"א] דמים הרבה מכאן אמרו ה' דמים כו':

ונכרתו. עונש שמענו אזהרה מניין ת"ל ואל אשה בנדת כו' ואל אשה כו' לחייב על כל א' וא' (כריתו' ב' ע"ב) אין לי אלא שלא יבא מניין שלא (הוא בת"כ לעיל פ' אחרי פרק י"ג הל' ט"ו) יחבקנה ולא ינשקנה ת"ל לא תקרב אין לי אלא נדה כל עריות מנין ת"ל איש איש כו' לא תקרבו:

איש איש. להביא (שם הל' א') את עכו"ם שמוזהרין על עריות כישראל:

פסוק יט

וערות אחות אמך. עיין רש"י ז"ל:

כי את שארו הערה. (יבמות נ"ד ע"ב) אם אינו ענין להעראה דעריות תנהו ענין להעראה דבהמה שבזכר כבר נאמר משכבי אשה:

פסוק כ

ואיש. פרט לקטן. ערות דדו גלה. נאמר כאן דדו ונאמר להלן או דדו מה להלן (יבמות שם) מן האב ולא מן האם שנא' ממשפחתו ונאמר למשפחותם לבית אבותם אף כו':

עירים כו'. עיין רש"י ז"ל וכה"א כתבו את האיש הזה כו' עונש שמענו אזהרה מניין ת"ל ערות אחי אביך לא תגלה אל אשתו כו':

פסוק כא

ואיש. פרט לקטן. אשר יקח את אשת אחיו. עונש שמענו אזהרה מניין ת"ל ערות אשת אחיך לא תגלה אין לי אלא מן האב מן האם מניין ת"ל (יבמות נ"ה ע"א) ערות אחיך הוא. אשת אחיך מן האם שאין לה בנים לאחר מיתת בעלה מניין ת"ל היא. אשת אח מן האב שאין לה בנים בחיי בעלה מניין ת"ל נדה היא (יבמות שם ודף נ"ד) וכי נדה היא אלא מה נדה שיש לה היתר לאחר מכאן ובשעת איסורה בכרת אף כו'. אשת אח מן האב שיש לה בנים לאחר מיתת בעלה מניין ת"ל ערות אחיו גלה:

פסוק כב

ולא תקיא אתכם הארץ. א"י אינה כשאר כל הארצות אינה מקיימת את עוברי עבירה למה"ד לבן מלך שאכל דבר שקוץ כו':

אשר אני מביא אתכם שמה לשבת בה. אני איני מביא אתכם אלא לשבת ולירש. לא ככנעניים שהיו שומרים את המקום:

פסוק כג

ולא תלכו בחוקת הגוי. אלו המצריים:

אשר אני משלח מפניכם. אלו הכנעניים:

כי את כל אלה עשו ואקוץ בם. מלמד שהיו הכנעני' שטופי' בדברי' הללו ואני מגלה אותם ע"י דברי' הללו:

פסוק כד

ואמר לכם. אתם נאים שאתם פתחתם תחלה [פי' במצרים] כמ"ש גן נעול אחותי כלה כו':

תירשו את אדמתם. ירושה עולמית אשר הבדלתי אתכם מן העמים. ראו כמה ביניכם לבין האומות באומות א' מקשט את אשתו ואחר נוטל כו':

הבדלתי אתכם. כל מעשיהן של ישראל מובדלין מבין האומות בחרישתן בזריעתן בקצירתן כו':

מן העמים. אלו נאמר ואבדיל העמים מכם לא הי' תקומה לאומות אלא מן העמים כאדם שבורר וחוזר ובורר:

פסוק כה

ולא תשקצו את נפשתיכם כו' לטמא. (מעילה י"ו ע"ב) פתח הכתוב באכיל' וסיים בטומאה מה טומא' בכעדשה אף אכילה בכעדשה:

אשר הבדלתי. במובדלין דבר הכתוב:

פסוק כו

והיית' לי קדשים. כשם שאני קדוש כו':

ואבדל אתכ' מן העמים להיות לי. עיין רש"י ז"ל:

פסוק כז

ואיש. פרט לקטן:

או אשה. לרבות טומטום ואנדרוגנוס:

כי יהיה בהם. ולא הנשאל בהם אלא באזהרה שנא' לא ימצא בך כו':

כללים מרבינו הגאון זצללה"ה:

ל"ו כריתות. א' בפרשת לך לך דהיינו מילה. וא' בפ' בא דהיינו חמץ בפסח. וד' בפ' תשא היינו שלא יעשה שמן המשחה כמוה ושלא ליתן ממנו על זר ושלא לעשות קטורת

כמוה להריח בה וגבי שבת כי כל העושה בו מלאכה ונכרתה. וד' בפ' צו היינו א' גבי פגול כתיב הכא עון וילפינן מנותר דכתיב בפ' קדושים. וא' לענין טמא שאכל קדשים דכתיב והנפש אשר תאכל מזבח השלמים וא' לענין חלב וא' לענין דם. וי"ז בפ' אחרי מות היינו ב' מהם המה שחוטי חוץ והעלה בחוץ. וט"ו גבי עריות היינו דחשבינן כל עריות לחדא (ר"ל מה שנכלל בפסוק א') היינו בתו ובת בתו ובת בנו וכן בתה ובת בתה ובת בנה וחמותו ואם חמותו ואם חמיו הכל אחד הרי א'. ואחות אשה הרי ב'. אמו ואחות אמו ואחות אביו ואחותו. הרי ד'. וד' באישות היינו אשת אחיו ואשת אביו ואשת אחי אביו וכלתו הרי ד' הרי עשרה. ונדה ואשת איש וזכר וזכר עם בהמה ונקבה עם בהמה הרי ט"ו הרי בין כולם כ"ז. וג' בפ' קדשים היינו מולך ואוב וידעוני הרי למ"ד. וג' בפ' אמר היינו ב' גבי יו"ה עינוי ומלאכה. וא' גבי מברך את השם דכתיב הכא ונשא חטאו וילפינן ממגדף למ"ד מגדף היינו עכו"ם ממש. וא' בפ' בהעלתך היינו גבי פסח. וא' בפ' שלח לך היינו ע"ז דכתיב והנפש אשר תעשה ביד רמה: וא' בפ' חקת היינו טמא שנכנס למקדש. הרי לך כל הל"ו כריתות וגבי כ"ג עריות המפורשין בפ' אחרי מות ז' מהם אין בהם מיתה כלל אלא כרת והיינו ב' באישות אשת אחיו ואשת אחי אביו. וד' באחות דהיינו אחותו ואחות אשה ואחות אמו ואחות אביו. ונדה. וששה מהם חייבים סקילה היינו אשת אב ואמו וכלתו והבא על הזכר וזכר עם בהמה ונקבה עם בהמה. וא' בחנק היינו אשת איש. וט' בשריפה היינו בתו ובת בתו ובת בנו ובתה ובת בתה ובת בנה חמותו ואם חמותו ואם חמיו:

עשרה דברים טעונים תנופה היינו מנחת סוטה. ועומר. ושתי הלחם ושני כבשי עצרת וביכורים. ואשם מצורע עם לוג שמן שלו. וכל המורם של שלמים היינו של איל נזיר. עם הזרוע בשלה. ותודה. ושאר שלמים:

פרק כא

פסוק א

ואמרת אלהם. לרבות כל טומאה הפורשת מן המת:

לנפש לא יטמא בעמיו. לנפש לרבות רביעי' דם וכה"א כי הדם הוא הנפ'. לא. יטמא כו' עיין רש"י ז"ל:

פסוק ב

לשארו. עיין רש"י ז"ל אין שארו אלא אשתו פי' דודאי לשון שארו היינו שאר בשרו ולא אשתו והא דמרבינן הכא אשתו היינו משום דכל שאר קרובין א"צ דהרי כולן מפורשין ולכך דרשינן מיניה אשתו ועוד מהקרוב אליו משמע לי' כן דאין לך קרוב יותר מאשתו

שהרי כל הפסולין עמה פסולין עמו משא"כ בשאר קרובי'. הקרוב. ולא את הארוסה (פי' דעדיין אינה קרובה אליו) אליו פרט לשנתגרשה (פירש שאף שהיתה קרובה אליו) מ"מ עכשיו אינה קרובה אליו שנתגרש' ממנו. לאמו ולאביו. אי כתב לאמו. יכול מה אמו וודאית אף אביו ודאי אביו חזקה מנין ת"ל ולאביו. אלו נאמר ולאביו יכול מה אביו שאינו מתחלל אף אמו שאינה מתחללת מתחללת מניין ת"ל ולאמו. ולבנו ולבתו אי לבנו יכול בנו שהוא חייב בה' דברים למולו לפדותו להשיאו אשה ללמדו תור' ללמדו אומנות אבל בתו לא ת"ל ולבתו אי לבתו יכול בתו שהוא זוכה בחמשה דברי' במציאתה ובמעשה ידיה ובהפרת נדריה ובקדושי' ומקבל את גיטה אבל בנו לא ת"ל ולבנו. ולאחיו ולאחותו. אי לאחיו יכול מה אחיו בין נשוי בין אינו נשוי אף אחותו בין נשואה בין שאינ' נשואה ת"ל ולאחותו הבתולה אי לאחותו יכול מה אחותו שאינה נשואה נשואה אף אחיו שאינו נשוי ת"ל ולאחיו. יאמר לאמו ולאביו ולא יאמר לבנו ולבתו אלו נאמר לאמו ולאביו יכול אמו ואביו שהוא חייב בכבודן אבל בנו ובתו שאינו חייב בכבודן לא ת"ל לבנו ולבתו אי לבנו ולבתו יכול אפי' נפלים ת"ל לאביו ולאמו שהן בני קיימא אף בנו ובתו בני קיימין. ולבנו ולבתו אי לבנו ולבתו יכול בנו ובתו שהוא חייב בהן מצות אבל אחיו ואחותו לא ת"ל ולאחיו ולאחותו אי לאחיו ולאחותו יכול אפי' מאמו ת"ל ולבנו ולבתו מה בנו ובתו שה' יורשיו אף אחיו ואחותו שה' יורשיו יצאו אחיו ואחותו מאמו שאין יורשיו:

פסוק ג

ולאחתו הבתולה. ולא אנוסה ומפותה. אשר לא היתה [עיין ביבמות דף ס' ע"א] פרט לארוסה:

לאיש. שהווייתה לאיש לרבות מוכת עץ:

הקרובה. לרבו' ארוסה שנתגרשה:

אליו. לרבות את הבוגרת:

לה יטמא בע"כ. לה יטמא. לוודאי ולא לספק. לה יטמא [נזיר מ"ג ע"ב] לשלם ולא לחסר. לה יטמא. ולא לאחרים עמה שלא יאמר הואיל ונטמאתי אלקט עצמות פלוני ביד:

לה יטמא. מצוה: (ולאביו כו' הכל בלמ"ד דה"לל ואביו ובנו וכו' ואחותו ובזה מתורץ קושית התוס' סוטה דף ג' ב':

פסוק ד

ולא לאחרים עמה ממ"ש בפ' לא יטמא בעל והכי הוא פשטא דקרא אף שטימא לקרובים מ"מ לא יטמא. ובעל הוא דרשא אחרינא ומצוה ממ"ש יטמא אבל גמרא לא ס"ל אלא ב' למודים מצוה ואברים עכ"ל ודוק):

לא יטמא. עיין רש"י ז"ל:

להחלו. שנוהגין בו מנהג חולין יכול לעולם ת"ל בעמיו בזמן שהוא עמו הא אם פירש הרי הוא בקדושתו. [פי' לא יטמא בעל על אשתו ולמעלה אמר כי אם לשארו הא כיצד מטמא הוא לכשרה כו' וכאן דרש לא יטמא בעמיו כמו מעמיו יקח אשה מב' עממין וכן כאן מישראל ונתנכר ואמר יכול לעולם ת"ל בעמיו מב' של בעמיו דרש דהל"ל לעמיו):
להחלו. מניין שמוזהר עד שימות [נזיר מ"ב וס"נ] ת"ל להחלו רבי אומר במותם כו' א"כ מה ת"ל להחלו יצא מי שהוא מחולל ועומד כגון שהי' מת על כתפו כו':

פסוק ה

לא יקרחה קרחה. לחייב על כל קרחה וקרחה יכול אף שלא למת ת"ל לא תשימו קרחה בין עיניכם למת עיין רש"י ז"ל:
ופאת זקנם כו'. עיין רש"י ז"ל:
קדשים. עיין רש"י ז"ל:

פסוק ו

ולא יחללו שם אלהיהם. שלא ישמשו בטומאה [סנהדרין פ"ג ע"ב זבחי' מ' ע"א] אם אינו ענין לטמא תנהו ענין לטבול יום ששימש אם עבד חילל. נאמר כאן חילול. ונאמר בטמא שאכל את התרומה חילול מה להלן במיתה אף כאן במיתה:
כי את אשי ה'. להגיד מה גרם:
הם מקריבם. ולא הלוים:
והיו קדש. לרבות בעלי מום:

פסוק ז

אשה זונה. ר' יהודה אומר זו איילונית ר"א אומר פנוי הבא על כו' וחכ"א זו משוחררת או גיורת או שנבעלה בעילת זנות:
ואשה. לרבות חלוצה יכול אפי' צרתה ת"ל מאישה ולא מאשה:
גרושה מאישה. אפי' לא נתגרשה אלא מאישה פסולה מן הכהונה [גיטין פ"ב ע"ב] וזהו ריח הגט:
לא יקחו. כשם שהוא מוזהר עליה כך היא מוזהרת עליו. כי קדש הוא לאלהיו. אפי' בזמן הזה:

פסוק ח

וקדשתו עיין רש"י ז"ל. ד"א [בת"כ נדרש וקדשתו בע"כ וכ"ה ביבמות פ"ח ע"ב וכן פי' רש"י כאן ונ"ל הא דקאמר בכל הש"ס וקדשתו לפתוח ראשון וכו' היינו מסיפא דקרא קדש יהיה לך והוא מפורש בגיטין נ"ט ע"ב ברש"י וקדשתו כי את וגו' ור"ל מסיפא

דקרא קדש יהיה לך והוא דבר חדש ואמת ונקל להבין והש"ס נקיט בכ"מ רישא דקרא' וקדשתו. לברך ראשון ולפתוח ראשון וליטול מנה יפה ראשון:

כי את לחם אלהיך הוא מקריב. להגיד מה גרם. קדש יהיה לך. לרבות בע"מ. כי קדוש כו' להזהיר ב"ד על כך. [הוא בת"כ פרשה ב' ה"ל ז'] הוא. ולא נזיר:

פסוק ט

ובת איש כהן כי תחל. יכול אפי' חיללה את השבת ת"ל לזנות יכול אפי' פנויה נאמר כאן לזנות את אביה ונאמר להלן לזנו' בית אביה מה להלן עם זיקת הבעל אף כאן עם זיקת הבעל. או מה להלן נערה והיא ארושה אף כאן נערה והיא ארוסה. מניין נערה נשוא' בוגרת ארוסה בוגרת נשואה ואפי' זקינה ת"ל ובת כהן מ"מ א"ל אלא שנישאת לכהן [סנהדרין נ"א ע"ח. נישאת לישראל אפי' לנתין וממזר ת"ל ובת איש כהן אף שאינה כהנת:

את אביה כו' עיין רש"י ז"ל. היא באש תשרף. היא ולא בועלה. היא ולא זוממיה. באש. אין לי אלא באש [פסחים ע"ה ע"א] מנין לרבות כל השריפות ת"ל תשרף א"כ מה ת"ל באש להוציא אבר מעיקרו ומניין שבפתילה של אבר נאמר כאן שריפה. ונאמר בבני אהרן יבכו את השריפה שאין ת"ל השריפה ללמד מה להלן שריפת נשמה וגוף קיים אף כאן כו':

פסוק י

והכהן הגדול מאחיו. שיה' גדול מאחיו בנוי בכח בחכמ' ובעוש' ובמרא' ומניין שאם א"ל שאחיו מגדלין אותו ת"ל הגדול מאחיו שיהא גדול מאחיו. והכ"הג. זה כה"ג:

אשר יוצק כו' ומלאכו' אפי' שעה א' לפי שנא' שבעת כו'. ד"א אשר יוצק על ראשו שמן המשחה זה כהן משוח מלחמה [הוריות י"ב ע"ב]:

ומלא את ידו ללבש את הבגדים. זה מרובה בגדים:

את ראשו לא יפרע ובגדיו. ראשו אלו נאמר ראש יכול אפי' ראש ובגד של סוטה ת"ל ראשו ובגדיו:

לא יפרע לא יפרם. על מתו. שאינו בפריעה ופרימה כל עיקר דר"י [הוריות י"ב ע"ב] רי"א כדרך בני אדם אלא כה"ג פורס מלמטה והדיוט מלמעלה:

פסוק יא

ועל כל נפשת מת. במה הכתוב מדבר אם ברחוקים [הוא בנזיר מ"ז ומ"ח] ק"ו מן ההדיוט אלא בקרובים א"כ מה ת"ל לאביו ולאמו. לאביו ולאמו אינו מטמא אבל מטמ' למת מצוה. ולאמו לג"ש נאמר כאן לאמו ונא' להלן לאמו מה להלן במותם אינו מטמא אבל מטמא בנגעם ובזיבתם א"כ כו'. נפשת מת. להביא רביעית דם מב' מתים דר"ע:

לא יבא. שהוא חייב משום ביאה:

לא יטמא. שהוא חייב משום טומאה. אין לי אלא כה"ג כהן הדיוט מניין שהוא חייב משום ביאה נא' כאן לא יטמא ונאמ' להלן לא יטמא מה כאן בבל יבא ובבל יטמא אף להלן כו':

פסוק יב

ומן המקדש לא יצא. אחר המת אלא הוא נכסה והן נגלין וכו' ר"י אומר כל עיקר. ד"א מן המקדש לא יצא. שלא יצא בשעת עבודה ועיין לעיל בפ' שמיני. ד"א שמקריב אונן [זבחים ט"ז ע"א]:

ולא יחלל. הא אחר שעבד חילל אין לי אלא משוח. מרובה בגדים מניין ת"ל ומלא את ידו וגו'. יכול אף כהן משוח מלחמה מקריב אונן ת"ל כי נזר שמן משחת אלהיו עליו. עליו ולא על חבירו [הכל בהוריות י"ב ע"ב] יכול לא מצווה על הבתולה ת"ל והוא להביא משוח מלחמה דר"י ר"ע אומר הוא לרבות שעבר מחמת קריו. והוא לרבות שעבר מחמת מומו (ובת"כ דרש הוא ולא מלך והוא לרבות משוח מלחמה):

פסוק יד

אלמנה וגרושה. אלו נאמר גרושה יכול שתהא אלמנה בניה כשירין ת"ל אלמנה אלו נאמר אלמנה יכול שתהא גרושה בניה ממזרין ת"ל וגרושה:

וחללה. ללמד שאין חללה אלא מאיסורי כהונה. זונה. לג"ש נאמ' כאן זונה ונאמר להלן זונה מה כאן בניה חללין אף זונה האמורה בכהן הדיוט בניה חללין. את אלה לא יקח. מאלה עושה חללה ואין עושה חללה מנדה. לא יקח ולא יחלל. שחייב על הביאה ועל הלקיחה [קידושין ע"ח ע"א] עמיו מעמיו [יבמות ע"ז ע"ב] להביא משני עממין וזו בת גר עמונית מישראל שהיא כשרה:

יקח אשה. שאם אירס אלמנה ונתמנה לכה"ג שיכנוס יכול אפי' שומרת יבם שנפלה לפניו ועשה מאמר ואח"כ נתמנה לכה"ג שיכנוס ת"ל אשה ולא יבמה:

פסוק טו

ולא יחלל זרעו אין לי אלא זרעו היא עצמה מניין (קידושין ע"ז ע"א) **ת"ל** ולא יחלל יכול אף הוא מתחלל ת"ל זרעו. בעמיו. להביא בת חלל (קידושין שם) נאמ' כאן בעמיו ונאמר להלן בעמיו מה להלן זכרים אף כאן זכרים מכאן אמרו בת חלל זכר פסולה מן הכהונה לעולם. ישראל שנשא חללה בתו כשרה לכהונה:

כי אני ה' מקדשו. להגיד מה גרס:

פסוק יז

איש מזרעך. איש תם ולא בעל מום אבל קטן פסול ואפי' תם. אשר יהיה בו מום. אפי' לפני הדבור. אין לי אלא שנולד תם ונעשה בע"מ נולד בעל מום ממעי אמו מניין ת"ל אשר יהיה בו מום. אין לי אלא מום קבוע מום עובר מניין ת"ל כל איש אשר בו מום:

כל איש אשר בו מום. להביא אהרן עצמו. לפי שנא' איש עור או פסח כו' אין לי אלא מומין אלו שאר מומין מניין ת"ל איש אשר בו מום [ור"ל דבפרק שני לא נאמר יהיה לרבות אפילו קודם הדבור אם כן מה תלמוד לומר בפ' הראשון יהיה לרבות שנולד אחר כך ואמר בפרק שני כי כל איש לרבות אהרן עצמו ונאמר אחר כך איש אשר בו מום לרבות שארי מומין ונאמר שם כל לרבות מום עובר]:

מזרע אהרן. ששוה לזרעו של אהרן פרט הכליון והלפתן וכו'. ומניין לרבות את הכושי ואת החיגר כו' ת"ל איש איש ריבה יכול אף אותו ואת בנו וטריפה ויוצא דופן שפסולין בבהמה פסולין באדם מק"ו ת"ל מום בו כו' פרט לאלו:

כי מום בו. פרט לשעבר מומו:

פסוק יח

להקריב לחם אלהיו. אין לי אלא תמידין שקרויין לחם שנא' את קרבני לחמי שאר קרבנות מניין ת"ל עוד לחם אלהיו מניין לרבות את הדם ת"ל להקריב. מניין לרבות ק"ק וקדשי קלים ת"ל לא יגש להקריב. מניין הקומץ והלבונה והקטרת ומנח' נסכים וכו' ת"ל לא יגש להקרי' ומניין לרבות היציקות והבלילות התנופות והגשות ת"ל עוד לא יגש. יכול שיהא חיי' על אלו ת"ל לחם מה לחם מיוחד שהו' משו' עבודה (וזה סדרן מום הראשון אפי' נעשה אח"כ. הב' אפי' לפני הדבור. כי כל לרבות אהרן עצמו. הג' לרבות שאר מומין:

כל לרבות מום עובר. איש איש שבשני פסוקין לרבות הכושי כו' ואיש שבפסו' ראשון לקטן שפסול. הד' פרט לטריפה. הה' פרט שעבר מומו. לא יקרב הראשון על עולות ועל אימורי הבשר. הב' על הדם. הג' על אמורי קדשים. הד' על הקומץ כו'. הה' על היציקות כו'. לחם הראשון פרט ליציקות כו' שאינו חייב. לחם הב' לרבות שאר עולות ציבור ויחיד:

עור. בין בשתי עיניו בין בעינו אחת חוורוור ומים קבועין מניין ת"ל איש עור. פסח. בין חגר בשתי רגליו בין חגר ברגלו אחת מניין לרבות חלולה עקומה ת"ל או פסח:

חרס. שחוטמו שקוע חוטמו סולד חוטמו נוטף או בלוס מניין ת"ל או חרם. שרוע. שנשמטה יריכו פיקה יוצא מגודלו מניין ת"ל או שרוע. שבר רגל. שנשברה רגלו קישין וקולבו ועיקל מניין ת"ל או שבר רגל. שבר יד. שנשברה ידו. אצבעות קלוטות או

מורכבות מניין ת"ל או שבר יד. גבן. שיש לו גבינות הרבה. אין לו גבינות או שאין לו אלא גבן א' מניין ת"ל או גבן ר' דוסא אומר שגביניו שוכבות רחב"א אומר שיש לו ב' גבין או שדראות. דק. זה הדוק. נחש חלזון עינב מניין ת"ל או דק:

פסוק כ

תבלל. לבן הפוסק בסירא שנכנס לשחור. כל המבלבל בעין מנין ת"ל או תבלל. בעינו. להביא כל שבעינו שב' עיניו למעלה או למטה או א' למעלה וא' למטה כו' וכל המבלבל מין תבלול (בכורות מ"ד ע"א):

כל החסר בעין. מין דק. בעינו. כל שינוי שבעינו:

גרב. זו חרס יבש מבפנים ומבחוץ. ילפת. זו חזזית מצרית יבש מבפנים ולח מבחוץ. אבל לח מבפנים ומבחוץ או לח מבפנים ויבש מבחוץ הרי זה מום עובר ואין שוחטין עליו לא במדינה ולא במקדש ובאדם פסולין וזהו שנאמר או גרב או ילפת (בכורות מ"א ע"א). מרוח אשך. שאין לו ביצים או אין לו אלא ביצה א' (שם ע"ב). ר' ישמעאל אומר שנמרחו אשכיו ר"ע אומר שרוח באשכיו ר"ח בן אנטיגנוס אומר שמראיו חשוכים:

פסוק כא

לחם אלהיו מקדשי הקדשים. אלו נאמר מן הקדשים הייתי אומר מן הקדשים יאכל ומן הק"ק לא יאכל מפני שהן חמורין. אלו נאמר מק"ק הייתי אומר מק"ק יאכל שמותר לזרים ומן קק"ל לא יאכל ת"ל ומן הקדשים:

פסוק כג

אך אל הפרכת. אלו נאמר פרכת יכול מפני שהוא בפנים ת"ל ואל המזבח אלו נאמר ואל המזבח הייתי אומר מפני שהוא כשר לכל עבודה ת"ל אל הפרכת. יכול לא יכנס לעשות רקועים אם אין שם כהן אחר ת"ל אך. מניין שאם עבד חילל ת"ל ולא יחלל מניין שהוא במיתה נא' כאן ולא יחלל ונא' בתרומה כי יחללהו מה להלן במיתה אף כו' דר"י וחכ"א אין בעל מום במיתה אלא באזהרה. כי אני ה' מקדשם. להגיד מה גרם:

פסוק כד

וידבר משה אל אהרן. להזהיר ב"ד על זה. וינזרו עיין רש"י ז"ל (סנהדרין פ"ג ע"ב) ומניין שאין מדבר אלא מטומאה נא' כאן חילול ונא' למטה חילול מה למטה בטומאה אף כאן בטומאה אזהרה לכהן שלא ישמש בטומאה. ומניין שאם עבד חילל ת"ל ולא יחללו ומניין שהוא במיתה נא' כאן חילול ונא' למטה ומתו בו כי יחללהו מה להלן במיתה אף כאן במיתה. ומניין לזר ששימש שאם עבד חילל ושהוא במיתה ת"ל וינזרו מקדשי בני ישראל מאי בני ישראל (זבחים ט"ו ע"ב) אי בני ישראל ולא נכרים וכי קדשי נכרים בטומאה קרב והלא אף הציץ אינו מרצה אותו אלא בני ישראל וינזרו מקדשי אזהרה

לזר ששימש. ומניין שאם עבד חילל ושהוא במיתה ת"ל ולא יחלל כו'. אין לי אלא קדשי בני ישראל קדשי עצמן מניין ת"ל אשר הם מקדשים:

פרק כב

פסוק ג

אמר אליהם. לאותן העומדין על הר סיני. לדרתיכם. לדורות. אם נא' באבות למה נא' בבנים ואם נאמר בבנים למה נא' באבות לפי שיש באבות מה שאין בבנים ובבנים מה שאין באבות באבות הסבת נחלה. ובבנים מצות התלויות בארץ לכך נאמרו שניהם:

אשר יקרב עיין רש"י ז"ל אזהרה לאכילת קדשים בטומאה מכאן אמרו דבר שיש לו מתירין עד שיקרבו מתיריו ודבר שאין לו מתירין כו' או אינו חייב עד שיהיו לו מתירין כפיגול ת"ל אשר הם מקדשים לרבות כלן. נותר מציין (זבחים מ"ה ע"ב) נאמר כאן חילול ונא' להלן חילול מה כאן כולן אף בנותר חייב בכלן:

אל הקדשים. לפי שנא' והנפש אשר תאכל מזבח השלמים שאר קדשים מניין ת"ל אל הקדשים א"כ מה ת"ל שלמים דבר שהיה בכלל וכו'. איש. אין לי אלא איש. אשה מניין ת"ל מכל זרעכם. אי מכל זרעכם יכול אין לי אלא כהן. זרים מניין ת"ל כל איש. אשר יקדישו בני ישראל. קדשי בני ישראל חייב משום פגול נותר וטמא ולא קדשי נכרים (זבחים מ"ה ע"א) רי"א לה' כל שלה' לרבות קדשי נכרים:

וטמאתו עליו. טומאת הגוף נ"כ טומאתו ונא' להלן טומאתו מה להלן טומאת הגוף אף כאן טומאת הגוף (ר"ל בפ' חקת בטומאת מת כתיב עוד טמאתו בו) ונכרתה כו' עיין רש"י ז"ל. איש איש. לרבות ערל כטמא דר"ע (יבמות ע' ע"א) מזרע אהרן. ששוה בכל זרע אהרן (שם ע"ד ע"א) (וכלל הפרשה מדבר בתרומה אבל פרטים במעשר וקדשים כמ"ש למטה):

פסוק ד

מזרע אהרן. הוא עצמו מניין ת"ל והוא:

עד אשר יטהר. יכול מיד נאמר כאן וטהר ונא' להלן ובא השמש וטהר מה להלן ביאת שמשו אף כאן ביאת שמשו:

מזרע אהרן כו' בקדשים לא יאכל. אבל אוכל ישראל במעשר ק"ו לכהן ולהלן הוא אומר וכפר עליה הכהן וטהרה (הכל ביבמות ע"ד ע"ב) מכאן אמרו ג' טומאות ביולדת ובמצורע טבל ועלה אוכל במעשר העריב שמשו אוכל בתרומה הביא כפרתו אוכל בקדשים [ובש"ס ארז"ל דפ' ראשון איש איש כו' בקדשים ממש ובדלאו בני כפרה זב בעל שתי ראיות דומיא דטמא נפש. נפש אשר תגע בו כו' במעשר. ובא השמש וטהר בתרומה

וז"ש שני פעמים מן הקדשים וחלקן הכתוב שזה ברחיצה מיד וזה בביאת שמש. אבל לפי הת"כ הכל בתרומה וכמ"ש מזרע אהרן ששוה כו'] לא יאכל עד אשר יטהר. על טומאה שיוצאת מגופו וכן על טומאת מגע הכל ענין אחד. אשר תצא ממנו. אין לי אלא תצא ממנו מנין לרבות הנוגע ת"ל או איש:

פסוק ה

או בכל שרץ. נבילה מניין ת"ל או איש. או באדם כו' עיין רש"י ז"ל. אשר יטמא לו. לרבות בועל נדה אם נא' קלות למה נא' חמורות שיכול על החמורות בחטאת ואם נאמר חמורות כו':

לכל טמאתו. לרבות ימי קריו. אשר תגע בו. במגע מטמא בועל נדה ולא במשא:

פסוק ו

מן הקדשים. ולא כל קדשים פרט לשנתערב יותר ממאה. אין לי אלא אוכלי תרומה. אוכלי קדשים משקה תרומה וקדש מניין ת"ל הקדשים. כי אם רחץ בשרו במים. יכול אבר אבר ת"ל ובא השמש מה ביא' השמש כולו כא' [פי' בשעה ששוקעת האחרון כבר כולה נשקעה אף כאן בשעה שמרחיץ אחרון כבר כולו במים] אף במים כלו כאחת:

פסוק ז

ובא השמש וטהר. ביאת שמשו מעכבתו מלאכול בתרומה ואין כפרתו מעכבתו כו'] ואחר יאכל מן. לרבות מקצת קדשים שאינו אוכל אח"כ והוא שנתערב בפחות ממאה אין לי אלא אוכלי כו':

כי לחמו הוא. מלמד שהוא מסלת את החיטים כל שהוא רוצה ומקנב את הירק כל שהוא רוצה יכול תהא קניבות ירק חול ויזרוק את השאר ת"ל הוא בקדושתו:

פסוק ח

נבילה וטריפה עיין רש"י ז"ל. לא יאכל. בכזית. ושמרו. להזהיר ב"ד על כך:

פסוק ט

משמרתי. לעשות משמרת למשמרת:

ולא ישאו עליו חטא יכול על הטומאה ת"ל עליו. חטא לגז"ש על המעילה שהיא בל"ת [פסחים ל"ג ע"א] יכול במיתה ת"ל עליו ולא על המעילה [ור"ל על הקדשים שאכל זר ועיין בסנהדרין דף פ"ג]:

ומתו בו. פרט למעשר. דבר אחר פרט לבעל מום ששימש שאינו במיתה לדברי חכמים:

כי יחללהו. פרט לטהור שאכל את הטמא שהוא מחולל ועומד:

אני ה' מקדשם. להגיד מה גרם:

פסוק י

וכל זר. אין לי אלא ממזר לוי וישראל מניין ת"ל וכל זר. לא יאכל שיעור אכילה בכזית. קדש. מה קדש האמור להלן בקדשי הגבול כו'. תושב ושכיר עיין רש"י ז"ל. אם נא' תושב למה נאמר שכיר אם נאמר תושב הייתי אומר זה קנוי קנין שנים ת"ל שכיר בא זה ולימד על זה ר"א אומר נאמר כאן תושב ושכיר ונאמר להלן תושב ושכיר מה להלן ערל אסור בו אף כאן ערל אסור בו. רע"א הה"א איש איש לרבות את הערל:

פסוק יא

וכהן כי יקנה. מניין לכהן שקנה נשים ועבדים שיאכלו תרומה ת"ל כי יקנה נפש. מניין לאשה שקנתה עבדים ועבדים שקנו עבדים ת"ל כי יקנה קנין. יכול אף עבד עברי ת"ל קנין כסף פרט לזה שאינו כספו:

קנין כספו הוא. פרט לעבד של שני שותפין. ובאשה פרט לשומרת יבם וחצי עבד וחצי בן חורין אין לי אלא קנין כסף יליד בית מנין ת"ל יליד בית אם נא' קנין כסף למה נאמר יליד בית לרבות אף שאינו שוה כלום. ומקיש קנין כסף לילוד בית אף שאינו שוה כלום:

ויליד. ילוד מאכיל ולא עובר:

הם יאכלו. פרט לבהמה שאינה אוכלת בתרומה יכול אפילו כרשינים ת"ל נפש פי' כל קנין נפש יאכל אפי' בהמה:

בלחמו. פרט למת שאינו מאכיל:

פסוק יב

לאיש זר עיין רש"י ז"ל מניין אלמנה לכ"ג גרושה וחלוצה לכהן הדיוט ת"ל לאיש זר [ר"ל דלוי וישראל א"צ דיליף מזר הראשון ועיין בפסוק וזרע] ד"א ובת כהן כי תהי' לאיש זר (יבמות ס"ט ע"א) כיון שנשאת לזר לה נפסלה כגון עמוני ומואבי מצרי ואדומי נתין וממזר. אין לי אלא כהנת. לויה וישראלי' מניין ת"ל ובת:

היא בתרומת הקדשים. אבל מאכלת את אמה. בתרומת הקדשים. בתרומה וקדשים לא תאכל. אם נאמר בתרומה כו' למה נא' בקדשים ואם נאמר בקדשים למה נא' בתרומה שיש בקודש שחייב בפגול נותר וטמא משא"כ בתרומה ויש בתרומה לפי שאסורה לזרים וקדשים מותרים לזר פי' קדשים קלים]:

פסוק יג

ובת כהן כי תהיה אלמנה וגרושה. אם נא' אלמנה למה נאמר גרושה ואם נא' גרושה למה נא' אלמנה אלו נאמ' אלמנה הייתי אומר אלמנה שמותרת לכהן הדיוט אוכלת אבל גרושה שהיא אסורה לכהן הדיוט לא תאכל ת"ל גרושה אלו נא' גרושה הייתי אומר גרושה היא זרע אין לה אבל אלמנה אפי' יש לה זרע ת"ל אלמנה:

ובת. לרבות אפי' לויה וישראלית האוכל' בשביל בנה שחוזרת ג"כ. (יבמו' פ"ז ע"א) וזרע אין לה. וזרע אין לי אלא זרע. זרע זרע' מניין ת"ל וזרע אין לה אין לי אלא זרע כשר זרע פסול מניין ממזר מניין ת"ל וזרע אין לה עיין לה (שם) דלזרע זרעה א"צ דב"ב הרי הן כבנים (יבמות ע' ע"א). ד"א פרט לזרע זרעה משפחה ונכרית שאינה מיוחסת לה:

ושבה אל בית אביה. פרט לשומרת יבם. כנעוריה. פרט למעוברת. מלחם אביה. ולא כל לחם אביה [יבמות ס"ט ע"א] פרט לחזה ושוק:

ובת כהן כי תהיה אלמנה וגרושה. מי שיש לו אלמנה וגרושין פרט לנבעלת לעבד ונכרי שנפסלת בתרומה. אין לי אלא כהנת לויה וישראלי' האוכלת בשביל בנה מנין שהיא נפסלת ת"ל ובת כהן (ואינו ממעט אלא החוזרת לבית אביה שנא' אביה ולא [יבמות פ"ז ע"א] בחוזרת בשביל בנה). וכל זר לא יאכל עיין רש"י ז"ל:

פסוק יד

חמשיתו עליו. פרט לבת כהן שנשאת לישראל לנתין ולממזר שאינה משלמת חומש:

איש. פרט לקטן. כי יאכל. אין אכילה פחות מכזית:

בשגגה. פרט למזיד:

ויסף חמשתו עליו. הוא וחומשו חמשה. עליו. ולא על מעשר [ור"ל מעשר ראשון יבמות פ"ו ע"א] עליו חומשו כמוהו (ב"מ נ"ד ע"א). ונתן לכהן את הקדש. שנתינתו לכהן מקדשו (פסחים ל"ב ע"ב) אבא שאול אומר ונתן. פרט לפחות משוה פרוטה. את הקדש עיין רש"י ז"ל. ולא יחללו לרבות את הסך. את קדשי בני ישראל. קדשי בני ישראל חייבין חומש ואין חייבין חומש משום קדשי נכרים. יכול אף על התרומה שבטבל חייבין חומש תלמוד לומר אשר ירימו לה' על המורם חייבין ואין חייבין על התרומה שבטבל מניין לזר שאכל את התרומה שהוא במיתה תלמוד לומר ולא יחללו ונאמר להלן ומתו בו כי יחללהו מה להלן במיתה אף כו' מניין לטבל שהוא במיתה ת"ל והשיאו אותם עון אשמה אף על הטבל:

פסוק טז

אותם. את עצמם עיין רש"י ז"ל:

באכלם את קדשיהם. פרט למזיק כגון זורע ומטמא:

כי אני ה' מקדשם. להגיד מה גרם:

פסוק יח

ישראל. אלו ישראל. גר. אלו גרים. הגר. אלו נשי הגרים. בישראל. לרבות נשים ועבדים א"כ מה ת"ל איש איש לרבות הנכרים שנודרים נדרים ונדבות כישראל:

אשר יקריבו. לרבות שותפין [אינו בת"כ רק במנחות ק"ד ע"ב] שהן מתנדבין הכל חוץ ממנחה שנא' בה נפש:

לעלה. אין לי אלא עולה מניין לרבות תודה ושלמים ת"ל נדריהם ונדבותם מניין לרבות עופות ת"ל לכל נדריהם מניין לרבות מנחה עצים ולבונה כו' א"כ מה ת"ל עולה פרט לחירות דר"ע ריה"ג אומר אין כאן אלא עולה בלבד:

פסוק יט

לרצנכם. אין כופין ציבור על כרחם:

תמים זכר. עיין רש"י ז"ל:

פסוק כ

אשר בו מום. אין לי אלא מום קבוע מום עובר מניין ת"ל כל אשר בו מום:

לא תקריבו. לא תקדישו. כי לא לרצון יהיה לכם. שאינו לרצון:

פסוק כא

זבח שלמים. אין לי אלא זבח שלמים עולה תודה מניין ת"ל נדר או נדבה. חטאת ואשם מניין ת"ל בצאן. בכור ומעשר מניין ת"ל בבקר. ולדות ותמורות מניין ת"ל או בצאו. ולדות נזירות מניין ת"ל לפלא:

תמים יהיה לרצון עשה. ל"ת מניין ת"ל מום לא יהיה בו. אין לי אלא שלא יעשה שלא יגרום מניין ת"ל כל מום לא יהיה בו [עיין ביצה כ"ז ע"ב]. עורת. בין בשני עיניו בין בעין אחת. או שבור. לפי שר שבר יד א"ל אלא שבר יד ושבר רגל שבר זנב מניין ת"ל או שבר. יכול אפילו שבר צלע ת"ל שבר יד מה שבר יד בגלוי ואינו חוזר אף כו'. יבלת שיש בה עצם ובעין שיש בה שער הוא מום קבוע ובלא שער הוא מום עובר והכל בשחור [הוא ט"ס ועיין בבכורו' מ"ם ע"ב ורמב"ם פ"ב מהל' א"מ הל' ב' דאפי' בלבן אי אית בה שער הוי מום קבו'] שאין מומין בלבן נאמ' כאן חרוץ או יבלת ונאמ' באדם דק או תבלל מניין ליתן האמור של זה בזה ת"ל גרב או ילפת גרב או ילפת לגז"ש:

פסוק כב

לא תקריבו. לא תשחטו:

ואשה לא תתנו. לא תקטירו:

אלה. אבל אתה מקריב שנעבדה בו עבודה:

מהם. אפי' מקצתן:

על המזבח. לרבות זריקת דם:

לה'. לרבות שעיר המשתלח מכאן אמרו המקדיש בע"מ עובר בה' לאוין ועשה. משום בל תקדישו ובל תשחטו ובל תקטירו כלו. ובל תקטירו מקצתן ובל תזרקו. [תמורה וי"ו ע"ב] ולדר"י בר"י אף משום קבלה:

פסוק כג

ושור ושה. לרבות כל הפסולין שבשור ושה שהיא בבל ירצה:

נדבה תעשה אתו. אין לי אלא נדבה נדר מניין ת"ל ולנדר יכול אף למזבח ת"ל לא ירצה אין לי אלא נדר נדבה מניין ת"ל נדבה ולנדר. ר' אומר ממקומו הוא מוכיח שנאמר לא ירצה. איזה קודש שמרצה זהו קדשי מזבח שנא' ונרצה לו:

פסוק כד

ומעוך וכתות ונתוק וכרות. כולן אף בביצה דברי ר' יהודה וראב"י אומר בגיד ר"י אומר מעוך וכתות אף בבצים [בכורות ל"ט ע"ב] ונתוק וכרות בגיד. נתוק וכרות אם על הכורת חייב על נותק לא כ"ש להביא נותק אחר כורת [תמורה ז' ע"א] ומסרס אחר מסרס שהוא חייב. לא תקריבו. בקבלת הדם דר"י בר"י וחכ"א להביא במת יחיד [שבת קי"א ע"א]. אין לי אלא שלא יקריב מניין שלא יעשה ת"ל לא תעשו אין לי אלא בהמה. חיה ועוף מניין ת"ל בארצכם לא תעשו כל שבארץ. ובארצכם ובכם לא תעשו (לרבות אדם). ומיד בן נכר. עיין רש"י ז"ל:

פסוק כה

לא תקריבו את לחם אלהיכם. שאין מקבלים שקלים מנכרים. אין לי אלא תמידין שקרוין לחם. שאר קרבנות צבור מניין ת"ל מכל אלה. ומניין שנקבות אסורין בסירוס ת"ל כי משחתם בהם מום בם רי"א אין נקיבות בסירוס. מום בם. פרט לשעבר [זבחים ע"ז ע"ב] מום בם. ר' ישמעאל אומר מניין לרובע ונרבע ומוקצה ונעבד שאין אסורין בעופות ת"ל כי משחתם בם כל שמום פוסל בו דבר ערוה וע"ז פוסל בו [חולין כ"ג ע"א אבל למסקנא שם פסולין בעופו' וע"ש] עופות שאין מום פוסל בו אין דבר ערוה כו'. וכן בהמת מעשר (בכורות נ"ז ע"א) ד"א מום בם אף שאיסורן קובע כו' (ר"ל לאסור בקרבן) מ"מ צריכין מום קבוע לפדות עליהן (תמורה כ"ח ע"ב):

פסוק כז

שור כי יולד. ולא אדם. שאדם יוצא דופן כשר לעבודה:

שור או כשב. פרט לכלאים:

או עז. פרט לנדמה:

כי יולד. פרט ליוצא דופן:

והיה שבעת ימים. פרט למחוסר זמן. תחת אמו. פרט ליתום. נאמר כאן תחת ונאמר במעשר בהמה תחת מה כאן פרט לכל אלו אף להלן פרט לכל אלו. ומה להלן פרט לטריפה אף כאן פרט לטריפה. לפי שנ' עם אמו יכול שיהא כל ז' ימים עם אמו ת"ל כאן תחת אמו. יכול אפי' יצא ממנה כשהיא מתה ת"ל עם אמו:

ומיום השמיני. יכל ביום השמיני עצמו אסור ת"ל בבכור ביום השמיני תתנו לי. ומניין ליתן של זה בזה ת"ל אמו אמו לגז"ש:

ירצה אשה. לאישים. ומניין אף להקדש ת"ל לקרבן. כתוב א' אומר שבעת ימים זבחים י"ב ע"א חולין פ"א ע"א) והלילה מותר וכתוב א' אומר ומיום השמיני הא כיצד כאן להקדש כאן לאישים:

לה'. לרבות שעיר המשתלח. מניין לשוחט אותו ואת בנו במוקדשים שהוא בלא ירצה ת"ל ירצה לקרבן אשה לה':

פסוק כח

ושור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד. מלמד שהשוחט אותו ואת בנו במוקדשים הרי זה בלא ירצה. ושור. ולא חיה. שה. ולא עופות. או שה. לחלק. יכול אותו ואת בנו נוהג בזכרים כנקבות ת"ל אותו אחד ולא שנים. וחייב כאן וחייב באם על הבנים מה להלן בנקבה אף כאן בנקבה ואם נפשך לומר ת"ל בנו את שבנו כרוך אחריו. אין לי אלא אותו ובנו. בנו ואותו מניין ת"ל תשחטו הרי כאן שנים כיצד א' שוחט את הפרה וא' שוחט את בנה ואח' שוחט את אמה שנים האחרוני' חייבין. אותו ואת בנו. ולא אותו ואת האחים. כיצד שחט חמשה אחים ואח"כ את האם אינו חייב אלא א' אבל שחט את האם ואח"כ האחים חייב על כל א' וא'. אותו ואת בנו. ולא אותה ואת אם אמה כיצד שחטה ואת אם אמה שכן הוא רשאי ואח"כ את האמצעי סופג את הארבעים. אותו ואת בנו. ולא את בת בתה:

לא תשחטו. פרט לשוחט ונתנבלה בידו (פי' מחמת שחיטה דלא הוי שחיטה כלל) ביום א'. יום מיוחד טעון הכרזה. ד"א יום א' לפי שמדבר בקודש ומוקדשין הלילה הולך אחר היום יכול אף כאן כן ת"ל יום א' ונא' במעשה בראשית יום א' מה להלן היום הולך אחר הלילה אף כאן כו':

פסוק כט

וכי תזבחו וכו' ביום ההוא יאכל. עיין רש"י ז"ל אין לי אלא תודה מניין לרבות כל הנאכלין ליום א' ת"ל וכי תזבחו זבח:

פסוק לא

ושמרתם. זו משנה:

ועשיתם. זו מעשה. כל שאינו במשנה אינו במעשה:
אני ה'. נאמן לשלם שכר. ד"א ושמרתם כו' ליתן שמירה ועשיה למצות:

פסוק לב
ולא תחללו. עיין רש"י ז"ל:
ונקדשתי. כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה (מגילה כ"ג ע"ב):

פרק כג

פסוק ב
ע"ד הרמז
ענין ג' רגלים שם הוי"ה ז' ימי הפסח וז' ימי חג ב' ההין פסח לתתא וסוכו' לעילא כמ"ש ח"ג דצ"ב ולכן בו הלל גמור דלא מתפחד מיו"ד אבל בפסח לא נכנסו בוא"ו עד שאכלו לחם מן השמים וקבלו התורה אז שתי לחם מחיטין ה' א' אבל שעורים ה' ב' ושבועות וא"ו ולכן יום א' כמ"ש שם דצ"ו ע"א וש"ע הוא יו"ד של השם לכן ג"כ יום א' שכל הזכרים א' ונוקבין ז' בסוד והיה שבעת ימים תחת אמו ומיום השמיני והלאה סליק לדכורא אז ירצה לקרבן כו' וכן מילה בשמיני בשביל זה ובגין דאו"א לא מתפרשין לכן ש"ע תיכף אחר סוכות משא"כ בשבועות שצריכה נוק' ז' נקיים ז' שבועות ולכן זיווגא בש"ע דזיווגא מבי אבא כמ"ש שם דף ז' ע"ב ר' אבא שלח כו' והן השם כסדר ממטה למעלה ואע"ג דההין הן ז' עם הזכרים כמ"ש שם דצ"ב ע"א מ"מ כתיב תחת אמו ולא תחת אביו והוא קבלת אמא מאביו בחינתו ג"כ כי בה' אחרונ' צריך לכתוב ו' של ז"א ברגל ימיני קודם וכן ביו"ד. העוקץ של ה' הראשונה ג' קוצין בה וכן בה' קוץ העליון אינו נגלה רק קוץ היו"ד וקוץ התחתון שהן חו"ב כמ"ש שם ד' י' ע"ב בענין היו"ד וקוץ העליון שהוא כתר הוא קוץ תחתון של יו"ד שבשם שהוא כתר דבינה הנק' אמא כי כל בחי' תחתונה שבעליון הוא עליונה של פרצוף שלאחריו מהקוץ הזה הוא מקור דמבועא כידוע והיא כתר של אמא שכתר הוא לעולם מקור כמ"ש בתז"ח דפ"ו ע"ג ומקור דההוא נהר וכן עטרת היסוד הוא כתר של מלכות ומקור דילה כמ"ש שם וגג הה"א הוא נהר ויו"ד הה"א הוא מבועא דנחלא כמ"ש בח"ג דף יו"ד ודף ס"ה וז"ס הבן בחכמה יו"ד וקוץ התחתון שהוא גזעא ושבולא שלכן ל"ב נתיבות הם אלהים שהוא בינה שבחכמה וחכמה בבינה הוא יו"ד וגג שבה"א וז"ס נחל נובע מקור חכמה ממטה למעלה ד' בחינות אלו כסדר. חכמה הוא גוף היו"ד עצמה וקוץ העליון של יו"ד שבשם רומז לכתר כידוע והוא ג"כ בחינה התחתונה שבא"א מ"ם שנק' א"ס ושם תשעה היכלין דלאו אינון נהורין כו' והן תמניא סמכין שבגוף היו"ד עם נקודה עלאה שהן תשע וז"ש בח"א דף ס"ה וח"ב

רס"ט רעותא דכל ט' נהורין דקיימי כולהו במחשבה דאיהו חד מינייהו בחושבנא והן תמניא סמכין דאמר בס"א ה' וכדין נהרין מגווייהו תמניא עם נקודה עלאה והן שנקר' א"ס כמ"ש שם ותחתם ט' נקודין אחרנין והן דנפקין מקוץ תתאה מנה יחוד בוצינא ס"ג ניצוצין דבוצינא והן נקודין דאורייתא ול"ב שבילין והיו"ד סלקא ברעו דמחשבה הוא מ"ם והו' קוצו של יו"ד וא"ו של יו"ד הוא שית סמכין דאגוזא ואגוזא עצמה הוא קוץ התחתון דיו"ד והוא בינה שלו ונק' תהום כידוע וכמ"ש בדעתו תהומות נבקעו שהוא פטר רחם ברא בוכרא ותהום הוא חללא דאגוזא כמ"ש בתיקוני' והוא"ו הוא וי"ו קצוות ו' נקודות והוא וא"ו של חול וד' שלו היא רתיכא דנפקא מסתרא דאת דא כמ"ש שם בס"א ה' והוא למ"ד של חול מגדל הפורח באויר והוא גנתא דצרורא דחיי כמ"ש ח"ג צ"ב וזהו אל גנת אגוז ירדתי לראות באבי הנחל כו' ששם צרור החיים שהנשמות צרורות שהמה אבי הנחל וכמ"ש בגמ' עירובין לראות הפרחה הגפן אלו בעלי מקרא כו' וז"ש ח"י עולמות ח' נקודין עם נקודה עלאה וט' דלתתא מינייהו וסוד הח' נקודין הן ח' דחו"ל וסוד החו"ל הן נגד חב"ד שהן ג' קוצין דיו"ד ועשר נקודין הן ע"ס ולמ"ד הוא בינה ונשארין בה ח' נקודין מבינה ולמטה ועם כ"ב אתוון שהן במגדלא הן למ"ד ועם ב' נקודו' שהן ח"ו הוא ל"ב דנפקין מגו בינה ל"ב אלהים וה"א דשמא היא היכלא כמ"ש בס"א ושם יש לה שית יריען שהן חמש ולפנים חד יריעה מרוקמת כמ"ש בח"ב ס"ח ואמר שם האי היכלא איהו פקיחא דעיינין כו' שהן ל"ב ארחין שבאבא הן שבילין ושם סתימין כמ"ש בכמה מקומו' סתים שבילין ולא ארחין ובתז"ח פ"ט ע"ד ביה סתימין תלתין ותרין עיינין אינון עיינין לא פתיחין כו' אבל בהיכל אמא העיינין אלו פתיחין וז"ש לאנהרא לתתא מגו נהירו דההוא רשימא ור"ל היו"ד שנתלבש בה והן ל"ב נתיבות שבו וענין הה' יריעות הן הנאמר עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה ואמרז"ל שקב"ה הוא בינה נתעטף באור וברא שמים ואותו האור נהיר מסייפי עלמא ועד סייפי עלמא והוא מ"ש שם אוקיר ליה בלבושי יקר והן מ"ש בס"ד פ"א לבושין דיקר אתקין ואחסין כו' והוא הדעת מזלא קדישא והן ה' יריעות ה"ג דבינה שהוא הדעת בוצינא דקרדוניתא והתפשטו' הדעת בה"ס ונכללין ביסוד והן ה' שמים שנבראים ביום ראשון והרקיע יסוד ביום שני וז"ש שית דאינון חמש וכלהו הן יריעות שכל שמים הוא יריעה כמ"ש נוטה שמים כיריעה וכמ"ש בפ' ויקהל ע"ש והן חמש יריען דדכורא ועוד הן ה"ג דנוק' בה"ס דילה ונכללין ג"כ ביסוד וידוע בסוד יחוד שמע ישראל ובשכמל"ו שמקודם צריך לחבר שית דידיה ביחד וכן דידה בסוד ה' אחד ושמו אחד ואח"כ לחברם יחד וז"ס חמש יריעות חוברות כו' וחמש יריעות חוברות ואמר אשה אל אחותה שהן גבורו' כנ"ל והן ה' שמים שעובדא

דמשכנא כעובדא דשמים וארץ וכמ"ש בפ' ויקהל וה' שמים כלולין בוילון ששם הן ז' היכלין כמ"ש הגאונים והן ז' רקיעין כידוע וכמ"ש בפ' בראשית בתחלת היכלין והן ה' ו' ה' כו' וברקיע דידיה שהוא יסוד דידיה וערבות דידיה שהוא היכל ק"ק ששם חיבורא דצדיק בארון שם חמשים לולאות וחמשים לולאות שהן נ' ש"ב שהן ביסוד הנק' כ"ל וכן ביסוד דידיה כל"ה וי"ס כידוע והככבים שברקיע שקשורין בתלי שהוא המחבר הכל הן החמשים קרסים שמחברן וז"ש שהקרסים בלולאות כמו כוכבים ברקיע וכ"ז הן ה"ג שהן מה' עילאה נ' תרעין וידוע שטבע הגבורות להתפרד שלכן הן ה' אבל ה"ח כלולין באחד והן יו"ד טפת החסדים מחכמה יו"ד שבשם נ' טפת הגבורות מ"ה שבשם בינה וז"ס ס' שהוא י"נ שבינה כוללת חו"ג וז"ס סו"ד ס' הן באין מו"ד של יו"ד כמ"ש בח"ג צ"א וזהו יריעה חדא שבגי' ה' יריעות שחכמה בתוך הבינה וכן חסדים בתוך הגבורות בסוד נקבה תסובב גבר וז"ס שם אהי"ה וסוד שם הוי"ה כמ"ש כי שם אהי"ה בבינה שכוללת בה חו"ב ודעת חו"ג שהן עטרין דזו"נ בסוד צורת ה"א כידוע חכמה בבינה י"ה הם חו"ב שבה א"ה הם חו"ג יריעה חד וב' יריעות כנ"ל וזה סוד שם הויה שברא נוטל ב' חולקין ב' עטרין שהן א"ה שהן ו' ונוק' אינה נוטלת רק עטרא דה"ג לבד שלכן היא ה"א ולית לה מגרמא כלום רק מה שנוטלת ממנו שלכן עיקר השם בז"א יה"ו שהן מוחין דחו"ב י"ה ותרין ו' והן מנין אהי"ה:

אשר תקראו. שמעברין את השנה לצורך מפני התקופה ומפני האביב ומפני גליות בני ישראל עיין רש"י ז"ל שנ' בני ישראל:

מועדי ה'. עשה מועדות שיעשו אותם כל ישראל. ומניין שאם היתה השנה צריכה להתעבר ולא הספיקו לעבר עד שאירע ניסן שאינה מעוברת ת"ל אשר תקראו אותם אם קראתם אתם הם מועדי ואם לאו אינם מועדי. עברוה שלא כדין כגון בלילה או משנה לחברתה או יתר חודש או פחות חודש מניין שאינה מעוברת ת"ל אלה הם מועדי:

אשר תקראו אתם. אפי' לא היתה השנה צריכה להתעבר ועברוה שוגגי' או אנוסים או מוטעי' מניין שהיא מעוברת ת"ל אתם אתם אתם ג' פעמים כאן מדבר בעיבור שנה ולמטה מדבר בעיבור חדש שנא' אלה מועדי ה' כו' אשר תקראו אתם כו' ג"כ הכל כנ"ל. שאם קדשו שוגגין או אנוסין או שלא כדין או שלא הספיק לקדשו עד שחשכה שמעברין את החודש יכול כשם שמעברין השנה לצורך כן מקדשין החדש לצורך ת"ל החדש הזה לכם [ר"ה כ' ע"א] כזה ראה וקדש. ומניין שמחללין שבת על קריאתן ת"ל במועדם יכול כשם שמחללין על קריאתן כך מחללין על קיומן ת"ל אשר תקראו על קריאתן אתה מחלל ואין אתה מחלל על קיומן:

ומניין שראש ב"ד (ר"ה כ"ד ע"א) אומר מקודש ת"ל וידבר משה את מועדי ה' ומניין שכל ישראל עונין מקודש מקודש ת"ל בני ישראל אשר תקראו [וזה סדרן אשר תקראו נדרש על כל הפסוק מועדי ה' אשר תקראו שמעברין לצורך. מקראי קודש אשר תקראו שצריך לומר מקודש. אשר תקראו אתם אם קראו מקודש ואם לאו אינו מקודש. אשר תקראו במועדם. על קריאתן אתה מחלל שבת] ומניין שצריכין ב' פעמים מקודש (ר"ה כ"ד ע"א) ת"ל מקראי קודש. ומניין שמעברין חדש לשנה ת"ל חדש האביב. (כן מוכח מגמר' מגילה ה' ע"א) ומניין שמעברין יום לחודש ת"ל כאן יום לחודש:

פסוק ג

ששת ימים. עיין רש"י ז"ל:

וביום השביעי כו' כל מלאכה. אין לי אלא ביום שמוזהר. בלילה מניין ת"ל שבת. עונש מניין ת"ל כי כל העושה כו' בלילה מניין ת"ל מחלליה כו'. שבתון. שבות שלא יעלה באילן ואף שבות מצוה כנ"ל באחרי מות:

כל מלאכה. אפי' מקצת כגון ב' אותיות כו'. מלאכה למד גז"ש ממשכן מלאכה שהיתה שם. מקרא קדש. קדשהו באכילה ושתיה וכסות נקיה:

בכל מושבתיכם. שיכול הואיל ושבת כתיב בעניני מועדות [קידושין נ"ז ע"ב] שיהא צריך קידוש ב"ד כמועדות ת"ל בכל מושבתיכם ולהלן נאמר לא תבערו אש בכל משבתיכם (סנהדרין ל"ה ע"ב) שאין מיתת ב"ד דוחה שבת נאמר שם מושבות ונא' והיו אלה לכם וגו' בכל משבתיכם בפ' מסעי מה להלן בב"ד. במושבתיכם אי אתה מבעיר אבל אתה מבעיר אברים ופדרים שניתותרו ומשלה בהם האור מבעוד יום (שבת כ' ע"א):

פסוק ה

בין הערבים. מכי ינטו צללו ערב. לחדש הזה חג המצו'. חודש הזה חג המצות ואין חג הסוכות טעון מצות שיכול והלא דין הוא כו' ת"ל זה חג המצות ולא סוכה טעון מצה:

פסוק ו

שבעת ימים מצות תאכלו. מצה הנאכל' לשבעה פרט לחלת תודה ורקיקי נזיר:

פסוק ז

מקרא קודש. קדשהו באכילה ושתיה וכסות נקיה:

כל מלאכ' עבודה. (ר"ה כ"ט ע"ב) פרט לתקיע' שופר ורדיית הפת שהיא חכמ' ואינה מלאכה:

פסוק ח

והקרבתם כו'. אם אין פרים כו' עיין רש"י ז"ל ואם אין לך בטהרה הבא בטומאה מניין ת"ל והקרבתם אשה לה' מכל מקום:

פסוק י

כי תבאו. יכול משבאו לעבר הירדן ת"ל אל הארץ ארץ כנען יכול ארץ סיחון ועוג ת"ל אשר אני נותן לכם (פי' ולא עמון ומואב כי לא נתתי להם אלא הם בקשו שיתנו להם). וקצרת' את קצירה כו' ראשית קצירכם. שיהא ראשית לכל הנקצרים שלא יקצרו קודם העומר. יכול אפי' קטנית ושארי מיני' ת"ל ראשי' ונא' בחלה ראשי' מה להלן ה' מינים. א"כ ה' מיני' וחלה עצמה מניין נחמר בחלה לחם (מנחות ע' ע"ב) ונאמר במצה לחם מה להלן ה' מינים אף כו' ובמצה עצמה מניין ת"ל לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות דברים הבאים לידי חימוץ יוצא י"ח מצה:

את קצירה. כתיב וקצרתם את קצירה וכתיב והבאתם את עמר ראשית ממקום שאתה מביא אי אתה קוצר (שם ע"א ע"א) וממקום שאי אתה מביא אתה קוצר וזהו שבשלחין ושבעמקים:

קציר. ולא שחת. קצירכם. ולא קציר של מצוה מכאן אמרו קוצרים מפני הנטיעות (שם) ומפני האבל ומפני התלמידים:

אל הכהן והניף. תנופה בכהן ואין קצירה בכהן:

פסוק יא

והניף כו' לפניה' במזרח (**מנחות ס"א ע"א**). והניף עיין רש"י ז"ל:

לרצנכם. אין כופין ציבור על כרחם:

ממחרת השבת. ממחרת יו"ט עיין רש"י ז"ל:

יניפנו הכהן. הוא בנין אב לכל התנופות שהן בכהן:

פסוק יב

ביום הניפכם. בנין אב לכל התנופות שהן ביום:

את העמר כבש. כבש אעפ"י שאין עומר עומר אעפ"י שאין כבש. תמים. ולא בעל מום. בן שנתו. ולא שנתו של עולם:

פסוק יג

ומנחתו שני עשרני'. יכול כשם שמנחתו כפולה כך נסכיו כפולים ת"ל ונסכה יין רביעית ההין. יכול אין יינו כפולה שאין בא עמו אבל שמנו הבא עמו יהא כפולה ת"ל ונסכה כל נסכיו יהיו רביעית:

פסוק יד

ולחם וקלי וכרמל. נאמר כאן לחם (מנחות ע' ע"ב) ונאמר במצה לחם מה להלן מה' מינים אף כאן:

לחם קלי וכרמל. לחייב על כל ח' וא' (כריתות ה' ע"א). עד עצם וכתיב עד יום הביאכם. כאן בזמן שבהמ"ק קיים כאן בזמן שאין בהמ"ק קיים (שם ס' ע"א):

חקת עולם. בית עולמים. לדורתיכם. לדורי דורות:
בכל משבתיכם. בין בארץ בין בחוץ לארץ מכאן אמרו החדש אסור מן התורה בכל מקום. ערלה הלכה. כלאים מדברי סופרים:

פסוק טו
וספרתם לכם. כל א' ואחד:
ממחרת השבת. ממחרת יו"ט:
מיום הביאכ' את עמר תספרו. יכול יביא ויספו' ממחר' השבת (מנחות ס"ו ע"א) אבל יקצור אימתי שירצה ת"ל מהחל חרמש בקמה תחל לספור. אי מהחל חרמש יכול יביא ממחר' השבת יקצור ויספור אימתי שירצה ת"ל מיום הביאכם תספרו אי מיום הביאכם יכול יספור ויקצור ויביא ביום ת"ל שבע שבתות תמימות אימתי הן תמימו' בזמן שמתחיל מבערב יכול יקצור ביו' ת"ל מהחל חרמש בקמה תחל לספור יכול הכל בלילה ת"ל מיום הביאכ' הא כיצד קצירה וספיר' בלילה והבאה ביום:

פסוק טז
תספרו נ' יום. וכתיב שבע שבתות. מכאן אמרו (שם) שמצוה למימני יומי ומצוה למימני שבועי:
חמשים יום. וכתיב שבע שבתות. הא כיצד מנה מ"ט וקדש יום חמשים:
והקרבתם מנחה חדשה. שיהא חדשה לכל המנחות אין לי אלא מנחת חטים מנחת שעורין מניין כשה"א וביום הבכורים בהקריבכם מנחה חדשה אם אינו ענין למנחת חטים ת"ע למנחת שעורים:

פסוק יז
ממושבתיכם. ולא מן חוץ לארץ. תביאו. אף מן העליה [פי' אם לא מצא מן החדש] (ופליג אמתנית' שאמרה דוקא מן החדש ולכן דרש לעיל חדשה חדשה לכל המנחות ש"ס מנחות פ"ג ע"ב):
תביאו. כל מה שאתה מביא במקום אחר כגון גבי חמץ הרי הוא כזו עשרון לחלה:
שתים. שיהיו שניהם שווים מדלא קאמר שתי לחם:
שני עשרוני' סלת. מן חטים (עיין רש"י פ' ויקרא ב' א'):
חמץ תאפינה. שאור בודה להן מתוכן ומחמצן דר"מ רי"א אף היא אינה מן המובחר אלא מביא את השאור ונותן לתוך המדה וממלא את המדה אמרו לו כו':

פסוק יח
והקרבתם על הלחם שבעת כבשים. כבשים אף שאין לחם (פי' מדלא כתיב כבשים על הלחם) א"כ מה ת"ל על הלחם שלא נתחייבו בכבשים עד שלא נתחייבו בלחם:

על לחם הבכרים. יכול הלחם למטה ת"ל על שני כבשים אי על שני כבשים יכול למעלה ת"ל על לחם הבכרים. הא כיצד מניח בין ירכותיהם של כבשים ומניף דר"ח בן חכינאי ר' יוסי בן משולם אומר כבשים על הלחם ומה אני מקיים על שני כבשים להוציא שבעה. וחכ"א מה מצינו (מנחות ס"ב ע"א) בכ"מ שהלחם למעלה אף כאן למעלה:

פסוק יט

ועשיתם שעיר עזים. עיין רש"י ז"ל:

ושני כבשים בני שנה לזבח שלמים. שתהא זביחתן לשם שלמים:

פסוק כ

קדש יהיו. לעכב (מנחו' מ"ה ע"ב) נאמר כאן יהיו ונאמר להלן סלת תהיינה מה להלן לחם אף כו' שהלחם מעכב את הכבשים ואין הכבשים מעכבין את הלחם דר"ע בן ננס אומר הכבשים מעכבין את הלחם ואין הלחם מעכב את הכבשים נאמר כאן יהיו ונאמר להלן יהיו עלה לה' מה להלן כבשים אף שאין לחם אף כאן כבשים אף שאין לחם:

פסוק כב

ובקצרכם כו'. עיין רש"י ז"ל:

אני ה' אלהיכם. זו מלכיות:

אני ה' אלהיכם. זו מלכיות מפסוק דלעי':

פסוק כד

שבתון. קדושת היום שכולל מלכיות עם קדושת היום:

זכרון. זכרונות:

תרועה. שופרות:

מקרא קדש. קדשהו בעשיית מלאכה דר"א רע"א כו'. זכרון כתוב א' אומר זכרון וכתוב א' אומר יום תרועה יהיה לכם כאן ביו"ט שחל להיות בשבת כאן ביו"ט שחל להיות בחול [ר"ה כ"ט ע"ב]. תרועה. מנין שבשופר ת"ל שופר תרועה. ומניין שתקיעה לפניה ת"ל והעברת שופר. ומניין שתקיעה לאחריה ת"ל תעבירו שופר. מניין ליתן של זה בזה ת"ל בחדש השביעי בחדש השביעי לגז"ש. ג' תרועות נאמר זכרון תרועה. שופר תרועה. יום תרועה. ג' תרועות ושש תקיעות שהן ט' שלש של שלש שלש (שם ל"ד ע"א) (בש"ס מקשה מעיקרא יליף מהיקשא והשתא מייתי ג"ש ולמה לי תרתי ומשני מעיקר' בעי למילף בהיקשא ואח"כ ראה דליכ' למילף בהיקשא מייתי גז"ש והשתא באמת לא צריך להיקשא כלל ונראה הא דמתחילה רצה ללמוד בהיקשא היינו מעיקרא שרצה ללמוד ר"ה מיו"כ של יובל אמנם השתא שרוצה ללמוד שיהא של שלש שלש היינו ביובל כתיב

א' ובר"ה כתיב שתים ורוצה ללמוד זה מזה וזה מזה ובהיקשא ליכא למילף יוה"כ מראש השנה לכך מייתי גז"ש ודוק):

פסוק כז

יום הכפרים הוא. לפי שנאמר מקרא קדש כו' ועניתם את נפשתיכם לא קראו מקרא קודש ולא התענה ועשה מלאכה מניין שמכפר ת"ל יום כפורים הוא מ"מ. ומניין אעפ"י שלא בקרבנות ושלא בשעירי היום מכפר ת"ל כי יום כפורים הוא מ"מ. יכול אעפ"י שלא שב ת"ל אך. ועניתם את נפשתיכם (יומא ע"ו ע"א) ה' ענוים נאמר ביו"ה מכאן אמרו שאסור באכילה ושתי' וכו':

פסוק כח

וכל מלאכה לא תעשו כו' הרי זו אזהרה למלאכה. ועונש בפסוק דלמטה:

פסוק כט

כי כל הנפש כו' ונכרת' כו'. הרי זו עונש עינוי:

פסוק ל

והאבדתי כו'. מה ת"ל לפי שהוא אומר כו' עיין רש"י ז"ל:

כי כל הנפש אשר לא תענה בעצם כו'. בעצם ענוש כרת ואין ענוש כרת על התוספת: **וכל הנפש כו' מלאכה בעצם כו'** על עצם היום הזה ענוש כרת ואין חיוב כרת על התוספת. יכול יהא מוזהר על התוספת ת"ל בפ' כ"ח וכל מלאכה לא תעשו בעצם היום הזה על עצם הוא מוזהר ואינו מוזהר על התוספת (יומא פ"א ע"א) אזהרה לעינוי עצמו מניין נאמר עצם עצם לגז"ש מה עצם האמור במלאכה לא ענש אא"כ הזהיר אף עצם האמור בעינוי לא ענש אא"כ הזהיר. ומה להלן אינו מוזהר על התוספת אף כאן כו' והאבדתי מכאן שכרת הוא אבדן. כי כל הנפש אשר לא תענה [יומא פ' ע"ב] פרט למזיק מכאן אמרו האוכל אכילה גסה ביו"הכ פטור:

פסוק לא

כל מלאכה לא תעשו כו'. עיין רש"י ז"ל:

פסוק לב

שבת שבתון. שבות [שבת קי"ד ע"ב] מכאן שיו"הכ כשב' אסור בקניב' ירק:

ועניתם את נפשתיכם בתשעה לחדש (ר"ה ט' ע"א) וכי בתשעה מתענין והלא אין מתענין אלא בעשירי אלא כל האוכל ושותה בתשיעי מעלה עליו כאלו מתענה תשיעי ועשירי. ד"א ועניתם בתשעה מכאן שמוסיפין מחול על הקדש אין לי אלא מלפניו מלאחריו מניין ת"ל מערב עד ערב א"ל אלא יו"ה שבתות מניין ת"ל תשבתו. י"ט מניין ת"ל שבתכם הא כל שביתה שאתה שובת אתה מוסיף לה מחול על הקודש בין מלפני' ובין מלאחריה:

מערב עד ערב. מכאן שצריך לילה ויום מן החדש (ר"ה כ' ב'):

פסוק לד

בחמשה עשר יום לחדש השביעי הזה חג הסכות זה טעון סוכה ואין חג המצות טעון סוכה שהיה בדין אם זה שאין טעון מצה טעון סוכה חג המצות שהוא טעון מצה אינו דין שיטעון סוכה ת"ל הזה חג הסכות ואין חג המצות טעון סוכה. לפי שנאמר בסוכות תשבו שבעת ימים ואיני יודע איזה שבעת ימים בחדש ת"ל בחמשה עשר יום לחדש הזה חג הסכות שבעת ימים כו'. חג הסכות לה' יכול תהא חגיגה וסוכה לגבוה ת"ל חג הסכת תעשה לך שבעת ימים. אי חג הסוכת תעשה לך יכול יהא חגיגה ג"כ להדיוט ת"ל חג הסכות שבעת ימים לה' חגיגה לגבוה וסוכה להדיוט א"כ מה ת"ל חג הסכות לה' (סוכה ט' ע"א) כשם שחל שם שמים על החגיגה כך חל שם שמים על הסוכה מכאן אמרו עצי סוכה אסורין כל שבעה:

פסוק לה

ביום הראשון מקרא קודש. קדשהו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה:

כל מלאכת עבדה לא תעשו. עיין רש"י ז"ל:

פסוק לו

ביום השמיני מקרא קדש. קדשהו במאכל וכו':

עצרת הוא. לפי שנא' אלה מועדי ה' אם ביו"ט הרי כבר אמור אלא לימד על חול המועד שאסור במלאכה. יכול תהא אסור בכל מלאכת עבודה ת"ל עצרת היא כל מלאכת עבודה היא אסורה בכל מלאכת עבודה ואין חול המועד אסורה בכל מלאכת עבודה דברי ריה"ג ר"ע אומר מה ת"ל אלה מועדי ה' אשר כו' אם לענין ימים טובים כבר אמור שנאמר מלבד שבתת ה' ואומר ביום הראשון מקרא קודש ביום השמיני מקרא קודש א"כ למה נאמר אשר תקראו אתה מקראי קדש אלא אלו ימי חול המועד שאסוריה במלאכה יכול יהיו אסורים במלאכת עבודה ת"ל היא כל מלאכת עבד' לא תעשו ואין ימי מועד אסורי' במלאכה:

פסוק לז

להקריב עלה ומנחה. אם אין עלה אין מנחה שתקדום עולה למנחה ואם קדמה מנחה לעולה פסולה:

זבח ונסכים. להקדים זבח לנסכים ואם אין זבח אין נסכים ואם קדמו נסכים לזבח פסולה. ד"א עולה ומנחה (מנחות מ"ד ע"ב) שמנחה באה אחר עלה קודם לנסכים. זבח ונסכים. שאין הנסכים מתקדשין אלא בשחיטת הזבחים:

דבר יום. מלמד שכל היום כשר לנסכין ולמוספין:

ביומו. אם עבר יומו בטל קרבנו ואין חייב באחריותו יכול יהא חייב באחריות נסכיהם משקרב הזבח ת"ל מנחתם ונסכיה' אפי' בלילה (עיין בתוספת שם). מנחת' ונסכיה' אפי' למחר:

פסוק לח

מלבד כו'. מניין למוספי שבת שיקרבו עם מוספי רגל (היינו שצריך ג"כ להבי' מוספי שבת ברגל ולא יפטור עם מוספי הרגל) ת"ל מלבד שבתת ה':

ומלבד מתנותיכ' ומלבד כל נדריכם ומלבד כל נדבתיכ'. ג' רבויים לרבות קרבנו' היחיד. וקרבנו' הצבור. וקרבנות שהוקדשו ברגל שיקרבו כלן ברגל:

אשר תתנו לה'. לרבות עופות ומנחות שכולם יבואו ברגל. יכול רשות ת"ל אלה תעשו לה' במועדיכם אם רשות הרי כבר נאמר אלא לקבען חובה שיביאו כולם ברגל. יכול באיזה רגל שירצה ת"ל ובאת שמה והבאתם שמה אם לקבוע כבר קבוע אם להתיר כבר התיר א"כ למה נאמר ובאת שמה וכו' אלא זה רגל ראשון שפגעת בו. יכול אם עבר רגל ראשון ולא הביא יהא עובר בבל תאחר ת"ל אלה תעשו לה' במועדיכם אינו עובר עליו משום בל תאחר עד שיעברו עליו רגלי שנה כולה (פי' דמאלה תעשו כו' במועדיכם מוכח דגם ובאת שמה והבאתם שמה לא מיירי ברגל הראשון כלל אלא אכל רגלי השנה כולה קאי דהיינו ובאת שמה ברגלי שנה והבאתם וא"כ לפי זה הוי כל רגלי שנה כמו רגל אחד שאינו עובר עד שיעבור כל הרגל) (ר"ה ד' ע"ב) וכתיב ג' פעמים בשנה יראה כל זכורך בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסכות רש"א ג' רגלים כסדרן וחג המצות תחלה:

פסוק לט

אך בחמשה עשר יום לחדש תחגו את חג ה'. יכול אפי' בשבת ת"ל אך:

באספכם כו'. עיין רש"י ז"ל:

תחגו כו' שבעת ימים. שבעה לתשלומין עיין רש"י ז"ל:

ביום הראשון שבתון. (פסחים ה' ע"א) תנא דבי ר' ישמעאל נאמר כאן ביום הראשון ונאמר בלולב ביום הראשון ונאמ' בפסח ביום הראשון בשכר ג' ראשון זכו לג' ראשון להכרית זרעו של עמלק דכתיב ויצא הראשון אדמוני ולשמו של משיח דכתיב ראשון לציון הנה הנם ולבנין בהמ"ק דכתיב מרום מראשון מקום מקדשינו:

פסוק מ

ולקחתם. שתהא לקיחה ביד כל א' וא' ר' יהודה אומר נאמר כאן ולקחתם ונאמר גבי אזוב ולקחתם אגודת אזוב מה להלן באגודה אף כאן באגודה. ולקחתם. לקיחה תמה שמעכבין זה את זה:

לכם. משלכם להוציא השאול והגזול מכאן אמרו אין אדם יוצא ידי חובתו ביום ראשון בלולבו של חבירו אלא אם רצה נותנו במתנה לחבירו וכו'. ביום. ולא בלילה:

הראשון (**סוכה מ"ג ע"ב**) **אפי' בגבולין רא"א ביום אפי' בשבת**. הראשון שאין דוחה שבת אלא יום הראשון בלבד. פרי עץ. שטעם עצו ופריו שוה וזהו אתרוג. הדר. פרט ליבש (סוכה כ"ט ע"ב):

כפת תמרים. (שם מ"ה ע"ב) ריבב"א שתים א' למזבח וא' ללולב ר"ט אומר כפת אם פרוד יכפתנו. וענף עץ כו' [סוכה ל"ב ע"ב] ענפיו חופין את עצו זה הדס:

עבת. עבות כשר שאין עבות פסול. ערבי נחל. שגדלים על הנחל. אין לי אלא ערבי נחל. של בעל של הרים מניין ת"ל וערבי [שם ל"ג ע"ב] א"כ מה ת"ל נחל פרט לצפצפה שגדלים בהרים. ערבי. א"ש אומר א' למקדש וא' ללולב. ד"א פרי עץ הדר א'. כפת תמרים א'. וענף עץ עבת שלש ה. וערבי נחל שתים. יכול יהא אתרוג עמהן באגודה ת"ל כפת ולא כתיב וכפת וגו'. ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים. ולא בגבולין שבעת ימים:

פסוק מא

חג. אין עלת ראי' לא דברי ב"ש בה"א אפי' עלת ראי' [ביצה י"ט ע"א]:

שבעת ימים יכול יהא חוגג כל שבעה ת"ל וחגתם אותו יום א' בלבד. א"כ מה ת"ל שבעה לתשלומין ומניין לשמיני לתשלומין ת"ל בחדש השביעי כל שבחדש השביעי. יכול כל החדש כלו ת"ל תחגו אותו אותו חוגג ואי אתה חוגג חוצה לו:

פסוק מב

בסכת. חסר וי"ו כתיב ולא בסוכה שתחת סוכה ולא בסוכה שתחת האילן כו'. (סוכה כ"ח ע"ב):

תשבו. כעין תדורו מכאן אמרו כל ז' ימים עושה סכתו קבע וביתו עראי כיצד אוכל ושותה ומטייל בסוכה ומעלה כליו הנאים לסוכה כו'. ד"א תשבו כעין תדורו מכאן אמרו (שם כ"ו ע"א) שומרי העיר ביום פטורין ביום. בלילה כו' שומרי גנות ופרדסים כו' הולכי דרכים כו'. שבעת ימים. אפי' לילות או אינו אלא ימים ולא לילות ת"ל כאן תשבו שבעת ימים ונאמר במלואים ופתח אהל מועד תשבו שבעת ימים מה ז' האמור שם עשה בהן הלילות כימים אף ז' האמור כאן עשה בהן הלילות כימים. או כלך לדרך זו נאמר כאן שבעה ונאמר בלולב ז' מה שבעה האמור בללב לא עשה בו הלילות כימים אף שבעה האמור כאן לא עשה בהן הלילות כימים נראה למי דומה דנין שבעה שהן תדירים כל היום משבעה שהן תדירים כל היום ואל יוכיח ז' שבלולב שאין תדירים כל היום. או כלך מדרך זו דנין שבעה שהם מנהג לדורות משבעה שהן מנהג לדורות ואל יוכיח שבעה שבאהל מועד שאין מנהג לדורות. ת"ל תשבו שבעת ימים תשבו שבעת ימים. לגז"ש.

מה תשבו שבעת ימים שנאמ' באהל מועד עשה בהן הלילות כימים אף תשבו שבעת ימים האמורים כאן עשה בהן הלילות כימים:

אזרח. זה אזרח:

האזרח. להוציא את הנשים. כל. לרבות את הקטני'. (סוכה כ"ז ע"ב) ד"א כל האזרח שכל ישראל ראויין לסוכה אחת מכאן שיוצאין בסוכה שאולה:

בישראל. לרבות גרים ועבדים משוחררים. ישבו בסכת. בסכה של כל דבר שהיה ר' יהודה אומר שאינה אלא מד' מינים והדין נותן ומה אם לולב שאינו נוהג בלילות כבימים אינו בא אלא מארבעה מינים. סוכה שהיא נוהגת בלילות כבימים אינו דין שלא תהא אלא מארבעה מינים אמרו לו כל דין שאתה דן תחלתו להחמיר וסופו להקל אינו דין שאם לא מצא מארבעת מינים ישב בלא סוכה והכתוב צווח ישבו בסכת בסוכה של כל דבר וכן מפורש בעזרא צאו ההר והביאו עלי זית כו' (בת"כ הגי' בהפך דלר"א סוכות ממש היו וכו' אבל בסוכה י"א ע"ב הגי' כמו כאן) רא"א ענני כבוד היו. ר"ע אומר סוכות ממש היו:

פסוק מג

בהוציאי אותם מארץ מצרים. מלמד שאף הסוכה זכר ליציאת מצרים. בסכת בסכת בסכות (סוכה וי"ו ע"ב) שני חסרים וא' מלא מכאן אמרו ב' כהלכתן ושלישית אפי' טפח:

פסוק מד

וידבר משה את מעדי ה'. מלמד שהיה משה אומר לישראל הלכות פסח בפסח. הלכות עצרת בעצרת. הלכות חג בחג בלשון שהיה שומע בו בלשון הוא אומר להם (פי' מדכתיב מועדי ה' דייק) ר' אומר לפי שלא למדנו אלא על הפסח ועל התמיד שידחו את השבת שנאמר בהם במועדו שאר כל קרבנות צבור מנין תלמוד לומר אלה תעשו לה' במועדיכם. לעומר ולקרב עמו ולשתי הלחם ולקרב עמהם לא שמענו כשה"א וידבר משה את מעדי ה' אל כל בני ישראל קבע מועד לכלם:

וידבר משה את מעדי ה' אל בני ישראל (**ר"ה כ"ד ע"א**) **מכאן שראש ב"ד** אומר מקודש כו'. ד"א וידבר משה. נאמר מועדי ה' ולא נאמר שבת בראשית עמהן. (עיין בנדרים ע"ח ע"א וב' פירושא דמילתא) בן עזאי אומר נאמר מועדי ה' ולא נאמר פרשת נדרים עמהם. ד"א וידבר משה שחזר והזהירן בשעת מעשה (סוף מגילה) מכאן שיהיו קורין הלכות פסח בפסח כו':

פרק כד

פסוק ב

צו את בני ישראל. אין צו אלא זירוז מיד ולדורות. אר"ש ביותר צריך לזרז במקום שיש חסרון כיס. (כל הפיסקא אינו בת"כ רק תחלת ספרי פ' נשא) נאמר כאן צו ונאמר צו את בני ישראל ונתנו ללוים ונאמר צו את בני ישראל את קרבני לחמי וכתיב לדרתיכם. ובשילוח טמאים כתיב צו וכתיב ויעשו כן בני ישראל בנין אב לכל מקום שנאמ' צו מיד ולדורות דר"י. ר' ישמעאל אומר כתיב מן היום אשר צוה ה' והלאה לדרתיכם. הרי מיד ולדורות. זירוז מנין ת"ל וצו את יהושע וחזקהו ואמצהו. ולפי דרכנו למדנו שמחזקין במחוזקים ומזרזין במזורזין. ר"ש בן יוחי אומר אין ציווי אלא חסרון כיס שנאמר כאן צו ונאמר צו את בני ישראל ונתנו ללוים ונאמר צו את בני ישראל את קרבני לחמי. חוץ מאחד שנא' כי אתם באים אל הארץ לזרזם על חילוק הארץ:

ויקחו אליך. (מנחות פ"ו ע"ב) לך ולא אלי שלא לאורה אני צריך:

ויקחו אליך. שתהא אתה גזבר על הדבר הזה. ויקחו אליך (יומא ג' ע"ב) משל ציבור קח לך משלך דר"י ר' יונתן אומר בין קח לך בין ויקחו אליך משל ציבור אלא כביכול משלך אני רוצה:

שמן זית. ולא שמן שומשמין ולא שמן אגוזים ולא שמן צנונות. שמן זית. מזיתו (פי' בשעה שהוא מחובר לזית יהיה בו שמן ולא מה שיוצא מהן אחר כתישה מרובה) מכאן אמרו ג' זיתים הן ובהן ג' ג' שמנים (פי' בכל זית) זית ראשון מגרגרו בראש הזית כו' ראשון שבכולן כשר למנורה והשאר למנחות:

זך. אין זך אלא נקי. כתית. ר' יהודה אומר אין כתית אלא כתישה. זך כתית למאור. ואין כתית למנחות. יכול יהא זך כתית פסול למנחות ת"ל ועשרון סלת בלול בשמן כתית:

להעלת. שתהא שלהבת עולה מאליה ולא על ידי דבר אחר. נר תמיד. זו נר מערבי שדולק תמיד שממנו הי' מתחיל ובו היה מסיים:

פסוק ג

מחוץ לפרכת. לפי שנא' וישם את המנורה נכח השלחן איני יודע אם סמוכה לפרכת אם סמוכה לפתח כשה"א מחוץ לפרכת הרי סמוכה לפרכת יותר מן הפתח:

העדת. עדות לכל באי העולם שהשכינה שורה בישראל. וא"ת לאורה צריך והלא כל ארבעים שנה שהלכו ישראל במדבר לא הלכו אלא לאורו אלא עדות הוא לכל באי עולם שהשכינה שורה בישראל. (מנחות פ"ו ע"ב) [ובש"ס מפרש מאי עדות. יערך אתו אהרן ובניו. לפי שנא' אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות. יכול יהא כהן א' נכנס בשבעת הנרות להדליק [פי' וידליק את כלן כא' ת"ל להעלת נר פי' דמשמע שאין כהן א' נכנס

אלא בנר א' כדי להדליק נר א' והיינו להעלת נר בלשון יחיד] יכול יהיו ז' כהנים נכנסין בשבעה נרות להדליק כאחת (פי' דהשתא נתקיימו ב' קראי דהיינו אל מול פני המנורה יאירו שבעת כו' ולהעלות נר פי' שהרי כל כהן אינו עולה להדליק אלא נר א') ת"ל יערך אתו אהרן ובניו אחד אחד:

מערב עד בקר. תן לה מדתה כו' עיין רש"י ז"ל. ושלא תהא כשיר' עבודה מערב עד בקר אלא היא:

פסוק ד

על המנרה הטהרה. על טהרה של מנורה שלא יסמכם בקיסמים ובצרורות:

יערך את הנרות לפני ה'. שלא יתקן בחוץ ויכניס:

תמיד. אף בשבת אף בטומאה (פי' דג' פעמים תמיד כתיבי הכא א' לגופה על נר מערבי שתהא דולקת תמיד וא' אף בשבת וא' אף בטומאה וכל מקום דכתיב תמיד דילפינן מיני' שבת וטומאה סמכינן אהך:

פסוק ה

סלת ואפית. מלמ' שנקחי' סלת ומניין אף חיטים ת"ל ולקחת יכול אף שאר מנחות כן אם לקח חטים כשרה [פי' שלא יהא סלת מעכבתן בשעת לקיחה] ת"ל אותה זו נקחית חטים [פי' בדעבד] ואין שאר מנחות נקחים חטים:

י"ב חלות. שיהיו שוות. שני עשרנים. שיהיו שוים. יהי' החלה האחת. שנילושין אחת אחת ומניין שאף שתי הלחם לישתן ועריכתן אחת אחת ת"ל יהי' החלה האחת:

פסוק ו

ושמת אותם וכו'. מניין שאפייתן של לחם הפנים שתים שתי' (ר"ל שירדו לתנור שתים) ת"ל ושמת אות' שתים מערכות יכול אף שתי הלחם כן שירדו לתנור שתי' ת"ל אותם [מנחות צ"ד ע"א ובש"ס פריך האי אות' הא אפיקתי' פי' שירדו לתנור שתים שתים ומשני מדלא כתיב ושמתם דלשתמע נמי שתים וכתיב ושמת אותם משמע מעוטא] זו נאפית שתים ואין שתי הלחם נאפות שתים אלא א'. ושמת. בדפוס (פי' מלשון ושמת דריש מדלא כתיב ונתת אותם אלמא דאטפוס קאי ולכך שייך שפיר לשון שימה בדפוס עיין בתוספות שם) וג' דפוסים היה שם נותנם לדפוס כשהוא בצק ובתנור היה לה דפוס וכשהוא רודם נותנם לדפוס כדי שלא תתקלקל ובאותו הדפוס היה מניח על השולחן. והא דאמרינן לקמן על טהרו של שולחן היינו שיהא הדפוס עומד על טהרו של שלחן [ורש"י ז"ל פי' תרומה שיהא בדפוס עד שיתן על השלחן אבל על השולחן היה נותן בלא דפוס ולא נהירא]. שתים מערכות. יכול שמונה וארבע ת"ל שש המערכ' אי שש יכול שלש של שש ת"ל שתים עשרה אי י"ב יכול ד' ד' ד' ת"ל שתים מערכות שש

המערכת (וכ"ה במנחות צ"ח ע"א) [והתם יש לגרוס תחלה אלו נאמר י"ב ולא נאמר שתים ושש הייתי או' ג' של ד' ד' ד' לכך נאמר שתים מערכות ואח"כ גרסינן אלו נאמר ב' מערכות ולא נאמר שש הייתי או' של ד' וח'] על השלחן הטהור. מכלל שהוא טמא מלמד שמגביהין אותו ומראין לעולי רגלים ראו חבתכם לפני המקום כו' (מנחות צ"ו ע"ב) ד"א על טהרו של שלחן עיין רש"י ז"ל. ד' סניפי' היו וכ"ח קנים:

פסוק ז

ונתת על המערכת. עיין רש"י ז"ל. על המערכת. למעלה ר"א על בסמוך (מנחות ס"ב ע"א) כמ"ש וסכות על הארון:

לבנה זכה. שתהא ברורה:

והיתה. מלמד שהיא מעכבת ומפגלת ופוסלת את הלחם. והיתה ללחם. אינו נותנה על גבי לחם אלא נותנה לשני בזיכין שיש להם שולים ונותנם על גבי השולחן כדי שלא יבצעו את הלחם. לאזכרה. ר"ש אומר נאמר כאן אזכרה ונאמר להלן אזכרה גבי מנחה מה אזכרה האמורה להלן מלא הקומץ אף כאן מלא הקומץ. מלמד שהיא טעונה שני קומצים מלא הקומץ לסדר הזה ומלא הקומץ לסדר הזה:

פסוק ח

ביום השבת ביום השבת. עורך את החדשה ומקטיר את הישנה:

יערכנו. אין עורך עמו קנים בשבת אלא נכנס מע"ש ושומטם ונותנם לארכו של שלחן כל הכלים שהיו במקדש ארכן לארכו של בית חוץ מן הארון ואחר שבת היה נכנס וסודר שלשה תחת כל א' וא' ושנים תחת העליונה לפי שאין עליה משאוי תמיד (מנחות צ"ט ע"ב) טפחו של זה מסדר בצד טפחו של זה מסלק:

מאת בני ישראל. מרצון בני ישראל:

ברית עולם. למי שהברית שלו:

פסוק ט

ואכלהו במקום קדש. מלמד שאכילתה במקום קדוש מניין שאף לישתה ועריכתה במקום קדוש ת"ל והיתה. מניין שאף שתי הלחם לישתן ועריכתן במקום קדוש ת"ל כי קדש קדשים דברי ר' יהודה שר"י אומר כל מעשיהם בפנים וחכ"א לישתן ועריכתן בחוץ ואפייתן בפנים. ר"ש אומר אף אפייתן בחוץ שר"ש אומר לעולם הוי רגיל לומר שתי הלחם ולחם הפנים כשרות בעזרה וכשרות בבי פני:

הוא. שאם נפרסה אחת מהן פסולה:

לו. יכול לו לבדו ת"ל ולבניו אי לבניו יכול לבניו לבד ת"ל לו הא כיצד לאהרן שלא במחלוקת ולבניו במחלוקת:

לאהרן ולבניו. ללמד מה אהרן כהן גדול אוכל שלא במחלוקת אף בניו כהנים גדולים אוכלים שלא במחלוקת:

מאשי ה'. אין להם אלא לאחר מתנת אישים. חק עולם (מנחות כ"ז ע"א) שהן מעכבין זה את זה. חק עולם. לבית עולמים:

פסוק י

ויצא. עיין רש"י ז"ל:

איש מצרי. אע"פי שלא היו ממזרים באותו שעה. הוא היה ממזר:

בתוך. עיין רש"י ז"ל:

פסוק יא

ויקב. עיין רש"י ז"ל. ויקלל. אינו אומר ויברך כמו שנאמר ברך נבות אלהים ומלך מלמד שאין הורגין בכינוי א"ר יהושע בן קרחה בכל יום דנים את העדים בכינוי יכה יוסי את יוסי נגמר הדין לא היו הורגים בכינוי אלא מוציאים את כל האדם לחוץ ושואלים את הגדול שבהם ואומרי' לו אמור מה ששמעת בפירוש והוא אומר והדיינין עומדין על רגליהם וקורעים ולא מאחים והשני אומר אף אני כמוהו והשלישי אומר אף אני כמוהו ואין העדו' צריכין ליקרע שכבר קרעו בשעה ששמעו:

ויביאו אתו אל משה. ולא הביאו המקושש עמו [פי' אעפ"י ששניה' היו בפרק א'] משום שאין דנין שנים ביום א'. וכן בפ' י"ב ויניחהו במשמר לפרש להם ע"פ ה'. פי' רש"י ז"ל שלא הניחו המקושש עמו והיינו נמי משום שאין תופסין שנים ביום ח':

פסוק יד

הוצא את המקלל. מלמד שב"ד מבפנים ובית הסקילה בחוץ:

אל מחוץ למחנה. (סנהדרין מ"ב ע"ב) נאמר כאן אל מחוץ למחנה ונאמר להלן אל מחוץ למחנה מה להלן חוץ לג' מחנות אף כאן חוץ לג' מחנות:

וסמכו כל השמעים. השומעים. אלו העדים. כל. אלו הדיינים [והא דצריכי השומעים והדיינים סמיכה כמו גבי קרבן דבעי סמיכה כדי שישא עונו עליו וכן גבי שעיר המשתלח דכתיב וסמך אהרן את שתי ידיו עליו ונשא השעיר עליו את עונותיה' וה"נ העדים והדיינים עשו העבירה בשבילו העדים שאמרו ג"כ והדיינים ששמעו מהעדים לכך סומכין עליו כדי שישא הוא את עונותיהם) את ידיהם. ידי כל אחד ואחד (פי' שתי ידיו של כל א' וא' היינו הדיינים והעדים) ידיהם על ראשו. סומכין ידיהם עליו ואומרים לו דמך בראשך שאתה גרמת לעצמך:

ורגמו אתו. (סוטה כ"ג ע"ב) אותו ולא כסותו ולא אותה ולא כסותה מכאן אמרו האיש נסקל ערום ואין האשה נסקלת ערומה:

כל העדה. עיין רש"י ז"ל:

פסוק טו

ואל בני ישראל. יכול הוראת שעה היתה ת"ל ואל בני ישראל תדבר לדורות:

איש איש. מה ת"ל איש איש לרבות את הגוים שנהרגין על ברכת השם כישראל אבל אין נהרגין אלא בסייף שלא נתנה מיתה לבני נח אלא הרג בלבד:

כי יקלל אלהיו. מת"ל לפי שנא' ונקב שם ה' מות יומת יכול אין חייבין מיתה אלא על שם המיוחד בלבד מניין לרבות כל הכינויים ת"ל כי יקלל אלהיו דברי ר"מ וחכ"א על הכינויים באזהרה ועל שם המיוחד במית':

ונשא חטאו. עיין רש"י ז"ל בכר' כשאין התראה שר"י אומ' נאמ' כאן נשיאת חטא ונאמר להלן נ"ח גבי פסח שני (בפ' בהעלתך) מה נ"ח האמור להלן כרת בלא התראה אף כאן כרת בלא התראה:

פסוק טז

ונקב שם ה'. ערש"י ז"ל. רגום ירגמו בו כל העדה. יהיו כל העדה כבעלי דבבא לו:

כגר כאזרח. גר זה גר. כגר. נשי גרים. אזרח זה אזרח. כאזרח. נשי אזרחים. כגר כאזרח הוא דבעינן בנקבו שם אבל עכו"ם אפי' בכינוי (אינו בת"כ רק בסנהדרין נ"ו ע"א) ד"א כגר כאזרח הוא דבסקילה אבל עכו"ם בסייף:

בנקבו שם יומת. א"ר מנחם בר' יוסי להביא את המקלל אביו ואמו שאינו חייב עד שיקלל בשם:

פסוק יז

ואיש כו'. אין לי אלא איש אשה מניין ת"ל ומכ' איש כו' בין איש בין אשה. אי מכ' איש א"ל אלא שהכ' את איש עיין רש"י ז"ל (פ' משפטים) א"כ מה ת"ל מכה איש מה איש שהוא בן קיימא פרט לנפלים שאינן בני קיימא:

ואיש. פרט לקטן:

כי יכה. יכול אפי' בלא מיתה (עיין רש"י פ' משפטים) ת"ל מכה איש ומת כו':

נפש. (סנהדרין ע"ח ע"א) פרט כשהכהו עשרה בני אדם בעשרה מקלות בין בבת אחת בין בזה אחר זה פטורין ר"א בזה אחר זה האחרון חייב:

פסוק יח

ומכה נפש בהמה. אלו נאמר ומכה נפש בהמה ישלם הייתי אומר מכה אדם ישלם בהמה ת"ל ישלמנה בבהמה עסקתו:

פסוק יט

ואיש כי יתן מום. אין לי אלא שנתן בו מום צרם באזנו תלש בשערו רקק בו העביר טליתו פרע ראש אשה בשוק מניין ת"ל כאשר עשה כן יעשה לו (משמע כל עשיות שעשה

צריך לעשות לו). מניין אפי' אחזו והעמידו בחמה או בצינה השיך בו את הכלב השיך בו את הנחש ת"ל כאשר עשה כו'. יכול אפי' שיסה בו את הכלב שיסה בו את הנחש ת"ל מום. מרבה אני את אלו שהמעשה ביד ומוציא אני אלו שאין מעשה ביד (אינו בת"כ רק בב"ק כ"ו ע"א) יכול יהא שור חייב בה' דברים ת"ל איש בעמיתו ולא שור בעמיתו. יכול סימא את עינו יסממו את עינו שיבר את ידו ישברו את ידו רגלו ישברו רגלו ת"ל ומכה בהמה ומכה אדם (עיין בב"ק פ"ג ע"ב) מה מכה בהמה תשלומין אף מכה אדם תשלומין וכתיב ולא תקחו כפר לנפש רוצח לנפש רוצח אי אתה לוקח כופר אבל לאברים אתה לוקח כופר:

פסוק כ

שבר תחת שבר כו'. כמו שפירשתי למעלה:

פסוק כא

ומכה בהמה. (כתובות ל"ה ע"א ובשארי מקומות בש"ס) דבי חזקי' אומר מה מכה בהמה לא חלקת בין שוגג למזיד בין אונס לרצון בין מתכוין לשאינו מתכוין בין דרך עליה בין דרך ירידה לחייבו ממון אף מכה אדם לא חלקת בין שוגג כו' לפוטרו ממון:

פסוק כב

משפט אחד. כמשפט דיני נפשות כן משפט ד"מ מה דיני נפשות בדרישה וחקירה כך דיני ממונות יכול בכ"ג ת"ל עין תחת עין ריבה:

כגר. (יבמות מ"ו ע"ב ועיין רש"י קידושין ס"ב ע"ב והוא כדברי הגאון) מכאן שהגר צריך שלשה:

פסוק כג

וירגמו אתו. ולא כסותו:

אבן. מלמד שאם מת באבן אחת יצא:

ובני ישראל עשו. עיין רש"י ז"ל ומה העושה עבירה אחת נוטלין את נפשו ממנו ק"ו לעושה מצוה אחת שתינתן לו נפשו לו ולזרעו עד סוף כל הדורות [פי' משום דמדה טובה מרובה על מדת פורענותן וכה"א ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום:

פרק כה

פסוק ב

כי תבאו. יכול משבאו לעבר הירדן ת"ל אל הארץ ארץ המיוחדת. יכול משבאו לעמון ומואב ת"ל אשר אני נתן לכם ולא לעמון ומואב. יכול משכבשו אעפ"י שלא חלקו חלקו למשפחות ולא חלקו לבתי אבות או שחלקו לבתי אבות ואין כל א' מכיר את חלקו יכול יהיו חייבים בשמיטה ת"ל שדך כרמך שיהא כל ח' מכיר את שדהו ואת כרמו.

נמצאת אתה אומר כיון שעברו ישראל את הירדן נתחייבו בחלה ובערלה ובחדש. הגיע ששה עשר בניסן נתחייבו בעומר. שהו חמשים יום נתחייבו בשתי הלחם. שהו ארבעה עשר שנים נתחייבו במעשרות. התחילו מונים לשמיטה. לעשרים ואחת עשו שמיטה. לששים ושלש עשו יובל [פי' דהיינו שהתחילה שנת היובל והא דאמר לעשרים וא' עשו שמיטה דהיינו סוף שנת השמיטה וליובל קרי התחלתו משום דשמיטה משמט בסופו ויובל בתחלתו] ושבתה הארץ. יכול אף לחפור בורות שיחין ומערות ת"ל שדך לא תזרע כו' אין לי אלא זריעה וזימור. עידור ניכוש וכיסוח ושאין מזבלין כו' ושאין מקרסמין מניין תלמוד לומר שדך לא כו' כרמך לא כו' כל מלאכה שבשדך וכל מלאכה שבכרמך יכול לא יקשקש תחת הזתים ולא ימלא את הנקעים שתחת הזתים ולא יעשה עוגיות בין אילן לאילן חבירו ת"ל שדך לא תזרע כרמך לא תזמר זריעה וזימור בכלל היתה ולמה יצאו להקיש אליה ולומר לך מה זריעה וזימור שהן עבודה בשדה וכרם אף אין לי אלא דברים שהם עבודה בשדה ובכרם [פי' וקישקוש תחת הזתים אינה עבודה אלא בכרם] יכול אף שנת היובל עולה מן המנין תלמוד לומר שש שנים תזרע שדך שנים שאתה זורע עולה מן המנין ואין שנת היובל עולה למנין שני שבוע מניין לאורז ודוחן ופרגין ולשומשמין שהשרישו לפני ר"ה שכונסין בשביעית ת"ל ואספת כו':

פסוק ד

ובשנה השביעת. יכול אעפ"י שלא השרישו ת"ל שש שנים תזרע שדך ואספת ששה זורעין וששה אוספין לא ששה זורעין ושבעה אוספין [פי' מכתוב א' שמעינן שפעמים ששבעה אוספין ומכתוב א' שמעינן שאין אוספין אלא ששה מסתברא לאוקמי הא דאוספין היינו כשהשרישו לפני ר"ה והא דאין אוספין היינו כשלא השרישו. מניין לשלשים יום שלפני ר"ה שחשובה שנה ת"ל ובשנה כו' (ר"ה ט' ע"ב) נאמר כאן ובשנה ונאמר להלן מרשית השנה מה להלן מתשרי כו':

שבת שבתון. מכאן אמרו בנות שוח שביעית שלהם שניה שהם עושין לשלש שנים (פי' דאזלינן בתר חנטה וכיון דחנטה דידהו הוי בשביעית אף שגמרו לאחר ז' אסור) שבת לה'. עיין רש"י ז"ל. שדך לא תזרע כו' כל מלאכה שבשדך וכו' כדלעיל:

פסוק ה

את ספיח קצרך לא תקצור. מכאן סמכו חכמים על הספיחים שיהיו אסורים בשביעית:

ואת ענבי נזירך לא תבצר. מן השמור בארץ אי אתה בוצר אבל אתה בוצר מן המופקר. לא תבצר. כדרך הבוצרים (פי' אף מן המופקר שמותר לך לבצור מ"מ אסור לבצור כדרך הבוצרים] מכאן אמרו תאנה של שביעית אין קוצין אותה במוקצה אבל אתה קוצה

בחרבה אין דורכין ענבים בגת אבל דורכי' בעריבה אין עושים זתים בבד כו' רש"א אף טוחן הוא בבד ומכניס לבודידה:

שנת שבתון יהיה לארץ. (משמע שאינה אסור אלא באותו שנה) לכן אמרו כיון שיצא שביעית אעפ"י שפירותי' שביעית מותר אתה לעשות מלאכה בגופו של אילן אבל פירותיו אסורים:

פסוק ו

והיתה שבת הארץ לכם. מן השבות היינו מן המופקר בארץ אתה אוכל ואין אתה אוכל מן השמור שדה שנטייבה בש"א אין אוכלים פירות שביעית בטובה ובה"א בטובה ושלא בטובה:

לכם לאכלה. ולא לאחרים כו' ולא למנחות ונסכים:

לך ולעבדך ולאמתך. יכול אין לי אלא לעניים מנין אף לעשירים ת"ל לך ולעבדך ולאמתך א"כ מה ת"ל ואכלו אביני עמך עניים אוכלים אחר הביעור אבל לא עשירים דר"י רבי יוסי אומר כו' דבר אחר ואכלו אביני עמך הראוי לאדם לאדם לבהמה לבהמה. לך ולעבדך ולאמתך. הרי אתה ועבדים ושפחות א"כ מה ת"ל ולשכירך ולתושבך אפי' גוי. הגרים עמך. לרבות את האכסניא:

פסוק ז

ולבהמתך ולחיה עיין רש"י. אשר בארצך [פסחים נ"ב ע"ב אין מוציאין פירות שביעית לח"ל. תהי'. אף לצביע'. אף להדליק את הנר. כל תבואתה. אין נאכלת אלא תבואה מכאן אמרו מאימתי אוכלין פירות כו'. לאכל. ולא למלוגמא ולא אספלנית ולא לעשות ממנה אפיקטוזין דר"י וחכ"א לא למשרה ולא לכביסה: [פלוגתא זו אינו בת"כ רק בסוכה מ"ח ע"א]:

פסוק ח

וספרת לך. בב"ד. שבע שבתת. יכול ימים ת"ל שנים עיין רש"י ז"ל:

שבע שבתת כו'. מלמד שצריך לספור שבועות מנין שצריך לספור שנים ת"ל תשע וארבעים שנה מנין שיעשו שביעית אעפ"י שלא עשו יובל ת"ל והיו לך ימי שבע כו' תשע וארבעים שנה וכן יובל אעפ"י שלא עשו שביעית וחכ"א אם אין שביעית אין יובל כו'. והעברת שופר. מכאן שבשופר:

פסוק ט

והעברת. תקיעה לפניה:

והעברת. (ר"ה כ"ז ע"ב) דרך העברתו:

ביום. ולא בלילה. הכפרים. אפי' בשבת עיין רש"י ז"ל. בכל ארצכם. שכל יחיד ויחיד חייב ביוה"כ. בכל ארצכם. שדוחה שבת בגבולין:

פסוק י

וקדשתם את שנת הנ'. לפי שנא' בעשור לחדש יכול בעשור לחדש לבד ת"ל שנת הנ' מלמד שמקודשת מתחלתה מכאן אריב"ב כו'. יכול כשם שהיא מתקדשת מתחלתה כך מתקדשת בסופה [ר"ה ח' ע"ב] ת"ל יובל הוא:

וקראת' דרור. עיין רש"י ז"ל. ישביה. בזמן שיושביה עליה ולא בזמן שגלו מקצתן. ישביה. בזמן שיושביה כתקנן ולא בזמן שהן מעורבבין. יובל אעפ"י שלא שמטו ולא תקעו יכול אעפ"י שלא שלחו ת"ל הוא (שם ט' ע"ב) וחכ"א כלם מעכבים א"כ מה ת"ל יובל אף בח"ל ומה ת"ל בארץ בזמן שהיובל נוהג בארץ נוהג בח"ל כו':

ושבתם איש. במה הכתוב מדבר אם במכור לשש הרי אמור הא אין הכתוב מדבר אלא בנרצע לפי שנא' לעול' יכול לעול' ממש ת"ל ושבתם [אינו בת"כ רק בקדושין ט"ו ע"א] א"כ מה ת"ל לעולם אעפ"י שאין שש עד היובל מכל מקום יוצא ביובל:

תשבו. לרבות למה שהוחזקה משפחתו הוא שב דר"מ ר' יהודה אומר לאחוזתו ולמשפחתו הוא שב ואינו שב לשררה שהיה בה. וכן בגולה (פי' נמי פליגי ר"מ ור"י כששב רוצח לאחר מות כה"ג מערי מקלט אם הוא שב לשררה שהיה בה אם לאו) תשבו. לרבות את האשה (פי' דגם אמה העברי' יוצאת ביובל) יובל הוא כו'. שיכול כשם שמתקדשת בתחלתה (פי' אף שאין תוקעין אלא ביוה"כ מ"מ מוסיפין מחול על הקדש ומקדשין בר"ה לענין שלא ישתעבדו עוד לאדוניהם) כך מתקדשת בסופה [פי' ביציאתה תהיה מושכת והולכת עד יוה"כ לענין שיהא אסור במלאכה עד יו"כ] שכן מוסיפין מחול על הקדש [פי' והיינו אותן י' ימים ששנות חמה יתירה על שנות לבנה] ת"ל שנת החמשים שנה תהיה לכם אין קדושתה אלא עד ר"ה [פי' אין לכם להיות קדש אלא מה שנקרא שנת החמשים אבל אחר ר"ה אינו נקרא שנת חמשים] ר"א אומר (אינו בת"כ רק בר"ה כ"ד ע"א ובסנהדרין יו"ד ע"ב) שנת החמשים שנה. שנים אתה מקדש ואי אתה מקדש חדשים:

פסוק יא

לא תזרעו ולא תקצרו ולא תבצרו. כשם שנאמ' בשביעית כך נאמר ביובל:

פסוק יב

כי יובל היא קדש. מה קדש תופס את דמיו אף שביעת תופסת את דמיה. אי מה קדש תופס את דמיו ויוצא לחולין יכול אף שביעית כן ת"ל היא הרי היא בקדושתה ונתפס דמה נמצאת אתה אומר האחרון אחרון נתפס בשביעית ופרי עצמו אסור כיצד לקח

בפירות שביעית בשר אלו ואלו מתבערים בשביעית לקח בבשר דגים יצא בשר ונכנסו דגים. בדגים שמן יצאו דגים ונתפס שמן. האחרון אחרון נתפס ופרי עצמו אסור:

מן השדה תאכלו את תבואתה. כל זמן שאתה אוכל מן השדה אתה אוכל מן הבית כלה מן השדה כלה מן הבית. וממין שאתה אוכל מן השדה אתה אוכל מן הבית [אבל אם כלה אותו מין אפילו יש מינים אחרים עדיין בשדה אין אוכלים אותו המין שכלה] מכאן אמרו הכובש שלשה כבשים בחבית אחת כו' (עיין פסחים נ"ב א' פירושו בתוס'):

פסוק יג

בשנת היובל הזאת. יובל מוציאה עבדים ואין שביעית מוציאה עבדים שיכול והלא דין הוא ומה יובל שאינו משמט כספים מוציא עבדים שביעית שמשמטת כספים אינו דין שתוציא עבדים ת"ל בשנת היובל הזאת זאת מוציאה עבדים ואין השביעית מוציאה עבדים. תשבו איש אל אחזתו עיין רש"י ז"ל וכי ממכרו ממכר. עיין רש"י ז"ל. אין לי אלא קרקעות שבהם דיבר הכתוב מניין לרבות דבר המיטלטל ת"ל ממכר לרבות דבר המיטלטל ומניין שאין אונאה לקרקעות ת"ל או קנה מיד כו' אל תונו. המטלטלין יש להם אונאה ואין אונאה לקרקעות ומניין שאין אונאה לעבדים ת"ל והתנחלתם אתם לבניכם אחריכם לרשת אחזה מה אחוזה אין לה אונאה אף עבדים אין להם אונאה. מניין שאין אונאה להקדשות ת"ל את אחיו ולא הקדש. מניין שאין אונאה לשטרות ת"ל ממכר מה זה מיוחד שגופו מכר וגופו לקח יצאו שטרות שלא גופם מכר ולא גופם לקח ולא מכר אלא הראיות שיש בהם לפיכך המוכר שטרותיו לבשם (ר"ל לצור בהם בשמים שהוא קונה גוף הנייר) יש להם אונאה אל תונו. זו אונאת ממון יכול זו אונאת דברים כשהוא אומר למטה ולא תונו כו' הרי זו אונאת ממון:

פסוק יד

וכי תמכרו אל תונו. אין לי אלא ללוקח למוכר מנין ת"ל או קנה אל תונו. (אינו בת"כ רק בב"מ מ"ז ע"ב) לעמיתך. פרט לנכרי שאין לו אונאה. עמיתך. פרט להקדש. (בכורות י"ג ע"ב) ד"א לעמיתך בכסף אבל לנכרי במשיכה ולר"ל להיפך:

אל תונו איש את אחיו. אין לי אלא איש אשה מניין ת"ל איש את אחיו מ"מ. אין לי אלא תגר לתגר תגר להדיוט הדיוט לתגר מניין ת"ל את אחיו מ"מ:

פסוק טו

במספר שנים כו' ימכר לך. למדך שלא ימכור פחות מב' שנים. ומניין אף ללוקח שאינו מותר לגאול פחות מב' שנים ת"ל שנים תקנה מאת עמיתך:

אחר היובל סמוך ליובל. מופלג מניין [פי' דהיינו אם לא גאל בב' שנים שיגאל אח"כ או שאם הקדיש שנה או שתים אחר היובל שמותר לגאול] ת"ל לפי רוב השנים [פי'

דמשמע פעמים שהוא רב פעמים שהוא מעט] במספר שני תבואת. לרבות שאם מכר אילנות שאין נגאלין פחות מב' שנים (אינו בת"כ רק בעירכין י"ד ע"ב) ולענין חזרה לבעלים ביובל. מכר אילנות אין חוזרין לבעלים ביובל שנא' ושב לאחוזתו ולא אילנות. מכר חרמין חוזרין לבעלים ביובל שהיא נמי אחוזה:

שני תבואות. לא שנת שדפון לא שנת ירקון ולא שביעית עולה לו מן המנין. נרה או הובירה עולה לו מן המנין:

במספר שני תבואת ימכר לך. פעמים שאתה אוכל ממנה שלש תבואות לשתי שנים:

פסוק יח

ועשיתם את חקתי כו'. ליתן שמירה ועשיה לחקים ושמירה ועשיה למשפטים:

וישבתם על הארץ. ולא מפוזרים ולא גולים. לבטח. ולא מפוחדים:

פסוק יט

ינתנה הארץ פריה. עיין רש"י ז"ל:

ואכלתם לשבע. שיהא אוכל קמעא ומתברך במעיו. ד"א ואכלתם לשבע שלא יהא דבר חסר משולחנו שלא יהא עולה:

לבטח עליה. ולא בח"ל:

פסוק כ

וכי תאמרו. עתידים אתם לומר מה נאכל בשנה השביעית:

הן לא נזרע ולא נאסף. אם אין זורעים מה אוספין אר"ע מכאן סמכו חכמים על הספיחים שיהיו אסורין בשביעית וחכ"א אין ספיחין אסורים בשביעית מדברי תורה אלא מדברי סופרים א"כ למה נאמר הן לא נזרע כו' אמרת לנו לא תזרעו ומה שאנו אוספים ומכניסים אמרת לנו בערוהו ומה אנו אוכלים מהביעור ואילך:

פסוק כא

וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית. א"ל אלא בששית בה' בד' בג' בב' מניין ת"ל בשנה. ועשת את התבואה לשלש השנים. לששית ולשביעית ולמוצאי שביעית [פי' חצי שנה הששית וחצי שנה של מוצאי שביעית ושביעית עצמו] ד"א לשלש השנים לשביעית וליובל ולמוצאי יובל [פי' חצי שנה של מוצאי יובל. והחצי שנה של ששית נחשב לשנה א' ושביעית ויובל הרי שלש]: ד"א (ר"ה י"ג ע"ב) אל תקרי לשלש אלא לשליש:

פסוק כב

וזרעתם את השמינית. זו שמינית שלאחר שמיטה. כשה"א השנה זו תשיעית שלאחר היובל שלאחר השמיטה [כשהוא אומר כו' את השנה השמינית היינו תשיעית שלאחר היובל שלאחר השמיטה פי' בא לרבות דאף בשעת היובל שאינו זורע אלא בתשיעית יהיה לכם די התבואה] ואכלתם מן התבוא' ישן. לא סלמנטון (עיין בב"ב צ"א ע"ב) [פי'

תיכף כשקוצרין אותו לא תצטרך לאכול אלא עד זמן האסיף דהיינו חג הסוכות של תשיעית] עד התשיעית. זו תשיעית שלאחר השמינית שלאחר השמיטה כשהוא אומר השנה זו עשירית שאחר התשיעית שאחר היובל שאחר השמיטה:

עד בוא תבואתה [**פי' שיהא לכם ברכה כ"כ שתאכלו מפירות של ששית עד בוא** פירות של שנה התשיעית לאוצר דהיינו זמן האסיף של שנה ט' שהוא חג הסוכות לשנה העשירית כמו בשאר שנים שיהי' לכם ישן כ"כ עד שתצטרכו להוציא אותו מפני חדש דהיינו שיהיו הגרנות מלאות חדש והאוצרות מלאות ישן ואתם מוציאים את הישן מפני החדש כדכתיב וישן מפני חדש תוציאו כן גבי שביעית תצטרכו להוציא הישן כשיבא החדש של תשיעית דהיינו חג הסוכות של עשירית אז תוציאו הישן של ששית ותאכלו עד בוא תבואת' של תשיעו' לאוצר אז תפסוק מלאכול הישן ולפי זה תאכל ממנו שנה ששית ושביעית ושמינית ותשיעית של אחר היובל' תאכלו ישן. זו עשירית שאחר היובל שלאחר השמיטה:

פסוק כג

והארץ לא תמכר לצמתת. עיין רש"י ז"ל:

כי לי הארץ. עיין רש"י ז"ל:

כי גרים ותושבים אתם. אל תעשו עצמכם עיקר וכן דוד ע"ה אמר כי גר אנכי עמך תושב ככל אבותי. אתם עמדי. דיו לעבד להיות כרבו כשתהיו שלי הרי היא שלכם (פי' כשתעשו מצותי ותפרשו שנה א' בשבילי אז היא שלכם):

פסוק כד

ובכל גאלה תתנו [**פי' אי לא הוי כתיב ארץ אחזתכם יכול בעבדי' ובשטרות ובמטלטלי'** ת"ל ארץ אחזתכם] א"כ למה נאמר ובכל גאלה תתנו לרבות בתים ועבד עברי. לקובעו חובה מניין (קידושין כ"א ע"ב) שיכול וגאל את ממכר רשות ת"ל ובכל כו':

פסוק כה

כי ימוך אחיך וכו'. עיין רש"י ז"ל אראב"ע ומה אם לגבוה אין אדם רשאי להחרים את כל נכסיו על אחת כמה וכמה שיהו' אדם חס על נכסיו:

ובא גאלו הקרב. מלמד שהקרוב קרוב קודם:

וגאל. רא"א חובה (קידושין כ"א ע"א):

את ממכר אחיו. לרבו' את הנותן מתנה:

פסוק כו

ואיש כי לא יהיה לו גאל. עיין רש"י ז"ל:

והשיגה ידו. יד עצמו שלא ילוה ויגאל:

ומצא. שלא ימכור ברחוק ויגאל בקרוב ברע ויגאל ביפה (פי' דומצא משמע שלא היה מאתמול אצלו אבל עכשיו מצא ולמכור ברחוק ולגאול בקרוב היה יכול ג"כ מאתמו') ולא ילוה ויגאול:

כדי גאלתו. ולא יגאל חצאים:

פסוק כז

וחשב את שני ממכרו. שנים הוא מחשב ואינו מחשב חדשים דהיינו אם לקח ט' שנים ומחצה לפני יובל אין אנו מחשבים אלא ט' שנים בלבד ולטובת הלוקח הוא דהיינו שאם רצה ליגאול צריך להוסיף לו על כל שנה כאלו מכר לו בסך זה על ט' שנים) ומניין שאם רצה לעשות חדשים שנה יעשה (דהיינו אם רוצה לגאול בד' שנים ומחצה שמחשב לו החדשים שנשתיירו ונותן לו לפי ערך שנה) ת"ל והשיב את העדף (ולא כתיב התם שנה כלל ומשמע כל העדף):

לאיש אשר מכר לו. מניין שאם מכרה לראשון במנה ומכר הראשון לשני במאתים שאינו מחשב אלא עם הראשון ת"ל אשר מכר לו. מניין שאם מכרה לראשון במאתים ומכר הראשון לשני במנה מניין שאינו מחשב אלא עם האחרון ת"ל לאיש. לאיש אשר בתוכה ר' דוסתאי בן יהודה אומר מכרה לו במנה והשביחה והרי היא יפה מאתים מניין שאינו מחשב אלא מנה ת"ל את העדף העודף שבידו [פי' מה שלקח בשבילה ולא מה ששוה עכשיו] (ערכין ל' ע"א) מכרה לו במאתים והכסיפה ועמדה על מנה מניין שאינו מחשב אלא מנה ת"ל והשיב העדף. העודף הנשאר בקרקע [פי' מתחילה מדייק מאת העדף דמשמע העודף הידוע דהיינו ממה שלקח והשתא מדייק מהעודף בלא תוב' את דמשמע העודף שהיא שוה מהיום עד היובל]. יכול אף מוכר ראשון יגאל משני ת"ל ושב לאחזתו בבעל אחוזה הכתוב מדבר ולא במוכר למוכר:

פסוק כח

ואם לא מצאה ידו. מה ת"ל אם אינו ענין לבעל שדה תנהו עניין לגואל שלא יגאל אלא כסדר הזה אם לא מצאה ידו שלא ימכור ברחוק ויגאל בקרוב ברע ויגאל ביפה. ידו. ידי עצמו שלא ילוה ויגאל. די השיב לו. ואינו גואל לחצאין:

והיה ממכרו ביד הקנה אתו. ולא בהקדש [פי' קאי אמה דאמר לעיל שאם לא יהיה לו אותן התנאים והיה ממכרו וכו' ומדקאמר ביד הקנה אתו משמע דוקא ביד הקנה אתו ולא בהקדש כדמפרש טעמא משום דבהקדש א"צ אותן התנאים אלא מוכר ברחוק וגואל בקרוב ברע וגואל ביפה ולוה וגואל וגואל לחצאין] אמר רבי שמעון מה טעם לפי שבהדיוט אם הגיע יובל ולא נגאלה חוזרת היא. ובהקדש אם הגיע יובל ולא נגאלה חלוטה היא:

עד שנת היובל. שלא יכנס בה כלום נ"א שדות וכספים משמיטים כ"א. יובל מוציא בתחלתו [פי' בתחלת השנה כדאמרינן שלא יכנס בה כלום] והשביעית משמטת בסופה:
ויצא ביבל. אף מן הגואל (בת"כ שלנו הגי' אף מן ההקדש אבל באמת מן ההקדש אינו יוצאה לבעלים רק לכהנים אבל לדברי הגאון מן הגואל יוצאה לבעלים ומדוייק לשון הפסוק ושב לאחזתו כנלע"ד ובוודאי הדין דין אמת שיוצאה ביובל מיד הגואל לבעלים). ושב לאחזתו. לרבות אף האשה (פי' אף קרקעות האשה חוזרות ביובל:

פסוק כט

ואיש כי ימכר בית מושב עיר חומה. שהוקפה ולבסוף ישבה ולא שישבה ולבסוף הוקפה (ערכין ל"ג ע"ב) יכול אפי' הקיפוה ישראל. נאמר כאן חומה ונאמר להלן גבי ערי סיחון ועוג חומה גבהה דלתים כו' מה להלן נכרים אף כאן נכרים יכול אף אם הקיפוה מכאן ולהבא נאמר כאן חומה ונאמר להלן חומה מה להלן מוקפת חומה מימות יהושע ב"נ אף כו' ולא שהקיפוה מכאן ולהבא:
והיתה גאלתו. מיד:
עד תם שנת ממכרו. ולא שנת מנין עולם:
ימים תהי' גאלתו. ר"א אומר אני ימים אין פחות משני ימים [פי' דשני ימים הראשונים אינו רשאי לגאול] וחכמים מתירין (ערכין ל"א ע"א) א"כ מה ת"ל ימים מעת לעת (שם ע"ב) לפי שנאמר עד תם שנת ממכרו יכול עד תחלת יום אחרון ת"ל ימים מעת לעת. גאלתו גאלתו. לרבות יורש של מוכר ושל לוקח:

פסוק ל

ואם לא יגאל עד מלאת לו שנה תמימה. לו מה ת"ל שאם מכר לראשון והראשון לשני לא הייתי יודע אם שנה לראשון או שנה לשני כשהוא אומר עד מלאת לו שנה תמימה הוי אומר שנה לראשון ולא שנה לאחרון. תמימה. שס"ה ימים כמנין ימות החמה ד"ר וחכ"א שנה תמימה לרבות עיבורה (אינו בת"כ רק בערכין ל"א ע"א). וקם הבית. אין לי אלא בית מניין לרבות בתי בדים בורות שיחין ומערות והמרחצאו' והשובכות והמגדלות ת"ל אשר בעיר יכול שאני מרבה אף את השדות ת"ל בית מה בית מיוחד בית דירה יצאו שדות שאינן בית דירה דברי ר"י רמ"א וקם הבית אין לי אלא בית מניין לרבות בתי בדים בורות שיחין והשדות וכו' ת"ל אשר בעיר [ומפורש הוא בערכין ל"ב ע"א בש"ס דהאי שדות שאינה ראויה לזריעה אבל אם ראויה לזריעה ודאי ממעטינן מבית אף לר"מ] אשר לא חמה. פרט לבית הבנוי בחומה דר"י רש"א כותל החיצון כו' ר"א בר' יוסי אומר אשר לא חומה אעפ"י שאין לו עכשיו עיין רש"י ז"ל:
לצמיתת. לחלוטין. לצמיתת. לרבות את הנותן מתנה:

לקנה אתו. יכול לו לבדו ת"ל לדרתיו אי לדרתיו יכול לדרתיו ולא לו ת"ל לקנה אתו לכן צריך שניהן ואם לאו לא שמענו. לצמיתת לקנה אתו כו' לא יצא ביבל. יצא הקדש שאין לו דורות [פי' ולכך אינה לצמיתות אלא אם ירצה לגאול יגאל] לא יצא ביבל [ערכין ל"א ע"ב. אפי' תוך שנתו. ביבל. שאין בתי ערי חומה נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג (שם כ"ט ע"א):

פסוק לא

ובתי החצרים אשר אין להם חמה. ממשמע שנאמר ובתי החצרים איני יודע שאין להם חומה ומה ת"ל אשר אין להם חמה אלא אעפ"י שיש להם כאלו אין להם [ופירש הפסוק כך הוא או בתי החצרים או אשר אין להם חומה] וכמה הם בתי החצרים [פי' שלא מהני להו חומה] בתי ב' החצרים ב' שני חצירות של שני בתים אז לא מהני להם חומה היו שלש של שני שני בתים הרי אלו כבתי ערי חומה:

אשר אין להם חמה (**מגילה ה' ע"ב ערכין ל"ב ע"ב**) **פרט לשור איגר**. סביב. פרט לטבריא שימה חומתה:

על שדה הארץ יחשב. הרי הן כשדה הארץ עיין רש"י ז"ל מה שדה הארץ יוצאה ביובל ובגרעון אף זה כן אי מה שדה הארץ אינו מותר לגאול פחות משתי שנים יכול אף זה כן ת"ל גאלה תהיה לו מיד:

וביבל יצא. אף בתוך שנה שניה היינו אם הקדיש וגאל אחר וכו' (ערכין נ"ג ע"א) וערי הלוים כו' מה ת"ל לפי שנאמר גאלת עולם תהיה כו' יכול בעבדים ובשטרות ובמטלטלים ת"ל וערי הלוים בתי ערי אחזתם גאלת עולם כו':

פסוק לב

גאלת עולם כו' מה ת"ל [**פי' מהי תיתי נימא שלא יכול לגאול לעולם**] **לפי** שנאמ' במספר שנים תקנה מאת עמיתך היינו שלא יגאול פחות מב' שנים יכול אף בלוים כן ת"ל גאלת עולם תהיה ללוים מיד. ולפי שנא' ואם לא יגאל עד מלאת לו שנה תמימה (דהיינו שאינו רשאי לגאול אחר שנה) יכול אף בלוים כן ת"ל גאלת עולם תהיה ללוים. ולפי שנא' ואם לא יגאל את השד' ואם מכר את השדה לאיש אחר [דאז הדין שאינו יוצא ביובל אלא לכהני'] כדכתי' והיה השד' בצאתו קדש לה' כו' יכול אף זה כן ת"ל גאלת עולם תהיה ללוים:

פסוק לג

ואשר יגאל מן הלוים. מת"ל [פי' מהיכי תיתי נימא דלא] שיכול אין לי אלא לוי מישראל יגאל כסדר הזה שהרי הורע כח ישראל בשלו. אבל לוי מלוי לא ת"ל ואשר יגאל מן הלוים אף לוי מלוי גואל:

מן הלוים. ולא כל הלוים פרט לבן לוי נתין ולבן לוי ממזר:
ויצא ממכר. יכול בעבדים ובשטרות ובמטלטלים ת"ל בית ועיר ואחוזה וא"כ מה ת"ל ממכר ממכרו יוצא ביובל ואין הקדשו יוצא ביובל אלא בפדיון [פי' הא דאמרינן דבלוים אף אם מכר הגזבר ללוי חוזרת ללוי ביובל היינו דוקא כשמכר אבל כל זמן שלא מכר אינו יוצא ביובל אלא בפדיון] בתי ערי הלוים היא אחזתם. מניין אתה אומר ישראל שירש את אבי אמו לוי יכול יגאל כסדר הזה ת"ל ואשר יגאל מן הלוים. אי אשר יגאל מן הלוים יכול לוי שירש את אבי אמו ישראל יגאל כסדר הזה ת"ל כי בתי ערי הלוים עד שיהא לוי ובערי הלוים ד"ר וחכ"א אין דברים אמורים אלא בערי הלוים. הוא אחזתם. להגיד מה גרם:

פסוק לד

ושדה מגרש עריהם לא ימכר. ר"א אומר מניין שאין עושין שדה מגרש ולא מגרש שדה לא עיר מגרש ולא מגרש עיר ת"ל ושדה מגרש עריהם לא ימכר מאי לא ימכר לא ישנה:
לא ימכר. מכר גזבר יוצא ביובל בחנם. כי אחזת עולם הוא להם. להגיד מה גרם:

פסוק לה

והחזקת בו. אפי' ד' וה' פעמים. יכול אפי' מפסידו לתרבות רעה [פי' אם יהיה לו מעות יוצא הוא לתרבות רעה ה"א שחייב ליתן לו] ת"ל עמך בעושה מעש' עמך כו':
גר. זה גר צדק. תושב. זה גר אוכל נבילות:

פסוק לו

אל תקח מאתו. ממנו אי אתה לוקח אבל אתה נעשה לו ערב נגד הגוי. מאתו. מישראל [אינו בת"כ רק בבב"מ ע"א ע"א] אבל אתה לוקח מגר תושב:
נשך ותרבית. איזהו נשך המלוה סלע בה' דינרין סאתים חיטים בשלש אסור מפני שהוא נשך איזהו תרבית המרבה בפירות כיצד לקח ממנו חטים בדינר זהב הכור וכן השער. עמדו חטים בשלשים דינריה אומר לו תן לי חטים שאני מוכרם ולוקח אני בהן יין א"ל הרי חיטך נתונים עלי בשלשים דינרים והרי לך אצלי בהן יין ויין אין לו. הא אם יש לו חייב ליתן לו:
ויראת מאלהיך. עיין רש"י ז"ל:
וחי אחיך עמך. צריך להחזיר לו הריבית כדי שיחי' עמך מכאן לריבית קצוצה שיוצאה בדיינים [ב"מ ס"א ע"ב]. וחי אחיך עמך. חייך קודמין לחייו (שם ס"ב ע"א) דרש בן פטירא שנים שהיו הולכין במדבר ואין ביד א' אלא קיתון של מים אם שותיהו אחד מגיע לישוב ואם שותיהו שנים שניהם ימותו דרש בן פטירא ישתו שניהם וימותו שנא' וחי אחיך עמך א"ל ר"ע וחי אחיך עמך חייך קודמין לחיי חבירך:

פסוק לז

את כספך. כספך ולא של אחרים:

אכלך. ולא של אחרים או כספך ולא כסף מעשר אכלך ולא אוכל בהמה ת"ל נשך כסף לרבות כסף מעשר נשך אוכל לרבות אוכל בהמה:

ובמרבית לא תתן כו'. [ב"מ ע"ה ע"ב] מכאן אמרו המלוה עובר בה' ל"ת. לא תהי' כו'. לא תשימון כו'. אל תקח כו'. לא תתן כו'. ולפני עור כו'. לוה עובר משום ג' ל"ת לא תשיך לא תשיך ולפני עור. ועדים וערוב וסופר משום לא תשימון: אני ה', על תנאי כך הוצאתי אתכם שתקבלו את מצות רבית שכל הכופר במצות רבית כאלו כופר בי"מ: אני ה'. מכאן אמרו המקבל עליו עול ריבית מקבל עליו עול מלכות שמים וכל הפורק ממנו עול ריבית פורק ממנו עול מלכות שמים:

פסוק לח

לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים. מכאן אמרו כל היושב בארץ ישראל מקבל עליו עול מלכות שמים וכל היוצא לח"ל כאלו עובד ע"א וכן בדוד הוא אומר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים וכי עלה על דעתינו שדוד המלך עובד ע"ז אלא שהי' דורש ואומר כל היושב באי"י מקבל כו': וכי ימוך אחיך ונמכר. מלמד שאין אדם רשאי למכור את עצמו אלא אי"כ העני. מניין כשיהא נמכר אינו נמכר אלא לך ת"ל ונמכר לך. ומניין שאם ב"ד מוכרים אותו לא יהיו מוכרים אלא לך שנא' כי ימכר לך: אחיך. שתנהוג בו באחוה, יכול. אף הוא ינהוג בעצמו באחוה. ת"ל עבד יכול אף אתה תתנהג בו כעבד ת"ל אחיך הא כיצד אתה נוהג בו באחוה והוא נוהג בעצמו בעבדות: לא תעבד בו עבד' עבד. עיין רש"י ז"ל. ד"א לא תעבד בו עבדת עבד. בו אין אתה עובד עבוד' עבד אבל אתה עובד בבן חורין עבודת עבד: כשכיר. מה שכיר ביומו תתן שכרו אף זה כן: כתושב. מה תושב בטוב לו לא תוננו אף זה כן: יהיה עמך (כ"ה נכון ולא מן כי טוב לו עמך שהוא רק סיפור דברים ועיין בתוספות קידושין ט"ו ע"א ובערכין למ"ד ע"ב) עמך במאכל עמך במשתה עמך בכסות שלא תהא אתה אוכל פת נקיה והוא אוכל פת קיבר אתה שותה יין ישן והוא חדש אתה שוכב על מוכין והוא על תבן: עד שנת היבל. שלא יכנס בשנת היובל מאומה:

פסוק מ

יעבד עמך. שלא תמסור לו אומנותו לאחר [פי' שאם היה האדון בלן לרבים ספר לרבי לא תמסור אומנתך לו משום דיכול לומר לך מכרתי ולא לאחרים]. ר' יוסי אומ' אם הוה אומנתו לפנים מיכן מותר אבל רבו לא ילמדנו בתחל'. אבל אמרו חכמי' מספר לו את שערו ומכבס לו את כסותו ואופה לו את עיסתו. ויצא מעמך, שלא תהיה אתה בכרך

והוא בכפר או להיפך: הוא ובניו עמו מכאן שרבו חייב במזונו' בניו עיין רש"י ז"ל ומניין למזונות אשתו ת"ל הוא ובניו עמו (עיין בק"א) יכול אף נשא אשה שלא מדע' רבו ת"ל הוא מה הוא מדע' רבו אף אשתו ובניו מדע' רבו:

פסוק מא

ושב אל משפחתו. אר"א ב"י במי הוא מדב' אי בנרצע הרי אמו' אי במוכ' עצמו הרי אמור הא אינו מדב' אלא במכרוהו ב"ד שנה או שנתי' לפני היובל שיהא היובל מוציאו [פי' הא דדחיק לאוקמי הכא במכרוהו ב"ד היינו משו' דבכלהו כתיב איש משמ' שאינו נוהג אלא באיש והכא כתיב סתם משמ' שנוהג אף באשה אע"ג דמכירת ב"ד לא שייך באשה מ"מ מכירת אחרי' שייך באש' דהיינו שמכר' אביה בקטנות' אבל נרצע ומוכר עצמו לא שייך באשה כלל] ושב אל משפחתו ואל אחזת אבתיו ישוב. ואינו שב לאות' שררה עיין רש"י ז"ל:

ישוב. לרבות את הרוצח:

פסוק מב

כי עבדי הם. שטרי קוד' (ב"מ יו"ד ע"א) מכאן שפועל חוזר בחצי היום אשר הוצאתי אתם מארץ מצרי'. על תנאי כך שלא ימכרו ממכר' עבד: לא ימכרו ממכר' עבד. שלא יעמידנו בסמט' ולא יעמידנו על אבן הלקח:

פסוק מג

לא תרדה בו בפרך. עיין רש"י ז"ל בו בפרך (הוא נלמד מת"כ דלעיל על פסוק לא תעבוד בו עבדת עבד וע"ש וכ"ה לקמן בהדיא סוף הפרשה) אבל בבן חורין מותר:

פסוק מד

ועבדך ואמתך. מה ת"ל שלא תאמר הואיל ואמרה תורה את כל אלה במי אשתמש תלמוד לומר ועבדך ואמתך: אשר יהיו לך. מה תלמוד לומר מכאן אתה אומר ישראל שבא על שפחתו וילדה ממנו בן שמותר אתה לשעבדו כעבד: מאת הגוים אשר סביבתיכם מהם תקנו. ולא מן הכנענים שבארץ: מהם תקנו עבד ואמה. הקיש עבד לאמה מה אמה אין לה קדושין אף עבד אין לו קדושין: וגם כו' עיין רש"י ז"ל: מבני התושבי' כו'. אין לי אלא בניהם ובנותיהם הן עצמן מניין ת"ל מהם תקנו. מניין אתה אומר א' מכל משפחות האדמה שבא על א' מן הכנענית וילדה ממנו בן מותר אתה לקנותו לעבד ת"ל וממשפחתם אשר עמכם [פי' דממשפחת' היינו משפחות אשר סביבותיהם. אשר עמכם. היינו אשר יהיה עמכ' דמסתמ' הולך אצל הנקבה והנקבה היא עמכ' מהם תקנו] אשר הולידו בארצכם. מה ת"ל ללמד לא' מן הכנענים שבא על א' מן האומות וילדה ממנו בן אסור אתה לקנותו לעבד שנאמ' אשר הולידו בארצכם [פי' דהולידו קאי אזכר

והוא בארצכם אבל הלידה לא היה בארצכם כי הנקבי היא מאשר סבבותיכם אפ"ה אסור לקנו' מהם] מהם תקנו. אתם קונים מן האומות (אינו בת"כ רק בגיטין ל"ח ע"א) ולא הם קונים מכם ולא הם קונים זה מזה: והיו לכם לאחזה. הרי הם כאחוזה מה אחוזה נקני' בכסף בשט' ובחזקה אף עבדי' נקנים בכסף ובשטר ובחזקה: והתנחלתם אתם לבניכם. ולא בנותיכם לבניכם מלמד שאין אדם מוריש זכות בתו לבנו (אינו בת"כ רק בקידושין ט"ז ע"א) לפי שנא' ואם אחרת הרי היא כאחרת בשטר יכול אף בחזקה ת"ל אתם : אחריכם. מה ת"ל לרבות לכל המוחזק אחריו שהוא בנו [פי' דסמכינן אחזקה והוא יורשו] לפי שנא' והתנחלתם אתם לבניכם אחריכם לרשת אחזה [פי' דמשמע אפי' אינו ידוע שהוא בניכם אלא מכח אחריכם דהיינו שמוחזק שהוא בנו אפ"ה והתנחלת'] והתנחלת' לרשת אחוזה. מה אחזה אין לה אונאה אף עבדי' אין להם אונאה : לעלם בהם תעבדו. לעבדה נתתיו ולא לבושה (נדי מ"ז ע"א) לעולם בהם תעבדו. אין לך בהם אלא עבודה בלבד (אינו בת"כ רק בב"מ ע"ג ע"ב) ובאחיכם. שאם אין נוהג כשורה אתה נוהג לעבוד בו כעבד: איש באחיו, א"ל אלא איש אשה מניין ת"ל באחיו מ"מ. ד"א להביא המלך במשרתיו: בו בפרך. אבל אתה רודה בב"ח בפרך:

פסוק מז

וכי תשיג (**קידושין כ' ע"א סוכה מ' ע"ב ערכין ל' ע"ב**) **בא וראה כמה** קשה אבק שביעית בתחלה וכי תמכרו ממכר לסוף וכי תשיג יד גר כו': עמך ומך אחיך עמו עיין רש"י ז"ל: גר. זה גר צדק. תושב. זה גר אוכל נבילות:

פסוק מח

אחרי נמכר. מה ת"ל שיכול בא ואמר הרי אני נמכר יכול היזקק לו ת"ל אחרי נמכר הא אין אתה נזקק לו אלא משימכר יכול ידחה אבן אחר הנופל (קידושין כ' ע"ב) ת"ל אחרי נמכר גאלה תהיה לו מיד אל תניחהו שיטמע. מניין שאחיו מאביו קודם לאחיו מאמו ת"ל אחד מאחיו: או דדו. זה אחי אביו: בן דדו. זה בן אחי אביו: או משאר בשרו ממשפחתו. מלמד שקרוב קרוב קודם (פי' מדכתיב כסדר הזה מתחלה אחד מאחיו ואח"כ אחי אביו) או השיגה ידו. יד עצמו: ונגאל. ביד כל אדם. (קידושין שם) ד"א ונגאל כלו ולא חציו. ומה ת"ל יגאלנו ג' פעמים לרבות כל הגאולות שיהיו כסדר הזה: מנין שגזל גוי אסור ת"ל גאלה תהיה לו, יכול יבוא עליו בעקיפין ת"ל וחשב עם קנהו שמדקדק עמו. (ב"ק קי"ג ע"ב) עם קנהו ולא עם היורשין שלו מכאן אמרו העובד את הנכרי אינו עובד לא את הבן ולא את הבת (קידושין י"ז ע"ב) ומכאן שגוי יורש את אביו מדברי תורה: משנת המכרו לו עד שנת היבל. ואינו יוצא בשש: והיה כסף ממכרו. (אינו בת"כ רק בקידושין ח' ע"א) בכסף הוא נגאל ואין נגאל לא בתבואה ולא בכלים בפחות משוה

פרוטה. או יכול דוקא בכסף ת"ל ישיב אפי' שוה כסף: מכסף מקנתו (אינו בת"כ רק בקידושין י"ד ע"ב) מלמד שנקנה בכסף. הנמכר לישראל מניין ת"ל והפדה ומקיש עברי לעבריה. מניין אתה אומר. נמכר לו במנה והשביח והרי הוא יפה מאתים מניין שאינו מחשב אלא במנה ת"ל אם עוד רבות כו' מכסף מקנתו. ומניין שאם נמכר במאתים ועמד במנה שאין מחשב אלא מנה ת"ל ואם מעט נשאר בשנים עד שנת היבל וחשב לו כפי שניו ישיב את גאלתו: [פי' דדריש הכי אם עוד רבות בשנים דהיינו שנתרבה ונעשה מאתים. לפיהן ישיב גאלתו מכסף מקנתו פי' א"צ לחשב אלא מכסף מקנתו ופסוק השני אם נתמעט בשנים שאינו שוה עכשיו אלא מנה כפי שניו ישיב את גאלתו פי' א"צ לחזור אלא לפי השנים שהוא שוה עכשיו ולא כפי מה שנתן תחלה ודייק זה מדכתיב גבי רבות מכסף מקנתו וגבי מעט כפי שניו אלמא דאיירי ביוקרא וזולא]. א"ל אלא נמכר לנכרי שידו על העליונ' נמכר לישראל מניין ת"ל שכיר שכיר לג"ש מה שכיר האמור לעכו"ם כשהוא נגאל ידו על העליונה אף שכיר האמור לישראל כשהוא נגאל ידו על העליונה:

פסוק נג

כשכיר שנה בשנה. שכירות של שנה זו בשנה שניה מלמד ששכירות אינה משתלמת אלא בסוף (אינו בת"כ רק בב"מ ס"ה ע"א) יהיה עמו. מה שהוא אוכל הוא אוכל מה שהוא שותה הוא שותה: לא ירדנו בפרך. יכול יכנס לביתו לידע מה הוא עושה ת"ל לעיניך אין אתה מצווה אלא מה שלעיניך:

פסוק נד

ואם לא יגאל באלה. ריה"ג אומר באלה לשחרור בשאר כל אדם לשעבוד. ר"ע אומר באלה לשעבוד ובשאר כל אדם לשחרור (אינו בת"כ רק בקידושין ט"ו ע"ב) וחכ"א הכל לשחרור ומה ת"ל באלה באלה הוא נגאל ואינו נגאל בשש:

ויצא בשנת היבל. רש"א מניין שגזל העכו"ם גזל ת"ל אחרי נמכר גאולה תהי' לו יכול ימשכנו ויצא [פי' בע"כ דהוי גזל ת"ל גאלה תהי' לו יכול יגלום עליו פי' יטעה אותו] ת"ל וחשב עם קנהו ידקדק עמו. או אינו מדבר אלא בעכו"ם שאינו תחת ידך [אז אסור להטעות אותו] וכי מה אתה יכול לעשות לו כשה"א ויצא בשנת היובל הוא ובניו עמו הא בעכו"ם שתחת ידך הכתוב מדבר אם כך דברה תורה בעכו"ם שתחת ידך עאכ"ו בעכו"ם שאינו תחת ידך א"כ החמיר' תורה על גזלו של עכו"ם ק"ו על גזלו של ישראל:

פסוק נה

כי לי בני ישראל עבדי' עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים. על תנאי שלא תשתעבדו בהם:

פרק כו

פסוק א

לא תעשו לכם אלילם. זה אחד מן עשרה שמות של ע"ז המגונים שנתגנה בהם עכו"ם לשם מעשיהם. חרם. שקץ. תועבה. פסל. מסכה. אלילים. תרפים. חמנים. גלולים. עצבים:

ופסל ומצבה. מה פסל אם עשית פסלתו אף מצבה אם הקימות פסלתו. ומה מצבה בבל תקימו אף פסל בבל תקימו:

לא תקימו. אלו המרקוליס שע"ג הדרכים [פי' אם זורק אבן למרקוליס חייב שתים א' משום עובד וא' משום בל תקימו] רשב"ג אומר אלו החמנים שבראשי הגגות. ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחות עליה. בארצכם אי אתם משתחוים על האבנים אבל אתם משתחוים על אבנים שבמקדש:

פסוק ב

את שבתתי תשמרו ומקדשי תיראו אני ה'. כנגד הנמכר לעכו"ם הכתוב מדבר שלא יאמר הואיל ורבי ע"א ומחלל שבת אף אני כו' עיין רש"י ז"ל:

פסוק ג

אם בחקתי תלכו. מלמד שהמקום ב"ה מתאוה שיהיו ישראל עמלים בתורה וכה"א לו עמי שומע לי ישראל בדרכי יהלכו. לוא הקשבת למצותי ויהי כנהר שלומך וצדקתך כגלי הים (ישעי' מ"ח י"ח) וכה"א מי יתן והיה לבבם זה להם כל הימים מלמד שהמקום מתאוה שיהיו עמלים בתורה. [פי' משום דבחקותי איירי לענין תורה כדמפרש בסמוך]:

ואת מצותי תשמרו. עיין רש"י ז"ל שהלמד שלא לעשות נוח לו שלא נברא:

פסוק ד

ונתתי גשמיכם. ולא גשמי כל הארצות הא מה אני מקיים ונברכו בך כל משפחות האדמה שיהיו כל הארצות באים ולוקחים מכם ומעשירים אתכם בכספים כענין שנאמר פ' מקץ וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא בארץ מצרים ובארץ כנען בשבר אשר' הם שוברים וכן הוא אומר פ' הברכה וכימיך דבאך שיהי' כל הארץ דובאות כסף ומביאים לארץ ישראל. ונתנה הארץ יבולה. לא כדרך שהיא עושה עכשיו אלא כדרך שעשתה בימי אדם הראשון וכה"א תדשא הארץ דשא שבו ביום עשתה דשאים ומנין שהארץ עתיד' להיות נזרעת ועושה פירות בני יומן ת"ל זכר עשה לנפלאתיו:

ועץ השדה יתן פריו. לא כדרך שהיא עושה עכשיו אלא כדרך שעשתה בימי אדם הראשון שנא' זכר עשה לנפלאתיו מניין שעתיד להיות העץ נאכל ת"ל ועץ השדה יתן

פריו ואומר עץ פרי ומניין שאף אילני סרק עתידים להיות עושים פירות שנא' ועץ השדה יתן פריו:

פסוק ה

והשיג לכם דיש את בציר. עיין רש"י ז"ל [ודייק מדלא כתיב והשיג לכם בציר את דיש דהיינו שיגדל כ"כ במהירות עד שיגיע הבציר לדישה אבל משמע מדכתיב והשיג לכם דיש את בציר משמע שהבציר יהיה בזמנו אבל יהיה כ"כ זרע רב שתהיו עסוקים בו עד זמן הבציר וכן כולם דייק הכי] ובציר ישיג את זרע. שתהיו עסוקים בבציר עד שתגיע עת הזרע:

ואכלתם לחמכ' לשבע. עיין רש"י ז"ל וכן הוא אומר וברך את לחמך ואת מימיך:

וישבתם לבטח בארצכם. בארצכם אתם יושבים לבטח ואי אתם יושבים לבטח חוצה לו:

פסוק ו

ונתתי שלום. עיין רש"י ז"ל:

ושכבתם ואין מחריד. אין יראים מכל בריה:

והשבתי חיה רעה. ר"י אומ' מעבירן מן העולם וכן הוא אומר מזמור שיר ליום השבת למשבית מזיקין מן העולם רבי שמעון אומר משביתן שלא יזיקו [פי' המזיקין יהיו בעולם אבל לא יזיקו כלל] אר"ש אימתי הוא שבחו של מקום יותר בזמן שאין מזיקין בעולם או בזמן שיש מזיקין הוי אומר בזמן שיש מזיקין ואינן מזיקין וכה"א וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ וכו' ונער קטן נוהג בם וכו' ועל מאורת צפעוני גמול ידו הדה מלמד שתינוק ישראל עתיד להושיט ידו לתוך גלגל עינו של צפעוני ומוציא מרה מפיו ואומר היא ההורגת את הבריות (פי' דדריש מלשון הדה שמשמע לי' דמראה באצבעו וזהו לשון הדה:

פסוק ט

ופניתי אליכם. משלו משל לה"ד למלך ששכר פועלי' הרבה והיה שם פועל א' ועשה עמו מלאכ' ימים הרבה לימים נכנסו הפועלים ליטול שכרם ונכנס אותו הפועל עמהם א"ל המלך לאותו הפועל בני אפנה לך לאחר זמן. המרובים הללו שעשו עמי מלאכה מועטת ואני נותן להם שכר מועט נותן אני להם מיד אבל אתה חשבון רב אני עתיד לחשוב עמך. כך היו ישראל מבקשים בעה"ז שכרם מלפני המקום ואומות העולם מבקשים ג"כ שכרם מלפני המקום א"ל הקב"ה לישראל בני אפנה לכם. אומות העולם הללו שעשו עמי מלאכה מועטת ואני נותן להם שכר מועט אני נותן להם מיד אבל אתכם חשבון רב עתיד אני לחשב עמכם לכך נאמר ופניתי אליכם בטובה:

והפריתי אתכם וכו'. עיין רש"י ז"ל:

פסוק י

ואכלתם ישן נושן. נושן מה ת"ל ללמד שכל המתיישן יפה מחבירו [פי' מנושן לחוד דייק דנושן משמע שהוא ישן מאד] אין לי אלא יין שדרכו לכך מניין לרבות כל המתיישנים ת"ל ישן נושן:

פסוק יא

ונתתי משכני כו'. עיין רש"י ז"ל:

ולא תגעל נפשי אתכם. משאני גואל אתכם שוב אין אני מואס בכם:

פסוק יב

והתהלכתי בתוככם. משלו משל לה"ד למלך שיצא לטייל עם אריסו בפרדס והיה אותו אריס מטמר עצמו מלפניו א"ל המלך לאותו אריס מה לך מיטמר מלפני הריני כיוצא בך [פי' בכרם זה שאני נטעתיו ואתה משמרו ומשקה אותו תמיד] כך הקב"ה עתיד לטייל עם הצדקים בגן עדן וצדיקים רואים אותו ומזדזעים מלפניו והקדוש ברוך הוא אומר להם לצדיקים מה לכם מזדעזעים מלפני הריני כיוצא בכם (פי' בגן עדן שלי שאני נטעתיו ואתם משמרים את פירותיו ומשקים אותו מכח מצות ומעשים טובים שעשיתם) יכול לא יהיה מוראו עליהם ת"ל והייתי לכם לאלהים ואתם כו':

פסוק יג

אני ה' אלהיכם. עיין רש"י ז"ל:

מהית להם עבדים. מה ת"ל לפי שנאמר ויפדך מבית עבדים יכול שהיו עבדים לעבדים ת"ל מהית להם עבדים. עבדים היו למלכים ולא עבדים לעבדים:

ואשבר מטת עלכם. משלו משל לה"ד לבעה"ב שהיתה לו פרה חורשת והשאילה לאחר להיות חורש בה והיה לאותו האיש עשרה בנים זה בא וחרש וישב לו וזה בא וחרש וישב לו עד שנתיגעה הפרה ורבצה לה נכנסו כל הפרות ואותה הפרה לא נכנסה לא הספיק לקבל פיום מאותו האיש אלא בא מיד ושבר את העול וקצץ את הסימלונים כך ישראל בעוה"ז שלטון א' בא ומשעבד והולך לו ושלטון אחר בא ומשעבד והולך לו והמענה ארוכה שנא' על גבי חרשו חורשים האריכו למעניתם למחר כשיגיע הקץ אין אומר הקב"ה לאומות א"ה כך וכך עשיתם לבניי אלא מיד הוא בא ומשבר את העול ומקצץ את הסומלונים שנא' ואשבר מטת עלכם וכן הוא אומר קצץ עבות רשעים [ומה שמדמה האומות לעשרה היינו משום שהם עשרה פעמים נגד ישראל שהרי הם ע' אומות וישראל ירשו ארץ של ז' אומות א"כ לפ"ז נחשבים ישראל לז' אומות והם עשרה פעמים ז']:

ואולך אתכם קוממיות. רש"א מאתים אמה ר' יהודה אומר מאה אמה כאדם הראשון. אין לי אלא אנשים נשים מניין ת"ל בנותינו כזויות מחוטבות תבנית היכל וכמה היא

תבנית היכל מאה אמה. דבר אחר ואולך אתכם קוממיות. בקומה זקופ' ולא יהיו יראי' מכל ברי':

פסוק יד
ואם לא תשמעו לי ולא תעשו את כל המצו' האלה. עיין רש"י ז"ל:

פסוק טו
ואם בחקתי תמאסו. עיין רש"י ז"ל:

פסוק טז
אף אני. איני מדב' אלא באף:
אני. אני אשר בניתי אני אהרו' אני אשר נטעתי אני אתוש. וכן הוא אומר [ירמי' מ"ה ד']. הנה אשר בניתי אני הורס ואת אשר נטעתי אני נותש:
אני אעשה זאת לכם. זו קשה לכם יותר מכולם ששמי הגדול יהיה עליכם כבעל חוב:
לכם. מידכם היתה זאת שאין הרעה יוצאת מלפני לעולם וכה"א מפי עליון לא תצא הרעות והטוב:
והפקדתי עליכם בהלה. שיהיו המכות פוקדות אתכם מזו לזו. ד"א [שבת ל"ב ע"ב] אל תקרי בהלה אלא בחלה בעון חלה מארה באה ומשתלחת בשערים וזורעים ואחרים אוכלין אותו ואם נותנין מתברכין שנא' וראשית עריסתכם להניח ברכה אל ביתך:
את השחפת כו'. עיין רש"י ז"ל:

פסוק יז
ונתתי פני בכם כו'. עיין רש"י ז"ל. ואם עד אלה. ר"א אומר אין המקום מביא פורענות בישראל עד שהוא מעיד בהם תחלה שנא' ואם עד אלה ר' יהושע אומר שלא יהיו אומרים ישראל כלו המכות ועוד אין לו אחרת להביא עלינו ת"ל ואם עד אלה עוד יש לי אחרת מאלה וכאלה להביא:

פסוק יח
ויספתי ליסרה אתכם שבע על חטאתיכם. אתם לפני ז' עבירות בואו וקבלו עליכם ז' פורעניות:

פסוק יט
ושברתי את גאון עזכם. עיין רש"י ז"ל רע"א אלו הגבורי' שבישראל כגון יואב בן צרויה וחבריו אחרים אומרים אלו הגאים שבישראל כגון פפוס בן יהודא ולולייניוס וחבריו אלכסנדר וחבריו:

פסוק כ
ותם לריק כחכם. עיין רש"י ז"ל ד"א זה הכרם [פי' משום דצריך טרחא יתירה וכשאינו מגדל אח"כ הרי תם לריק] ויש אומרים זה הפשתן. ויש אומרים זה הכח. ד"א זה המשי'

את בתו ונותן לה ממון הרבה ולא הספיקו שבעת ימי המשת' לצאת עד שמתה נמצא קובר את בתו ומאבד את ממונו הוי אומר ותם לריק כחכם:

פסוק כא

ואם תלכו עמי קרי. עיין רש"י ז"ל. ד"א אתם עשיתם את דיני עראי אף אני אעשה אתכ' עראי בעולם:

פסוק כב

והשלחתי בכם כו'. עיין רש"י ז"ל:

ושכלה אתכם. עיין רש"י ז"ל משום מי שאין לו בנים קרוי שכול:

והכריתה את בהמתכם. מבחוץ:

והמעיטה אתכם. מבפנים:

ונשמו דרכיכם. עיין רש"י ז"ל דרך דרכיכם לרבות שבילים גדולים וקטנים:

פסוק כג

ואם באלה. אל תקרי באלה אלא באלה (שבת ל"ג ע"א) בעון שבועת שוא חיה רעה בא לעולם ובהמה כלה ובני אדם מתמעטין והדרכים משתוממין שנא' והשלחתי בכם חית השדה כו'. וכן בשבועת שוא ושקר ובחילול השם ובחילול שבת שנא' בשבועת שקר וחללת ובחילול שבת נאמר מחלליה וכו':

פסוק כה

נקמת נקם ברית. אין ברית אלא תורה שנא' אם לא בריתי יומם ולילה וכתיב למט' יען וביען במשפטי מאסו (שבת ל"ג ע"א) בעון עינוי הדין ועיוות הדין כו' וביטול תורה חרב וביזה רבה ודבר בא לעולם ובני אדם אוכלין ולא שבעין ואוכלים לחם במשקל שנא' והבאתי עליכם כו'. בשברי לכם מטה לחם. לרבות כל מסעד לחם. ואפו עשר נשים לחמכם בתנור אחד. עיין רש"י ז"ל. ר' יוסי בן דורמסקית אומר משל ביד אדם איסר ופרוטה והוא יושב ומשקלו [פי' משקל בדעתו איזה דבר יקנה מכח הרעב]. ואומר אקח בו פת אוכל אני ולא שבע אקח בו תמרים [עיין ת"כ] אולי אוכל אני ושבע ואעפ"כ אוכל ולא שבע שנא' ואכלתם ולא תשבעו. דבר אחר ואכלתם ולא תשבעו זה רעב של מהומה:

פסוק כט

ואכלתם בשר בניכם כו'. (יומא ל"ח ע"ב) אמר עליו על דואג בן יוסף שמת והניח בן קטן לאמו והיתה מודדתו בטפחים ונתנה משקלו לשמי' וכו' ואכלתהו וכו' אם תאכלנה נשים פרים משיבה רוה"ק אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא זה זכרי' בן יהוידע הכהן:

תאכלו. מה ת"ל שאין לי אלא אבות אוכלים בשר בניהם ובנותיהם. בנים אוכלים בשר אבות מניין ת"ל תאכלו וכה"א לכן אבות יאכלו בנים בתוכך בנים יאכלו אבותם (יחזקאל ה' יו"ד):

פסוק ל

והשמדתי את במתיכם. כמשמעו:

חמניכם. אלו הנחשים והקסמים שבישראל ונתתי את פגריכם. עיין רש"י ז"ל (סנהדרין ס"ג ע"ב) אמרו שהיה אליהו ז"ל מחזר על כל תפוחי רעב מצא א' תפוח ומוטל ברעב א"ל בני מאיזה משפחה אתה אמר לו ממשפחה פלונית א"ל וכמה הייתם א"ל ג' אלפים א"ל וכמה נשתייר מכם א"ל אני. אמר לו רצונך לומר דבר א' ולחיות א"ל אין. אמר לו אמור שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד צעק מיד ואמר הס כי לא להזכיר בשם ה' לא למדני אבא כך. מה היה עושה נוטל יראתו ונותנה על לבו ומגפפה ומנשקה עד שכריסו נבקעת ונופל הוא ויראתו על הארץ לכך נאמר ונתתי את פגריכם על פגרי גלוליכם:

וגעלה נפשי אתכם. זו הגולה וי"א זו סילוק שכינה:

עיר ערי עריכם. לרבות הכרכין והמחוזות:

פסוק לא

והשמותי את מקדשיכם. מקדש מקדשי מקדשיכם לרבות בתי כנסיות ובתי מדרשות:

ולא אריח בריח ניחחכם. כמשמעו ועיין רש"י ז"ל:

פסוק לב

והשמתי אני את הארץ. עיין רש"י ז"ל:

פסוק לג

ואתכם אזרה בגוים. זו מדה קשה שבשעה שבני אדם כו' עיין רש"י ז"ל ומתנחמין כו' שנא' ואזרם במזרה בשערי הארץ שכלתי אבדתי את עמי מדרכיהם לוא שבו (ירמיה ט"ו ז'):

והריקתי כו'. עיין רש"י ז"ל:

פסוק לד

אז תרצה הארץ כו'. אני אמרתי לכם שתהיו זורעין שש ומשמטין א' בשביל שתדעו שהארץ שלי היא ואתם לא עשיתם כן לכך תגלו ממנה והיא תשמיט מאליה כל שמיטה שהיא חייבת לי שנאמר אז תרצה הארץ את שבתתיה כל ימי השמה תשבות:

פסוק לו

והנשארים בכם והבאתי מרך בלבבם. אינו אומר מרך בם אלא בלבבם ואיזה זה אימה ופחד דאגה רעדה ויראה (פי' זה המורך הוא בלב):

קול עלה נדף. אר"י בן קרחה פעם אחת היינו יושבין בין האילנות ונשבה הרוח והטיחו העלים זה בזה ועמדנו ורצנו ואמרנו אוי לנו שמא ידבקונו הפרשים. לאחר זמן נפנינו לאחורינו וראינו שאין ברי' וישבנו במקומנו ובכינו ואמרנו אוי לנו שעלינו נתקיים הפסוק ורדף אתם קול עלה נדף:

ונסו מנסת חרב. מפני אימה:

ונפלו ואין רדף. מבלי כח:

פסוק לז

וכשלו איש באחיו. אינו אומר איש מפני אחיו אלא איש באחיו בעון אחיו מלמד שכל ישראל ערבין זה בזה:

ולא תהי' לכם תקומ' לפני איביכ'. זו שעה שנלכדה ירושלים:

פסוק לח

ואבדתם בגוים. רע"א אלו עשרת השבטים שגלו למדי. אחרים אומרים ואבדתם בגוים אין אבדן אלא גולין. יכול אבדן ממש כשה"א ואכלה אתכם ארץ איביכם הרי אבדן ממש אמור הא מה אני מקיים ואבדתם בגוים אין אבדן אלא גולין:

פסוק לט

והנשארים בכם ימקו בעונם. אינו אומר ימקו בעונם לחוד אלא ימקו בעונם ואף בעונת אבתם אתם ימקו והלא כבר הבטיח המקום ב"ה לישראל שאינו דן האבות ע"י בנים ולא בנים ע"י אבות שנ' לא יומתו אבות כו' א"כ למה נאמר בעונת אבתם אתם ימקו אלא בזמן שתופסין מעשה אבותיהם דור אחר דור נידונין על ידיהם עיין רש"י ז"ל:

פסוק מ

והתודו את עונם ואת עון אבתם. מיד שמתוודים מיד אני חוזר ומרחם עליהם:

במעלם אשר מעלו בי ואף אשר הלכו עמי בקרי. פי' הם עשו את תורתי עראי אף אני אעשה אותם עראי בעולם וזהו הרחמנות שאמר אני חוזר ומרחם עליהם והיינו משום שהתוודו הוא מסתיר פניו מהם כדי שיעשו תשובה שלימה ויגאלו וז"ש אף אני אלך עמם בקרי. עראי כמו שפירשתי ודוק:

פסוק מא

והבאתי אתם בארץ איביהם. זו מדה טובה לישראל (פי' מה שנא' או אז יכנע לבבם הערל פי' דלא הגלה אתם אלא כדי שיכנעו מלפניו ולא ישליכם מעל פניו וזה שפירש"י ז"ל שלא יהיו ישראל אומרים הואיל וגלינו כו' אין אני מניחם פי' שאני לא עזבתים ולא גליתים אלא כדי להכניעם ואם אינם נכנעים אז אשלח להם נביא כו' (יחזקאל כ' ל"ב) היו לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגוים כמשפחות האדמה אלא חי אני נאום ה' אם לא ביד חזקה ובזרע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם על כרחכם שלא בטובתכ' ממליך אני מלכותי עליכם). או אז יכנע. לצד התשובה הן הדברים שמיד שהם מכניעים לבם לתשובה מיד הם נגאלים שנא' או אז יכנע כו' ואז ירצו את עונם:

פסוק מב

וזכרתי את בריתי יעקב. עיין רש"י ז"ל. ולמה לא נאמר ביעקב אף מלמד שמטתו שלימה אין לי אלא אבות אמהות מניין ת"ל את ואין אתים אלא אמהות שנא' שמה קברו את אברהם ואת שרה אשתו ולמה נאמרו באברהם ויעקב זכירה וביצחק לא נאמר זכירה מפני שאינו נשכח לעול' שאפרו מונח על גבי המזבח ולא שייך גביה זכירה:

פסוק מג

והארץ תעזב מהם ותרץ את שבתתיה כו'. אני אמרתי שיהיו זורעין שש ומשמטין אחת בשביל שידעו שהארץ שלי והם לא עשו כן לפיכך יגלו ממנה והיא תשמט מאליה כל שמיטה שהיא חייבת לי שנא' והארץ תעזב כו'. יען וביען. וכי ראש בראש פרע מהם והלא לא פרע אלא אחת ממאה שחטאו לפניו א"כ למה נאמר יען וביען אלא מדה במדה כדפרישית היינו הגלות עד השמיטה:

במשפטי מאסו. אלו הדינין:

ואת חקתי געלה נפשם. אלו המדרשות:

פסוק מד

ואף גם זאת. זאת זו עונה של מדבר. גם זאת זו עוונה של בעל פעור. ואף גם זאת זו עונה של מלכי האמורי:

לא מאסתים ולא געלתים לכלתם. ופי מה נשתיירו להם שלא נגעלו ולא נמאסו והלא כל המתנות טובות שנתנו להם נטלו מהם ואילולי ספר תור' שנשתייר להם לא היו משוני' מא"ה כלום אלא לא מאסתים בימי אספסיינוס ולא געלתים בימי יון שהעמדתי להם שמעון הצדיק. לכלתם בימי המן (מגילה י"א ע"א):

להפר בריתי אתם. בימי ארמיים כו' שהעמדתי להם רבי וחכמי הדורות:

אני ה' אלהיכם. בימי גוג ומגוג שאין כל אומה ולשון שולטת בהן:

פסוק מה

וזכרתי להם. מה ת"ל מלמד שהברית כרותה לשבטים שנא' וזכרתי להם ברית ראשוני' זו ברית השבטים:

אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים. זו ברית של יוצאי מצרים:

פסוק מו

אלה החקים. אלו המדרשות. והמשפטי' אלו הדינין. והתורת מלמד ששתי תורות נתנו להם לישראל עיין רש"י ז"ל. אר"ע וכי שתי תורות נתנו לישראל והלא תורות הרבה נתנו להם לישראל זאת תורת העל' וזאת תורת המנחה וזאת תורת האש'. וזאת תורת זבח השלמי' זאת התור' אדם כי ימו' באהל:

אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל. זכה משה ליעשות שליח בין ישראל לאביה' שבשמים:

בהר סיני ביד משה. מלמד שניתנה התורה הלכותיה ודקדוקיה ופירושיה על יד משה מסיני וז"ש משה קבל תורה מסיני:

פרק כז

פסוק ב

דבר אלו בני ישראל ב"י מעריכין ואין העכו"ם מעריכין יכול לא יהיו נערכין (פי' אם אמר על עכו"ם ערכו עלי א"צ ליתן) ת"ל איש דר"מ אר"מ אחר שכתוב א' מרבה וכתוב א' ממעט מפני מה אני אומר נערכים אבל לא מעריכין שריבה מדת הנערכים ממדת מעריכים שהרי חרש שוטה וקטן נערכין אבל לא מעריכין (פי' שאם אמר על חרש ערכו עלי חייב ליתן ערך הקצוב בפרשה אבל אם חרש עצמו אמר ערכי עלי לא אמר כלום) ר' יהודה אומר להיפך מעריכין אבל לא נערכין כמו טומטום ואנדרוגינוס אבל מחרש אין ראי' לנכרי שנכרי בן דעת וחרש אינו בן דעת. ר' יהודה אומר בני ישראל נערכין ואין העכו"ם נערכין יכול לא יהיו מעריכין ת"ל איש אמר ר' יהודה אחר שכתוב א' מרבה וכתוב א' ממעט מפני מה אני אומר מעריכין אבל לא נערכין מפני שריבה מדת המעריכין ממדת הנערכין שהרי טומטום ואנדרוגינוס' מעריכין אבל לא נערכין אי בני ישראל יכול אין לי אלא בני ישראל מניין לרבות את הגרים ואת העבדים ת"ל ואמרת אלהם:

איש. פרט לקטן או יכול שאני מוציא את הקטן שיש בו הפלאה ת"ל כי יפלא להביא קטן הסמוך להפלאה שיודע להפלות [והיינו שנה א' לפני גדלות] נדר. נאמר כאן נדר ונאמר בנדרים נדר מה להלן בבל יחל ובל תאחר אף כאן בבל יחל ובל תאחר. ומה כאן קטן הסמוך לאיש אף להלן כו'. נדר בערכך (פי' דנדר היינו דמי עלי וערך היינו ערכי עלי והשתא ילפינן ערכין מנדרים בהיקש שיהיו חייבין בבל תאחר] מקיש ערכין לנדרים ונדרים לערכין מה נדרים בבל תאחר לשלמו אף ערכין בבל תאחר לשלמו:

נדר בערכך. (ערכין ד' ע"ב) מה בערכים נדון בכבודו אף נדר כן ומה בערכין שלא ישהה מרגלית לקלים אף כו':

ערכך. להביא ערך סתום (פי' שאם אמר ערך עליו ולא פי' של מי) שנותן פחות שבערכין. ד"א בערכך ערך כלו ולא ערך חציו היינו ערך אבר (פי' שאם אמר ערך אבר זה עלי אין חייב כלום) יכול שאני מוציא דבר שהנשמה תלוי' בו ת"ל נפשת:

נפשת. ולא המת. אוציא את המת ולא אוציא את הגוסס ת"ל והעמיד והעריך את שישנו בהעמדה ישנו בהערכה ואת שאינו בהעמדה אינו בהערכה. ד"א מה ת"ל נפשת שיכול אין לי אלא א' שהעריך א'. א' שהעריך מאה מניין ת"ל נפשת. ד"א אין לי אלא איש

שהעריך. אשה מניין ת"ל נפשת ד"א מה ת"ל נפשת שיכול כל שהוא בכלל דמים יהי' בכלל ערכין מנוול ומוכה שחין שאינן בכלל דמים לא יהיו בכלל ערכין ת"ל נפשת:

פסוק ג

והיה ערכך. מה ת"ל שיכול כל שישנו בכלל ערכין ישנו בכלל דמים טומטום ואנדרוגינו' ופחות מבן חודש שאינן בכלל ערכין לא יהיו בכלל דמים ת"ל והיה ערכך (פי' האי מיעוט דכתיב הכא דהיינו טומטום ואנדרוגינוס אינו אלא גבי ערכך]. הזכר זכר ודאי ולא טומטום ואנדרוגינוס יכול לא יהיו בערך איש אבל יהיו בערך אשה ת"ל ואם נקבה. נקבה ודאית וזכר ודאי ולא טומטום ואנדרוגינוס:

מבן עשרים שנה. שנת עשרים כלמטה וכן כולם שנאמר ואם מבן ששים שנה ומעלה נאמר שנה שנה לגז"ש מה שנה האמור בשנת ששים כלמטה אף שנה האמור כאן כלמטה ר"א אומר עד שיהא יתירות על שנה חודש א' ויום א' נאמ' כאן ומעלה ונאמר להלן מבן חדש ומעלה מה ומעלה האמור להלן חדש א' ויום א' אחר החדש אף כאן חודש א' ויום א' אחר החודש:

פסוק ח

ואם מך הוא. החייהו (ב"מ קי"ד ע"א) מערכך שמסדרין לו כו' אין לי אלא בערכין בבעל חוב מניין ת"ל מיכה מיכה לגז"ש:

ואם מך הוא מערכך. אם הוא עני מליתן הערך (פי' אפי' אינו עני ממש אלא שאין לו כדי הערך):

והעמידו והעריך. מה ת"ל לפי שנא' נפשת להוציא את המת יכול אוציא את המת ולא אוציא את הגוסס ת"ל והעמיד והעריך את שיש לו העמדה יש לו הערכה ואת שאין לו העמדה אין לו הערכה פרט לגוסס שאין לו העמדה וכ"ש המת כו'. יכול אפי' אמר ערך של פלוני זה עלי ומת פטור ת"ל יעריכנו אפי' מת:

והעריך אתו. מכאן ששנים בנידר וערכין בנערך כיצד (פי' כשאמר הרי עלי אין תלוי אלא בשנים של הנידר ואין חילוק בין איש לאשה והערכין בנערך אם הוא איש או אשה) (ערכין י"ח ע"א) ומנין לערכין בזמן ערך (פי' כמה שנים הי' בזמן הערך) ת"ל כערכך כן יקום:

מניין להשג יד בנודר (ערכין י"ז ע"א) ת"ל **אשר תשיג יד הנודר**. ולא הנידר:

אשר תשיג. על פי אשר תשיג (שם ע"ב) מלמד שעני והעשיר או עשיר והעני שנותן ערך עשיר ר' יהודה אומר אפי' עני והעשיר וחזר והעני נותן ערך עשיר שנא' ואם מך הוא שיהא במכותו מתחלתו ועד סופו:

יעריכנו כהן. הוא בנין אב לכל הנערכים שהן בכהן. (סנהדרין ט"ו ע"א) עשרה כהנים כתיב בפרשה מכאן שהקדשות בט' וא' כהן. וערך מטלטלין בשלשה. ואם בהמה. יכול האומר רגלה של זו עולה תהא כלה עולה ת"ל כל אשר יתן ממנו לה' קדש ולא כולה קדש (פי' דסבר דקאי האי קודש אממנו כלומר כל אשר יתן ממנו לה' ממנו יהי' קדש דהיינו מקצתה. יכול תצא לחולין (פי' בפדיון) ת"ל יהי' קדש בהווייתה תהא הא כיצד תמכר לצרכי עולה כו' עיין רש"י ז"ל דר"מ. רי"א מניין שהאומר רגלה של זה עולה תהא כולה עולה ת"ל כל אשר יתן כו' יהיה קדש לרבות את כלה (פירש דממנו לא קאי אלא אנתינה שנתינתה לא יהי' אלא ממנה אבל קדש כולה קודש מדרשה דיהיה) לא יחליפנו (אינו בת"כ רק בתמורה ט' ע"א) בשל אחרים:

פסוק י

ולא ימיר. בשלו. יכול יהא קדשי בדק הבית עושין תמורה ת"ל קרבן (פי' כל האמור בענין אינו נוהג אלא גבי קרבן] יצא בדק הבית שאינו קרבן אוציא הקדש בדק הבית שאינו קרבן ולא אוציא של ציבור ת"ל לא יחליפנו [פי' לשון יחיד ועליהן קאי ואם המר ימיר כו' היינו נמי ביחיד]. יצא קרבן ציבור וכן מאותו ממעט קרבן שותפין. רש"א והלא מעשר בכלל היה ולמה יצא אלא להקיש מה מעשר קרבן יחיד וקדשי מזבח אף אין לי אלא קרבן יחיד וקדשי מזבח (פי' ומכח זה נתמעט קרבן שותפין וקרבן ציבור וקדשי בדק הבית) או דבר שאתה לומדו בדבר אחד אתה לומדו בכל הדרכים שיש בו מה מעשר מיוחד שהוא נוהג בבקר ובצאן ונאכל לשני ימים אף אינו מרבה אלא את שהוא כיוצא בו מניין לרבות קדשי קדשים וקדשים קלים של יחיד ת"ל בהמה ואם בהמה:

ולא ימיר אתו. הקדש עושה תמורה (תמורה י"ב ע"א) ואין תמורה עושה תמורה ואין הולד עושה תמורה. ר' יהודה אומר הולד עושה תמורה:

טוב ברע או רע בטוב. רע זה בעל מום שנא' כל דבר רע מכאן שממירים תמימים בבעלי מומין ובעלי מומין בתמימים:

בטוב. (שם ט' ע"א) טוב מעיקרא עושה תמורה ואין בעל מום מעיקרא עושה תמורה:

המר ימיר. לרבות את היורש:

ואם לרבות את האשה [**פי' שאם המירה שמומר**. לפי שכל הפרשה כלה נאמרה בלשון זכר]:

בהמה בבהמה. ולא בהמה בעופות ולא עופות בבהמה ולא בהמה במנחות ולא מנחות בבהמה. (שם ה' ע"א) בהמה בבהמה. מלמד שממירין מן הצאן על הבקר מן הבקר על הצאן מן הכבשים על העזים מן העזים על הכבשים כו' ד"א בהמה בבהמה מכאן

שממירין אחד בשנים ושנים באחד א' במאה ומאה בא' כמו ובהמה רבה רש"א אין ממירין אלא א' בא' שנא' והיה הוא ותמורתו יהו' קדש מה הוא מיוחד אף תמורתו מיוחד. בהמה בבהמה. ולא אברים בעוברין ולא עוברין באברי' ולא איברין בשלימי' ושלימים בהם:

והי' הוא. ולא ולד (תמור' י"ג ע"א) ותמורתו. ולא תמורת תמורתו. רי"א יהיה לרבות את התמורה וחכ"א יהיה לרבות שוגג כמזיד. ד"א יהי' מלמד שקדושה חל על בעל מום קבוע:

הוא ותמורתו. מה הוא בבית בעלים אף תמורה בבית בעלים פרט לבכור משבא ליד כהן שאין ממירין אותו (שם ג' ע"א) יכול יהא קדשי גוים עושין תמורה ת"ל למעלה בני ישראל קדשי בני ישראל ולא נכרים. ד"א אתקש תמורה למעשר בהמה ומעשר בהמה למעשר דגן ובמעשר דגן כתיב כי את מעשר בני ישראל בני ישראל ולא נכרים. ד"א והיה הוא ותמורתו יהי' קדש הקדש עושה תמורה ואין תמורה עושה תמורה שהיה בדין ומה אם הקדש שאין קדושה חלה עליו בבעל מום קבוע עושה תמורה. תמורה שהקדשה חלה עליה בבעל מום קבוע אינו דין שיעשה תמורה ת"ל והיה הוא קודש הקדש עושה תמורה ואין כו':

יהי' קדש. מלמד שהקדושה חלה עליה בבעל מום קבוע שהיה בדין ומה אם הקדש שהוא עושה תמורה אין קדושה חלה עליה בבעל מום קבוע. תמור' שאינה עושה תמור' אינו דין שלא תהא קדוש' חלה עלי' בבעל מום קבוע ת"ל יהי' קדש מלמ' שקדוש' חלה עליה בבעל מום קבוע ר"י בר' יהוד' או' יהיה קדש לעשו' את השוגג כמזיד:

פסוק יא

ואם כל בהמה. יכול בבהמה טמאה ממש דבר הכתו' כשהוא אומ' למטה ואם בבהמה הטמא' ופדה כו' הרי בהמה טמאה אמורה הא אינו מדבר אלא בפסולי המוקדשין [פי' שנפל בהם מום] שיפדו יכול יפדו על מום עובר [פי' אפי' לא נפל בו אלא מום שיעבו' לאח' זמן ועכשיו כשאינו ראוי ליקרב יפדו] ת"ל אשר לא יקריבו ממנה קרבן לה' (תמורה ל"ג ע"א) מי שאינו קרבה לה' כל עיקר לעול' והיינו מום קבוע יצא מום עובר שהוא כשר ליקרב למחר:

טמאה. לרבות את המתה (פי' שאם הקדישה לבדק הבית חל עליה הקדש) יכול אפי' אמר הרי זו הקדש ומתה תפדה ת"ל והעמיד והעריך את שיש לה העמדה יש לה הערכה ואת שאין לה העמדה היינו שמתה אח"כ אין לה הערכה. ומה ראית לרבות המתה (פי' שמתה מתחלה ואח"כ הקדישה שאף שאין לה העמדה יש לה הערכה) ולהוציא את

שאמר הרי זו הקדש ומתה. אחר שריבה הכתוב ומיעט הרי אנו למידין אותה מבהמה טמאה (פי' מבהמה טמאה ממש) מה בהמה טמאה מיוחדת ששוה שעת פדיונה לשעת הקדשה אף אני מרבה המתה ששוה שעת פדיונה לשעת הקדשה ומוציא את שאמר הרי זו הקדש ומתה שלא שוה שעת פדיונה לשעת הקדשה. או דבר שאתה לומד בדרך אחד אתה לומדו בכל הדרכים שיש בו (פי' שישוה לבהמה טמאה) מה בהמה טמאה מיוחדת שהיא תחלת הקדש (פי' שלא נתפס באחרות ומפרש בש"ס בב"מ נ"ה מדכתיב הטמאה היינו הידועה שהקדיש ראשון כמו העולה עולה ראשונה) ומועלים בה וכולה לשמים (פי' שאין לכהן ממנה כלום) אף אני ארבה את כיוצא בו וכי מה יש לנו בקדשי מזבח שיהא כולה לשמים פרים הנשרפים ושעירים הנשרפים (פי' אבל שאר קרבנות בין של יחיד בין של ציבור אינה כולה לשמים דבכל קרבנות אין לשמים אלא האימורים ואפי' בעולה שכולה לשמים מ"מ העורות לכהנים) מניין לרבות קדשי קדשים וקדשים קלים של ציבור ושל יחיד ת"ל בהמה ואם בהמה ואם כל בהמה:

והעמיד את הבהמה לפני הכהן. בהמה נפדית ואין העופות ועצים ומנחות והלבונה וכלי שרת נפדין (בת"כ שלנו לא גריס ומנחות רק עיין מנחות דף ק"א) והעריך הכהן אתה. אין פודין את הקדשות אכסרה (דהיינו בשיקול הדעת אלא צריך אומד יפה) והעריך הכהן אתה (תמורה ל"ג ע"א) פרט לבעל מום מעיקרא שא"צ העמדה והערכה:

פסוק יב

בין טוב ובין רע. איזה דבר ששוה טוב לרע זה הקדש בדק הבית מלמד שאף הקדש בדק הבית צריך העמדה והערכה:

כערכך הכהן כן יהיה. אמר אחד בעשרים ואמר ח' בשלשים אמר א' בארבעים אמר א' בחמשים חזר בו של חמשים ממשכנים מנכסיו עד עשר כו' חזר בו של עשרה מוכרין אותו בשוה ונפרעין משל עשרה המותר:

פסוק יג

ואם גאל יגאלנה ויסף חמישתו על ערכך. גאל יגאלנה. לרבות את האשה. ואם גאל יגאלנה. לרבות את היורש. ויסף חמישתו. שיהא (ב"מ צ"ד ע"א) הוא וחומשו חמשה:

ויסף חמישתו על ערכך. הרי כאן שנים (פי' דכתיב ואם גאל יגאלנה דמשמע בשווייה בלי שום תוספת חומש. וכתיב ויסף חמישתו) א' מוסיף חמישית וא' שאינו מוסיף חמישית ואין ידוע אם בבעלים אם בכל אדם [פי' התוספת חומש] מה מצינו בגאולות האמורות למטה הבעלים מוסיפין חומש ואין כל אדם מוסיפין חומש אף הגאולות האמורות כאן הבעלים מוסיפין חומש ואין כל אדם מוסיפין חומש:

פסוק יד

ואיש כי יקדש את ביתו. יכול בבית דירה דיבר הכתוב [פי' דוקא בבית דירה] כשהוא אומ' לקמן ואם המקדיש יגאל את ביתו [והאי ביתו מיותר דה"ל למכתב ואם המקדיש יגאל אתו] הרי בית דירה אמור הא מה אני מקיים ואיש כי יקדיש את ביתו במקדיש את נכסיו:

יקדש את ביתו. (ב"ק ס"ט ע"ב) מה ביתו ברשותו אף כל ברשותו פרט לגזל ולא נתייאשו הבעלים ששניהן אינן יכולין להקדישו:

קדש לה'. מלמד ששתם הקדש לבדק הבית (פי' דכ"מ שנא' לה'. הוא בדק הבית שכולו לה' והכא כתיב כי יקדיש את ביתו סתם וכתיב קדש לה' שיהא לבדק הבית מכאן ששתם הקדש לבד"ה):

והעריכו הכהן בין טוב ובין רע. אין פודין את ההקדשות אכסרה. כאשר יעריך אתו הכהן כן יקום. מה ת"ל לרבות שאם הבעלים אומרים בעשרי'. ואחד אומר בעשרים ואחד. הבעלים נותנים עשרים ושש [דכיון שרצו ליתן עשרים נתחייבו עשרים וחמשה והא' שרצה ליתן עשרים וא' מסתמא שוה עשרים וא' והאיך הוא יכול לקנות בפחות שהרי אין החומש משלים הקרן והוא אינו רשאי לקנות בכ"א שהרי הבעלים נותנים כ"ה והוא אינו נותן אלא כ"א ולכך כופין את הבעלים ליתן כ"ו שלא יפסיד את הקרן וגם החומש וה"פ הפסוק כאשר יעריך אתו הכהן היינו איש אחר לפני הכהן כן יקום על הבעלים] הבעלים אומרים בעשרים וכל אדם בעשרים הבעלים קודמין מפני שהם מוסיפין חומש. עשרים ושנים הבעלים נותנים עשרים ושבע. עשרים ושלש הבעלי' נותנים עשרים ושמונה. עשרים וארבע הבעלים נותנים עשרים ותשע. עשרים וחמש הבעלים נותנים שלשים [פי' הא דכופין הכא הבעלים אף שאין לקרן של הקדש הזיק אפי' אם יפדה אחר היינו משום דמצוה בבעלים יותר והא דמקשינן בש"ס (ערכין כ"ז ע"ב) וצריך לשנות כגון שאמרו הבעלים עשרי' ופרוטה. היינו משום דבתחלה מקשה הש"ס על הא דאמרי' הבעלים אומרים כ' ואחר אומר כ' הבעלים קודמין מפני שמוסיפין חומש מקשה הש"ס למה לי האי טעמא בלא זה הבעלים קודמין שמצוה בבעלים ומשני חדא ועוד קאמר פי' דחד מתרי טעמי נקט ולכך מקשה להאי טעמא למה הבעלים קודמין כשאחר נותן עשרים וחמשה. אבל באמת להאי טעמא שמצוה בבעלים לא מקשה מידי ואפי' אמר אחר בשוה כ"ה הבעלים קודמין] שאין מוסיפין חמישית על עילוי של זה. אמר א' הרי הוא שלי בעשרים ושש אם רצו הבעלים ליתן שלשים וא' הבעלים קודמין (פי' וצריכין להוסיף חומש על אותו דינר שהוא מוסיף מדעתו) ואם לאו אומרים לו הגעתיך:

פסוק טו

ואם המקדיש יגאל. לרבות את האשה ואת היורש (פי' דסמיך על ההיא דלעיל דכתיב גאל יגאלנה לרבות האשה) ואם המקדיש. (ב"מ נ"ד ע"ב) ולא המתפיס שאין הקדש שני מוסיף חומש:

ויסף חמישית וכו' והיה לו. אם נתן את הכסף הרי הוא שלו (דהקדש אינו אלא בכסף ולא במשיכה) ואם לאו אינו שלו:

פסוק טז

ואם משדה אחזתו. אין לי אלא שדה אחוזה מאביו. שדה אחוזה מאמו מניין (פי' כגון שנפל לו ירושה מאמו והקדישה יש לה דין שדה אחוזה) ת"ל יקדיש איש (פי' דלכאורה האי איש מיותר אלא ללמד שאפי' הקדיש אותו שבא עכשיו והוא איש ועד הנה לא היה ביד איש אפ"ה יש לה דין שדה אחוזה):

והיה ערכך לפי זרעו. לפי זרעו ולא לפי גידולין (פי' דה"א דהאי חומר שעורים אגידולין קאי והיינו מקום שהגדיל חומר שעורים ולהכי מפרש דאמקום שנזרע חומר שעורים קאי) (ערכין י"ד ע"ב) זרע. ולא טריסין ואילנות:

זרע חמר שערים בחמשי' שקל כסף. הרי זו גזירת המלך אחד המקדיש בחולת המחוז (שהוא קרקע גרוע) אחד המקדיש בפרדסות שבסטי (שהן יפות) נותן בזרע חומר שעורים חמשים שקל כסף (וששה דברים יש שאין חילוק בין ששוה הרבה בין ששוה מעט והיינו אונס ומפתה ומוציא ש"ר ונוגח את העבד ומקדיש שדה אחוזה וערכין) אם משנת היבל יקדיש שדהו. מניין שאין אדם רשאי להקדיש שדהו בשעת היובל עצמה ואם הקדישה [בת"כ שלנו הגיר' מחודשת אולם בערכין כ"ח ע"א קאמ' שמואל אינ' מקודש' וכ"פ הרמב"ם וע"ש' אינה מקודש' ת"ל אם משנת היבל (ולא בשנת היבל):

פסוק יז

יקדיש שדהו. מניין אתה אומר אם היו שם נקעים עמוקים עשרה טפחים או סלעים גבוהים עשרה טפחים שאין נמדדין עמה ת"ל שדהו:

כערכך יקום. נותן מ"ט סלעים ומ"ח פונדיונות מה טיבו של פונדיון קלבון לפרוטרוט:

פסוק יח

ואם אחר היבל. סמוך ליובל אין לי אלא סמוך ליובל מופלג מיובל מניין ת"ל ואם אחר היבל יקדיש שדהו:

שדהו. מת"ל שיכול היו שם נקעים שאין עמוקים עשרה טפחים וסלעים שאין גבוהים עשרה טפחים שלא יהיו נמדדים עמה ת"ל שדהו (פי' שאין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות דלאו דוקא שדהו אלא אפי' סלע שאינו גבוה כו') (ערכין כ"ה ע"א) מניין שאם

אמר הריני נותן שנה בשנה שאין שומעין לו ת"ל וחשב לו הכהן את הכסף על פי השנים הנותרות משמע שצריך שיהיו כל הכסף של השנים הנותרו' ביח'. מניין שאין מקדישין לפני היובל פחות משתי שנים ולא גואל לאחר היובל פחות משנה ת"ל וחשב לו הכהן את הכסף על פי השנים הנותרת (פי' דמתיב' וחשב שמעינן שאין גואלין פחות משנה דכיון דצריך לחשוב ונגרע בודאי א"א לומר דיחשוב חדשים הא אמרינן לקמן שאין הקדש מחשב חדשי' ע"כ שנה הוא מחשב. ומשנים הנותרת משמע דצריך שיוותרו ב' שנים דמיעוט שנים שתים) מניין שאין ההקדש מחשב חדשים [פי' כגון שיש ג' שנים ומחצה עד היובל שאין צריך לשלם לו רק בעד ג' שנים ואין מחשבין חדשים] ת"ל וחשב לו הכהן את הכסף על פי השנים הנותרת ונגרע. שנים הוא מחשב ואינו מחשב חדשים (דלכאורה תיב' השנים מיותר דה"ל למכתב על פי הנותרת וסבר דתיב' השנים קאי על ונגרע שאינו גורע אלא מה שיצאו מהשנים ולא מהחדשים. ומניין שאם רצה ההקדש לחשב חדשים שמחשב (פי' דהיינו שרוצה לגאול שנה וחצי לפני היובל ואם אתה חושב החדשים שיצאו ממנו מותר לגאול שהרי יש שם שתי שנים ומניין שאין אתה חושב אותה לב' שנים עד שיהי' שני שנים שלימות ת"ל וחשב לו כו' ע"פ השנים הנותרת [דמינה שמעינן שצריך שישתיירו ב' שנים שלימות לפני היובל ואין גואל פחות מב' שנים והתם כתיב שנים דמשמע שצריך שיהיו שנים שלימות והשתא מתיב' שנים דרשינן ב' דרשות דהיינו שצריך שיהיו שני שנים עד היובל שלימים ואין חושב למה שיצאו אלא השנים ולא החדשים משום דסבר פי' הפסוק הוא כך וחשב על פי השנים הנותר' ונגרע פי' אם יש שנים נותרו' עד היובל דהיינו ב' שנים שלימות אז נגרע מערכך אל אותן השנים שיצאו כו' אבל אם לא נשאר שתי שנים אז אין נגרע כלל עד שיתן כמו מיובל ליובל דהיינו כל החמשים כסף] עד שנת היובל. שלא יכנס בה כלום (פי' שאינו חושב שנת היובל להחמשים שקל כסף שנותן לזרע חומר שעורים) ונגרע מערכך. אף מן הקדש (פי' דה"א שאינו גורע אלא אותן השנים שהקדיש אחר היובל אבל מה שהיה ביד הקדש אינו גורע לכן אתי לאשמועינן דגורע. ומערכך דייק דהיינו אפי' מה שהיה בשעת ההקדש יגרע אם לא גאל תיכף) שאם אכלה ההקדש שנה או שתים לפני היובל או לא אכלה אלא שהיתה לפניו מנכה סלע ופונדין בכל שנה ושנה:

פסוק יט

ואם גאל יגאל. לרבות האשה ואת היורש:

את השדה מה ת"ל שיכול אין לי אלא המקדיש בית כור היינו חומר שעורים. הקדיש לתך וחצי לתך בית סאה בית קב מניין ת"ל השדה מ"מ:

ויסף חמשית כו' וקם לו. אם נתן הכסף קם לו:

פסוק כ

ואם לא יגאל כו' ואם מכר כו'. עיין רש"י ז"ל:

לאיש אחר. ולא לבן (פי' דאם מכר את השדה לבנו חוזרת אצלו ביובל) או אינו אלא לאחר ולא לאח כשהוא אומר לאיש לרבות את האח ומה ראית לרבות את הבן ולהוציא את האח. אחר שריבה הכתוב ומיעט. מרבה אני את הבן שהוא קם תחת אביו ליעידה ולעבד עברי ומוציא אני את האח שאינו קם תחת אביו ליעידה ולעבד עברי:

לא יגאל. יכול לא יקחנה מיד הגזבר ותהי' לפניו כשדה מקנה (פי' שאסור לקנות אותה כלל אפי' להיות לו כשדה מקנה שיוצא ביובל נמי אסור לקנות כפשטא דלישנא לא יגאל דהיינו שלא יקנה אותה) ת"ל לא יגאל עוד לכמות שהיא אינה נגאלת אבל לוקחה מיד הגזבר ותהי' לפניו כשדה מקנה (פי' עוד לכמות שהיתה דתיב' עוד מוסף עוד על מה שהיה לפניו דהיינו להיות לו שדה אחוזה כו') והיה השדה בצאתו. שהשדה קרוי לשון זכר:

פסוק כא

קדש. נאמר כאן קדש ונאמר להלן גבי בתים וגבי שדה מקנה קדש מה קדש האמור להלן בפדיון (פי' דהתם אינו יוצא לכהנים אלא לבעלים או לאחר הגואל אותו ובודאי אינו יוצא אלא בפדיון דכתיב ואם המקדיש יגאל וגו') אף קדש האמור כאן שיוצא לכהן אינו יוצא אלא בפדיון דהיינו שפדאו אחר תחלה או שיתנו מעותיו דר"י דר"י סבר דכהנים נכנסין כדכתיב והי' השדה בצאתו וכו' ובלא פדיון א"א דכתיב קדש אלא שאם לא מכר הגזבר שכהנים נכנסין לתוכה ונותנין דמיה והיא חלוטה להם ר"א ור"ש או' לא נכנסין ולא נותנין דמיה אלא נקראת שדה רטושין עד היובל השני:

הגיע היובל השני ולא נגאלה. נקראת רטושי רטושים עד היובל השלישי לעולם אין הכהנים נכנסין לתוכה עד שיגאלנה אחר חחילה (דסברי פי' הפסוק כפשטא בצאתו דהיינו שיגאלנה אחר תחילה אז יהיה לכהנים ביובל אבל כל זמן שלא נגאל אינו לכהנים) לכהן תהיה אחזתו. מה ת"ל שיכול שדה שהיא יוצאה לכהנים דהיינו שדה אחוזה שהיא ראוי' לצאת לכהנים אם יגאלנה אחר וגאלה א' מן הכהנים והרי היא תחת ידו שלא יאמר הואיל והיא תחת ידי הרי היא שלי ת"ל לכהן תהיה אחוזתו שדה אחוזתו של כהן שלו ואין זו שלו אלא יוצאה ומתחלקת לכל אחיו הכהנים:

כשדה החרם. (ערכין כ"ט ע"א) מה למדנו משדה החרם אלא בא ללמד ונמצא למד כהן שהקדיש שדה חרמו שלא יאמר ג"כ הואיל והיא יוצאה לכהנים והרי היא תחת ידי כו':

לכהן (**שם כ"ח ע"ב**) **יכול לכל כהן שירצה נאמר כאן לכהן ונאמ' בגזל הגר** לכהן מה להלן לכהן שבאותו משמר שנא' מלבד איל הכפורים אשר יכפר בו עליו אף כאן כו' ומה כאן שאם גאלה א' מן הכהנים שיוצאת מתחת ידו ומתחלקת לכל אחיו הכהנים אף בגזל הגר שאם הי' הגוזל כהן שלא יאמר הואיל כו' (שם) כשדה החרם לכהן. מלמד שסתם חרמים לכהנים ריב"ב אומר סתם חרמים לבד"ה שנאמר כל חרם קדש קדשים לה' א"כ מה ת"ל לכהן שלא יאמר הואיל וכו'. נאמר כאן לכהן לכל הכהנים שבאותו משמר ונאמר להלן כל חרם בישראל לך יהי' הא כיצד החרים שדותיו נותן לכהנים שבמשמר ומטלטלין נותן לכל כהן שירצה. והיה השדה בצאתו ביבל כשדה החרם (ערכין כ"ט ע"א) שאין שדה חרמים נוהג בזמן שאין היובל נוהג. ואין שדה אחוזה כו' שנאמר ויצא ביובל ושב לאחזתו מניין שאין בתי ערי חומה נוהגי' אלא בזמן שהיובל נוהג ת"ל לא יצא ביובל. ומניין שאין עבד עברי נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג ת"ל עד שנת היובל יעבוד עמך ומנין שאין גר תושב נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג נאמר בעבד עברי כי טוב לו עמך ונאמר בגר תושב בטוב כו'. ומה ת"ל אשר לא משדה אחוזתו. שיכול הלוקח שדה מאביו ומת אביו ואח"כ הקדישה תהא לפניו כשדה מקנה ת"ל ואם את שדה מקנתו אשר לא משדה אחוזתו שדה שאינה שדה אחוזה יצאת זו שהיא שדה אחוזה דר"מ. ר"י ור"ש אומר הלוקח שדה מאביו והקדישה ואח"כ מת אביו יכול שתהא לפניו כשדה מקנה ת"ל ואם את שדה מקנתו אשר לא משדה אחוזתו שדה שאינה ראוי' להיות שדה אחוזה יצאה זו שהיא ראוי' להיות שדה אחוזה [נמצא אפי' הקדישה קודם מיתת אביו אפ"ה הוי כשדה אחוזה כיון שבשעת הקדש היתה ראוי' להיות שדה אחוזה אבל כל זמן שלא מת אינה נקראת שדה אחוזה שדה מקנה אינה יוצאת לכהנים ביובל שאין אדם מקדיש דבר שאינו שלו:

פסוק כג

וחשב לו הכהן את מכסת אין מכסת אלא דמים מלמד שהוא נותן את שויו אם רוצה לפדותו אמר ר' אליעזר נאמר כאן וחשב ונאמר להלן וחשב מה וחשב שאמור להלן נותן בזרע חומר שעורים חמשים שקל כסף. אף וחשב האמור כאן בזרע חומר שעורים חמשים שקל כסף [פי' ר"א פליג וסבר דאפי' בשדה מקנה נמי נותן לפי זרע חומר שעורים]:

מכסת. הערך [ערכין י"ד ע"ב] מקיש שדה מקנה לערכין מה ערכין אין מוסיף חומש אף שדה מקנה אין מוסיף חומש:

ונתן את הערכך ביום ההוא. שלא ישהה אפי' מרגלית לקלים ואין לה אלא מקומה ושעתה [פי' אם הוא עני ואמר ערכי עלי דהדין הוא שנותן כל אשר לו ויש לו מרגלית דאם יוליך למקום אחר שיש שם עשיר גדול וישהנה אפשר שיהיה כל הקרן ויתותר עוד אפ"ה לא משהינן ומוכרין אותה בדמים שהוא שוה עכשיו] בשנת היובל ישוב השדה. השדה מה ת"ל. [הכל הוא בערכין י"ד א' וב'] לפי שנאמר זרע אין לי אלא זרע. שדה גפנים ושדה אילנות מניין ת"ל שדה מ"מ למדנו שפודה אילנות בשוויהן כדלקמן וחוזר ופודה את הקרקע בנ' שקל. א"כ מה תלמוד לומר זרע פרט לשהקדיש שדה טריסין שפודה בשוויה ופרט למקדיש אילנות שפודה גם כן בשווין שנאמר זרע ולא אילנות יכול שדה טריסין אינה יוצאה לכהני' ביובל תלמוד לומר שדה מכל מקום. יכול אפי' אילנות יוצאין לכהנים ביובל תלמוד לומר והיה השדה ולא אילנות:

פסוק כד

לאשר קנהו מאתו. יכול לגזבר הנקנ' מאתו ת"ל לאשר לו אחוזת הארץ. יאמר לאשר לו אחוזת הארץ מה ת"ל לאשר קנהו מאתו. אי יאמר כן הייתי אומר שדה שיצאה לכהנים ביובל (דהיינו שהיתה שדה אחוזה והקדישה וגאלה אחר) שיוצאה לכהנים ביובל ואח"כ מכר הכהן והקדישה הלוקח יכול כשתחזור ביובל תחזור לבעלים הראשונים ת"ל לאשר קנהו מאתו (פי' הכהנים):

פסוק כה

וכל ערכך יהיה בשקל. אין בערכין פחות מסלע (פי' שאם אין לו סלע לא יצא ידי נדרו ואם העשיר חייב לשלם):

בשקל הקדש. מה ת"ל לפי שנאמר ופדה יכול בעבדי' ובשטרות ובקרקעות ת"ל בשקל הקדש אין לי אלא סלעים של קודש מניין לרבות דבר המיטלטל ת"ל ופדה לרבות דבר המיטלטל א"כ למה נאמר בשקל הקודש פרט לעבדים ולשטרות ולקרקעות:

עשרים גרה יהיה השקל. מניין שאם רצה להוסיף מוסיף (פי' שאם רצה להגדיל הסלע דהיינו שיהא כ"ה גרה ירבה וחייבין ליתן סלע כזו כיון שנתגדל הסלע) ת"ל יהיה. יכול אם רצה לפחות יפחות (פי' שאם רצה להקטין הסלע) יכול שיפדה בפחות ת"ל הוא (פי' דוקא הוא ולא פחות ממנו) אך בכור כו'. אלו נאמר בכור לא יקדיש הייתי אומר [ר"ל בכור אדם לא יקדיש ועיין בק"א] בכור לא יקדיש ת"ל אתו אותו אין אתה מקדיש אבל אתה מקדיש בכור אדם. ועדיין אני אומר הוא לא יקדיש אבל יקדישוהו אחרים ת"ל בבהמה בבהמה עסקתו. יכול לא יקדישנו מן הבטן ת"ל אשר יבכר לה' לא יקדיש. משיתבכר אין אתה מקדישו אבל מקדישו אתה מן הבטן. מכאן אמרו מערימין על הבכור (פי' שמקדיש אותו מן הבטן שחל עליו קדושה קודם שיהא בכור). [תמורה כ"ה ע"א]

יכול אף ולדי כל הקדשים כן ת"ל אך. ר' ישמעאל אומר (ערכין כ"ט ע"א) כתוב א' לא יקדיש וכתוב א' תקדיש הא כיצד מקדישו אתה הקדש עילוי. ד"א ר' ישמעאל אומר מניין שלא יקדיש אדם הבכור ת"ל בכור לא יקדיש איש אתו יכול לא יקדישנו הקדש עילוי (פי' דהיינו לבדק הבית שצריך ליתן כדי דמיו אם היה ההקדש נדר ואם היה נדבה צריך ליתן כדי הנאה שיש לו ממה שהקדיש ואם הקדיש בכור יכול שאין צריך ליתן אף זה) ת"ל כל זכר תקדיש משמע אפי' בכור. ומה ראית להביאו להקדש עילוי ולהוציאו מהקדש מזבח. אחר שריבה הכתוב ומיעט מפני מה אני מביאו להקדש עילוי. שהוא חל על הכל ומוציאו מהקדש מזבח שאינו חל על הכל. אין לי אלא בכור מניין לכל הקדשים שאין משנים אותם מקדושה לקדושה ת"ל בבהמה לא יקדיש איש אתו. יכול לא יקדישנו הקדש עילוי ת"ל בבקרך ובצאנך הזכר תקדיש. מה ראית להביאו להקדש עילוי ולהוציאו מהקדש מזבח אחר שריבה הכתוב ומיעט מפני מה אני מביאו להקדש עילוי שהוא חל על הכל ומוציאו מהקדש מזבח שאינו חל על הכל:

פסוק כו

אם שור אם שה לה' הוא. הוא קרב ואין תמורתו קריבה (ור"ל אם המיר הכהן את הבכור אבל אם המירו הבעלים חל ההקדש על התמור' וכ"ה ברמב"ם פ"א מה' תמורה הלכה ט') אם בבהמה הטמאה בבהמה טמאה ממש:

פסוק כז

ופדה בערכך. לפי שנאמר בשקל הקדש יכול אין לי אלא סלעים של קודש. מניין לרבו' כל המטלטלין ת"ל ופדה לרבו' כ"ד המיטלטל א"כ למה נא' בשקל הקדש להוציא עבדים ושטרות וקרקעות ד"א בשקל הקדש שצריך לשום בכסף. כיצד אמר טלית זו תחת חמור זה יצא לחולין החמור וצריך לעשות דמים (פי' אם לא שוה הטלית כמו החמור צריך להוסיף עליו עד כדי שוויו אבל אינו מעכב לצאת לחולין) ויסף חמשתו עליו. שיהא הוא וחומשו חמשה:

ואם לא יגאל. בבעלים:

ונמכר בערכך. לכל אדם:

פסוק כח

אך כל חרם אשר יחרם. יכול יחרים כל אשר לו ת"ל מכל אשר לו ולא כל אשר לו (כל המימרא אינו בת"כ רק בערכין כ"ח ע"א) יכול יחרים מין א' כלו ת"ל מאדם ולא כל אדם. א"ל אלא אדם שא"א לו בלא עבודה. בהמה מניין ת"ל מבהמה ולא כל בהמה א"ל אלא אלו שדה מניין ת"ל משדה אחוזתו ולא כל שדה אחוזתו. מטלטלין מניין ת"ל מכל אשר לו. יכול אם החרים אדם את כולם יהיו מוחרמים ת"ל אך. אמר ר"א ב"ע ומה אם

לגבוה אין אדם רשאי להחרים את כל נכסיו על אחת כמה וכמה שיהא אדם חייב להיות חס על נכסיו. יכול יחרים אדם בנו ובתו ושפחתו העברים ת"ל בהמה מה בהמה יש לו רשות למוכרה אף כל שיש לו רשות למוכרה יצא עבד עברי שאין לו רשות למכרו והלא בתו שיש לו רשות למוכרה יכול יחרימנה ת"ל בהמה מה בהמה שיש לו רשות למוכרה לעולם אף אדם שיש לו רשות למוכרו לעולם יצא בתו שאין לו רשות למוכרה אלא כשהיא קטנה:

ומשדה אחזתו. ולא שדה מקנה [פי' דשדה מקנה אין יכול להחרים] מכל אשר לו ומשדה אחזתו (ערכין שם) מה שדה אחוזה אין לוים וכהנים מחרימין שנאמר כי אחוזת עולם הוא להם אף מטלטלין אין כהנים ולוים מחרימין דברי ר' יהודה שנאמר אך. ר"ש אומר הכהנים אין מחרימין שהחרמים שלהם הלוים מחרימים שאין החרמים שלהם. אמר רבי נראים דברי ר' יהודה בקרקעות שאף הלוים אינן מחרימים שדה אחוזה שנאמר כי אחוזת עולם היא להם. ודברי ר' שמעון במטלטלין דלא שייך התם אחוזת עולם וגבי כהנים אמרינן שהחרמים שלהם משא"כ גבי לוים:

לא ימכר. לגזבר:

ולא יגאל. לבעלים מה יעשה לו כשדה החרם לכהן תהי' אחזתו או יכול אפילו פירש לה' ת"ל כל חרם קדש קדשים הוא לה' [אלמא דיש חרם שהוא לה' והיינו כשפירש אבל הכא ודאי אייריי בחרמי כהן דכתיב לא ימכר ולא יגאל פי' שאין לפדות עד שיבא ליד כהן וזה לא שייך אלא בחרמי כהן] ר' יהודה ב"ב אומר מניין שסתם חרמים לבד"ה ת"ל כל חרם קדש קדשים הוא לה' או יכול אעפ"י שפירש לכהן ת"ל הוא. מניין שמחרים אדם את קדשיו ת"ל כל חרם קדש. מניין שמחרים אדם את קדשי קדשיו ת"ל כל חרם קדש קדשים. [ערכין כ"ט ע"א] ד"א חרמי כהנים כל שבבית הבעלים הם כהקדש לכל דבריהם שנא' כל חרם ק"ק. ניתן לכהן הם כחולין לכל דבריהם שנא' כל חרם לך יהי':

פסוק כט

כל חרם אשר יחרם מן האדם. עיין רש"י ז"ל אין לי אלא חייבי מיתות חמורות חייבי מיתות קלות מניין ת"ל כל חרם לא יפדה יכול אפילו שלא נגמר דינו ת"ל אשר יחרם מן האדם ולא כל האדם להוציא את שלא נגמר דינו. רבי חנניא בן עקביא אומר נערך מפני שדמיו קצובים. אבל לא נידר מפני שאין דמיו קצובים. ר' יוסי אומר נודר ומערין ומקדיש ואם הזיק חייב בתשלומין א"כ מה ת"ל כל חרם [כתובות ל"ז ע"ב. לפי שמצינו למומתין בידי שמים שנותנין ממון ומתכפר להם יכול אף בידי אדם כן ת"ל חרם כו' אין לי אלא מיתות חמורות קלות מניין ת"ל כל חרם כו' [ופשטא דקרא דכל חרם היינו אם

החרימו ישראל עיר א' כמו שהחרימו יריחו יהיה כל שללה קדש דהיינו שפודין אותן כמו כל קדשי בדק הבית אבל הנפשו' שבתוכ' אין להם פדיי'] וכל מעשר הארץ. יכול בשני מעשרות הכתוב מדבר ת"ל הוא הוא האמור כאן הוא האמור להלן דבר החסר להלן אמרן הכתוב כאן דהיינו שצריך להוסיף חומש:

פסוק ל

מזרע הארץ. לרבות שום ושחלים וגרגיר. או יכול שאני מרבה זרע לפת וצנונות ושאר זרעוני גינה ת"ל מזרע הארץ ולא כל זרע הארץ:

מפרי העץ. לרבות כל פירות אילן יכול שאני מרבה אף חרובי שקמה וצלמונה וחרובי גרידה ת"ל מפרי העץ ולא כל פרי העץ. (וכ"ה בתוספת ר"ה י"ב ע"א בשם ירושלמי וע"ש) מניין לרבות ירקות ת"ל וכל מעשר הארץ:

קדש. (קידושין נ"ד ע"ב) נאמר כאן קדש ונאמר בכרם רבעי קודש מה כאן יש לו חומש ויש לו ביעור אף להלן יש לו חומש ויש לו ביעור:

פסוק לא

גאל יגאל. לרבות את האשה. ואם גאל יגאל. לרבות את היורש. איש. פרט לקטן. או יכול שאני מרבה בן ט' שנים ויום א' ת"ל ואם גאל יגאל (לשון מרבה ר"ל שיהא גם בן ט' שנה ויום א' בכלל מיעוט איש ת"ל ואם גאל וגו') לקח ירש ניתן לו במתנה מניין ת"ל ואם גאל יגאל:

ממעשרו. ולא כל מעשר פרט למעשר שנכנס לירושלים ויצא. ופרט לפחות משוה פרוטה [פי' אפי' אם החומש יעלה לפחו' מש"פ א"צ פדיון וכרב אסי בב"מ נ"ג ב'] חמישתו יסף עליו. שיהא הוא וחומשו חמשה:

עליו (**שם נ"ד ע"א**) **שחומשו כמהו**. מניין שאין מעשרין מן הבקר על הצאן ולא מן הצאן על הבקר ת"ל וכל מעשר בקר וצאן. יכול לא יעשר מן הכבשים על העזים ודין הוא ומה החדש והישן שאינן כלאים זה בזה אינם מעשרים מזה על זה כבשים ועזים שהם כלאים זה בזה אינו דין שלא יעשרו מזה על זה ת"ל וצאן כל צאן אחד. ק"ו לחדש וישן מעתה. שיתעשרו מזה על זה ומה אם הכבשים ועזים שהם כלאים זה בזה מעשרים מזה על זה החדש והישן שאינם כלאים זה בזה אינו דין שיתעשרו מזה על זה ת"ל עשר תעשר בשתי מעשרות הכתוב מדבר א' מעשר בהמה וא' מעשר דגן וכתיב שנה שנה שאין מעשרין משנה לחברתה [פי' בשתי המעשרות] כל אשר יעבר תחת השבט. פרט לטריפה שאינה עוברת אין לי אלא בזמן שמנאן בשבט לא מנאן בשבט או שמנאן רבוצים או עומדים מניין ת"ל העשירי. אין לי אלא בזמן שקרא שמו עשירי. מניין אעפ"י שלא קרא שמו עשירי ת"ל העשירי יהיה קדש מ"מ. יכול אפי' היה לו מאה ונטל עשרה או

עשרה ונטל א' ת"ל העשירי ואין זה מעשר ר' יוסי בר' יהודה אומר מעשר. קרא לתשיעי עשירי ולעשירי תשיעי ולאחד עשר עשירי מניין ששלשתן מקודשין ת"ל וכל מעשר כו' העשירי יהיה קדש (פי' כל מקום שיהיה עשירי אפי' לא נקרא שמו וכ"מ שנקרא שמו אפי' לא יהיה עשירי יהיה קודש) או יכול שאני מרבה את השמיני ואת הי"ב אמרת לא הואיל והוא מקודש וטעותו מתקדש מה הוא מקדש את הסמוך לו (דהיינו הוא עצמו) אף טעותי אינו מתקדש אלא הסמוך לו היינו התשיעי והאחד עשר. נמצאת אתה אומר קרא לתשיעי עשירי ולעשירי תשיעי ולאחד עשר עשירי שלשתן מקודשין. התשיעי נאכל במומו העשירי מעשר והאחד עשר קרב שלמים ועושה תמורה דברי ר"מ. ר' יהודה אומר וכי יש תמורה עושה תמורה אמרו משום ר"מ אלו היה תמורה לא היה קרב פי' וא"כ בוודאי לא משום תמורה קדשה) קרא לתשיעי עשירי ולעשירי אחד עשר ולאחד עשר עשירי רבי אומר אינו מקודש ר' יוסי בר' יהודה אומר מקודש שהיה ר' אומר זה הכלל כל שלא נעקר שם העשירי ממנו לפניו מקודש ולאחריו אינו מקודש [פי' וה"נ לא נעקר שם העשירי ממנו שהרי נזכר עליו שם העשירי כשאמר אחד עשר]:

פסוק לג

לא יבקר בין טוב לרע וכו'. מתוך שנאמר לא יבקר בין טוב לרע יכול יקריב בעל מום ת"ל יעבור [בכורות י"ד ע"ב] נאמר כאן העברה ונאמר להלן בבכור העברה מה בכור אין קרב בעל מום אף כאן אין בעל מום קרב. אי מה בכור זכרים ולא נקיבות אף כאן זכרים ולא נקיבות ת"ל כל אשר יעבר לרבות זכרים ונקיבות. ומה בכור מועלין בכולו אף מעשר מועלין בכולו אף בחלבה. [שם נ"ז ע"א] תחת. נאמר כאן תחת ונאמר להלן תחת אמו מה כאן פרט לטריפה אף להלן פרט לטריפה. ומה להלן פרט לכלאים נדמה ויוצא דופן ומחוסר זמן ויתום אף כאן פרט לכלאים נדמה ויוצא דופן ומחוסר זמן ויתום. יכול שאני מוציא אף הרובע והנרבע ומוקצה ונעבד וכו' ת"ל כי משחתם בהם מום בם כל שמום פוסל דבר ערוה וע"ז פוסל וכל וכו'. השבט. מצוה למנותם בשבט. לא יבקר. מתוך שנאמר וכל מבחר נדריכם עיין רש"י ז"ל. ילא ימירנו. הא אם המיר סופג את הארבעים. המר ימירנו לרבות את האשה. ואם המר ימירנו. לרבות את היורש. והיה הוא ותמורתי יהיה קדש לא יגאל. בבכור הוא אומר לא תפדה אבל נמכר הוא תם חי ובעל מום חי ושחוט אבל לא תם שחוט. נאמר כאן לא יגאל ונאמר להלן לא ימכר ולא יגאל מה להלן מכירה עמו אף כאן מכירה עמו שאינו נמכר לא חי ולא שחוט לא תם ולא בעל מום דילפינן גאולה גאולה מחרמים והתם כתיב לא ימכר. ומניין שמעשר בהמה בעמוד ועשר קאי ת"ל יהיה קודש מלמד שמעשר בהמה בעמוד ועשר ר' יוסי הגלילי

אומר נאמר כאן אשר יעבור ונאמר להלן גבי בכור והעברת מה להלן בעמוד ועשה אף כאן בעמוד ועשה ר"ע אומר עשר תעשר בשני מעשרות הכתוב מדבר א' מעשר בהמה וא' מעשר דגן וכתיב תעשר מלמד שמעשר בהמה בעמוד ועשר. אלה המצות אשר צוה ה' את משה אל בני ישראל בהר סיני. רבי אומר אלה המצות מלמד שמעשר בהמה בעמוד ועשה:

פסוק לד

אלה המצות. אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה. אשר צוה ה' את משה.

במדבר

פרק א

פסוק א

במדבר סיני. לפי שאלו ב' הסדרו' ב"וב נאמרו לו בה"ם במ' יום לפיכ' כת' כאן במדב' סיני ועיין ברמב"ן ז"ל:

פסוק יג

לאשר כו' לגד כו'. הנה ייחוס בני לאה לבד ובני רחל לבד ובני השפחות ביחד ובכ"א הכל כסדר תולדתן רק גד סמוך לנפתלי לרמוז שהם שניהם בסוף הדגלים בדרום וצפון ובמניינם קבע גד במקומו:

פסוק כ

ויהיו בני ראובן בכר ישראל כו'. כאן כתב סדר היחוס שהוא בכור וכמ"ש בד"ה ובחללו כו' ולא להתיחס כו' אבל בדגלי' יהוד' תחלה כמ"ש בד"ה שם והכל כסדר התולד' וכן בני השפחו' רק גד שהוא בכור לשפחת לאה סידר בסוף דגל ראובן ודן שהו' בכור לשפחת רחל קבעו ג"כ ראש הדגל וכסדר תולדת' כמ"ש בפ' ויחי וכמ"ש נפתולי אלהו' נפתלתי ור"ל שנתחבר' שפחת' עם שפח' לאה אבל לא לומר עם לאה בעצמ' דודאי אינה שוה במנין הבנים:

תולדתם למשפחתם. פי' שכ"א בא אל משה והתיחס לפניו על משפחתו ועל בית אב שלו. שהמשפחות חלוקין לבית אבות וכ"א כתב את שמו לפניו ולא שם אביו וז"ש לגלגלתם שהשם עיקרו בגולגלת והבן. ואמר זה הכתוב שלא שלחו שמותם לפני מרע"ה רק באו עצמן לפניו וכתב כל גולגלת בשמו ואמ' במספ' שמות של"ת שכתב הכללים לבד בכל משפחה או בית אב או כל אב כמה בנים יש לו ואמ' מבן עשרים כו' כל יצא כו'. שני תנאים אחד שיהיו בן עשרים. ב' שיהיו יצאי צבא לאפוקי הזקנים והחלשים וזה שחזר בכולם שאל"כ שהוא רק טעם בלבד לא ה"ל לחזור בכולם ופסוק זה על היחוס ופסוק

שני פקדיהם הוא על המנין והמנין הוא רק על השבט בכללו ואחר שהגידו שמותם מנו השמות של כל השבט ביחד ולא מנו לא לבית אבות ולא למשפחות וז"ש פקדיהם למטה כו' וכן אמר למעלה ויתילדו על משפחתם כו' ר"ל שהתייחסו כו' ואח"כ אמר ויפקדם במדבר סיני. ואמר בבני שמעון פקדיו במספר כו'. פי' של"ת שהתייחסו כל השבטים ביחד ואח"כ ייחס כל שבט לבדו ואמרה התורה שאינו כן אלא מתחיל' באו כל השייכין לראובן ואח"כ לשמעון וממילא ה"ה בכל השבטים וז"ש לבני ראובן כו' הכל בלמ"ד שבאו כל השייכין לראובן ויתילדו כו'. אבל בבני נפתלי שלא נשארו רק הם אמר בני נפתלי. וכן אמר כל זכר בתחל' בראובן ושמעון שג' תנאים צריך זכר. מבן כ'. ויוצא צבא. אבל בשאר קיצרה התורה ובודאי כל יוצא צבא הם זכרי' אלא שדרך התורה לבאר בכלל ובפרט. מתחלה בכלל כל זכר ואח"כ בפרט מבן עשרים כו' ולכך קיצרה בשאר:

ע"ד רמז

י"ב חושים בסוד י"ב שבטים והן כסדר הדגלים וסדר דגל השני שהוא בסוד הגבורה כי ד' דגלים הן ד' רגלי המרכבה הידועין והבעלי גבורה הם בעלי עיינין כידוע בהיכלות ושם מעייני כדאי השליח למשלחו. את משה אל בני ישראל. כדאי מי שנשתלח אצלו לשלוח וכדאי השליח למי שנשתלח. אל בני ישראל. זכות ישראל גרמה. בהר סיני. שכלן נאמרו למשה מסיני: על כל מעשה בני אדם כמ"ש בפ' פקודי שם ואמר ז"ל דע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך כו' והוא כסדר החושים בדגל הזה ראי' שמיעה מעשה אבל בסדר הבבות יד ימין קודם לרגל שמאל יד בסיון ורגל בתמוז וכו' יד לתורה שניתנה מיד ליד ורגל להילוך שבו הלכו המרגלים ונאמר כי עיניו על דרכי איש (איו' ל"ד כ"א) עיניך בשדה אשר יקצרון והלכת אחריהן (רות ב' ט') ואמרו הלך אחרי עיניו והן כסדר ממטה למעלה הרגלים והכליות והידים:

פרק יב

פסוק ח

ע"ד רמז

ענין פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידות כי הנו"ק מקומה בקו האמצעי ושם לה ה' בחינות א' בעטרה וא' ביסוד וא' בת"ת וא' בדעת וא' בחי' פרצוף לעצמה וידוע שהאבות היו בבחינת שורק קטן והיו שרשם בבחי' חולם שורק חירק והענין כי כ"א נתדבק בשכינה וזהו בחי' נשים שהיו לכ"א ואברהם לקח בחי' התחתונה בעטרה והיא נקרא סיהרא כידוע והוא נקרא סיהרא צדק מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו ואמר לרגלו כמו ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר ולכן הסיהרא לבנה מדת החסד לכן קראה הר

סוד התפוח כידוע ויצחק לקח בחי' היסוד שלכן נקרא יצחק קץ חי כמ"ש בתז"ח דף פ"א יצחק קץ ח"י חי עלמין קשיר בשמאלא ושם נקרא שדה נגד נה"י כידוע והיא שם שדה חרושה כי שם בחי' שדה נעבדת ונחרשת בסוד הא לכם זרע והאדמה לא תשם ויעקב לקח בחי' ת"ת ושם בחי' בית כמו כתפארת אדם לשבת בית. כמ"ש רז"ל מימי לא קראתי לאשתי אשתי כו' כי בחי' שדה אין שם אדם כי אם בהעברה לחרוש משא"כ בבית ששם הוא תמיד וזה הוא בחי' היסוד ות"ת ויסוד נקרא איש ות"ת נקרא אדם זו"נ וז"ש לא עבר בה איש ולא ישב אדם. כאן עבר וכאן ישב והן כלל הכל כמו שלש נקודות הנ"ל כלל הנקודות וכלל הגוף ראש בטן וגויה וכלל נר"נ וכן כל כללי המרכבה וכלל הע"ס כידוע וזהו בבחינת החיצונה וידוע שדעת הוא כלול מחו"ג חסדים שנוטל זעיר אנפין וזהו אל דעות שני דעת כמ"ש בא"ד ומשה הוא סוד הדעת כידוע והוא דעת דז"א והוא לקח דעת נו"ק וזהו כלת משה וז"ש יעקב שמש בגופא ומשה שמש ברוחא שדעת הוא סוד ריח הפנימית כידוע ולכן פירש מאשה כי שמש ברוחא והוא סוד זיווג הנשיקין שהוא קול ודיבור שדעת גנוז בפומא כמ"ש בפ' משפטים וזהו שאמר פה אל פה אדבר בו ובחי' החמישית שהיא פרצוף הן השני מאורות שנתמעטה שאמרה א"א כי' שהיתה תיכף אחר הת"ת ביום רביעי שבו נאצלו המאורות וירדה בבריאה וזה ה"א אלהינו והיא עם ז"א נקרא שם מלא והיא בחי' יהודה. ודוד רגל רביעי לאבות שהאבות כ"א הביא מדרגתו לחג"ת והיא רגל רביעי וז"ס וירד יהודה כידוע וז"ס אבן מאסו הבונים והיא בחי' עליונה מאד ששם בחי' פרצוף מלכות של ע"ס כידוע ושם תעלה לעתיד וזהו היתה לראש פנה:

פרק יט

פסוק א

וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר. י"ח פעמים נתיחד הדיבור למשה ולאהרן ביחד. ואלו הן ג' פ' וארא. וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל. ויאמר ה' אל משה ואל אהרן לאמר כי ידבר אלכם פרעה לאמר. ויאמר ה' אל משה ואל אהרן קחו לכם מלא חפניכם:

ב' פ' בא. ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר החדש הזה וגו'. ויאמר ה' אל משה ואהרן זאת חקת הפסח:

א' פ' שמיני. וידבר ה' וגו' דזאת החיה:

א'. פ' תזריע. וידבר ה' וגו' דאדם כי יהי' בעו' בשרו:

ב' פ' מצר'. וידבר ה'. דנגעי בתי'. וידבר ה'. דפרש' זבים:

ג' פ' במדב'. וידבר ה' דאיש על דגלו. וידבר ה' דנשא את ראש בני קהת. וידבר ה' דאל תכריתו:

א' פ' בהעלתך. ויאמר ה' פתאם אל משה ואל אהרן:

א'. פ' שלח. וידבר ה' דעד מתי לעדה:

א' פ' קרח. וידבר ה' דהבדלו מתוך העדה:

ג' פ' חקת. וידבר ה' דריש פרשתא. ויאמר ה' דיען לא האמנתם בי. ויאמר ה' דיאסף אהרן: ומה שאמר הקב"ה להם שיאמרו לישראל. המה י"ג פעמים [ור"ל כי דל מינייהו ה' פעמים שלא היו שליחותן לישראל כלל רק אליהם לבד היה הדיבור ואלו הן. ויאמר ה' דכי ידבר אלכם. שלא נשתלחו לישראל רק לפרעה. ויאמר ה' דקחו לכם מלא חפניכם. ג"כ לא נשתלחו רק להביא מכת שחין. וידבר ה' דנשא את ראש בני קהת. וידבר ה' דאל תכריתו. גם שם לא היה המצוה לישראל רק למשה ולאהרן לבדם שיקבלו מספר בני קהת. ולהזהיר על כלי המקדש. ויאמר ה' פתאם. ג"כ לא נשתלחו כלום רק שהיה תוכחת מוסר למרים ולאהרן על תלונתם במשה. וא"כ לא נשתיירו רק י"ג פעמים שנצטוו בשליחותן לישראל. והיינו דאיתא בת"כ י"ג דברות בתורה למשה ולאהרן וכנגדן י"ג מיעוטין שלא נשמע קול הדיבור רק למשה לבד כי א"צ למעט את אהרן רק בי"ג דברות כמו שנתבאר והבן] והי"ח פעמים שנאמרו למשה ולאהרן וכן הי"ג פעמים שנצטוו על שליחותן לישראל המה בסוד י"ג. י"ח:

פסוק ב

זאת חקת התורה. לפי דכתי' והזה הטהור על הטמא ביום השלישי וביום השביעי יכול דווקא הזאה ביום. שחיטתה וקבלת דמה הזאת דמה שריפתה והשלכת עץ ארז ואזוב ושני תולעת שהם דווקא ביום מניין ת"ל חקת התורה כל הפרשה א'. ודווקא אילו ה' דברים לפי ששוו להזאה כמו שהזאה פסול באשה כך הם פסולי' באשה ולכך הם פסולי' גם בלילה אבל לא שאר דברים כמו שיתבאר:

זאת. למעט אסיפת אפרה ומילוי מים וקידוש הואיל וכשרים באשה כשרים ג"כ בלילה:

חקת. ג"ש מיו"כ מה יו"כ בכ"ג ובכלי לבן אף פרה כן (ועיין הכל ביומא מ"ב ע"ב והוא שלא כדעת הרמב"ם הלכות פרה אדומה פ"א הל' י"א י"ב וע"ש בכ"מ דאף בכהן הדיוט כשר):

אשר צוה ה'. שטעון פרישה ז' ימים כמו ביו"כ ודרשינן מדכתיב כאשר עשה ביום הזה צוה ה' לעשות לכפר עליכם ודרשינן לעשות זה מעשה פרה לכפר זה מעשה יו"כ וכן כאן כתיב ג"כ צוה ה' כמו דכתיב שם צוה ה':

דבר אל בני ישראל. שיהא ג"כ לדורות לפי שכתוב ויקחו אליך יכול שאין פרה אלא שעשה משה וכל הדורות יהיו מזים מאותה פרה ת"ל בני ישראל שתהא נוהגת לדורות שיעשו פרה בעת שיהיו צריכין:

ויקחו. משל צבור מתרומת הלשכה. (פ"ד דשקלים משנה ב') אליך. שתהא אתה הגזבר על המעות:

ויקחו אליך. ללמד שפרה שעשה משה צריכה שיהיה אפרה בכל הפרות שיעשו לדורות ויהיה מעט אפר מפרה של משה:

פרה. בת שלש (ועיין ברמב"ם פ"א מהלכות פרה ושם פסק כחכמים דאף בת ד' כשירה) וכל מקום שנאמר פר או פרים בני שלש הם:

אדומה. דווקא וכל שאר המראות פסולות:

תמימה. לפי שנאמר למטה אשר אין בה מום מה ת"ל תמימה אלא ללמד שתהא תמימה באדמימות ואפילו רק שתי שערות שחורות פסולה:

אין בה מום. למדין ג"ש מקדשי' דכתי' כל מום לא יהי' וכל המומין הפוסלים בקדשים פוסלים בפרה (משנה ג' פ"ב דפרה):

אשר. ריבוי לרבות כל דברים הפוסל בקדשים כגון יוצא דופן אתנן ומחיר. ובקדשים אתרבו כל הני מכל דבר רע פ' שפטים ובפרה פסוליה מריבוי דאשר:

אין בה מום. פרט לעגלה ערופה שאין פוסל בה מום לפי ששוו שלא יעלה עליהם עול יכול אף במומים ישוו שניהם ת"ל אין בה. בפרה פסול מום ולא בעגלה ערופה:

אשר לא עלה עליה על. לפי שנאמר גבי עגלה ערופה אשר לא עבד בה אשר לא משכה בעל מניין לרבות אף בפרה פוסל שאר עבודות ת"ל אשר לרבות שאר עבודות א"כ מה ת"ל עול דווקא עול פסול אפילו לא עשה עם ההעלאה שום מלאכה ועבודה רק כשהעלה העול פסולה אבל בשאר עבודות אין פסול אלא כשעבד בה עבודה שלא לצרכה (עיין בסוטה דף מ"ו ע"א):

עלה עליה. לפי שבעגלה ערופה אין פסול עד שתמשוך בעול כמו שכתוב אשר לא משכה בעל יכול אף בפרה ת"ל עלה אפי' בהעלאה פסולה. עליה. למעט קדשים שאין פוסל בהם עבודה אפי' שכבר הם קדש ואעפ"י ששוין במומין:

פסוק ג

ונתתם אתה אל אלעזר הכהן. כל מעשיה עד אסיפת אפרה יהיו הכל בכהן:

אל אלעזר. שיהיו כל מעשיה בסגן:

אתה אל אלעזר. אותה בסגן אבל לדירות בכה"ג:

והוציא אתה. שלא יוציאו אחרת עמה כשאינה רוצה לצאת לפעמים:

אל מחוץ למחנה. חוץ לשלש מחנות ולמדין מפרים הנשרפים שכתוב בהם ג"כ מחוץ למחנה (והתם דווקא חוץ לג' מחנות לפי ששם כתוב ג"פ מחוץ למחנה) אף בפרה חוץ לג' מחנות:

ושחט אתה. שלא ישחוט אחרת עמה שהמלאכה פוסלת משעת שחיטה עד שתעשה אפר:

לפניו. שהיסח הדעת פוסל בה עד שתעשה אפר. (יומא דף מ"ב ע"א) בגמ' יש פלוגתא רב ושמואל רב אמר שחיטה בזר פסולה ושמואל אמר כשירה וסייעתא לרב מברייתא דאתרבי מזאת חקת התורה ושמואל סובר דכשירה דכתיב ושחט אתה לפניו ולקח אלעזר הכהן משמע דשחיטה בזר כשירה (וכן בשריפה כתיב ושרף את הפרה ואח"כ ולקח הכהן משמע דשריפה בזר כשירה) ופשטות הפסוקים משמע כשמואל ולא כרב אבל בזוהר מצאתי הכרעה בין שני הדעות שפרה הראשונה אפי' בזר הי' כשר שחיטתה ושריפתה אבל לדורות פסולין בזר כמו שמצינו דפרה הראשונה הי' קלה קדושתה שהיא כשרה בסגן אבל לדורות דווקא בכה"ג וכמו כן בשני עבודו' שחיטה ושריפה חמור לדורות שפסולים בזר:

פסוק ד

ולקח אלעזר הכהן. הכהן. בבגדי כהונה. הכהן שבעה פעמים בפרשה שכל מעשה הפרה הם ז' ז'. ז' כהנים. ז' הזאות. ז' טומאות. ז' טהרות. ז' כיבוסים. ז' פרות. ז' שריפות: ז' כהנים. ונתתם אתה אל אלעזר הכהן. ולקח אלעזר הכהן. ולקח הכהן. וטמא הכהן. וכבס בגדיו הכהן. הרי חמשה ומשה ואהרן גם כן שני כהנים כמו שכתוב משה ואהרן בכהניו:

ז' הזאות. והזה מדמה שבע פעמים:

ז' טומאות. כל הבא אל האהל. וכל אשר באהל. וכל כלי פתוח. בחלל חרב. או במת. או בעצם אדם. או בקבר:

וכן טהרות. והזה על האהל. ועל כל הכלים. ועל הנפשות. ועל הנגע בעצם. או בחלל. או במת. או בקבר. הרי ז':

ז' כיבוסים. וכבס בגדיו הכהן קאי על ג"פ הכהן שכתוב למעלה ונתתם אל אלעזר הכהן. ולקח אלעזר הכהן. ולקח הכהן עץ ארז הרי ג' כיבוסים. והשרף אתה יכבס בגדיו. וכבס האסף וגו'. והזה הטהור כו' וחטאו ביום השביעי וכבס בגדיו. ומזה מי הנדה יכבס בגדיו:

ז' פרות כמו שאמרו ז"ל מס' פרה (פ"ג משנה ה') ורמוזים כל הז' בפסוק. פרה אדמה. ושרף את הפרה. אל תוך שרפת הפרה. את אפר הפרה. וכבס האסף את אפר הפרה. חטאת הוא. ולקחו לטמא מעפר שרפת החטאת:

ז' שרפות. את ערה. ואת בשרה. ואת דמה. על פרשה ישרף. עץ ארז. ואזוב. ושני תולעת. הרי ז"פ ז':

עוד שלשה פעמים ז' בפ'. וטמא שבעת ימים. ושבעת ימים היו מפרישין ומזים על הכהן מכל החטאות שהיו שם כמו שאמרו חז"ל. וג' פעמים כתוב בפ' הזאות יום השלישי וד' פעמים הזאות יום השביעי הרי ג"כ ז'. הרי הכל עשרה פעמים ז' עולה ע' וז' פעמים ז' הם רמוזים מ"ט פנים לתורה אבל יש עוד עד ע' פנים וכמו ע' נפש נכללו במ"ט בפ' ויגש ונכתב מקודם מ"ט (והם בני לאה עם בני זלפה שפחתה) ואח"כ בני רחל ובלהה שפחתה:

ולקח אלעזר הכהן. זה קבלת הדם שיהי' בכהן:

מדמה באצבעו. שיהא הקבלה דווקא בידו לפי שבשלשה מקומו' היו הקבלות ביד. גבי דם אשם מצורע ולוג שמן של מצורע וגבי פרה. גבי דם אשם מצורע היו ב' כהנים אחד בכלי וא' ביד וגבי שמן קיבל תחילה בכלי ונתן לתוך ידו אבל בפרה אינו כן אלא ביד דווקא קיבל מן הפרה ולא בכלי:

באצבעו והזה. בימנית דווקא ובמיומנת שבימין דהיינו באצבע דכל מקום שנאמר אצבע אינו אלא ימין ולמדין מאצבע דכתיב גבי שמן מצורע דכתיב אצבעו הימנית הידוע המיומנת שבימין דהיינו יד ימין ואצבע ולא שאר אצבעות אף כאן הזאה דווקא באצבע ובימין וכן בכ"מ שכתוב אצבע כן הדין:

והזה. ולא יזרוק ולא יטיף:

אל נכח פני אהל מוע'. במזרחו של אהל מועד ולמדין ג"ש מעל פני הכפרת קדמה מה התם מזרח אף פני שכתוב בכ"מ הוא מזרח:

נכח פני אהל מועד. שיהי' מתכוין דווקא נגד פתח אהל מועד ואם לא כיוון פסולה לפי שנאמר חוקה לעיכוב:

מדמה שבע פעמים. מן הדם יהיה על כל הזאה טבילת אצבע בדם אבל שירים שבאצבע פסול:

מדמה שבע פעמים. על כל השבעה הזאות יקבל בפעם אחד דם כשיעור כל ז' הזאות ולא יקבל בשני פעמים מן הפרה ואם לאו פסולה דילפי מקדשים דכתיב שם בדם. מן הדם.

פסוק ה

ושרף את הפרה לעיניו. מקיש שריפתה לשחיטתה מה שחיטתה כשהיא שלימה אף שריפתה כשהיא שלימה:

והזה ושרף. מה הזאה אל נכח פני אהל מועד אף שריפה כן:

לעיניו. שהיסח הדעת פוסל גם בשריפה. ומשחיטה ועד שריפה פוסל היסח הדעת חוץ מהשלכת עץ ארז ואזוב ושני תולעת:

את הפרה. לרבות שיהיו עצים בשריפת הפרה ולכתחילה לא ישרוף את הפרה לבדה בלא עצים אבל בדיעבד כשירה אם שרפה לבדה באש בלא עצים כלל:

את ערה ואת בשרה. כו' שלא יהיה בה הפשט ונתוח כלל. ואת דמה. שאף הדם שהיה על היד יקנח דהיינן (אחר גמר ההזאה) הדם שבאצבעו היה מקנח על העצים ושעל היד היה מקנח בשער של הפרה:

ישרף. שישרוף הכל בגת אחת דווקא. שאם יצא אפי' כזית חוץ מגתה פסולה כל הפרה:

ערה ובשרה ודמה על פרשה ישרף. ללמד שאין שורפים שתי פרות בגת אחת רק דווקא אחת לבדה שכל אלו הם מיעוטים:

ישרף. לרבות את הפוקעים מהגת שמחזירן לאש שעל הגת:

פסוק ו

עץ ארז. אם היה כתוב עץ יכול אפילו שאר עץ יהיה כשר ת"ל ארז אי ארז יכול אפילו עלי ארז יהיה כשר ת"ל עץ ארז שיקח לבו של ארז:

ואזוב. שלא יהיה לו שם לווי לא אזוב רומי ולא אזוב כוחלי ואזוב מדברי ולא כל שיש לו שם לווי:

ושני תולעת. אם נאמר שני הייתי סבור אפילו צבע אדום אחר שלא מהתולעת ת"ל תולעת דווק' הנצבע מהתולעת ואם נאמר תולעת הייתי אומר שכל הנצבע מצבע התולעת שהוא כשר ואפילו מה שנצבע בפעם שלישי ואילך ת"ל ושני צבע השני מן התולעת דווקא לפי שהתולעת בעצמו הוא הראשון והשני הוא צבע השני וזהו דווקא כשר ועוד למדו חז"ל שטעימה פוסלת ופסולה לפי שאין זה שני אלא שלישי אלא כשהיו רוצים לידע אם הוא טוב הצבע היו לוקחים בקליפת ביצה ושם היו מנסים הצבע:

והשליך אל תוך. שאין רשאי להשליך אלא דווקא תוך הפרה ולא חוצה לה ודווקא בפרה עצמה ישליך:

שרפת. דווקא כשהתחילה הפרה לשרוף ולא קודם לכן ולא אח"כ:

הפרה. כשהיא שלימה עדיין א"כ מה ת"ל אל תוך שישליך דווקא בפרה שלימה ותיכף כשהיא נפקעת ישליך לתוכה:

פסוק ז

וכבס בגדיו הכהן. לימד שמטמא בגדים וכל מקום שנאמר כבום הוא טבילה חוץ מב' פעמים. בדם החטאת כשנפל על בגד כתיב תכבס והוא כבוס ממש. וכן בבגד המנוגע

בכבוס ראשון דכתיב וכבסו את אשר בו הנגע ושני אלו בז' סממנים. ודע כי בתרגום על כל כבוסי' שטעונים טבילה מתרגם ויצבע לבושוהי ועל ב' כבוסי' האלו מתרגם ויחוורון: **בגדיו**. כל כלים שבעולם שנגע בהן טעונים כבוס וזהו טבילה וכן בכל כבוס שבתורה מטמא כל כלים במגע ובמשא חוץ מאדם וכלי חרס שאינו מטמא א"כ מה ת"ל בגדיו שאין מטמא רק בשעת עסקו בשריפה אבל לא אח"כ [אבל הבגדים שהיו עליו כבר נטמאו הם]. ולכך כתיב בגדיו שבגדים שלו בוודאי היו עליו [גם עכשיו הם טמאים] ואין טמא אלא הבגד שנוגע בו דווקא אבל בגד העליון שאין נוגע בו אין טמא:

ורחץ בשרו במים. בכל מקום שנאמר ורחץ בשרו הוא טבילה חוץ משני פעמים גבי רחיצת ידים ורגלים בביאת אהל מועד שאין טעון אלא רחיצת ידים ורגלים וכן והקרב והכרעים ירחץ במים ג"כ אין טעון טבילה אלא רחיצה ולמדים מג"ש בשרו בשרו מש"ז דכתיב ורחץ במים את כל בשרו. לימד שטעון טבילה אף כל מקום שנאמר בשרו טעון טבילה יכול שאין צריך לטבול בפעם אחד כל גופו רק אבר אבר. למדין בהיקש כי אם רחץ בשרו במים ובא השמש וטהר בפ' אמור. מה ביאת השמש כאחד אף טבילת גופו כאחד ופירוש ביאת השמש כאחד כי באמת אינו כן רק מעט מעט אלא הענין הוא שאין פסול רק כשטובל אבר אבר כל פעם אבר אחד אבל כשנכנס במים כלו כאחד הוא דומה כמו ביאת השמש שבכל פעם הוא בא מעט מתחת לרקיע ואין חוזר ומתגלה אותו המעט:

במים. במי מקוה שיהיה בו ארבעים סאה ולמדין מש"ז דכתיב את כל בשרו במים שיהיה עולה בהם כל בשרו והם ג' אמות גובה ואמה על אמה רוחב והוא מחזיק מ' סאה: **ואחר יבא אל המחנה וטמא כו'**. סדר הפסוק היה צריך להיות וטמא הכהן קודם ואחר יבוא אל המחנה אלא ללמד שב' אילו מעכבים ביאת המחנה שאם לא כיבס בגדיו ג"כ אסור לבוא אל המחנה אלא שאין חייב כרת (רק מלקות משום ולא יטמאו וגו'):

אל מחוץ למחנה. כל שילוח מחנה הכתוב לגבי טמאים אינו אלא מחנה שכינה חוץ מהטמאים שטומאה יוצאה מגופם (והיינו זב ובעל קרי ודומיהן):

וטמא הכהן עד הערב. שצריך הערב שמש כשאר טמאים כמו שכתוב בפ' אמר ולא יאכל מן הקדשים וגו' ובא השמש וטהר:

עד הערב. בנין אב ללמד על המשלח את השעיר המשתלח וכן פר ושעיר הנשרפי' שמטמאין בגדים ולא כתיב שם עד הערב ונלמד מכאן שטומאתן עד הערב וכן ללמד על הכתוב בפרשה זו מואסף איש טהור ואילך שלא נזכר עוד ואחר יבוא אל המחנה. ונלמד מכאן (שאסור לבוא למחנה שכינה עד הערב) וכן לענין רחיצה שאין כתיב באוסף

ובמזה וכן כיבוס בגדים שבפרשת תזריע ואין כתוב רחיצה למדין מכאן שבכ"מ הוא טעון רחיצה דהיינו טבילה:

פסוק ח

והשרף אתה. ולא המסדר את המערכה ולא המצית האור טעונים כל זה רק המסייע בשעת שריפה:

יכבס בגדיו במים ורחץ בשרו במים. שני פעמים במים ללמד כמו שטבילת אדם הוא דווקא בארבעים סאה ונלמד מורחץ במים את כל בשרו. מים שכל גופו עולה בהם אף טבילת כלים דווקא בארבעים סאה ואפילו מחטין וצינוריות וכך דרוש הפסוק יכבס בגדיו במים (אם הם מי מקוה ולא מעין) דווקא במים שרוחץ בשרו באותם מים המה כשרים לטבילת כלים:

פסוק ט

ואסף איש טהור. איש להכשיר את הזר שכשר באסיפת אפרה שעד כאן היה פסול כמו שכתבנו למעלה. לכך כתיב כאן איש לרבות את הזר (יומא מ"ג ע"א):

טהור. לרבות האשה שג"כ היתה פסולה עד כאן שהיה צריך דווקא כהן (יומא שם) את אפר הפרה. ולא את אפר האודים שכך שנינו שכותשים הכל לאפר והעצים שהיו שם. אותם שכבר נשרפו לגחלים היו כותשים ומה שהיה נשאר עדיין עץ היו משליכין לחוץ וכך נדרש את אפר הפרה דווקא ולא האודים שלא נשרפו לאפר שאינן בכלל אפר הפרה יכול ממעט אני אותם האודים שכבר נשרפו לגחלים ת"ל מעפר שרפת החטאת ולא כתוב שם מאפר הפרה שכל מה שנשרף ואפילו מן האודים הוי בכלל שרפת החטאת ונכתש לאפר:

והניח מחוץ למחנה. לא היה צריך לכתוב והניח אלא ואסף איש טהור כו' אל מחוץ למחנה ובא ללמד שצריך כוונה דהיינו שיש לו דעת אבל חרש שוטה וקטן פסול באסיפת האפר אבל אשה כשירה לפי שיש לה דעת:

אל מחוץ למחנה. חוץ לשלש מחנות דהיינו בהר המשחה במקום שריפתה:

והניח מחוץ למחנה והיתה לעדת בני ישראל למשמרת כו'. לפי שאפרה נתחלקה לג' חלקים (אחד בחיל שממנו היו מזין לכל העוסקים בשאר הפרות וחלק אחד אצל הכהנים בהר המשחה ואחד לכל ישראל) ואלו הג'. מחוץ למחנה. אותה שהיא אצל הכהנים. לעדת בני ישראל. זה שהיה אצל כל ישראל. למשמרת. אותה שהיה בחיל למשמרת לדורות:

למשמרת למי נדה. לפי שכל הדברים הפוסלים בפרה דהיינו היסח הדעת ונעשה בה מלאכה וכדומה פוסלים ג"כ במים חיים וכל זה קודם שנתנו בה האפר אבל משנתנו

האפר אזי אין פוסל בה דברים הללו ולכן כתיב למשמרת למי נדה שיהא האפר משמרת למים שעד שלא נתנו היו המים עצמם צריכים שמור ומשנתנו לתוכם האפר הוא שומר המים:

במקום טהור. אפילו כלי חרש שנגע בשרץ מגבו כשר (ולימד הכתוב כאן) שאם היה בכלי חרס מים של חטאת אינם פסולים בנגיעת שרץ (שנגע קודם בכלי) אבל כשהניחו את הכלי על גבי השרץ נטמאו המים וזה רמוז במקום טהור דווקא שהיה המקום טהור אבל כשהעמיד הכלי על השרץ אזי המקום שעומדים שם הוא מקום טמא אבל בנגיעה אין חשש לפי שהמקום טהור הוא:

במקום טהור. שאין מי חטאת ניצול בצמיד פתיל באהל המת:

חטאת. ללמד שמועלין בפרה כמו בחטאת יכול אפילו לאחר שנעשה אפר ת"ל היא שאין מועלין באפרה:

פסוק י

וכבס האסף. שמטמא בגדים במשא וכ"ש במגע ומנין שאף במגע. אין לך דבר שמטמא במשא ואין מטמא במגע:

את אפר הפרה. דווקא אפר הפרה בעצמה מטמא אבל לא כשנתערב עם אפר אחר אם לא שיש רוב מן אפר הפרה:

וטמא עד הערב. ולא כתיב כאן ואחר יבוא אל המחנה שנלמד מן הכתוב למעלה כמבואר והענין שלא נכתב כאן וצריך ללמוד אותו לפי שכל הכתוב למעלה הי' דווקא בכהן ודבר הכתוב בהווה שעיקר דירתו הוא במחנה במקום קדוש הוצרך לכתוב שם שלא יבוא אל המחנה אבל כאן שגם ישראל כשר לכן לא צריך לכתוב ואחר יבוא אל המחנה ודרך התור' לדבר בהווה (שהישראל גם בלא זה לא היה צריך להיות במחנה שכינה):

והיתה לבני ישראל ולגר הגר וגו'. מכאן ואילך דיני טומאה וטהרה של פרה ועד כאן היה עשיית הפרה. וזה הוא כלל והיתה לבני ישראל כו' ואחר כך הפרטים ואחר כך עוד כלל סוף הפרשה והיתה להם לחקת עולם כלל ופרט וכלל:

לבני ישראל. מיעט נכרים מכל טומאות שאין טמאים בשום טומאה אלא שעשאום כזבים. יכול אף גר יהיה טהור ת"ל ולגר:

הגר. לרבות נשי גרים שנתגיירו עמהם ורמוז בזה שכתוב כאן ולגר. הוא הגר בעצמו. הגר. הוא הדר עמו ואלו הם הנשים:

בתוכם. לרבות העבדי' שהם אצל הישראל והם בתוכם ממש אבל הגר לא הוי בתוכם ממש רק הוא נחשב בפ"ע:

לחקת עולם. שאפי' ח' מכל האמור בפ' מעכב וזהו חוקה:

פסוק יא

הנגע במת לכל נפש אדם וטמא שבעת ימים. ולהלן כתיב כל הנגע במת בנפש האדם כפל הפסוקים דרשו רז"ל הנוגע במת זה מת שלם ומניין להביא כזית מן המת ת"ל כל הנגע במת והענין שלמדו על כזית לפי שתחילת יצירת האדם הוא בכזית עוד למדו לכל נפש אדם שדם המת מטמא מניין אפי' רביעית ת"ל לכל נפש אדם שתחילת נתינת דם באדם הוא רביעית שמתחילה בשעת יצירתו הוא בלא דם ואח"כ כשנתגדל מעט אז בא לו הדם כשיעור רביעית:

לכל נפש אדם. לרבות בן שמונה שאע"פ שהוא אינו מיטמא כשנוגע בטומאה אבל אם הוא מת מטמא אחרים. עוד מרבה לכל נפש אדם לפי שכל מעינות המת הוא טמא ומעינות בן שמונה טהור יכול אפי' דמו טהור ת"ל לכל נפש אדם לרבות דמו של בן שמונה שטמא:

אדם וטמא שבעת ימים. אבל לא שארי טומאות מטמאין שבעת ימים:

במת בנפ' אדם. שאין מטמ' דם אלא במת בלב' אבל לא בשא' טומאו'

פסוק יב

הוא יתחטא בו. כל המקבל טומאה מקבל הזאה:

בו. בכשר ולא בפסול שאם לא עשו דבר אחד כמצותה לא עלתה הזאתו:

ביום השלישי וביום השביעי. בין יום השלישי ובין יום השביעי דווקא ביום ואם הזה בלילה פסול. השלישי השביעי ולא קודם ולא מאוחר:

וביום השביעי יטהר. שאין טהור אלא לאחר הזאה שניי' אבל לאחר הזאה ראשונה עדיין בטומאתו:

ואם לא יתחטא וגו' לא יטהר. דווקא ביום השלישי ויום השביעי יזה אבל כשהזה בשאר ימים הן שהזה קודם דהיינו יום שני ויום ששי ואף כשהזה לאחר זמן דהיינו רביעי ושמיני לא עלתה לו הזאתו:

לא יטהר. ואין טהור שנטמא חייב כרת אלא כשנכנס טמא אל מקדש השם

פסוק יג

כל הנגע במת. לרבות חיבורין של מת דהיינו שערו וצפרניו ושיניו שאין מטמאין כשהם מופרשים מהמת אבל כשהם מחוברים מטמאים מריבוי דכל:

אשר ימות. דווקא כשהוא מת אבל הגוסס הוא כחי ואין מטמא:

ולא יתחטא כו'. אפי' טבל רק שלא הזה חייב כרת על ביאת מקדש:

ונכרתה הנפש. הכרת היא בנפש:

הנפש. ולא צבור:

ההוא. דווקא מזיד אבל לא שוגג או מוטעה או אנוס:
מישראל. וכל ישראל הם בשלום שאין נענשין אחד בעד חבירו:
כי מי נדה לא זרק עליו. דווקא עליו אבל נתכוון להזות על זה ונפל על אחר פסול בין באדם בין בכלים:
טמא יהיה. לרבות טבול יום שחייב כרת אם נכנס למקדש:
עוד טמאתו בו. לרבות מחוסר כפורים אם נכנס למקדש ואפי' היזו עליהם חייבים כרת:

פסוק יד

אדם כי ימות באהל. דווקא אדם מטמא באהל וזהו שאמרו חמור מכולם המת שמטמא באהל מה שאין כולם מטמאין:
כי ימות. שאין מטמא באהל עד שימות:
כל הבא אל האהל. היינו שבא לאחר מיתה:
וכל אשר באהל. שהיו שם בשעת מיתה:
כל הבא אל האהל. דהיינו אדם שבא שם:
וכל אשר באהל. היינו כלים ושאר דברים:
הבא אל האהל. דווקא שבא לתוך האהל אז נטמא אבל כשנגע באהל אין טמא רק בית סתום או קבר סתום מטמא כל סביביו אבל לא פתוח:
הבא אל האהל. הם דברים המביאים את הטומאה ודווקא אם הם באהל אבל לא כשחוצץ בפני הטומאה ואף שהאהל הוא טמא בעצמו כמו שיבואר להלן אעפ"כ חוצץ אבל שאר דברים חוץ מאהל כל דבר הטמא אין חוצץ אבל באהל אינו כן מדכתיב כל אשר באהל דווקא:
יטמא שבעת ימים. לימד על טומאת אהל שטמא ז' ימים וכן כתיב בטומאת מגע שבעת ימים ובטומאת משא אין כתיב בפרשה זו כלל טומאת ז' ימים ונכתב בפ' מטות כל הרג נפש וכל נגע בחלל דאין מובן כל הורג נפש וכי אין זה נוגע בחלל אלא ע"כ הורג נפש אף שלא נגע דהיינו שהרגו בדבר אחר ואף בעץ אם המיתי טמא ואף שלא נגע בחרב דהיינו שכרוך על החרב שום דבר או שהרגו בפשוטי כלי עץ ג"כ טמא וזהו מטעם משא לפי כשהרגו בוודאי הסיטו מעט וטמא מחמת משא. וכל אשר באהל. לרבות הן הבא אל האהל דהיינו אדם והן אשר באהל דהיינו כלים כמו שכתוב למעלה סיים בדין מביאין את הטומאה וחוצץ וכן וכל אשר יגע מרבה בין אדם ובין כלים:

פסוק טו

וכל כלי פתוח אשר אין צמיד פתיל עליו. פתוח שהטומאה נכנסת לו דרך פתחו וזהו כלי חרס וכלי נתר אבל לא כלי שטף שהטומאה נכנסת לו דרך גבו:

אשר אין צמיד פתיל עליו. הא יש צמיד פתיל טהור פי' צמיד היא הדבק שהכסוי דבק בכלי וכמ"ש ויצמד ישראל כו' (וכן פי' הרד"ק בשרשים). פתיל הוא הכסוי עצמו וכמו שכתוב חתמך ופתילך שקאי על טלית שהיה מתכסה בו:

עליו. ללמד דווקא בכלי חרס בעינן שיהי' צמיד פתיל עליו אבל האהל אם הוא פתיל לבד אע"פ שאין צמיד. מציל באהל המת דהיינו הבור והדות:

טמא הוא. לאפוקי כלי שטף שאין מצילו הכלי חרס [והוא אסמכתא בעלמא שאינו מציל בצמיד פתיל כלי שטף שבתוכו ועיין פ"א דעדיות משנה י"ד]:

טמא הוא. למעט בית המנוגע כמו שסובר ר' יוסי בנגעים פרק י"ג משנה י"ב ר' יוסי אומר כל המציל צמיד פתיל באהל המת מציל מכוסה בבית המנוגע. וכל המציל מכוסה באהל המת אפי' מגולה בבית המנוגע טהור (וא"כ בדבר הטעון צמיד פתיל במת ממעט תיבת הוא בית המנוגע. ובאהל שאין צריך רק פתיל ממעט תיבת הוא אפי' מגולה):

פסוק טז

וכל אשר יגע על פני השדה. דרשו רז"ל להוציא את העוברין שאין מטמאין כשהם בבשר האשה והוא מחלוקת ר' ישמעאל ור' עקיבא (חולין ע"ב ע"א) אי עובר במעי אשה טהור או טמא ולכאורה מה פליגי טומאה בלועה היא אלא הנפקותא אם הוציא הולד אבר אחד למ"ד עובר במעי אמו טהור הוא אזי אף שנגע באבר ההוא טהור ולמ"ד טמא אזי הנוגע בו באבר טמא ולפי"ז הדרש נדרש כך וכל אשר יגע על פני השדה דווקא בגלוי להוציא העוברין שאין מטמאין והיינו כשהוציא אבר כמ"ש ודווקא כשהוציא אבר אחד חוץ מהראש שאם יצא הראש הרי הוא כילוד ובוודאי מטמא והוי כמו על פני השדה ולא נתמעט ממיעוט על פני (שגם בכאן יצא הפנים):

בחלל חרב. עכשיו חושב הדברים המטמאים באהל וה"פ הפסוק וכל אשר יגע על פני השדה הוא המטמא בנגיעה ואח"כ חושב דברים אחרים המטמאים באהל. בחלל חרב היא אבר מן החי שיש עליו בשר כראוי ואין פי' בחלל חרב שנהרג ממש רק שעודנו חי וחתכו ממנו אבר. חרב. ללמד חרב הרי הוא כחלל:

או במת. לרבות אבר מן המת שיש עליו בשר כראוי:

או בעצם אדם. דרשו חז"ל (הוא פ"ב דאהלות משנה א') רובע עצמות ורוב הבנין ורוב המנין מן הגויה לכך נאמר כאן בעצם אדם להורות דווקא מה שהוא מהאדם דהיינו מהגויה. אבל להלן נאמר בעצם סתם ששם אפילו כשעורה טמא:

או בקבר. לרבות קבר סתום שמטמא כל סביביו וכל אלו הדברים מטמאים באהל:

פסוק יז

ולקחו לטמא מעפר שרפת החטאת. כתיב כאן ולקחו לשון רבים לרבות כל הכשירים שבאסיפה וכאן יש עוד שני דברים מילוי מים וקדוש אפר ולכך כתוב כאן ולקחו לטמא מעפר שרפת החטאת אותם שכשרים לאסוף שרפת החטאת יהיו ג"כ למילוי מים ולקידוש לרבות אשה ולהוציא חש"ו:

לטמא. אין צריך לקדש לכל טמא בפני עצמו אלא יכולים לקדש לכמה אנשים:

ונתן עליו מים חיים אל כלי. משמע שהמים יהיו בכלי ומשמע שהאפר יהי' תחילה בכלי מדכתיב ונתן עליו מים חיים אלא בפסוק זה יש שניהם מילוי מים וגם קידוש אפר. תחילה ממלא מים בכלי ונותן אפר על המים ואח"כ יערב אותם המים עד שיעלה למעלה. אל כלי. דווקא בכלי לאפוקי השוקת שבסלע אין מקדשין בה ואין מזין בה. חיים. ולא מוכין [ר"ל מלוחין ופושרין וכ"ה במסכת פרה פ"ח משנה ט'] ולא מכזבים:

חיים אל כלי. שתהא חיותן בכלי לאפוקי המפנה את המעיין לתוך הגת פסולה ור"ל שתה' חיותן דהיינו בעוד הן בתוך המעיין אז יקחם בכלי אבל לא כשהיו במקום קרקע אחר דאז פסולין:

ונתן עליו מים חיים אל כלי. כתיב ונתן לשון יחיד וכן עליו למעט שלא ימלא לדבר אחר ולא יעשה מלאכה אחרת עמה ולא (יעשה אדם קידוש ולא מילוי לשני בני אדם) ואם עשה פסול והיינו דכתיב ונתן לשון יחיד וכן עליו שנדרש ממנו קידוש כמ"ש ומים חיים אל כלי שנדרש ממנו המילוי יהי' דווקא עליו דהיינו בכלי אחד ואדם אחד ולא בב' כלים ולא לב' בני אדם:

פסוק יח

ולקח אזוב. אף דלא כתיב כאן אגדת כמו גבי פסח [ילפינן בג"ש מפסח לקיחה לקיחה שצריך ג' קלחים וכ"ה במסכת פרה פי"א משנה ט' וע"ש]:

וטבל במים. ובלבד שלא יספג:

במים. שיהי' במים שיעור הזאה שאם קידש פחות משיעור הזאה בכלי זה ופחות בכלי זה פסול עד שיהיה במים שטובל בו שיעור הזאה:

איש. להוציא את האשה:

טהור. לרבות הקטן ולכאורה הוא תמוה והוא היפך דרש איש טהור הכתוב למעלה שמרבה אשה ומוציא קטן אבל הענין הוא לפי שאין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט ואין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות וא"כ כאן כתוב בשני המקומות איש טהור וא"כ מה שלמעלה הוי למעט ע"כ כאן הוא לרבות ומה ששם הוא לרבות ע"כ כאן הוא למעט:

וטבל והזה. מה טבילה איש טהור וכו' כדלעיל אף והזה כו' כדלעיל להוציא אשה ולרבות הקטן ומקיש טבילה להזאה מה הזאה ביום אף טבילת אזוב ביום לאפוקי טבל בלילה והזה ביום או אפכא פסול:

על האהל ועל כל הכלים ועל הנפשות. לרבות שיכול להזות אפילו על מאה אנשים בפעם אחת ואין צריך על כל הזאה טבילה ולכך אפילו שיורי הזאה דהיינו שהזה על האחד יכול להזו' אחר כך עוד על השני וזהו מדלא כתיב מן המים אלא והזה סתם. ועל על הכלים ועל הנפשות. מקיש נפשות לכלים מה כלים הזאתן שלא מדעתן דכלים לאו בני דעת אף הנפשות אין צריכין שיהיו דעתן לזה. ואמר רבינו הגאון דבמצורע גבי הזיית הדם מן הצפור לא נזכר במשנה (נגעים פ' י"ד משנה א') רק והזה עליו שבע פעמים וגבי השמן נזכר במשנה (שם משנה יו"ד) על כל הזייה טבילה לפי שאצל השמן כתיב בפסוק והזה מן השמן למעט שבכל פעם יטבול אצבעו בשמן אבל גבי הזיית הדם כתיב סתם והזה על המטהר ולא כתיב מן הדם:

על האהל. לימד שהאוהל טמא הוא. ועל כל הכלים. לפי שכתוב למעלה וכל אשר באהל יטמא שומע אני אפי' חבילי קש וקנים ת"ל הכלים יכול אפי' כל הכלים ת"ל בפ' מטות וכל בגד וכל כלי עור וכל מעשה עזים שדרשו רז"ל עזים זה שק מעשה לרבות כלי עצם ואח"כ כתי' וכל כלי עץ וכלי מתכות ובפ' זו כתוב כלי חרס וכלי נתר (והיינו וכל כלי פתוח וגו' דאיירי בכ"ח וכתיב אל כלי סתם לרבות אפי' כלי נתר וכ"ה במשנה דפרה פ"ה) הרי ח' מיני כלים שדווקא הם מקבלים טומאה ובגד ושק אין צריכים להיות כלים שלכך לא כתיב בהני תרי כלי כמו באינך וכל לרבות אריג כל שהוא שטמא או שברי כלי או מטלית שהיא שלש על שלש מקבל טומאה:

ועל הנפשות. לפי שלמעלה כתוב הבא אל האהל דמשמע גדולים מניין לרבות קטנים ת"ל ועל הנפשות אפי' קטן בן יום אחד:

אשר היו שם. דווקא אותם הנפשות אשר היו שם בבית ממש הן טמאין לאפוקי עובר במעי אמו שאע"פ שהוא באהל המת אין העובר מקבל טומאה לפי שטהרה בלועה אינה מיטמאה ואם נולד אחר שיצא המת אין טמא הולד לפי שלא נקרא אשר היו שם בשעה שהמת הי' בבית:

ועל הנגע בעצם כו'. הוא טומאת מגע ולא באהל (דקאי על עצם כשעורה):

בחלל. אבר מן החי שיש עליו בשר כראוי:

או במת. אבר מן המת שאין עליו בשר כראוי:

בקבר. קבר שלפני הדיבור או של נכרים מטמאים במגע ולא באהל פי' שכנגד המת מלמעלה אם נגע בקבר אז הוא טמא מחמת מגע דטומאה בוקעת כו' אבל כשנוגע שלא כנגד המת אזי אין טמא שאין מטמא באהל:

פסוק יט

והזה הטהר על הטמא. דרשו חז"ל ללמד על טבול יום שכשר בפרה ולכאורה הוא תמוה הא כתיב בפירוש הטהור ואמר רבינו ע"פ הכלל כל מיעוט אחר מיעוט הוא לרבות ואמרו בירושלמי מה שלא כתיב ריבוי וכתב מיעוט אחר מיעוט שהמיעוט הב' אינו עוקר המיעוט הא' לגמרי רק שמרבה קצת. וכאן הוי נמי מיעוט אחר מיעוט דלמעלה כתיב וטבל במים איש טהור דהוי ג"כ מיעוט וא"כ הוי מיעוט זה השני לרבות וטמא ממש אי אפשר לרבות שבוודאי יעקור דרש זה כל התיבה שכתב טהור אלא נרבה טהור במקצת והיינו טבול יום שהוא מדרגה הראשונה מהטהרות:

על הטמא. איפליגו ר"ע וחכמי' (יומא דף י"ד ע"א) ר"ע סובר על הטמ' טהור פי' אם הזה על הטמא אז המזה טהור ואם הזה על טהור אז המזה טמא וחכמים סוברים על הטמא דבר המקבל טומאה אם הזה עליו אין נפסל שירי ההזאה אבל אם הזה על דבר שאין מקבל טומאה נפסל שירי הזאה:

והזה הטהור על הטמ' ביום הג' וביו' הז'. אפילו לתרומ' ולמעש' צריך ג' וז' לפי שלא כתו' למעל' רק לקדשים. וכבס בגדיו ורחץ במים. לאחר הזאה הוא צריך טבילה לאפוקי שאם טבל קודם לכן אין מועיל לו כלל אלא הזא' מקוד' ואח"כ כביס' בגדיו ואח"כ ט"ג:

ורחץ במים וטהר בערב. שינה כאן שבכל מקום כתיב וטמא עד הערב וטהר לפי שחז"ל אמרו במשנה טבל ביום כו' פסול אבל הוא עצמו טובל בלילה וזהו פי' הפסוק וכבס בגדיו ורחץ במים וגו' ששני הדברים יכול לעשות בערב כביסה ורחיצה ובזה יטהר:

פסוק כ

ואיש אשר יטמא ולא יתחטא ונכרתה. אם נאמר אדם הייתי ממעט רק כלים שהכניסום למקדש שאין חייבי' עליה' כרת לכך כתי' ואיש למעט ג"כ קטן:

ונכרתה הנפש ההוא מתוך הקהל. לרבות הגרים שאף הם בעונש זה כי כל מקום שנאמר הקהל או קהל הוא מורה על גרים לפי שפסוק זה מורה לדורות ולכך איצטריכו לרבות גרים:

כי את מקדש ד' טמא. ולמעלה כתיב את משכן ה' טמא ודרשו רז"ל ואמרו אם נאמר משכן הייתי סבור שנמשח בשמן המשחה ואם נאמר מקדש הייתי סבור שקדושתו קדושת עולם:

מי נדה לא זרק עליו. מיעוט שאם נתכוין להזות על אחד והזה ממנו על השני פסול וכן הדין בכלים. ולמה נאמר שני מיעוטי' שגם למעלה כתיב עליו. דרשו רז"ל שבין אם היו אדם והכלי' השניים צריכין הזאה ובין שלא היו צריכין הזאה אעפ"כ ההזאה פסולה:
טמא הוא. בהווייתו שמטמא כלים וכל הטומאו' שהיו בו כשנגע במת גם עתה הוא כן:
הוא. למעט כלים שנגעו באדם אע"פ שטמאים ז' אינם צריכין הזאה לפי שאין צריכין הזאה אלא האדם והכלים שהיו שם או האדם אפי' נגע באותם הכלים כמו שכתו' בחלל חרב כו' אבל הכלי' שנגעו באדם שנטמא במת טמאין טומאת שבעה אבל אין צריכים הזאה שתיבת הוא הוי מיעוט דוקא הוא טעון הזאה ואין דבר אחר טעון הזאה:

פסוק כא
והיתה להם לחקת עולם. בין במקדש בין בגבולין בין בזמן בהמ"ק ובין שלא בזמן בהמ"ק צריכין להחזיק עצמם בטהרה:
ומזה מי הנדה וגו'. דרשו רז"ל מזה זה נושא שהנושא מי הנדה יכבס בגדיו ומה שכתוב מזה שיהיה שיעור הזאה וא"כ בנושא יש קולא שצריך להיות דוקא שיעור הזאה ואם לאו אז אף האדם עצמו טהור אבל חומרא יש שטעון כיבוס בגדים ובנוגע להיפך אין טעון כיבוס בגדים ומטמא אף שאין בו שיעור הזאה ובג' מקומות יש חילוק בין מגע למשא כאן מי חטאת שיש בהם כדי הזייה ובנבילה ובמרכב:
ואגב אמר רבינו הגאון לכאורה הוא תמוה שבתורה כתוב מפורש שהמזה טמא ורז"ל דרשו שהמזה טהור אך אמר רבינו שהדין הוא אותם שהיו מטוהרים על גב חטאת לא היו מטמאים כלל את מי חטאת בשום אופן ואפי' שכשכו ידיהם לתוך המים וזהו מה שכתו' והזה הטהור על הטמא דווקא טהור כה"ג ומה שכתוב כאן ומזה מי הנדה הוא טמא באמת בין מזה ובין נושא אם אינם טבולים לחטאת אבל הטעם שהמזה פסול הוא מטעם נושא ושיהיה בו שיעור הזייה:

פסוק כב
וכל אשר יגע בו הטמא יטמא. לימד על האדם שמטמא כלים טומאת שבעה וזהו שכתוב בפ' מטות וכבסתם בגדיכם ביום השביעי וא"כ כבר יש לנו לימוד שטעונין כיבוס וטמאים שבעה וחלוק טומאת מת משאר טומאות שבשאר טומאות אין מטמא בגדים אלא בשעת חיבורו לטומאה אבל בטומאת מת אפי' נגע ביום השביעי לטומאתו הוא מטמא. וכל זה דווקא בכלים אבל אם נגע באדם אפי' אותו האדם שנגע במת עצמו נגע באדם אחר אותו אחר אין טמא רק טומאת ערב וזהו שכתוב והנפש הנגעת תטמא עד הערב ולא יותר:

[א"ה לפ"ד הגאון קאי הפסוק וכל אשר יגע בו הטמא יטמא דכתיב סתם טומאה דמשמע טומאת ז' ככל טומאת מת. והוא על בגדים שנוגע הטמא מת אף לאחר שפירש מן המת כמו שנא' פ' מטות וכבסתם בגדיכם וגו' וסיפא דקרא והנפש הנגעת תטמא עד הערב קאי על אדם שנגע בטמא מת ובוודאי הדין דין אמת. אבל נראה לפרש באופן אחר דקאי הכל על אדם שנגע בטמא מת כי תלמוד ערוך בידינו שחיבורי המת מטמא את הנוגע בו טומאת ז' וכיון שפירש מן המת אינו מטמא אדם רק טומאת ערב. ושפיר מדוייק לישנא דקרא. וכל אשר יגע בו הטמא ר"ל כל זמן שהטמא בו במת בחיבורין אזי יטמא סתם טומאה של מת והוא טומאת ז'. והנפש הנגעת. ר"ל אחר פרישתו מן המת. תטמא עד הערב. ר"ל טומאת ערב לבד ולא טומאת ז' ואם כן הותר הספק של הגאון בעל משנה למלך (פרק ה' מהלכות טומאת מת הל' ב') אם טומאה בחיבורין דאורייתא ולפי דברינו מוכח שהוא מדאורייתא]

פרק כ

פסוק א

כל העדה. עיין כל המימרא פ' בלק מהדורא ב':

מדבר צן הוא קדש. זה היה אחר סב הר שעיר צפונה כמ"ש פנו לכם צפונה ובאו למדבר צן הולך לרחבו ע"פ הר שעיר לארץ אדום כרצועה ופנו צפונה למזרח הר שעיר עד מיצר מדבר צן עד הגיעו לארץ אדום. והר שעיר הוא מתחיל מקדש ברנע וסופו בקצה ים המלח בנגב א"י ממש וכלה גבולו משם ומיד במקצוע דרומית מזרחית מתחיל ארץ מואב והוא כריבוע במקצוע מזרחית וכולו ע"פ מזרח עד ערך חצי ים המלך וארץ אדום מתחיל בדרום ממיצר מדבר צן והולך על פני ארץ מואב לדרומו אבל אינו רחב כהר שעיר רק קצר ממנו הרבה כמ"ש פנו לכם כו' וגם אינו בארכו כמו ארץ מואב רק כלה באמצעיתו וע"פ דרומו' הלכו ב"י כשלא הניחום לעבור דרך ארצם והם ב' מסעות צלמן ופונן ועיין בתרגום ירושלמי בפ' מסעי ואחר שהלכו כל ארכו הלכו במדבר מואב ע"פ דרומו מה שנשאר בדרומו שלא חפף עליו אדום כמ"ש ונרא' שארץ מואב מתרחב עוד לדרום ומכסה כל פני מזרח ארץ אדום וזה שהלכו בארץ מדבר מואב ולא במזרח אדום ומשעברו מדרום מואב הוא אובות אחרון המסע בדרומית מזרחית באו למזרח מואב והוא עיי העברים ומשם לנחל זרד והוא למזרח מואב והרחיב גד גבולו שנטל אחר ראובן ארץ יעזר וגלעד נגד ארץ ראובן ונגד ארץ מואב. ולמזרח מע"פ ארץ ראובן וארץ מואב הרחיב גבולו ע"פ ראובן למזרחו וע"פ מואב למזרח שמש עד נחל זרד ולו ארבעה שמות נחל זרד דכאן ובפ' מסעי נקרא דיבן גד וגם נקרא בשירה מתנה ובספר מלחמות נקרא

והב ולפי שמשם התחלת נחלת ב"י נקרא מתנה וכן והב ושם אצל נחל זרד תמו כל אנשי דור המדבר כי שם התחלת גבול ישראל והם לא יכלו לראות אפי' פירותיה ומשם נסעו ובאו מעבר ארנון ונקרא עלמן דבלתימה ובשירה נקרא נחליאל ומתחיל לפרש שעל כן יאמר בספר מלחמות ב"י ונסיעתם לאת והב בסופה ר"ל בסוף המדבר שכבר כלו מדבר הילוכם ומשם הלכו לאת הנחלים כמ"ש מעבר ארנון ומשם לאשד הנחלים מקום גבוה נשפכים ממנו נחלים והוא נוטה לער וכן לגבול מואב והוא הרי העברים ובשירה נקרא במות לטעם דלעיל ומשם בארה ששם נשאר באר של מרים שלא עבר עמהם הירדן ונקרא ערבות מואב ובשירה נקרא הגיא אשר כו' היא הבאר הנזכר בקדש ונקרא שם מי מריבה אך שם לא הזכיר מפני ענינים אחרים שהוזכרו שם וכאן הזכיר השירה שנאמרה עליו בתחילתה כמ"ש רש"י ז"ל וע"ש: וממדבר מתנה. מהמדבר הגדול הלך להם הבאר כל מסעו' אלו עד ערבות מואב ולא פסק מעמהם ומתנה ראשית היישוב ונקרא והב ונחל זרד ודיבן גד כמ"ש ונחליאל עבר ארנון: ומנחליאל במות כו' ומבמות הגיא שכל אלו המסעות עבר עמהם הבאר עד מסע האחרון ושם נשאר הבאר:

פרק כא

פסוק יז

עלי באר ענו לה. בסוד הדעת בחושבנא:

פסוק יח

באר חפרוה שרים כרוה. בסוד או"א. דהוא באר ברא דבראשית. והם ט"ז אותיות ושית אותיות דבראשית. הם כ"ב אותיות:

כרוה נדיבי עם. הם אבהון:

נדיבי. חושבן ג' אותיות דשני שמות דשילוב היינו יה"ו בשילוב אד"נ ונאמר כן ב' פעמים באר. הוא מ"ש בתיקונים אחרונים [תיקון ח' ט'] תרין באר אינון. חד באר חפרוה שרים ויריבו עליה. תניינא ולא רבו עליה. בראשית ברא שית דאיסור והיתר כדקאמרן. ויחפרו באר אחרת ולא רבו עליה. הלכה למשה מסיני. וזהו עלי באר ענו לה הלכה למשה מזיני דלא רבי עליה. באר חפרוה שרים. היא באר דשית סיטרין:

במחקק. הוא יוסף. בו רמ"ח עלמין שהן רמ"ח מצות עשה שבו:

במשענתם. זה משה ואהרן שעל ידם נתנה תורה שהיא משען לחם ומשען מים. וכמ"ש בסוף תיקוני זוהר. אברהם תמך על דא. יצחק תמך על דא. ויעקב על שניהן ויעקב נכלל במחוקק:

ע"כ חשב ממעלה למטה. וכאן מתחיל ממטה למעלה:

מתנה. הוא ח"י עלמין ח"י אותיות. ט"ט דטטפת. מתנה הוא מ"ה ת"ן:
נחליאל. הוא ה' הוא האלהים שם של ויהי נועם:
במות. הוא שמא שלים ב"פ שהם ל"ב נתיבות. סוד יחוד. והן י"ג מדות רחמים שבתורה י"ג שהן ח"י עלמין בסוד הדעת דו"ן. דכר י"ג נוקבא ה'. והן ח"י עלמין י"ג נהרי אפרסמון ח"י טורי אפרסמון דכיא סוד מתנה ונחליאל שהם גם כן י"ג וח"י. י"ג עם ל"ב סוד מה. ח"י עם ל"ב סוד מי. וזהו סוד מה ומי כמ"ש מי עלה שמים וירד מה שמו וכו'. ומכאן הכל בכפילות ממדבר מתנה וממתנה נחליאל ומנחליאל במות שבע כפולות והשביעי אעפ"י שאינה כפולה אבל היא היכל הקודש באמצע והיא כוללת הכל כל השית:

פסוק כ

ומבמות הגיא. זה סוד עלמא עילאה נוקבא והיא כוללת ג' עלמין. גיא. הוא י"ג וה' של הגיא הם י"ח וא' של גיא כולל כלם והם י"ט תיקונין של כתר מלכות אשר בה כלולין הכל כמ"ש בפ' בלק. י"ג תיקונין. ו' תיקונין. והוא סוד בינה לכן כולל שניהם כמ"ש בישעיה:
אשר בשדה מואב ראש הפסגה. סוד החכמה כמ"ש בזוהר נטל אברהם ושתל ברזא דחכמא ויצחק בבינ' והוא כלול ג"כ ג'. ראש הפסגה. היא חכמ' שהיא רישא דכולא. בשד' מואב רזא דבינה. שבו מ"ט שערי בינה. אשר הוא רזא דזיווגא כמ"ש בזוהר אהיה אשר אהיה רזא דזיווגא עילאה והוא בסוד הדעת. וכתיב כאן ראש ואשר שהוא חו"ב כמ"ש בתחילת זוהר בראשית אשר יראש. ואמרו בתיקון ל"ט. מסיטרא דנוקבא אתקרי אשר ומסטרא דדכורא אתקרי ראש. אשר. הוא אשר הוצאתיך מארץ מצרים לכן כתיב כאן אש"ר בשדה מואב רא"ש הפסגה:
ונשקפה על פני הישימן. הוא סוד הדעת. נתמשך מכתר עליון. אוירא דלא אתפס. אוירא דאתפס. ואמר ונשקפה כמ"ש בתוספתא דפ' יתרו בגו אינון יריען קיימא חד מרוקמא. בההוא יריעא אתחפייא ההוא היכלא מיניה אשגח וחמי לכולא וזהו ונשקפה על פני הישימן. לכן כתיב ויעל משה ראש הפסגה ומשם ויראהו ה' את כל הארץ וכו':
על פני הישימן. הוא אוירא דלא אתפס לכן כתיב בי' ולא ידע איש את קברתו דגניז לעילא לעילא וכתיב ויחנו על הירדן מבית הישמת וכו' בערבת מואב:

פרק כב

פסוק ב

וירא בלק. ג' ראיות ראה. הא'. ראיה חושית. והשני ראיית החכמה. וכמ"ש וירא בלק. בחלק דחוכמתא כמ"ש וישקף אבימלך בעד החלון. ראיה ג' בכישוף דוגמת הנבואה וזהו בלק בן צפור:

את כל אשר. אלו ג' ממטה למעלה בניקבא:

עשה ישראל לאמרי. בדכורא מלמעלה למטה ואלו הג' הם סוד ח"ק ט"ר י"ש והסוף והתחילה לעולם המה ביחד.

מהדורא תנייא

וירא בלק בן צפור את כל אשר עשה ישראל לאמרי. הדקדוקי' רבו למה יחסו בלק בן צפור וכי לא היה די באומרו בלק ועוד מה דכתיב את. כל. אשר. שלשה תיבות משונים כל א' וא' מחבירו כמו שיתבאר ועוד כמה דקדוקי' ואין להאריך והענין הוא כי ג"פ הוכה אמורי מבני ישראל הא' מה שהוכה לפניהם במדבר שלקחו מהם ארץ סיחון ועוג והשני מה שכבשו א"י שהיא ארץ שבעת עממים והשלישית יהיה לעתיד לבוא כמו שהועדנו ע"י נביאי האמת כמה פעמים זהו רומז בג' תיבות אילו א"ת כ"ל אש"ר:

א"ת. הוא בכל מקום כמו טפל לדבר אחר וזהו מה שראה שהיכה ארץ סיחון ועוג שנקראו אמורי שהם רק טפלים לארץ ישראל שבעת עממים. כ"ל. הוא מה שיכו בני ישראל כל השבעה אומות. אש"ר. הוא מורה על שיכו ישראל את האמורי לעתיד לבוא ואשר הוא לשון לע"ל כמ"ש ואשרו אתכם כל הגוים כו'. וכל הג' אלו ראה בלק בן צפור ע"י ג' ראיות כי ידוע כי ג' מיני ראיות יש הא' הוא ראיה חושיית שכל האנשים רואים. וראיה השניה רוח הקודש ולכן תמצא שבכל ספר קהלת אמר שהע"ה וראיתי אני את כל המעשים וכל ספר קהלת מלא מלשון ראיה שהוא היה רואה הכל ברה"ק. ועוד יש ראיה והוא ראיה נבואיית שהאד' רואה בנבואה והיא למעל' מרה"ק כמו שמצינו בנביאים כמה פעמים לשוו ראיה כי לנביא היום יקרא לפנים הראה (שמואל א' ט' ט') אי זה בית הרואה (שם י"ח) וכל ג' אלו היה בבלק בן צפור ובג' אלו ראה בלק. בראיה חושיית ראה מה שעשו עכשיו לסיחון ולעיג וזהו בלק סתם ובראיה השניה שהיא רה"ק ראה מה שיעשו לז' אומות וזהו בן שהוא רה"ק שהיא כמו בן וטפילה לנבואה כמו בן לאב. ובראיה השלישית שהיא נבואה ראה מה שיעשו לע"ל וזהו צפור שנבואתו היה ע"י צפור כמוזכר בזוהר ונבואת בלעם ע"י אתנו ולכך קוראו הכתוב בלעם בן בעור שתרגום

בהמה בעירא וידוע כי יש ארציים ואויריים ובלק היתה נבואתו מאויר שהוא הצפור וזהו וירא בלק בן צפור ג' ראיות ראה מה שיעשו ישראל בג' זמנים כמ"ש:

עשה ישראל לאמרי. ידוע כי בכל דבר הנעשה צריך להיות פועל ונפעל ואעפ"כ אם ה' לא יבנה כו' כי אם אין הקב"ה עוזר במעשה ההוא אין בה כלום ואינה נעשית וכמ"ש אם ה' לא יבנה כו' שוא עמלו בוניו. הם הפועלים. בו. הוא הנפעל שהוא הבית ואעפ"כ אם ה' לא יבנה הכל שוא וכן אמרו ג' שותפין באדם אביו ואמו והקב"ה. וכשהקב"ה נוטל חלקו חלקם מונח לפניהם וכן מצינו באדוניה בן חגית שאמ' אל בת שבע הלא ידעת כי לי היתה המלוכה הוא הנפעל מחמת שאני גדול בשנים משלמה ועלי שמו כל ישראל פניהם להמליך אותי הוא הפועלי' שכולם רצו להמליך אותי ואך על פי כן ותסוב המלוכה לשלמה כי מה' היתה לו נמצא שכל דבר לא יעשה בפועל ונפעל אם לא יעזור השם על זה:

עשה מה שינצחו לעתיד לבוא וכמו שכתוב למעני למעני אעשה. ואע"פ שלא עשה עדיין כתיב בו לשון עשה שהוא לשון עבר כי דבר הנכתב בפנקסו של הקב"ה אף שלא נעשה הוא כאילו כבר נעשה כמו שמצינו כתוב ואשים את הריו שממה והלא המה יושבים שלוים ושקטים וכתיב ואשים שפירושו לשון עבר דמשמע שכבר עשה. אלא הענין הוא כיון שנגזר אצל הש"י כך כאילו כבר נעשה ולכן תמצא בכמה מקומות אשר נתתי לבני ישראל אף שלא נתן עדיין כאילו נתן כבר:

ישראל. זו נצוח שבעה אומות שהיה בזכות האבות וזהו ישראל. ישראל סבא. כי כל האבות נכללין ביעקב אבינו ע"ה שנקרא ישראל כי נצוח ז' אומות הי' ע"י זכות אבות דכתיב בפ' עקב אל תאמר בלבבך בצדקתי הביאני ה' לרשת כו' ולמען הקים את הדבר אשר נשבע ה' לאבתיך נמצא שכיבוש ז' אומות הי' ע"י רשעת הגוים ובזכות אבותם:

לאמרי. עוד ראה כי מה שנצחו סיחון ועוג הוא רק ברשעת הגוים שהן האמוריים ולא הי' שיתוף דבר אחר רק מה שהאמוריים היו רשעים וזהו לאמרי בלבד בשביל שהוא אמורי לכך נצחום ישראל:

ומה שהזכיר אצל נצוח ז' אומות ישראל ולא הזכיר א' משאר האבות ידוע כי יציאת מצרים הי' בזכות אברהם והליכת המדבר ע"י זכות יצחק. כיבוש א"י ע"י יעקב. ולכן נקראת ארץ ישראל על שם ישראל סבא:

ג' עלמין ביי"ע וכל א' כלולה מג'. מלמטה למעלה. והארץ. היא עשירית. ג' עלמין הם בסוד ח"ק ט"ר י"ש כמ"ש מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב נצור לשונך מרע כו' סור מרע כו' בקש שלום כו':

בלק בן צפור. עלמא תתאה מלמטה למעלה:
את כל אשר. עלמא עילאה וכולהו מלמטה למעלה:
את. את השמים כו'. כל. כל הנחלים הולכים אל הים. אשר. אשר הוצאתיך. אשר קדשנו:
עשה ישראל לאמרי. עלמא אמצעי מלמעלה למטה כי בנוקבא מלמטה למעלה בסוד תשר"ק ודכורא מלמעלה למטה בסוד א"ב וסמיך ליה עלמא תתאה כי לעולם עלמא תתאה סמיך לעלמא עילאה כמו שנאמר אז תתענג על ה' והרכבתיך על במתי ארץ והאכלתיך נחלת יעקב אביך:
את כל אשר עשה ישראל לאמרי. הוא הג' ראיות וגם כן ראה כל התשעה שנכללים בג'. עשירית לית לה מגרמא כלום וכן כאן ראייה בלא שום דבר אינו כלל אבל היא כלולה מג'. את כל אשר. ידוע כי י"ס נחלקים על (א' ו' ג') ובחינה התחתונה כוללת כל מה שלמעלה וזהו את:
דרגא תתאה. כל. הוא כולל כל הו"ק. אשר. הוא עלמא עילאה אשר קדשנו אשר הוצאתיך.

מהדורא תליתאה

וירא בלק כו' בן צפור. הענין הוא כי התחלקו' הכל הם על ג' ענינים עולם זמן נפש וכל א' מהם נחלק ג"כ לג' והרביעית היא העשירית שכוללת הכל וז"ש כאן כל העשרה. בלק בן צפור. הוא ג' של נפש. את כל אשר. הוא ג' של עולם מתתא לעילא. עשה ישראל לאמרי. הוא ג' דזמן. ותיבת וירא היא העשירית הכוללת הכל. וירא ויגר. שני פסוקים אלו הוא שמא שלים. ופסוק השלישי ויאמר הוא כולל שניהם כמ"ש אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים קרא אני אלהם יעמדו יחדו (ישעיה מ"ח י"ג) קורא בקריאה וכן כתיב בכל מעשה בראשית יהי אור ויהי אור ויקרא:

מהדורא רביעאה

וירא בלק בן צפור. אמר ד' לשונות וירא. ויגר. ויקץ. ויאמר. ג' במחשבה וא' בדבור כי המחשבה הוא בג' דברים בחכמה ותבונה ודעת ודבור היא הרביעית הכוללת אותם. שפתים ולשון הלשון בחכמה כמ"ש בר"מ פ' ויקר' שפתים דעת ותבונ' כמ"ש שם וכמ"ש כי ה' יתן חכמה. מפיו דעת ותבונה. וירא בחכמה כל ראיה בחכמה כמ"ש ולבי ראה הרבה חכמה וכ"ה בזוהר וירא בלק בחלק דחוכמתא. ויגר בבינה כמ"ש הקשיח בניה ללא לה לריק יגיעה בלי פחד:
כי השה אלוה חכמה ולא חלק לה בבינה. ויקץ בדעת כמ"ש רז"ל מי שדעתו קצה. ויאמר היא הרביעית וראיה הוא בימינא וכמ"ש בתיקוני' ת"ע ופחד הוא בשמאלא כידוע לכן

אמר מאד כמ״ש גדלת מאד טוב מאד וכמ״ש בסבא. והן בד' דרגין שכולל הכל. וכן אמר כאן ד' שמות. ישראל. העם. בני ישראל. הקהל. ישראל הם במחשבה. העם בבינה והוא קרית מלך רב לפיכך נאמר כי רב הוא. השלישית בני ישראל הוא דעת כמ״ש מה שמו ומה שם בנו כי תדע אצל בנו כתיב כי תדע וכן כתיב כאן ישראל ובני ישראל. הקהל היא הרביעית בד' זמנים ישראל. כשהוציאם ממצרים שנקראו שמם ישראל וכמ״ש וזכרתי להם ברית ראשונים. העם. לעתיד לבוא וכמ״ש הן עם לבדד ישכן שישארו עם לבד ואין צריך שם אחר. והם ראשית ואחרית וכמ״ש אתה החלות להראות. ואמר מאן איהו סיומא מלכא משיחא שהן שני דרגין האלו. בני ישראל בימי דוד כמ״ש. הקהל. אלו הגרים. והן כנגד ד' דרגין שבישראל כהנים לוים ישראלים גרים וכנגד ד'. אנשים חכמים ונבונים וידועים. ואנשים הוא נגד שרים ומלכים וכמ״ש (יומא ל״ט ע״א) אישי כה״ג וכמ״ש הלא איש אתה והן נגד גרים גירי הצדק שהם במלכות וכמ״ש וישם כסא לאם המלך (מ״א ב' י״ט) אמרו רז״ל (ב״ב צ״א ע״ב) זו רות שהיא אמה של מלכות:

מהדורא שתיתאה

וירא בלק כבר כתבתי שהוא ברזא דחכמה. והוא סוד שם החכמה והדעת שבו בשם ס״ג. והיו״ד נעלמת שהוא ראשית הכל וז״ש בזוהר פ' בראשית נטל י' מאויר נשאר אור. ועיקר וירא הוא על הדעת שבו כמ״ש בפ' חקת ונשקפה על פני הישימן וחכמה ג״כ נקרא אוירא. אוירא דאתפס ואוירא דלא אתפס. כי רב הוא. הוא סוד ג' ראשונות בשם ס״ג. מלך למואב בעת ההוא. למואב הוא המדינה. מלך. הוא הנפש. בעת ההוא. הוא הזמן. פתורה אשר על הנהר ארץ בני עמו. ג' מקומות. כמו שבקדושה יש ג' מקומות שהמזונות יוצאין משם לעולם. א' מן א״י שנ' הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות (איוב ה' יו״ד) וא' מן השולחן שבהיכל שעליו היה לחם הפנים וא' מק״ק שנ' ועל הנחל יעלה על שפתו וגו' (יחזקאל מ״ז י״ב) אמר בלעם ג' בטומאה. נגד הארץ אמר ארץ בני עמו. ונגד השולחן אמר פתורה ונגד הנחל אמר על הנהר:

פסוק ג

וירא ויגר. סוד ראשית ואחרית ואלה הג' וירא ויגר ויקץ. הם במחשבה חב״ד ולכן כתיב באלו הב' האחרוני' מפני העם מפני בני ישראל כי הה בסוד שני הפנים וחכמתם בסוד המצח סתימא מאד כמ״ש ונעלמה מעיני כל חי וז' תחתונות הם בסוד ז' נקבים שהם נגלה וכמ״ש בגמ' הני ג' ה' ז' כנגד מי ח״א נגד ברכת כהנים וח״א נגד שלשה שומרי הסף חמשה מרואי פני המלך ושבעה רואי פני המלך והן הכל אחד ג' שומרי הסף הם נגד ג' תיבות יברכך ה' וישמרך שבפסוק זה כתיב ג״כ לשון שמירה ומ״ד נגד חמשה

מרואי פני המלך הוא פסוק יאר ה' פניו אליך ויחנך הוא ג"כ חמשה תיבות וכתיב בו פנים ומ"ד ז' רואי פני המלך הוא נגד פסוק הג' שהוא ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום הוא ז' תיבות וג"כ כתיב בו פנים והם ב' הפנים שכתבנו למעלה והענין הוא כי בין מרואי פני המלך או רואי פני המלך הוא חדא שיש שבעה רואי פני המלך וחמשה מהם מרואי פני המלך הם נכנסים לפנים מהפרגוד והם חמשה של הדעת שמתפשטים בתוך ז"ת:

כי רב הוא. כמ"ש והיטבך והרבך מאבתיך. ורבו כמו רבו. והות לטור רב ומלאת כל ארעא וז"ש מאד כמ"ש ואחריתך ישגה מאוד:

כי רב הוא. הוא ברכה קדושה יחוד ד' זיווגים:

מהדורא תניינא

ויגר מואב מפני העם מאד. ויקץ מואב מפני בני ישראל. עתה ילחכו הקהל הדקדוקי' רבו במה שקורא לישראל בג' מיני שמות בתחילה העם ואחר כך בני ישראל ולבסוף הקהל. ועוד כמה דקדוקים. והענין הוא כי כבר כתבנו למעלה כי ראה בלק שג' פעמים ינצחו בני ישראל אותם. א' מה שראה עתה דהיינו ארץ סיחון ועוג והשניה ארץ ז' אומות והג' לע"ל והם נרמזים במלות את. כל. אשר. דהיינו כסדרן ואחר כך במלות עשה. ישראל. לאמרי. הסדר הוא למפרע דהיינו תחילה מרמז לע"ל כמ"ש לעיל וגם בפסוק הזה נרמזין כל הג' למפרע. ויגר מואב מפני העם. זהו לע"ל וזהו תיבת העם כמ"ש הן עם לבדד ישכן שלא יהיו אלא הם לבדד ולמה ירא אותם כי רב הוא פי' שהם הרבה מאוד והענין הוא כך כי לע"ל בתחיית המתים יקומו כל מתי ישראל אבל מא"ה לא יקומו ולכך יהיו בני ישראל הרבה מן האומות ועוד כמ"ש והטיבך והרבך מאבתיך כו' ואף שעתה הם מעט כמ"ש כי אתם המעט מכל העמים וזהו ויגר שהיה ירא מהם מואב לפי שבכל הג' פעמים הם נלחמים בהם תחילה דהיינו במלחמה של עכשיו ואף שלא היו לוחמים עמם אבל כל סביבותם היו שוללים והורגים. והשניה בימי דוד וימדד אותם שני חבלים להמית והחבל הנשאר היו לו לעבדים ועוד כתיב מואב סיר רחצי פי' הכלי שעליו רוחצין ושופכין המים וכל כך ביזה אותו והג' לע"ל דכתיב ונדוש מואב תחתיו כהדוש מתבן במו מדמנה וכמ"ש ומחץ את פאתי מואב דקאי ג"כ לע"ל וזהו כי רב הוא שיהיו הרבה מאוד. ויקץ מואב מפני בני ישראל. זהו מלחמת דוד שקצו בחייהם בימיו כי שני חלקו' המית אותם וחלק השלישי אמר עליו סיר רחצי והיו לו לעבדים ונמאסו מאוד בעיני עצמם וזהו מפני בני ישראל לפי שהדור שהיה בימיו של בלק היו נקראים ישראל והדורו' הבאים לאחריו בימי דוד נקראו בני ישראל. עתה ילחכו הקהל. הוא מלחמה של עכשיו ואמר הקהל לפי שהגרים והערב רב הנתוספי' על ישראל הם

הנקראים קהלת יעקב. לפי שהם נקהלים עליהם וכמ"ש הקהל חקה אחת כי וודאי לא יצאו מן הענן לבוז בז סביבותם אלא הערב רב שעמדו חוץ לענן הם בזזו ולקחו את כל סביבותם כי וודאי במואב עצמו לא היו רשאים ללחום עמו כמה שכתוב אל תצר את מואב וגו' אלא ילחכו סביבותיהם כלחוך השור שאין בו ברכה.

מהדורא שתיתאה

ותט האתון מן הדרך ותלך בשדה. זה סוד שלש עולמות עליון תחתון ואמצעי שהיה גדור בכולן שהוא סוד ב' דבראשית ומ"ם סיומא דבראשית. וכאן סתם כל הדרכים בסוד מ"ב בתחילה בדרך. ואח"כ גדר מזה ומזה ואח"כ ותרבץ תחת בלעם:

פסוק ד

אל זקני מדין. כי עד עתה לא היה שום רע למדין בג' האלו וירא ויגר ויקץ אבל בזו עתה ילחכו הקהל היה נוגע גם למדין:

כלחך השור. ג' ענינים הא' הוא כפשוטו והב' הוא שור של גהינם והג' הוא רמז למשיח בן יוסף שנקרא שור והם נגד הג' ראיות שכתבנו למעלה וירא כו' ולכך חזר וכתב כאן ובלק בן צפור:

מהדורא תניינא

ובלק בן צפור. ידוע כי יש ג' דברים עולם שנה נפש. וישראל נצחום למואב בכל ג' דברים הללו האחד מה שנצחום עתה הוא שנה כמו דבר הנתחדש בשנה זו ומה שנצחם דוד הוא נפש כי לא לקח את ארצם כלל רק הנפשות הרג וניצוח שיהיה לע"ל הוא עולם שיקחו את ארצם כמ"ש אדום ומואב משמעתם ובני עמון משלוח ידם וג' אילו הם קיני קנזי קדמני שינתנו לע"ל לישראל. וזהו ובלק בן צפור מלך למואב. למואב כולל שני דברי' א' עולם והשני נפש לפי שבתיבת למואב נכלל האנשי' שבמואב הארץ מואב וזהו עולם נפש. בעת ההוא הוא שנה. בפסוק ראשון יש עשרה תיבות ובשני י"ג הרי כ"ג ואח"כ בפסוק השלישי כולל כל הכ"ג תיבות ואח"כ בשני פסוקים כל א' כ"ח תיבות היינו בפסוק וישלח מלאכי' ובפסוק ועתה לכה כו' כנגד כ"ח מיני קסמים שהיה לבלעם

מהדורא רביעאה

ויאמר מואב אל זקני מדין. אמרו בזוהר אמרו עולימיא לסביא ופי' כוונת הזוהר שמתרץ קושיית הגמרא שאמרו (ב"ק ל"ח ע"א) ומה מדין שלא באו אלא לעזור את מואב אמר הקב"ה צרור את המדינים וגו' מואבים עצמן לא כ"ש אמר ליה הקב"ה לא כשעלתה על דעתך עלתה על דעתי שתי פרידות טובות יש לי להוציא מהם כו' והקשה הזוהר הלא גם ממדין יצאו כמה פרידות טובות והם יתרו וכל בני הרכבים וצפורה אשת משה

ולמה לא ניצולו המדינים ותירץ ע"פ משל כי התאנה אע"פ שיש עליה גם כמה קוצים. שומרים אותה בשביל התאנה וכשמלקטים התאנים אזי יעזבו האילן עם הקוצים והוא ממש נידון זה כי המדינים כבר יצאו מהם הטובים ולכך אמר צרור אותם שמעתה ולהלן לא יצאו מהם טובים משא"כ מואב ועמון שעדיין יש לו להוציא מהם ולכך ניצולו הם בשבילם וזה רמז הפסוק ויאמר מואב אל זקני מדין במואב לא כתיב זקני שעדיין יש להוציא מהם והם עדיין כנערים משא"כ במדין שיצאו מהם כבר והם כזקנים וזהו כוונת הזוהר אמרו עולימיא הם המואבים וקורא אותם עולימיא. לסביא הם המדינים וקורא אותם סביא לרמז כמ"ש:

כלחך השור את ירק השדה השור פי' בר"מ זה רמז על משיח בן יוסף שיכלה האומות שנקראו ירק השדה וכמ"ש בכור שורו הדר לו וכמ"ש פ' וישלח ויהי לי שור וחמור. ועוד פי' בזוהר השור דקאי על הממונה של גיהנם שחוטף נשמתהון של הרשעים לגיהנם [וזה ידע מחמת שכל כישופים דבלק היו מענין זה] ומה שכתב בר"מ דקאי על משיח בן יוסף. אמרו האיך ידע זה אלא ניבא ולא ידע מה ניבא ושני הפירושים רמוזים בפסוק וכמו שאמרו בר"מ אמר בנבואה ולא ידע כו' וכמ"ש בזוהר והכי אצטריך ליה למנדע כל ארחוי דההוא שור ואי לא ידע לא יכיל למעבד חרשוי וקסמוי:

את ירק השדה. ידוע שכל נשמתין באים משם שד"י ש' ג' טפין דאבהן ע"י י' לד' דנציב להון יוסף בארעא שהן שני המרכבות ג' וד' ובה נגמרו ואלו שאין באין ונגמרו בה נקראו קרי וזהו ירק השדה לכן נאמר להנחיל אהבי יש ואוצרותיה' אמלא. שהד' לית לה מגרמא כלום יראת ה' היא אוצרו להתמלאות ומכולם נעשית סיהרא מלאה:

ובלק בן צפור מלך למואב בעת ההוא. כבר כתבתי שהם כנגד ג' דברי' שאמור למעל' עולם שנה נפש. בלק בן צפור הוא הנפש:

מלך למואב. הוא המדינה ולכך נאמר למואב השייך למואב. בעת ההוא. הוא הזמן. וכתבה התורה ג' אלו להורו' כי שלשה אלו היו מקור כל הכישופים בלק היה ראש לכל המכשפים ומואב היא מדינה שבה היה מקור כל הכישוף ולכך נאמר ויאכל העם מזבחי אלהיהן ויצמד ישראל תיכף כשאכלו עשו להם כישוף. בעת ההיא. שזמן ההוא היה זמן ועת לשליטת הכישוף ומקור כל הכישופי' נגד התחלת הקדושה. והם נגד ג' דברים האלו שהם עש"ן ורביעית הוא השם. כמ"ש והלכת אל המקום כו'. לשכן כו' ובאת כו' אשר יהיה בימים ההם כו'. וזהו את כל אשר עשה ישראל לאמרי כי הוא ע"פ השם כי כל מעשיהם במדבר היה ע"פ ה' וכמ"ש החל רש והתגר בו

פסוק ה

פתורה אשר על הנהר. הענין הוא כי משלשה דברים בא השפע לעולם תחילה ונהר יצא מעדן ומשם בא השפע לשולחן ומשם לא"י ומשם לשאר הארצות וכנגד אילו הג' אמר הוא ג' ענינים שלו פתורה אשר על הנהר ארץ בני עמו:

מהדורא תניינא

וישלח מלאכים אל בלעם בן בעור. ג"כ ג' מדרגות בלעם הוא החושיי. בן הוא רה"ק. בעור הוא מדרגה דנבואה וכמ"ש למעלה גבי בלק אלא דבלק היה מצפור שהוא מאויר ובלעם מבהמה שתרגום בהמה בעירא והוא ארציי ובלק היה גדול במדרגתו מבלעם אלא דבלעם היה יודע לכוון השעה:

פתורה אשר על הנהר ארץ בני עמו. פתורה הוא שם העיר אשר דר שם בלעם. אשר על הנהר. הוא שם המקום שהעיר עומדת סמוך לו והוא הנהר הידוע שהוא פרת וכמ"ש ושם הנהר הרביעי הוא פרת וטעם למה לפרת קורין נהר סתם וגם קשה מלת הוא דכתיב והנהר הרביעי הוא פרת ולא אמר הוא גיחון הוא חדקל והענין הוא שהנהר היוצא מעדן הוא בעצמו הנקר' פרת אלא שממנו יוצאין ג' ראשי נהרות אחרו' דהיינו פישון גיחון חדקל. ופרת בעצמו הולך לו להלן ולכך אמר שם האחד פישון כו' ושם הנהר הרביעי הוא פרת הוא הנהר בעצמו היוצא מעדן וזהו שאמרו בגמ' כל הנהרות אמבטיאה שלהם פרת ועוד אמרו הנודר מפרת אסור בכל הנהרות (והוא גמרא מפורשת בבכורות דף נ"ה ע"א וב') לפי שהוא נכלל בתוך כל הנהרות וכמו שכתבתי למעלה:

ארץ בני עמו. סימן האומה כי מארם היה בלעם:

פתורה. הוא תרגום של שולחן כי נבואתו היתה הכל ממקום הקדושה וזה כי היה לו שולחן עם קסמיו והוא להשפיע עליו משולחן שבמקדש:

אשר על הנהר. הוא נגד הנהר ונהר יצא מעדן:

ארץ בני עמו. מדינת ארץ כשפים שנאמ' כי מלאו מקדם (ישעיהו ב':ו' וי"ו):

לקרא לו לאמר. ג' דברים קריאה אמירה דבור וידוע כי הדבור הוא המיוחד כשמדבר אחד אל חבירו פנים בפנים משא"כ קריאה ואמירה שאינו אלא מצווה לאחר שיאמרו לו הדבר וכאן היה כולם. לקרא. זהו קריאה. לאמר הנה עם יצא ממצרים. הוא אמירה דהיינו אמירת השלוחים. לו. הוא דיבור שידבר לו פנים בפנים:

עם יצא ממצרים. הנה כסה את עין הארץ. ג' דברים כנגד ג' מקומות שהיו שם בני ישראל א' במצרים. והשני ביציאתם שהיו במדבר. והשלישית בא"י והן נגד ג' אבות כדלעיל ולכך אמר כאן ג' דברים הנה עם. שאינו חשוב כלל וכמ"ש בן ישי ולפי שלא

היה מחשיבו לא רצה לקראו בשמו המיוחד לו וכן כתיב בני איש כו' וזהו עם שאינו חשוב כלל:

יצא ממצרים. שמעצמם יצאו שלא ברשות כלל:

הנה כסה את עין הארץ. פי' עין השמש. מעורבבין ובלא סדר כלל וכענין שנא' בארבה ויכס את עין כל הארץ וכתיב מלך אין לארבה וזהו הג' מקומות. עם. הוא במצרים. יצא ממצרים. הוא יציאתם והליכתם במדבר. הנה כסה את עין הארץ. הוא ביאת א"י ולפי שכבר כבשו סיחון ועוג שהיו שומרין לא"י לכך אמר שחפו את עין הארץ שכבר כבשום. וכנגד ג"ד אלו אמר ג"ד

מהדורא תליתאה

וישלח מלאכי' כי' כתוב בזוהר מלאכים ממש מלאכי' קדישין שמהתהון דילהון לאשלמא חרשייהו והענין הוא כי יש חילוק בין מלאכים למלאך כמ"ש ברעי' מהימנא פ' נשא בפ' ברכת כהנים כי ג' זווגים לעילא ג' ברכות ג' קדושות וא' לתתא יחוד. וזה הוא החילוק בין מלאכים למלאך בלשון יחיד פתורה אשר על הנהר ארץ בני עמו. ג' שמות לג' מקומותיו פתורה הוא שם העיר. ארץ בני עמו. הוא ארץ ארם שכולה כישופין. אשר על הנהר. הוא שם הנהר וכמ"ש ונהר יצא מעדן והנהר הרביעי הוא פרת. ובג' מקומות אלו נתחזק בכישופיו. ארץ בני עמו. שכל בני עמו נתחזקו בזה הארץ לבד ולכן כתיב מן ארם ינחני בלק כו' וכמ"ש כמה פעמים ארמי אובד אבי כו' לבן הארמי. מפדן ארם. והן ג' דברים שהיו בבית המקדש מזבח בעזרה. שולחן בהיכל. ארון בק"ק. לקרא לו לאמר. ידוע הוא כי כל ענין נשלם בשלשה דברים קריאה דיבור אמירה ולכן במתן תורה כתיב אלו הג'. ויקרא ה' למשה. וידבר אלהים. לאמר. וכן באהל מועד כתיב ויקרא אל משה כו'. וידבר אליו לאמר ולמדו בת"כ שלכל הדברות היה קריאה מקודם וכנגד אלו עשה בלק ג"כ שלשה לקרא הוא קריאה. לאמר. הוא אמירה. לו. הוא דיבור המיוחד לו בלבדו ואע"פ שאין כתיב כאן מה היה הדבור המיוחד אליו כתיב לקמן וידברו אליו דברי בלק מייחד הדיבור אליו בלבד:

הנה עם כו'. הנה כסה. והוא כו'. ידוע כי העולם נחלק לג'. שמים. וארץ. ואחד הוא כלול משניהם והוא אדם וכמ"ש וייצר ה' אלהים וגו' ויפח באפיו נשמת חיים ולכך אלו הג' הן ד' כי השלישי יש בו משניהם ולכך כתיב ג"כ אם לא בריתי וגו' חקות שמים ארץ לא שמתי (ירמי' ל"ג כ"ה) כי ידוע שהתורה הוא ג"כ נחלקת לב' ענייינים הא' הוא ורוחניי והוא לימוד התורה והא' הוא קיום מצותיה שהם אינם אלא בארץ ולכך כשרצו המלאכים שיתן הקב"ה להם התורה רצו שיתן להם הרוחניי והשיב להם משה רע"ה

תורה מה כתיב בה כו' שהם קיום המצות שאינם אלא בארץ. וכנגד ג' אלו שלח בלק לבלעם הנה עם. הוא האדם. הנה כסה את עין הארץ. הוא הארץ והוא לשון נסתר הם שמים הנסתרים:

ישב ממלי. להכריתני וכמ"ש כי אמילם:

עם יצא ממצרי'. הם ב"ד. עם. הוא כשהיו במצרי'. יצא ממצרי'. הוא דרגא דמדבר כשיצאו ממצרים. ושלח לו עוד ב' דרגין הנה כסה את עין הארץ הוא דרגא דא"י. והוא ישב ממלי. הוא לע"ל שההתחלה יהיה בנפילת מואב וכמ"ש ומחץ פאתי מואב כו' ואח"כ וקם שבט מישראל וזהו ממלי שיותחל הנפילה ממני ובקש שיקללם כנגד ד' דברים אלו לכה נא ארה לי את העם. כנגד עם יצא. עצום הוא. נגד והוא ישב ממלי. אולי אוכל נכה בו. הוא עכשיו זמן המדבר. ואגרשנו מן הארץ. הוא דרגא דא"י וכנגד כסה את עין הארץ. ובסוף ברכם בד' ברכו' כל ברכ' כנגד קלל' שני דרגין העליוני' בקש בלק מבלעם שהוא יקלל אותם ולכך כתיב ארה לי את העם. כי עצום הוא ממני. כי בלעם הי' גדול מבלק שבלק היה צריך לו ואח"כ אמר ב' דרגין תתאין אולי אוכל נכה בו. ואגרשנו מן הארץ. תלה זה בעצמו אבל ב' דברים העליונים בקש מבלעם שהוא יתחיל לעשותם: **הנה עם יצא הנה כסה והוא ישב כו**'. הענין הוא ג' לשונות אלו כי ישראל נחלקים לששים וכמ"ש הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה הנה גי' ס' וכן בכמה מקומות נחלקים ישראל לששים ואעפ"כ באו בחשבון שבעים. והשבעים הם לעולם נחשבים לשבעים ושנים. וששים נחשבים לס"ה ולס"ו וזהו שכתוב כאן ב"פ הנה ופעם א' והוא ותיבת הוא משלמת להנה הוא ע"ב ואות ו' מן והוא משלמת להנה הב' הוא ס"ו והענין הוא ששים נחשבין לשבעי' מצינו במשפחות ישראל וכמ"ש כי אתם המעט דרשו רז"ל ה' מעט משבעים שאינם אלא ס"ה משפחות ונפרש זה כי ידוע שישראל נמנו שלשה פעמים א' בירידתם למצרים בפ' ויגש. ב' כשהוקם המשכן בפ' במדבר. ופעם הג' בפ' פינחס ותחילה נעיין בכתובים בפ' ויגש תמצאם שהם עולים למנין שבעים כשתחשוב ג"כ השבטים עצמם בכללם והכלל הוא כי בני הגבירות היו כפל כמו בני האמהות כל גבירה שני פעמים כמו שפחתה וזה החשבון בני ראובן ד'. חנוך פלוא חצרן כרמי. בני שמעון ששה. ימואל ימין אהד יכין צחר שאול:

בני לוי ג'. גרשון קהת מררי:

בני יהודה ה'. שלה פרץ זרח חצרן חמול:

בני ישכר ד'. תולע פוה יוב שמרן:

בני זבלון ג'. סרד אלון יחלאל:

וששה שבטים עצמן ודינה אחותם הרי ל״ב והא דכתיב ל״ג אמרו רז״ל שיוכבד השלימה ובזוה' תירץ שיעקב בעצמו השלים למנין ל״ג:
בני זלפה שפחתה חצי ממנה והוא י״ו. בני גד ז'. צפיון חגי שוני אצבן ערי ארודי אראלי:
בני אשר ז'. ימנה ישוה ישוי בריעה שרח חבר מלכיאל:
ושני שבטים עצמן הרי י״ו. ובין כולם מ״ט משפחות כנגד מ״ט פנים לתורה כי יש מ״ט פנים וע' פנים כי שבעים אומות הם כל א' לשון אחר כי הם נפרדים ונפזרי' ובישראל יש ע' משפחות והם כולם לשון אחד כי הם בסוד היחוד אלא שכנגדן יש להם ע' פני' לתורה:
בני רחל י״ד. בני יוסף ב' מנשה אפרים:
בני בנימן י'. בלע בכר אשבל גרא נעמן אחי ראש מפים חפים ארד ועם השבטים עצמן הרי י״ד:
בני בלהה חציין ז' בני דן א'. חשים. בני נפתלי ד'. יחצאל גוני יצר שלם ועם השבטים הרי ז' סך הכל ע' ועכשיו נחשוב החשבון של השבטים בפ' פינחס ותמצאם חסרים ה'. שלשה מבנימין וסימן גב״ר גרא בכר ראש ואע״פ שגם נעמן וארד חסר. זה השלימו בני בלע ארד ונעמן ודלא כיש אומרים שגם בפ' ויגש נחשבים נעמן וארד שהיו בני בלע זה אינו דא״כ היו כתובים ג״כ כסדר שכתובין בפ' ויגש נעמן קודם לארד אלא מוכח שהנחשבין כאן הם בני בלע ולפי שנחסרו מבני בנימין ג״כ נעמן וארד. הוצרכו להשלימם בבני בלע ומ״מ ג' חסרים גרא בכר ראש. ושתים נתחלפו בפ' ויגש כתיב אחי וכאן אחירם. שם מפים וכאן שפופם וכל אלו השינויי' דרשו רז״ל שיש להם טעם והחסרים שנחסרו נפלו במלחמה שנלחמו כשחזרו מהר ההר כידוע. אלא דקשה הא חסר עוד י״ז. י״ב שבטים שנחשבו בפ' ויגש ושלשה נקבות דינה שרח יוכבד (ואף שנכתב כאן ושם בת אשר שרח הנה פ' ויגש נמנה בתוך השבטים דכתיב ושרח אחתם אבל כאן הוא רומז שלא היתה בת אשר כלל רק בת אשתו. וכגי' הרמב״ן בתרגום ושום בת אתת אשר). ומשמעון חסר א' דהיינו אהד ובאשר חסר א' דהיינו ישוה נמצאו חסרים חמשה ואף שגם עוד שאר משפחות אינם כתובים כאן כמו שכתוב בפ' ויגש זה אין קפידא כי השמות נתחלפו במקצת ודרשום רז״ל בבני ראובן לא נתחלף כלל. בבני שמעון נתחלף. בפ' ויגש כתיב ימואל וכאן כתיב נמואל. ואהד חסר לגמרי. בפ' ויגש כתיב צחר ובפ' פינחס כתיב זרח. בבני גד בפ' ויגש כתיב צפיון וכאן כתיב צפן. בפ' ויגש כתיב אצבן וכאן כתיב אזני. בבני ישכר כתיב שם יוב וכאן כתיב ישוב:
ועוד שנים מנשה ואפרים שהרי שם לא נחשבו למשפחות וזה נשלם כאן בני מנשה ח'. מכיר גלעד איעזר חלק אשריאל שכם שמידע חפר. בני אפרים ד'. שותלח בכר תחן ערן

הרי י״ב וזה הברכה ברכם יעקב שיהיו מנשה ואפרים שקולים ככל ישראל שאף הם י״ב משפחות נגד י״ב שבטים נשארו חסרים חמשה ג' נשים ומנשה ואפרי' והן נשלמו בחמשה משפחות לוי שחישב כאן יתר על החשבון שבפ' ויגש והן לבני חברני מחלי מושי קרחי. חמשה אלו השלימו חמשה החסרי' מחשבון פ' ויגש וא״ת לפ״ז הן ע״ג כי בחשבון פ' במדבר אין חושב גרשון קהת מררי בכלל משפחות וכאן חושב כולם למשפחות משפחת הגרשני כו' ותירץ דבפ' במדבר חושב בני לוי שמונה משפחות וכאן נחסרו שלשה דהיינו משפחת השמעי ומשפחת העזיאלי ומשפחת היצהרי ונשלמו בג' אלו שחושב גרשון קהת מררי לג' משפחות והרי בין כולם ס״ה וכמו כן האומות הם ע' ומצינו שנחשבין פעמים לע״ב ופעמים לס' והוא כי מן ע' אומות ששים סובבים לארץ ישראל ועשרה יושבים באי״י כמו שחושב בפ' לך לך לזרעך נתתי את הארץ הזאת כו' חושב שם עשר אומות ועוד שנים הם סיני וצידן סיני יושב על גבול דרום וצידן על גבול צפון והן נכללין בתוך א״י ולעתיד יתוספו אלו הב' אומות על נחלת א״י וסיני הוא יושב בדרום כמ״ש אלה יבאו מארץ סינים כו' וכן כתוב ביחזקאל שיתוסף לדרומה ולצפונה והעשרה אומות שיושבים באי״י הם מפורשים בפ' לך לך לזרעך נתתי כו' קיני קנזי קדמני חתי פרזי רפאי' אמרי כנעני גרגשי יבוסי ואף שבפ' נח חשיב שהיו לכנען י״ב עם כנען עצמו וצידן חת יבוסי אמרי גרגשי חוי ערקי סיני ארודי צמרי חמתי אף על פי כן לא חשבם בפרשה לך לך. לצידן וסיני לפי שהם היו חוץ לארץ ישראל. וארודי צמרי חמתי הם קיני קנזי קדמני. וחוי הוא רפאים וכן אמרו במסכת שבת (דף פ״ה עמוד א') למה נקרא שמם חוי כו' ערקי הוא פרזי אלא שלא לקחוה בני ישראל לקיני קנזי קדמני וזהו מה שלא הורשו באדום עמון ומואב כי הם לקחום מקיני קנזי קדמני ונקרא על שמם ולעתיד יירשום בני ישראל וכמו שכתוב אדום ומואב משלוח ידם כו' ומה שתמצא לפעמים כתיב בפסוק רק חמשה עממים דהיינו בפרשה בא בפרשה קדש. אל ארץ הכנעני והחתי והאמרי והיבוסי לפי שאלו החמשה היו זבת חלב ודבש וכמ״ש בפסוק שם ארץ זבת חלב ודבש ומה שלפעמים כתוב ששה אומות דהיינו בפרשה שופטים בסופו לפי ששם כתוב כי החר' תחרימ' כו' ולכך אינו כתיב שם הגרגשי לפי שהוא פנה מעצמו ולא בא עליו הצווי כי החרם תחרימם ולפעמי' כתיב כל השבעה אומות דהיינו בסוף ואתחנן והיה כי יביאך כו' ששם מדבר מארץ ז' אומות:

נמצא עכ״פ הכלל הוא כי ס' אומות הן יושבים חוץ לא״י ועשרה שהם י״ב בתוך א״י וזהו ששלח לו בלק. הנה. הנה. והוא רמז לו על זה הענין שיש ס' והוא ע״ב ופעמים ס״ו והם ס״ה

מהדורא רביעאה

וישלח מלאכים. הוא החמישית במעשה. מלאכים אמרו כ"ח דרגין קסמין שלח לו. ולכן כאן ג' פסוקים וירא ויגר. (הם תרויהון כ"ג תיבות) ויאמר מואב (הוא ג"כ כ"ג תיבות) וישלח. ועתה. הן כ"ח כ"ח:

ב"פ הראשונים הם ג' אתוון גילופי גלופין דע"ב שהוא בחכמה. ויאמר הוא ג' דס"ג דבינה שנכלל באחד חיך וגרון שהיא מלכות להם. וישלח ועתה. הם ד' של דעת ששם נתגלה דרגא רביעית נו"ק שני שיני"ן ג' וד' נגד ה' אלהים צבאות ומ"ה וב"ן וכן מה טובו אהליך כו':

פתורה כו' ג' אלהים כמ"ש למעלה. ארץ בני עמו. שכולם היו מכשפים כמותו שארץ ארם קרובה לקדושה:

הנה עם יצא ממצרים. ד' דרגין. הנה הנה. ב' דרגין התחתונות. יצא ממצרים. כמ"ש אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך ממצרי' והוא ידוע עלמא עילאה:

מהדורא שתיתאה

הנה עם וגו' הנה כסה וכו' והוא ישב כו'. סוד ע"ב. לפי שיש בתורה ב' פעמים ס'. ששים המה מלכות. ששים גבורים סביב. והם א' דמשה וא' דשלמה כמ"ש בתיקונים תיקון י"ג ותיבת הוא משלים לע"ב. שרשא דאילנא כמ"ש בזוהר פ' בשלח. וזהו סוד אני ה' הוא שמי. והוא גימטריא י"ח כמ"ש הגיא. י"ג וה' וכן והוא י"ב ו' הם ח"י דו"ן דכר ו' נוקבא י"ב והם הכל אחד כי בחינה אחרונה דדכורא הוא כתר דנוקבא כתר ועטרה. והוא סוד מ"ש בזוהר ס"ו וע"ב. ס"ו נפשות שירדו למצרים וע' נפש. וכן ס' וע"ב והן סוד חב"ד. והוא סוד הדעת. הנה. הנה. סוד חו"ב. והוא יושב. הוא סוד י"ב תחומין שבדעת והם י"ב צירופין של יושב. וכמו ששלח בלק אל בלעם הנה עם וכו' ועתה לכה. ובזה הלשון השיב בלעם שלא יוכל לקללם ואמר הנה באתי וגו' עתה היכל וגו'. וכן כאשר חרה אפו של בלק על בלעם אמר והנה ברכת ברך וגו' ועתה ברח לך וגו'. ואדעה מה יסף ה' דבר עמי. כמ"ש מה שמו ומה שם בנו כי תדע:

פסוק ו

כי עצום הוא. הוא ברמ"ח מצות עשה רל"ו וי"ב וכן עולה ג' תיבות כי עצום. הוא. רל"ו וי"ב וכמ"ש בזוהר פ' יתרו דף צ"א ואילין אינון י"ב פקודין עילאין דכלילין בהו רל"ו פקודין אחרנין ולמטה נאמר כי ברוך הוא ר"ע עלמין ולבי ע"ר. ואמר בלק ד' דברים ועתה לכה נא ארה לי. כי עצום הוא ממני. אולי אוכל נכה בו. ואגרשנו מן הארץ. ב' עליוני'. ב' למטה מהם. על הב' עליונים שלא היה יכול בלק להשיג אותם בקש את

בלע' שיעשה אות' ולכך אמר לכה ארה וגו' וב' השניי' הי' גם הוא יכול לעשות' אמר לשון מדבר בעדו אוכל נכה. ואגרשנו. ולפי שהג' הוא מעורב מב' הענינים העליונים והתחתונים לכך אמר נכה בו. לשון רבים על בלעם ועל עצמו:

כי ידעתי את אשר תברך מברך ואשר תאר יואר. כי הדעת הוא הדעת טוב ורע ולכך אמר את וכו' ואשר כו' הנה למעלה אמר ד' דברים הנה עם יצא ממצרים כו' והוא ד' של חכמה וכאן אמר ג"כ ד' דברים ועתה לכה כו' ג' בעם. והד' מן הארץ דייקא והם ד' של בינה שדינין מתערין מינה וכנגד זה אמר ב' של דעת שכולל שניהם תברך מבורך הם ב'. תאר יואר ג"כ ב'. ונבא על העתיד שלבסוף יברך ב' ברכות הא' שיברך את ישראל והב' שיברך את הנדבקים להם וכמ"ש וירא את הקיני. ויקלל ג"כ ב' קללות שיקלל את האומות וג"כ את עמלק:

את אשר תברך מברך ואשר תאר יואר. נתנבא ולא ידע מה ניבא כי הנה ניבא באמרו ז' תיבות אילו על ז' משלים שאמר לו בלעם לבסוף ד' מהם הוא ברכות שבירך לישראל והם נגד ד' תיבות את אשר תברך מברך וב' קללות החמישי וירא את עמלק וששי ברכה לקיני הנדבק בהם וקללה לאשור כו' ושביעי וגם הוא עדי אובד והם נגד ב' תיבות ואשר תאר יואר שרומז בהם הקללות לאומות ולנדבקים בהם וכמ"ש לע"ל וז"ם כי ידעתי כי הדעת מתפשטת בז"ת וכן אמר במשלי ד' דברים אם תקח אמרי ומצותי תצפן אתך ד' של חכמה ד' של תבונה ב' של דעת אז תבין כו' וכן אמר אגור כי בער אנכי הוא בד' דברים של חכמה וד' של בינה מי עלה לשמים כו' וב' של הדעת מה שמו כי תדע כו' לכן אמר בראשונות ולא ובשניות אמר מי ובשלישית אמר מה והם נגד ג' שמות של ג"ר כח"ב שהם למטה בבינה דהשכל:

מהדורא תניינא

ועתה לכה נא ארה לי את העם הזה. דהיינו העם הנבזה. אולי אוכל נכה בו. כנגד מה שעומדי' עכשיו סמוכים אצלנו. ואגרשנו מן הארץ. הוא לגרש אותם מא"י. וכן בלעם אמר כל הג"ד להקב"ה

מהדורא תליתאה

כי ידעתי את אשר תברך מברך. הענין הוא מה שאמר אשר תברך ואשר תאר ועוד מהו וקסמים בידם. לפי שידוע כי בכל המצות צריך להיות דיבור ומעש' ובשניה' נגמר רצון השי"ת וכמ"ש (ברכו' ט"ו ע"א) הרוצה לקבל עליו עול מ"ש שלימה יטול ידיו ויניח תפילין הוא מעשה ויקרא ק"ש הוא דבור וכן התורה הוא דבור ועשיית המצות הוא מעשה וכן זה לעומת זה רצה בלק ואמר לכה נא ארה הוא מעשה ואמר אשר תברך (הוא

הדיבור) ואשר אמר בברכה את ובקללה אמר ואשר לפי שלשון את כתיב גבי ברכה וכמ"ש את הברכה אשר תשמעו ואות ו' נאמר אצל קללה וכמ"ש והקללה אם לא וגו':

מהדורא רביעאה

ועתה. שהעת גורם כמ"ש. העם הזה. שדור המדבר היה ראשים לכל עם ישראל וכמ"ש משל לאחד שרצה לקצץ ענף ענף עד שבא א' ואמר חפור אחר שרשו וחפר ומצא אבן גדולה שמונחת במקום שרשו וכן כתיב כאן כי מראש צרים אראנו וכן אמר כאן ע"י ג' האלו שהן עש"ן שאתה ראש לכל המכשפים והזמן הוא טוב מאוד לעשו' בו כישוף אבל הם ראשית ושורש כל ישראל:

כי עצום הוא. לפי שבלק היה דרגא דקסם ובלע' היה דרגא דנחש ולכך שלח לבלעם שיתחברו יחד ויהיו שני הדברי' קסם ונחש אצלו ביחד כי הו' לבדו לא הי' יכול לעשות לישראל שום דבר כי לישראל הי' שני דברי' תור' ועבודה. הר סיני והר חורב. ולכך אמר בלק אולי אוכל נכה בו אמר אוכל ל"י ונכה לשון רבים ופירושו ע"י שתתחבר אלי ויהיה לי שני דברים קסם ונחש אולי אוכל אני ועמי ע"י שני דברים שלנו להכות בישראל אבל אני לבדי בוודאי לא אוכל שאין לי אלא דבר א':

ואגרשנו מן הארץ. אמרו בזוהר מן הארץ דייקא מארץ עליונה ואמרו בזוהר שלכך נאמר אשר תברך מברך שהוא יברך הארץ העליונה שלא תהא צריכה להם. ואמר גם כאן ד' דרגין. ב' עליונים בניחוש ועתה לכה נא ארה לי את העם הזה. כי עצום. וב' תחתונים בקסם לכן אמר אולי אוכל כו' ואגרשנו כידוע בסוד שני בריתות ברית הלשון כו' שמחברים ד' דרגין בדבור ובמעשה:

ואמר ואשר ו' אשר ה' וא' שהם ה"א וא' פאר תחת אפר שגנוז בה ויהי שירו חמשה ואלף. ואלף משלים ג"כ לכ"ב אי"ה. או"ה והם סוד כ"ג כ"ח כמ"ש והכל בדעת וז"ש כי ידעתי:

פסוק ז

וקסמים בידם. להשלים הקסם במעשה ודבור שהם כלל הכל ולכך כתיב בידם. כף זכות וכף חוב ולשון כו' ונגד תורה ומשנה ומעשה בראשי' ושני לוחות ולכן וילכו זקני מוא' וזקני מדין ויבואו אל בלעם להשלים הג':

מהדורא תליתאה

וקסמים לשון רבים. בידם היינו בכל יד א' מהם בידם של זקני מואב ובידם של זקני מדין היה אצלם קסמים שני מיני קסמים כי הכישוף נקרא בשני לשונות נחש וקסם וכמ"ש כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל ונחש הוא בדבור (כמבואר פתו נפלה מפיו

וכו') וקסם הוא במעשה (כמ"ש ביחזקאל כ"א כ"ו לקסם קסם קלקל בחצים וגו') וזהו וקסמים לשון רבים כמ"ש במסכת יצירה כף זכות וכף חוב ולשון מכריע בינתים:
זקני מואב וזקני וגו' זה בלק ובלעם ועליהם נאמר משיב חכמים אחור (ישעי' מ"ד כ"ה) וטעם זקני' יקח (איוב י"ב כ') אלו ב' מיני זקנים:
וידברו אליו דברי בלק. זה הדבור המיוחד לו בלבדו כמו שכתבתי לעיל:

מהדורא רביעאה

וקסמים בידם. הוליכו לו קסמים להשלים לניחוש שהיה לו ולכך כתיב בידם שהוא המעשה שני ידים כף זכות וכף חוב ולשון חק מכריע בנתים ולכך כתיב ג"כ זקני מואב וזקני מדין וקסמים בידם בשני ידים של הזקנים וזהו וידברו אליו דברי בלק שאמרו לו מה שבקש ממנו לאשלמא:

פסוק ח

לינו פה הלילה. הענין הוא כי כל הענינים הם בג' דברים. הענין בעצמו. והמקום אשר יעשה בו הענין ההוא והזמן לענין ההוא. והם עש"ן. ולמעלה מג' ענינים אלו הוא רצון השם ולכך אמר כאן ג' אלו לינו פה. הוא המקום. הלילה. הוא זמן. כי הזמן ההוא ראוי היה לזה. והשבתי אתכם דבר. הוא הענין בעצמו ואח"כ אמר הרביעית שהיא למעלה מכל ג' האלו והוא שאשר ידבר ה' אלי.

מהדורא תליתאה

כאשר ידבר ה' אלי. התפאר בעצמו בנבואה שהיא ממקום שנקרא שבת וזה נרמז במלת והשבתי. כאשר ידבר. אמר שיגיד להם מה שיבוא לו בנביאות מהש"י אבל לא קיים דברו כי כחש להם דבר ה'. וישבו שרי מואב. אמרו במדרש ע"י שישבו שרי מואב עם בלעם והמתינו לדבר ה' ולא כמו שעשו זקני מדין שהלכו תיכף ולא רצו להמתין לכך זכו שרי מואב שנתעכב הפורענות מלבוא עליהם עד ימי דוד אבל מדין בא עליהם הפורענות מיד בימי משה:

מהדורא רביעאה

והשבתי. כאשר. הוא בינה וחכמה שהם דבור ותשובה. ראשית ואחרית. ישר וחוזר. וז"ס תשובה תשוב ה"א ובשנייה אמר ואדעה מה יסף כו' והוא הדעת שהוא בישר בסוד שם ע"ב וניבא ולא ידע מה ניבא שבראשון לא אמר להם אלא הדיבור שנאמר והשבתי אתכם דבר. ובשניה אמר ואדעה מה יסף שהוא המעשה כי דעת הוא במעשה:

וישבו שרי מואב. הם שרים אחרים ששלח אחריו להוליך אותו כמ"ש ה' במשפט יבא עם זקני עמו ושריו (ישעיה ג' י"ד) ולכן לא נאמר כאן מדין רק שרי מואב ובמדרש ובזוהר אמרו שזקני מדין לא רצו להתעכב שם רק זקני מואב כו' והא והא איתא:

פסוק ט

מי האנשים האלה עמך. ג' דרגין נגד ג' כתרים וג' שרים זקני מואב וזקני מדין שרי מואב והם ג' דרגין מלמעלה למטה. עמך למעלה הוא דרגא רביעית של בלעם וכנגד זה אמר ג"כ ד' דברים:

מהדורא תליתאה

מי האנשים האלה. עמך. ג' דרגין מי האנשים האלה מלמעלה למטה. עמך. פי' למה נתחברו אליך והשיב לו

מהדורא רביעאה

מי האנשים האלה עמך. אמר ד' תיבות נגד ד' דרגין עמך הוא דרגא העליונה. מי האלה נגד ב' זקנים שהם למעלה ולמטה בימינא ובשמאלא. האנשים. נגד השרים באמצע לכאן ולכאן. עמך. שרוצים להתחבר עמך. ונגד זה השיב ד' דברים

פסוק י

בלק. בן צפור. מלך מואב. שלח אלי:

מהדורא תליתאה

בלק. בן צפור. מלך מואב. ג"כ ג' דרגין מלמטה למעלה וכנגד מה שאמר לו הקב"ה עמך השיב לו שלח אלי חשוב אני בעיניו:

מהדורא רביעאה

בלק בן צפור. מלך מואב. שלח. אלי:

פסוק יא

הנה העם היצא ממצרים עתה כו'. בלק אמר ד' דברים וכמ"ש ובלעם לא אמר אלא ג' מהם כנגד שני מרכבות של דכר ונוקבא וב' שינ"ין וברכות של ק"ש שחרית וערבית ולכן בדברי בלק כתיב כסה ה"א לבסוף ובבלעם כתיב ויכס ו' י' ובתחילה. ובלק אמר ארה ובלעם אמר קבה למעלה מארה בלק אמר נכה בו ובלעם אמר להלחם בו שהוא ג"כ למעלה כי לה' המלחמה וכמ"ש ומלחמות אני עשיתי. בלק אמר ואגרשנו מן הארץ שהיא הרביעית ובלעם אמר וגרשתיו דמשמע מכל וכל:

מהדורא תניינא

הנה העם היצא ממצרים. ויכס את עין הארץ. עתה לכה קבה לי אתו אולי אוכל להלחם בו וגרשתיו. וכנגד כל א' מאלו אמר בלעם ברכה היפך הקללה על מה שאמר שהוא

עם נבזה אמר הן עם לבדד ישכן שהם חשובים מאוד ואדרבה הם היו לעם חשוב וגדול במצרים וכמ"ש וירד מצרימה במתי מעט ויהי שם לגוי גדול עצום ורב. מי מנה עפר יעקב זהו ראיה שחשובים מאוד שאפי' עפר יעקב מונין אותן ומחשבין אותו. וכנגד מה שאמר יצא ממצרים שיצאו מעצמם אמר בפעם השני אל מוציא' ממצרים ולא כמו שאמר שיצאו מעצמם אלא הקב"ה הוציאם ומה שאמר אולי אוכל נכה בו אמר לא ישכב עד יאכל טרף ודם חללים ישתה שאדרבה הם יהרגו את אויביהם ונגד מה שאמר בפעם ג' הנה כסה את עין הארץ שאין להם סדר כלל והן מעורבבין אמר מה טבו אהליך יעקב משכנתיך ישראל אדרבה שיושבין בסדר נכון מאד. וכנגד מה שאמר וגרשתיו אמר כרע שכב כארי וכלביא מי יקימנו שלא יוכלו להבריח אותו. עמלק. ראשית גוים עמלק. ובבל ראשית ארצות וכמ"ש ותהי ראשית ממלכתו בבל ונקראת רישא דדהבא בלעם בלק הוא בב"ל עמ"לק. ג' חלקי העולם הם והן שמים ואדם וארץ ומכולן רצה בלק לעקרם. הנה עם. הם האדם. יצא ממצרים. הוא שמים שהקב"ה בעצמו הוציאם והוא בשמים וכמ"ש אני ולא מלאך כו'. את עין הארץ. הוא הארץ:

מהדורא תליתאה

הנה העם היצא ממצרים. הנה כחש בלעם בדבריו שלא אמר כל הדברים אשר דבר אליו בלק ע"י שלוחיו כי בדברי בלק נאמר עם יצא ממצרים. הנה כסה את עין הארץ. והוא ישב ממלי. שהוא רמז על הנסתר והוא לא אמר להקב"ה רק שנים הראשונים ועוד כחש לו במה שלא אמר לו כי עצום הוא ממני לפי שלא רצה להזכיר הנסתר כי חשב שממילא יהי' זה ע"י הקללות הנגלות והשיב לו הקב"ה נגד כל הג'

מהדורא רביעאה

הנה העם. דלג כי עצום הוא ממני. וגם דלג מן הארץ. כי ב' אלו הוא ב' מעלות של ישראל כי עצום. הוא למעלה וגם בארץ נשרשו בשורש גדול מאוד והוא משנאתו ששנאם יותר מבלק דלג תיבות הללו ולא הזכיר מעלתם וגם מה שאמר אולי אוכל נכה בו דלג נכה בו ואמר להלחם לרוב גאותו כי בלק אמר אולי אוכל נכה בו פי' ע"י ה קסמים שיש לנו אוכל אני ועמי להכות בהם ובלעם לגודל גאותו לא הזכיר כלל זה ואמר אוכל להלחם שגם בלא הקסמים אלחם בהם ואיני צריך לקסמים:

פסוק יב

מהדורא תניינא

ויאמר אלהים אל בלעם לא תלך עמהם. ידוע כי ענייני האדם הם ג"ד דבור מעשה מחשבה אלא שבמעשה יש כמה מינים. הכולל שבכולן הוא הליכה כי ד' מיני מעשים

הם והם ד' מיני חושים בגוף והוא מישוש בגוף. עשיה. שימוש ביד. הליכה. והם ר"ת מעשה וכולן נגמרין בהליכה והיא הכוללת כולן ולכך אמר לא תלך שהוא גמר המעשה ולכן כתיב כמה פעמים אחרי ה' תלכו את האלהים התהלך נח לפי שהוא עיקר המעשה וד' מיני חושיים יש בראש. ראיה שמיעה ריח דיבור. ודיבור היא הכוללת לארבעתן. וד' מיני חושיים יש במחשבה. שומר. מדמה. משותף. מחשביי. ומחשביי הוא הכולל ולכך אמר כל הג' דברים אלו לא תלך עמהם הוא הליכה. לא תאר את העם. בדיבור. כי ברוך הוא. שלא יחשוב עליהם אפילו מחשבה רעה והשני דברים הליכה ודבור הן ברשותו של אדם משא"כ מחשבה שהיא ביד הקב"ה. כי ברוך הוא ראשית עלמין הוא ר"ע בגימטרו' אלו ג' עלמין והוא מכ"ז תיבין אתוון גילופין וגילופין דגלופין והם ג' שמות ע"ב ומ"ב וי"ב בג' לשונות וזהו כי ברוך הוא:

מהדורא תליתאה

לא תלך. לא תאר. ונגד הנסתר אמר לו כי ברוך הוא כבר ולא תועיל מאומה וג"ד ג"כ נגד דבור מעשה מחשבה לא תלך מעשה. לא תאר דבור. כי ברוך הוא נגד מחשבה. כי ברוך הוא ר"ת עולה כ"ז. כ"ז דרגין שהם כ"ז אתוון עם תולדותיהן ר"ע עלמין גילופא וגילופא דגילופין וזהו כי ברוך הוא:

מהדורא רביעאה

ויאמר אלהים לא תלך וגו'. רמז לו ג' ברכות ברכה ראשונה יאמר מן ארם ינחני כו' שבחנם יטרח והוא רמז לא תלך. ברכה שניה הנה ברך לקחתי כו' רמז במ"ש לא תאר. לא איש אל ויכזב. בשלישית אמר מברכיך ברוך וכו' רמז במ"ש כי ברוך הוא:

כי ברוך. הוא רנ"ח הלוחות והתורה שרי שליטין ואיברים ג' אלהים ג' שמהן. וג' גילופין. ע"ב. ומ"ב. ושמא מפרש ותיבת הוא. שם י"ב לאשלמא ר"ע עלמין והוא בתורה גילופי אותיות וגילופי גילופין וכ"ז שרשין של ר"ע עלמין והם ר"ת של ג' תיבות אלו שהם השרשים ובלק אמר כי עצום הוא שהוא כנגד רמ"ח מצות שהם רל"ו וי"ב שרשים כמ"ש בפ' יתרו. עצום במצות. ברוך בתורה. והם נגד ב' דרגין של בלק ובלעם:

פסוק יג

מאן ה' לתתי להלך עמכם. כוונתו לרעה הי' במה שאמר רק תחילת דברי השם שאמר לא תלך עמהם שאם הי' אומר להם כל דברי השם שאמר לו ג"כ לא תאר את העם אזי לא היה בלק שולח אחריו פעם שנית אלא כוונתו ורצונו היה לילך ולכך כיחש להם ולא הזכיר כלל סוף הדברים של הקב"ה:

מהדורא תליתאה

כי מאן ה' לתתי להלך עמכם. זה הרשע כחש בדבריו שהבטיח להם שישיבם דבר ככל מה שידבר אליו הקב"ה והוא לא עשה כן באחרונה אלא אמר להם שעכב הקב"ה ההליכה ולא רצה שילך עמה' אבל שנים האחרים לא תאר כי ברוך לא אמר להם שאם הי' אומר להם. לא היה שולח בלק אחריו פעם שנית ולכך היה מכחד ולא הזכיר מזה כלל רק הזכיר שעכב הקב"ה שלא ילך עמהם לכן נאמר בסמוך אם לקרא לך וגו' אשר אדבר אליך אתו תעשה ולפי שההליכה היה אצלו ענין גדול א"ל הקב"ה בפעם הב' לך אתם ואעפ"כ תהי' מוכרח שלא לעשות שום דבר כי אם מה שאומר לך והוא הב' דברים שהיה אצלו נחשב לדבר קטן דהיינו לא תאר כי ברוך הוא המה עיקר כי אף שתלך לא תועיל מאומה:

פסוק טו

שרים רבים ונכבדים מאלה. שרים רבים. הם ד' דרגין שכוללין עשר. שרים ג"ר כמ"ש חפרוה שרים. רבים הוא נגד ג' אבהן כמ"ש בריש תיקוני זוהר הלכה כרבים כו'. ונכבדים הם ג"ת שאע"פ שהם קטני ארץ המה חכמים מחוכמים בשביל המוחין שבתוכם וזה חילוק בין שר לנכבד שר הוא מחמת עצמו נכבד הוא מאחרים. מאלה. הוא רביעית לכל תלת שהוא עשירית שכוללת הכל. וכל העשר דרגין כלולים באלו שרים כמבואר למעלה:

מהדורא תניינא

ויסף עוד בלק שלח שרים רבים ונכבדים מאלה כו'. פירש על דרך שאמרו בגמרא ירושלמי לפי כבוד הנכנסים היו יוצאים ופריך ומאי כבוד איכא בנכנסים ויוצאים ומשני לפי ריבוי הנכנסים היו יוצאים וזהו שאמר רבים ונכבדים שהיה כאן שניהם ולפי כבודו שלח נכבדים וגם רבים שהיו רבים במנין וגם נכבדים ושניהם כבוד הוא:

מהדורא תליתאה

רבים ונכבדים. ב' דברים לפי שהכבוד תלוי בשני דברי' בריבוי ובמכובדים וכן אמרו לפי כבוד הנכנסים היו יוצאים ופעם א' אמר לפי רוב הנכנסים כי בשני הדברים אלו תלוי הכבוד ובלק שלח שניה' רבים ונכבדים:

פסוק יז

כי כבד אכבדך מאד. הוא במחשבה כמ"ש למעלה כי הוא ג' כתרים כו':

וכל אשר תאמר אלי אעשה. הוא במעשה ולכה קבה לי הוא הדיבור שהדיבור תלוי בניתוח וכמ"ש:

מהדורא תליתאה

כי כבד אכבדך כו' נגד ג' עלמין בתחילה נגד עולם תתאה שלח לו שרים רבים ונכבדים והוא נגד מעשה וכל אשר תאמר אלי אעשה נגד עלמא אמצעי הנרמז במלת כל ולכך כתיב בו אמירה שהוא נגד דבור. כי כבד אכבדך מאד. הוא נגד עלמא עילאה שהוא נסתר ולכך כתיב מאוד והוא נגד מחשבה והעליונה כוללת ג' דרגין חב"ד כמ"ש ה' בחכמה יסד ארץ כו' וחכמה אית בה ג' דרגין חכמה לבד ואח"כ חכמה דאשתמודע בבינה וזהו כבד הוא נסתר. ואח"כ אכבדך הוא נגלה. לפי שכאן נרמז שאני אכבד אותך אבל מלת כבד הוא נעלם:

מאד. זה מה שמו ומה שם בנו ותיבות כבד אכבדך נכלל בחכמה כ"ח מ"ה כי מה ג"פ י"ה והשאר הוא כ"ח כ"ב אתוון וז' אתוון ה"א ואל"ף ויהי שירו חמשה ואלף כיג' כתרים נגד כבד אכבדך מאד. וכל. הוא כל שנכלל בששה וז"ס כי פל בשמי' ובארץ.

מהדורא רביעאה

כי כבד אכבדך. כבר כתבתי כנגד ב' שמהן חו"ב וחכמה לא אתגלי' אלא בבינה והם נגד כבד את אביך ואת אמך:

מאד נגד הדעת רחוק מה שהיה ועמוק עמוק מי ימצאנו מי עלה לשמים מה שמו כו'. מאד וכל. הוא מ"ה ומ"י:

פסוק יח

מלא ביתו כסף וזהב. הם ד' שכלולין משנים לכך אמר לעבר את פי ה' אלהי וכן לעשות קטנה או גדולה:

פסוק יט

שבו נא בזה. למעלה אמר לינו פה הלילה ועתה אמר דרגא אחרת שבו נא בזה כמ"ש (שופטים י"ח ג') מה אתה עושה בזה ומה לך פה ונגד דרגא הרביעית שהוא למעלה אמר מי הביאך הלם שהוא מלך העולם:

ואדעה מה יסף. למעלה אמר והשבתי אתכם דבר והוא תשובה. כאשר ידבר ה' הוא חכמה. וכאן אמר ואדעה בסוד הדעת וכאן נתנבא על ברכה הנוספת דכתיב וידע דעת עליון ורמז זה כאן. ואדעה מה יסף ה' כו' לשון יסף רמז על ברכות הנוספות. ואלו הז' ברכות שבירך בלעם הם עשר לפי שג' הברכות שבירך לישראל (ר"ל. מה שבירך לישראל לבד בלי התחברות אומה אחרת משא"כ בברכה רביעית שם אמר קללת מואב וכל האומות שנאמר ומחץ פאתי מואב וקרקר וגומר וגם בברכה רביעית אינו מפורש ברכה לישראל אך הודיע מה יעשה ישראל למואב ולאומות) הם כפולים מתחילה נמסר הברכה מהקב"ה לבלעם והב' מה שבירך בלעם לישראל וכמ"ש וישם ה' דבר בפי בלעם

וכה תדבר. וכן בכל הג' ברכות נמצא הג' ברכות הן ששה שכל אחד כפול וד' הנותרות הכל ביחד הם עשרה ולכך מתחילה אמר בלעם והשבתי אתכם דבר כאשר ידבר ה' אלי. רמז בשני תיבו' דברים אלו והשבתי אתכם דבר הוא הברכה מפי בלעם על ישראל. כאשר ידבר ה'. הוא מה שנמס' מפי הקב"ה לבלעם וכאן אמר ואדעה מה יוסף ה' דבר עמי לא אמר ב"פ דבור כי רמז בזה על ד' האחרונות ששם לא הי' רק פעם אחת הדיבור מה שדיבר בלעם בעצמו:

פסוק כ

אם לקרא לך. קריאה בלבד ולא לקלל:

(**ואך כו**'. הוא שני מגינים לישראל תורה וברית וזהו ואך את הדבר):

מהדורא תניינא

ויאמר לו אם לקרא לך באו האנשים. פי' שלא באו אלא לקרוא לך קום לך אתם אבל לא לקלל ואעפ"כ הלך בלעם וכוונתו היה לקלל לכך כתוב ויחר אף אלהים כי הולך הוא לפי שהלך לקלל וזה לא צוה לו הקב"ה כלל כי לא צוה לו רק ההליכה לבד אבל לא לקלל ומה שאמ' קום לך אתם ג' תיבות רמז לו שיאמר לו בלק ברח לך אל מקומך. ברח. נגד קום. לך נגד לך. אל מקומך. כנגד אתם. שתהיה שוה לאנשי מקומך וכן נאמר ויקם בלעם וילך וישב למקמו. קום. נגד ויקם. לך. נגד וילך. אתם נגד וישב למקומו שנעשה כמוהם שנסתלק ממנו הנבואה:

בג' מקומות עמד המלאך פעם אחד נצב בדרך ותט האתון ותלך בשדה. ובפעם הב' עמד במשעול הכרמים גדר מזה וגדר מזה ותלחץ האתון. ובפעם הג' אשר אין דרך לנטות ותרבץ. ואמרו במדרש סימני אבות הראה לו ולהבין זה הוא כך כי ידוע שאברהם הוא ימין ויצחק שמאל ויעקב באמצע וזהו בפעם הראשון עמד בדרך ונטתה לשמאל כי מימין לא יכלה לילך כי אברהם נקרא ימין ובפעם השני עמד גדר מזה וגדר מזה לפי שעכשיו נתוסף גם זכות יצחק שהוא משמאל והוכרחת להלחץ ובפעם השלישי נתוסף זכות יעקב שהוא באמצע אז ותרבץ לפי שלא היה לה מקום כלל וכנגד ג"ד אלו ברכם בלעם בפעם הראשון אמר מה אקוב כו' כי מראש צורים אראנו הן עם לבדד ישכן וזהו שלא הי' יכול לקללם ובפעם השני אמר הנה ברך לקחתי פי' מה שברכתי כבר איני מתחרט עליו וברך ולא אשיבנה שגם אברך וד להם וזה נתוסף בזכות יצחק ולכך ענה לו בלק גם קב לא תקבנו גם ברך לא תברכנו כנגד השני דברים שאמר בלעם הנה ברך לקחתי וברך ולא אשיבנה ובפעם השלישי אמר בלעם מברכיך ברוך ואורריך ארור לא הניח כלל שום מקום שיחול עליהם קללה ואדרבה המקללם יהיה מקולל וזהו ואורריך ארור ולכך ענה

לו בלק ועתה ברח לך אל מקומך לפי שעתה אינו מצפה כלל שיקללם ולכך אמר לו ג"כ ג"ד לא תלך עמהם במעשה. לא תאור. בדיבור שאף בביתו לא יקללם. כי ברוך הוא שלא יקללם אפילו במחשבה או מה שאמר ג' לשונות הללו לפי שכלליות התורה הם מצות עשה ומצות לא תעשה והלימוד בתורה. והלימוד כוללת שתים עשה ולא תעשה ועשה הוא נקרא ימין ול"ת נקרא שמאל כי ידוע דרך האדם שרוצה לעשות איזה דבר. ביד ימין הוא עושה הדבר וביד השמאל הוא מחזיק הדבר שלא יפול או שלא יתרחק וזהו כמו לא תעש' שהשמאל הוא על הלאו שלא יפול שלא יתרחק כו' אבל הימין הוא עשה שבה עושה והשלישו' היא הלימוד כוללת לשתיהן ולכן (תמצא) שג"פ נאמר לבלעם והזהירוהו על ענין הליכתו פ"א אמר לו הקב"ה לא תלך עמהם ובפעם השני אמר לו הקב"ה קום לך אתם ואך את הדבר אשר אדבר אליך אתו תעשה ובפעם הג' אמר לו המלאך ואפס את הדבר אשר אדבר אליך אותו תדבר והוא רמז לג' מינים הללו לא תלך הוא לא תעשה. ואח"כ את הדבר אשר אדבר אליך אותו תעשה הוא עשה ואח"כ אותו תדבר הוא הלימוד שנקרא דיבור ובכל זה לא השגיח בלעם:

פסוק כא

ויקם בלעם בבקר. סוד המחשבה לכך אמר בבקר וכמ"ש (מיכה ב' א') באור הבוקר יעשוה והוא סיומא דמחשבה. ויחבש את אתנו הוא המעשה. וילך הוא הליכה. שיש ג' דברים המשמשים את האדם עינים בראש ידים בגויה רגלים בבטן שהם בג' מקומות של כלל האדם רב"ג. ולכך כתיב כאן כל אלו הג' ויקם בלעם בבקר הוא רמז על עינים שתיכף לקימת האדם בבוקר משמשין העינים כי מיד הוא פותח עיניו קודם לכל דבר. ויחבש את אתנו הוא רמז על הידים וכמ"ש בזוהר שחבשו בכל מיני כשופין. וילך עם שרי מואב. שבכל ההליכה היה עושה כשפים ולכך כתיב עם שרי מואב שהקסמים בידם וכמ"ש למעלה וקסמים בידם ונגד זה נתיצב המלאך ג"כ בג' מקומות:

מהדורא תליתאה

ויחבש את אתנו וגו' ושני נעריו עמו. הענין הוא כי האתון יש לה עוד שנים טפלים לה והוא עיר ובן אתון ובלעם הי' משמש עם האתון ושני נעריו היו משמשים עם אלו השנים ולכך לקח ב' נעריו ואמרו רז"ל שאברהם אבינו ע"ה קדמו דכתיב ויחבש את חמורו ויקח את שני נעריו אתו ג"כ שלשה ובמשה רבינו ע"ה ג"כ כתיב ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכבם על החמר ג"כ שלשה הם קדמו ותקנו מקודם את אשר רצה בלעם הרשע לקלקל ולכך כתיב אסרי לגפן עירה ולשרקה בני אתנו ולכך לעתיד לבוא

יתוקן זה ע"י משיח כמ"ש עני ורוכב על חמור ועל עיר בן אתנות כי האתון כבר קבלה גמולה שהרגה המלאך:

פסוק כב

והוא רכב על אתנו. שהחמור מקור הטומאה מימינא אך דכורא דידיה אית ביה נהורא דקיק ולכך כתיב באברהם ויחבש את חמרו וכן במשה ומשיח (ור"ל שהוא זכר) אבל כאן כתיב ויחבש את אתנו. והוא רכב על אתנו (והיא נקבה כידוע) וכן במשיח כתיב עני ורכב על חמור:

מהדורא רביעאה

והוא רכב על אתנו ושני נעריו עמו. שני נעריו נגד עיר בן אתנות וכמ"ש אסרי לגפן עירה ולשרקה בני אתנו ועתיד להיות מלך המשיח שליט עליהם כמ"ש רכב על חמור ועל עיר בן אתנות (זכרי' ט' ט') וכן באברהם נאמר ויחבש את חמרו ויקח את שני נעריו אתו וג' פעמים נזדמן לו שטן א' נגד אברהם וא' נגד יצחק וא' שנעשה לפניהם כנהר ועמד בכולם והן הגינו כאן על ישראל ונגלה ג"כ המלאך ג"פ לשטן וכמו שנגלה שם המלאך לאברהם ב"פ כמ"ש שם בפ' ויקרא אליו מלאך כו' גם כאן דבר המלאך ב"פ עם בלעם ויאמר אליו מלאך. ויאמר מלאך ה' אל בלעם:

ויתיצב מלאך ה' בדרך. בג' מקומות נתגלה המלאך לאתון כנגד כי נר מצוה כו'. בדרך נגד ודרך חיים כו'.

פסוק כג

מהדורא תליתאה

ותרא האתון את מלאך ה' נצב בדרך. ואח"כ ויעמד במשעול הכרמים גדר מזה וגדר מזה. ואח"כ ויעמד במקום צר אשר אין דרך לנטות ימין ושמאול. הענין הוא כי הראה לו ג"ד שהם מגינים על ישראל ולכך לא יוכל לעשות להם מאומה וכמ"ש כי נר מצוה. ותורה אור. ודרך חיים תוכחות מוסר. והם ג' מצוה. ותורה. ויראה. והראהו המלאך ג' דברים אלו מלמעלה למטה בתחילה נצב בדרך. הוא דרך חיים דכתיב ביה דרך ואח"כ במשעול הכרמים הוא התורה גדר מזה וגדר מזה דבתורה כתיב בה מזה ומזה הם כתובים תורה שבכתב ותורה שבע"פ ולכך כתיב שני פעמים זה והוא כ"ד נגד כ"ד ספרים. ומצינו כמה פעמים שהתורה נמשלה לכרם בכרם ביבנה כרמי שלי. ואח"כ ויעמד במקום צר אשר אין דרך לנטות ימין ושמאול. הן המצות שאין דרך לנטות מהם ימין ושמאל וכמ"ש לא תוסף ולא תגרע וכמ"ש אלה המצות שאין נביא רשאי לחדש דבר אבל בתורה יכול להוסיף חידושים וסייגים ובמצות אסור להוסיף או למעט וכמ"ש אל תט ימין ושמאל הסר רגלך מרע ולכך כתיב כאן אשר אין דרך לנטות ימין ושמאול ועוד אמרו רז"ל

סימני אבות הראה לו וכנגדן ג' רגלים פסח נגד אברהם שאפה מצות שבועות נגד יצחק שכתוב בו שקרא לבאר שבעה ובשבועו' כתיב שבעה שבועות תספ' לך וסוכות נגד יעקב וכמ"ש ויעקב נסע סכתה ולכך נקראו רגלים שצריך לעלות ברגלים לראות המקדש וכמו שהאבות כל א' וא' כלול מג' כמ"ש בכל מכל כל. כן כלולין השלש רגלים כל א' משלשתן וג"כ נכתבו ג"פ בתורה בג' בריתות א' בפ' משפטים בברית לוחות הראשונים וא' בפ' כי תשא בברית לוחות שניות וא' בברית של ערבות מואב וכנגד כן כתיב כאן תיבות שלש רגלים ג"כ ג"פ א' בדברי האתון לבלעם ושני פעמים בדברי המלאך וכמו שהרגלים נאמרו ב"פ מפי הגבורה דהיינו במשפטים ובכי תשא והג' ע"י משה. כן כאן ב"פ אמר המלאך ג' רגלים ופעם השלישי אמרה האתון וז"ש סימני אבות וזכות רגלים הראה לו:

וחרבו שלופה בידו. הענין מה שכתוב וחרבו. הוא כמ"ש כי זבח גדול לה' בבצרה וטבח גדול בארץ אדום א' לתתא וא' לעינא ולכך גם כאן כתיב ב"פ וחרבו שלופה בידו א' בפסוק ותרא האתון וגו' וחרבו שלופה וא' בפסוק ויגל ה' את עיני בלעם וגו' וחרבו שלופה בידו וכך היה שבאותו פעם תיכף הרג את האתון בחרב ובפעם השניי' נהרג בלעם וכמ"ש בפ' מטות נקם את נקמת כו' ויצבאו על מדין ויהרגו כל זכר כו' ולא הזכיר כלל חרב ואח"כ כתיב ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב דייקא בחרב הידוע והמיוחד לו וזהו החרב השני שנכתב כאן שני פעמים וחרבו שלופה חד לעילא וחד לתתא וכמ"ש כי זבח גדול ג"כ שני מיני חרב כדלעיל ולכן אמר המלאך לבלעם כי עתה גם אתכה הרגתי תיבת עתה דייקא שודאי סופו ליהרג בחרב ההוא אלא שגם עתה הרגתי ולא הייתי ממתין עד עת ההיא:

פסוק כד
מהדורא רביעאה

במשעול הכרמי'. נגד תורה והן ב' תורות כו' גדר מזה ומזה וכתיב בה מזה ומזה הם כתובים וכמ"ש כרם היה לשלמה כרמי לפני כרם ביבנה וכמ"ש והתורה והמצוה אשר כתבתי. התורה זו תורה שבכתב והמצוה זו משנה אשר כתבתי להורתם זו גמרא:

פסוק כו
מהדורא רביעאה

אשר אין דרך לנטות ימין ושמאול. נגד נר מצוה וכמ"ש אל תט ימין ושמאל. לא תסף עליו ולא תגרע ממנו והן נגד ג' דרגין מעלה ומטה ואמצע וזהו שכתוב. בדרך. וגדר. ותחת בלעם

פסוק כז

במקל. אמרו בזוהר דף ר"ח ע"ב מה כתיב את האתון במקל אטעין לה ואלביש לה בזירוזי דינא קשיא תקיפא. במקלו לא כתיב אלא במקל (פוק חמי כמה תקיפא חכמתא דההוא רשע ותיאובתא דיניה לאבאשה להון לישראל דאיהו אשגח לנפקא מרשותא דלעילא בגין דתיאובתא דידי' לאבאשה להו לישראל) והוא סוד עק"ב כפל הדינים כידוע בסוד היחודים וז"ש מקל דווקא לא במקלו ועמד המלאך בג' מקומות נגד ג' עלמין שסתם לו הדרך בכל הג' עלמין כמ"ש בזוהר

פסוק ל

מהדורא תניינא

ותאמר האתון אל בלעם הלוא אנכי אתנך. טענה עמו הלא אתה הולך הכל לקרא' נחשים ונחש ינחש ולמה לא תשגיח בסימנים כאילו שקרה לך שאינם כלל מדרך הטבע שאם תאמר שאיני למוד בהילוך הדרך אתך. הלא אנכי אתנך זה זמן רב ובקי אני לילך ואם תאמר שלא היית רוכב עלי בשום פעם אשר רכבת עלי מעודך ההסכן כו' ואעפ"כ לא קרה מקרה כזה היום אין זה כי אם מן השמים ואתה אינך משגיח לכל זה. בעשרה נסיונות נתנסה בלעם הרשע ובכולן לא השגיח בהם:

הא'. בפעם הראשון שבאו השלוחים שאמר לי הקב"ה לא תלך עמהם:

הב'. בפעם השני שאמר לו אם לקרוא ודווקא אם לקרוא ולא לקלל אזי קום לך אתם:

השלישי ותט האתון מן הדרך:

הד' ותלחץ האתון:

הה' ותרבץ האתון:

הו' ויפתח ה' את פי האתון:

הז' ויגל ה' את עיני בלעם כו':

הח' במזבחות הראשונים בבמות בעל. הט' בראש הפסגה:

העשירי בראש הפעור הנשקף על פני הישימן:

כנגד עשרה נסיונות שעמד א"א ע"ה בכולן ובלעם הרשע עבר על כולן ולא השגיח בהם כלל וכנגד כן כתיב כאן עשר פעמי' מלאך ה':

מהדורא תליתאה

הלוא אנכי אתנך אשר רכבת עלי כו' ואמרו רז"ל (סנהדרין ק"ה ע"ב. ע"א ד' ע"ב) ששאלו אותו מ"ט לא רכבת אסוסי' א"ל ברטיבא שדאי א"ל הלא אנכי אתנך לטעינה בעלמא אשר רכבת עלי באקראי בעלמא א"ל מעודך ולכאורה הפלא ופלא שיהיה נס גדול כזה שלא היה מימות עולם בשביל טענות כאלו אך הענין הוא כי סוס הוא ענין גדול

והקב"ה אמר עליו כמה פסוקי' וכמ"ש התתן לסוס גבורה התלביש צוארו רעמה (איוב ל"ט י"ט) ומשתבח מאוד בו והענין הוא כי סוס הוא אחורי מלכותא דרקיעא והוא לוחם מלחמו' ישראל כמ"ש באיוב (שם) ומרחוק יריח מלחמ' רעם שרי' ותרועה וזה ששאלוהו מדוע לא רכבת אסוסי' הלא אתה רוצה לעקור ישראל ומדוע לא רכבת אסוסי' אלא וודאי שאין בך יכולת לרכוב על הסוס ולכן לא תוכל לעשות שום דבר רע לישראל והשיב להם שהניחו באגם כי הסוס יונק מן האגם אחורי עלמא עילאה ואחורי ז' אתוון דמרגלאן וז"ש דעל סוס מלך (שבת קנ"ב ע"א) ואמר להם לטעינה בעלמא וכמ"ש לאטענא קולפא וחרשי. והשיבה האתון אשר רכבת עלי אמר באקראי בעלמא כמ"ש לחזות בנעם ה' ולבקר בהיכלו והשיבה מעודך עד היום הזה. ההסכן הסכנתי כו' אמרו רז"ל ולא עוד אלא שאני עושה לך מעשה אישות בלילה והענין הוא כי נביאי א"ה חלוקין מנביאי ישראל שנביאי ישראל בא אליהם הקב"ה ביום ונביאי א"ה אינו בא להם אלא בלילה ומשה רבינו ע"ה היה לו מעלה עוד שהוא קבל הדיבור מפי הקב"ה בעצמו ונביאים מפי אמצעי דהיינו ע"י מלאכים שנקראו אישים וז"ש בגמ' וישמע משה ויפול על פניו מלמד שחשדוה מאשת איש (סנהדרין ק"י ע"א) הכוונה הוא כי הם אמרו כל העדה כולם קדושי' כו' והשוו עצמם למשה וזהו שחשדוהו שנבואתו היה ג"כ מאשת איש ע"י המלאכים שנקראו אישים שכל הנביאים מקבלים נבואתם מהן ומה שאמר מאשת לפי שהנביאים דומין לאשה המקבלת מן הזכר כך הם מקבלים הנבואה ממלאכים וע"ז נענשו ג"כ אהרן ומרים שדמו שהם שווים למשה בנבואה והשיב להם הקב"ה לא כן עבדי משה פה אל פה אדבר בו וזה שאמרה לו האתון ולא עוד אלא שאני עושה לך מעשה אישות בלילה ר"ל בג' דרגין אתה פחות מהם הא' שאני עושה לך שנבואתך אינו בא אלא ע"י האתון וכמבואר שהנבואה לא בא לו כי אם במשמרה ראשונה של לילה שבה חמור נוער והשניי' מעשה אישות שנבואתך ע"י אמצעי במעשה אישו' והשלישית בלילה שנבואתך אינה אלא בלילה ובאקראי בעלמא ואיך תחשוב שתשלוט על ישראל מכיון שאתה פחו' מהם בג' דרגין:

מהדורא רביעאה

ההסכן הסכנתי לעשות לך כה. בדרך שהוא תחתון וגדר הוא מצד והן מטה ומעלה ומעלה ומטה. ותלחץ אל הקיר. אדון הכל שהוא מושל על כל הכשפי' קיר זו מלכות שם אדני וכמ"ש לסוסתי ברכבי פרעה דמיתיך רעיתי:

ההסכן הסכנתי לעשות. רמזה לו שבשלשה דברים הוא במדרגה פחותה מנביאי ישראל לפי שהוא היה מדמה עצמו לנביאי ישראל בכל ענייניו אמרה לו הלא בג' דברים אתה

חלוק מנביאי ישראל הא' שנביאי ישראל מקבלים נביאותם ע"י מלאכים קדושים שהם הנקראים אישים ונביאי א"ה מקבלים ע"י סטרא דאתון וחמור ועוד כי נביאי ישראל מקבלים נביאותם ביום וכמ"ש בהשכמה עלה כו' ונביאי א"ה דווקא בלילה וכמ"ש בנפול תרדמה על אנשים וכמ"ש רז"ל משל לאדם כשהוא הולך אלל פלגשו הולך בהחבא והשלישית שנביאי ישראל מתנבאים נביאותם בלי שום פעולה שיעשו לזה ונביאי א"ה מוכרחים לעשות דווקא מעשה כמו הקסמי' והכישוף ומשה היה עוד יותר למעלה מכל הנביאים שכתוב בו פא"פ וזה שאמרו רז"ל שחשדוהו למשה מאשת איש פי' שחשדוהו שגם נבואתו הוא ע"י מלאכים הנקראים אישים וכשאר הנביאים וחטאו בזה וכמו שאמר להם הקב"ה לא כן עבדי משה כו' פה אל פה אדבר בו וכו' והנה כל ג' חילוקים האלו שבין נביאי ישראל לנביאי א"ה רמזה לו האתון בג' תיבות אלו. ההסכן דרשי רז"ל שהוא מלשון סוכנת שע"י באה לו הנבואה כמה שכתבתי למעלה הסכנתי הוא דווקא בלילה ובמשמר ראשונה שאז הוא משמרת החמורים וכמ"ש חמור נוער:

לעשות. רמזה לו שאין מקבל נבואתו רק ע"י מעשה וזה שאמרו רז"ל ולא עוד אלא שאני עושה לך מעשה אישות בלילה ג' עניינים הללו אמרה לו שבזה אתה חלוק מהם שנבואתך הוא רק ע"י מעשה אישות. ואני עושה לך. דהיינו ע"י סטרא דחמורים. בלילה דווקא ולא ביום:

לך כה. אמרה לו איך אתה רוצה להתדמות לנביאי ישראל שהרי הם מתנבאים בכה וכמ"ש כל הנביאים נתנבאו בכה ואין אתה מתנבא בכה כמו שאתה חושב ואומר ואנכי אקרה כה כו' וזה שאמרה ל"ך כ"ה כולל ג"פ כה נגד ג"ד דלעיל. ויאמר לא. אע"פ שהודה ולא בוש אעפ"כ לא עזב מחשבתו ומעש' הרעה שלו והלך לקללם:

מהדורא שתיתאה

ל"ך כ"ה הוא ג"פ כה. לפי שאמ' לו הש"י ב"פ וכה תדבר. ופעם ג' אמר בלעם ואנכי אקרה כה:

פסוק לא

מהדורא תליתאה

ויגל ה' את עיני בלעם וגו'. **וירא את מלאך ה' נצב בדרך וגו'**. הנה האתון ראתה אותו ג"פ בדרך ובמשעול הכרמים ובמקו' צר שהוא נגד אברהם יצחק יעקב וכמ"ש לעיל ובלעם ראה אותו בדרך שהוא דרגא קדמאה שבו חותמין כל השלשה אבות וכן בפרשה לך לך ואעשך לגוי גדול זה כנגד אברהם ואברכך זה שאומרים אלהי יצחק ואגדלה שמך נגד יעקב יכול יהו חותמין בכולם ת"ל והי' ברכה בך חותמין. וכן בק"ש כתיב ג' דברים בכל

לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך ודרשו בספרי נגד אברהם שכתוב בו ומצאת את לבבו נאמן ונגד יצחק שמסר נפשו על ק"ה ונגד יעקב שנתן כל ממונו בשביל א"י וכמ"ש אשר כריתי לי פ' ויחי ואעפ"כ אינו חותם אלא והיו הדברי' האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך שהוא נגד אברהם. ג"פ הראשוני' כתיב באות ב' ובפעם הד' כתיב באות ע' על לבבך וכן כתיב בשמים ממעל ועל הארץ מתחת כאן ב' וכאן ע' וכן כתיב בכל עץ או על הארץ ולכך נראה לו המלאך ג"כ בדרך שהוא נגד אברהם שבו חותמין בכל מקום

פסוק לב

מהדורא תליתאה

ירט הדרך. הענין של ג' רגלי' והוא סוד עולה ותנח עליהם הרוח ולכך אמרו בזוהר פרשה צו שהעולה נהפך לרה"ק וכן כתוב באלדד ומידד ותנח עליהם הרוח שהוא רוח אלהים שזכו לה:

מהדורא רביעאה

ירט. סוד ותנח עליה' הרוח סוד אלדד ומידד שני שדים הנשאר בהם הוא הרוח וז"ס עולה שנתהפך לרוח והן ג' רוחין כמ"ש בתחילת פ' צו בזוהר תלת רוחין קשורים כחדא והן ג' שמות דמשכנא והן ט' שמהן מלמעלה למטה ג"פ קדוש קדוש קדוש כו' ונגדם הן סוד ג' רגלים:

מהדורא שתיתאה

הנה אנכי יצאתי לשטן. הוא אחוריים של ע"ב:

לנגדי. הוא אחוריים של יוד ה"א. וכה תדבר. אינם צריכין לברכתך רק מעצמך תדבר:

פסוק לג

מהדורא רביעאה

אולי נטתה מפני כי עתה גם אתכה הרגתי ואותה החייתי. פירשוהו המפרשים אולי כמו לולי והוא תמוה שלא מצינו בכל התורה שאולי יהי' פירושו לא (וכמה פעמים כתוב להיפך אולי אוכל נכה בו. אולי ימשני אבי). אלא הפירוש אולי. הוא אם נטתה מפני ולכן כתיב כאן מפני ולמעלה כתיב ותראני האתון ותט לפני הוא הכל בדיוק וזהו שהמלאך הוכיחו על מה שהכה האתון ואמר הלא אתה ראש לכל הקוסמי' ואתה רואה מעשים כאילו שהאתון עושה מה שלא עשתה כן בשום פעם ואינך נותן אל לבך שמסתמא יש דבר המונעה מלכת:

כי עתה גם אתכה. פי' כי עתה. לפי שבסוף נהרג גם בלעם וזהו שכתוב כאן ב"פ וחרבו שלופה בידו כשראתה אותו האתון וכשראה אותו בלעם כי בהגלות חרבו התחיל במחשבת הריגת הנערים גם בהריג' בלעם לבסוף וכמ"ש הרגו בני ישראל בחרב כי לולי

זה בוודאי לא הי' באפשרי לשום אדם שיהרוג את בלעם רק שההתחלה היתה ע"י חרב המלאך ואז לבסוף יכלו ג"כ ישראל לגמרו ולהרגו וכל המלחמה היה ע"י המלאך וזהו שאמר כי עתה פי' שאם לא נטתה מפני הרגתי אותך תיכף ולא כמו שהוא עתה שתחי' עוד עד מלחמת מדין ואמר גם אתכה פי' אתכה והנערים והאנשים ההולכים עמך את כולם הייתי הורג:

ואותה החייתי. ואת האתון הייתי מניח והנה לא עשתה החמור טובה רק לך לבד במה שלא הלכה ונטתה ממקום זה. שאתה נשארת בחיים וא"כ למה הכית אותה לפי שלא הלכה אדרבה היא עשתה לך טובה בזה ולכן נהרג האתון תיכף ולבסוף (נהרג בלעם) ולכך נראה ב"פ בחרבו שלופה א' לאתון וא' לבלעם וכתיב ויקם בלעם וילך ולא הזכיר שם החמור:

פסוק לד

מהדורא תליתאה

ויאמר בלעם אל מלאך ה' חטאתי וגו' ועתה אם רע בעיניך אשובה לי. בזה הרשיע מאוד במה שאמר כי לא ידעתי שהמלאך אמר אליו כי ירט הדרך שהדרך הוא לנגדי ושלא ברצוני ובלעם עשה עצמו כאילו אינו מרגיש בזה כלל ואמר כי לא ידעתי ואמר עוד ועתה אם רע בעיניך וגו' הלא כבר ראה כמה מיני תקלה שבאו על ידו והוא עשה כאינו מבין ולכך אמר לו המלאך לך אם אתה רוצה לילך. ואפס וגו' אתו תדבר. למעלה כשאמר לו הקב"ה אמר לו אתו תעשה הזהירו על העשייה והמלאך הזהירו על הדיבור ולכך כתיב אתו תדבר כי צריך דיבור ומעשה. בפעם הא' כשברכם אמר בלק לקב איבי לקחתיך כו' והשיב לו אתו אשמר לדבר. ובפעם הב' אמר אתו אעשה. ובפעם ג' אמר שניהם לא אוכל לעבר את פי ה' לעשות טובה או רעה אשר ידבר ה' אתו אדבר כי בפעם הראשון חרה לבלק על אשר ברכם וזה שאמר לקב איבי לקחתיך כו' והשיב אשמר לדבר ובפעם הב' אמר בלק גם קב לא תקבנו לא היה לך לקללם ולא לברכם והשיב בלעם אתו אעשה כי אני מוכרח לעשות ולברכם ובפעם השלישית אמר בלק וחשב בלק בדעתו שכל זה הוא בשביל שבלעם רוצה לקיים דברי השי"ת הואיל ואמר אתו אשמר לדבר אתו אעשה. והיטיב חרה לו בפעם הג' על אשר אין הולך נגד רצון השי"ת והשיב לו בלעם לא אוכל לעבר לעשות טובה או רעה והודה כי אין בו כח להלוך כלל נגד רצון הקב"ה והזכיר העשייה וגם הדיבור שבשניהם לא יוכל לעבור על רצון הקב"ה וכמו דאיתא בזוהר ב' דרגין אמירה ועשייה והשלישית כוללת שניהם אמירה ועשיי' וכן אנו אומרי' ברוך שאמר והיה העולם ברוך עושה בראשית ואח"כ ברוך אומר ועושה וכן כאן אמר

בפעם הראשון אתו אשמר לדבר ואח"כ אתו אעשה ובפעם הג' אמר שניהם לא אוכל וגו' לעשות וגו' אתו אדבר:

פסוק לה

ואפס את הדבר אשר אדבר אליך אתו תדבר. למעלה אמר לו המלאך במעשה אתו תעשה וכאן אמר בדיבור אתו תדבר ולכך אמר כאן ואפס שלא ידבר שום דיבור זולתי אלה. אתו תדבר. הוא אלף וי"ג יאורין סיומא דשם מ"ב:

פסוק לו

מהדורא תניינא

אשר על גבול ארנן אשר בקצה הגבול. ואח"כ כתיב ויקח את בלעם ויעלהו במות בעל ובפעם ב' ראש הפסגה ובפעם ג' ראש הפעור הנשקף על פני הישימן להבין זה שבפעם הראשון יצא לקראתו ובשלשה האחרונים העלה את בלעם לשם. ונראה פי' לפי שכתוב בדברים ב' פסוק י"ד ט"ו קמו ועברו לכם את נחל זרד ונעבר את נחל זרד והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד שמונה ושלשים שנה עד תם כל הדור אנשי המלחמה מקרב המחנה דמשמע שבנחל זרד פסקו מיתי מדבר למות וזה ידוע שלא פסקו מיתי מדבר למות עד שנכנסו לקצה הארץ שכבשו דהיינו ארץ סיחון ועוג וכתיב בפ' חקת כמה מסעות מנחל זרד עד שבאו לא"י וי"ל דבאמת נחל זרד היה קצה הכנסם לא"י אך נפרש תחילה איך היה סדר מסעם וממילא נבין זה הנה רש"י פי' בפ' מסעי ג' ארצות יושבים בדרומה של א"י מצרים ואדום ומואב נמצא לפירש"י היה אדום במצר דרומי ומדבר צן שחנו שם ישראל דהיינו בקדש שמשם שלחו ישראל ובקשו ממלך אדום שיניחם לעבור בארצם ע"כ היה במקצוע דרומית מזרחית ממש כמ"ש בפ' מסעי והיה לכם פאת נגב ממדבר צן ע"י אדום וכן ביהושע ט"ו א' אל גבול אדום מדבר צן נגבה מקצה תימן הרי מבואר שמדבר צן היה במקצוע דרומית מזרחית ממש וא"כ לפירש"י ע"כ צ"ל שמדבר צן היא קדש היה לצד שני של ארץ אדום ואדום היתה למטה הימנה דהיינו למטה מקדש וארץ אדום היתה עימדת במיצר דרומי ממש ואח"כ ויסעו מקדש שהיתה לצד השני של ארץ אדום ובאו להר ההר ושם מת אהרן כמ"ש על גבול ארץ אדום ואח"כ כתיב ויסעו מהר ההר דרך ים סוף לסבוב את ארץ אדום והלא כבר עברו מאדום כולה לכך נראה וודאי דארץ אדום עומדת במקצוע דרומית מזרחית למעלה וסוף מקומה של אדום מתחלת א"י וקדש היא מדבר צן היא למטה הימנ' והיא במקצוע ממש ומדבר צן הולך ע"פ כל רחבה של ארץ אדום עד א"י ממש וקדש היתה עיר בקצה מדבר צן לצד בני ישראל וכשבאו לקדש שלחו לבקש שיניחם מלך אדום לעבור במדבר שלו שדרך שם היו יכולין ליכנס לא"י תיכף וזהו שאמרו לו והנה אנחנו בקדש עיר קצה

גבולך שהמדבר הוא גבול ארץ אדום וקדש היה קצה הגבול לצד ישראל ולא הניחם ולפ"ז מיושב נמי מה שאמרו לא נעבר בשדה ובכרם ואם בקשו שיניחום לעבור דרך המדינה האיך שייך לומר שדה וכרם במדינה אבל כשנאמר שרצו לילך דרך המדבר שהוא מקום שדה וכרמים אז מיושב שפיר ולא הניחם לעבור בגבולו והוכרחו לילך להלן ובאו אל הר ההר שהוא גבול אדום והר ההר היה משוך מעט לצד דרום וקדש היה לצד צפון ושם מת אהרן וכמ"ש על גבול ארץ אדום ואח"כ כתיב ויסעו מהר ההר לסבב את ארץ אדום שעכשיו הוצרכו לילך כל דרומה של אדום והלכו למעלה מארץ אדום הרבה עד שבאו למזרח ארץ מואב ובזה הלכו ג"כ כל מזרח אדום אלא לפי שלא הלכו סמוך לארץ אדום אלא הלכו למעלה הרבה מדרום לצד צפון עד שבאו נגד ארץ מואב והלכו מזרח מואב ובכל הדרך הזה דהיינו מהר ההר עד אובות לא חנו כי אם בשתי מקומות צלמנה פונן וכן כתוב בפ' מסעי ויסעו מהר ההר ויחנו בצלמנה ויסעו מצלמנה ויחנו בפונן. וכתיב ויחנו באבת ויסעו מאבת ויחנו בעיי העברים במדבר אשר על פני מואב ממזרח השמש משם נסעו ויחנו בנחל זרד והוא דיבן גד וכן כתוב במסעי ויסעו מעיים ויחנו בדיבן גד ואח"כ משם נסעו ויחנו מעבר ארנון אשר במדבר היצא מגבול האמרי הוא עלמן דבלתימה האמור במסעי וזהו כי ארנון גבול מואב בין מואב ובין האמר נמצא נחל זרד הוא דיבן גד ולכאור' יקשה היאך בא גד ליקח נחלתו עד דיבן גד שהוא יוצא הרבה מנחלת ראובן שהרי ראובן לקח מערוער אשר על שפת נחל ארנן ולקח גם דיבן גד שהוא בתוך הנחל שהוא נחל זרד אלא דברכו משה לגד וטרף זרוע אף קדקד שלקח נחלתו כמו קדקד צד מזרח ולקח נחלתו בלי מצרים לפי שלראובן ומנשה היו להם מצרים. גשורי ומעכתי למנשה ולראובני גבול בני עמון אבל לגד לא היה לו שום מצר וגם לרוחב א"י לקח נחלתו כמו זרוע ג"כ בלי מצרים ועד הנחל לקח ולכך נקרא דיבן גד וזהו שכתוב ברוך מרחיב גד שאין לו שום מיצר כלל ולכך כתיב בדברים קמו ועברו לכם את נחל זרד כי שם כלו מתי מדבר לפי שנחל זרד הוא הנקרא דיבן גד ובו התחיל נחלת א"י שהוא גד וכתיב על כן יאמר בספר מלחמת ה' את והב בסופה ואת הנחלים ארנון ואשד הנחלים אשר נטה לשבת ער ונשען לגבול מואב ומשם בארה הוא הבאר כו' דמשמע ששם נתנה להם הבאר והלא הבאר היה להם זה כמה שנים וכמה מקומו' שעבר עמהם וגם כן אח"כ כחיב מקומות אחרים וממדבר מתנה כו' שאין להם פי' כלל אבל לפ"ז נראה הכל על נכון ונמצא כך פי' את והב בסופה פו' בסוף מדבר אדום שהלכו הכל במדבר אשר על פני מואב עד שבאו לוהב וזהו נקרא זחל זרד ודיבן גד ולכך נקרא והב לשון הב ששם התחיל ארץ ישראל שנתן להם. ואת הנחלים ארנן

וזהו מעבר ארנון ומ״ש במסעי עלמן דבלתימה כאן נקרא נחליאל. ואשד הנחלים הוא הנקרא כאן במות אשר נטה לשבת ער. מלת אשר הוא לרבוי. ומשם בארה (היינו ערבות מואב ששם) נקבע ונעשה באר אבל כל מ' שנה נתגלגל עמהם והיה כמין סלע ועכשיו נעשה כמו באר עד שנגנז לאחר מיתת משרע״ה ואז אמרו שירה עלי באר ענו לה דהיינו שנקבע באר נמצא בתחילה היה במדב' מואב ואח״כ נחל זרד והוא והב והוא דיבן גד ופי' והב בסופ' סוף המדבר של מואב נמצ' מדבר מואב הי' תחיל' ואח״כ ואת הנחלי' ארנן זה נחליאל והוא עלמן דבלתימה ואח״כ ואשד הנחלים הוא במות ובמסעי נקרא הרי העברים אשר נטה לשבת ער ונשען לגבול מואב הוא ערבות מואב (לשבת ער אבל לא ער בעצמו שער הי' ממואב ומשם בארה הוא הגיא) וכן כתוב להלן וממדבר מתנה ממדבר מואב נסע עמהם למתנה דהיינו והב שהוא נחל זרד ודיבן גד שכל אלו השמות נקראו לו וזהו מתנה לשון יהב לפי ששם התחילה א״י להנתן להם שהיא מתנה:

וממתנה נחליאל היא את הנחלים ארנן ובמסעי נקרא עלמן דבלתימה. ומנחליאל במות הוא אשד הנחלים ובמסעי נקרא הרי העברים ומבמות הגיא אשר בשדה מואב ונשקפה על פנ' הישימן לפי ששם נקבע הבאר (אלא דבמסעי מחלק גם הגיא לשני חלקי') דשני פעמים כתיב בו ויחנו. ויחנו בערבת מואב על ירדן ירחו ואח״כ ויחנו על הירדן מבית הישמת ושניהם נקראו ערבות מואב נמצא יש לנו כאן ששה מקומות בשלשה מקומות הלכו בני ישראל דהיינו מדבר מואב נחל זרד. את הנחלים ארנן. ובשלשה עמדו שם היינו במות בעל ראש הפסגה היא הגיא אשר ע״פ מואב ואח״כ ראש הפעור ולכך (בשלשה מקומות) הראשונים הלך בלק לקראת בלעם אל עיר מואב אשר על גבול ארנון אשר בקצה הגבול ובשלשה מקומות העמידו בלק לבלעם בפעם הא' במות בעל ובשניי' ראש הפסגה ובשלישית ראש הפעור ונשקפה ע״פ הישימן

פסוק לח

היכול אוכל דבר מאומה. אמר לו שנים במעשה וא' בדיבור וכמ״ש למעלה בפסוק וקסמים בידם וכן הי' אצל הברכות בשני ברכות הי' במעשה שהלך וכמו שכתוב ואלכה אולי וגו' אקרה כה ובפעם השלישית כתיב ולא הלך כפעם בפעם וישת אל המדבר כו' שהוא בדיבור וכל זה רמז לו בלעם מקודם אך לא ידע מה נבא. וכן הוא מלמטה למעלה מעשה דיבור מחשבה. היכול אוכל. הם שני מרגלאין מרגלא תתאה ועילאה. דבר. הוא סיכתא שבעינים:

מהדורא תניינא

ויאמר בלעם אל בלק הנה באתי אליך עתה היכל אוכל דבר מאומה הדבר אשר ישים

אלהים בפי אתו אדבר. צריך להבין מהו היכל אוכל וגו' ונראה לפי שידוע כי שני פעמי' הראשונים הלך לקראת נחשים ובפע' השלישי עזב ללכת לקראת נחשים וכמ"ש ולא הלך כפעם בפעם לקראת נחשים ושם אל המדבר פניו לראות מה יזמין לו הקב"ה וזהו היכל אוכל הוא ב"פ הראשונים שעסק בניחושים כדי שיזמין לו הקב"ה כמו שרוצה וראה שאינו יכול לעשות שום דבר ואח"כ אמר אשר ישים אלהים בפי אותו אדבר על פעם הג' שלא הלך לקראת נחשו' ואע"פכ שם אלהי' בפיו הדבר שרצה הקב"ה וזהו כי ג' דרגין יש אלהים. ה'. רוח אלהים. וכן כאן ויקר אלהים אל בלעם ובפעם השני ויקר ה' אל בלעם שהי' הכל במקרה לפי שהיה לו התפעליות לבלעם לילך לקראת נחשים אבל בפעם הג' שלא הלך לקראת נחשים כתיב ותהי עליו רוח אלהים ומלמטה למעלה היא. בפעם הראשון אמר בלעם כשבא אליו עתה היכל אוכל דבר מאומה הדבר אשר ישים אלהי' בפי אתו אדבר ובפעם השני אמר בלק לקב איבי לקחתיך והנה ברכת ברך והשיב לו את אשר ישים ה' בפי אתו אשמר לדבר ובפעם הג' אמר בלק גם קב לא תקבנו וגו' והשיב בלעם כל אשר ידבר ה' אתו אעשה ובפעם הד' אמר בלק לקב איבי קראתיך והנה ברכת ברך והשיב בלעם אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב לא אוכל לעבר וגו' לעשות טובה או רעה מלבי אשר ידבר ה' אתו אדבר. וכל אלו השינויים קשה הרבה ובפעם הד' שאמר והלא גם אל מלאכיך וגו' הלא גם לבלק בעצמו אמר כן והענין הוא כי בתחילה כשאמר בלעם היכל אוכל דבר מאומה כיוון בזה שהנבואה אינה באה לו מצד עצמו אלא מצד הקב"ה וזהי היכל אוכל דבר מאומה רק ברצון הקב"ה אשר ישים אלהים בפי אתו אדבר ובפעם השני כשבירך אמר לו בלק לקב איבי לקחתיך פי' לא היה לך לומר הברכה ואף שהנבואה הוא אצלך מהקב"ה עם כל זה שאינך יכול לקלל עכ"פ לא הי' לך לברך והשיב לו אתו אשמר לדבר שאני צריך לדבר מה שאומר הקב"ה ואח"כ אמר גם קב לא תקבנו קצף עליו על שבא אצלו ואמר לא הי' לך לבוא אלי ולומר הברכ' והשיב כל אשר ידבר ה' אתו אעשה כי מוכרח אני לעשות מה שידבר (וגם בתחילה אותו אשמור לדבר ואח"כ אותו אעשה כנגד מה שאמר לו הקב"ה את הדבר אשר אדבר אליך אתו תעש' והמלאך אמר אתו תדבר ולכך השיב ג"כ אתו אשמור לדבר ואח"כ אותו אעשה) ובפעם הד' השיב לו בלק בכעס והנה ברכת ברך זה ג' פעמי' וכיוון שהיה לו לשנות מרצון הקב"ה שלא לברך והשיב לו כי הוא מוכרח בע"כ והוא לא אוכל לעבר את פי ה' לעשות טובה או רעה מלבי כי הטוב והרע אינם כלל ברשותי רק הכל ברצון הקב"ה אשר ידבר ה' אתו אדבר וזהו שאמר הלא גם אל מלאכיך אשר שלחת שגם למלאכי'

שלו אמר כלשון הזה והודה שהוא מוכרח בכל הדברים הן שלא לקלל והן לברך אותם משא"כ לבלק לא אמר כלל שהוא מוכרח על אלו הדברים:

פסוק לט

מהדורא רביעאה

ויבאו קרית חצות כמ"ש עד לא עשה ארץ וחוצות (משלי ח' כ"ו) ארץ הוא א"י. וחוצות הוא שאר המקומות הנקראים חוץ וכמ"ש ואגרשנו מן הארץ שרצה לגרשם מן הארץ העליונה ולכך כתיב כאן ויבאו קרית חצות שישראל היו עומדים אצל א"י והם הלכו חוצה להם לצד סטרא אחרא:

פסוק מ

ויזבח בלק בקר וצאן. כולם לכבודו של בלעם ותחילה שלח אותם לבלעם ואח"כ הקריב הקרבנות על המזבח וכמ"ש ואותי השלכת אחרי גוך:

מהדורא רביעאה

ויזבח בלק בקר וצאן וישלח לבלעם ולשרים אשר אתו. שחט הרבה צאן ובקר ושלח לבלעם. גם שלח לשרים. וגם לאשר אתו. ואח"כ עשה ז' מזבחות ולכך כעס הש"י עליו שמתחיל' עשה סעודה לג' שהלכו עם בלעם ואח"כ עשה ז' מזבחות משא"כ ביתרו שעשה עולה וזבחים עשה תחילה להש"י וכמ"ש ויקח יתרו עלה וזבחים לאלהים ואח"כ ויבא אהרן כו' ובלעם נזהר מזה וכיחש להקב"ה ואמר ואעל פר ואיל שרצה לנקות עצמו מענין זה והקב"ה גלוי לפניו ואמר ידענא מתי הקריב זה ועשה מזבחות אלו וכמ"ש בזוהר:

פסוק מא

מהדורא רביעאה

ויעלהו במות בעל. הוא מקום הראשון משלשה מקומות שהראה לבלעם כי לא היה יפול לראות אלא בג' מקומות כי וודאי לצד השני של ישראל לא היה יכול לעבור רק הראה לו במקום סמוך לו דהיינו בינו ובין ישראל ומשני הצדדין של ישראל ג"כ הראה לו.

פרק כג

פסוק א

מהדורא רביעאה

ויאמר בלעם אל בלק בנה לי בזה שבעה מזבחת והכן לי בזה שבעה פרים ושבעה אילים. ידוע שהיסוד הכולל הוא שבעה וכמ"ש בנח תקח לך שבעה שבעה וכמ"ש שבעה ושבעה מוצקות ונאמר שבעת ימים הרבה פעמים וזה שאמר בנה לי בזה ג' פעמים שבעה שהם כ"א וג' שמות יש בג' מיני גילופין בחב"ד והן נגד ג' ברכות שכל

אחד ג"פ שבעה והן ג' אהיה שאמר השי"י למשה וסוד מ"ב ומ"ב קרבנות וכן במשה אמר הקב"ה מתחילה אהיה פעם א' ואח"כ אמר ב"פ אהיה:
וכן ג' הברכות בחב"ד ראשונה נגד אברהם שניי' נגד יצחק שלישית נגד יעקב ולכן אמר בראשונה מראש צרים נגד אברהם. ושנייה ברך לקחתי וברך ולא אשיבנה. ושלישית מה טבו אהליך יעקב. והרביעי' הוא נגד דוד מלכא:

פסוק ב

פר ואיל במזבח. פר ואיל נגד אברהם ויצחק כמ"ש שממית בידים תתפש אבל ביעקב אין להם אחיזה כלל שמטתו שלימה ולכך לא הקריבו כבשים. והנה כל אבהן כלולים בשבעה וכמ"ש בזוהר בראשית והנה שבעה נרותיה עליה שבעה ושבעה מוצקות כו' וכמ"ש בזוהר פ' בראשית סוד אח"ס בט"ע ולכך הקריבו שבעה פרים ושבעה אלים כו'. וסוד פר ואיל וכבש פר הוא ב' שמות של חו"ב בגילופיהון ביודי"ן איל הוא שם של הדעת כמ"ש יי"ה שהוא כולל חו"ב וגילופין באלפין כידוע בסוד המרגלא שכאן הוא באלפין:
וכבש הוא כולל שניהם וכן המזבח הוא כולל כל ג' שמות עם הקוץ של א' של כתר. ועוד פר הוא שני מילואין של קס"א. ואיל הוא שמות עצמן סוד אהיה אשר אהיה ואחד הוא נעלם. וכבש הוא כולל שניהם:
ואמר התיצב על עלתך כל מקום שנאמר התיצב הוא רוח הקודש בסוד העולה וכמ"ש בזוהר פ' צו כידוע בסוד אלדד ומידד ותנח עליהם הרוח והם ג' שמות של משכנא שבהם נבנה המשכן:

פסוק ג

אולי יקרה ה' לקראתי. שהנבואה היא בג' דרגין הא' הוא שהנבואה באה על האדם וכמ"ש ויד ה' היתה עלי. הב' הוא בראיה וכמ"ש חזון ישעיהו וכמה פעמים לשון חזון שהוא ראיה. והג' הוא דבור שהשם שולח הדבור לפיו וכמ"ש ונתתי דברי בפיך והדיבור והראיה כלולין יחדיו וכמ"ש כי לנביא היום יקרא לפנים וגו' וכאן הזכיר כל הג' דרגין יקרה ה' לקראתי. ודבר מה יראני.

מהדורא רביעאה

ויאמר בלעם אל בלק התיצב על עלתך. אמרו רז"ל כל מקום שנאמר לשון ויתיצב הוא רה"ק ולכן כתיב כאן על עלתך שאמר לו שיתיצב על עלתו שמחמת הקרבת העולה היה שורה רה"ק על האיש המקריב:
ואנכי אקרה כה. שרצה להשיג הנבואה ובזה יהיה להם שני המעלות. לבלעם הנבואה שהיא בדבור ולבלק רה"ק. ודבר מה יראני והגדתי לך. שההגדה לא יהיה רק לך לבד

ולא לזולתך כי לא יבינם אחר רק אתה לבד מאחר שתוכשר לרה"ק ע"י העולה אזי תבין מה שאגיד לך:

ואלכה. אני אלך אל הנבואה:

אולי יקרה ה' לקראתי. ודבר מה יראני. והגדתי לך. כבר מבואר כי ג' דרגין בנבואה והוא כמ"ש לנביא היום יקרא לפנים הראה (ש"א ט' ט') ונביא הוא שהקב"ה שולח לו דבר נבואה בפיו והרואה הוא נבואה ע"פ ראייה שהוא רואה הנבואה ומדבר אח"כ בעצמו ועוד מעלה הג' שהיא למעלה מכולם שהקב"ה נגלה לו ומדבר לו פה אל פה כמו מעלת מרע"ה וזהו פי' הגמ' (ב"ב י"ב ע"א) גדולה חכמה מנבואה שנאמר ונביא לבב חכמה מי נתלה במי כו' שלכאורה אין לו פי' כלל כי ונביא הכתוב שם אין פירושו רק לשון הבאה רק הוא ע"ד שכתבנו למעלה כי הנבואה נקראת לשון נבואה ע"ש הדבור שהוא ניב שפתים וזהו תיבת נבואה וע"ד שאמרו רז"ל (מגיל' י"ז ע"ב) שפיל ואזיל בר אווזא ועינוהי מטייפן פי' אווזא הוא רמז אל החכמה וכמ"ש (ברכות נ"ז ע"א) הרואה אווז בחלום יצפה לחכמה שנאמר חכמות בחוץ תרונה שפיל ואזיל בר אווזא אף שנראה שהוא מדבר דברים פשוטים ונגלים. ועינוהי מטייפן פי' שהוא מבין בדבריו סודות עמוקים וזהו שכתוב ונביא לבב חכמה פי' אנו מבקשים שנדבר בלבב חכמה ואנחנו מבקשים שהדבור והוא הנבואה תהיה בחכמה ועל כרחך שהחכמה גדולה מהנבואה נמצא עכ"פ ב' מדות של נבואה הוא הדבור והראייה הוא מדרגה למעלה מהדבור וזהו שאמר כאן כל השלשה אולי יקרה לקראתי שהוא מדרגה העליונה. ודבר הוא מדרגת הנבואה ע"י הדבור מה יראני. הוא נבואה ע"י הראייה. והגדתי לך סוד בבא ראשונית והוא נ' שערי בינה חושבן לך:

וילך שפי. פירוש אל ההר ותיבת שפי הפירוש למעלה וכמ"ש על הר נשפה שאו נס (ישעי' י"ג ב'). שבוודאי מי שרוצה להרים נס עומד על מקום הגבוה יותר וכן כאן העלהו בלק לבמות בעל שרצה להעלות אותו בכדי שיוכל לקבל הנבואה ובלעם הלך עוד שפי שעלה למעלה יותר בכדי שיהיה מוכן לנבואה. וכן בכל המקומות העלהו בלק על ההרים כדי להעלותו ולכן בחרו ההרים לבהמ"ק וכמ"ש ונשא הוא מגבעות וכן המשכן היו מעמידי' על ההר וכן בחרו ההרים לעבוד ע"ז וכמ"ש על ראשי ההרים יזבחו וכן באברהם כתיב על אחד ההרים

פסוק ד

ויקר אלהים אל בלעם. בראשונה נאמר אלהים ובשניה שם הויה ויקר ה' ובשלישית לא כתיב אלהים אלא רוח אלהים. הוא יודע מצעדי גבר ותנח עליהם הרוח גבי אלדד

ומידד מלמטה למעלה. וכה תדבר סוד כה כל הנביאים בכה ומשה נתנבא גם בזה שהם כוללים ו' שמות וזה סוד וכה תדבר ו' מכ"ה ומשה נתנבא באספקלריא המאירה סוד ז"ה וכן אמר להלן והנה ברכת ברך זה שלש פעמים ג' שמות בג' ברכות:

מהדורא רביעאה

ויקר אלהים אל בלעם אמרו בס"י ברית יחיד מכוון באמצע ברוחניי ובגשמי והן נגד בנים ותלמידים ולכן נקראו התלמידים בנים וכמ"ש בני הנביאים וכן נקראו החכמים אבות וכמ"ש אבי אבי רכב ישראל והזרע במנא דלא כשרא נקרא קרי וכן הוא בדבר הנבואה: **ויקר אלהים**. כבר מבואר שאמר ג' דרגין. בראשונה ויקר אלהו' ובשניי' ויקר ה' ובשלישי' רוח אלהים שהרוח נתגל' בעצמו והוא רוח אלהים וכמ"ש ותנח עליה' הרוח והן ג' דרגין מלמטה למעלה לכן שבח עצמו מאוד בפעם הג' נאם בלעם ונאם הגבר נאם. שמע. שלשה פעמים והאמצעית בוי"ו ונאם וכמ"ש ושם נסהו ספר סופר וסיפור וברביעית הוסיף ויודע דעת עליון ונגד ג' דברים שאמר אליו המלאך ואפס את הדבר שהוא מהקב"ה. אשר אדבר אליך הוא דבר המלאך אליו. אתו תדבר. להם לישראל: ורמז ג"כ לג' דברות שלו שהיו מלמטה למעלה ואף ששם אמר המלאך מלמעלה למטה כך הכלל כי תחילת המחשבה סוף המעשה ולכך המלאך אמר הג' מלמעלה למטה ובלעם אמר מלמטה למעלה וכמ"ש גבי בצלאל בצל אל היית ואמר על ההפך שמא כך אמר לך הקב"ה עשה משכן כו' כמו שהצל מראה הכל בהפך וכמ"ש (שבת ל"א ע"א) בהילל למחר אפיך ליה אמר והא אתמול לא אמרת לי הכי א"ל לאו עלי דידי קא סמכת כו' דעל פה נמי סמוך עלי דתימה הוא מה אמר לו ומה ענה אותו דעל פה וכו' וכך הוא כי תורה שבעל פה הוא חותם ההיפוך של הא"ב וזהו שאמר לו תשר"ק והוא תורה שבעל פה ולכך אמר לו דעל פה נמי סמוך:

שבעת המזבחת ערכתי ואעל פר ואיל במזבח. מבואר כי ג"פ שבעה הן וכמ"ש שבעת נרו' שבעה ושבעה מוצקות וענין הקרבן הוא לקרב כל אחד ואחד מהשבעה וז"ש את שבעת המזבחת ערכתי ואעל פר ואיל במזבח שעל כל מזבח ערכתי פר ואיל כדי לקרב כל אחד ואחד מהשבעה ולכך לא אמר ואעל שבעה פרים ושבעה אילים לרמז על זה

פסוק ה

מהדורא רביעאה

וישם ה' דבר בפי בלעם ויאמר שוב אל בלק וכה תדבר. ג' דרגין דנבואה. דבר. הוא הדעת באמצע וזהו שאמר בפי כי דעת שרא בפומא. שוב. דרגא עילאה שובה. וכה תדבר. הוא השלישית שהוא מגלה את הדבר וכמ"ש מגלה עמוקות מני חושך כו' והן ג'

דרגין דנבואה. ויאמר הוא אמירה במחשבה בלחש וכמ"ש ויאמר אלהים. וכה תדבר הן ב' דרגין האחרים דנבואה. ולמעלה מנבואה דרגא דחכמה שהיא עדיף מנבואה ועל זה אמרו רז"ל חכם עדיף מנביא וזהו ויקר אלהים אל בלעם וכן למטה בפעם ב' כתובי' כל ג' דרגין בפסוק ויקר ה' אל בלעם וישם דבר בפיו ויאמר שוב אל בלק וכה תדבר. ואמרו בזוהר תדבר הוא לשון נסתר.

פסוק ו
מהדורא רביעאה

וישב אליו והנה נצב על עלתו. כבר כתבתי שנצב הוא רה"ק שזכה בה:
וכל שרי מואב. ובב' כתיב ושרי מואב שפירשו ממנו מקצתם ושם כתו' ושרי מואב אתו שלא עמדו אתו רק לכבודו ולא בשביל עולתו. ובג' אין כתיב כלל שרי מואב וכמו שפירש"י שפירשו כולם שראו שאין בו ממש:

פסוק ז
מהדורא רביעאה

וישא משלו ויאמר ז' פעמים כתיב וישא משלו כנגד ז' מדות המשמשים לפני כסא הכבוד וכנג' ז' היכלו' של נבוא' וז' מדו' המשמשי' הם אמת. אמונה. צדק. משפט. חסד. רחמים. שלום. וכולם כתובי' בפרשה א' וארשתיך לי לעולם וארשתי' לי בצדק ובמשפט בחסד וברחמים וארשתיך לי באמונה וידעת את ה' ושנים חסר כאן והן אמת ושלום אבל נכללים בהם כמ"ש חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו וכמ"ש בבריי' העול' שלום אמר אל יברא גם אמת אמר אל יברא והשליכם הקב"ה לארץ ובשעת ביאת המשיח יחזרו למקומם וכמ"ש אמת מארץ תצמח ונתתי שלום בארץ וזהו נכלל במלת לעולם וארשתיך לי לעולם דהיינו לעתיד לבוא שיהיו כל השבעה והן שלשה קדושין ושבעה ברכות נגד ברכות של חתן וכלה וכן בתפילה ג"ק כנגד ג"ר הכלולים בחכמה וכן כתיב ויתן אלהים חכמה לשלמה. ותבונה הרבה מאד. ורוחב לב כחול אשר על שפת הים (מ"א ה' ט') וכתב עוד שלשה. ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם. ומכל חכמת מצרים. ויחכם מכל האדם. (שם) וז' האמירות שבכל משל הם נגד ז' הבלים שעליהן עלמא קיים שית בקול שהם ששה קולות זה למעלה מזה והשביעית בדבור שהוא בפה ומה שאמרו רז"ל זוכה לחמשה קולות הן נחשבין שבעה כידוע. ואלו השבעה משלים שאמ' בלעם ארבעה אמר נגד ישראל וג' האחרונות אמר נגד אומות שנזדווגו לישראל והד' ראשונות שנגד ישראל. ראשונה נגד מה שהיו במצרים שניה נגד מה שהיו במדבר והשלישית נגד מה שיהיו בארץ ישראל והרביעית הוא לעתיד לבוא. וג' האחרונים אמר על האומות שניה על הקיני שהוא יתרו שנזדווג לישראל וברכו. וראשונה על עמלק שנזדווג להרע להם

וקללו. והשלישית על שאר האומות וכמ״ש וצים מיד כתים וגם הוא עדי אובד וכנגד זה ברך הקב״ה לאברהם בשבעה ברכות ד' וג' ואעשך לגוי גדול זה נגד מה שהיו במצרים ששם נעשו לגוי גדול וכמ״ש ויהי שם לגוי גדול עצום ורב:

ואברכך. זהו נגד מה שהיו במדבר ששם נתברכו בכל הברכו':

ואגדלה שמך. זה נגד מה שיהיו בא״י וכמ״ש ויהי ה' את יהושע ויהי שמעו בכל הארץ (וי״ו כ״ז) וכן כמה פסוקים שנתגדל שמם בהיותם בא״י. והיה ברכה לע״ל שיהיו מקור כל הברכות שיתברכו בכולם ואמר והיה ברכה שלא יוסיף עוד עצב עמה וכמ״ש כל השירות נאמרו בלשון נקבה כמו שנקבה מולדת ויש לה צער אחריה אבל שירה דלע״ל הוא נאמר בלשון זכר כי אחריה לא יהי' שום צער כלל ואח״כ אמר ג' ברכות אחרות ואברכה מברכיך הוא נגד המדבקים עצמם בישראל וכמו יתרו שדיבק עצמו בישראל ובירכו ואמר ואברכה מברכיך:

ומקללך אאר. הוא נגד עמלק שנזדווג להרע לישראל אמר ומקללך אאר. ונברכו בך כל משפחת האדמה. נגד האומות לע״ל ואז יתוספו כלם על ישראל ויתברכו כולם בכלל. וכמ״ש והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה וכמ״ש לעבדו שכם אחד:

בערבא ברכות אלו של ישראל מרומז מ״ט שערי בינה לכן כתב משה ספרו וספר בלעם שהתורה מיוסדת על מ״ט שערי בינה ג״כ וסוד פני משה כפני חמה וה' הוא ראש ספרא שהוא שער המ״ט ועשרת הדברות שער הנ' והן הגילופין וגילופי גילופין הם תרע״ד פרשיות שמילואם לבד הוא תורה וז״ס חכמה ותורה שהוא בבינה וכתרם הוא כ״ז אותיות שחקוקים בכתר ז״ס דערבות מואב. ונ' פעמים יציאת מצרים הם מפוזרים בתורה וכנגד אלה מ״ט ברכות הם מ״ט בתפילין אחד נגד אחד. וסודן ח' תיקוני דחכמה נגד ח' בגדים דכהנא רבא וכמ״ש כשמן הטוב על הראש כו' שיורד על פי מדותיו י״ג (כנגד י״ג) בבינה י״ג תרעין עילאין דשכיחא בעלמא עילאה וח' מנהון במזל העליון נגד ח' דלעיל דחכמה לא אתגליי' אלא בבינה וי״ט בכתר מלכות שבמלכות י' תיקונים וט' בז״א וכן הם בשמות י״ג יודי״ן דע״ב בגילופי וגילופי גילופין:

ג' פסוקים כנגד ע״ב יה״ו כידוע. וכן מ״ט שערים באיוב במענה של הקב״ה לכן כתב משה ספרו וס' בלעם וס' איוב וכן מ״ט בספר קהלת עם ז' הבלים שירש מאביו סוד שם מ״ב וז' לכן אמרו בגמ' (ר״ה כ״א ע״ב) מ״ט שערי בינה נתגלו למשה וכן לשלמה בנביאים הוא דלא קם אבל במלכים קם. ופרטיות של אלו ואלו כבר כתבתי במקום אחר. אבל בברכת כהנים לא נתגלו אלא ג' מתיקונים הנ״ל שהם כ״ח אתוון יה״ו ועוד ל״ב והם כ״ח סתימין כנגד פרקי היד ועוד ל״ב סתימין נגד שיתין פרקין דיד. לכן ברכת

כהנים הוא בנשיאת כפים י״ג הן כנגד י״ב יודין וא' הכלול בהן והוא בכ״ע בקוץ העליון כתר אחד לכולן כידוע ובגילופי גילופין הם כ״ח יודי״ן עם י' כ״ע הנ״ל בג' שמות. שהם סוד מָלַך. מֶלֶך. ימלוך. ולכן נקרא בינה (מלך העולם) מלך עליון וז״ס ה' מלך ה' מלך כו' כתר ובינה שהם מיחדין תמיד שהוא שם אחד סוד המשכן עשר יריעות כל אחת כ״ח אורך וד' רוחב רישא וסיומא. וזהו שאמר בתיקונים מ' מלך כי ראש התיבה כולל כל התיבה והן סוד חו״ב ד' בחכמה ט' בבינה והן י״ג הנ״ל. וישא משלו ויאמר כבר כתבתי שז' פעמים אמר וישא משלו ויאמר כנגד ז' ברכות שנתברך אברהם וז' מדות שמשמשין בכסא הכבוד וז' תיקונין קדמאה שבפ' ראשון שבתורה וי״ו של הדעת בסוד כה תברכו את בני ישראל והשביעית את שמי על בני ישראל וגו' והן ז' היכלין וגן עדן הוא כולל שבע שית דיוסף וא' דאמא ושבעא דנוקבא הן היכלין להן (וכן שבעה רקיעים ושבעה ימים) והן ז' מים וז' רקיעין שבפ' בראשית במלאכת המים. וכן שבעה ארצות שבא״י. וז' מינים שנשתבחה בהן. וז' הבלים דשלמה. וז״פ תיבת אש בפ' ואתחנן. וז' קולות שאמר דוד על המים וז' דמ״ת והן בפרטן מ״ט שערי בינה שנתגלה בברכת התורה ח' תיקונים דכהנא רבא והן עד מזל עלאי וי״ג דאמא והן בב' שמות אלהי ואלהים וי״ט דכתר מלכות מן המצר קראתי כו' וכן בתפלין בד' פרשיות והוא בסוד שם השני של ע״ב והראשון בתורה והשלישית בציצית שאלו ג' שמות הן ראשים לכולם וכן שלמה אמר מ״ט הבלים שלכן אמרו לא קם כמשה בנביאי' אבל במלכו' קם וכן משה רבינו גילה בתורה נו״ן פעמים יציאת מצרים וכמ״ש נ' שערי בינה נברא בעולם וכולן נתגלו למשה חסר א' והוא אנכי ה' אלהיך כו' שאמר הקב״ה בעצמו אבל לנביאים לא נגלה רק מ״ח לכולם בכללם כמ״ש רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כולנה לכן אמרו פני משה כפני חמה והוא אנכי ה' אלהיך שבלוחות שניות אבל במלכים קם וכל א' בדרגיה וכן הוא באיוב ששאל הקב״ה לו נו״ן שערי בינה אם נתגלו לו שבהן נברא כל מעשה בראשית ואמר ידעתי כי כל תוכל אע״פ שנעלם ממני ידעתי כי כל תוכל שלכן אמרו משה כתב ספרו וס' איוב ופ' בלעם. מן ארם וגו' מהררי קדם הן ב' דברים ארם למטה הררי קדם למעלה והן נגד יעקב וישראל וכנגדם ארה בארץ וזעמה הוא כעס בשמים וכמ״ש יגלו שמים עונו וארץ מתקוממה לו והן שתי שמות לא קבה אל זעם ה':

פסוק ט

מהדורא רביעאה

(**מראש צורים** הן האבות וראש צורים הוא אברהם כי זו הברכה על זמן היותם במצרים נגד עם כמ״ש) וכן מה ומה וזהו שאמר לבלק מלך מואב וכן אמר בלק למטה מה דבר

ה' ואמר קום בלק ושמע האזינה עדי בנו צפור לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם וכן אמר אגור מה שמו כו' ונאמר כי אל דעות ה'. והכל בזכותו ודרגא שלו וכן בכל הגליות. ומגבעות. הן האמהות ולכן אשורנו ראייה חזקה ביותר וכן נאמר אנכי נצב על ראש הגבעה בזכות אבות ואמהות ואמר ראש צרים רישא וגיזעא ושבילא והן ג' יודי"ן שבברכת כהנים ומגבעות הם ג' ווין דאמא וזהו סוד דכתיב בן איש חי וקרינן חיל והוא מ"ח והן אמהות דאושיט פסיעה לבר שבתחילה נכלל בתלת וכל יו"ד הוא ג' כמ"ש בת"ז תי"ט ועוד ב' ווין שבפסוק יו"ד משלמת לששים נגד יעקב ורחל:

הן עם. השבטים שנשאו כ"א תאומתו. ובגוים לא יתחשב בין האומות להיות עמם כא' רק אומה אחת ובה שבעים נפש כנגד כולם. והן ג' שמות דנוקבין שכנגדן י"ב שבטים וי"ב טעמים כמ"ש בת"ז. לבדד. הוא ד' שמות בג' אתוון וג' גילופין שהן ד' והן ל"ב נתיבות וכשיתיחדו בארץ וכמ"ש גוי אחד בארץ יתגלה ד"ד וז"ש לבדד ישכן הוא יחוד הידוע:

יתחשב. כ"א כלול מעשרה עם עשו וישמעאל:

מהדורא חמישאה

כי מראש צרים כו'. כבר כתבתי שהן סוד האבות במצרים. ומי מנה כו' וממצרים עד כל ימות עולם ג"כ ד' דרגין ועוד כי מראש צרים אראנו הוא בסוד ד' אותיו' משם הראשון:

מי מנה כו'. בסוד ד' אותיות משם האחרון. כי מראש צרים אראנו. רישא וגזעא ושבילא ג' טיפין דאבוהון דעלו במחשבה בסוד חולם שורק חירק והן ג' דרגין של ברכת כהנים. ומגבעות אשורנו. הן ג' ווי"ן של אות השני ומה שהיו ג' בתוך ג' נעשה ו"ק ג"כ בסוד ג' ווי"ן שבברכת כהנים:

הן עם הוא ג' אותיות ראשונות של שם האחרון שהם בסוד דכורא דבה ונשאר ג' יודין להשלמת י"ב שבטין בסוד למ"ד של לבדד. והוא נגד י"ב שבטין ואפרים ומנשה הם י"ג והם בסוד ו' של השם שהוא אחד ולכן יחדו בשמע ישראל ה' אחד וז"ש הכתוב. שבטי יה עדות לישראל ושם בוי"ו הוא יחוד של ב' שמות בגילופי גילופין ולכן עיקר הכריעה במודים ולכן אמרו שדרה של אדם כו' למאן דלא כרע במודים בסוד וי"ו נו"ן מטה דמתהפיך כו':

ובגוים לא יתחשב הן בסוד ה' האחרונה של השם עם השם שלה והם בסוד ע' נפש וכמ"ש על מה אדניה הטבעו לכן אמר אדניהו כי לי יאתה המלוכה והן סוד מ"ט וע' ג' אותיות ראשונות דשמא מפרש וגילופין וגילופא דגילופין הוא בסוד לא יתחשב. מי מנה כו' ומספר כו'. נו"ן הנ"ל הוא מי. וי"ו הוא מספר שהמנין הוא בסוד נו"ן. ומספר בסוד

וי״ו כמ״ש בסבא. מנה הוא בסוד ז״ת בסוד כי גם זה לך בן וז״ת דאימא הוא נגד שתיהן ששתיהן שוה והוא בסוד מי. עפר הוא אחוריים דב' שמות האלו. רבע. הוא אחוריים דשמא שלים. את. הוא אחוריים דג״ר. נפש. הוא בסוד אחוריים דה' שמות. רוח. הוא הפנים עם וי״ו של הדעת:

מהדורא שתיתאה

כי מראש צרים אראנו. אראנו שיעור קומה ג' יודין דאבהן:

אשורנו. ג' שמות של ג' ראשונות חו״ב ידוע ודעת הוא ה' צבאות:

הן עם לבדד ישכן. עם. הוא ב״פ הן. והוא ג' ראשונות דנוקבא:

לבדד ג' אחרונו'. בדד הוא י' והוא בסוד צלם:

והוא כנגד י״ג שבטי'. י״ב שבטי' הוא הן עם. עם הלמ״ד. ובדד הוא שבט לוי באמצע וז״א בדד ישכון ששם היה מקום השכינה וישראל מקיפין:

לבדד ישכן סוד משכני. בדד כמ״ש ה' בדד ינחנו בדד הוא הקדוש' של ישראל והמצו' שמקיפין אותם. ב' פרשיו' שבמזוזה. ד' ד'. פרשיות שבתפלין של ראש ויד:

לבדד. הוא ל״ב חוטין של ציצית והוא מצורף לבדד. וזהו סוד וירא מנחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה. מנחה כי טוב זו תור' שבכתב ואת הארץ כי נעמה זו תורה שבע״פ:

פסוק י

מהדורא רביעאה

מי מנה עפר יעקב. שנידוש ברגל והוא זמן עמידתם במצרי' ומ״ש ומספר את רבע ישראל הוא רביעתם במדבר לשעה. תמת נפשי מות ישרים. כשיבאו לא״י. ותהי אחריתי לע״ל כמוהו. מות ישרים. כי מיתה טובה הוא רק לישרים שבהן אבל האחרית לכל ישראל הוא טוב כידוע. ואמר מנה ומספר מניין הוא בכללות ומספר הוא בפרטו' שביצי״מ כתיב שש מאות אלף רגלי ובמדבר כתיב תולדתם למשפחתם במספר שמות כל זכר לגלגלתם וכן אמר בהושע בברכת ישראל אשר לא ימד ולא יספר בכללות ובפרטות ואמר מי מנה שבדרגא דמי. הוא מנה. ובוי״ו. הוא מספר. והם כי גד וי״ו נו״ן של השמות שהן גופי השמות וכמ״ש והוא דלא כרע במודים והוא מטה דמשה שמתהפך כו' והן ז״ת דשם ע״ב בגילופין וגילופי דגילופין והוא עד יעקב. כי מראש צרים אראנו הן ד' אותיות השם כסדר בסוד הרים וגבעות כו' וכן ראש צורים ד' נפשות ד' עלמין. משקה הרים מעליותיו. עליהם עוף השמים ישכון. ישקו כל חיתו שדי. ישברו פראים צמאם. מי מנה עפר יעקב ומספר את רבע ישראל. כמפורש בתרגום דעדקיא דבית יעקב. רבע הוא ד'. כמ״ש ד' בריתות כו'. ואמר הן עם לבדד ישכן ובגוים לא יתחשב בב' זמנים בעוה״ז ולימות המשיח ואמר כאן ד' זמנים שהוא באדם מי מנה עפר וגו' הוא קודם יצירה כמ״ש בטרם אצרך

בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך. ומספר את רבע ישראל בבטן אמו וכמ"ש שמונה רביעותיהן של ישראל שאז יוצר רוח האדם בקרבו. תמת כו' שאז הוא זוכה להדבק נשמתו שהיא צרורה תחת כסא הכבוד כמ"ש צרורה בצרור (ש"א כ"ה כ"ט) כו' וז"ש כאן נפש. כו' ובכאן נשלם תיבת ישרים וז"ש ישרים נגד אבהן כמ"ש בספר הישר. ותהי אחריתי לעתיד בתחיית המתים שאז זוכה לחיה והוא א' של השם שממתיק את הדין ומחיה את הכל:

מהדורא חמישאה

ישרים. הן ג' אותיות אחרונות של שם אחרון והם נגד אבות שנקראו ישרים כמ"ש הלא היא כתובה על ספר הישר זה ספר בראשים אברהם יצחק ויעקב וכנגדן נפתחים בר"ה ג' ספרים ולכן תוקעים ג' תקיעות ג"פ ג' והן נגד ט' ימי התשובה ויו"כ הוא בסוד אחרית הממתק את כלם. והיא החיה ששם תחיית המתים שע"י יחיה הכל כידוע נער נערה קרי וכתיב נער. ותהי. סוד התחיה תהי הוא בסוד שם של שדי המחבר ב' שמות כידוע שהיו"ד נחה מתהי. אחריתי. ידוע בסוד ג' שמהן דאמא עם חו"ג שהן גנוזין בקרבה שהיא נקראת אחרית. כמהו. והוא בסוד ביה ב' שמות דחכמה. ועוד כי מראש צרים אראנו הוא ד' עלמין מונה בסוד ד' נשמות הידוע בד' זמנים. נפש בבטן וכמ"ש בטרם אצרך בבטן ידעתיך והוא עפר יעקב ותרגומו דעדקי' דבית יעקב כמ"ש ועוד בסוד ד' עלמין עילאין וד' עלמין תתאין ששם שני עלמין ושני כתובין בסוד ישב הכרובים הופיעה. ועוד בסוד ד' זמנים וד' גאולות. יציאת מצרים. וקריעת ים סוף. ומ"ת. ובנין בית הבחירה. והם נגד ד' ימים טובים. א' של פסח. ז' של פסח. עצרת. סכות. והם נגד ד' שבתות. א' שבת בראשית. וב' שבת מצרים שבחר להם משה במצרים. וכמ"ש בלוחות הראשונות כי ששת ימים עשה וכו' וינח ביום השביעי. ובשניות כתיב וזכרת כי עבד היית במצרים וכו'. והג' כנגד שבת לע"ל כמ"ש מזמור שיר ליום השבת ליום שכלו שבת ומנוחה לחיי העולמים. והרביעי נגד קרבנות המוספין שבפ' פינחס והן ד' תפילות אתה קדשת נגד שבת בראשית ישמח משה כו' ושני לוחות הוריד בידו נגד שבת מ"ת. אתה אחד נגד שבת לע"ל שאז יתיחד שמו של הקב"ה. תכנת שבת. נגד מוספי הקרבנות ועיקר הקרבנות המה בא"י וג' שבתות הן נגד ג' סעודות והד' בסוד תוספת והוא סעודת מלוה מלכתא והן נגד ג"ר והן העמודים והנתיבות והשערים וכל ששה פירושים הם א':

מהדורא שתיתאה

מי מנה עפר יעקב. בסוד כי גם זה לך בן:

פסוק יח
מהדורא רביעאה

האזינה עדי בנו צפר. מחמת זה ראוי להאזין ולהבין כי אתה בנו צפר:

פסוק יט
מהדורא רביעאה

לא איש וגו'. כי דבר שלא יקויי' הוא בב' דברי' אם מפני שבשעת מעשה מכזב לו ולבו בל עמו בשעת הבטחה או שהבטיח בלב שלם רק שאח"ז מתנחם וז"ש לא איש. והן הגדולים וכמ"ש אליכם אישים כו' ואין דרכם להתנחם אם הבטיחו בלב שלם רק שמעיקר' בלב ולב ידברו וז"ש ויכזב כי כזב הוא לעתיד כמו שקר לשעבר ובן אדם הם הפחותים מזה ויתנחם. ההוא אמר וכו' קאי על השם ב"ה והוא בלשון תמי' כי ה"א הוא ה"א התמי' ומהראוי היה לנקוד בחטף פתח אך כשאותיות אחה"ע באין אחריו נקוד בפתח לבד וכמו העבד ישראל (ירמי' ב' י"ד) וז"ש וכי אפשר שהשם אמר ולא יעשה כלל. ודבר ולא יקימנה ההוא אמר. על המחשבה בלב כמ"ש ויאמר אל לבו ודיבור הוא בפה ולא יקימנה וכמ"ש כי הוא אמר ויהי הוא צוה ויעמד. והוא לשון קיום הדבר שנתהווה במחשבה ויעמוד הדבר בדיבור שהדיבור מקיימו וז"ש אמר ולא יעשה ודבר ולא יקימנה:

פסוק כ
מהדורא רביעאה

הנה בָרך לקחתי ובֵרך ולא אשיבנה נגד אמר ולא יעשה אמר בָרך לקחתי מהשם עכשיו לברך אותם אף שלא נאמרה רק במחשבה וכי זה לא יעשה בתמיה. ובֵרך וכו' היינו מה שכבר בירך אותם בברכה ראשונה ולא אשיבנה כענין ויתנחם ור"ל שיתחרט על דבור:

פסוק כא
מהדורא רביעאה

לא הביט און. ד' דברי' דיבור ומעשה ודביקו' השם והתורה. און הוא הדיבו' כמ"ש ודב' און (ישעי' נ"ח ט') עמל הוא המעשה. ה' אלהיו עמו. זה דביקות השם. ותרועת מלך כתרגומו כי היא שעשוע של הקב"ה והיא התורה וז"ש תחילה עמו וכאן בו וכמ"ש וחיי עול' נטע בתוכנו וגם הוא אותיות תורת ע' ועוד לא הביט ולא ראה הוא במ"ע ול"ת. און הוא במ"ע. עמל בל"ת. וכנגדן אמר שהע"ה מעות לא יוכל לתקן. וחסרון לא יוכל להמנות. לכן אמר כאן לא הביט שהוא מרחוק בסתר. ראה. הוא באתגליא ראה הוא שם נוקבא דמיחדין בין ג' שמות דחו"ב בשית ברכות דברכת כהנים ואני אברכם. הביט הוא ושמו את שמי אל בני ישראל והכל במעשה. ותרועת מלך בו. הוא בדיבור

שהתורה הוא בדיבור שכולל שניהם כאחד כמ״ש כף זכות וכף חובה ולשון חק מכריע בינתים וכן בלוחות שכל כ״ח פירקין דב' ידים כלול בלשון שהוא בכתב ובדיבור וכן מעשה בראשית. ה' אלהיו עמו. הוא מ״ש והודעת להם זה בית חייהם. נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב. ראה חיים עם אשה אשר אהבת ודרך חיים תוכחות מוסר כי נר מצוה וגו' וכן אמר דוד אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים כנגד ג' האלו רשעים הם העוברים על מל״ת ודרך חטאים הם במ״ע כמ״ש קולע אל השערה ולא יחטא (שופטים כ' י״ו) ובמושב לצים נגד ביטול תורה והוא בדיבור וכנגדן אמר כי אם בתורת ה' חפצו הם ג' בתורה כמ״ש ראה בעיניך ובאזניך שמע ושים לבך (יחזקאל מ׳:ד״ם ד') ועיין ברש״י סוף פ' האזינו. והיה כעץ שתול על פלגי מים אמר פלגי מים שנפרדין לכל צד מכאן אמרו לעולם ישלש אדם שנותיו כו' כנגד ג' האלו ועוד אמר ג' דברים אשר פריו יתן וגו' ועלהו וגו' וכל אשר יעשה וגו' וכמ״ש (תענית ה' ע״ב) משל לאדם שהיה מהלך במדבר והיה עיף ורעב וצמא ומצא אילן כו' במה אברכך כו' אף אני במה אברכך אם בבנים כו' אם בעושר כו' אם בתורה כו' יהי רצון כו' שהאילן ג' מתנות יש בו הפרי למאכל והגרעינין לנטיעות והאילן לצל והמים שתחתיו הוא לשתיה ושלשה החשובות מכל המתנות הם חכמה ועושר ובנים כנגד ג' רוחות העולם הרוצה להחכים ידרים הרוצה להעשיר יצפין והנותן מטתו בין צפון לדרום כו' וכן אמר בת״ז תיקון כ״ח פנה לימינו וחתם בחכמה וז״ש על פלגי מים זו ברכת המים. אשר פריו זה הפרי. ועלהו זה עלין. וכל אשר יעשה יצליח קאי ג״כ על האילן שכל הנטיעו' שנוטעין מהגרעינין יצליח ומ״ש על פלגי מים הוא התור' וחכמה כמ״ש הוי כל צמא כו' העניים והאביוני' מבקשים מים וכו' וכמ״ש ישטטו לבקש דבר ה' כו' (עמוס ח' י״ב) וזהו שדרשו לעולם ישלש אדם שנותיו שליש כו' אשר פריו יתן בעתו אלו הבנים כמה שאמרו זה המשמש מטתו ועלהו לא יבול זה עושר כמ״ש (חולין צ״ב ע״א) ליבעי רחמי אתכליא על עליא כו' וז״ש משל לאדם כו' שהיה רעב כו' ומצא אילן שנטוע על מים ופירותיו מתוקין וצילו נאה ואכל מפירותיו ושתה ממימיו וישב בצילו ואמר במה אברכך אם בתורה כו' ואם בעושר כו' ואם בבנים כו' יה״ר שיהיה כו' וזהו וכל אשר יעשה יצליח. לא כן הרשעים אלו הלצים שנידונין בכף הקלע ברוח כמ״ש ורעות רוח כו' ע״כ לא יקמו רשעים במשפט אלו רשעים שאין להם תקומה כלל במשפט שהן מעות לא יוכל לתקן. וחטאים בעדת צדיקים כמ״ש בעדת צדיקים אין עומדין וכו' וכמ״ש וחסרון לא יוכל להמנות זה שנימנו חבריו לדבר מצוה כו' לכך לא יוכלו לעמוד במחיצתן ובגמ' דרשו (סנהדרין ק״ח ע״א) ע״כ לא יקמו רשעים במשפט אלו דור המבול. וחטאים בעדת צדיקים. אלו אנשי סדום

שרעתם הי' שמנעו מן הצדקה שהוא מ"ע כמ"ש זה היה עון סדום אחותך כו' ולכאורה הוא חסר כאן דור הפלגה אבל הלא הוא כבר נזכר לא כן הרשעים כי אם כמוץ כו' וכמ"ש ויפץ ה' כו' במה הפיצם ברוח כו. כי ידע ה' דרך צדיקים זה שכתב למעלה והודעת להם. זה בית חייהם ודרך חיים תוכחות מוסר שהוא הכל במחשבה כמ"ש וידע אלהים (והוא דרך צדיקים) אבל מחשבה רעה שאין הקב"ה מצרף למעשה הוא נאבד מאליו וכמ"ש בת"ז וכמ"ש דרך רשעים כאפילה לא ידעו כו' וז"ש דרך רשעים תאבד:

ועוד נגד ג' מתנות שהיה להם במדבר עמוד ענן ביום ועמוד אש בלילה והמן והשליו וז"ש לא הביט וגו' ולא ראה בלילה וביום וכמ"ש יסבבנהו יבוננהו יצרנהו כאישון עינו.

מהדורא חמישאה

לא הביט און ביעקב. נגד הדיבור שלא הביט בהן לה"ר ושאר עוונות התלוי בדיבור כמ"ש ודבר און. ולא ראה עמל. כנגד המעשה לכן נאמר כאן הביט שהוא מרחוק ונעלם. שהוא הדיבור. והמעשה גלוי לכל לכן נאמר בה ראה והוא כנגד תורה ומצות שכל דיבורם ועסקם הוא בתורה ובמצות וכמ"ש משמים הביט ה' שהדיבור עולה לשמים מרחוק. ראה את כל בני האדם הוא במעשה. והם בסוד ח' שמות של אז ראה א' וז' כידוע בסוד ברכת כהנים וכמ"ש ה' אלהיו עמו ותרועת מלך בו והם כנגד חכמה ויראה. שהיראה היא בהרהור ובמחשבה בסוד והחיות רצוא כמ"ש בס"י ואם רץ לבך להרהר שוב למקומך שעל זה נכרת ברית והחיות רצוא ושוב:

ועוד לא הביט כו' כמ"ש כי אתה ה' בקרב העם וכו'. ועוד לא הביט כמ"ש יסבבנהו כו':

פסוק כב

מהדורא רביעאה

אל מוציאם. נגד שאמר יצא אמ' לא כן אלא אל מוציאם כתועפת ראם וישראל אצל השם כתועפת ראם הוא הרביעי לראם וכמ"ש מועף ביעף ועיקר הענין כמ"ש עליהם עוף השמים ישכון ראם אלו חית השדה. לו. אלו שרפים שעומדים לקשר כתרים לקונם וז"ש עומדים ממעל לו. לא נאמר על לו אלא ממעל לו שהוא ממעל לרקיע אשר על ראשם ועליהם אדם יחיד כו' מושל בכולם ממעון קדשו וז"ש אל מוציאם ממצרים כמ"ש אני ולא מלאך כתועפת הוא שם מ"ב דבראשית בהיכל ה' לכן משמש שם של מ"ב:

ראם לו. הוא שמא מפרש בכפילו ובאוירא דעלמא הוא ג"כ ג' מלאכים שעומדין בד' רוחות שמקבלין התפלות. למטה מהם השדים ולמטה האדם לפיכך השדים שהם ממוצעים ג' כמלאכי השרת וג' כב"א וז"ש בגמ' כתעפת כו':

מהדורא חמישאה

אל מוציאם ממצרים. הוא בסוד היראה כמ"ש ובמורא גדול זו גילוי שכינה וכמ"ש או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי וכו' והוא בעלמא עילאה דילי' כמ"ש אני ולא מלאך ולא שרף:

כתועפת. הן השרפים כמ"ש ויעף אלי אחד מן השרפים. ראם. הן חיות הקודש שנכלל שמאל בימין. לו. הן אופנים שנכלל בג' פעמים י"ב שכלולים בתלי. וגלגל. ולב. וכמ"ש ועל גביהן וגובה להן ויראה להן וכלן הן עומדים ביראה. שרפים. כמ"ש ונורא הוא על כל סביביו. החיות. כמ"ש ונהר דינור מהיכן נפק מזיעתן של החיות שנאמ' וההיות רצוא ושוב. אופנים. כמ"ש ויראה להם וכן בג' חלקי עולם כמ"ש:

פסוק כג

מהדורא רביעאה

כי לא נחש נחש בבלעם וקסם בבלק נחש בדיבור וקסם במעשה והן מדרגת בלעם ובלק אבל בישראל התורה והמעשה הם מגינים להם וכמ"ש בז"ח ועתה אל תירא עבדי יעקב ואל תחת ישראל ונחש הוא להבא וקסם הוא לעבר. כעת יאמר. בכל עת יאמר ליעקב להבא ולישראל מה פעל לעבר ועוד כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל הנבואה ורה"ק שזכו ישראל במדבר ולכן נקראו דור דעה ואלו הן ג' מתנות שניתנו לישראל וזהו מה טוב חלקנו ומה נעים כו' והם כנגד תור' נביאים כתובי':

מהדורא חמישאה

כי לא נחש ביעקב. הם ד' מתנות שנתן לישראל. חכמה. נבואה. רוח הקודש. בת קול. כמ"ש בסוף תקוני זוהר חדש וזה שאמר כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל שהן נגד חכמה ובת קול. קסם. הוא חכמה כמ"ש קסם על שפתי מלך במשפט לא ימעל פיו והן המשכילים בישראל כמ"ש בז"ח שם ובמדרש רבה. רבתי בגוים רבתי בדעות כו':

ניחוש. הוא ב"ק והוא (במגילה ל"ב ע"א מניין שמשתמשין בב"ק וע"ש בתוספת ד"ה מניין):

כעת יאמר ליעקב. וגו' זו נבואה ורה"ק והחכמה נחית לתתא כמ"ש ואביו שמר את הדבר. בחכמה יסד ארץ. מה טבו אהליך יעקב. הן עשרה דברים שנתן לישראל. תורה. מצות. חכמה. בינה. אהבה. יראה. נבואה. רה"ק. עבודה. דביקות. והן עשרה דרגין בישראל ראשי אלפי ישראל וגו':

פסוק כד

מהדורא רביעאה

הן עם כלביא יקום וגו'. על ד' מלחמו' שהיו במדב' כי זאת הפרש' הראשונה על מצרים.

והשני' על המדב' כמ"ש כלביא יקום נגד מלחמ' עמלק כמ"ש מחר אנכי נצב על ראש הגבע' והוא תחיל' יציאתן וזהו יקום. וכארי יתנשא במלחמ' כנען שהיה בסוף מ' לא ישכב עד יאכל טרף. במלחמת סיחון ועוג. ודם חללים ישתה. הוא מלחמת מדין שהרגו על חלליהם שמלחמת סיחון ועוג היה העיקר על הארץ ועל השלל וכאן היה העיקר לנקום בדמם כמ"ש לתת נקמת ה' במדין ואמר כי צררים הם לכם וגו'. הן עם כלביא יקום. בתפלת שחרית כמ"ש ובקומך וכארי יתנשא. במנחה כמ"ש ויצא יצחק לשוח בשדה שהוא באור חוזר ולכן אמרו לעולם יהא אדם זהיר בתפלת המנחה וז"ש יתנשא וכמ"ש והאופנים ינשאו לעמתם (יחזקאל א' כ') לא ישכב עד וגו'. זה תפלת ערבית. ודם חללים כנגד ק"ש שעל מטתו כמ"ש (ברכות ה' ע"א) כל הקורא ק"ש כו' כאלו אוחז חרב של שתי פיות בידו וכמ"ש בק"ש הורג אלף כו' וכן בקרבנות. כלביא יקום. זה תמיד של שחר. וכארי יתנשא. בתמיד של בין הערבים. לא ישכב עד יאכל טרף. כנגד אברים ופדרים שהן אכילת המזבח כמ"ש את קרבני זה הדם. לחמי אלו אברים ופדרים. ודם חללים ישתה. אלו הנסכי' כמ"ש ומנחתם ונסכיהם אפי' בלילה וז"ש ישתה. וד' כללים הן התורה ומעשה שהיא עבודה וחכמה ויראה כמ"ש פתחי לי אחותי רעיתי כו' וכל א' נכלל בד'. הראשון בתורה והוא כלביא יקום ב' ביראה והוא וכארי יתנשא כמ"ש והחיות רצוא ושוב כו' והוא זיעתן של החיות ונאמר וגביהן וגובה להן ויראה להם והג' בחכמה והד' בעבודה ואמר כלביא שהיא נקיבה וזה עמלק שלא נאמר רק ויחלש. לביא ז"ת דאימא שלא נאמר רק ויחלש כו'. וכארי היא ב' שמות דחו"ב זה אל זה ואמר כלביא שהן כנג' ג"ר שהם כת"ר ואמר ישכב כמ"ש בר"מ והוא י"ש כ"ב בק"ש שמע ישראל. דערבית ודעל מטתו שהם כנגד ובשכבך וכן הוא בששים צירופים של י"ה בתיבות ובאותיות והצירופים של כל תיבה בפ"ע הוא כ"ב:

פרק כד

פסוק א
מהדורא רביעאה

כפעם בפעם. כפעם הוא פעם ראשון בפעם הוא פעם שני:

כי טוב. ואין מועיל הנחשים. וישת סר מן האבות כמ"ש במדרש לאחד שרצה לעקור אילן כך הוא היה רצה לקלל את האבות ולא יכול כי מראש צרים שהם כמו האילן שנשרש בצור והג' ברכות הן נגד אבות והרביעית כנגד דוד מלכא לימות המשיח והנה בשני ברכו' הראשונות היה נגד האבות אברהם ויצחק שמהם יצא פסולת אבל בברכ' ג'

שהיא נגד יעקב לא מצא שום פסולת שמטתו שלימה ולכך וישת אל המדבר אילי ימצא בהם עון מצד עצמם אבל לא מצא ומצאם שהם מסודרי' בטוב:

פסוק ב
מהדורא רביעאה

רוח אלהי'. הוא הגדול שבג' נבואות שבתחילה אלהי' ואחר כן הויה ועתה רוח אלהים:

פסוק ג
מהדורא רביעאה

שתם. רואה את כל ענין רוח הקודש:

פסוק ד
מהדורא רביעאה

שמע אמרי אל. הם המאמרי' הנאמרי' בין מלאכי מרומים ומהם שומע מה ששונים ביניהם מאמר השם:

מחזה שדי יחזה. היינו המלאכים הרואים את כבודו הוא יחזה ובראיותו הוא נופל וגלוי עינים ובזוהר אמ' שנביאי א"ה נקראים נפל וגלוי עינים אבל הוא משתבח בעצמו שנגלי' לו המרכבה כולה. ונאם הגבר ע"ש נבואתו נקרא גבר שחמש שמות יש לאדם. אדם איש בן אדם אנוש גבר והנביאים וחכמים נקראו גבר כמ"ש עיר גבורים עלה חכם ואמר ונאם הגבר נגד וארא והנה רוח סערה. שתם העין. נגד וארא החיות והנה וגו' וגבתם מלאת עינים סביב לארבעתן. נאם שמע. נגד ואשמע קול מדבר חמשה קולות הידועים. מחזה שדי יחזה. נגד ממעל לרקיע ואמר בתז"ח חיזו קדמאה כמראה כו' היא שכינתא כמראה אבן ספיר וחזא לה כמאן דחזא מגו עששית חיזו תניינא ועל דמות כו' וחזא ליה מגו מטטרון כו'. חיזו תליתאה וארא כעין חשמל וחזא ליה מגו שר הפנים ואמר בג' מראות הללו וחזא ליה שהן ג' מראות הכוללין הכל וז"ש כאן ג' דברים מחזה שדי יחזה. נפל וגלוי עינים נגד וארא ואפול על פני אבל הוא חזי הכל בדרגיה כמ"ש בזוהר פ' בלק

פסוק ה
מהדורא רביעאה

מה טובו עשרה דברים בעשרה דרגין דמהימנותא. אהליך. אהל הוא נטוי לפרקי' ומשכן בקביעות.

פסוק ו
מהדורא רביעאה
כנחלים. הוא חכמה והן חכמי התורה. כגנת. הם נבונים. כנחלים. הן עשרה נקודין שהן עשרה נחלים. כגנת. הן כנגד ג"ן סדרים שהם בתורה:
עלי נהר. הידוע כמ"ש אם אין בינה כו'. כאהלים. מבשמין ריח למרחוק והן מ"ע נגד אנשי חיל. כארזים הוא ל"ת וצריך גבורה וזירוז שלא לעבור על ל"ת והוא נגד יראי אלהים:
עלי מים. אם פגע בך כו':

פסוק ז
מהדורא רביעאה
יזל מים. הוא נבואה כמ"ש ושחקי' יזלו צדק שמהם הנבואה:
וזרעו. הוא רוח הקדש וז"ש וזרעו במים רבים:
וירם מאגג מלכו. הוא דוד המלך ומשיח שירום מעמלק שהיא הראשית שבמלכות וכולם נקראים ע"ש אגג ושליטת עמלק מג"ת של נו"ה שהן ו' והשביעית בסוד ערלה ודוד הוא מושל בעליונה שלהם וזהו וירם מאגג מלכו ורומז ג"כ לשאול מלך הראשון שנצח לאגג:
ותנשא מלכתו. הוא על כל ישראל שנקראו מלכים כמ"ש בת"ז בין מלך בין מלכות הכל דו"נ והן חד אלא שזה בכללותו זה בפרטות וכמ"ש בפ' וירא וכן הוא במלך ועמו ישראל שהן גוף א':
מה טבו הוא בסוד ג"ר טבו הוא סוד ראש וסוף ועוד מה טבו כנגד מזוזה וכנגד עשרה שמות מבפנים וד' שבחוץ והוא בסוד גבוה עשרה ורחב ד' ובסוד פנים ואחור וע"כ הוא עשרה ברכות וכ"ח תיבות בסוד כ"ח מ"ה וזהו מ"ה טבו והגוף וברית הוא חד:

פסוק ח
מהדורא רביעאה
אל מוציאו ממצרים כתועפת ראם לו. חזר כאן כנגד ד' עלמין שכבשו בכבישת הארץ כדלעיל ואמר שם מוציאם וכאן מוציאו ששם על כלל ישראל וכאן על מלכם שיכבוש את הארץ וגם הוא לבדו נשאר מיוצאי מצרים:
יאכל גוים צריו. ג' דברים. יאכל גוים צריו הם הפירות. ועצמתיה' יגרם. הם הבהמות כמ"ש (ב"ב נ"ח ע"א) חביתא דגרמא לחד בראי:
וחציו ימחץ. הם בנים ועבדים ושפחות שנאמר בהם לא תחיה כל נשמה:

כרע שכב. הוא הארץ. והם צחמ"ד נגד ד' חלקי עולם יאכל. צומח. עצמתיהם. חי. וחציו. מדבר

פסוק ט
מהדורא רביעאה

כרע שכב. דומם. והן כנגד ד' יסודות ארמ"ע דומם כנגד עפר. צומח הוא ע"י מים. חי הוא ע"י רוח. מדבר הוא נגד האדם והוא ע"י אש כידוע וכמ"ש נר ה' נשמת אדם חופש כל חדרי בטן. ואמר כרע שכב שבכריעה הוא ניטל מקצת הארץ ושכיבה על כל הארץ וכן במשה ויהושע משה כבש רק ארץ סיחון ועוג ויהושע כבש כל הארץ וזהו כרע שכב: **כארי**. בימי דוד ושלמה וכל מלכי בית ראשון. וכלביא הוא בבית שני וכל חשמונאי' בית שני נוקבא לגבי בית ראשון לכן אמר וכלביא. ארי ולביא הם ב' שמות של אורים ותומים: **מי יקימנו**. לעתיד לבא שהוא לעלם ולעלמי עלמיא מלכו די לעלמין לא תתחבל (דניאל ב' מ"ד) מברכיך ברוך. כמו יתרו ורחב:
וארריך ארור. כמו עמלק וכל המצירים והוסיף ויודע דעת עליון דבר שלבא לפומא לא גליא והוא נגד מה שאמר ביחזקאל ויהי קול מעל לרקיע וגו' ואשמע קול מדבר וגו': **ולא עתה**. הוא כיבוש דיהושע. ולא קרוב. הוא כיבוש דעזרא.

פסוק י
מהדורא שתיתאה

והנה ברכת ברך זה שלש פעמי' כנגד שם של י"ב שבברכת כהני' לכן אמר זה שלש פעמי'. בתחיל' כתיב כה תדבר הוא דרגא של נביאי ישראל ואח"כ ברכן בזה דרגא של משה לכן אמרו בישראל לא קם אבל באה"ה קם וזהו כוונתם:

פסוק יד
מהדורא שתיתאה

לכה איעצך אשר יעשה. אשר הוא בסוד זיווגא עילאה שהוא יסוד והוא שמחבר ב' עלמין והן שמות הידועים:

פסוק יז
מהדורא רביעאה

דרך כוכב מיעקב. זה משיח בן יוסף. וקם שבט. הוא כוכבא דשביט והוא משיח בן דוד וד' גאולות יהיו עד ביאת משיח כמ"ש בר"מ בפ' פינחס גאולה ראשונה ומחץ פאתי מואב וקרקר וגו'. פאתי מואב הוא ראש הטומאה כמ"ש מואב סיר רחצי משייפא דלהון ויחל העם לזנות וגו' ואמר פאתי מואב כי בדוד נאמר שני חבלים להמית והוא יכלה את

שתי הפיאות. וקרקר כל בני שת כמ״ש והשלישית יותר בה והבאתי השלישית באש (זכרו' י״ג ח' ט') והוא שלישית של מואב. גאולה שניה

מהדורא חמישאה

דרך כוכב מיעקב גו'. ומחץ גו' הן ד' גאולות בד' זמנים ע״י ד' גואלים. שבט ומחוקק עד כי יבא שילה ולו יקהת. שהן פני האדם והן המושיעים כמ״ש ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכ' וכמ״ש וירד מיעקב והאביד שריד מעיר והוא הר עשו חזיר מיער אלוף עירם. והם נגד ד' רגלי המרכבה אבות ג' ודוד ד' וכנגד ד' ברכות שהם בארץ ישראל ולעתיד לבוא שהרביעית כוללת הכל והם נגד ד' זמנים האלו במצרים ובמדבר ונגד ד' שררות שהיו בישראל א' משה שהיה מנהיג ע״פ ה' כמ״ש ויהי בישרון מלך. וא' מלכי בית דוד. וא' מלכי ישראל. והן אפרים ויהודה כנגד שני משיחין וא' ע״י חמשה עשר שופטים שהיו בישראל ומ״ש הפייטן ארבעה עשר מושיעים הוא שחושב שמואל ובניו לאחד אבל באמת הן ט״ו מושיעים וכמ״ש שבעה רועים ושמונה נסיכים והן הן השופטים שהצילו את ישראל מיד לוחציהם:

מהדורא שתיתאה

ומחץ פאתי מואב וקרקר גו' הן ז' ראשין דחויא שהן שבעין כמ״ש בסוף זוהר חדש [דף כ״א ג'] וכמה מלאכי חבלה תליין מיניהו. שבע אינון ממונין. ותליין מנייהו שבעין וכנגדן אמר ישעי' ג״כ שבעה (סי' י״א. י״ג י״ד) וסרה קנאת אפרים וצררי יהודה יכרתו וכו' ועפו בכתף פלשתים ימה יחדו יבזו את בני קדם אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם. וכן הוא בתפילת י״ח ולמלשינים. וכל עושי רשעה. וכל אויבי עמך. תעקר. תשבר. תמגר. ותכניעם. הם שבעה והן כנגד ד' רוחות וסולם באמצע שהוא כלול ראשו בשמים וכו' כמ״ש ברעיא מהימנ' פ' נשא ועיק' השבעה הם חמשה. כמ״ש יפל מצדך אלף ורבב' מימינך אליך לא יגש רק בעיני' תביט חשב כל הד' רוחות. וכן בשירה חשב כל ד' רוחות. שמעו עמים ירגזון חיל אחז ישבי פלשת. אז נבהלו אלופי אדום. אילי מואב יאחזמו רעד נמגו כל ישבי כנען. כי כנען באמצע וכן כאן ומחץ פאתי מואב וגו':

פסוק יח

מהדורא רביעאה

והיה אדום ירשה והיה ירשה שעיר איביו רומי רבתא רומי זוטרא שם ירעה עגל ושם ירבץ ארי' ושור. והג' וישרא' עשה חיל ע״י משיח. והרביעי'

מהדורא שתיתאה

והיה אדום ירשה והיה ירשה שעיר איביו. כמ״ש ונתן ה' אלהיך את כל האלות האלה

על איביך ועל שנאיך אשר רדפוך. אויב הוא שעיר שנ' שעיר איביו. שנאיך הוא אדום שנ' (יחזקאל ל"ה י"א) ועשיתי כאפך וכקנאתך אשר עשיתה משנאתיך בם וגו'. אשר רדפוך. הם בני רומיים אשר החריבו את המקדש ורדפו אותנו מן הארץ וז"ש עובדי' וירשו בית יעקב את מורשיהם הם ב' אלו שעיר ואדום וכן אמר מלאכי כה אמר ה' צבאות המה יבנו ואני אהרוס וקראו להם גבול רשעה זהו גבול שעיר והעם אשר זעם ה' עד עולם הוא אדום שנתיישב בהר שעיר ועיניכ' תראו ואתם תאמרו יגדל ה' מעל לגבול ישראל. פי' שיתקדש שמו של הקב"ה כשיתגדל גבול ישראל יתרבה קדושת שמו יתברך:

פסוק יט

מהדורא רביעאה

וירד מיעק' והאביד **שריד מעיר** והוא חזיר מיער:

פסוק כ

מהדורא רביעאה

ראשית גוים עמלק. הגדול שבהם שהיה ראש לכל הממלכות וגם היה ראשון שהיצר לישראל:

ואחריתו וגו'. כמ"ש כי מחה אמחה כו':

פסוק כא

מהדורא רביעאה

איתן מושבך. הוא בלשכת הגזית. ושים בסלע קנך. הוא בתי כנסיות ולשון קנך. הוא קן צפור ולא בקביעות וברי"מ אמרו איתן מושבך הוא בגמ' שיזכה להוראה ושים בסלע קנך במשנה. שעליו נאמ' קן צפור שזכה ללמוד וללמד:

מהדורא חמישאה

איתן מושבך. לעתיד לבוא כמ"ש עם המלך במלאכתו ישבו שם (ד"ה א' ד' כ"ג):

ושים בסלע קנך. כמ"ש הם הקינים הבאים מבית רכבים שהלכו אצל בית המדרש של יעבץ למדבר ללמוד תורה וזכו לישב בלשכת הגזית עד מה אשור תשבך. בעה"ז שנקרא מה. אבל בסוד מי. אמר מי יחיה משמו אל שהן בסוד החכמה תחיה בעליה ואמר אלה לחיי עולם ואלה וכו' שהן בסוד הו"ה שהוא בסוד ג' עלמין הוה גביר לאחיך שהם בסוד נר"ן שאחיזתם בסוד נפשות אבל בנשמה אין להם אחיזה כלל והוא מה שאנחנו מבקשין ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו וכמ"ש השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם. הנסתרת לה' אלהינו והנגלת לנו ולבנינו לעשות את כל דברי התורה הזאת ושם אל משתתף בכלהון וז"ש משמו אל:

מהדורא שתיתאה

איתן מושבך ושים בסלע קנך. איתן הוא פנים ואחור דע"ב בסוד והמשכילי' יזהירו והוא אילן שלם:

מושבך. הוא סוד חב"ד כ"ש בפיטום הקטורת:

ושים בסלע קנך. בסלע הוא ב' סלע וגימטריא ש"ך נהורין בסלע הוא תפילת שחרית ותפילת מנחה. קנך כמ"ש למעלה למה לא רכבת על סוסך ואמר ברטיבא שדאי:

פסוק כב

מהדורא רביעאה

כי"א יהי' לבער. ע"י אשור וסנחריב:

עד מה אשור תשבך. אבל אחר השביה ישבו במקומם בשלוה כידוע:

מהדורא שתיתאה

כי אם יהיה לבער קין עד מה אשור תשבך. שנאמר מה אדמה לך כי גדול כים שברך מי ירפא לך. וזה עד מה אשור תשבך. בני הקיני יהיו בשבי בארץ אשור עד מה. עד גלות של ישראל שנאמר בהם מה אדמה לך כי גדול גו' שהשכינה עמהם בגלות. מי ירפא לך. שהוא בסוד בינה מעלמא עילאה בסוד חירות כמ"ש ביום ההוא יתקע בשופר גדול לכן אמר מי יחיה משמו אל הוא בתחיי' המתי' כאשר ישים אותנו לעם ויחיה אותנו אינו ידוע מי יחיה כי רבי' מישני עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה כו' והכלל סוד הבינה והדעת שבה הם כל טוב כמ"ש אני אעביר כל טובי על פניך ויתהפך מכל טוב לאוי מי:

פסוק כג

מהדורא רביעאה

מי יחיה. בימי סנחריב ועל שאמ' למעל' עד מה אשור אמר כאן מי יחי' משמואל:

מהדורא שתיתאה

משמו אל. הוא בסוד ועמדו רגליו ביום ההוא וגו' שהן ג"ת דמרגלא. וצים מיד כתים. הוא גוג ומגוג שיטלו המלוכה מרומי. וענו אשור. שילכו לאשור על עשרת השבטים. וענו עבר. העברים הנפוצים בכל הארץ כמ"ש ובאו האבדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים כי כלה יבואו למצרים כמ"ש והשיבך ה' מצרים באניות:

פסוק כד

מהדורא רביעאה

וצים מיד כתים. כמ"ש הוי ארץ צלצל כנפים [ישעיה י"ח א']:

וענו אשור. עשרת השבטים שבאשור והיושבי' כאן בעבר הנהר גם הוא עדי אבד. וגם לרבות גוג ומגוג:

מהדורא חמישאה

וצים מיד כתים וענו אשור וגומר הם כנגד ד' מלכיות שבכולן עתידין להשתעבד קודם ביאת המשיח לע"ל וז"ש וצים וגו' וכמ"ש התורה התחילה בד' מלכיות וסיימה בה' מלכיות וכמ"ש עתיד להחיות את נבוכדנאצר וכו' וכלם ילחמו עם ישראל ואח"כ ילכו כלם לחרפות ולדראון עולם וז"ש עדי אבד וכמ"ש ידין אפסי ארץ ויתן עוז למלכו וירם קרן משיחו שיבוא במהרה בימנו אמן:

מהדורא שתיתאה

וגם הוא עדי אבד. פשוטו לפי שנאמר בעמלק ואחריתו עדי אובד שעמלק נקרא ראשית. וגוג שהוא באחרית נאמר עליו וגם הוא עדי אבד. וישראל ג"כ הנקראים אובדים בארץ אשור הם אובדים רק לפי שעה אבל הוא עדי אבד. אובד לעד:

פסוק כה

מהדורא רביעאה

ויקם בלעם וילך וגו'. כמ"ש לו בלק ועתה ברח לך אל מקומך. למקמו. שהי' מתחלה מנחש כמ"ש בלעם בן בעור הקוס' וגם בלק בן צפור היה קוסם וכמ"ש בלבן וישב לבן למקמו ויעקב הלך לדרכו וכמ"ש אלהים הבין דרכה והוא ידע את מקומה אצל דרך אמר הבין ואצל מקום אמר ידע בסוד כבד את אביך כיבוד ואהבה ויראה שהם ג' שותפין וז"ש דרחים רבנן כו' דדחיל כו' דמוקיר כו':

מהדורא שתיתאה

ויקם בלעם וילך וישב. הם נגד ג' שאמר למעלה ויקם בלעם ויחבש את אתנו. וילך עם שרי מואב. כנגד ויקם הראשון אמר בחזרתו ג"כ ויקם. כנגד ויחבוש את אתנו נאמר כאן וילך שהלך לבדו שנהרג אתונו כמ"ש ואותה החייתי. כנגד וילך עם שרי מואב נאמר כאן וישב לבדו:

ועוד כנגד מה שאמר למעלה מן ארם ינחני בלק מהררי קדם. ארם היה מקומו ומשם היה הולך תמיד לקראת נחשים בהררי קדם לכן אמר וילך אל ארם. וישב למקמו. להררי קדם: **וגם בלק הלך לדרכו**. ולא אמר למקומו לפי שהיה הוא במקומו אפס הלך לדרכו למדריגתו לפי שבשעת הברכה היה במדריגת רוח הקודש כמו שכתוב והנה נצב על עלתו וכל מקום שנאמר נצב הוא ברוח הקדש ואחר כך חזר למדריגתו וכן נאמר בלבן. וילך וישב לבן למקמו ויעקב הלך לדרכו וזהו אלהים הבין את דרכה והוא ידע את מקומה:

אמר המעתיק את כתבי הקודש על חקת ובלק. הרבה יגיעות יגעתי עד שמצאתי את שאהבה נפשי לסדר על נכון מבלבול ועירוב פרשיות כתיב כאן. וזו היא מעבודות קשות שבמקדש. ולבי אומר כי הגאון לא כתב רק לעצמו ולא מסר רק ראשי פרקים לחכם ומבין מדעתו. אבל באמת אין להדפיס חיבוריו רק על פי השגחה ועיון הדק היטב. שבעה עינים על כל דבר דבור על אפניו והיות כי ערבים עלי דבריו שמתי עין עיוני לעשות סדר נכון ולתקן כל טעיות המעתיק ולעשות מראה מקומות בתנ"ך ובש"ס ולהיות כי הגאון חיבר הפירוש על בלק בששה מהדורות וראיתי אני שיש בהם כמה דברים כפולים והיה ראוי להוסיף ולגרוע אך אי אפשר למדרש בלי חידוש וישמע חכם ויוסיף לקח כי בכל הדברים הנראים כפולים יש בהם דברים חדשים גם ישנים המעט הוא אם רב על כן הדפסתי כל כתבי הקודש בלי שום מגרעת וכל חיך הטועם יאמר לי לי ונפשי יודעת כי כל דבריו כל זמן. שממשמש בהם ימצא טעם. על כן אחלה פני כל קורא שלא לילך במנוסה ובחפזון לא יצא כי אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה. אז תבין יראת ה' וגו'. ודי בהערה זו ליודעי חן.

דברים

פרק א

פסוק א

אלה הדברים. (ספרי) וכי זה בלבד נתנבא משה והלא כתב כל התורה שנ' ויכתב משה וגו' מלמד שהיו דברי תוכחות שנ' וישמן וגו'. כיוצא בו דברי עמוס אשר היה בנקדים וגו'. וכי יותר מכל חביריו נתנבא וכו'. וכן אלה הדברים אצל ירמיהו כו' וכן ואלה דברי דוד האחרנים כו' וכן דברי קהלת כו' מלמד שהיו כלן דברי תוכחות שנ' סובב הולך זהו מזרח ומערב כו' כל הנחלים כו'. כינה הרשעים בחמה ולבנה וים שאין להם שכר:

אל כל ישראל. עיין רש"י דבר אחר שהיו כלם יכולין לעמוד בתוכחה. אר"ט העבודה אם יש בדור הזה כו' אמר ר' עקיבא אם יש כו':

בעבר הירדן. מלמד שהוכיחם על מה שעשו בירדן:

במדבר. עיין רש"י ומלמד שהיו נוטלין בניה' ובנותיהם קטנים וזורקים לתוך חיקו של משה ואומרים לו בן עמרם מה אנונא כו'. [זהו גי' הספרי] וגירסת הילקוט מה פרנסה כו'. דבר אחר במדבר זהו כלל. על מה שעשו במדבר. בערבה מול סוף עיין רש"י:

בין פארן ובין תפל. מלמד שהיו מוכיחם ג"כ בין מסע למסע:

תפל. ערש"י א"ל שוטים כל עצמם של מלכים אין בוררי' להם אלא לחם קל שלא יהא דולרי"א (פו' מין חולי) אוחזתו אבל בטובה הזאת שהיטבתי לכם אתם מתרעמים לפני הוי כטובה שהיטבתי לא דה"ר ובטובה הזא ת נתרעם לפני ואמר האשה אשר נתתה וגו':
וחצרת. אם למרים הצדיקת לא נשאתי לה פנים ק"ו כו'. ד"א וחצרת. ומה מרים שלא דברה אלא באחיה הקטן כו'. ד"א ומה מרים לא שמע אלא הקב"ה שנא' וישמע ה'. המדבר בגנותו של חבירו ברבים כו':
ודי זהב. הא יתירה וקשה מהכל. משל למה ה"ד לאחד שעשה לחבירו צרות רבות. באחרונה הוסיף לו צרה אחת אמר לו הא יתירה על כל מה שעשית לי וקשה עלי מהכל. רשב"י אומר מלה"ד לאחד שהיה מקבל חכמים ותלמידים והיו הכל מאשרים אותו ובאו גוים וקבלם גם הם. מה הבריות אומרים כך הוא ווסתו של פלוני לקבל את הכל כך אמר משה ודי זהב למשכן כו'. רבי בנאה אומר יבא זהב משכן ויכפר כו'. רבי יוסי בר חנינא אומר אלו עשר נסיונות שניסו אבותינו כו' שתים בים שתים במים שתים במן שתים בשלו אחד במעשה העגל ואחד במדבר פארן במרגלים:
דע כי מן אלה הדברים עד ה' אלהינו הם הקדמה של הספר. לכן יש בפסוקים האלו ג' פעמים דיבורו של משה דהיינו אלה הדברים אשר דבר משה וגו'. דבר משה אל בני ישראל וגו' הואיל משה וגו'. מפני שיש בספר הזה ג' חלקים דהיינו מתחלת הספר עד ויקרא שקודם עשרת הדברות מדבר בעניני מוסר. ומן ויקרא עד הברכות וקללות שבפ' כי תבא מדבר מהמצות. ומשם ואילך מדבר מברכות וקללות ושארי ענינים. לכן קודם ויקרא כתיב אלה העדת והחקים וגו'. ואח"כ התחיל ויקרא משה שהוא ענין אחד וכן לפני הברכות דכתיב באר היטב ואח"כ וידבר משה. ואלו הג' הם כולל של כל התורה והתורה ג"כ ג' ספרים שהם שמות ויקרא במדבר. ובראשית הוא שורש של כל התורה. ולכן נחלק המדרש ג"כ לג'. ספרא וספרי ומכילתא וזהו שאמרו (שבת פ"ח ע"א) דיהיב אוריין תליתאה שהם ג' ספרים. והג' ספרים של דברים הם כנגד ג' של תורה דהיינו כנגד אלה שמות הוא אלה הדברים. וכנגד ויקרא הוא ויקרא. וכנגד במדבר הוא וידבר. וזהו שאמר במדרש ויקרא הוא מלא הלכות וכנגדו דברים נמי מלא הלכות. ולכאורה מה ענין זה לזה אבל לפי מ"ש אתי שפיר דהיינו אותו חלק שבדברים שכנגד ויקרא דהיינו חלק שיש בו עשרת הדברות ששם הוא כל המצות וזהו שאמרו וכנגדו בדברים הוא מלא הלכות והג' ספרים האלו הם כנגד שלשה שערים. שהם ראש ותוך וסוף לפיכך אלה הדברים הוא בראש הפסוק. דבר משה הוא באמצע הפסוק. הואיל משה באר וגו' לאמר. הוא בסוף הפסוק:

אשר דבר משה וגו'. פי' כי בכל דבר יש פועל ופעולה ונפעל ושורש. למשל הזרע שזורעין אותה היא הפעול' ואדם הזורע הוא הפועל ואדמה שזורעין בה היא נפעל. ושורש הכל הש"י ב"ה כי הוא סיבת כל הסבות והכל תלוי בו. וזה שאמר אדניהו בן חגית (מ"א ב' ט"ו) כי לי היתה המלוכה ועלי שמו כל ישראל כו' כי מה' היתה לו. והודה אדוניהו אם ה' לא יבנה וגו' שוא עמלו בוניו בו. הלא נראה בעין גם שאני היה ראוי למלוכה כמ"ש כי לי היתה המלוכה [המלוכה היא הפעולה והוא היה הנפעל' ועלי שמו כל ישראל וגו' הם הפועלים ואעפ"כ ותסב המלוכה וגו' כי מה' היתה לו שהכל תלוי בו וכן אמר כאן משה. הוא הפועל. אל כל ישראל. הם הנפעלים. אשר צוה. היא הפעולה. ה'. הוא שורש הכל. גם צריך האדם לדעת אם רוצה ללמוד בספר מי עשה הספר ועם מי למד כי אף אם המחבר היה אדם גדול אם היה לומד עם תלמידים קטנים אז אינו מגלה להם סודות ותעלומות החכמה. ולכן נגד הפועל מי היה. אמר אשר דבר משה ועל הנפעל עם מי למד. אמר אל כל בני ישראל. והפעולה. הוא ככל אשר צוה ה'. והשורש. הוא מפי הקב"ה. וגם המקום הוא מוכן לכך והוא בעבר הירדן סמוך לא"י.

אלה הדברים הסופי תיבות של החמשה ספרי' הן אותיות תורה דהיינו ת' של בראשית ה' ש ואלה וא' של ויקרא. הוא וי"ו של תורה. וריי"ש של וידבר. וה' של אלה. וכ"כ בעה"ט והר"ת גימטריא ר"ת שמות האבות והם ג' שמות של ק"ש והוא שם של תורה שהוא יה"ו והוא טל של תורה. והם ג' שמות של אבהן שהוא ט"ל אותיות חושבן התורה. וס"ת של הה' ספרים גימטריא קכ"ו שהם ששה צרופין שבהם נחתם שמים וארץ. בשני פסוקים הראשונים ל"ב נתיבות של תורה כ"ב ועשרה כמ"ש בריש ס"י והשני פסוקים של אחריהם הם ל"ו שהם לולב כמ"ש בתקונים. דע כי הספר הזה כולל של כל התורה. והה' פסוקי' הראשונים הם כולל של הספ' והם כנגד חמשה חומשי תורה לכן בד' פסוקי' הראשונים יש רמ"ח אותיות נגד רמ"ח מצות עשה וכן לולב כולל רמ"ח מ"ע וגם כוללין כל התנ"ך שהם רישא וסיפא של תורה ושל נ"ך והן אחורי חסד תחתון ששם רמ"ח עלמין כי אחורי חסד עליון הוא ל"ב נתיבות ונכללין שם ג"כ רמ"ח עלמין בג' פנים שלו כמו שופר בג' פנים. שנכללין בחסד ולכן נתעורר רחמים וזהו רחם ארחמנו נאם ה' וכן סוכה בגלופי ס"ג הוא רמ"ח שהוא בחסד וכתב בז"ח שכל הכ"ד יוצאין מגו שופר וזהו תרי"ג שכולל בשם מלא ועם הפסוק החמישי הם אותיות כמנין ארץ והתיבות של הה' פסקים הם כמנין דעה. בסוד ומלאה הארץ דעה כמים לים מכסים דהיינו שיהא דעה בארץ כמים לים שהם ריעים דלא מתפרשין וכן הה' פסוקים הראשונים של התורה הם שורש התורה:

ולרמ"ח מ"ע עשרה שרשים והם עשרת הדברות. ואע"פ שהם במנין מכל מקום הם ג"כ שרשים. והוא שם המפורש. והוא שם ע"ב ומ"ב. וג' שמות וג' גילופין וג' אלהים. ובה' פסוקים של ראשי הספרים יש בהן רנ"ח אותיות. והתיבות הם ס"ז עם ב' של בראשית שהוא הכולל כמנין בינה וידוע שהמנורה הוא נ' שערי בינה ולכן היה במנורה כ"ב גביעים וי"א כפתורים וט' פרחים הרי מ"ב כנגד שם מ"ב וז' קנים הרי מ"ט שערי בינה והגוף של מנור' הוא שער נ' וזה שנתקשה בה משה. ועוד יש בו י"ז והוא שם של ביה. וזה סוד אעבו' כל טובי על פניך. וכנגדן היה ז' נרות וה' מלקחיה וה' מחתותיה שהיו צריכין להטבת חמש נרות. וגם ר"פ של ראשי הספרים יש ג"כ תיבות נגד המנורה וכליה רק שפסוק ראשון של ספר במדבר יש בו י"ז תיבות והוא נגד גובהה של מנורה שהוא י"ח טפחים ועם הכולל של ריש במדבר סליק מניינא:

אלה הדברים. חושבן אותיות התורה. בגילופי גילופין שהוא ברצוא ושוב. שהם רמ"ח מ"ע ומ"ט פני'. וכן באדם רמ"ח אברי' בגוף ומ"ט כחות בנפ':

בעבר הירדן. פשוטו של מקר' וכוונתו כי הוא מפרסם באיזה מקום כדאיתא במדרש צדקתך כהררי אל כשהקב"ה מפרסם דבר מפרש באיזה מקום ובאיזה זמן ועם מי. כי כל העולם נחלק על שלשה והוא.

עש"ן כמפורש בספר יצירה והרביעית הוא הש"י והעולם נחלק לב' כמ"ש מלכותך מלכות כו' והחמישית הוא נפש והנפש כלול מג'. פועל. פעולה. נפעל. והכל נכלל בז' כי הרביעי. הוא כלול ג"כ מארבעה שהוא כלל כולו וכמו הד' יסודות שהיסוד הרביעי כולל כל הד' ולכן נקראת בת שבע. ודע כי אלה ה' פסוקים כולל כל הע"ס והם ה' פרצופין. וכנגדן ה' ספרים. ג' ראשונות ג' אלפין. וחו"ב ידוע שמתפשטית בו"ק בסוד שחרית ומנחה. ודעת מקומו בארץ בסוד מערב וזהו תפלות אבות תקנום. ובחינה אחרונה כלולה משנים בסוד ב' דבראשי' כידוע ב' בחינותיה. וזהו סוד עשר ולא תשע. עשר ולא אחד עשר. וזהו סוד אלו ראשי הפסוקים:

בעבר הירדן. כולן מקומות הן לפי פשוטו כמ"ש בספרי העבודה כו'. שכולן מקומות הן. בעבר הירדן. הוא הכלל. ומכאן ואילך הוא פרט. במדבר הוא המקים שדיבר עמם שם. בערבה. הוא ערבות מואב והוא היה במערבו של מדבר. כמ"ש ים הערבה היא ים המלח שהיה במערב:

מול סוף. הוא ים סוף שהוא במזרח של מדבר כמ"ש מים סוף ועד ים פלשתים:

בין פארן. שהיה בדרומה של המדבר:

ובין תפל גו'. שהוא היה בצפון ומשום שהמדבר היה ארוך כנגד כולן. לכן כתב כולן והן נחלקים על ה' כללים. ד' מד' רוחותיה. וא' באמצע. ומדרשו כמ"ש רש"י וספרי אלא שקשה להונמו שכתבו שהם הנסיונות שניסו למקום והלא חצרת הוא מחלוקת קרח. וערבה הוא שטים. והם היו אחר הי' נסיונות. ובפרש"י הוא ערבוב דברים. שמה שכתב הנסיונות הוא בספרי ומ"ש על חצרות הוא בתנחומא ועוד בפסוק הזה אינו חושב כל הי' נסיונות. והי' נסיונות שכתב הספרי והובאו בגמרא הם. שתים בים כו' דהיינו א' קודם שנכנסו בים כתיב ויצעקו בני ישראל כו'. וא' בים כדכתיב וימרו על ים בים סוף כו' כדרך שאנו עולים מצד זה כו'. ושתים במים הם במרה וברפידים. ושתים בשלו דהיינו א' בשבתנו על סיר הבשר כו'. והב' בקברות התאוה. ושתים במן א' ויותירו אנשים וגו' והב' שחללו שבת. וא' בעגל וא' במרגלים. וא"כ אין שייך לזה הפסוק כדפרישית. ועוד למה לא חשב ג"כ מתאוננים ובאמת יש חולקין על זה בספרי וחשיב מתאוננים. ולא חשיב אלא א' בים כי מה שהיה בים אינו מפורש ולית ליה הך דרשה דוימרו על ים בים סוף ומ"ד שאינו חושב מתאוננים סבר שחטא מתאוננים היה בצנעא כדכתיב באזני ה' ולכך חיסך הכתוב. ומ"ד שחושב סבר בפרהסיא היה. ומה שהביא הגמר' את המ"ד שחושב שתים בים כו' ואינו חושב מתאוננים. משום שלעולם ישנה אדם לתלמידו בלשון קצרה. וכן הוא במסכת ביצה גבי אין אופין אלא על האפוי (עיין שם בתוספו' שם י"ז ע"ב בד"ה א"ר הלכתא) ונראה לי שהששה נסיונות שהיו קודם מתן תורה לא הוזכרו כאן כי על זה לא הוכיח אותן שגר שנתגייר כקטן שנולד דמי ונמחל להם. והם א' על ים. ושנים במן. וא' בשליו. ושתים במים. ולא הוזכרו כאן אלא הד' הנשארים. דהיינו קברות התאוה. ותבערה. ועגל. ומרגלים. ועוד יש ד' דברים שהיו אחר המרגלים. דהיינו בעדת קרח שאמרו אתם המתם את עם ה'. ומי מריבה. ועוד ותקצר נפש העם בדרך. ובשטים. ואלו ח' נמנו כאן דהיינו במדבר הוא מי מריבה דכתיב שם ויבאו בני ישראל כל העדה מדבר צן כו'. בערבה הוא שטים שהוא בערבות מואב. מול סוף. הוא ותקצר נפש העם בדרך וגו' דכתיב שם דרך ים סוף:

בין פארן. הוא מרגלים כידוע. ובין תפל. הוא תבערה כי שם היו בוכים על דברי תפלות כדכתיב למשפחותיו. ולבן. הוא קברות התאוה כי שם דברו על המן. וחצרת. הוא עדת קרח. ודי זהב. הוא העגל. ועוד יש ב' דברים שעשו אבל אינן מפורשין בפסוק אלא רז"ל דרשו מן הפסוק ברמז דהיינו א' גבי מרגלים וזהו ויעפלו וגו'. וא' היה בתבערה דהיינו ויסעו מהר ה' ואמרו חז"ל מאחרי ה'. וזהו מרומז ג"כ כאן באמרו בין פארן דהיינו בין פארן עשו ג"כ וזהו ויעפלו וגו'. ובין תפל. דהיינו בין תופל עשו ג"כ וזהו ויסעו מהר ה':

ומ״ש בספרי את הי׳ נסיונות ורש״י הביא היאך מרומזים כאן. הוא בדרך אחר כמ״ש באבות דר״נ והם בערבה הוא שטים. מול סוף הוא מה שהיה בים. בין פארן. הוא מרגלים. ובין תפל. הוא שליו ששם דברו תפלות על המן:

ולבן. הוא ג״כ במן מה שהותירו מן המן. וחצרת. הוא מה שהוציאו מרשות לרשות בשבת מן המן:

ודי זהב. הוא העגל הרי כאן ז׳ דברי׳. וחסר כאן ג׳ דברים דהיינו מסה וקברות התאוה ותבערה. ואמר אלו הג׳ דברים בפרשת עקב. ובתבערה. ובמסה. ובקברת התאוה:

אשר דבר משה אל כל ישראל. שאמר להם שיהיו כל ישראל באגודה אחת:

בעבר הירדן. העה״ז נקרא ירדן ומ״ש בעבר הירדן לפי שהאדם בעולם הזה אינו אלא עובר. וכמו שלמטה הירדן מפסיק בין א״י כך למעלה הנהר דינור מפסיק ואי אפשר לבא לג״ע עליון עד שיעבור נהר דינור. ואח״כ מעלין את הנשמה לקרבן. וז״ש אליהו לאלישע כי שלחני ה׳ בית אל וגו׳ וה׳ שלחני הירדנה:

ועבר הירדן הוא הכולל ואח״כ אומר הפרט:

במדבר. פי׳ שדרך ישר לאיש שאל יביט בתאוות עוה״ז דהיינו תאוות אכילה וישים עצמו כמדבר ללמוד תורה:

בערבה. שיתרחק מחבורת אנשים המבטלין מת״ת וישב במדבר ובערבה. ובמדבר קאי על הפרשה מתאות אכילה. ובערבה קאי על חבורת אנשים כמ״ש והיה כערער בערבה ולא יראה כי יבא טוב. דהיינו שלא יראה כי יבא טוב על חבורת אנשיו. ושכן חררים במדבר ששם בלי מזון:

מול סוף. שיחשוב האדם תמיד על יום המיתה וישים הסוף למולו. ואמר בתחלה שני דברים לשבור התאוות שהם מבחוץ. ואח״כ אמר להכניע את היצ״ר שהוא מבפנים כמו שאמרו רז״ל. לעולם ירגיז אדם יצה״ט על כו׳. ואם לאו יזכור לו יום המיתה:

בין פארן ובין תפל וגו׳. דע כי יש ה׳ מיני ערב רב. א׳ בעלי מחלוקת ובעלי לה״ר. ב׳ הם הרודפים אחר התאווה כמו אחר זנות וכדומה. ג׳ הם הרמאים שמראים עצמם כצדיקים ואין לבם שלם. ד׳ הרודפים אחר הכבוד ובונים חרבות למו לעשות להם שם. ה׳ הרודפים אחר הממון:

וחושב כאן כל הה׳ כיתות. דהיינו פארן הם בעלי מחלוקת ובעלי לה״ר כי משם נשתלחו המרגלים שדברו לה״ר. ותפל. הם הרודפים אחר התאוה שהוא תפלות. ולבן. הם הרמאים מראים עצמן לבנים מבחוץ. וחצרת. הם הרודפים אחר הכבוד ובונים חצירות וחרבות. ודי זהב. הם הרודפין אחר הממון. ואחר שחשב כתות האלו אמר אחד עשר

יום מחרב וגו' שהעיקר עסק התור'. ואמר פארן מתחל' כי המחלוקת נגד כולם. והם נקראי' עמלקים ואין בן דוד בא עד שיעברו מן העולם ועליהם נאמר תמחה את זכר עמלק כמבואר בזוהר. וסוד שחושב כאן עשרה דברים. דהיינו
מ' י' נ' ה' ת' ג' ח' ב' ד' כ' בעבר הירדן הוא נגד מלכות. במדבר הוא נגד יסוד. כי במדבר גי' רמ"ח כנגד רמ"ח מצות עשה שתלוי בצדיק. בערבה הוא נו"ה. בסוד ערבי נחל כמבואר בזוהר. מול סוף. הוא ת"ת והוא ים סוף וים הוא שלש ראשונות ונכלל בזה בחינה אחרונה. וסוף הוא בחינה אחרונה ונכלל בזה ג"ר. וים סוף הם ב' זווגין בשם אימא בגילופין. ים הוא אותיות השניות. וסוף הוא אותיות הראשונות. בין פארן. הוא נגד גבורה והוא נגד מילה ופריעה. ובין תפל הוא נגד חכמה. ולבן נגד בינה. וחצרת נגד דעת:

ודי זהב. סוד כח וכחו. וזה שאמרו רז"ל (שבת דף קי"ט ע"ב) כל העונה אי"ר בכל כחו מקרעין לו גזר דינו של ע' שנה שהוא שם אלהים בנקודותיו סוד יוסף וסוד ושם עירו פעו. כי שם יש כח כמ"ש בזוהר על פסיק ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' כו' כי שם ב' פעמים יד והם ב' ידים וזהו די זהב שני פעמים י"ד:

פסוק ב

אחד עשר יום כו' עיין רש"י. דבר אחר אלו זכו היו נכנסין לא"י ל"א יום. ר"א לג' ימים כו'. שנאמר דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה ואין מנוחה אלא ארץ ישראל כו' ר' בנאה אומר ליום א' כו' שנאמר היום אתם יצאים וגו'. והיה כי יביאך כו' אבא יוסי בן חנינא משום אבא ברדלא אומ' כיון שעלו פרסות רגליהם מן הים היו נכנסין מיד שנאמר עלה רש וגו':

ולפי פשוטו הוא כך שאחד עשר יום מחרב עד מקום שאמר להם כשהיו הולכין דרך הר שעיר. פי' אף אם לא היו הולכין בדרך הישר אלא היו סובבים דרך הר שעיר כמו שסבבו לא היה אלא י"א יום וזה ג"כ סימן על המקום שדיבר עמהם דהיינו שהיה אותו המקו' מחורב י"א יום כשהולכין על דרך הר שעיר וקדש ברנע ואף לפי' רש"י שפי' שאחד עשר יום מחרב עד קדש ברנע כו' ע"ש ר"ל שנשתהו בדרך דאל"כ היו יכולין תיכף לבוא לא"י כדכתיב עלה רש. ועל דרך הרמז הוא כך. שיש אחד עשר מסעות שצריך האדם לנסוע עד שיבא למקום מנוחתו דהיינו א' מביתו לקברו. והב' מקבר לגיהנם שאף אם הוא צדיק גמור צריך לעבור בגיהנם. והג' מגיהנם לג"ע. ומג"ע לזיי"ן רקיעים. ומשם לג"ע העליון ובכל מקום צריך ליתן חשבון ודין. זהו שכתב אחד עשר יום כלומר שי"א נסיעות הוא מחורב פי' מביתו שמניח אותה חריבה לכן נקרא חורב. דרך הר שעיר. זהו גיהנם

הנקרא שעיר כידוע. עד קדש ברנע עד שיבא לג"ע העליון שנקרא קדש ברנע. וסודו הוא כך אחד עשר יום זהו שכתוב היושב על חוג הארץ וזה ראש שור שיושב בתהום. וזהו סוד בחוקו חוג על פני תהום. מחורב הוא באמ"ש וזהו רמ"ח מ"ע וב' כללים וזה שכת' ותחמרה בחמר ובזפת בחמ"ר מבפנים זה רמ"ח מ"ע. ובזפת מבחוץ זה שס"ה מצות ל"ת. וקדש ברנע ע"ש ע"ם שכוללין בו חושבן חמר וזפת כי קדש הוא ג' ראשונות שהן ד' בסוד א"ת ב"ש וברנע הם ז"ת בסוד ע"ב. בעבר הירדן. ג' גבולין באי"י. מדבר. ירדן. ונהר. מדבר בדרום כמ"ש מדבר צן נגבה. ירדן במזרח. ונהר בצפון. כמ"ש הנהר הגדול נהר פרת:

וסודן הכל כלול בשם אלוה וסוד אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב. ורוח רביעית הוא הים. דשם אלהים כלול מכולם. והוא בשם י"ה. בעבר הירדן מדבר וערבה הוא ידוע והוא מתפשט בערבי נחל ששם הנביאים:

מול סוף. מול ג' ראשונות בשם שילוב סוף ג' אותיות דאימא בגילופין:

פארן ותפל. שמאלא וימינא. ומבחוץ חמור ושור אבות נזיקין. ואבות הטומאה קל וחומר אבל בקדושה פארן הוא אחוריים בשם השילוב והוא סוד שמחבר את ישראל לאביהם שבשמים. ולבן. הוא דרגא ידוע שמלבין עונותיהם של ישראל:

וחצרת. הוא שם הרביעי שם מ"ב והוא שם מלכות בכפלו זה בזה:

ולבן ודי זהב. הם כנגד בגדי לבן ובגדי זהב ולכן היה בגדי זהב כפול:

פסוק ג

ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר וגו'. מלמד שהשנה י"ב חודש. וכמ"ש באסתר ובמלכים. שנאמר ולשלמה שנים עשר נציבים וגו' ר' בנאה אומר מן התורה שנאמר היום היום מלאו ימי כו' צא מהם למפרע ל"ג ימים כו' ד"א מלמד שלא הוכיחם עיין רש"י וכדי שלא יהא בלבו עליו. והתוכחה מביאה לידי שלום כמ"ש אצל אברהם והוכח אברהם את אבימלך וגו' ויכרתו ברית. וכה"א ביצחק ויאמר יצחק מדוע באתם אלי ואתם וגו'. וישלחם יצחק וילכו מאתו בשלום וגו'. ככל אשר צוה וגו'. לימד על כל הדברות שבתורה הקלות והחמורות והפרטות והכללות הזדונות כו'. וידוע שהכל נכלל בעשרה וכללם שלשה. וכן הזמן עשרה זמנים מן יובל עד רבע שנה והוא בכלל. וזכר בזה הפסוק שלשה דברים ג' פעלים דבר משה אל בני ישראל. והש"י הוא הסיבה ראשונה. ובו נכלל כל הג' ככל אשר צוה ה' אתו אלהם הרי נכלל בו כל הג':

פסוק ד

אחרי הכתו גו' ערש"י. מלה"ד למלך שיצא הוא וכל חיילותיו א"ל חייליתיו תן לנו הגלוסקאות חמות א"ל אני נותן. שוב א"ל תן לנו אמר להם האיפרכוס בשביל שהמלך בשר ודם מטריחין אתם עליו מאין לו רחיים מאין לו תנורים במדבר:

הואיל. עיין רש"י. ד"א אין הואיל אלא שבועה. באר. א"ל כבר אני סמוך למיתה מי ששמע פסוק א' ושכחו פרשה א' ושכחה כו' יבוא וישננה כו'. והם אחורי ו"ק לכן נאמר אחרי. וכל אחד כולל שלשה. הוא. ומקו' מלכותו. והאומה. והם נגד ו"ק תלת גו תלת כנ"ל. וידוע כי ו' כלול מו' בסוד הדעת והן י"ב בוסמין עלאין לכן נאמר כאן ב' פסוקים כל א' כלול מו' עם הכולל:

באדרעי. כתב רש"י שם המלכות והוא ט"ס שעשתרות ואדרעי שתי מדינות הן אלא כצ"ל שאדרעי הוא מקום המלחמה:

פסוק ה

בעבר הירדן בארץ מואב. פרט כאן ב' מקומות לפי שבה ב' בחינות ה' אלהים. וכן בדבור נאמר שני דברים. משה והתורה. דהיינו הואיל משה באר את התורה. הואיל משה לשון התחלה וזה כנגד פ' ראשונה של בראשית ב' מאמרים א' כנגד יה"ו והשני כנגד אל וזהו יה"ו אל. וכתב בזוהר שעתיד משה לעמוד. כבד פה בתורה שבע"פ. וכבד לשון הוא תורה שבכתב ואליהו עתיד לבארם שלא יאמרו אחר הוא. וזהו הוא"ל משה באר את כו'. וסוד נעלם הוא. ואלה"י לצור מחסי הוא התחלה. ואליה"ו הוא הסוף. וזה באר שני זווגין. בחינה ראשונה. כבוד מלכים חקור דבר. ושני. כבוד אלהים הסתר דבר כנגד שני פסוקים הראשונים של יחוד בקול רם ובחשאי וזהו באר את התורה הזאת ד' פסוקים ראשונים נגד ג' אבהן שהן ד' שיעקב כלול משניהם. שהוא יעקב וישראל. לכן כתב אלה כמ"ש סוד באר הוא ו' אותיות ראשונות. והוא התחלת התורה. בראשית ברא והן ז' בארות דיעקב ברא שית. וברא אלהים הוא השביעית ולכן נקראת באר שבע כנגד ז' ספרים חצבה עמודיה שבעה. ז"ש באר את התורה הזאת שהוא השביעי' שהיא כוללת הכל אלה ראשי בית אבותם. כמ"ש בתקוני'. ורביעית נקראת זאת וכן כתי' בפ' ואתחנן וזאת התורה ואח"כ אלה העדת והחקים והמשפטים:

לאמר. היא בחינה י"א והי"א כוללן כולן לכן אמרו עשר ולא י"א. והוא ספר הזה שכולל כל התור' ונקרא משנ' תור' לכן בא כאן הכל בי"א. י"א מקומות וי"א יום מחורב וי"א חדשים וראשי פסוקים עולה י"א עד ה' אלהינו ובפסוק הזה י"א תיבות ולאמר כולל כולן ואלה ה' פסוקים כולל כל השם אחרון:

בב' פסוקים ראשונים יש עשרה מקומות שהם י"ב וג' דברים שהן אלה הדברים ומשה וישראל נגד ברכת כהנים שהם ג' שמות וי"ב תיבות כנגד שם של י"ב ג' אבהן וי"ב שבטים והן י"ה של שם. וב' פסוקים אחרונים נגד וי"ו של שם שהוא כפל כו' ופסוק אחרון ה' ענינים ב' מקומות וב' דברים משה והתורה. ולאמר היא הה' וכוללת הכל כנגד ה' אחרונה והם כנגד ה' ספרים של תורה וספר ויקרא כנגד הדעת והוא בקריאה נמצא ל"ב כלולין בה' כמ"ש בתיקונים ל"ב כלולין בה' וכן ל"ב אלהים דבראשית וז"ש הואיל הוא התחלה כי זה הספר כולל כולו נמצא שהתחלתו התחלת התורה וזה הואיל נגד נ"ב נתיבין שבפ' ראשונה דבראשית ול"ב כנגד ל"ב נתיבות דפ' בראשית. ובמדרש אין הואיל אלא לשון שבועה כמ"ש ויואל משה כו'. וזה שכתבתי שהב' דברים שכתב כאן נגד הב' ספרים שבספר דברים נמצא הואיל משה נגד הברכות והקללות ופ' נצבים. ושם הכל לשון שבועה כמ"ש ובאלתו אלה דברי הברית לעברך בברית כו' והאזינו הוא ביאור של כל התורה. וזהו באר משה שני ענינים הואיל משה ובאר משה. הזאת. זה וזאת הברכה כמ"ש בפירושי על וזאת הברכה. ואמר זה בפרשה אחרונה ויעל משה כי שם כולל הארץ וכל דור ודור ודורשיו ופירושו כמ"ש בס"ד שנ' ויאמר ה' אליו זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם וגו' לאמר. לאמר לאבות כו'. וידוע שהכל נכלל ביי'. ה' נגד ה' כמ"ש בסיי ולכן יש בפסוק זה י' תיבו' ה' נגד ה'. דהיינו ה' מהשם עד לאמר. וה' לאחר לאמר. ולאמר הוא ברית יחיד מכוון באמצע ומקשר אותם. ומה שפתח בשני שמות אלו שהם כלל כל התורה כולה וכל השמות. כי הקב"ה הוא נסתר מצד עצמותו. ונגלה מצד מעשיו לכן אנו אומרים בכל ברכה לשון נגלה ונסתר ושם הוי"ה ברוך הוא הוא מורה על צד עצמותו יתברך. ואלהים הוא מורה על השגחתו על בריותיו ולכן כתיב בכל פרשה בראשית שם אלהים לבדו. ובהשגחה יש ב' ענינים. השגחה כללית דהיינו על כל בריותיו ועל כל העולם בכללות. והשגחה פרטית שמשגיח על ישראל לבד. וכנגדו הוא שם אלהים. וכן בתורה יש נעלם ונגלה כידוע. ולכן פתח בב' שמות אלו. ולכן אומרים בכל ברכה ה' אלהינו מלך העולם דהיינו ה' מצד הנעלם. ואלהינו שהוא משגיח עלינו בפרטית ומלך העולם שאעיפ שמשגיח עלינו בפרטית משגיח ג"כ על כל העולם כולו בכללות ומושל עליהם. וכן אומרים בתפלה בשבת במנחה. אתה אחד ושמך אחד פי' אתה אחד מצד עצמו ית'. ושמך אחד מצד בריותיו בשם נגלה. אעפיי שמנהיג כל בריה ובריה בפני עצמה וכל א' הנהגתה משונה מחברתה אעפיי כן בכולו הוא אחד. ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ כו' כי שניהם הן ביחוד ישראל ואיי. ישראל מע' אומות. ואיי מכל הארצות. וכמו שנקרא אלהי ישראל. כן נקרא אלהי הארץ. וזהו מה שאמר באברהם

אלהי השמים ואלהי הארץ ואח"כ לא אמר אלהי הארץ. מפני שבשעה שלקח אותו היה בח"ל ולכן נענשו אפי' נכרים מפני שלא שמרו את התורה בארץ כמ"ש (מלכים ב י"ז:כ"ו) לא ידעו את משפט אלהי הארץ. שישראל מצווה על כל התורה בח"ל ובארץ מצווה אפי' נכרי. ולכן נענשו הכותים שלא ידעו משפט אלהי הארץ כמ"ש וזהו מ"ש (סוף כתובו') כל הדר בח"ל דומה כמי שאין לו אלוה. וגלוי של תורה הוא בארץ כמ"ש אוירא דא"י מחכים וגם הנבוא' אינו שורה אלא באי"י. ולכן ברח יונה כמ"ש (מ"ק כ"ה ע"א) ראוי רבינו שתשרה עליו שכינה אלא בבל גרמה לו וכמ"ש מלכה ושריה בגוים אין תורה גם נביאיה לא מצאו חזון מה'. אבל כשהיו ישראל בארץ היה גוי אחד וכן לע"ל ב"ב אי"ה. כמ"ש בזוהר אימתי גוי אחד בזמן שהן בארץ וכן התורה לא נתנה אלא לישראל בהר סיני וז"ש כאן אלינו בחורב. וד' תיבות אלו הן כלל של כל התורה כולה. דהיינו שה' אלהינו דיבר אלינו לעשותם ע"י המקום בחורב. וז"ש הנסתרת לה' אלהינו והנגלת גו'. ודבר קדשו הוא מחבר אותנו עם הש"י וזהו דבר אלינו בחרב לאמר וז"ש והנגלת לנו ולבנינו והכל ע"י סיני וז"ש משה קבל תורה מסיני.

פסוק ו

רב לכם שבת בהר. שהאדם אחר מותו דר בג' עולמות דהיינו נפשו בקבר ורוחו בג"ע התחתון ונשמתו בג"ע עליון כמ"ש למען ייטב לך ולמען יאריכן גו' ובכל אחד לבד מהאדמה יש שני מקומות וכן הנשמות אעפ"י שהן ג' הן ה' כידוע ובג"ע התחתון יש ב' דרגין א' שמתהלכים בין השורות שבג"ע וב' שיושבין מבפנים כמבואר בזוהר פ' בלק. וכן בג"ע של מעלה יש ג"כ ב' דרגין וז"ש מה רב טובך אשר צפנת ליראיך זה מדרגה עליונה שבפנים. פעלת לחוסים בך נגד בני אדם זהו מדרגה השנית שהיא נגד כולם וידוע שג"ע הוא במקום הרים כמ"ש צדקתך כהררי אל גו' וז"ש כאן הזה. הוא עה"ז. בהר. הוא ג"ע. שבת. הן אותן היושבים בג"ע. לכם. הוא נגד בני אדם. רב. הוא מה רב טובך גו'. וכולן כלולין בהר סיני כמ"ש ועלית אתה ואהרן ואמר משה מחיצה לבד אהרן מחיצה לבד:

בחרב לאמר. פי' כי חורב אינו סיני אלא בסיני נתן את התורה ובהר חורב היה עומד המשכן ששם היו ישראל חונים ואמרו חז"ל כללותיה נאמרו בסיני ופרטותי' נאמרו באה"מ ונשנו בערבות מואב. נמצא בערבות מואב נשנו הפרטים שנאמרו בחורב. וז"ש דבר אלינו בחרב לאמר. וגם במשכן היה ה' דרגין דהיינו ק"ק. ואה"מ. ופתח אה"מ. ומחנה לויה. ומחנה ישראל. וכן ישראל נחלקין לחמשה. כהנים. לוים. ישראלים. גרים. עבדים. וכן בהמ"ק נחלק לחמשה. ק"ק. ובין האולם ולמזבח. ועזרת כהנים. ועז"י.

והיכל. וכן חוץ למחנה שכינה נחלק לחמשה. חיל. והר הבית. וירושלים. וא"י. וערים המוקפות חומה. וע"נ אינו נחשב ביניהם כי זה נתחדש אח"כ ועיין מ"ש במס' כלים פ"א ע"ש. וכן בהר סיני נחלקו ישראל לה'. משה ואהרן והכהנים והעם שהיו כוללין ב'. ישראל וערב רב. ואלו החמשה תיבות הם נגד ה' תיבות שאמרנו לעיל הנסתרת לה' אלהינו והנגלת לנו:

לאמר. כל לאמר שבמקרא הוא התחלת מאמר שלאחריו כמ"ש ויברך אתם אלהים לאמר פרו ורבו ומלאו וגו'. וכן מה שכתוב וידבר ה' אל משה לאמר. דבר אל בני ישראל לאמר דהיינו שהקב"ה התחיל עם משה מן דבר אל בני ישראל ומשה התחיל עם ישראל מן אשה כי תזריע וכן בכל מקום. והוא חיבור הנושא עם הנשוא וכן מ"ש לעיל דבר אלינו דיבר הוא החיבור ה' עם אלהינו אלא שדיבור הוא הדעת שמחבר י"ה בו"ה ולכן לא כתיב דבר אלא במשה משא"כ בשאר נביאים כי משה היה בסוד הדעת ודורו היה דור דעה ולכן כתיב דבר אלינו כו'. כמו שאומרים לשם יחוד קב"ה כו'. שו"ה מתפשט באדם ובארץ בב' עלמין תתאין כמ"ש והנגלת לנו כו'. והנסתרת כתוב בו"ה שהיו"ד נעלם בתורה כמ"ש השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם שהיא נעלמת מעין כל חי ונאמר ישמחו השמים ותגל הארץ והדעת הוא מחברן. כמ"ש בדעתו תהומות נבקעו וז"ס בהמ"ק וז"ש (ברכות דף ל"ג ע"א) גדול מקדש שניתן בין שתי אותיות וגדולה דעה שניתנה בין שתי אותיות וכל שיש בו דיעה כאלו נבנה בהמ"ק בימיו כמשחז"ל (ברכו' נ"ה ע"א) יודע היה בצלאל לצרף אותיות ולא אמרו יודע היה אותיות והוא נגד ספר ויקרא. וז"ס ל"ב נתיבות ל"ב אלהים שנכללו בשם הוי"ה אבל לאמר הוא חבור הוי"ה עם אלהים. לכן כאן י"א תיבות חמשה לקבל חמשה וברית יחיד מכוון באמצע כו' והיא בחינה ב' של מלכות שהוא כ"ע של כסא הכבוד:

פסוק ז

הכנעני. זה גבול כנען שנ' ויהי גבול הכנעני:

והלבנון. א"ל כשאתם נכנסים לארץ צריכין אתם להעמיד מלך ולבנות לכם בית הבחירה שאין לבנון אלא מלך שנאמר החוח אשר בלבנון שלח כו' ואין לבנון אלא ב"ה שנ' והלבנון באדיר יפול. ד"א למה קורין אותו לבנון ע"ש שהוא מלבין עונותיהם של ישראל:

עד הנהר הגדל כו'. שמפרה והולך עד שכלה כמגריפה. ד"א פרת שפרה ורבה עד שעוברים אותו בספינות. כל הנהרות אומרים לו מפני מה אין אתה משמע קולך כדרך שקולנו הולך. א"ל מעשי מוכיחים עלי זורעים בי זריעה נוטעים בי נטיעה עולה לשלשה ימים:

פנו וסעו לכם ובאו גו'. פי' שהאדם הנוסע ממקום למקום יש בזה ג' מקומות. דהיינו מן המקום שנסע והמקום שנוסע לשם הוא תכליתו והדרך שמהלך ממקום הנסיעה עד מקום שנוסע וזה שכתב כאן פנו הוא מן המקום שנוסע משם. וסעו. הוא הדרך. ובאו הוא מקום התכלית. וזהו רמז על האדם שצריך ג' דברים דהיינו עה"ז שמשם נוסע. ומקום תכליתו הוא הג"ע ודרך הליכתו מחמת שא"א לבא אף אחר שיקנה שלימות לג"ע עד שיתפשט ממנו הגופניות וז"ש פנו דהיינו שיפנו מן הגופניות. וסעו. הוא דרך הליכתו. ובאו הוא מקום תכליתו. והוא הג"ע. וכן כאן בישראל. פנו. הוא מהר סיני אחר שנשלמו שם כמ"ש רב לכם כו' אמר להם שיפנו משם עוד לתכלית שלמותם שהוא ארץ נחלתם א"י מפני שהכוונה הראשונה היה להוריד שכינתו וכבודו שלמעלה ע"י משה מן השמים והענין ג' מקומות אלו דהיינו הר סיני ואה"מ וא"י. שעד משה לא ירדה שכינה לארץ. וידוע שהעולם נחלק לג' חלקים. שמים וארץ ואדם המחברם. וכן שלשה מקומות אלו דהיינו דלעיל והנה מתחלה לא ירדה שכינה לארץ. אלא ע"י הרקיע ירדה על הר סיני ואח"כ ירדה לאה"מ אבל לא בקביעות אלא ממקום למקום ואח"כ בא"י ירדה בקביעות וז"ש מתחלה עד שהמלך במסבו דהיינו במקום הסיבו שהיא השמים ואח"כ צרור המור דודי לי בן שדי ילין ואחר כך אשכל הכופר כו' שהוא התכלית שירדה שכינה לארץ:

הר האמרי. חשיב כאן עשרה מקומות שכל העולמות וכל הדרגין אין פחותין מעשר אלא משתנין לפי בחינותיהם כמ"ש וישנה ואת נערותיה לטוב וכאן בארץ הוא מדריגה עליונה לכן נאמר למעלה בעבר הירדן וכאן נאמר בהר ובשפלה עטרת בעלה מקומה הראשון וחשב כאן ז' תיבות רצה לומר כי יש ז' תיבות היינו הר האמרי. וכל שכניו. בערבה. בהר. ובשפלה. ובנגב. ובחוף הים. ואחר כך ג' עליונות. ארץ הכנעני הוא ארץ עילאה וכו' ואמר הנהר הגדל נהר פרת. דעת הנמשך מכ"ע וזה שכתב אל דעות ה' לכן כתיב כאן ב' פעמים נהר שבו חו"ג לכן אמר מתחלה הנהר ואחר כך נהר שהג' נכללת בה' והגדול הוא גדולה. ופרת גבורה שנתנה לנוקבא בזיווגי לכן נוקבא נכללת בדכורא ונתבסמת בו. ובנגב ובחוף הים. ידועים הן נגד הנהר:

הר האמרי ואל כל שכניו. מה שאמר הר האמרי ואח"כ אל כל שכניו שהוא כפל לשון שהאמרי היה יושב בתחלת מקום כניסתם כמ"ש והאמרי יושב בהר גו' לכן אומר בתחלה הר האמרי ואח"כ אל כל שכניו שהם שאר שבעה אומות ובתוספתא (שבת פרק ו') אמר שהאמרי הוא הקשה שבכולם שאדם הקשה נקרא אמרי ואדם רע נק' סדומי וכמ"ש ואשמיד את האמרי אשר כגבה ארזים גבהו וחסון הוא כאלונים לכן אמר ואל כל

שכניו שהאמרי היה קשה נגד כולם. ובספרי דרש והביאו רש"י ז"ל שכל שכניו הם עמון ומואב ואדום מפני שהקב"ה נתן לא"א עשרה אומות והג' הם. קיני. וקנזי. וקדמוני. והם עמון. ומואב. ואדום. וקודם שחטאו במרגלים ניתנו לישראל אבל כשחטאו במרגלים נצטוו שלא ליגע בהם עד לע"ל כמ"ש ומחץ פאתי מואב והיה אדום ירשה וכמ"ש אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם לכן אמר כאן הר האמרי הוא ארץ ז' אומות ומפני שהיה יושב בתחלת הכניסה לכן נקרא על שמו ואח"כ מפרש בהר ובשפלה כו'. ואל כל שכניו הם. עמון. ומואב. ואדום. בערבה בהר ובשפלה. מפני שא"י נחלק לג' חלקים אלו כמ"ש במשנה וכל שבט ושבט נחלק ג"כ לחלקים אלו וכן לע"ל יהיה לכל א' ואחד אלו הג' חלקים וכתב רש"י בערבה. זה מישור של יער. בהר. זה הר המלך. ובשפלה. זו שפלת דרום והוא לשון ספרי וכו' ואינו מובן כלל ובתחלה אפרש משנה בשביעית פרק ט' שלש ארצות לשביעית לביעור יהודה ועבר הירדן והגליל ושלש שלש ארצות לכל אחת ואחת. גליל העליון וגליל התחתון והעמק. מכפר חנניה ולמעלה כל שאינו מגדל שקמים הוא גליל עליון ומכפר חנניה ולמטן כל שהוא מגדל שקמים הוא גליל התחתון ותחום טבריא העמק. וביהודה ההר והשפל' והעמק ושפלת לוד כשפלת דרום וההר שלה כהר המלך מבית חורון ועד הים מדינה א' ופי' מכפר חנניה ולמטן וטבריא הם השלשה שבגליל וביהודה הוא ההר והשפלה והעמק ושפלת לוד וההר שלה ובית חורון פירשו המפרשי' שזהו הג' שמעבר לירדן וא"א לומר כן דהא ירושלים היה מהלך יום מן הירדן ולוד היה מהלך יום מירושלים לצד מערב כמ"ש (בר"ה ל"א ע"ב) ובית חורון היה ג"כ במערב של גבול בנימין והיאך אפשר לומר כן שהן מעבר הירדן ונראה שהמשנה לא חשיב רק יהודה וגליל אבל עבר הירדן לא חשיב במשנה משום שהם מפורשי' במקרא והביאו בתוספתא ובירושלמי וז"ל איזה הר שבעבר הירדן תני רשב"א אומר כגון הר מכוור וגדוד כו' ושפלתו חשבון וכל עריה אשר במישור כו' ועמק יש לו בית הרן ובית נמרה כו' שנאמר ובעמק בית הרם ובית נמרה כו' עכ"ל הרי מפורש שלא חשב באותן שבעבר הירדן אלא יהודה וגליל ויהודה היינו שבט יהודה. וגליל היינו מיוסף ואילך כמ"ש ויהושע י"ח ה') יהודה יעמוד על גבולו מנגב ויוסף מצפון הרי מיוסף ואילך נקר' צפון נמצא נשתייר שבט בנימין שהם בין יהודה ובני יוסף וחשיב כאן המשנה שלשה חלקים שבשבט בנימין והם ג"כ השלשה שבשבט יהודה ואמרינן בירושלמי איזה הר שביהודה זה הר המלך. ושפלתו זה שפלת דרום ועמק שלו כו' ע"ש וזהו פירושו שפלת לוד שהוא משבט בנימין כמ"ש (ד"ה א' ח' ב') הוא בנה את אונו ואת לוד כו' בשפלת דרום שהוא ביהודה וההר שלה דהיינו שבט בנימין בהר המלך שביהודה ובית חורון עד

הים הוא מדינה א' והוא עמק ואמרינן שם ר"ש אומר לא אמרו שלש ארצות אלא ביהודה ושאר ארצות כהר המלך נמצא לר"ש מה שחלק כאן הפסוק בערבה בהר ובשפלה אינו אלא ביהודה כי בשאר ארצות אין לנו נ"מ מזה וזהו שמפרש רש"י בערבה זה עמק של יער כצ"ל ומ"ש ברש"י מישור ט"ס הוא וכן הוא בירושלמי אלא שקשה לרש"י שאמר כאן בערבה. ובמשנה קורא לה עמק לזה אומר עמק של יער לכן קרא אותו כאן ערבה על שם היער ובמשנה קורא אותו עמק על שם העמק. בהר זה הר המלך כי סתם ספרי ר"ש ולר"ש כל הארצות הם כדין הר המלך לכן אמר הר המלך כי הוא העקרי ושפלה הוא שפלת דרום שביהודה. ובנגב ובחוף הים גו' פי' שחושב ד' גבולין שבד' רוחות א"י וזהו בנגב הוא בדרום. בחוף הים. הוא ים הגדול שבמערב א"י. ארץ הכנעני והלבנון. זה מזרחה של א"י כמ"ש ביהושע. עד הנהר גו'. זהו גבול צפון ששם הוא נהר פרת:

אשר נשבע גו'. ערש"י משל למלך שנתן לעבדו שדה במתנה ולא נתנה לו אלא כמות שהיא עמד העבד והשביחה ואמר מה בידי לא נתנה לי אלא כמות שהיא. חזר ונטעה כרם אמר מה בידי כו' כך כשנתן הקב"ה את הארץ לאברהם עמד והשביח שנאמר ויטע אשל בבאר שבע עמד יצחק והשביח שנאמר ויזרע יצחק גו' עמד יעקב והשביח שנאמר ויקן את חלקת השדה גו':

לתת להם. אלו באי הארץ. ולזרעם. אלו בניהם. אחריהם. אלו שכבשו דוד וירבעם. ד"א לתת להם. אלו עולי בבל. ולזרעם. אלו בניהם. אחריהם. לימות המשיח:

פסוק ח

ראה נתתי גו'. פי' כשהקב"ה פוקד על אומה להכניע אותה מכניע השר תחלה וזה שהראה אותו לכן אמר ראה נתתי גו' ואין חסר לכם כלום אלא באו ורשו. ומ"ש תחלה לשון מתנה נתתי. ואח"כ באו ורשו לשון ירושה. מפני שעיקר מה שנתן להם א"י היה מחמת האבות כמ"ש בפרשה עקב לא בצדקתך גו' ולמען הקים את הדבר אשר נשבע ה' לאבתיך וגו' אך מפני שבועת האבות לא היה להקב"ה ליתן להם דווקא אלא מפני שהם היו דור דעה לכן אמר נתתי לשון מתנה מה שנותן להם דווקא. באו ורשו. לשון ירושה שהעיקר הוא מפני שבועת האבות:

לאבתיכם גו'. לפי פשוטו לאבותיכם הוא הכולל. לאברהם כו'. הוא הפרט:

לתת להם. דהיינו להאבות:

ולזרעם אחריהם. הם אותם שיירשו. והענין בפרטות לאבותיכם הם השבטים כמ"ש בספרי שבועות מטות אומר סלה כי להאבות נתן לכל ח' לבדו כל הארץ ולהי"ב שבטים נתן הארץ לכולם ביחד כמ"ש בפ' ויחי:

לתת להם. אלו עולי מצרים שחלקו להם משה ויהושע לס' רבוא חלקים:
ולזרעם. אלו עולי בבל שחלקם עזרא. אחריהם. זה לעתיד לבוא כמ"ש והיה באחרית הימים שיחלקם הקב"ה בעצמו. והם כל א' בחינה לעצמו. וכמו שהארץ בכללה ז' ארצות כמ"ש בריש ירמיה ומפורשות בזוהר במעשה בראשית. כן היא נחלקת לז' בחינות והם הז' ארצות שכתוב בפ' עקב. וכן ארץ עילאה כלול שבע ארצות ושבע היכלין אברהם נטל כו' כמ"ש בזוהר פ' בראשית ופ' פקודי. וכן בהמ"ק אע"פ שהם עשר קדושות הן כלולין בשבע כמו ההיכלין שהם עשר והן נכללין בשבע. ומסוימין במחיצות שבע. והן ק"ק. והיכל. ואולם. ועזי"י. ועזי"נ. והחיל. והר הבית:
לאבתיכם לאברהם גו'. שהשבטים הן מסויימין נגד האבות כמ"ש בתיקונים וקרא זה אל זה הוא ג' שהן י"ב וכן האבות והשבטים וה' שנוסף הוא מול י"ג דכלול כל י"ב והוא מזל דבי' תלוי בני חיי ומזוני לכן הי"ג הם אינם אלא י"ב כמ"ש י"ב תחומין לעילא וי"ב תחומין לתתא לכן בחודש השביעי נפתח י"ג תרעין שהם מ"ט תרעין וכמ"ש כי ביום הזה יכפר כו' וקוצו של יו"ד הוא שער הנ' המשלים לנ' תרעין כמ"ש בתיקוני' סוף תיקון כ"ב:

פסוק ט

בעת ההוא. לפי פשוטו היה בשנה השנית לצאתם ממצרים בשעת הדגלי' וכמ"ש וישלח משה גו' וילך לו אל ארצו וז"ש פנו וסעו לכם והיתה זאת ג"כ בעת ההיא:
לאמר. הוא התחלת המאמר כמ"ש וכן בכל מקום:
שאת אתכם. הוא הכלל. מה שכתוב למטה טרחכם ומשאכם גו'. והוא כוס של ברכה דאיתהיבא בימינא כמ"ש בכל לבבך ובכל נפשך והיו הדברים כו' וכמ"ש (פסחים קי"ז ע"ב) יכול יהא חותמין בכולן ת"ל והיה ברכה בך חותמין כו':
בעת ההוא. גנת אגוז. ההוא. הוא פרטית האגוז לבדו:
בעת ההוא. ב' אורות יהי אור ויהי אור סוד הדעת. פה ולשון. דרום וצפון. עמוד אש וענן. אל"ף הוא שם הראשון שכולל כל השבע שתחתיו. שי"ן הוא תחתון. וענן באמצע. לכן הא' אינו מן החשבון שהוא שורש להם. והוא עשרה זווגים דאו"א לכן נא' עשרה פעמים בעת ההיא והעשירית הוא ואתחנן אל ה' בעת ההוא:
שאת אתכם. שאת הוא אשל שלם. אתכם. הוא אילן שלם. כי אשל הוא אילן:
שבע כתות של צדיקים בג"ע זו למעלה מזו. כת ראשונה אך צדיקים יודו גו'. כת שניה אשרי תבחר ותקרב גו' בחרתי הסתופף גו'. כת שלישית אשרי יושבי ביתך. כת רביעית מי יגור גו'. כת חמישית מי ישכן גו'. כת ששית מי יעלה גו'. כת שביעית מי יקום גו'. רשב"י אומר לשבע שמחות פניהם של צדיקים דומים לעתיד לבא. לחמה. ללבנה.

שנ' יפה כלבנה ברה כחמה. לרקיע. לכוכבים שנ' והמשכילים יזהירו גו'. לברקים שנ' כברקים ירוצצו. לשושנים שנאמר למנצח על שושנים גו'. למנורת בית המקדש. שנ' ושנים זיתים עליה א' מימין הגלה וא' משמאלה:

פסוק י

ככוכבי השמים לרב גו'. פי' שלענין רוב אתם ככוכבי שמיה אבל לענין מנין שיהיו ככוכבים א"א שהכוכבים הם רבים מאוד אלא לענין רוב בלבד כמו שהכוכבים רבים כן אתם רבים אבל בספרי דרש הרבה אתכם והגדיל אתכם והרים אתכם כו' כמ"ש רש"י: **והנכם היום**. הנכם קיימים כיום כחמה וכו' מכאן אמרו ז' כתות של צדיקים וכו' וזה ידוע שהכל נכללין בשבע וכן בג"ע כמ"ש שובע שמחות ואמרו א"ת שובע אלא שבע. וז' היכלין המתוקנין לצדיקים וכן הארץ נכללת בז'. וכן א"י נכלל בז' כמבואר. וכן הטובה נחלק לז' כמ"ש ארץ חטה גו'. ונחלקים שם לה' ולב' כמ"ש ארץ חטה גו' ארץ זית גו' והוא סוד הזהב כלל ופרט. וכן בהטבת הנרות היו ה' לבד וב' לבד. וההדלקה היה ביחד וכן ברקיע חמשה נכללין בשמי השמים. וב' בכלל השמים שהם בכלל הארץ. וכן כאן ה' שמחות בשמי' וב' בארץ והששית מחבר' בין שביעי' לחמשית כמו הרקיע בין שמי השמים לשמים. וזית שמן. אוכל ומשקה. וכן כאן מנורת בהמ"ק נגד זית שמן והוא ג"כ מחבר שמי' וארץ. כמ"ש (כתובות ה' ע"א) גדולי' מעשה צדיקי' יותר משמי' וארץ שנ' אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים. ובמקדש נאמר מקדש ה' כוננו ידיך פי' שהכל מה שכוננו ידיך שנראה' שהיו הם עושים ולא היו עושין כלל כמ"ש בארון וכן בבהמ"ק אבן שלמה מסע נבנה שהם מרימים את האבן אבל לא היו המה מרימים אלא שנתן הש"י כח והרים את ידם. וזהו שאמר ידיך כוננו אותם. והז' נרות הם נגד ז' כוכבי הרקיע. ושושנים הם בארץ עצמה לפי שהם היפים שבארץ לכן המשיל כנסת ישראל לשושנה וכמ"ש כשושנה בין החוחים כן רעיתי בין הבנות (ש"ה א') והגדיל כבודם בזה מן האומות מאוד שאין גרוע מן החוחים ואין יפה משושני' וז"ש כאן הרבה וגו' והנה אמרו במדרש יכול שיש בהן פסולת ת"ל מנורת זהב כולה וכה"א כלך יפה רעיתי וגו' וז"ש כאן אתכם ר"ל כלל ישראל ודומה אותם לברקי' בזריזותם שזה מעלת העליונים שהם זריזים במשלחתם מאוד. כמ"ש (איוב ל"ח ל"ה) התשלח ברקים וילכו ויאמרו לך הננו וזהו והנכם. ודומין לחמה כמ"ש היום. ודומין לככבים כמ"ש ככוכבי. ולרקיע כמ"ש השמים. וללבנה כי עיקר מעלת הלבנה כשהיא הולכת ורבה כמו שנמשלה מלכות בית דוד לה כידוע שהולכין ומרבין עד שלמה. וז"ש כאן לרב:

והנה יש בישראל ז' כתות. א' בעלי מצות. ב' היושבים בבתי מדרשות כל ימיהם. ג' היושבים בבתי כנסיות ועוסקים בתפלה כמ"ש מה טבו אהליך יעקב משכנתיך ישראל. ד' הקובעים דירתן באי"י. ה' היושבים בירושלים כמ"ש חז"ל (סוף כתובות) הכל מעלין כו'. ו' היושבים בהר הבית ובחיל שהוא מחנה לויה. הז' הם אותם שבמחנה שכינה דהיינו מעזרה ולפנים. והג' מחנות נגד כהנים ולוים וישראלים וז"ש בספרי כת הראשונה אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים כו' ואמר צדיקים וישרים לשמים ולבריות כמ"ש אמרו צדיק כי טוב כו' ב' אשרי יושבי ביתך הם היושבים בבתי מדרשות. ג' אשרי תבחר ותקרב ישכן חצריך הם היושבים בבתי כנסיות שנקראו חצרים. ובתי מדרשות נקראו בתים כמ"ש ברעיא מהימנא פ' בהר. ד' מי יגור באהלך הוא באי"י. ה' מי ישכון בהר קדשך זה ירושלים כמ"ש ההר הטוב הזה והלבנון. ו' מי יעלה בהר ה' זה הר הבית כמ"ש לכו ונעלה אל הר ה'. ז' זה מחנה שכינה שזה מקום מקדשו וז"ש מי יקום במקום קדשו וששה הם קבועים בבתים ואי"י וכמשחז"ל (ברכות ח' ע"א) אמרו לר"י איכא סבי בבבל תמה ואמר למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה הוא דכתיב כיון דאמרי ליה דמקדמי ומחשכי לבי כנישתא אמר היינו דאהני להון. ר"ל שקדושת בהכ"נ ובהמ"ד הוא כקדושת אי"י וכאחז"ל (מגלה כ"ט ע"א) עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שיקבעו באי"י שנאמר ואהי להם למקדש מעט. והשביעית הם אותם שבחוץ ומשוטטין בארץ ורודפין אחר המצות תמיד והן נגד הארץ לכן נקר' עם הארץ כמ"ש חז"ל שבשבילם הארץ עומד' ועתידין לירש הארץ. והכת הב' הם ת"ח המחברי' שמים וארץ כמ"ש אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי. וכתיב ונתתי שלום בארץ וז"ש ת"ח מרבים שלום בעולם שהשלום הוא בשמים כמ"ש עושה שלום במרומיו אבל לע"ל יהיה שלום בארץ וז"ש לא ירעו ולא ישחיתו גו' וגר זאב עם כבש וזהו הברכה ונתתי שלום בארץ וז"ש חז"ל ששלום הוא כלל הכל כמ"ש כי כל בשמים ובארץ כללא דכולא. ואח"כ חצריך בתי כנסיות והוא אש גבה כמ"ש (ברעיא מהימנא פ' כי תצא) והם ז' דרגין מלמטה כסדר ות"ת הוא כלל הכל כמ"ש ות"ת כנגד כולם כו' כמו שכתבתי למעלה:

ה' **אלהיכם כו' ערש"י**. משל למלך שהיה לו נכסים הרבה והיה לו בן קטן והיה צריך לצאת למדינת הים. אמר אם מניח אני את הנכסיה לבני הקטן ילך ויבזבז. העמיד אפטרופוס עד שיגדיל. משהגדיל. אמר הבן תן לי הנכסים עמד ונתן לו משלו כדי פרנסתו. אמר לו כל מה שנתתי לך לא נתתי אלא משלי. ומה שהניח לך אביך הרי הוא שמור. כך אמר משה וכו' עיין רש"י:

פסוק יא

יסף עליכם ככם אלף פעמים. הוא ברכה שאין עוד אחריה כמ"ש דבגינה קיימין שיתין רבוא על טורין סגיאין ואמר שאילו זכו היו בימיהן ימות המשיח. וזהו א' זעירא דויקרא שנטלה ולא נשתיירו אלא א' מני אלף:

ככם. שיהיו צדיקים כולם כמותם דור דעה כמ"ש בספרי. וזהו השלמות האחרון. ואמרו בספרי זו משלי. והוא ענין נפלא כמ"ש אשה אל אחותה וגו' בגינה קיימין כו' דעליה אתמר דור הולך כו' ועליה אתמר כו' דאתפשטותא כו' ואילו זכו היה בימיהן ימות המשיח שלימות האחרון והיה בהמ"ק מן השמים וכל שלימות האחרון שאין אחריה עוד כמ"ש אתה החלות להראות את עבדך שבימיו היתה התחלה כמ"ש בזוהר. וביקש שיהיה בימיו גם ההשלמה וזהו אעברה נא ואראה כו' אבל ישראל לא היו ראויין לכך וז"ש ויתעבר ה' בי למענכם כו'. וזהו הברכה בכמות. ששם דרגא שזכה למדת בינה שמשם הוא המסכר כמ"ש מי מנה עפר יעקב ומספר גו' וזה שארז"ל זהו משלי. אבל ויברך אתכם הוא בדרגא דחכמה כמ"ש ברכה זו חכמה וכמ"ש מאן אתר עיקר ברכה ממלך דבעי כו' מאתר דכל ברכאין כנישין אמר ר' אבהו הכל נתן אבל שמו הגדול לא נתן ולא אוזיף לאחרן דכתיב אני ה' לבדי. מלמד דשם זה לא נתן לשום נברא וז"ש ויברך אתכם הוא לבדו שע"כ הוא משלי. והב' פסוקין הן ה' דרגין כסדר מלמטה למעלה שהם כלל העולמו' שהק"בה מנהיג כולם וכמ"ש אצל אליהו ה' הוא האלהים. ה' הוא האלהים. ה' הוא האלהים לתתא ה' הוא האלהים לעילא מפני שהיו יודעין שהשם הוא האלהים לעילא. אבל בזה לא היו יודעים שה' הוא האלהים לתתא שהיו סוברים שהם ככל האומות והם לא ידעו שלכך נקרא אלהי ישראל מפני שהוא על ישראל ביחוד וז"ש ואתכם לקח גו' ולכך נקרא אלהי ישראל אף שהוא שליט בכל העולם ונקרא אלהי אבות מלמעלה וכמ"ש האבות הן הן המרכבה כו' וז"ש זה אלי ואנוהו אלהי אבי כו'. וכנגדן אמר ד' דברים הרבה אתכם. בארץ. ככוכבי השמים. בשמים. יסף עליכם. דרגא דמשה. ויברך כו'. לכן הוא בפסוק א' ט' תיבות ובפסוק ב' י"ג שלמטה הוא ט' תקונים ולמעלה הוא י"ג סוד טעמים ונקודו' וכד אתנהרא עלאי בתתאי הם כ"ב נגד כ"ב אתוון והם כלל כל הברכות:

כאשר דבר לכם. כחול ימים. וכצמח אדמה. וכדגי הים. וככוכבי השמים לרב:

כאשר דבר לכם. והיכן דבר ע"י ג' אבות שלכל אחד בירך את זרעם. וז' פעמים נתברכו פ' בחקתי פ' כי תבוא ופ' נשא ופ' בלק ושם נאמרו הברכות כולן עד כל השבעה ברכות מפורשות בלשון ברכה שהיא השביעית הכוללת כולם. והם זי"ן ברכות נגד שובע

שמחות דלעיל. ועוד יש ברכה א' בפ' נצבים והיא לימות המשיח וכמ"ש והיה באחרית הימים. והוא תוספת ברכה על הגלות אשר סבלו. וזהו שאחז"ל כינור של בהמ"ק היה של שבע נימין ושל משיח של שמנה נימין שנאמר למנצח על השמינית. והוא נגד שמיני עצרת כמ"ש עצרת תהיה לכם מכל השבעים אומות והוא פר אחד כו' משל למלך כו' שאז יהיו ישראל גוי א' בארץ שנא' הן עם לבדד ישכן וגו':

פסוק יב

וריבכם. היה א' מוציא סלע בשביל ליטול שתים. שתים בשביל ליטול שלוש:

איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם. הנה מקודם אבאר פרשה א' והוא בפרשת יתרו. מדוע אתה יושב לבדך וכל העם נצב עליך מן בקר עד ערב. הקשה לו ג' דברים. א' מדוע אתה יושב לבדך. ואין איש אתך לסייעך. ב' שכל העם נצבים. והג' שעומדים מן בקר עד ערב. שהם ג' דברים קשים והשיב לו ג' דברים ושדרכי ה' הם נחלקין לג'. א' התורה ומצות. ב' בין אדם לחבירו. ג' דרכי עבודת השם והמוסר כמ"ש בזוהר כל פולחנא דלית בה דחילו ורחימא כו' וכל אורייתא דלית בה דחילו ורחימא כו' אע"פ שהתורה והמצות עצמם אהובים וטובים לפני ה' מאוד כמ"ש לעולם יעסוק אדם כו' מ"מ שלמות העבודה בדרכי ה' הוא בדחילו ורחימו כמ"ש חז"ל (פסחים נו"ן ע"ב) רבא רמי כתיב כי גדול עד שמים וגו'. ואמרו אורך ימים בימינה וגו' וכמ"ש כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים כו' והן נכללין בה' דברים שהם כלל כולם נגד ה' חומשי תורה. ופרטים הם רבים מאוד וע"ז נאמר קדשים תהיו עיין ברמב"ן שם וגם שצריך לכל א' וא' פרטים רבים וז"ש משה לחותנו ג' דברים. א' כי יבא אלי העם לדרש אלהים. שידעו כל א' הכללים ופרטים ופרטי פרטיהם של כל אחד וא'. ונגד הב' שבין אדם לחבירו. אמר כי יהי' להם דבר בא אלי ושפטתי וגו'. וכנגד הג' אמר והודעתי את חקי האלהים ואת תורתיו. ודרכי העבודה והמוסר של כל א' וא' לא נגלה אלא למשה מפי השי"י. מפני שזה תלוי בלב וה' יראה לבב. וז"ש לדרש אלהים שהיא חושב את האלהים בדברו עם כל א' וא' לתקן דרכיו. וכן בכללם ע"פ ה' יחנו וע"פ ה' יסעו. את משמרת ה' שמרו ע"פ ה' ביד משה. ולכן נקראו דור דעה שהיו יודעין ה'. ושלמה היה משיג בחכמתו ג"כ כמשה כמ"ש כי חכמת אלהים בקרבו. (תנחומא) יודע היה שלמה למתק את התורמסין שהוא הדרך הרע ומר מכולן כמ"ש ויעבדו את אלהים אחרים כו' ואמרו (ביצה כ"ה ע"ב) הלואי שיעשוני בני כתורמוס הזה כו'. לפי שעה"ז נכלל בשבע הבלים שהם ז' מדות שהעולם מתנהג בהן והעולם להוטים אחריהם וז"ש כתורמוס הזה כו' וכן ז' כוכבים שא"ה עובדין אותם. ולפי שהתורה הוא יתד שהכל תלוי בה לפיכך אמר משה והודעתי באחרונה וכמ"ש אז

תתענג והרכבתיך והאכלתיך וגו'. ויאמר חתן משה אליו וגו'. השיבו על כל הג' דברים. על המשפטים. אמר נבל תבל גם אתה וגו' שלא תוכל לשפוט לכל אחד. גם העם. שלא יוכלו להמתין אחד על משפט חבירו. ואמר גם כמו שאמרו במכילתא אעפ"י שתטול עמך אהרן וחור כו':

ועל מה שאמר שצריך לדרוש אלהים אמר כי כבד ממך הדבר. פי' כי לדרוש אלהים אי אפשר זולתך. וזהו כי כבד ממך לדרוש מה' על כל א' וא'. ע"כ תראה שיהיו שופטים בלתך. כי כבר יש לך דבר כבד מאוד שא"א בלתך. ועל והודעתי את חקי אלהים אמר לא תוכל עשהו לבדך אלא תקח לך מסייעין כמ"ש חז"ל (עירובין נ"ד ע"ב) נכנס אהרן ושנה לו משה פרקו כו'. ואמר עוד ג' דברים. על המשפטים שאפשר בלתך תחזה שופטים אחרים. ועל דרך עבודת השם שא"א בלתך הקל מעליך כי כבד ממך הדבר. ועל התורה והמצות אמר שלא תעשה לבדך אלא כמ"ש חז"ל (שם) נכנס אהרן כו'. והוא אומרו. היה אתה לעם מול האלהי'. פי' מה שהם צריכין לאלהים וזה א"א מבלעדיך היה אתה בעצמך. ועל התורה אמר והודעת להם התורה והמצות. ועל המשפטי' אמר ואתה תחזה ושפטו בכל עת. ומאמר יתרו היה אתה לעם וגו' את החקים וגו' והודעת שהם ג' דברים כולן נכללין בדברי משה. שהוא והודעתי את חקי האלהים ואת תורתיו. את פי' עם. שהם חב"ד. וכולן נכללין בדעת וז"ש והודעתי אבל יתרו אמר בפרטות ועוד נכלל ג"כ ב' דברים שהן חו"ג את ואת (כמ"ש בזוהר פ' בא) את ימינא ואת שמאלא והן א'. וכל ג"ד נחשבים כאחת ואתה תחזה וגו'. את החקים סוד חכמה לכן הם נעלמים מאוד. והתורת. הוא בינה. כמ"ש ואל תטוש תורת אמך אימא דאורייתא. והודעת להם. זה הדעת שכולל י"ב דברים. י"ב שבטי יה. י"ב תחומין. ב' חולקין ב' אחסנתין שכל א' כולל חמשה. וחו"ב כנגד ב' חולקין שאמר את החקים ואת התורת. וכנגד עשרה דלעיל אמר כאן עשרה דברים הכלולין בחמשה. והודעת להם את וגו' כמ"ש בגמרא והודעת להם. זה בית חייהם. את הדרך. זו גמילות חסדים. ילכו. זה ביקור חולים. בה. זו קבורה. ואת המעשה. זה הדין. אשר יעשון. לפנים משורת הדין ופרש"י (בב"ק ק' ע"א) בית חייהם זו ת"ת והקשו עליו שכבר נאמר את החקים ואת התורת (ובב"מ ל' ע"ב) פי' זו אומנות וגם זה קשה להולמו והאיך אפשר שיהיה זה קודם לכל אבל עיקר הוא על חיים האמתיים כמ"ש ודרך חיים תוכחת מוסר על הפרטי פרטים. ואמר כי יהיה להם דבר בא אלי כל אשר ידע נגע לבבו. אבל כללי דרכי חייהם הודיעם לכל ישראל. את החקים נגד נר מצוה. ואת התורת נגד תורה אור. כמ"ש ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה. וכנגד דרך חיים אמר והודעת להם זה בית חייהם. את הדרך וגו' ואת המעשה וגו' הם חו"ב.

כמ"ש למעלה לכן אמרו את הדרך כו' זה ג"ח. ואת המעשה זה משפטים. את הדרך כמ"ש והלכת בדרכיו מה הוא רחום וחנון כו' וזהו ג"ח. ילכו זה ביקור חולים מפני שבכל המצות ההליכה אינה תכלית המצוה. אבל כאן ההליכה בעצמה היא המצוה. בה. זו קבורה כמ"ש (כתובות מ"ב ע"א מ"ק כ"ח ע"ב) באשר הוא סוף כל אדם והחי יתן אל לבו דידל ידלוני' כו':

את המעשה זה הדין. אשר יעשון זה לפנים משורת הדין. לפי שהמשפט תלוי בדיין לפי מה שעיניו רואות. אבל לפנים משורת הדין אינו תלוי בדיין אלא בבעלי דינים אם ירצו. לזה אמר אשר יעשון. ואע"פ שהם חמשה הם עשרה שכל א' כולל ב' דברים. חו"ג. כי הדרך חיים הם ב' דברים אעפ"י שהם דרכי ה'. כלול בהן ג"כ איך להתנהג עם הבריות. כמ"ש ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם והוא הדעת כמ"ש (ירמיה כ"ב י"ו) הלא היא הדעת אותי. את הדרך זו ג"ח לעניים ולעשירים כמו הדרך שהוא לעניים ואף לעשירים. ילכו זה בקור חולים. בה זו קבורה וזהו ג"ח לחיים ולמתים. את הדרך ילכו בה הוא בין בגופו בין בממונו כי את הדרך הוא בממונו. ילכו בה. בגופו וז"ש (סוכה מ"ט ע"ב) גדולה ג"ח מן הצדקה בג' דברים. שזה בממונו וזה בין בגופו ובין בממונו. וצדקה לעניים וג"ח בין לעניים ובין לעשירים. וצדקה לחיים וג"ח בין לחיים ובין למתים והן כללים של ג"ח. ואת המעשה זה הדין. שני דינין הן. א' דיני ממונות. ב' דיני קנסות. וזהו ואת המעשה. אשר יעשון לפנים משורת הדין הוא ג"כ שנים. א' מה שעושין רוב העולם. וא' מה שביחידי סגולה צדיקים שבדור. וז"ש בגמרא (ב"מ פ"ג ע"א) רבה בב"ח חברו ליה הנהו שקולאי חביתא דחמרא שקול גלימייהו אתו לרב א"ל הב להו גלימייהו א"ל דינא הכי א"ל אין למען תלך בדרך טובים יהיב להו גלימייהו א"ל עניי אנן וטרחינן כולא יומא וכפינן ולית לן מידי למיכל. א"ל זיל הב להו אגרייהו א"ל דינא הכי א"ל אין וארחות צדיקים תשמור. שדרך ראשון היה רק דרך טובים שמחל להם הזיקו אבל ליתן להם שכר על שהפסידו לו זהו לצדיקים יחידי סגולה. ולזה אמר תחלה דרך וגבי צדיקים אמר ארח שלשון ארח הוא ליחידי סגולה כמ"ש בזוהר ע"פ ואורח צדיקים כאור נגה (משלי ד' י"ח) ואלו הב' את הדרך ואת וגו' הם חו"ג. כי הדעת סובב לעשות צדקה ומשפט וכמ"ש לעשות צדקה ומשפט. וכ"כ באברהם כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט. כי ידעתיו פי' שנתתי לו דעת כמ"ש והודעת להם. כדי לעשות צדקה ומשפט וזהו את ואת האמור כאן. וזהו דרך ה'. ואמר ואתה תחזה ושפטו בכל עת כו' זהו פעולה למשפטים. ולהודיעם את התורות. אמר והקל מעליך שהוא טורח מרובה ללמוד עם כל העם וז"ש והקל כדלעיל.

ועל השלישית שהוא צריך להביא את הדברים לאלהים אמר ונשאו אתך וז״ש כאן איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם הם ג' דברי' דלעיל טרחכ' הוא מ״ש והקל מעליך לטרוח לבדו ללמוד עם כולם. ומשאכם. הוא ונשאו אתך והם הדברים אשר צריך להביא לפני האלהים. וריבכם. הם המשפטים כמ״ש לא תוכל עשהו לבדך:

ואמר אשא. הוא כוס של ברכה דאתיהיבא בימינא כדלעיל:

פסוק יג

הבו לכם. אין הבו אלא לשון עצה שנא' הבה נתחכמה לו:

אנשים כו'. עיין רש״י:

הבו לכם אנשים חכמים ונבנים וידעים. אלה הג' הם כלל העולם שהם חב״ד ובשלשתן נברא העולם כמ״ש (משלי ג' י״ט) ה' בחכמה יסד ארץ וגו' ובהו נעשה המשכן כמ״ש ואמלא אתו רוח אלהים בחכמה וגו' וכן המקדש כמ״ש (מ״א ז' י״ד) וימלא את החכמה וגו' ושלשתן נתן ליוסף כמ״ש אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת אין נבון וחכם וגו' וכן לשלמה (מ״א ה' ט') ויתן אלהים חכמה לשלמה ותבונה הרבה מאד וגו' ורוחב לב הוא הדעת. לסבול את רוב הדעת כמ״ש (משלי כ״ה ג') שמים לרום וארץ לעמק ולב מלכים אין חקר וכן כתיב (בדניאל א' ד'). ילדים וגו' ומשכילים בכל חכמה ויודעי דעת ומביני מדע. ואנשים הוא מעלה בפ״ע שהם צדיקים כמ״ש בספרי אנשים כסופים ר״ל צדיקים גדולים והם נקראים בעלי מעשה וז״ש בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל מלאכה. ואמרו שאלה הד' הם כוללין כל מעשה מרכבה ומעשה בראשית. מעשה בראשי' כמ״ש ויכל אלהים וגו' מכל מלאכתו אשר עשה וזהו ובכל מלאכה בחכמה ובתבונה ובדעת. וזהו מעשה מרכבה כמ״ש ולא במעשה מרכבה ביחיד אא״כ היה חכם ומבין מדעתו. וכן כל איש הוא צדיק גדול כמ״ש בז״ח כ״מ שנאמר איש הוא צדיק גדול בדורו. וכן אמר דוד לאבנר (ש״א כ״ו ט״ו) הלא איש אתה ומי כמוך בישראל. וכה״א (משלי ח' ד') אליכם אישים אקרא וקולי אל בני אדם. ואלה הד' דרגין אמר אגור בן יקא בענוותנותו שהוא נעדר מכולם כמ״ש (משלי ל' ב') כי בער אנכי מאיש. ולא בינת אדם לי. ולא למדתי חכמה. ודעת קדושים אדע. ואמרו במדרש כי בער אנכי מאיש זה נח. דכתיב נח איש צדיק תמים וגו'. וכנגד ד' אלה אמר ד' פעמים מי עלה כו' שעל אלה הד' קיימין ד' יסודות העולם כמ״ש בס״י שמים נברא מאש כו' ר״ל מי מושל בכולם וכו'. וכן אמרו בזוהר פ' יתרו שהם ד' קטורי עלמא ואף על פי כן אלה הד' נכללין בג' כמ״ש תחלת המחשבה סוף המעשה חכמות בחוץ תרנה ב' דאינון חד. וזהו שאמרו במדרש אלו זיי״ן מדות שאמרו במשה כו' ג' כאן וד' בפ' יתרו אנשי חיל וגו'. שהמעשה כולל ד'

דברים תורה. ועבודה. ואהבה. ויראה (וכמ"ש בפ' נשא בר"מ) אנשי חיל הם בעלי אהבה וכמ"ש בתקונים כמ"ש ימין ה' עושה חיל. ואהבת עולם אהבתיך ע"כ משכתיך חסד. אהבו את ה' כל חסידיו. וכן איש ואשת חיל. יראי אלהים הם בעלי יראה. אנשי אמת אלו בעלי תורה כמ"ש (משלי כ"ג כ"ג) אמת קנה ואל תמכר. תורת אמת היתה בפיהו (מלאכי ב' ו'). שנאי בצע אילין הנאן דעלמא והם בעלי העבודה. וכמ"ש שהעבודה לא יתכן אלא אחר שהמית תאוות והנאות דעלמא. ובצע הוא הנאה כמ"ש מה בצע וכמ"ש חסדו כציץ השדה דכל דעבדין לגרמייהו עבדין וכנגד אהבה ויראה הן מצות עשה ומצות ל"ת. וכללא דכולא הוא מעשה. וכלל כאן הד' דרגין. הכל במלת אנשים שאנשי' הם צדיקי' וכסופים והם כלל כולם. כי הג' שמנאן כאן הם במחשבה. והד' הוא במעשה כמ"ש ובכל מלאכה וגו'. ומ"ש רש"י כאן על חכמים כסופים ט"ס הוא וצ"ל על אנשי' צדיקי' כסופים וכן הוא בספרי. אנשי' וכי תעלה על דעתך נשים אלא מה ת"ל אנשי' ותיקים כסופים:

חכמי'. זה ששאל אריוס את ר"י כו' איזהו חכם זה המקיים תלמודו ומה בין חכמי' לנבוני' כו'. ואלו ז' דברים שאמרו בספרי בפרטן הם ח' ד' כאן וד' בפ' יתרו כדלעיל וכנגדן אמר ואשימם בראשיכם ד' ראשים והם שרי אלפים כו'. כנגד שם של י"ב ג' פעמים ד':

וידעים. הם ב' כמ"ש אל דעות ה'. והם י"ג ונכללין בעשרה כי הדעת מתפשט בנו"ה כידוע וד' ראשים הם בכ"ע כתר מלכות ד' בתים שבתפילין שכולל ד' מוחין עילאין חב"ד עילאי והם חרות על הלוחות. לכן הן ב' שינ"ן בתפילין וכל השינ"ן שבפסוק צדקתך כהררי אל הם תורה ומצות. והוא אל דעות ה'. וזהו וצדקתך אלהו' עד מרום כ"ע. והם עשר דרגין שבריש תקונים מלכי' צדיקים כו' ראשי אלפי ישראל:

לשבטיכם. לא קאי אידועים בלבד אלא על כל הד' דברים שיהא מכל שבט ושבט וכנגד ג' אלו אמר הבו לכם שהם נגד ג' הבו כמ"ש מנין שאומרים אבות שנאמר הבו לה' בני אלים. ומנין שאומרים גבורות שנאמר הבו לה' כבוד ועוז ומנין שאומרים קדושת השם שנאמר הבו לה' כבוד שמו השתחוו כו'. וידוע שהג' ברכות ראשונות הם כנגד ג"ר. והם כנגד י"ג פעמים י"ג תקונים דאדרא י"ג חיוורי וי"ג קוצי בשערא כו' ואעפ"י שהן למעלה באתכסיא הן למטה באתגליא כי הנסתרת הוא לה' אלהינו כי ביה ה' צור עולמים כמ"ש בתיקונים כ"ב:

הבו לכם. אין הבו אלא לשון עצה שנא' הבה נתחכמה:

אנשים וגו'. ערש"י:

פסוק יד

טוב הדבר. הוא במחשבה. אשר דברת. הוא בדיבור. לעשות. הוא במעשה. והוא כנגד ג' שמות שאמרו (בתיקונים בתיקון ע') והוא דיבור ומחשבה ומעשה. והוא כלל התורה כמ"ש בפיך ובלבבך לעשתו:

פסוק טו

ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים וידעים ואתן אותם ראשים עליכם. ולא אמר נבונים מפני שהם נכללים בכלל חכמים כמ"ש בזוהר שהם ריעים דלא מתפרשין. וכן אמר בפ' יתרו ויבחר משה אנשי חיל מכל ישראל וגו' כללם בימינא שימין כללא דכולהו. וכללא דמלתא כי כל דבר שחוזר ושונה אותו. בפעם שניה אומר אותו בכלל ולא בפרט וכמ"ש וירדו בדגת הים וגו'. ורדו בדגת הים ובכל חיה וגו' וכן הוא בהרבה מקומות ובספרי ובגמ' אמרו (עירובין ק' ע"ב נדרים כ' ע"ב) שנבונים לא מצא כדאמרינן דאילו בדורו של משה כתיב הבו לכם אנשים חכמים ונבנים וגו' וכתיב ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים וגו' ואלו גבי לאה כתיב ותצא לאה כי שכר שכרתיך וגו' וכתיב ומבני יששכר כו' והוא תמוה וכי מבני יששכר לא היו בדורו של משה. אבל הפירוש הוא כך שכל המעלות היו בכולם שהם ע"ח אלף ושש מאות ראשים והיה בכל א' וא' כל המעלות חוץ מנבונים שבמעט ממקצתם לא היה נבונים ובבני יששכר כתיב ראשיכם כו' שכולם היו יודעי בינה וזהו שאמרו אפילו בדורו של משה שהיו דור דעה ואין כמותן בכל הדורות חסר מעט מן המעט בנבונים:

ואתן אותם ראשים עליכם שרי אלפים ושרי מאות ושרי חמשים ושרי עשרות ושטרים לשבטיכ. ושטרים לשבטיכם. לא קאי על השרים אלא על הראשים. ראשים ושטרים לשבטיכם. שג' ראשונים היו ראשים. ושרי עשרות היו שוטרים ודיינים. אבל העיקר שהם היו לשוטרים וכמ"ש בפ' נצבים ראשיכם שבטיכם זקניכם ושטריכם אעפ"י שהגמרא חושב אותן כולם לדייני ישראל כמ"ש ושפטו בכל עת מ"מ כל אחד היה לו עיקר התמנות לבדו. ויש לתמוה כאן בפסוק למה היו צריכין שרי חמשים ב' למאה. והענין שד' מנהיגים היו לישראל. שופטים. ושוטרים. שופטים הן שדנין והשוטרים הם הרודים בעם לקיים הפסק ועוד היו עליהם ראשים שהם היו מנהיגים את ישראל בכל דבר לצאת ולבוא. ועוד היה זקנים הלומדים תורה. וזה הסדר שרי האלפים. היו מנהיגים את העם והיו ראשים ממש. ושרי המאות. הם היו השופטי' ממש. ושרי עשרת. הם היו השוטרו' הרודים לקיים את הפסק. ושרי חמשי'. הם הלומדי' תורה לישראל והם הזקני'. כמ"ש (ישעיה ג' י"ד) ה' במשפט יבוא עם זקני עמו ושריו. זקני הם שרי חמשים. ושריו. הם היו שרי המאות שהם השופטים. כמ"ש לא יסור שבט מיהודה ומחקק

מבין רגליו [סנהדרין ה' ע"א] שבט אלו ראשי גליות הרודין כו' ומחקק אלו בני בניו של הלל שמלמדין תורה ברבים. ולפי שהמשפט אינו נוהג אלא ביום ואין דנין בלילה אבל תורה כתיב והגית בו יומם ולילה לכן צריכין הזקנים להיות כפל כנגד השופטים שהשופטים אין צריכין אלא ביום והם צריכין ביום ובלילה. ושרי החמשים היו נגד אנשי אמת שאמרנו. והוא מעולה שבכולם ולכן בקללות שקלל ישעיה את ישראל קלל בהם שנ' (ישעיה ג' א') הנה ה' מסיר מירושלים ומיהודה שר חמשים ואחז"ל (חגיגה י"ד ע"א) שיודע לישא וליתן בה' חומשי תורה שיש בה חמשים פרשיות כמ"ש בפי' ישעיה ואלו הג' הם היו ראשים. ושרי העשרו' היו שוטרים. וכן הג' היו מנהיגין את העם וכן במלחמה היו אלו מנהיגים כמ"ש ויקצף משה על פקודי החיל שרי האלפים ושרי המאות וגו' וכן ויקרבו אל משה הפקדים אשר לאלפי הצבא שרי האלפי' ושרי המאות וז"ש בפ' נצבים ראשיכם שבטיכם זקניכם ושטריכם כל איש ישראל וגו'. ראשיכם. שהיו ראשים על כולם והם שרי האלפים. שבטיכם. הם שרי המאות שהם שופטים כמ"ש לא יסור שבט מיהודה. זקניכם. הם שרי החמשים. ושטריכם. שרי העשרות שהם השוטרים ואח"כ כל איש ישראל. וזה שהוכיח ישעיה את ישראל מכף רגל ועד ראש אין בו מתם וגו'. שהם ראשים ועיינין ופומא ולבא וגופא ורגלא כמ"ש בתיקונים לפי ששרי החמשים כפולים לשנים כדלעיל והם כנגד פומא ולבא תורה שבכתב ובע"פ נסתרות ונגלות כמ"ש שם. וזה שאמרו לבא לפומא לא גליא:

לשבטיכם. קאי על כל הד' שרים שהיו מכל שבט ושבט כדלעיל ואלו הג' ראשים היו כנגד ג"ר והם בראש. והשוטרים כנגד בחינה אחרונה שהיא איומה כנדגלות. והוא מרומז בשם המלכות שממנה המלוכה והממשלה והמתנשא לכל לראש. עי"ן ודלי"ת וד' נתחלף בקו"ף לפי שצריך להחליף האותיות כמ"ש בזוהר בסוד וע"ד וכמ"ש בזוהר שיר השירים בסוד ד"ע וכן בסוד המתנות מעשר אחד מעשרה. תרומת מעשר א' ממאה. ותרומה א' מחמשים. ובכורים א' מאלף. וכמש"א חז"ל ראה תאנה שבכרה קושר עליה גמי ואין השדה מתבכרת פחות מאלף. ולא נגלה בתורה זה השיעור. והוא עלמא דאתכסיא תעלומת חכמה והוא כ"ע. וכן הוא בשם. כ"ע כל א' כלול מעשר. וב' ההין שבו הוא נגד תרומה שהוא תרי ממאה. וכמ"ש בזוהר מאי תרומה תרי ממאה והוא נגד שרי החמשים ולכן הוא כפול והוי"ו כנגד הבכורי' שהוא נעלם בשם כתרין דכתרין טמיר וגניז לא אתידע ולא אתגליא כו' והוא סוד ואת האלף כידוע. ואמרו בספרי המקובלי' שכנגד אלה הד' שרים הם ד' קרבנות קדשי קדשים. שהן עולה חטאת ואשם ומנחה. וכנגדן ד' שהושלכו לכבשן האש כמ"ש כל הנהרגו' על קדוש השם הם קדשים קלים.

והנשרפים הם קדשי קדשים שהם כליל לאישים. והם ד' אברהם וחנניה ומישאל ועזריה שנתקדש השם על ידם. והם בב' תיבות הראשונה ואחרונה ב' אותיות של שמע וב' אותיות של אחד. מפני שצריך למסור א"ע על קדוש השם וש"ד הם כנגד שאר הנהרגין שהם דניאל ודורו של שמד. והן כנגד קדשים קלים שהם שלמים וד' לחמי תודה והן מגינים מד' משריין דיצה"ר כמ"ש בזוהר פ' בא ונכללין בפסוק והוא רחום וגו'. והם כנגד ד' כתות. מלאכים שרפים ואופנים וחיות. ושרפים כלול בשנים כמ"ש תרין הוי וחד אתחזי והן עבדים ומלאכים כמ"ש (איוב ד':י"ח) הן בעבדיו לא יאמין ובמלאכיו וגו':

פסוק טז

שמע בין אחיכם. כך היה מדתו של רבי ישמעאל כשהיו באים ישראל וגוי לדון לפניו ראה באיזה דין יכול לזכות הישראל אם בדיני ישראל היה הישראל זכאי היה דן כדיני ישראל ואם לאו כו':

ושפטתם צדק. צדיק תובע ומביא ראיתו (פי' המוציא מחבירו עליו הראיה ולא המוחזק) זה עוטף בטליתו זה אומר שלי הוא וזה אומר כו'. לכך נאמר ושפטתם צדק:

בין איש ובין אחיו. להוציא את הקטן מכאן אמרו אין דנין יתומים ד"א בין גרו זה שכנו או שושבינו או תושבו:

ואצוה את שפטיכם וגו.' לשון אזהרה שמזהי' אותם להנהיג את ישראל בנחת וברחמים כאשר ישא האמן את הינק:

בעת ההוא לאמר. פי' לאמר להם שבעת ההיא אינו כמו שהיה כבר שעד הזמן ההוא היו בני חורין ובעת ההיא הם משועבדים לישראל להיות שופטים:

שמע. שיתנו לב לשמוע דברי בעלי דינין והוו מתונים בדין:

בין אחיכם. שיהיו שניהם יחדו ולא ישמע את דברי הא' קודם שיבא חבירו:

ושפטתם צדק. פי' צדק הוא שיראה לתקן הדבר שלא יבא לידי מכשול. ומשפט הוא מתקן את המכשול שכבר היה. וז"ש מלאתי משפט צדק ילין בה. פי' מלאתי משפט כל היום היתה מלאה משפט לתקן את המעוות שהיה כבר. צדק ילין בה. פי' ובלילה היו בה שומרים שלא יבא לידי מכשול:

בין איש ובין אחיו. פי' כי ושפטתם צדק דווקא בין איש ובין אחיו דהיינו בין ב' ישראלים אבל בין ישראל ונכרי אין צריך לשפוט בקו הצדק. אלא אם היה זכות לישראל בדיניהם אז מותר לדון בדיניהם:

בין איש ובין אחיו. בין בעל הבית ובעל העלייה:

ובין גרו. בין שכנו שגר עמו. וז"ש בין אחיו וגו'. לפי שהדבר קרוב שביניהן מצוי הריב:

פסוק יח

ואצוה אתכ' וגו'. פי' שהזהרתי ג"כ אתכם שתנהגו כבוד בדייניכם:

בעת ההוא. פי' שאותו זמן הוא לא כמו שהיה עד הזמן ההוא כי עד הזמן ההוא היה עוש' איש כל הישר בעיניו אבל בעת ההיא אתם מחוייבים לשמוע אל השופט:

את כל הדברי' וגו'. היינו י' דברי' שבין דיני נפשות לדיני ממונות המפורשי' במשנה והיינו משום דכתיב כאן את כל הדברי' וכתיב בי' הדברות את כל הדברי' מה להלן י' אף כאן י':

פסוק יט

ונסע מחרב וגו'. והלא דברי' ק"ו דברי' שהן חמורים כבשתים לפניהם דהיינו הנחשי' והעקרבים. דברים כו':

פסוק כ

ואמר אלכם. אמר משה לא מפי עצמי אלא מפי הקב"ה אני אומר לכם:

באתם עד הר האמרי. משל למלך שמסר את בנו לפדגוג א' והיה מחזירו ומראה אותו ואומר לו כל הגפנים שלך הם וכל הכרמי' וכל הזתים שלך הם כשהגיע לראותם אמר כל מה שאתה רואה שלך הוא כך ישראל כשהיו במדבר ארבעים שנה הי' משה אומר כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה וגו'. כיון שבאו לארץ אמר באתם וגו'. וא"ת עדיין לא הגיע זמן ראה נתן ה' אלהיך לפניך את הארץ. לא מאומד ולא משמועה אלא מה שאתם רואים בעיניכם:

עלה רש. מיד. כאשר דבר וגו':

פסוק כב

ותקרבון אלי וגו'. עיין רש"י. נשלחה אנשים. אר"ש עלובים ב"א שכך בקשו להם א"ל אם הייתם בארץ ערבה ושוחה לא בקשתם כו' עכשיו אתם נכנסים לארץ טובה עאכ"ו שאזון ואפרנס אתכם:

את הדרך. עיין רש"י אין לך דרך שאין בה וכו' ואין לך דרך שאין בה פרשות:

ואת הערים וגו'. לידע באיזה דרך אנו באים עליהם:

פסוק כד

ויפנו ויעלו ההרה. מגיד הכתוב שהליכת המרגלים בהר וכן רחב אמר' לשלוחי יהושע. ההרה לכו וגו' מלמד ששרת' עליה רוח הקודש:

פסוק כה

יקחו בידם מפרי וגו'. אר"ש עלובים ב"א שכך נטלו בידם כאדם שנוטל באיסר תאנים וענבים כך נטלו בידם:

פסוק כז
ותרגנו באהליכ' וגו'. מלמד שהיו יושבים במשכנותיהם ואומרים דברים כמתלהמים שנאמר דברי נרגן כמתלהמים אבל סכין ירדה מן השמים ובקעה את כריסן שנא' (משלי כ"ו) והם ירדו חדרי בטן ד"א שהם יושבים בתוך משכניהם ובוכין ונוטלין את בניה' ואומרי' להם אי לכם סגופים. למחר יהיו הורגי' מכם כו':

פסוק כח
אנה אנחנו עלים וגו'. א"ל למשה אלו מבני אדם אחרים היינו שומעין דברו' הללו לא היינו מאמינין אלא מב"א שבנינו בניהם ובנותינו בנותיהם האיך לא נהי' מאמינין אותם:
עם גדול. מלמד שהם גבוהים בקומה:
ורב. מלמד שהם מרובים באוכלוסין וכו' אבל מ"ש הקב"ה לאברה' והרביתי את זרעך וגו' אינו דבר הבאי:
וגם בני ענקים ראינו שם. מלמד שראו ענקים ע"ג ענקים כענין שנ' לכן ענקתמו גאוה:

פסוק כט
ואמר אלכם. לא מעצמי אלא מפי הקב"ה:
לא תערצון. מפני מה כי ה' אלהיכם ההלך גו'. מי שעשה לכם ניסים במצרים וכל הניסים הללו. עתיד לעשות לכם ניסים כשאתם נכנסים לארץ:

פסוק ל
ככל אשר עשה אתכם וגו'. אם אין אתם מאמינים להבא האמינו לשעבר:

פרק ג

פסוק כג
ואתחנן (זפרי) ז"ש הכתוב תחנונים ידבר רש. שני פרנסים טובים עמדו לישראל משה ודוד. משה אמר רבש"ע עבירה שעברתי תכתוב אחרי. שלא יאמרו הבריות שזייף משה בתורה או שאמר דבר שלא נצטוה. משל למלך שגזר על מי שיאכל פגי שביעית שיהיו מחזירין אותו בקונפין. (פי' שיהיו מכריזים עליו במקום שכל העם מתכנפין שם) הלכה אשה אחת בת טובים ליקטה ואכלה והם מחזירים אותה בקונפין א"ל בבקשה ממך המלך הודיע סורחני שלא יהיו אומרים שלמצא בה דבר ניאוף או כשופים. כשהם רואים פגי שביעית תלוים בצוארה יודעים שבשביל כו' א"ל הקב"ה הריני כותבה שנאמ' על אשר מריתם וגו'. רש"א משל למלך שמהלך ובנו עמו בדרך בקרונין (פי' מרכבה) הגיעו למקום צר ונהפך הקרונין על בנו נסמית עינו נקטעה ידו נשברה רגלו. כשהי' מגיע לאותו מקום מזכיר שלשה פעמים. אף כך המקום מזכיר שלשה פעמים מי מריבה לומר כך הרגתי את משה ואהרן ומרים וכה"א נשמטו בידי סלע שופטיהם. דוד אמר לא

תכתוב סורחני א"ל המקום. לא שוה לך כלום שיהיו הבריות אומרות בשביל שאהבו מחל לו. משל לא' שלוה מן המלך אלף כורים חטים בשנה. והיו הכל אומרים אפשר שזה יכול לעמוד באלף כורים האלו. אלא משכנו המלך וכתב לו אפרכי (פי' נתן לו מדינה במשכון) פעם אחת שיגר ולא שייר כלום. נכנס המלך לביתו ונטל בניו ובנותיו והעמידן על אבן המכר. באותה שעה ידעו שאין בידו כלום. אף כל הפורעניות שהיו באות על דוד היו מוכפלות שנ' ואת הכבשה ישלם ארבעתים ר' חננו' אומר ששה עשר. ואף נתן הנביא בא והוכיחו על אותו המעשה ואמר חטאתי לה' ונתן אמר גם ה' העביר חטאתך וגו' ואומר לך לבדך חטאתי:

זה הדבר ק"ו מה אלו שיכולים לתלות במעשיהם הטובים ולא בקשו אלא מתנת חנם מי שאינו א' מאלף אלפי אלפים ורבי רבבות מתלמידיהם עאכ"ו שלא יבקש מהקב"ה אלא מתנת חנם:

בעת ההוא. משל לבני מדינה שמבקשים מאת המלך שיעשה מדינה קלניא (פי' חפשי מן מס וארנוניות) פעם אחת היו לו ב' אויבים ונפלו לפניו אמרו הרי שעה שנבקש מלפניו כך משה מבקש מלפני המקום שיכנס לארץ. כיון שראה שנפל סיחון ועוג אמר הרי שעה שאבקש שאכנס לארץ לכך נאמר בעת ההוא:

לאמר. כיוצא בו אתה אומר וידבר משה לפני ה' לאמר א"ל הודיעני אם אתה גואל אם לאו. כיוצא בו וידבר משה אל ה' לאמר. הודיעני אם אתה ממנה עליהם פרנסים אם לאו אף כאן כו':

ואתחנן. ארז"ל שהתפלל משה תקט"ו תפלות כמנין ואתחנן. ביאורו שתפלתו הי' כולל תקט"ו ענייניים וכן משרז"ל (ברכות ח' א') לעולם יכנס אדם שיעור שני פתחים ואח"כ יתפלל. הם שני פתחים לכנוס לעלמא עילאה. מעון ומכון:

בעת ההוא. עת זה סוד אל גנת אגוז ירדתי. ההוא. זה אגוז שבתוכה והן ח"י ברכאן דצלותא כמו שאמרו בתיקונין. שסוד ח"י ברכות הם סוד שני"ם שני"ם איש ואשתו. שבע"ה שבע"ה איש ואשתו הנאמרים בפ' נח. ומתחלת ספר דברים נאמר עשרה פעמים בעת ההוא. והאמור בפ' ואתחנן הוא העשירית. כי התפלה נכנסת במדה העשירית. והיא כוללת כל העשרה. ועניני התפלה הם עשרה ד"ו פרצופין וששה דרגין. ועוד על ארבעה התפלל עליהן א' בעלמא תתאה ושלשה בעלמא עילאה. כש"ה לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו. ועל זה אמר אעברה נא ואראה וגו':

לאמר. ר"ל שאמר משה להקב"ה וביאורו שבקש השיבני. והם חמשה פעמים. א'. בפ' וארא וידבר משה לפני ה' לאמר הן בני ישראל וגו'. ב'. בפ' בשלח ויצעק משה אל ה'

לאמר מה אעשה לעם הזה עוד מעט וגו'. ג'. בפ' בהעלתך ויצעק משה אל ה' לאמר אל נא רפא נא לה. ד'. בפ' פינחס וידבר משה אל ה' לאמר יפקד ה' אלהי הרחות לכל בשר. ה'. ואתחנן אל ה' לאמר (ספרי):

פסוק כד

אדני ה'. עיין רש"י שנאמר ה' אל רחום וחנון. ואלהים מדת הדין שנא' עד האלהים יבא דבר שניהם. ואומר אלהים לא תקלל:

אתה החלות וגו'. אתה התרת לי נדרי בשעה שאמרת לי והוצא את עמי בני ישראל אמרתי איני יכול שכבר נשבעתי ליתרו שאיני זז מאצלו שנא' ויואל משה ואין הואיל אלא לשון שבועה שנ' ויואל שאול את העם. ד"א אתה פתחת לי פתח במעשה עגל שנא' הרף ממני ואשמידם וכי משה תופס הי' בהקב"ה אלא פתחת לי פתח שאתפלל עליהם ועמדתי והתפללתי ושמעת וסלחת לעונם והייתי סבור שאני עמהם בתפלה והם לא התפללו עלי והלא דברים ק"ו אם תפלת היחיד על הרבים כך נשמעת. תפלת הרבים על היחיד עאכ"ו. להראות את עבדך. ישראל קראו עצמם עבדים והקב"ה קראם עבדים. ואלו שקראו עצמם עבדי' והקב"ה קראם עבדים. אברהם שנ' אל נא תעבר מעל עבדך ונאמר בעבור אברהם עבדי. יעקב שנא' קטנתי מכל וגו' את עבדך. ונא' ואתה עבדי יעקב. משה שנא' להראות את עבדך ונאמר משה עבדי מת. דוד שנא' אני עבדך בן אמתך ונא' למען דוד עבדי. ישעי' שנא' יוצרי מבטן לעבד לו ונא' עבדי ישעיהו. ויש שקראו עצמם עבדים והקב"ה לא קראם שמשון שנא' אתה נתת ביד עבדך וגו' והקב"ה לא קראו. שלמה שנאמ' ונתת לעבדך לב שומע והקב"ה תלאו בדוד אביו שנא' למען דוד עבדי. ויש שלא קראו עצמם עבד והקב"ה קראם. איוב שנא' השמת לבך אל עבדי איוב. יהושע שנאמר וימת יהושע בן נון עבד ה'. כלב שנאמ' ועבדי כלב. אליקים שלאמ' לעבדי לאלוקים. זרבבל שנא' זרבבל בן שאלתיאל עבדי. דניאל שנא' שדרך מישך ועבד נגו עבדוהי דאלהא חייא. נביאים הראשונים שנ' כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים:

את גדלך. זו בנין אב לכל גדלך שבתורה:

ואת ידך החזקה. אלו עשר מכות שנא' נטה ידך:

אשר יעשה כמעשיך. במצרים:

וכגבורתך. על הים ד"א וכגבורתך על הירדן:

אדניה'. מפני שבקש שני דברים בעלמא עילאה ובעלמא תתאה. לכך התפלל בשני שמות הללו:

אתה החלות להראות וגו'. התחיל לספר בשבחו של הקב"ה ואח"כ התפלל כמו שדרשו רז"ל (ברכו' ל"ב א') וחשב ששה דברים שנעשו על ידו. את גדלך. זו קריעת י"ס שנא'

וירא ישראל את היד הגדלה וגו'. ואת ידך החזקה. זו יציאת מצרים שנא' כי בחזק יד הוצאך ה' ממצרים. אשר מי אל בשמים ובארץ. אמר על מ"ת שנא' מן השמים השמיעך את קלו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה ודבריו שמעת מתוך האש. וכן פתח הקב"ה את כל העולמות העליונים והתחתוני' וראו שהוא יתברך יחיד בכולם. וז"א אשר מי אל בשמים ובארץ:

אשר יעשה כמעשיך. זה נחל ארנון. אשר היה נס נגלה מעשה שמים. לקרב את ההרים ולהרוג אותם בין ההרים:

וכגבורתך. זה סיחון ועוג (לשון רבים) שהרג אותם בגבורות ה'. ומה שאמר קריעת ים סוף קודם י"מ. מפני שיצ"מ הי' טפל לקי"ס כשרז"ל שבמצרו' לקה באצבע א'. וביי"ס בה' אצבעות בכל היד. לכן נא' את ואת. את גדלך ואת ידך החזקה. ואת. מורה שהוא טפל. וז"ש אתה כמו שנאמר אתה כהן לעולם שהוא ההתחלה שכולל כל ששה קצוות. וז"ש החלות להראות את ששה דברים הנזכרים. ולכן בקש עוד על ארבעה דברים כאשר ביארנו למעלה וז"ש אעברה נא. וראה וגו'. ואמר אתה החלות. לפי שארז"ל אלו הו' משה מכניסן לארץ לא גלו ישראל מארצם. והיה הבהמ"ק הנבנה לעתיד. נבנה בימיהם והיה קיים לעולם ולעולמי עולמים. רק ישראל לא זכו לכל זאת. לכן התפלל על זה. אתה החלות לעשות הנסים האלו על ידי. הלואי שתגמור כולן על ידי:

פסוק כה

אעברה נא ואראה. אפשר שיהיה משה מבקש דבר שכבר אמר לבלתי עברי וגו'. משל למלך שהיה לו שני עבדים. וגזר על א' שלא לשתות יין עד שלשים יום. אמר מה גזר עלי שלשים יום. איני טועמו אפי' שנה אחת. וכל כך למה כדי לפוג את דברי רבו. גזר על השני כו' אמר אפשר איש להיות בלא יין אפי' שעה אחת כדי לחבב דברי רבו לכך אמר אעברה נא וגו':

ההר הטוב. הכל קראו אותו הר. אברהם שנאמר אשר יאמר היום בהר ה' יראה. ישעיהו שנאמר והלכו עמים רבים וגו':

והלבנון. זה בהמ"ק שנאמר גלעד אתה לי ראש הלבנון ואומר והלבנון באדיר יפול ולמה נקרא שמו לבנון שמלבין עונותיהם של ישראל שנא' אם יהיו חטאיכם וגו':

אעברה נא ואראה. בקש ד' דברים. א' במעשה והוא לעבור את הירדן. וג"ד בראיה. וארא את הארץ. ההר הטוב הזה. והלבנון. והם כנגד שני העולמות. עולם המעשה. ועולם המחשבי'. והם שני השמות שהזכיר בתפלתו. וה' של אעברה. היא הרביעית ה' הנוספת שבה נכללין הכל. וארא הוא מ"ש וארא אל אברהם ואל יצחק ואל יעקב וגו'.

בד' פינות המרכבה שהם שלשה ונתגלו לאברהם יצחק ויעקב. והם הג' ראיות שהתפלל עליהם. וכן נאמר ג' פעמים וארא במרכבה דיחזקאל. ועוד נאמר שם וארא. והיא כוללת הכל. וכן כאן נאמר וארא. וארא מורה על ג' ראיות. וההי"א היא הרביעית שבה נכללין הכל. וז"ש בזוהר שור רישומא דברית. והוא סיומא דד' שמהן. ונכלל בשור הכל. ואלה ג' מקומות שהתפלל עליהן לראותן. הם המקומות שתקנו האבות וזכו להם. ואלו עבר משה את הירדן הו' מתקנם לעולמי עולמים כי הוא היה נהירו דשמשא והי' מוריד להם את בהמ"ק של מעלה כמו שיהי' לעתיד שכבוד ה' יזרח עלינו:

פסוק כו

ויתעבר. ר' יהושע אומר כאשה שאינה יכולה לשוח מפני עוברה:

ולא שמע אלי. לא קבל תפלתי:

ויאמר ה' אלי רב לך וגו'. משל לאדם שנודר. לאן הולך אצל רבו להתיר לו נדרו. מה עליך לשמוע דברי רבך. ד"א אמר לו דוגמא אתה עושה לדיינים שיאמרו מה משה חכם גדול לא נשא לו פנים ועל שאמר שמעו נא המורים נגזר שלא יכנס לארץ. המענין את הדין והמעוותים עאכ"ו. ומה משה שנאמר לו רב לך. לא נמנע מלבקש. שאר בני אדם עאכ"ו. ומה חזקי' שנא' לו צו לביתך לא נמנע מלבקש רחמים שהי' דורש אפי' חרב חדה כו' שנא' ויסב חזקיהו וגו'. שאר בני אדם עאכ"ו. ד"א כאדם שאומר לחבירו. עובר פלוני על דרך פלוני:

אל תוסף וגו'. מכאן אר"א בן יעקב יפה שעה אחת בתפלה יותר ממע"ט שבשביל כל מעשיו של משה לא נאמר לו עלה וכאן אמר לו עלה וכן אמרו (ברכות דף ל' א') העומדים בח"ל הופכים פניהם כנגד א"י שנא' והתפללו אליך דרך ארצם. ובא"י הופכים כנגד ירושלים שנא' והתפללו אל העיר הזאת ובירושלים נגד בהמ"ק שנא' והתפללו אל הבית הזה. בבהמ"ק כנגד בית ק"ק שנאמר והתפללו אל המקום הזה נמצאו כל ישראל מתפללין למקום א':

ויתעבר ה' בי למענכם. כמ"ש רז"ל אשה אחת ילדה ששים ריבוא בכרס אחד. והוא משה. והוא בבחינת העיבור כמו שהשמש מזהיר את הכוכבים בלילה. כן נשמתו מזהיר ומנהיר לכל ששים ריבוא שבדורו. ובגינו קיימין אלף טורין משיריין סגיאין:

למענכם. כי לולי חטאתכם היה מתקן לעולמי עולמי'. ובעבורם נענש בארבעה דברים כמו שאמר. וה' התאנף בי על דבריכם וישבע לבלתי עברי את הירדן. ולבלתי בא אל הארץ הטובה. כי אנכי מת בארץ הזאת. אינני עבר את הירדן. והמה נגד ארבעה שגגות ששגג. א' בעון העגל אשר עשו הערב רב. ונחשב עון למשה בעבור שקבלם לילך עם

ישראל. ואף שכונתו הי' לקרבם תחת כנפי השכינה נחשב לו לעון בעבור שלא שאל את פי ה' והמה הערב רב חטאו והוא נענש בעבורם. ב' בעון המרגלים. כמ"ש ותקרבון אלי כלכם ותאמרו נשלחה אנשים וגו' וייטב בעיני הדבר. ואמר לו הקב"ה שלח לך אנשים. אבל כוונת משה היה רצויה באמרו בלבבו כאשר יראו האנשים את ארץ חמדה טובה ורחבה. ויספרו את הגדולות והחמודות אשר ראו עיניהם. באזני כל ישראל. יזדרזו ישראל כלם ללכת אל ארצם בלבב שלם ובנפש חפיצה. ובאמת היתה שגגתו אשר לא הזהיר להאנשים התרים את הארץ הטובה. לאמר להם טרם הליכתם. אותם הדברים שאמר להם אח"כ. והוא שאמר ה' אלהיכם ההלך לפניכם הוא ילחם לכם וגו' ובמדבר אשר ראית וגו' כאשר ישא איש את בנו. ועל עון העגל נגזר עליו מיתה. והיה לו ג"כ חלק בעונשם כמשרז"ל חרות על הלוחות שמתחילה נעשים כל ישראל חפשים וחירות ממ"ה ובעון העגל נגזר על כולם. ובעון המרגלי' נענש בעבורם שלא לבוא לא"י כמ"ש גם בי התאנף ה' בגללכם לאמר גם אתה לא תבא וגו'. ובעון מי המריבה אשר רבו עם ה'. נענש למענם. ונאמר יען לא האמנתם בי וגו' ויקדש בם. וביאורו שניטלו הקדושים מהם. והם משה ואהרן והיה עונשן שלא עברו את הירדן בחיים חייתם. ובעון בנות מואב בשטים. נענש בחטאם שלא קינא בעצמו כ"א ע"י פנחס. ולכן נמדד לו שגם עצמותיו לא עברו את הירדן. וז"ש למענכם שנענש בארבעת פשעם. ולא השיג חפצו בארבעה דברים שהזכיר כאן שחשק לראות ארבע מקומות דלעיל. ולע"ל יזכה שוב לארבעה מדריגות נישאות. וכמ"ש (ישעיהו נ"ב:י"ג) הנה ישכיל עבדי ירום ונשא וגבה מאד. ואמר ישכיל בתחילה לבדנה. ואח"כ ג' מעלות לבד. וכמ"ש כאן ג' ראיות ואחת כוללת הכל. וז"ש ויאמר ה' אלי רב לך. ביאורו מה רב טוב צפון לך. והוא מ"ש הכתוב הנה ישכיל עבדי וגו'. ובפרשת הנה ישכיל עבדי חשב שם כמה יסורין שיסבול בעד ישראל עד ולפשעים יפגיע. ושני תיבות אלו האחרונים נאמר על העתיד מה שיסבול לעתיד בעבורם והוא שיקומו כולם בתה"מ והכל בזכותו. וזהו שאמר רב לך כנגד שני תיבות האלו. כי עד ולפשעים יפגיע נאמר שם ר"ב תיבות שכלולים בהם ר"ב עניינים. ואמר ר"ב לך. כי בעת ההיא תזכה לחמשים שערים כמנין ל"ך. והוא ולפשעים יפגיע שהוא שער החמשים. וז"ש עלה ראש הפסגה. שהיא עליה גדולה:

פסוק כז

ושא עיניך ימה וגו'. מזרחה כוללת ג' ארצות ארץ המישור וגו'. שהוא כלל שם הראשון של מעשה בראשית. שבו גנוזה נשמתו של משה כמ"ש ונשב בגיא. ראשון ל"ג מכילן דרחמין שהם ג' שמות של ויעבר ה' וגו'. ששה תורת משה גנוזה. וזהו סוד ונשב בגיא.

שהוא מטה של משה שנהפך לנחש ומנחש למטה. שהם ב' פעמים בגילופין ובגילופי גלופין.

פסוק כח

צו את יהושע וחזקהו ואמצהו. להשלים אותו בה' חלקי הנשמה:

כי הוא יעבר לפני העם הזה. ברוח. והוא ינחיל. בנפש. כמ"ש את הארץ אשר תראה. ונאמר דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת. וג' הראשונות נהירין למרחוק. וז"ש וצו את יהושע וחזקהו ואמצהו. מפני שתפלתו של משה לא הי' רק בעבור לתקן את ישראל. והשיב לו הקב"ה שעל ידך יתוקן והיינו כאשר תצוה ליהושע ותחזקהו ותאמצהו. ובזה נעשה מקצת תפלתו. ולעומת מה שבקש אעברה. אמר וצו את יהושע. ונגד מה שבקש וארא. השיב לו הקב"ה ושא עיניך. והזכיר לו בתשובתו. ה' דברים והוא. א' עלה ראש הפסגה. ושא עיניך ותראה לד' רוחו' של ארץ הטובה. והם ה'. לתקן ה' חלקי הנפש:

וראה בעיניך. משל למלך שגזר על בנו שלא יכנס לבית לינה שלו. נכנס לפתח הפלטרין. משכו ומדבר עמו. נכנס לטרקין כו' כיון שבא ליכנס לקיטון. (הוא חדר הפנימי המיוח' למל') אמר מכאן ואילך אתה אסור. כך מש' אמר רבש"ע כל עצמי אינני משוך מא"י אלא מלא הירדן. מלא חבל של חמשים אמה. א"ל וראה וגו'. וצו את יהושע. אין ציווי אלא זירוז שנאמר ויקרא משה ליהושע בן נון ויאמר אליו לעיני כל ישראל חזק ואמץ. חזק בתורה. ואמץ במע"ט:

כי הוא יעבר. אם הוא עובר הם עוברים ואם לאו אין עוברים:

פסוק כט

ונשב בגיא. א"ל מי גרם לכם שנשב בגיא מעשים רעים שעשיתם בפעור. ד"א אמר להם ראו כמה תפלות בקשתי ונגזר עלי שלא אכנס לא"י. אבל אתם הכעסתם ארבעים שנה שנאמר ארבעים שנה אקוט בדור. ולא עוד אלא גדולים שבכם משתחוים לפעור וימין של הקב"ה פשוטה לקבל שבים. שנאמר ועתה ישראל שמע אל החקים הרי אתם חדשים וכבר מחול לכם לשעבר וכן ועתה ישראל מה וגו' ואין ועתה אלא לשון תשובה. (כי כשהאדם עושה תשובה כל מה שעשה לשעבר כבר מחול ועיני ה' מביטות באשר הוא שם. וזהו לשון ועתה):

פרק ד

פסוק א

ועתה ישראל שמע אל החקים. למה נאמר ישראל לפי שנא' דבר אל בני ישראל. אל בני אברהם יצחק ויעקב לא נאמר. זכה יעקב אבינו שיאמר דיבור לבניו. לפי שהיה מפחד תמיד ואמר אוי לי שמא תצא ממני פסולת כדרך שיצא מאבותי. אברהם יצא

ממנו ישמעאל. יצחק יצא ממנו עשו. ואני לא יצא ממני פסולת כדרך כו'. וכה"א וידר יעקב וגו' ושבתי בשלום אל בית אבי מת"ל והיה ה' לי לאלהים. שיחול שמו עלי שלא תצא ממני פסולת מתחלה עד סוף. וכה"א ויהי בשכן ישראל וגו'. כיון ששמע יעקב כן נזדעזע ואמר אוי לי שאירע פסולת בבניי עד שנתבשר מפי המקום. שחזר ראובן בתשובה שנאמר ויהיו בני יעקב שנים עשר והלא ידוע כו'. ללמדך שהיה ראובן מתענה כל ימיו על אותו מעשה עד שבא משה וקבלו בתשובה שנאמר יחי ראובן וגו'. וכן אתה מוצא כשנפטר יעקב אבינו ע"ה מן העולם. קרא לבניו והוכיחם כל א' בפ"ע. וחזר וקראום כלם כאחד אמר שמא יש בלבבכם מחלוקת על מי שאמר והיה העולם. אמרו לו כשם שאין בלבך אלא אחד כך אין בלבנו אלא ה' אלהינו ה' אחד. ועל זה אמר וישתחו ישראל על ראש המטה וכי כו' אלא שהודה ושיבח שלא יצא ממנו פסולת. ויש אומרים וישתחו. שעשה ראובן תשובה. ד"א שאמר בשכמל"ו. אמר הקב"ה ליעקב הרי שהיית מתאוה כל ימיך. שיהו בניך משכימים ומעריבים וקורים ק"ש. מכאן אמר הקורא שמע ולא השמיע לאזניו כו'. ישמעאל עבד ע"ז שנאמר ותרא שרה וגו' שעבד ע"ז דר"ע. רשב"י אומר ארבעה דברים היה ר"ע דורש ואין אני דורש כמותו ודברי נראין מדבריו. הא' שעבד ישמעאל ע"ז. ואני אומר לא לענין זה אלא לענין שררות (פי' לשון מצחק דרש כמו יקומו נא הנערים וישחקו דיואב) וכשבאו לחלק היה ישמעאל אומר אני נוטל ב' חלקים שאני בכור לכן אמרה שרה גרש וגו' ודברי נראין יותר. כיוצא בו אתה אומר הצאן ובקר ישחט וגו' דר"ע ואני אומר אפילו מכניס להם כל צאן ובקר שבעולם סופם לדון אחריך. והשיבו הקב"ה עתה תראה היקרך דברי אם לא ונראין דברי יותר. כיוצא בו אתה אומר. בני אדם יושבי החרבות האלה על אדמת ישראל וגו'. והלא הדברים ק"ו. מה אברהם שלא עבד אלא אלוה אחד ירש את הארץ אנו שעובדים וכו'. ואני אומר מה אברהם שלא נצטוה אלא מצוה אחת ירש את הארץ אנו שנצטוינו וכו'. ומה נביא משיבם על כך כה אמר ה' על הדם תאכלו וגו' ונראין דברי יותר. כיוצא בו אתה אומר כה אמר ה' צום הרביעי וצום החמישי וגו'. צום הרביעי. זה י"ז בתמוז שבו הובקעה העיר. צום החמישי. זה ט' באב שבו חרב בהמ"ק בראשונה ובשניה ונקרא חמישי שהוא חדש החמישי. צום השביעי. זה ג' בתשרי שבו נהרג גדלו' בן אחיקם ומי הרגו ישמעאל בן נתניה. ללמדך שקשה מיתתן של צדיקים לפני הקב"ה כחורבן בהמ"ק. צום העשירי. זה עשרה בטבת שנ' ויהי דבר ה' אלי בשנה התשיעית בחדש העשירי בעשור לחדש לאמר בן אדם כתוב לך וגו'. ואני אומר צום העשירי. הוא חמשה בטבת. אלא שביהודה מתענין על המעשה.

ובגליל על השמועה שנאמר ויהי בשתים עשרה שנה וגו' בא אלי הפליט וגו' ועשו יום שמועה כיום שריפה ודברי נראין יותר:

פסוק ג

עיניכם הראות וגו'. הוא טעם על לא תספו כי עיניכם הרואות שאתם חשבתם עבודת בעל פעור לביזוי וביטול ע"ז ודמיתם להוסיף מה שלא נצטויתם. אבל בזה כבדתם כמשז"ל ויצמד כמו צמידים שהוא תכשיט כי זה הוא עבודתה וכבודה על כן צוה לכם ה' לא תספו על הדבר וגו':

פסוק ד

ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים וגו'. רמז כאן חמשה חלקי הנפש וב' צלמין. א' צלם האברים ב' צלם הזמן. כמ"ש כצל ימינו. וז"ש רז"ל (מכות כ"ג ב') רמ"ח מצות עשה כנגד רמ"ח אברים. ושס"ה מל"ת נגד שס"ה ימים. והם ב' צלמין האלו. ורמוזין בפסוק הזה. כלכם. הוא צלם האברים של כל האדם. היום. הוא צלם הזמן. ואתם. הוא הנפש: **הדבקים**. הוא הרוח. שבו הם דבוקים בשלשה הראשונות והוא בה' אלהיכם חיים. שהם הג' הראשונות:

פרק ה

פסוק כא

היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי. ואח"כ אמר כי מי כל בשר וגו' כמנו ויחי. והוא תמוה בתחילה אמרו והסכימו. היום הזה ראינו וגו' את האדם וחי. ואח"כ אמרו כי מי וגו'. אבל נראה שיש ה' מדריגות באדם אדם. בן אדם. איש. גבר. אנוש. והחשוב שבמעלות הוא אדם ע"כ אמרו היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי. שבמדרגת האדם יכול להיות שידבר הקב"ה עמו וחי כמו שאנו היום במדרגת האדם שעשינו ג' ימים פרישה מכל הענינים אבל כי מי כל בשר וגו'. מי יכול להיות פרוש כל ימיו וכשהוא בשר שהוא שפל איך יכול לסבול שידבר עמו הקב"ה וחי ע"כ אמרו קרב אתה וגו' שאתה נשאר בפרישות כל ימיך כמו שאמר הקב"ה אליו ואתה פה עמד עמדי:

פסוק כד

את כל אשר יאמר ה' וגו' ואת תדבר וגו'. הוא כפל במילות שונות וכן מה שנ' וידבר ה' אל משה לאמר הוא כפל אבל הפירוש כך הוא. שהדיבור הוא הדיבור כפשטי' ואמירה הוא להסביר שיבינו ומשה רבינו הבין תיכף בבא הדיבור אליו אבל ישראל לא הבינו בדיבור לבד עד שמשה הסביר לפניהם לכך אמרו וידבר ה' בדבור אל משה. לאמר. שיסביר לפניהם שיבינו לכך אמרו קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' כפי שאתה מבין מדיבור של מעלה אבל אנחנו כהיום במדריגה ואת תדבר וגו' אף שאתה תדבר לנו

דיבור בעלמא. ואף שלא נבין אותם אעפ"כ ושמענו ועשינו המצות אף שלא ידענו טעם המצות ואף שכאן כתיב ושמענו ועשינו ולעיל נאמר להיפוך שהקדימו עשי' לשמיעה אבל אעפ"כ במדריג' גדולה היו שאמרו ושמענו ועשינו ושמענו הציווי והוא הדיבור. ועשינו. אף שלא שמענו הטעם והרי כאן הקדים שמיעה לעשייה שעדיין לא השמיע להם הטעם ואעפ"כ ועשינו:

פסוק כה

וישמע ה' וגו' היטיבו וגו'. דברי נחת רוח הי' לפני הקב"ה שדברו דברים האלה:

פרק ו

פסוק ד

ה' אלהינו. עלינו ייחד שמו ביותר. כיוצא בו אתה אומר שלש פעמי' בשנה וגו' את פני האדן ה' אלהי ישראל. והלא כבר נאמ' אל פני האדן וגו'. על ישראל ייחד שמו ביותר. כיוצא בו שמעה עמי ואדברה וגו'. עליך ייחד שמו ביותר:

פסוק ה

ואהבת. עיין רש"י. שאין לך אהבה במקום יראה. ויראה במקום אהבה. אלא במדת הקב"ה. ד"א אהבהו על הבריות כאברהם אביך דכתיב ואת הנפש אשר עשו בחרן. היכול אדם להבראות אפי' יתוש א'. אלא ללמדך שהכניסם תחת כנפי השכינה:

ובכל נפשך. כמ"ש כי עליך הורגנו וגו' ר"ש בן מנסיא אומר וכי אפשר ליהרג בכל יום אלא זו מילה. שמעון בן עזאי אומר ובכל נפשך אהבהו עד מיצוי הנפש:

ובכל מאדך. עיין רש"י. וכן איוב אמר ה' נתן וה' לקח וגו' והוא על מדת הפורעניות. מה אשתו אומרת עודך מחזיק וגו' ומה א"ל כדבר אחת הנבלות תדברי. אנשי דור המבול היה בועטים בטובה. וכשבאה עליהם הפורעניות היו מקבלים בע"כ. והלא הדברים ק"ו אם מי שבועט בטובה נאה בפורעניו'. מי שהוא נאה בטובה לא יהיה נאה בפורעניות והוא שאמר לה כדבר אחת וגו'. וכן סדום ועמורה היו וכו' ועוד יהא האדם שמח ביסורים יותר מן הטובה. שבטובה אפילו הוא כל ימיו אינו נמחל לו עון שבידו ובמה נמחל לו ביסורין. ראב"י אומר את אשר יאהב ה' יוכיח וגו'. מי גרם לבן שירצה לאב אלו יסורים. רמ"א וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש וגו'. אתה ולבך יודעים המעשים אשר עשית והיסורים שהבאתי עליך שלא כנגד מעשיך. ר"י בר יהודה אומר חביבים יסורים לפני המקום. שכבודו של מקום חל על מי שיסורים באים עליו שנאמר ה' אלהיך מיסרך. ר' נתן בר יוסף אומר כשם שהברית כרותה לארץ כך כו' שנאמר ה' אלהיך מיסרך ונאמר כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה וגו'. רשב"י אומר חביבים יסורין. ששלש מתנות נתן לישראל שאומות העולם מתאוין להם ולא ניתנו לישראל אלא ע"י יסורין וכו'. ר'

נחמי' אומר חביבים יסורים כשם שקרבנות מרצים כך יסורים מרצים. בקרבנות הוא אומר ונרצה לו לכפר עליו. ביסורים הוא אומר. והם ירצו את עונם. ועוד שמרצים יותר מקרבנות. שהקרבנות בממונו. ויסורים בגופו. וכה"א עור בעד עור. וכבר הי' ר"א חולה. ונכנסו ר"ט ור"י וראב"ע ור"ע לבקרו. נענה ר"ט ואמ' חביב אתה לישראל יותר מגלגל חמה שהיא מאירה לעה"ז ואתה בע"הז ובעה"ב. נענה ר"י ואמר חביבים יסורים יותר ממתן גשמים. שהגשמים נותנין חיים בעה"ז ואתה כו'. א"ל ראב"ע רבי חביב אתה יותר מאב ואם שהן מביאין וכו'. נענה ר"ע ואמר רבי חביבים יסורים. וא"ל ר"א לתלמידיו סמכוני. ישב לו ר"א. אמר לו. אמור עקיבא. א"ל הרי הוא אומר (מלכים ב כ"א:א') בן שנים עשר שנה מנשה במלכו. וחמשים וחמש שנה מלך בירושלים. ואומר (משלי כ"ה:א') גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה. וכי עלה על דעתך שחזקיה למד תורה לכל ישראל. ולמנשה בנו לא למד. אלא כל תלמוד שלימדו. וכל עמל שעמל בו לא הועילו אלא יסורים. שנ' (ד"ה ב' ל"ג) וידבר ה' אל מנשה ואל עמו ולא הקשיבו. ויאסרהו וגו' ויכנע מאד וישיבהו ירושלים למלכותו. הא למדנו שחביבין יסורים. רמ"א הרי הוא אומר ואהבת וגו' בכל לבבך כאברהם. שנ' כי ידעתיו וגו'. ובכל נפשך כיצחק שעקד עצמו ע"ג המזבח. ובכל מאדך. הוי מודה לו כיעקב שאמר קטנתי מכל החסדים ועתה הייתי לשני מחנות:

פסוק ו

על לבבך. מכאן היה ר' יאשיהו אומר צריך להשביע את יצרו. שכך אתה מוצא בכל הצדיקים. באברהם. הוא אומר הרמתי ידי וגו'. בבעז. וגאלתיך אנכי חי ה'. בדוד. הוא אומר (שמואל א כ"ו:י') ויאמר חי ה' כי אם ה' יגפנו או וגו'. באלישע. הוא אומר (מלכים ב ה':ט"ז) חי ה' אשר עמדתי לפניו וגו':

פסוק ז

ושננתם. עיין רש"י. וכה"א אמר לחכמה אחתי את. ואומר קשרם על לבך ואומר חציך שנונים ואומר כחצים ביד גבור וגו' ואומר אשרי הגבר אשר מלא את אשפתו וגו'. ד"א ושננתם. אלו בשינון. ואין קדש לי והיה כי יביאך בשינון. ואין עשרת הדברות בשינון:

ודברת בם. עיין רש"י. שלא יהיה משאך ומתנך אלא בהם שלא תתערב בהם דברים אחרים ושלא תאמר למדתי חכמת ישראל. אלך ואלמוד חכמת האומות ת"ל ללכת בהם. ולא לפטור מתוכם. וכה"א יהיו לך לבדך ואין לזר אתך. בהתהלכך תנחה אותך. בעה"ז. בשכבך תשמור עליך. בשעת מיתה. והקיצות לימות המשיח. היא תשיחך. לעה"ב:

ובשכבך כו'. וכבר היה ר' ישמעאל מוטה ודורש וראב"ע זקוף הגיע זמן ק"ש נזקף ר"י והיטה ר"א א"ל ר"י מה זה אלעזר א"ל ישמעאל אומרים לאחד מפני מה זקנך מגודל

א"ל יהא כנגד המשחיתים (כ"ה ג' רש"י. והרשב"א בארבע שיטות מוחק מלת יהא ופי' שלכן מגדלו יותר מן הצורך כנגד המשחיתים גם פאת הזקן והוא מגדלו להוציא מלבן של צדוקים) אתה עשית כדברי ב"ש ואני עשיתי כדברי ב"ה. ד"א שלא יקבע הדבר חובה שב"ש אומרים בערב כל אדם יטו וכו'.

פסוק ח

וקשרתם. אלו בקשירה ואין ויאמר ועשרת הדברות בקשירה. אבל קדש והיה כי יביאך בקשירה:

וקשרתם לאות וגו' כרך א' של ארבע טוטפות. וטוטפות הוא ארבע. או נעשה ד' כיסים של ד' טוטפות ת"ל וקשרתם לאות וגו' כיס א' וכו':

על ידך. בגובה של יד. או אינו אלא ידך ממש. הואיל ואמרה תורה תן תפילין על הראש ותן תפילין על היד מה תפילין של ראש בגובה וכו'. ר"א אומר הואיל וכתיב לך לאות ולא לאחרים לאות. ר' יצחק אומר הואיל וכתיב והיו הדברים האלה על לבבך. דבר שכנגד לבך. (מנחות ד' ל"ז) ד"א על ידך. זה שמאל. או אינו אלא של ימין. אעפ"י שאין ראיה לדבר זכר לדבר. ידה ליתד תשלחנה וימינה להלמות וגו' הא למדת שאין יד אלא שמאל. ר' נתן אומר וקשרתם וכתבתם. מה כתיבה בימין אף קשירה בימין. ר"י"א מצינו שאף ימין נקרא יד שנא' וירא יוסף כי ישית וגו'. ומת"ל ידך להביא הגידם שיהא נותן בימין:

וקשרתם וגו'. והיו לטטפת וגו'. של יד ביד ושל ראש בראש. מכאן אמרו של יד תחילה בנתינה. ושל ראש תחלה בחליצה:

בין עיניך. בגובה של ראש. או אינו אלא כמשמעו. הואיל ואמרה תורה תן תפילין ביד ותן תפילין בראש. מה יד מקום שהוא ראוי ליטמא בנגעים. אף בראש מקום וכו':

פסוק ט

וכתבתם. כתב שלם. מכאן אמרו כתב לאלפין עיינין ולעיינין אלפין. לביתין כפין. ולכפין כו'. לגמלין צדי"ין. לצדי"ין כו'. כתבה שלא כדין. או שכתבה כשירה וכו'. הרי אלו יגנוזו:

וכתבתם. שומע אני ע"ג אבנים נאמר כאן כתב ונאמר להלן כתב. מה כתב האמור להלן על הספר ובדיו אף כאן וכו' ואעפ"י שאין ראיה לדבר זכר לדבר שנאמר ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי וגו' ואני כתב על הספר בדיו:

על מזוזות ביתך ובשעריך. שומע אני שתי מזוזות ת"ל בשניה מזוזות. אין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט דר"י וריי"א אינו צריך הה"א ולקחו מן הדם ונתנו וגו' זה בנה אב כ"מ שנאמ' מזוזות א' עד שיפרוט לך שתי מזוזות:

ביתך. על ימין ובכניסה. או אינו אלא ביציאה ת"ל ביתך דרך ביאתך:

ובשעריך. שומע אני שערי בתים והלולים ורפת ומתבן ובית הבקר וכו' ת"ל ביתך. מה ביתך מקום כבוד וכו'. יכול שאני מרבה את בית הלשכות והעזרות ת"ל ביתיך מה ביתך חול אף כל שהיא חול. מכאן אמרו הלשכות הפתוחות לקודש תוכן קודש וכו':

חביבין ישראל שסיבבן הקב"ה במצות. תפילין בראש ובזרוע מזוזה בפתחיהם. ציצית על ד' כנפות כסותך. ועליהם אמר דוד שבע ביום הללתיך נכנס למרחץ כו'. משל למלך שאמר לאשתו. התקשטי בכל תכשיטך כדי שתהא רצויה לי. כך אמר הקב"ה לישראל הוו מצויינים במצות כדי שתהיו רצוים לפני וכה"א יפה את רעיתי כתרצה. יפה את. שאת רצויה לי:

פרק ז

פסוק יב

והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה ושמרתם ועשיתם אתם. מפני שישראל אמרו ושמענו ועשינו לכן אמר עקב תשמעון. זה לימוד התורה. ושמרתם. זו המשנה לחזור ולשנות תמיד. ועשיתם. זה המעשה. כי בתחילה צריך לשמוע ואח"כ לחזור תמיד לבלתי ישכח ואח"כ לעשות כל דבר בעתו. מצות בפסח וסוכה ולולב ואתרוג בסוכות וכיוצא:

כתיב בסוף פ' ואתחנן וידעת כי ה' אלהיך הוא האלהים וגו' שמר הברית והחסד לאהביו וגו' ושמרת את המצוה ואת החקים וגו' והיה עקב תשמעון וגו' כי פן יאמר בלבבו מה לי לשמור את המצות הלא אבי שמר דרך ה' וה' ישלם לבניו עד אלף דור אבל כבר פי' הקדמונים שמר הברית והחסד כמו ואביו שמר את הדבר אם בנו אינו הולך בדרכי אביו. הקב"ה שומר לקיים בריתו לנכדו ואם גם נכדו אינו זכאי שומר לדור רביעי וכן עד אלף דור. וזהו אומרו והיה עקב תשמעון וגו' ושמרתם ועשיתם וגו' ושמר ה' אלהיך לך וגו' ולא יצטרך לשמור לבניך כיון שתהיה ראוי לקבל החסד כמו שליוצאי מצרים קיים את החסד שהבטיח לאברהם גם שלא היה ראוים לניסים גדולים כאלה רק למען הקים את בריתו אשר נשבע לאבתיכם. אבל דורות שלפניהם לא היה ראוים כלל לכן לא זכר להם ברית אבותם ושמר את הברית ואת החסד עד יוצאי מצרים שהיו זכאים וצירף עמהם זכות אבותם:

והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה. ולמעלה חשב עוד שנים ושמרת את המצוה ואת החקים כי ידוע שהם כלל כל העולמות כמו שבארנו במשלי חוקים נגד שמים ומשפטים נגד ארץ ומצות נגד האדם. וכאן חשב תחילה משפטים כי להם משפט

הבכורה כמו שהתחיל במשפטים תחילה שנא' ואלה המשפטים ואח"כ חשב כאן מצוה כש"א כל המצוה וגו'. ובפ' ראה אמר אלה החקים וגו':

פסוק יג

ואהבך וברכך וגו'. חשב כאן עשרה ברכות. א' ואהבך. ב' וברכך. ג' והרבך. ד' וברך פרי בטנך. ה' ופרי אדמתך ו' דגנך. ז' ותירשך. ח' ויצהרך. ט' שגר אלפיך. י' ועשתרת צאנך. וכל מספר עשרה הם נחלקים לשלשה. ושבעה. והשבעה המה נכללים בארבעה כמו שתראה בסוכות יש עשרה מצות. שלש דפנות בסוכה. שלשה הדסים שני ערבות לולב אחד אתרוג אחד הם עשרה. והמה נחלקים לשלשה ושבעה סוכה בפני עצמה ג'. ושבעה בלולב והשבעה נכללים בארבעה מינים של לולב. והשלש דפנות של סוכה הם למחסה משלש פורעניות מזרם ומחורב וממטר. מפני שבמכת ברד אמר אני שלח את כל מגפתי. והלא הרבה שלוחים להקב"ה אבל בברד היו שלשה דלעיל והם רוח ואש ומים. וז"ש רז"ל מי שפרע מדור המבול ומדור הפלגה ומאנשי סדום וממצרים בים. מדור המבול פרע במים. ומדור הפלגה ברוח שנ' ויפץ ה' אותם ומאנשי סדום באש וגפרית. ובמצרים פרע בכל שלש אלה במכת ברד. שנ' ואש מתלקחת בתוך הברד הם אש ומים. ונאמר וה' נתן קלת וברד. קולות הוא מאויר כ"ש בספר יצירה ולכן אמר במכת ברד את כל מגפתי והמה שלש לגיונותיו של הקב"ה ומי שאינו עומד בדיבורו כולל הג' כי הדיבור הוא מורכב משלש אלה אש ומים ואויר ולכן יבוא עליו שלש פורעניות אלו. והיושב בסוכה ינצל משלש פורעניות אלו כי מזרם הוא רוח. מחורב הוא חום השמש והאש. ומטר הוא מים. וכן כלל כאן עשרה ברכות בשלשה ושבעה. ואהבך וברכך והרבך. הם שלשה נגד חכמה בינה ודעת. וכנגד נפש רוח ונשמה. ואח"כ חשב שבעה והמה נכללים בארבעה דצח"ם. וברך פרי בטנך הוא המדבר. שגר אלפיך ועשתרת צאנך. זה החי. דגנך ותירשך ויצהרך זה הצומח. ופרי אדמתך זה הדומם:

פסוק יד

ברוך תהיה מכל העמים. יותר מכל העמים אפילו בברכת הארץ שהיא תחת המזלות בירך את ישראל שיהיו מושפעים יותר מכל האומות שהמה תחת ממשלת המערכה:

פסוק טו

והסיר ה' ממך כל חלי וכל מדוי. כי נמצא שני מיני יסורים לא ראי זה כראי זה הנופל למשכב אין כואב לו שום אבר פרטי אבל תגבורת המחלה נתפשט בכל האיברים. והשני הוא אשר יש לו כאב באבר אחד ושאר איבריו בריאים ואמר והסיר ה' ממך שניהם. כל חלי. וכל מדוי:

פסוק טז

ואכלת את כל העמים. הוא ברכה וגם ציווי:

ולא תעבד את אלהיהם כי מוקש הוא לך. וקשה הלא הוא עבירה ולמה אמר מוקש. ופירושו בלבד שהיא עבירה אם תעבד את אלהיהם בעבור השפעתם. דע כי גם מוקש הוא לך כי הוא השטן הוא יצה"ר הוא מה"מ יורד ומסטין עולה ומקטרג ויורד עמו בגיהנ' ונוקם ממנו:

פסוק יז

כי תאמר בלבבך. כל אמירה הוא בלב:

רבים הגוים האלה ולמטה כתיב ונשל וגו' הגוים האל. שאל הוא קשה ואלה יותר קשה. אל הוא דין למעלה. ואלה הוא למטה והוא דין יותר קשה וכנגד זה אמר זכור תזכור כנגד דין למעלה ונגד דין למטה:

פסוק יט

המסת הגדולת וגו' והאתת והמפתים והיד החזקה והזרע הנטויה. המסות. הוא נסים שעשה לישראל שניצולו מכל המכות ובפרט ממכת ערוב:

והאתת. הוא שיאמר מה שיהיה לעתיד כמ"ש (ישעיה מ"א כ"ג) הגידו האותיות לאחור וגו'. והמפתים. הוא שינוי הטבע:

והיד החזקה. שהכריח את פרעה לשלחם. על כרחו. והזרע הנטויה. בהתגליא:

ובפרשת ואתחנן בפסוק או הנסה וגו' כתיב ג"כ ה' דברים במסות וגו' וכתיב עוד שני דברים במלחמה ובמוראים גדולים. מלחמה שנלחם ה' בים כמ"ש ה' ילחם לכם. ובמוראים גדולים. זו גילוי שכינה בים ובמצרים. וכאן מדלג שני דברים אלו והטעם שאמ' הכתוב כאן כן יעשה לכל העמים והוא כיבוש א"י וב' דברים הללו מלחמה וגילוי שכינה לא יהיו עוד כמו ביציאת מצרים ואמר כנגד זה וגם את הצרעה ישלח הוא כנגד מלחמה אך ע"י שליח. אל גדול ונורא כנגד מוראים גדולים:

פסוק כ

וגם את הצרעה. שני צרעות היו אחת של משה ואחת של יהושע. של משה לא עברה את הירדן ושל יהושע עברה הירדן ושני צרעות היו משמשות כמו שאמר הכתוב הנשארים והנסתרים שהנשארים הם שברחו מפליטי המלחמה וישבו בבתים בהתגליא וזה היה צרעה של משה משמשת שזרקה ארס כו' וכנגד הנסתרים שטמנו את עצמם לזה שימשה של יהושע שחפשה אותם ולכך אמר וגם את הצרעה כנגד שני צרעות:

פסוק כב

ונשל ה' אלהיך וגו' מעט מעט שיש שבעה היכלות הטומאה וכנגד זה אמר ז' דברים. א'. מעט. ב'. מעט. ג'. ונתנם ה' אלהיך. ד'. והמם. ה'. ונתן מלכיהם. ו'. והאבדת את

שמם. ז'. לא יתיצב איש. והשביעית היא בלא. בפסוק הראשון דתחלת עקב חשב שני ברכות ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד. ובפסוק השני חשב עשרה ברכות. ואהבך. וברכך. והרבך. וברך פרי בטנך. ופרי אדמתך. דגנך. ותירשך. ויצהרך. שגר אלפיך. ועשתרת צאנך. ובפסוק ג' חשב חמשה ברכות. א'. ברוך תהיה מכל העמים. לא יהיה בך עקר ועקרה הם שנים. ובבהמתך גם כן לא יהיה עקר ועקרה הרי חמשה. והיא ה' אחרונה. שנים שבפסוק ראשון וחמשה שבפסוק שלישי הם שבעה. חמשה ושנים. כנגד שמים ושמי השמים וה' רקיעים וכן בשבעה נרות הטבת חמש נרות ושתי נרות וכן בארצות וג"ע. ובגיהנם כתיב לעלוקה שתי בנות הב הב חמשה ושנים כי שאול ואבדון הם מדרגה התחתונה ושבעה כתות בג"ע הם ג"כ חמשה ושנים כמו שביארנו פ' דברים בפסוק הרבה אתכם והנכם היום. ובפסוק ד' וה' חשב ששה ברכות. א'. כל חלי. ב'. וכל מדוי. ג'. ונתנם בכל שנאיך. ד'. ואכלת. ה'. לא תחוס. שהיא ג"כ ברכה שיאבדו שנאיך. ו'. ולא תעבד. והיא ברכה גדולה שלא יעבוד ע"ז והששה. תלת כלולין בתלת כמו ברכת כהנים ומה שחושב כאן יו"ד ברכות ועוד ה'. ועוד וי"ו. היינו יו"ד ברכות כנגד אות ראשון וה' ברכות כנגד אות שני וי"ו ברכות כנגד אות שלישי ואות אחרונה נכלל בד"ו פרצופים וחשב כאן בני חיי ומזוני ברוך תהיה כנגד בני. שנאמר לא יהיה בך עקר ועקרה. והסיר ה' ממך כל חלי כנגד חיי. ואכלת את כל העמים כנגד מזוני. וכאשר עשה במצרים שהכה בכורי אדם ובכורי בהמה ועשה באלהיהם שפטי' כנגד זה אמ' כאן ואכלת את כל העמי' שתאכל בהמתם ורכושם והוא בכורי בהמה. לא תחוס עינך עליהם. על עצמם נגד בכורי אדם. ולא תעבד את אלהיהם. נגד ובאלהיהם עשה שפטי'. ואמר כי תאמר בלבבך כי המחשבה שבלב אין ברשות האדם להטותה אמר תרופה לזה זכור תזכור ג"כ במחשבה את אשר עשה וגו':

פרק ח

פסוק א

כל המצוה. אמרו בספרי שיעשו כל המצות בשלימות. ולמעלה נאמר שמיעה והוא לימוד שנא' עקב תשמעון. ועתה אמר תשמרון לעשות. ושמירה היא לחזור שיהי' תלמודו בידו. ולעשות. היא עשיית המצוה בפועל. ואמר תשמרון לעשות. שיחזרו ע"מ לעשות. ואמר למען תחיון. כי עיקר קיום המצות תלוי בארץ רק עתה מחוייב כל אדם לשנות ולידע עשיית המצות אשר יצטרך לעשותם כשיבוא לארץ וא"ת מה לנו לחזור כל הימים. כאשר נבוא לא"י אז נחזור לעשות על זה אמר למען תחיון בזכות שתחזרו ותלמדו בח"ל. ורביתם. תפרו ותרבו בזכות התורה. וירשתם את הארץ. בזכותה. ולביאת הארץ

צריך ג' דברים. א' הכנה לצאת מח"ל. ב' הדרך אשר ילך. ג' הביאה לא"י וכנגדן אמר למען תחיון ורביתם בשביל הכנה לצאת. ובאתם. כנגד הדרך. וירשתם. כנגד הביאה:

פסוק ב

וזכרת וגו'. רמז שהוליכם במטה שנכתב עליו שם המפורש ורמז על מדריגת משה שראה באספקלריא המאירה והוא שם של י"ב ואספקלרי' שאינה מאירה הוא שם כ"ו:

למען ענתך לנסתך לדעת את אשר בלבבך. זה כנגד שלשה כתות. רשעים. בינונים. צדיקים. ואמר למען ענתך כנגד הרשעים להכניע יצרם. לנסתך כנגד הבינונים. לדעת את וגו'. כנגד הצדיקים להוציא טובם מלבם אל הפועל לפני עין כל:

התשמר מצותיו. הוא קאי על כל הג'. על הבינונים דרך נסיון. והצדיקים להוציא אל הפועל. והרשעים להכניעם:

פסוק ג

ויענך. **כנגד לענותך**. וירעבך. כנגד לנסותך כי הנסיון בכל יום הילכו בתורתו אם לא:

ויאכלך את המן וגו'. למען הודיעך וגו' כנגד לדעת את אשר בלבבך:

פסוק ד

שמלתך וגו'. כנגד שלשה מתנות בזכות שלשת הרועים משה ואהרן ומרים. שמלתך לא בלתה. כנגד הבאר שאמרו במדרש שהבאר היה מצחצח גופם שלא היה מעלה זיע ולא בלת' שמלתם. ורגלך לא בצקה. הוא הענן שנ' ואשא אתכם על כנפי נשרים. ויאכלך את המן. הוא המן:

פסוק ה

וידעת עם וגו' כי כאשר ייסר איש את בנו. לא על צד הנקמה רק מאהבה:

פסוק ו

ושמרת את מצות ה' אלהיך. ואח"כ ללכת בדרכיו ודרז"ל שהיו להם ספרי ברייתות לאלפים ובירושלמי אמרו בוא בשלום רבי ותלמידי. רבי בחכמה ותלמידי ביראה שהיה לומד אצלו דרכי יראה ואח"כ וליראה אתו היא מעלה עליונה ובעבור זה תזכו לשבעה דברים:

פסוק ז

כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה. אוירה טוב יפה נוף אקלים מזוג משוש כל הארץ היפך מ"ש המרגלים שהוציאו דבה רעה ומה היא הרעה ארץ אכלת יושביה אוירה רעה:

ארץ נחלי מים וגו'. הוא משובח ביסוד המים כמש"ה אתה בקעת מעין ונחל וגו' נהרות איתן וחשב כאן ג' אלו. נחלי מים. עינת. הם מעין. ותהמת. הם נהרות ההולכים מן תהום וחשב כאן חמשה דברים ארץ חטה וגו' ואח"כ שני דברים ארץ זית שמן ודבש כמו בהטבת ה' נרות ושתי נרות בפ"ע:

פסוק ח

ארץ חטה ושערה וגו'. המה מיני מזון. ארץ זית שמן ודבש. היא מורכבת מאכילה ושתיה:

פסוק ט

ארץ אשר לא במסכנת וגו'. הם שאר דברים כולל כל מיני בעלי חיים בקר וצאן וכו'. ארץ אשר אבניה. הוא שבח הארץ ביסוד העפר וארץ טובה משובחת גם באוירה. וגם חשב כאן מעלת דחצ"מ. ארץ אשר אבניה. הוא מעלת הדומם. ארץ אשר לא במסכנת. כוונתו שיאכל פתו עם בשר בהמה ועוף והוא מעלת החי. ארץ חטה ושערה. הוא מעלת הצומח. ואכלת ושבעת וברכת. זה המדבר. כמ"ש (ישעיהו א':י"ט) טוב הארץ תאכלו זכה האדם אוכל את המאכל ואם לאו חרב תאכלו. המאכל אוכל אותו ומפסידו. וברכם שיאכלו טוב הארץ וישבעו:

פסוק י

וברכת את ה' אלהיך. שתבלו בטוב ימיכם עד שיבלו שפתותיכם מלומר די וכל מספר ימי חייכם תברכו את ה' אלהיכם:

פסוק יב

פן תאכל ושבעת ובתים וגו'. הוא כנגד מה שאמר הכתוב שמנת עבית כשית לפי שחלקי האדם הם ארבעה. עצמות ובשר ועור וגידין והם שבעה כי עצמות ומוח שבתוכם הם שנים. בשר ודם שבתוכו הם ג"כ שנים. גידים ורוח הדופק בם הרי ששה. ועור הרי שבעה. וכנגד זה אמר שמנת. בעצמות. כי עוצם השומן והמוח הם בעצמות. עבית בבשר וגידין עד שישימו פימה עלי כסל. כשית. בעור:

וכן כאן תאכל ושבעת. במוח וגידין. ובתים טובים תבנה. הם העצמו' שהם בנין של אדם. ובקרך וצאנך. בקר הוא לחרישה ולאכילה. וצאן לגיזה למלבוש. ולחלב לשתיה. והוא מרבה דם ובשר עבטיט. וכסף וזהב ירבה לך. הוא מחזיק את הרוח שבגידין ובא התאוה והרצון לזה מחמת הרוח:

וכל אשר לך ירבה. הוא כנגד העור שהוא כלל כל האדם המכסה את כלו וכנגד זה אמר וכל אשר לך ירבה וכנגד זה חשב שבעה שלימות שלהם כמ"ש בזוהר חדש מ"ט בגין דכנסת ישראל בשבעה אשתלימת ובשבעה אתפנימת בשבעה סליקת ובשבעה נחתת והם שבעה דברים. א'. המוציאך מארץ מצרים. ב'. במדבר הגדול. ג'. והנורא. ד'. נחש שרף ועקרב. ה'. וצמאון. הוא מקום צמא גם אם יש שם מים אינה מקום לחה וצמאה למטר השמים. ו'. אשר אין מים. ז'. המוציא לך מים וגו'. וחשב שלשה מתנות המוליכך

במדבר. על ענני כבוד. המוציא לך מים. היא הבאר. המאכלך מן. הוא המן. למען ענתך. ולמען נסתך. כנגד ויענך. וירעבך. להיטבך. באחריתך. כנגד למען הודיעך וגו':
כחי ועצם ידי. כח היא העמל והיגיעה. ועוצם יד. הם העבודה רבה בקר וצאן וחילו:

פסוק יח
אשר נשבע לאבותיך כיום הזה. הרב אברבנאל פי' כמו שלא תוכל לומר היום הזה שכחך ועוצם ידך עשה לך את גו' כן לא תוכל לאמר זאת לדורות ולפי פירושו הכתוב מסורס ונ"ל כי כיום הזה קאי על השבועה כמ"ש לא בצדקתך ובישר לבבך רק למען השבועה אשר נשבע לאבותיך כי אין לך זכות בעצמך והוא כיום הזה פי' כמו שאתה רואה בעצמך היום הזה.

פרק יא

פסוק כו
ראה. אמר בלשון יחיד:
לפניכם. לשון רבים כמו בעשרת הדברות נאמר בלשון יחיד ובפרשת קדשים אמר בלשון רבים לא תכחשו וכיוצא. מפני שבהר סיני היו כולם באגודה אחת כאיש אחד אמר בל' יחיד וכן כאן אמר לשון יחיד אל כלל ישראל וכן לפניכם פי' לכל אחד ואחד נתן את הבחירה שלא יהיה אחרי רבים לרעות ופן יאמר הבחירה ניתן לרבים לכן אמר לפניכם לכל אחד ואחד:
נתן. במתנה שהקב"ה מסלק ממנו ואמרו (ברכות ל"ג ע"ב מגילה כ"ה ע"א נידה י"ו ע"ב) הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים. ושמא תאמרו הבחירה ניתן לאדם בימי בחרותו אבל לא אחר שהורגל במעלליו הקשים לכן אמר היום בכל יום ויום הרשות נתונה והבחירה בידו לילך בדרך טובים. ואמר ברכה וקללה. ולא אמר טוב ורע. כי נמצא צדיק ורע לו רשע וטוב לו. לכן אמר ברכה וקללה. כי הברכה לא תגיע תיכף רק התכלית הוא טוב כמו שמצאנו יעקב בירך את אפרים וידגו לרב בקרב הארץ ולא נתרבו תיכף. ולכן בחלוקת הארץ אמרו בני יוסף אל יהושע מדוע נתתה לי נחלה גורל א' וחבל א' ואני עם רב עד אשר עד כה ברכני ה'. ובכל הפקודים לא מצאנו שהיו מספר פקודיו יותר מכל השבטים. ועוד הלא אמר לרב תרבה נחלתו. ורז"ל תרצו משום טפלא (ב"ב קי"ח ע"א) ופי' רש"י דחוק אמנם נראה כי ברכת יעקב היה וידגו לרוב בקרב הארץ על זמן כניסתן לארץ. ובזמן שבעה שנים שכבשו. נתרבו כדגי הים לרוב. לכן אמר עד אשר עד כה ברכני ה'. ביאורו עד אשר נכבשה הארץ. ולפי זה לא נמצאו בפקודיו יותר משארי השבטים כאשר נפקדו במדבר ובערבות מואב כי לא חל ברכת יעקב עד שבאו

לארץ וכיון שנכנסו לארץ מכח הברכה נתרבו כדגי הים שאין מספר לתולדותם ומפני זה השיבם יהושע עלה לך היערה ובראת לך. ופירשו רז"ל משום טפלא או משום עין הרע כי מי שמע כזאת בפעם אחת יוולדו להם בנים ובנות עד כי חדל לספור. וכן כל הברכות לא נתקיימו מיד. לכן אמר בל' ברכה:

פסוק כז

את הברכה. אצל הברכה אמר אשר תשמעו אל מצות ה' וגו'. ואצל הקללה אמר אם לא תשמעו. וכוונתו שישמעו דוקא לכן אמר אשר תשמעו משמע חובה:

פסוק כח

והקללה אם לא תשמעו. לשון אפשר אם יהיה ח"ו שלא ישמעו. ובספרי דרש כן והביא פסוק אם בחקתי תלכו והוא ט"ס וצ"ל אם לא תשמעו:

את הברכה והקללה. רז"ל דרשו (ב"ב פ"ח ב') ואמר ר' לוי בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת ב"ו הקב"ה בירך את ישראל בעשרים ושתי' מאם בחקותי ועד קוממיות וקללן בשמונה מואם לא תשמעו עד ואת חקתי געלה נפשם. ומשה רבינו ברכם בשמונה מוהיה אם שמוע עד לעבדם וקללן בעשרים ושתים מוהיה אם לא תשמע עד ואין קנה. לכן רמז להם כאן כאשר ישמעו את מצותיו יתן להם ברכת ה' המרובה בעשרים ושתים אותיות מא' ועד תי"ו וזהו את הברכה. וכאשר לא ישמעו יביא עליהם קללות המרובה בעשרים ושתים מוהיה עד ואין קנה מוי"ו עד ה"א וזהו והקללה אם לא וגו'. וסרתם מן הדרך וגו' ללכת אחרי אלהים אחרים. ביאורו כיון שתסורו מעט מן הדרך סופכם שתלכו אחרי אלהים אחרים. כש"ה וסרתם ועבדתם אלהי' אחרים. ובנביא שקר אמר כי דבר סרה וגו' להדיחך מן הדרך ואמרו רז"ל דוקא בע"ז שאפי' אמר לקיים מקצת ולעקור מקצת אבל בשאר מצות עד שיעקור כולו (סנהדרין צ' ע"א) ולמדו ג"ש נאמר כאן מן הדרך. ונאמר בראש הפרשה וסרתם מן הדרך וגו' ללכת אחרי אלהי' מה להלן ע"ז אף כאן בנביא שקר ע"ז:

מן הדרך. אפי' מקצת הדרך אבל בשאר עבירות לא יומת הנביא עד שיעקור כולו:

אשר אנכי מצוה אתכם היום ללכת אחרי אלהים אחרים. אמרו בספרי מכאן כל המודה בע"ז כאלו כופר בכל התורה כולה מפני שאמר אשר אנכי מצוה וגו' וסמיך ללכת אחרי אלהים אחרי' שהכופר בע"ז כאלו מודה בכל התור' כלה וכן כל המודה כו'. ואמר אשר לא ידעתם. בתחלה יעבדו אלילים אשר ידעו ואח"כ יתגבר היצה"ר עליהן עד שיעבדו אלילים אשר לא ידעון:

פסוק כט

והיה כי יביאך ה' אלהיך. אמרו בספרי אין והיה אלא מיד. ביום ראשון שעברו את הירדן הלכו ששים מיל להר גריזים ונשאו עמהם את האבנים וכיון שבאו שמה אמרו את הברכו' ואת הקללו' ובנו את המזבח וסדו אותו בסיד וכתבו כל התורה בשבעי' לשון וקפלו את האבנו' והקריבו עולות ושלמים ואכלו וברכו ברכת המזון ובגמרא (סוטה ל"ו ע"א) נמצא ט"ס וברכו וקללו. כי הברכות והקללו' היו קודם המזבח והקרבת הקרבנות. ונ"ל וברכו פי' ברכת המזון. לכן אמרו וברכו כי יהושע תיקן להם ברכת הארץ באותו היום. וקפלו את האבנים ונטלו ובאו ולנו במקומם וכן הוא אומר בפ' כי תבוא והיה ביום אשר תעברו את הירדן וגו' ונתתה את הברכה על הר גרזים ואת הקללה על הר עיבל. פי' שהלוים עמדו למטה בין ההרים האלו וששה שבטים עמדו על הר גריזים. וששה שבטים עמדו על הר עיבל וכשרצו הלוים לאמר את הברכות הפכו פניהם כלפי הר גרזים. ועל הקללות הפכו פניהם כלפי הר עיבל:

ונתתה את הברכה על הר גרזים. אמרו בספרי וכי מה בא הכתוב ללמדך שהברכה על הר גרזים והקללה על הר עיבל והלא כבר נאמר ואלה יעמדו לברך את העם על הר גרזים ואלה יעמדו על הקללה בהר עיבל אלא להקדים ברכה לקללה. יכול יהא כל הברכות קודמות לקללות ת"ל את הברכה והקללה. ברכה אחת קודמת לקללה אחת ואין כל הברכות קודמות לכל הקללות ולהקיש ברכות לקללות מה קללה בלוים אף ברכה בלוים ומה קללה בקול רם אף ברכה בקול רם. ומה קללות בלשון הקודש אף ברכות בלשון הקדש ומה קללה אלו ואלו עונין אמן אף ברכות אלו ואלו עונין אמן ולמה נקרא לשון הקדש לפי שהקב"ה דיבר בו עם ישראל באותו הלשון כמ"ש רז"ל (סוטה ל"ג ע"א) ונתן להם את התורה. נאמר כאן וענו הלוים וגו' ולהלן נאמר והאלהים יעננו בקול מה להלן בלשון הקדש אף כאן בלשון הקדש:

פסוק ל

הלא המה בעבר הירדן וגו'. אמר כאן ששה סימנים ועיד סימן שביעי. הר גרזים והר עיבל. והמה כנגד שבעה הבלים שאמרו בתיקונים שבעה הבלים דקיימין לעלמא וממנו כל הברכות יוצאות וכמ"ש בחלום פרעה שבע פרות טובות ושבע פרות רעות:

בארץ הכנעני הישב בערבה וגו'. רז"ל אמרו (סוטה ל"ג ע"ב) זו הר גרזים שהכותים יושבים בה נאמר כאן אלוני מרה ונאמר באברהם ויעבור אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה. מה אלון מורה האמור להלן שכם אף אלוני האמור כאן הוא שכם ואצלו הוא הר גרזים:

אחרי דרך מבוא השמש. במקום שהחמה שוקעת. ראב"י אומר לא בא הכתוב אלא להראות להם את הדרך:
הישב. בישוב ולא בשדות וכרמי':
בערבה. ולא בהרים וגבעות כי ערבה הוא מישור:

פסוק לא

כי אתם עברים וגו'. ע"מ כן אתם עוברים לבוא לרשת וכן אמר להם [יהושע ג' יו"ד] בזאת תדעון וגו' והורש יוריש מפניכם ומה אמר להם אם תירשו את הארץ טוב ואם לאו המים שוטפים אותו ואתכם:
וירשתם אתה וישבתם בה. בזכות שתירשו תשבו בה ובמה ירשתם אותו בחזקה מכאן למדו (קידושין כ"ו ע"א) וישבתם בה שקונין בחזקה:

פסוק לב

ושמרתם לעשו'. ושמרתם זו משנה. לעשות. זו עשיה שתלמדו ע"מ לעשות. והלומד שלא ע"מ לעשות מוטב שתהפך שליחו על פניו. וא"ת שתעשה בלתי לימוד אמרו ולא עם הארץ חסיד (שבת ס"ג ע"א) ואם ראית עם הארץ חסיד אל תדור בשכונתו:
את כל החקים. זה מדרשות. ואת המשפטים. זו דינים. מפני שהמדרש הוא חוק נגד השכל כמ"ש בגמרא פשיטא למה לי קרא ותירצו שיכול ללמוד בק"ו להיפך ובא הקרא להורות שהוא נגד השכל ומשפט הוא דבר הנלמד בק"ו והם דינים שמשפטן להיות כן וכן כל הי"ג מדות:
ושמרתם לעשות. בין שהוא במשפט השכל בין שהוא נגד השכל:

פרק יב

פסוק א

אלה החקים והמשפטים וגו'. עד כאן נאמר בכלל ועתה בא לפרש בפרט:
אלה הם החקי' והמשפטי'. ואמר אלה שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה:
לעשות בארץ. יכול כל המצות כולן נוהגים בח"ל ת"ל בארץ יכול לא יהיו כל המצות כלם נוהגים בח"ל ת"ל כל הימים אשר אתם חיים על האדמה. אחר שריבה הכתוב ומיעט הכתוב הרי אנו למדים אותם מן האמור בענין ומה אמור בענין אבד תאבדון. פי' איבוד ע"ז הוא חובת הגוף והוא נוהג בכל הארצות אף כל המצות נוהג בח"ל כן אמרו בספרי ובגמרא (קידושין ל"ז ע"א) ובירושלמי אמרו שלמד מאותו ענין שאיבוד ע"ז אינו נוהג אלא בארץ שנאמר ואבדתם את שמם מן המקום ההוא דוקא בארץ מפני שהוא תלוי בארץ אבל כל המצות נוהגת אף בח"ל שהן חובת הגוף:

פסוק ב

אבד תאבדון. נאמר כפל שהמקצץ האשרה חייב לשרש אחריה:

את כל המקומת. יכול המקומות עצמן ת"ל אלהיהם על ההרים ולא ההרים עצמן ולמה נאמר כל המקומת. בתשמישי ע"ז הכתוב מדבר אם העמיד את הע"ז על דבר תלוש שהוא נאסר ג"כ. יכול מיד נאסר אפי' לא עבדו את הע"ז נאסר הכלי ת"ל אשר עבדו שם הגוים אשר אתם ירשים. אתם את אלהיהם והפסיק בין אשר עבדו לאת אלהיהם כיין שעשה לשם ע"ז אפי' לא עבד אותה שנאמר פסילי אלהיהם תשרפון באש משפסל אותה נאסר לפי שע"ז שעשה לישראל לא נאסר עד שעבד אותה אבל פסילי אלהיהם נאסר תיכף כיון שפסל אותה:

אלהיהם על ההרים. ולא ההרים אלהיהם:

ועל הגבעות. ולא הגבעות אלהיהם:

ותחת כל עץ רענן. ולא עץ רענן אלהיהם ונאמר כפל הרים וגבעות ועץ רענן אר"ע כל מקום שאתה מוצא הר גבוה וגבעה נישאה ועץ רענן דע שיש שם ע"ז:

אבד וגו' אשר אתם ירשים אתם את אלהיהם. הנה אשר אתם ירשים מיותר ועוד דנכתב שלא במקומו דהפסיק בין אשר עבדו ובין אלהיהם. ונראה מה שציותה התורה אבד הלא ע"ז מהני ביטול אלא משום דע"ז ותשמישיה של ישראל לא מהני ביטול ומקומות לאלהיהם תשמישי ע"ז והם ירשו ואמרו במתניתין המבטל ע"ז ביטל משמשיה וכתב המרדכי דמיירי בתשמישי ע"ז של ישראל וזש"ה המקומות צריך איבוד משום שאתם יורשים את אלהיהם אבל אם לא ירשו את אלהיהם היו בטלו משמשיה:

פסוק ג

ונתצתם את מזבחתם וגו'. פשוטו של מקרא כך היא לפי שנאמר במצרים ובאלהיהם עשה שפטים ועשה בהם ארבעה שפטים של אבנים נשברו. של עץ נשרפו. של חרס נתצו. של מתכת נמסת ונגדעת. וכן אמר כאן ונתצתם את מזבחם כמו של חרס לשברים קטנים. ושברתם את מצבתם זהו של אבנים. ואשריהם תשרפון. זהו של עץ. ופסילי אלהיהם תגדעון זהו של מתכת. ורז"ל אמרו בע"ז (פרק ג' משנה ז') שלשה בתים הם וכו' שלש אבנים הם וכו'. שלש אשרות הן. אילן שנטעו מתחילה לשם ע"ז הרי זה אסור גדעו ופסלו לשם ע"ז והחליף נוטל מה שהחליף העמיד תחתיה ע"ז ונטלה הרי זה מותר וז"א כאן ואשריהם תשרפון באש זהו אילן שנטעו מתחילה לשם ע"ז. כמ"ש איזהו אשירה אילן שנטעו מתחלה לשם ע"ז הרי זה אסיר. ופסילי אלהיהם תגדעון. זהו גדעו ופסלו לשם ע"ז והחליף נוטל מה שהחליף העמיד תחתיה ע"ז ונטלה הרי זה מותר וזהו ואבדתם את שמם שיטול אותה משם:

ונתצתם את מזבחתם. זהו שלש בתים וכו'. ושברתם את מצבתם. זהו שלש אבנים ואמר ושברתם ונתצתם ותשרפון. שלש אלו נאמרו בכל שלש אלו בשלש בתים ובג' אבנים ובג' אשירות. ואבדתם את שמם. שתכנו את שמם. ומניין לגנאי שנאמר שקץ תשקצנו בית כריא. בית גליא. פני המלך. פני הכלב:

מן המקום ההוא. בארץ ישראל אתה מצווה לרדוף אחריה. ואי אתה מצווה לרדוף בח"ל אחריה:

ונתצתם את מזבחתם וגו' ופסילי אלהיהם תגדעון. הוא קודם כיבוש. ואבדתם את שמם. הוא לאחר כיבוש. כאמור מן המקו' ההוא פירוש המקו' ההוא שגדע ונתץ כבר. צריך לשרש אחריה היום במקום ההוא. נמצא מחוייב גם קודם כיבוש. וזהו חילוק בין א"י לח"ל. שח"ל אינו חייב אלא לאחר כיבוש. וא"י חייב נמי קודם כיבוש. וזהו מה שאמר בירושלמי. שביטול ע"ז אינו נוהג אלא בארץ פי' קודם כיבוש אינו נוהג אלא בארץ:

ואבדתם את שמם. לכנות לה שם כו' יכול לא לגנאי כו' ת"ל שקץ וגו':

אבד תאבדון וגו'. שבעה דברים שהן במיתה המנויין במתניתין צריך לאבד כל המקומות של שבעה עבודות הללו. אחד העובד. ואחד הזובח. ואחד המקטיר. ואחד המנסך. ואחד המשתחוה. ואחד המקבל עליו לאלוה. והאומר אלי אתה:

אשר עבדו. הוא העובד. ונתצתם את מזבחתם. הוא הזובח והמקטיר. ושברתם את מצבתם. הוא ניסוך כמו שנאמר ביעקב ויסך עליה נסך ועכשיו היא שנואה לפני המקום. ואשריהם. הוא המשתחוה כאמור במנשה וישם את פסל האשרה והוא השתחויה. שהיה מקום השתחויה שעשו הכהנים להשתחות בו והוא עשה אשירה להשתחות. ופסילי אלהיהם. הוא המקבל לאלוה כמ"ש חז"ל כיון שנפסל נעשה אלוה. ואבדתם את שמם. הוא האומר אלי אתה:

פסוק ד

לא תעשון כן לה' אלהיכם. להקריב בכל המקומות על ההרים וגו'.

פסוק ה

כי אם אל המקום אשר יבחר ה'. לבד. וחז"ל דרשו מסמיכות לא תעשון כן. אזהרה לנותץ אבן מהיכל כו'. ולמוחק את השם. למוחק את השם הוא כנגד ואבדתם את שמם מן המקום ההוא. ונותץ אבן מהיכל וממזבח כנגד ונתצתם את מזבחתם:

וחשב כאן חמשה זמנים. שילה. בית ראשון. בית שני. בית שלישי. והיתר במות משחרב שילה. כי אם אל המקום אשר יבחר ה' אלהיכם מכל שבטיכם. הוא משכן שילה שהי' זמן איסו' במות. לא תעשון וגו' איש כל הישר בעיניו הוא זמן היתר במות משחרב שילה. ועברתם את הירדן וגו' והי' המקום אשר יבחר ה' אלהיכם. הוא ירושלים בבנינו

הראשון והוא זמן איסור במות. השמר לך פן תעלה עלתיך כי אם במקום אשר יבחר וגו' הוא בזמן בית שני. לא תוכל לאכל בשעריך מעשר וגו' כי אם לפני ה' אלהיך הוא בית השלישי תוב"ב. ומפני שבשילה היו כל ישראל כתיב מכל שבטיכם. ובבית שני כתיב באחד שבטיך. בבית ראשון כתיב לשכן שמו שם אבל בבית שני לא נאמר לשכן כו' כמשרז"ל שבבית שני חסרו חמשה דברים וא' מהם שכינה. נאמר מכל שבטיכם. ונאמר באחד שבטיך מפני שהכסף נגבה מכל השבטים לכן כתיב מכל שבטיכם. אבל לא נבנה רק בשבט בנימין לכן נאמר באחד שבטיך ד"א כתוב א' אומר באחד שבטיך וכתוב ח' אומר מכל שבטיכם כיצד נתקיימו ב' כתובים יודעים היו שבהמ"ק עתיד להבנות בחלק יהודה ובנימין לפיכך הפרישו דושנה של יריחו:

לשכן שמו שם. זו ברכת כהנים נאמר כאן לשכן שמו שם ונאמר להלן ושמו את שמי. מה להלן וכו' יכול דווקא במקדש אבל לא בגבולין ת"ל בכל המקום אשר אזכיר וגו' א"כ למה נאמר שמו שם. במקדש בשם. בגבולין בכינוי:

אשר יבחר ה'. ונאמר לשכנו תדרשו. משמע בעצמן ידרשו. בתחילה צריך דרישה ואח"כ אשר יבחר שהקב"ה מסכים לדבריהם וכן נאמר עד אמצא מקום וגו' משכנות וגו' ואח"כ הסכים הקב"ה על ידו. ולמה כתב בתחילה אשר יבחר ה' וגו' ואח"כ לשכנו תדרשו. ובאמת דרישה הוא בתחילה אלא אשר יבחר קודם במעלה לכך קאמר אשר יבחר תחילה והוא כמו שאמר איוב יאבד יום אולד בו והלילה אמר וגו' ובאמת הלילה קודם אלא שהיום קודם במעלה. לשכנו תדרשו. שעיבור שנה אינו אלא ביהודה שאם עיברה בגליל אינה מעוברת ד"א לשכנו תדרשו שסנהדרין גדולה אינן אלא בבית המקדש:

ובאת שמה והבאתם שמה. בעשה לימד שברגל ראשון עובר בעשה. לפי שנאמר בפ' פינחס אלה תעשו לה' במועדיכם וגו' למה נאמר והלא כבר נאמר בפ' אמר ומלבד כל נדריכם וגו'. אלא קבע חובה ולפי שנאמר לא תאחר לשלמו ואיני יודע באיזה זמן עובר בבל תאחר לכך נאמר אלה תעשו לה' במועדיכם לבד מנדריכם. לקבוע חובה לבל תאחר יכול מועדיכם מיעוט מועדיכם שנים ת"ל ובאת שמה והבאתם שמה. וכתיב שלש פעמי' בשנה יראה לימד שאינו עובר בבל תאחר עד שיעבור ג' רגלים. ובאת שמה והבאתם שמה. שני פעמים שמה לימד שעובר בעשה ברגל אחד:

פסוק ו

ואת מעשרתיכם. שני מעשרות מעשר שני ומעשר בהמה:

ואת תרומת ידכם. תרומת ידכם זו נדבה במעשה. ונדבתיכם בפה. כך פי' הרמב"ן. ורז"ל דרשו על בכורים נאמר כאן ידכם ונאמר להלן וכו' מה להלן תנופה אף כאן וכו':

פסוק ז

ואכלתם שם. בירושלים במחיצה:

ושמחתם. לפי שנאמר ברכה בתבואה לכך נאמר ושמחתם בכל משלח ידכם שאשלח ברכה בכל המו"מ ובכל עניניכם:

ושמחתם. מצות עשה של שמחה בשלש רגלים שבכל רגל ורגל מחוייבים בשלש מצות. עולת ראיה ושלמי שמחה וחגיגה. ועל חגיגה נאמר תחג וגו'. ועל עולת ראיה נאמר שלש פעמים בשנה וגו' ולא יראה את פני ה' ריקם. ושמחה לא כתיב בפסח. לכך נאמר ושמחתם כאן שמחוייב שמחה בכל שלש רגלים. אתם ובתיכם. זו אשה מלמד שהאשה מחוייבת בשמחה. וזו אחד מה' מ"ע שהז"ג. מצה. שמחה. והקהל. קידוש היום. ופסח ראשון. כדברי ר' יהודה נמצא שלש מצות הללו שמחוייבים ברגל. שלמי שמחה. חגיגה. עולת ראיה. כל אחד ואחד יש לו מעלה בפני עצמו. עולת ראיה שכולה לגבוה. חגיגה שכן ישנה לפני הדיבור. שמחה. שחייבות בה הנשים:

אשר ברכך ה' אלהיך. ונאמר איש כמתנת ידו. מי שיש לו נכסים מרובים וכו' מביא עולות מרובין. ועל זה נאמר איש כמתנת ידו. בני ביתו מרובין ונכסים מועטין. ע"ז נאמר אשר ברכך. ומפני שבתחילה אמר ובתיכם ואח"כ נאמר אשר ברכך. לכך אמרו רז"ל. לפי הברכה תן. שכך פירוש הכתוב ובתיכם אשר ברכך. לפי הבית אשר ברכך. זה וזה מרובין. על זה נאמר איש כמתנת ידו כברכת וגו' ובספרי נאמר. יש שהוא נדיב לב ואין לו נכסים מרובין על זה נאמר איש כמתנת ידו. ויש שעשיר הוא ואינו נדיב לב על זה נאמר כברכת ה' אלהיך. ובזוהר אמרו. איש כמתנת ידו הוא עוה"ב. כברכת וגו'. הוא עוה"ז. וזהו ממש מאמר הספרי דמתנת ידו הוא נדיב לב שאינו עשיר ונותן. כברכת וגו' הוא עוה"ז שעשיר הוא:

פסוק ח

לא תעשון. פי' קרבנות חובה רק איש כל הישר והם נדרים ונדבות:

ככל אשר אנחנו עשים פה. שנאסרו הבמות. אבל משחרב שילה איש כל הישר בעיניו שמותר להעלות נדרים ונדבות בבמת יחיד ודוקא נדרים ולא חובה כמאמר הכתוב הישר ודווקא יחיד ולא צבור. דכתיב איש. יחיד ולא צבור:

פסוק ט

כי לא באתם וגו' אל המנוחה ואל הנחלה. מנוחה זו שילה כמאמר הכתוב והניח לכם מכל איביכם וגו' ונחלה זו בית ראשון ובית שני. שאז ירשו כל שבט ושבט מקומו. אשר ה' אלהיך נתן לך זו בית שלישי. שהקב"ה בעצמו יחלק כל א"י לכל שבט ושבט. שלשה דברים נתן לישראל. מנוחה. נחלה. מתנה. וכן הוא בתפלת שבת ולא נתתו לגויי

הארצות. ולא הנחלתו לעובדי פסילים. וגם במנוחתו לא ישכנו ערלים. דג' בריתות נתן הקב"ה לישראל. ברית התורה. וברית ע"ז. וברית מילה. ולכן אמר ולא נתתו לגויי הארצות זו ברית תורה. ולא הנחלתו לעובדי פסילים זו ברית ע"ז. לא ישכנו ערלים זו ברית מילה. ונאמר מנוחה. נחלה. מתנה. מפני שיש לאחר מיתה ג' דברים. לנפש. ורוח. ונשמה. לנפש. הוא מנוחה. כמ"ש ונחך וגו' והשביע בצחצחות וגו'. ונחלה לרוח. והיא נחלת ג"ע שהוא ירושה מאדם הראשון ומיעקב. ומתנה הוא לנשמה וכן נאמר בפסוק אז תתענג וגו' והרכבתיך וגו' והאכלתיך וגו':

ועברתם את הירדן וגו' והניח לכם מכל איביכם וגו'. ואח"כ והיה המקום. וכן נאמר בדוד כשרצה לבנות בית ויהי כי ישב המלך וגו' וה' הניח לו מסביב מכל אויביו. ויהי דבר וגו' הוא יבנה בית לשמי וכן הוא אומר בדברי הימים הנה בן נולד לך הוא יהי' איש מנוחה והניחותי לו מכל אויביו וגו':

פסוק י

והניח לכם מכל איביכם מסביב. בגמרא אמרו ג' מצות נצטוו ישראל כשיבואו לארץ. להעמיד מלך ולהכרית זרעו של עמלק. ובנין בית המקדש. ואיני יודע איזה מהן תחיל' ת"ל כי יד על כס יה. הוא מלך ואח"כ כתיב מלחמה לה' בעמלק וגו'. ובהמ"ק אחר כולם. שנאמר והניח לכם מכל איביכם וגו':

פסוק יא

והיה המקו' אשר יבחר ה'. זו ירושלים:

עולתיכם וזבחיכם. לעיל נאמר בשילה וכאן שנה הכתוב בירושלים:

וכל מבחר נדריכם. שצריך להביא מן המובחר מנין לכל הקרבנות שיביא מן המובחר ת"ל וכל:

פסוק יב

ושמחתם. לעיל נאמר ושמחתם בשילה. וכאן נאמר שמחה בירושלים:

אתם ובניכם וגו'. קרוב קרוב קודם:

כי אין לו חלק. בביזה. שביזה הוא מטלטלין. שכל אחד בוזז לו רק שנותן החצי למלכות. ונחלה. בארץ. ג"פ נאמר כאן לוי. והלוי אשר בשעריכם. והלוי אשר בשעריך ושמחת וגו'. פן תעזב את הלוי ר"ל תן לו מעשר ואם אין לו מעשר תן לו מעשר עני ואם אין מעשר עני תן לו משלמי שמחה:

פסוק יג

השמר לך פן תעלה. לפי שנא' בהעלאת חוץ כרת ואין עונשין אלא א"כ מזהירין ת"ל השמר פן תעלה. והשמר לאו הוא:

בכל מקום אשר תראה. אבל ע"פ נביא כגון אלי' בהר הכרמל מותר:

פסוק יד

כי אם במקום אשר יבחר וגו'. הוא בית שני לפי שאין מוסיפין על העיר אלא במלך ונביא וכו' ואורים ותומים וכו'. ובבית שני נחסרו חמשה דברי' וחד מינייהו אורים ותומים:

שם תעלה ושם תעשה. לפי שנאמ' כרת בשחוטי חוץ. ואין עונשין וכו' ת"ל שם תעלה ושם תעשה. מקיש זביחה להעלאה מה העלאה בלאו וכו'. אין לי אלא עולה. מנין לכל הקרבנו' ת"ל כל אשר אנכי מצוך:

פסוק טו

רק בכל אות נפשך. שיש ג' דברים. זמן. ומקום. ואדם. ק"ק נאכל לזכרי כהונה והוא אדם. מקום. שנאכל לפנים מן הקלעים. זמן. ליום ולילה. וקדשי' קלים נאכל לטהורים. ובירושלים. ולשני ימים וכו'. אבל פסולי המוקדשין נאכלין בכל זמן ולכך נאמר בכל אות נפשך. ובכל מקום. לכך נאמר בכל שעריך. ולכל אדם אף לטמאין. לכך נאמר הטמא והטהור:

רק בכל אות נפשך. בפסולי מוקדשין הכתוב מדבר או אינו אלא בבשר תאוה. ת"ל כי ירחיב ה' הרי בשר תאוה אמור וכאן בפסולי המוקדשין:

תזבח. ולא גיזה. ואכלת. ולא לכלביך. בשר. ולא חלב:

כברכת ה' אלהיך וגו'. הא לאחר שחיטה מותר בחלב וגיזה. יכול אפילו על מום עובר ת"ל בכל שעריך. ונאמר בבכור בשעריך וגו' מה בכור מום קבוע שנאמר בו פסח או עור אף כו':

הטמא והטהור יאכלנו. בין שהוא טמא והבשר טהור. בין שהוא טהור והבשר טמא:

יאכלנו. פרט לתרומה. ואמרו בירושלמי בתרומה יש ד' חילוקים. טהור שאכל תרומה טהורה הרי הוא כמצותו. טמא שאכל את הטהור. הרי הוא במיתה. וטמא שאכל את הטמא הרי זה בלאו. וטהור שאכל את הטמא הרי הוא בעשה האמור כאן:

יאכלנו כצבי וגו'. כצבי שפטור מן הבכורה. וכאיל. שפטור ממתנות. ובספרי צבי ואיל לפטור מחזה ושוק ומתנו'. וגי' הגמ' יותר נכונה:

פסוק טז

על הארץ תשפכנו כמים. מלמד שדם מותר בהנאה ד"א מה מים מכשיר אף דם מכשיר. ד"א דם הנשפך כמים מכשיר. דם שאינו וכו' פרט לדם קדשים:

פסוק יז

לא תוכל לאכל בשעריך. יכול חלבו מותר ת"ל אך וגו'. וחומר מעשר מתרומה. שבמעשר בין טהור שאכל את הטמא בין טמא שאכל את הטמא. הרי הוא בלאו שנאמר כאן לא

תוכל לאכל בשעריך ונאמ' בבשר תאוה בשעריך הטמא והטהור. ובטמא וטהור שאכלו יחדיו הוי טמא שאכל את הטמא וטהור שאכל את הטמא. אבל בתרומה כשאכל טהור את הטמא הוא בעשה לבד:

מעשר. זו מעשר טהור. דגנך. זו מעשר טמא. ותירשך. זו הלקוח בכסף מעשר. ויצהרך. זו הלקוח בכסף מעשר טמא. ובכורות. זה הבכור וכו' ולא בא הכתוב וכו' וללמד אם אוכל זר אפי' לאחר זריקה הוא לוקה:

בקרך וצאנך. זו חטאות ואשמות למה נאמר. אם לאוכל חטאת ואשם חוץ לחומה וכו' אם אינו ענין כו'. אלא חוץ לקלעים. וכל נדריך אשר תדר. זו עולה. למה נאמר כו' אלא בין לזרים ובין לכהנים ובין קודם זריקה וכו'. ונדבתיך. זו תודה ושלמים למה נאמר שאסור קודם זריקה. ותרומת ידך. זו ביכורים קודם קריאה. וששה דברים נאמר בפסוק. שני דברים בזמן לפני זריקה ולפני קריאה. ושני דברים במקום. בירושלים ולפנים מן הקלעים. ושני דברים באד' אחד שאסור לזרים. ואחד שאסור לכהנים:

פסוק יט

השמר לך פן תעזב וגו'. אפי' שמיטו' ויובלות:

על אדמתך. אתה מוזהר אבל בח"ל הרי הוא ככל העניים:

פסוק כ

כי ירחיב ה' אלהיך את וגו'. להתיר להם בשר תאוה כדברי ר"י. ר"ע אומר כו':

כאשר דבר לך. זו קיני קנזי וקדמני שהקב"ה נתן לאברהם עשר אומות ולישראל לא נתן רק ז' אומות ולעתיד יתן להם עוד ג'. ובסדר דברים נאמר ובאו הר האמרי ואל כל שכניו. אלו עמון ומואב והר שעיר וכו'. ולעתיד יירשו הג' הללו וזו היא שאמר כאשר דבר לך. רבי אומר כאשר דבר לך ע"י נביאים. הוא מה שנאמר מפאת קדימה שמחורב נאמר כבר לנביאים ונביאים קבלו ממשה שיאמרו בשעת מעשה וזהו שאמר יחזקאל מפאת קדים עד פאת ימה:

ואמרת אכלה בשר וגו' כי תאוה וגו' בכל אות נפשך וגו'. כי תאוה. למדה תורה ד"א שלא יאכל עד שיתאוה יכול שלא יאכל רק לשבור את התאוה כמו חולה ביום הכפורים ת"ל בכל אות נפשך כ"ז שאתה מתאוה ובעוד שתתאוה תאכל בשר:

ואמרת אכלה וגו'. אמירה הוא בלב והוא לשון תורה כמו כי תאמר בלבבך וכן כי תאמר בלבבך רבים הגוים וגו' וכן אל תאמר בלבבך וגו' ורבים כאלה. ולמדה תורה שלא יאכל קודם שיתאוה ואף לאחר שיתאוה לא יאכל. רק בשעת התאוה:

ואמרת אכלה וגו'. לפי שנאמר ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זנים. שיש ג' כחות באדם. חפץ. חמדה. תאוה. תאוה הוא לזנות. וחפץ לאכילה. וחמדה הוא

לממון כמו שאמר גזל ועריות נפשו של אדם מתאוה להם ומחמדתן. כי תאוה הוא לעריות. וחמדה הוא לגזל. ותאוה הוא גדול מן החמדה. והחמדה הוא גדול מהחפץ וז"ש ולא תתורו אחרי לבבכם. זו חפץ. ואחרי עיניכם. זו חמדה. אשר אתם זנים. זו תאוה. אבל כאן בבשר תאוה התירה התורה ג' דברים הללו שנאמר ואמרת אכלה וגו' אמירה בלב. הוא חפץ. כי תאוה נפשך. זו חמדה. בכל אות נפשך. זו תאוה. יכול יקח מן השוק ת"ל וזבחת מבקרך ומצאנך. יכול כל בקרך וכו' ת"ל מבקרך מקצת בקרך נמצא לא התירה התורה אלא בג' תנאו' רק בשעת תאוה ודוקא בקרך ומקצת דוקא:

פסוק כא

כי ירחק ממך המקו'. בריחוק מקום אתה זובח ואי אתה זובח בקירוב מקום לימד שאסור לשחוט חולין בעזרה מנין שאסור באכילה ת"ל כי ירחק ממך וגו' ואכלת. אבל לא תאכל אם שחט בקירוב מקום. מניין שאסור בהנאה ת"ל ובשר בשדה טרפה וגו' זהו שיצא חוץ למחיצה דהיינו עובר שיצא וגו' לכלב תשלכון אתו. אתו אתה משליך לכלב מה שיצא חוץ למחיצה אבל אי אתה משליך לכלב חולין שנשחטו בעזרה לפנים ממחיצה:

וזבחת. למד שגם חולין טעון שחיטה:

כאשר צויתך. בקדשי'. אין לי אלא בהמה. חיה מנין ת"ל אך וגו':

פסוק כב

את הצבי ואת האיל. הרי זה בא ללמד ונמצא למד. מה בהמה וכו'. אבל עוף אין טעון שחיטה אלא מדברי סופרים. דברי ר"א הקפר. רבי אומר כאשר צויתך. הלכה למשה מסיני על בהמה ועוף. שנים בבהמה וא' בעוף. ורוב ב' בבהמה ורוב א' בעוף. ואכלת בשעריך. כל אדם ובכ"מ:

בכל אות נפשך. בכל זמן:

אך כאשר יאכל את הצבי ואת האיל. מלמד שפטור מחלבים למזבח ומחזה ושוק לכהנים:

פסוק כג

רק חזק לבלתי אכל הדם. ר"י אומר מלמד שהיו שטופים בדם קודם מ"ת. רשב"י אומר הרי הוא אומר רק חזק וגו'. מה דם שנפשו של אדם קצה בהן הפורש מקבל שכר. גזל ועריות שנפשו של אדם מתאוה להן ומחמדתן. הפורש מהן על אחת כמה וכמה שזוכה לו ולדורותיו ולדורות דורותיו עד סוף כל הדורו'. פי' דכתיב לא תאכלנו למען ייטב לך ולבניך אחריך וכתיב שמר ושמעת וגו' למען ייטב לך ולבניך אחריך עד עולם:

ולא תאכל הנפש עם הבשר. זה אבר מן החי:

פסוק כד

על הארץ תשפכנו כמים. שאינו צריך ליתן דם על המזבח:

פסוק כו

רק קדשיך וגו'. במה הכתוב מדבר אם בקדשי א"י הרי כבר אמור הא אינו מדבר אלא בקדשי ח"ל דברי ר' ישמעאל (פי' דהא אין מביאין בכורות מח"ל דהרי הן כפסולי המוקדשין דאיתקש בכור למעשר דכתיב ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר וגו'. מקיש בכור למעשר מה מעשר אינו נוהג בח"ל אף בכור נמי וכו') יכול אף כל הקדשים אינו נוהג בח"ל. ת"ל רק קדשיך וגו' דמביאין מח"ל לא"י ר"ע אומר רק קדשיך. אלו התמורות:

אשר יהיו לך. אלו וולדות קדשים. רש"א ובאת אל המקום. מלמד שחייב באחריותם עד שמביא לבית הבחירה. יכול שיביא בלבד אף שלא יקריב ת"ל ועשית עלתיך וגו':

ודם זבחיך. זו תמורת עולה וולדות שלמים:

ועשית עלתיך הבשר והדם. ר"י אומר אם אין בשר אין דם אם אין דם וכו'. או אינו דהא כתיב ודם זבחיך ישפך אעפ"י שאין בשר הלא כתיב אח"כ והבשר תאכל. ור"א סבר מה דם בזריקה אף בשר בזריקה. מכאן שלול קטן היה וכו':

והבשר תאכל. שאין הבשר נאכל עד שיזרוק את הדם:

ועשית עלתיך הבשר והדם. למעט עצמות וקרנים וטלפים וכתו' אחד אומ' והקריב הכהן את הכל וגו' והקטיר המזבחה הא כיצד בזמן שמחוברין יעלו. פרשו לא יעלו. ודם זבחיך ישפך. מפני שלא נאמר שיריים אלא בחטאת. מניין לכל הקרבנות ת"ל ודם זבחיך וגו'. ומפני מה לא כתיב אלא בחטאת משום דבחטאת זורק באצבע ונשאר וודאי שיריים אבל שאר קדשים הוא במזרק יכול להיות בלא שיריים. ד"א ודם וגו' ישפך. מתן ד' שנתן מתן א' יצא. ד"א הניתן בזריקה שנתן בשפיכה יצא. ד"א לימד על כל הקדשים שטעונין מתן דמים למזבח ומה ריבה מעשר ופסח שלא נאמר בהן מתן דמים למזבח.

פסוק כח

שמר ושמעת. אם תשמור בלבבך מה שלמדת בזכות זה ושמעת עוד. למען ייטב לך וגו'. זהו שאמרו שהעושה מצוה אחת זוכה לו ולדורותיו וכו'. את כל הדברים וגו'. שיהיה מצוה קלה חביבה עליך כחמורה:

שמר ושמעת. כל שאינו בכלל משנה אינו בכלל מעשה. וכן הוא אימר ביהושע מלך ישראל. לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות. ומה יהושע שהוא מלך ישראל ועוסק במלחמת חובה. נאמר לא ימוש וגו' ק"ו להדיוטות:

כי תעשה הטוב והישר. הטוב לשמים. והישר לבריות דברי ר"ע. ר"י אומר הטוב בעיני אדם והישר לשמים:

פסוק כט

כי יכרית ה' אלהיך את הגוים וגו'. בא הכתוב להזהיר שלא יעשו עבודותיהם ולא ילכו בנימוסיהם. וירשת אתם וישבת בארצם. בזכות וירשת. תהיו יושבים בארצם:

פסוק ל

השמר לך פן תנקש אחריהם וגו'. שלא תלך בנימוסיהם. אחרי השמדם מפניך. מחמת נימוסיהם ע"כ לא תלכו וכו' שאם לאו אשמיד גם אתכם. ופן תדרש לאלהיהם וגו' ואעשה כן גם אני. לשמים. לכן אני אומר לא תעשה כן וגו':

איכה יעבדו הגוים. לפי שנאמר שלשה דברים במיתה. זובח והשתחוואה ועבודה שעבודתו בכך. ובכלם כתיב בתורה מפורש זבח לאלהים יחרם. ועבודה והשתחוואה. בפ' שופטים וילך ויעבד וגו' וישתחו להם. וביה כתיב מיתה ואין עונשין אלא א"כ מזהירין ובהשתחואה כתיב לא תשתחוה להם ולא תעבדם. ובזביחה נאמר ולא יזבחו עוד לשעירים ובעבודה לא נאמר בהם לאו ואף שכתב לא תעבדם הוא שלא כדרכה דכתיב גבי השתחויה. ולכן כתיב כאן ופן וגו' איכה יעבדו אזהרה על כדרכה:

פסוק לא

לא תעשה כן לה' אלהיך. לא תעשה לשמים מה שתעשה לע"ז:

כי כל תועבת. בע"ז נאמר תועבה ושנאוי כאן. ובפרשה עקב נאמר אצל ע"ז ולא תביא תועבה והיית חרם כמהו שקץ וגו'. וכל מקום שנ' תועבה הוא שנאוי ומשוקץ וחרם ובפ' תצא נאמר כי תועבת וגו' כל עשה עול. נמצא ע"ז נקרא ה' שמות עול. שנאוי. ושקץ. ותועבה. וחרם. ובת"כ לא תעשו עול במשפט בדין שדיין המקלקל את הדין נקרא ה' שמות. עול תועבה וכו'. משום שנאמר במשפט עול. ובפ' תצא נאמר אצל עול תועבה ואצל תועבה כתיב שקץ. וחרם. ושנאוי:

כי גם את בניהם ואת וגו'. לרבות אבותיהם ואמותיהם:

פרק יג

פסוק א

את כל הדבר וגו' תשמרו לעשות לא תסף. פי' להוסיף על גופא דמצוה כמו על לולב וציצית. לא יפחות מד' ולא יוסיף על ד'. מכאן אמרו לא יוסיף מתנה אחת על מתן ארבע ולא על מתן א':

את כל הדבר. שלא יוסיף כהן אפי' דיבור אחד על ברכת כהנים. ומה שנאמר בפ' ואתחנן לא תספו על הדבר ולא תגרעו ממנו. דרשו שלא יוסיפו על תרי"ג מצות. כי בתחלה אמ' שמע אל החקים ואל המשפטי' אשר אנכי מלמד אתכם לעשות ועל זה אמר לא תספו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם לעשות. ובפ' זו אמר את כל הדבר דרשו רז"ל

שבאותה מצוה גופא לא תספו ולא תגרעו. ומה שכתב וירשת אתם אחר שמר ושמעת. ללמדך ששקולה ישיבת א"י ככל המצות שבתורה. ונאמר ג"פ לשון איכה מה שישראל אומרים. א' בפ' עקב כי תאמר בלבבך וגו' איכה אוכל להורישם. ב' כאן. איכה יעבדו הגוים. ג' בפ' שפטים וכי תאמר בלבבך איכה נדע את הדבר וכנגד זה אמר בקינות ג' איכה על שעברו אותן ג' איכה שבתורה:

פסוק ב

כי יקום בקרבך נביא. בפ' שפטים אך הנביא אשר יזיד לדבר וגו' ומת הנביא וגומר. והוא נביא השקר. ופרשה זו מיירי במדיח כי יקום בקרבך נביא. ומפני שבפרשה שפטים כתיב. נביא מקרבך מאחיך כמני אליו תשמעון. יכול כמוני דווקא ת"ל כאן נביא או חלם חלום. אפי' חולם ולא נביא צריך לשמוע אליו:

ונתן אליך אות או מופת. כשנותן לך אות תשמעו לו. אבל אינך מחוייב לשמוע בלי אות. מפני שלנביא המוחזק צריך לשמוע אליו אפילו בלי אות. וכאן מיירי שאינו מוחזק עדיין שנאמר כי יקום משמע מחדש:

ונתן אליך אות או מופת. אות. הוא לעתיד. שנאמר הגידו האתיות לאחור. והוא מלשון ואתה מרבבת קדש. אתא בקר וגם לילה. שמראה אות שיתקיימו דבריו לעתיד. או מופת. הוא שינוי הטבע. והוא לשון פיתוי כי שינוי הטבעי מפתה לב האדם להאמין דברי המפליא לעשות:

ובספרי אמרו אות הוא בשמים. ומופת הוא בארץ. מפני שנאמר. ומאותות השמים אל תחתו. וכן נאמר והיו לאתת ולמועדים. ומופת הוא בארץ. שנאמר כי ידבר אלכם פרעה לאמר תנו לכם מופת וגו'. ואל תתמה הלא כתיב. ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש וגו'. והוא מפני שלעתיד לבוא יראנו הקב"ה נפלאות להודיע שממשלתו בשמים ובארץ ובאויר. ולכן יתן אש מן השמים כמו שאמר ברד וגחלי אש וירעם בשמים ה' וגו' ודם הוא בארץ כמו במצרים נתהפך המים לדם. ותמרות עשן הוא אויר הנהפך. וז"ש ונודעתי לעיני גוים רבים כי אני ה' וגומר. ונתתי מופתים בשמים ובארץ וי"ו העיטוף של ובארץ. הוא חיבור שמים וארץ. והוא האויר וכן בשמים ובארץ ובאויר יהיה כל שלשה דברים האלו דם. בשמים שנאמר (יואל ג':ד') השמש יהפך לחשך והירח לדם וגו'. ואש ואויר. בארץ כמ"ש ונהפכו נחליה לזפת וגו' והתורה גילתה על מה שנאמר נביא וגו' אליו תשמעון אפילו אינו נביא כמשה ואפילו חולם אליו תשמעון:

פסוק ג

ובא האות והמופ' וגו' נלכה אחרי אלהים אחרים. לא תשמע לו אף שנתן אליך אות וכו':

נלכה אחרי אלהים וגו' אשר לא ידעתם. שע"ז הקרובה לא תשמע לו בוודאי שידעת שאין בה ממש אך על ע"ז הרחוקה צריך להזהיר אותך שלא תטעה שיש בהם ממש:
כי יקום בקרבך נביא. מפני שבפ' שפטים נאמר בנביא שקר מיתה וסתם מיתה בחנק וכאן מיירי במדיח והוא בסקילה שנאמר כאן להדיחך ונאמר במסית להדיחך ובמסית כתיב וסקלתו באבנים אף כאן בסקילה:

פסוק ד

לא תשמע אל דברי וגו' ההוא או אל חולם וגו'. ההו' פרט למפרע מה שאמר לך קודם הדחה שמוחזק היה בכשרות תשמע הדבר ההוא אפילו לאחר הדחה:
חולם וגו' ההוא. פרט לשחזר בתשובה ויתן לך אות תשמע לו כמו מקודם:
כי מנסה ה' אלהיכם אתכם. אפילו אם יעמיד השמש בחצי השמים כמו יהושע לא תשמע לו. וא"ת למה נתן לו הקב"ה כח לעשות כזה זהו כדי לנסות אתכם כו'.

פסוק ה

אחרי ה' אלהיכם תלכו. להדבק במידותיו מה הוא רחום וכו':
ואתו תיראו. שיהא מורא שמים עליכם:
ואת מצותיו תשמרו. זו מ"ע ול"ת:
ובקלו תשמעו. זו קול תורה ללמוד תורה:
ואתו תעבדו. זו עבודת בה"מ:
ובו תדבקון. הדבק בחכמי' ותלמידיה'.

פסוק ו

והנביא ההוא או חולם החלם ההוא וגו'. פרט לשוגג ולמוטעה וזהו כלל בכל התורה. בכל מקום שכתוב ההוא ממעט שוגג ומוטעה. אעפ"י שלא כתב אלא חד ההוא יליף בכל מקום מכאן דכתיב תרי ההוא:
יומת. בסקילה:
כי דבר סרה. שזייף דברי המקום שאמר בשם הקב"ה שהוא צוה לעבוד ע"ז והוא שקר כי סרה הוא שקר כמו שאמר הכתוב בעדים זוממין לענות בו סרה:
המוציא אתכם מארץ מצרים והפדך מבית עבדים. שב' גאולות היה ביציאת מצרים אחד בלילה והוא אתחלתא דגאולה שאמר משה לפרעה בלילה אם תרצה לפטור מיד מן המכות אמור להם בני חורין אתם. ולמחרת בעצם היום יצאו ממצרים ביד רמה ועל גאולת לילה היה פדיון של ישראל ממכת בכורו' כמ"ש כל בכוריהם הרגת ובכורך גאלת. וגאולה של יום הוא ביד רמה בחזקה לכך אמר המוציא אתכם ממצרים והוא ביום וזהו המוציא בעל כרחם. והפדך. הוא גאולת לילה שנתנו פדיון. וכן נאמר בישעיה הקצור

קצרה ידי מפדות ואם אין בי כח להציל. ידי מפדות. הוא גאולה שע"י פדיון כמו במרדכי שניתן המן תחתיו. ובמצרים ניתנו בכוריהם תחת בכורי ישראל. לכך אמר לשון פדיון. ואם אין בי כח. הוא גאולה בלי פדיון. והוא ביד חזקה:

ולמעלה כתיב מדוע באתי ואין איש. זו תפלה כשהקב"ה בא לבה"כ ולא מצא עשרה מיד הוא כועס. קראתי. זו תורה כאמור במשלי חכמות בחוץ תרונה ברחובות תתן קולה. ואין עונה. כי בתורה לא צריך עשרה ולכך כתיב כאן קראתי ובתפלה כתיב באתי. וכאן כתיב עונה ובתפלה כתיב ואין איש ולכך אמר הכתוב הקצור קצרה ידי מפדות הוא כנגד תפלה. ואם אין בי כח וגו' כנגד תורה שתורה גדולה מתפלה:

להדיחך. ג"ש ממסית מה וכו':

מן הדרך. אפילו מקצת שאמר עבוד ע"ז היום ולמחר בטלה. שבשאר מצות אינו חייב עד שיעקור כל הגוף:

אשר צוך ה' אלהיך. זו ע"ז שאנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום:

ללכת בה. אמרו (בסנהדרין צ' ע"א) ללכת זו עשה. בה זו ל"ת. ועיין רש"י שם. ובספרי אשר צוך זו ל"ת ללכת זו עשה וגירסא זו נכונה. שאין צו אלא אזהרה שנאמר בפ' ואתחנן השמרו לכם וגו' ועשיתם לכם פסל אשר צוך ה' אלהיך:

ובערת הרע. בער רשעה מישראל. ודרש בספרי ובקלו תשמעו זו קול נביאים כמו שאמר אליו תשמעון:

פסוק ז

כי יסיתך אחיך. זו אח מן האב:

בן אמך. זו אח מן האם:

בנך או בתך. מ"מ:

או אשת. זו ארוסה:

חיקך. זו נשואה כמו שנאמר משוכבת חיקך וגו' וכן ואתנה לך וגו' נשי אדוניך בחיקך:

או רעך. זה אב:

אשר כנפשך. זו אם. שהאם אוהבת את בנה יות' מן האב כמו שאמרו רז"ל גלוי וידוע שרחמי וכו':

בסת'. שכל דברי שקר בסתר הוא כמו שאמר באשה זונה בנשף בערב וגו' ולחם סתרים וגו':

נלכה ונעבדה אלהים אחרים. שאחרים לעובדיהם:

אשר לא ידעת אתה ואבתיך. זהו גנאי. שהגוים לא עזבו את יראתם שהיו להם מאבותיהם ואתם תעזבו הקב"ה שבחרו בו האבות כמו שאמר ירמי' ההמיר גוי אלהים וגו' ועמי וגו':

כי יסיתך וגו'. בספרי מכלל שנאמר לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות מכלל שאין מעידין זה על זה (פי' שפרט כאן הכתוב קרובים ונאמר כאן יחד תהיה בו בראשונה להמיתו וגו' ובכל המיתות הכתובות בתורה נאמר יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו. יכול כאן נמי שאמר הכתוב יחד תהיה בו וגו' הוא מחמת שהקרוב כשר להיות עד וה"א שהקרובי' שיש בדבר הזה ג"כ יהיו עמו בראשונה להמיתו לכך אמרו בספרי שבכל מקום פסולים קרובים להעיד וכאן אמר כל הקרובים ע"כ שאינן עדיו) אלא דגזירת הכתוב הוא שיד הניסת תהיה בו בראשונה משא"כ בכל התורה:

פסוק ח

מאלהי העמים אשר סביבתיכם הקרבים אליך או הרחקים וגו'. מהקרובים תוכל לידע כשם שאין ממש בקרובים כך אין ממש ברחוקו':

מקצה הארץ ועד קצה הארץ. זו חמה ולבנה. והמפרשים פירשו מאלהי העמים אשר סביבתיכם הקרבים אליך שיאמר לך המסית. שיסית אותך ראה מה שלוה יש בעובדיהם הללו. כמה ממון ותבואות יש להם וכמה דברים. כמו שאמר במשנה כך מטיבה כך וכו'. ועל הרחוקים יסית אותך בדבר אחר אף שלא יוכל לומר לך שמטיבה שלא תאמין לו אלא שיאמר לך. ראה האיך נתפשט הע"ז הזו בכל העולם. לכך אמר מקצה הארץ ועד וגו':

פסוק ט

לא תאבה לו. מכלל שנאמר ואהבת לרעך וגו' לכך אמר לזה לא תאבה. ומכלל שנאמר עזב תעזב עמו לכך אמר ולא תשמע אליו. ומכלל שנאמר לא תעמד על דם רעך מלהציל אותו לכך נאמר ולא תחום עינך עליו. ולא תחמל ולא תכסה עליו. שבדיני נפשות הכל מלמדין זכות ואין הכל מלמדין חובה וחילופו במסית. לא תחמל. אם תדע לו זכות לא תאמר. ולא תכסה. אם תדע עליו חובה תאמר. והיינו לפי שנאמר בפ' מסעי ועד א' לא יענה בנפש למות ואמרו בסנהדרין אמר א' מן העדים יש לי ללמד עליו זכות או א' מן התלמידים יש לי ללמד עליו חובה היו משתקין אותו. ופי' הפסוק כך הוא ועד א' לא יענה בנפש מה שהגיד בענין נפש אפילו לזכות. ואחד אחר. לא יענה למות לחוב דווקא. ולכך אמר כאן הכתוב ולא תחמל ולא תכסה עליו שבמסית הוא להיפוך. ומפני שג' דברים הוא באדם נשמה וגוף וממון ובנשמה יש ג' נפש רוח נשמה והכל ה' דברים עם נשמה לכך אמר לא תאבה. הוא אהבה. ואהבה בגוף הוא כנגד ואהבת לרעך. ולא

תשמע. הוא בממון אם עשיר הוא ולכך אמר ולא תשמע אליו שאליו הוא ממון פי' שאצלו הוא. ולא תחוס וגו' ולא תחמל ולא תכסה וגו' הכל בנשמה כנגד ג' חלקי נשמה: **לא תאבה ולא תשמע וגו'**. פי' בברייתא לא תאבה בלב. ולא תשמע במעשה. וכן פי' הרמב"ן ולי נראה שאמר במשלי בני אם יפתוך חטאים אל תבא פי' לעשות כמוהם אבל מותר לשמוע דבריהם. אבל כאן במסית אמר הכתוב לא תאבה ולא תשמע אליו תיכף באומרו לך לעבוד ע"ז א"ל לך מאתי. רק בפני עדים כשמכמינין לו אחורי הגדר צריך להשמיע דבריו כדי להמי' אותו:

פסוק י

כי הרג תהרגנו. מכלל שנאמר ונקי וצדיק אל תהרג מניין אם יצא מב"ד חייב והוא יודע לו זכות שיאמר שנאמר ונקי אל תהרג אע"פ שאינו צדיק בדין ומנין אם יצא זכאי מב"ד והוא יודע חוב שלא יאמר לכך נאמר וצדיק אל וגו' אע"פ שאינו נקי וכאן להיפוך שאם יודע לו זכות לא יאמר לכך נאמר הרג לשון מקור כלומר עזוב אותו וממילא נהרג הוא: **תהרגנו**. אם יצא מב"ד זכאי ואתה יודע חוב אזי תאמר וזהו תהרגנו שתהרוג אתה אותו בידים במה שאתה אומר עליו חוב:

ידך תהיה בו וגו'. יד הניסת תחילה:

פסוק יא

וסקלתו באבנים. יכול דווקא אבנים הרבה כגלו של עכן ת"ל בפ' אמר וירגמו אתו אבן. א"כ מה ת"ל אבנים אם לא מת מהאבן הראשון יתן עליו עוד אבנים יכול אם לא המית אותו באבן הראשון שיתן אחי"כ אבנים הרבה ת"ל באבנים ומת שיסקול אותו א' א' עד שימות בלבד ויותר אין אתה מחוייב כלל:

כי בקש להדיחך. לג"ש:

המוציאך וגו' מבית עבדים. ב' גאולות בלילה וביום כמו שאמר לעיל והפדך וגו':

המוציאך מארץ מצרים וגו'. אלו לא היה עליך רק שהוציאך היה די וכו':

פסוק יב

וכל ישראל ישמעו ויראון. ד' דברי' שצריכין הכרזה וברגל. מסית וזקן ממרא ועדים זוממין ובן סורר ומורה:

ולא יוספו וגו' כדבר הרע. שיכול אין לי אלא עבודה. מניין זיבוח וקיטור וניסוך וכו' ת"ל כדבר הרע. יכול אפילו חיבוק ונישוק. ת"ל הזה:

פסוק יג

כי תשמע באחת. אחת ולא שלש יכול אחת ולא שתים. ת"ל עריך:

לשבת. פרט לירושלים שלא ניתנה לדירה לכך אין בה דין עיר הנידחת:

לאמר. שצריכין ב' עדים והתראה לכל א' וא'. לשבת. אם בא אחד מעיר אחרת ודר כאן שלשים יום הרי הוא כאנשי העיר:

לאמר. אמרו (סנהדרין קי"א ע"ב) אנשי עיר הנידחת הרי אלו כיחידי' וצריכין ב' עדים והתראה זה חומר ביחידים מבמרובים שהיחידים בסקילה לפיכך ממונ' פלט והמרובים בסייף לפיכך ממונם אבד והוא תמוה דזה חומר ביחידים וכו' היה צריך לומר אחר המימרא או שהיו מדיחיה חוצה לה הרי אלו כיחידי' זה חומר ביחידים וכו' אבל הנראה שעיר הנידחת אינם צריכין עדים והתראה ואף שבגמרא אמר שמעמידים עדי' לכל אחד זהו קודם שנעשו עיר הנידחת אבל יחיד צריך עדים והתרא' נמצא רבים חמורי' מיחידים וכן פי' הרמב"ם (ועיין בלחם משנה פ"ד מהלכות עכו"ם הלכה ה') ולכך קאמר אח"כ זה חומר ביחידים שלעיל אמר שמרובים חמור וכאן להיפוך היחידים בסקילה לפיכך ממונם פלט והמרובים בסייף לפיכך אבד פי' שהגוים מיתתן בסייף ורבים שנדחו הם כגוים ולכך מיתתן בסייף וממונם אבד שבגוים היתיר ממונם ועשם הפקר אבל יחידים בסקילה והרי הם כישראל והרוגי ב"ד נכסיהם ליורשים לכך ממונם פלט:

פסוק יד

יצאו. שיצאו מן הכלל ליתן להם חלק עו"הב:

אנשים. ולא קטנים ולא נשים:

אנשים. מיעוט אנשים שנים:

בני בליעל. שפרקו עולו של מקום:

מקרבך. מאותו שבט דווקא ולא משבט אחר:

עירם. ולא מיושבי עיר אחרת:

לאמר. שצריכים עדים והתראה לכל א' וכו'.

פסוק טו

ודרשת. מן התורה:

ושאלת. מן הגמרא:

וחקרת. מן העדים. שבע חקירו' חקרו ב"ד מן העדים כי כאן נאמר ג' חקירות ודרשת וחקרת היטב. ונאמר עוד בע"א שתים ודרשת היטב. ונאמר בעדים זוממין ודרשו השפטים היטב מנין מה שאמור בזה ליתן בזה ת"ל היטב היטב לג"ש:

והנה אמת נכון הדבר. אמרו במתניתין היו בודקין אותו בשבע חקירות. באיזו שבוע באיזו שנה באיזה חודש בכמה בחודש באיזה יום באיזה שעה באיזה מקום. מכירין אתם אותו. התריתם אותו. העובד את עכו"ם את מי עבד ובמה עבד וכל המרבה בבדיקות הרי זה משובח. מה בין חקירות וכו'. ולא ידענו דרישות מה הוא ולא נתפרש כלל אבל

הנראה דרישות הוא מה שאמר במשנה מכירין וכו' התריתם וכו' את מי וכו'. ובמה עבד. ולכך נקראו דרישות שדורש גופא דענין אם ח"מ אם לאו. וחקירות הוא לקיים בהן הזמה. ובדיקות אולי יכחישו זא"ז אבל דרישה הוא גוף הענין. וזהו ודרשת. הוא דרישה מן התור' בגוף הענין. וחקרת. זו חקירות. ושאלת. זו בדיקות. היטב. בכדי להיטיב את הדבר שאם יכחישו וכו' והיינו שלא יהי' מרומה וזהו מה שאמרו הדן דין אמת לאמיתו ואיתא בגמרא (סנהדרין דף ז' ע"ב) אמור לחכמה אחותי את. אם ברור לך הדבר כאחותך אמור. ואם לאו אל תאמר דרש ר"י ואיתימא ר"נ בר"י דינו לבקר משפט אם ברור לך כבוקר אמור והוא תמוה מאי נ"מ. אבל הנראה שהדיין צריך להיות חכם בתורה שיפסוק הדין ע"פ התורה. וצריך להיות בקי בדי"א בכדי שלא יהי' הדין מרומה ואלו ואלו דברי אלהים חיים אם ברור לך כאחותך זהו הדין גופא שיהיה ברור לך. ואם ברור לך כבוקר שיהיה בקי בעניני עולם בכדי שלא יהי' דין מרומה. וזהו מה שאמר הכתוב ושחד וגו' כי השחד יעור עיני חכמים וכתיב כי השחד יעור פקחים שחכמים נקראים חכמים בתורה ופקחים נקראים שבקיאים בדי"א וזהו שאמר הדן דין אמת הוא דין תורה ויכול להיות שדן על פי ד"ת אבל הוא מרומה לכך אמר הדן דין אמת לאמתו לאפוקי דין מרומה וזהו היטב וזהו שאמר הכתוב והנה אמת נכון הדבר. אמת הוא על פי ד"ת. נכון. שלא יהא מרומה:

בקרבך. ולא בעיר אחרת:

פסוק טז

הכה תכה. אם אי אתה יכול להמית' במיתה הכתובה בם תכה בכל מיתה שאתה יכול וכו':

החרם אתה. ולא נכסי צדיקים שחוצה לה:

ואת כל אשר בה. לרבות נכסי צדיקים שבתוכה:

בה. ולא של מעשר:

ואת בהמתה. ולא של הקדש:

את ישבי העיר. החמרת והגמלת העוברת ממקום למקום הרי אלו מצילין אותן:

פסוק יז

ואת כל שללה. לרבות נכסי רשעים שחוצה לה:

שללה. אפילו פקדונות שיש להם מעיר אחרת שקבלו אחריות עליהם הרי בכלל עיר הנידחת:

אל תוך רחבה. אם אין לה רחוב עושין לה רחוב. היתה רחובה חוצה לה כונסין אותו לתוכה שנאמר אל תוך. צריך שיהי' תוך ורחוב:

תקבץ. אם מקביצין לתוכה ופירש רש"י אם מעות של עיר הנידחת הוא בתוך מהלך מעת לעת:
ושרפת באש וגו' שללה. ולא שלל שמים מכאן אמרו ההקדשות וכו':
כליל לה'. אמר ר"ש אם אתה עושה דין וכו' כאלו אתה מעלה עולה כליל וכו':
והיתה תל עולם לא תבנה. לא תעשה אפילו גנות ופרדסים דריה"ג ר"ע אומר לא תבנה לכמו שהיתה וכו' אבל עושין בה גנות ופרדסים:

פסוק יח
ולא ידבק בידך מאומה מן החרם. מלמד שאסור בהנאה וזה שאמרו רז"ל מנין שלא יהנה מע"ז שנאמר ולא ידבק בידך מאומה וגו'. פי' שכאן כתיב מאומה מן החרם וע"ז נקרא חרם:
למען ישוב ה' מחרון אפו. שכ"ז שרשעים בעולם חרון אף בעולם כו':
ונתן לך רחמים ורחמך. כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים:

פרק יד

פסוק א
בנים אתם לה' אלהיכם. (קדושין ל"ו ע"א) בזמן שאתם נוהגים מנהג בנים אתם קרויים בנים ואם לאו וכו' דברי ר"י ר"מ אומ' בין כך ובין כך קרויי' בנים שנ' בני' סכלי' המה ואומר בנים לא אמן בם ואומר זרע מרעים בנים משחיתים ואומר והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי וגו' בני אל חי. בנים סכלים אף שלא למדו תורה נקראים בנים. לא אמן. אף שאין להם מעשים כי בא חבקוק והעמידן על אחת וצדיק באמונתו יחיה ואף שעשו עבירות נקראו בני' והביא ראיה. ואומ' זרע וגו' בנים משחיתים וכו' בני אל חי:
לא תתגדדו. שלא תעשו שרט ומפני מה לא כתב שריטה דרשו רז"ל (יבמות י"ג ע"ב) ג"כ שלא יעשו אגודות אגודות:
ולא תשימו קרחה. יכול לא יהי' חייב אלא בין העינים ת"ל בראשם לחייב על כל הראש וכו'. ואין לי אלא כהנים שריבה בהן מצות. ישראל מניין נאמר כאן קרחה ונאמ' להלן קרחה מה להלן עשה הראש כבין כו' אף כאן כו' ומה כאן על מת אף להלן. ולמה כתיב בכהנים ולא כאן משום דכלל בכל התורה לכתוב דבר חמור אצל החמור (פי' ה"ל לכתוב כאן כל הראש ולא צריך ג"ש כלל שק"ו הוא לכהנים אלא דהכלל וכו'):

פסוק ב
כי עם קדוש אתה. קדושה שהיא עליך גרמה לך:
ובך בחר. זה דור המדבר שכרת עמהם ברית. וזהו שאומרים אבל אנחנו עמך בני בריתך. זה דור המדבר. בני אברהם. אלו אבות:

להיות לו לעם סגלה. שישראל נקראו סגולה וכן נאמר והייתם לי סגלה מכל העמים מלמד שכל א' מישראל חשוב לפניו יותר מכל העמי':
אשר על פני האדמה. ולא מן האבות:

פסוק ג
לא תאכל כל תועבה. כל שתיעבתי לך הרי הוא בבל תאכל לימד על בשר בחלב שאסור באכילה. ד"א לא וגו' לימד על פסולי המוקדשים בלי פדיון:

פסוק ד
זאת הבהמה. עשר מינים יש כאן ג' בבהמה ז' בחיות ושגלוי וידוע וכו':
זאת הבהמה וגו' איל וגו'. מלמד שחיה בכלל בהמה ומנין שבהמה בכלל חיה ת"ל בפ' שמיני זאת החי' וגו' מכל הבהמה וגו':

פסוק ה
תאו. זה שור הבר ומין בהמה הוא שתרגמו תורבלא ור"י אומר מן חיה שחשבו בין החיות:

פסוק ו
בבהמה. לרבות את השליל הוציא ידו מנין ת"ל תאכלו אבל הוציא ראשו הרי הוא כילוד אין לי אלא בן ט' חי מנין בן ט' או בן ח' חי ומת ת"ל מפרסת פרסה שתי פרסות מעלת גרה. לרבות הכל:

פסוק ז
השסועה. זה בריה שיש לה שתי גבין ושתי שדראות ומיירי ע"כ בשליל דאל"כ אינו חי כלל:
את הגמל. דווקא שבא מגמל אבל גמל שהוא במעי בהמה טהורה טהור שדווקא גמל בן גמל וכן להיפך טהור במעי טמא טמא ובפ' שמיני בבהמה להתיר שליא יכול אפי' יצאה מקצתה ת"ל אך:
אתה תאכלו. הוא עשה על כל בהמות טמאו' שלאו הבא מכלל עשה וכו':
אך וגו' לא תאכלו. הוא ל"ת אין לי אלא ד' מינין טמאים מנין לרבות הכל וכו':
אך את זה לא תאכלו ממעלי הגרה. אפי' טהור שנולד מן הטמא טמא:
לא תאכלו וגו' ממפריסי הפרסה. לפי שנאמר ובשר בשדה טריפה מנין לכל י"ח טריפות ומנין לכל ה' חטאות המתות שאסורין באכילה ת"ל ממעלי הגרה. ומנין לרבות תמורת פסולי המוקדשין שאסור באכילה ת"ל וממפריסי הפרסה יכול טמא שנולד מן הטהור שהוא אסור ת"ל טמא הוא לכם למעט אם נולד מטהור שמותר באכילה. מנין שבשר מהלכי שתים מותר ת"ל את זה לא תאכלו וגו' זה למעט מהלכי שתים:

את הגמל וגו'. למה נאמר והלא כבר נאמר בפ' שמיני אלא שהתם הוא בבשר והכא בחלב. וכן כל הרבוים והמעוטים שבפ' שמיני לענין בשר וכאן לענין חלב. ושני פעמים נאמר טמאים הם לכם א'. בא לאסור צירן ורוטבן וקיפן. וב'. בא שמצטרפין כל המינין יחד. ואפילו בשר וחלב בין בחייהם ובין במותם:

פסוק ח

מבשרם. ולא גידים וקרנים וטלפים:

ובנבלתם לא תגעו. אפילו בשחוטים יכול יהיו הישראלים מוזהרים על הטומאה ת"ל אמר אל הכהנים וגו' לנפש לא יטמא. וק"ו מה טומאת מת שהיא חמורה ישראלים אינם מוזהרים טומאת נבילה הקלה לא כ"ש. א"כ למה נאמר ובנבלתם לא תגעו ברגל (פי' משום שחייבים לראות ברגל בבית המקדש):

פסוק ט

את זה תאכלו מכל אשר במים וגו'. למעט בורות שיחין ומערו' שאינם צריכים שני סימני טהרה. ומנין לרבות שבכלים בלא סנפיר וכו' ת"ל עוד תאכלו:

פסוק יא

כל צפור טהרה. כ"מ שנא' צפור נלמד בבנין אב מכאן שנא' אצל צפור טהרה. שבכ"מ הוא טהור:

כל צפור וגו'. לרבות המשולחת שמותרת (והיינו אחר השילוח דווקא):

פסוק יב

אשר לא תאכלו. לרבות השחוטה שלא תאכל:

הנשר והפרס. כ"ד עופות טמאים. כ"א מפורשים כאן וכ"א מפורשים בפ' שמיני. אך שראה היא דאה ואיה היא דיה נמצא לא הוי אלא כ'. ובארבע כתיב למינו לרבות עוד ד' מינים. והוי כ"ד. במתניתין אמרו כל עוף הדורס טמא. וכל שיש לו אצבע יתירה וזפק וקורקבנו נקלף טהור פי' כל הטמאין דורסין וכל הטהורין אינם דורסין. ונשר ליתי לי' כלל סימן טהרה וכל שאר עופות ליתי להו רק סימן א' של טהרה ודורסין. ועורב יש לו שני סימנין. ופרס ועזניה חד מהם יש בו שני סימנים אחד והוא דלא דרס. והשתא ה"פ במתניתין. כל עוף הדורס טמא שטהור אינו דורס. וכל הטמאין דורסין. וכל שיש לוג' סימנים כשר. דבמה איכא לספוקי. נשר אין לו סימן טהרה כלל. וכל שאר עופות אין להם אלא סימן אחד. ועורב אין לו אלא ב' סימנים. ואתי שפיר נמי מה שאמר ר"נ היה בקי וכו' עוף הבא בסימן א' טהור והוא דלא דרס פירוש הסימן האחד שמטהרין אותו יהיה הסימן שלא דרס דכל עופות טמאין דורסין. מאי איכא למימר דלמא פרס ועזני' לא שכיחי ביישוב כלל:

פסוק יג
ואת האיה וגו'. לרבות כל מיני איה:

פסוק יד
ואת כל ערב. עורב זה שחור. כל ערב. זה עורב עמקי. פי' לבן ולהביא סימני עורב בראש וכו' פי' סנונית וזרזיר שראשו דומה ליונה:

פסוק טו
ואת בת היענה. וכי בת יש לה ליענה אלא זה ביצתה:
הנץ למינהו. זו בר חריא:

פסוק טז
את הכוס ואת הינשוף. שלסתות שלהם דומות לב"א:
והתנשמת. זה בריה שאין לה עינים:

פסוק יז
והקאת ואת הרחמה. זו רחם והסימן שכשעומדת על הגג ירד מטר לעולם וירחם הקב"ה על עולמו. וגם מורה על זמן הגאולה כשעומד' על הארץ ושריק. ורחמה ג"כ מורה על הגאול' שרחמה נקראת בל' נקיבה:
ואת השלך. ששולה דגים מן הים:
בפ' שמיני כתיב שלך ינשוף כו' והרחם. וכאן כתיב שלך אחר רחמה נראה ששלך פרנסתו ששולה דגים מן הים ואין משיח בא עד שלא ימצא דג לחולה. ולכך כתיב אחר רחמה שרחמה מורה על הגאול' וכשיבא הגאולה ינוחם גם השלך שיהי' לו פרנסה:

פסוק יח
והחסידה. שעושה חסד עם חברותיה' וגם חסידה שטובלת אחר שימושה:
חסידה. זו דיה לבנה והאנפה. זו דיה רגזנית:
למינה. הרי כ"ד עופות טמאי' מפורשים עם ד' למינהו:

פסוק יט
וכל שרץ העוף וגו'. אלו חגבים טמאים שנא' בפ' שמיני ולא נאמר בהם לאו ובא פסוק זה והזהיר בלאו:

פסוק כ
כל עוף טהור תאכלו. זו חגבים טהורים:

פסוק כא
לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננה. ר"מ אומר דברים ככתבן לאסור לנכרי במתנה משום לא תחנם ר"י אומר להקדים נתינה דגר למכירה דנכרי:
לא תבשל גדי. ג' גדי כתיב לרבות ג' דברים ולמעט ג' דברים. מרבה מיתה וממעט טמאה. מרבה שליל וממעט שליא. מרבה חֵלב וממעט דם:

בחלב אמו. למעט שחוטה וזכר. לא תבשל. ג' פעמים אחד לאיסור אכילה וא' לאיסור הנאה וא' לאיסור בישול ר"ע אומר נאמר ג' פעמים לא תבשל פרט לטמאה וחיה ועוף אבל מדרבנן אסורים שניהם. ריה"ג אומר בחלב אמו פרט לעוף שאין לו אם. ופליגי בשני דברים ר"ע סבר שניהם מדאורייתא מותר ומדרבנן אסור וריה"ג סבר כולם מדאורייתא

פרק טז

פסוק יח

שפטים ושטרים תתן לך. רז"ל דרשו כל הפסוק (סנהדרין ט"ו ב') מניין שמעמידין שופטים לישראל ת"ל שפטים תתן. שטרים לישראל מניין ת"ל שטרים תתן. לכל שבט ושבט מניין ת"ל שופטים ושטרים לשבטיך. שפטים לכל עיר ועיר מניין ת"ל שפטים בכל שעריך. ושטרים לכל עיר ועיר מניין ת"ל שטרים בכל שעריך. ר' יהודה אומר אחד ממונה לכולם שנ' תתן לך:

אשר ה' אלהיך נתן לך. אין לי אלא בארץ בח"ל מניין ת"ל והיו אלה לכם לחקת משפט לדרתיכם בכל משבתיכ' למדנו לסנהדרין שנוהג בארץ ובח"ל א"כ מה ת"ל בכל שעריך אשר ה' אלהיך נתן לך. בשעריך אתה מושיב בתי דינין בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר ובח"ל אתה מושיב בכל פלך ופלך ואי אתה מושיב בכל עיר ועיר:

ושפטו את העם משפט צדק. פי' קאי על תתן לך שתתן לכתחילה שפטים ושטרים אשר ישפטו את העם משפט צדק ופי' משפט צדק שיהיו חכמים ואנשי אמת. חכמים להבין לשפוט את העם ואנשי אמת לשפוט בצדק:

ושפטו את העם. בעל כרחם דה"ל לכתוב ושפטו משפט צדק ונאמר את העם ביאורו על כרחם אבל מושפטו הי' משמע בדעתם וברצונם כאשר יבואו מעצמם אליהם למשפט:

אופן השני: **שפטים ושטרים וגו' ושפטו את וגו'**. זו מינוי דיינין:

פסוק יט

לא תטה משפט לא תכיר פנים. למה נאמר והלא כבר נאמר לא תטה משפט לא תכירו פנים אלא זה מינוי הדיינים ולא תטה שלא תאמר איש פלוני עשיר איש פלוני עני. ולא תכיר פנים שלא תאמר איש פלוני נאה איש פלוני קרובי:

ולא תקח שחד. אפילו שוחד דברים:

כי השחד יעור עיני חכמים. ובמשפטים נאמר עיני פקחים. חכמים הוא בתורה ופקחים הוא בעניני העולם בדרישה וחקירה כשארז"ל (סנהדרין ז' ב') דרש ר' יאשיה ואיתימא רנב"י מ"ד בית דוד כה אמר ה' דינו לבקר משפט וגו' וכי בבוקר דנין וכל היום אין דנין אלא אם ברור לך הדבר כבוקר אמרהו ואם לאו אל תאמרהו ר' חייא בר' אבא א"ר

יונתן מהכא אמור לחכמה אחותי את אם ברור לך הדבר כאחותך אמרהו ואם לאו אל תאמרהו ואלו ואלו דברי אלהים חיים כי הדיין צריך להיות מופלג בב' דברים אלו. בתורה צריך להיות בקי בכל חדרי תורה ובעניני העולם צריך להיות פקח בכל אופני ערמומית כדי שיבין האמת ר' יאשיה דרש דינו לבקר שצריך להיות פקח בכל ערמומית העולם ומלואה ושיהא האמת ברור לו כבוקר למען לא ישלחו בו פועלי און ידי ערמימותם ור' חייא דרש אמור לחכמה אחותי את שיהיה בקי בכל חדרי התורה כדבר הזה שידוע לכל שאחותו אסור (א"ה היות כי מבואר הדרשה דאחותו ובוקר לעיל פ' ראה בפסוק ודרשת וחקרת יעו"ש. אך כי יש בו קצת שינוי לשון מחודש והואיל שכל דברי הגאון ז"ל הם כגחלי אש לא שלחתי יד להשמיט בדפוס והמבין יבין לאשורו כוונת הגאון ז"ל וימצא דברים הרבה):

ויסלף דברי צדיקים. אמר צדיקים בלשון רבים וכן נאמר מצדיקי רשע עקב שחד וצדקת צדיקים יסירו ממנו אמר רשע בלשון יחיד וצדיקים בלשון רבים ואמר יסירו ממנו והל"ל יסירו מהם וביאורו שאמר מצדיק רשע בעבור שלקח שוחד אזי מסיר צדקתו אף שהוא צדיק גמור כי השוחד מסלף דעתו וסבור שאין בו עול ועוד גורם זה המשפט המעוקל כאשר יבואו עוד למשפט לפניו לא יוכל לשפוט צדק בעבור משפט הראשון המעוקל שלא יסתור את הראשון וזהו יסירו ממנו. יסירו לעתיד את הצדק גם מהשני בעבור הראשון וזהו ממנו פי' מן הדיין:

אופן השני: **לא תטה משפט**. שלא תאמר איש פלוני קרובי הוא אמנה אותו דיין על זה נאמר לא תטה:

לא תכיר פנים. שלא תאמר פלוני נאה הוא על זה נאמ' לא תכיר:

ולא תקח שחד. מן הדיין למנות אותו:

כי השחד יעור עיני חכמים. ובפ' משפטים נאמר פקחים. חכמים הוא בתורה. פקחים הוא בד"א שהדיין צריך שיהא בקי בתורה ובקי בעניני עולם וגם חכמים נגד חכמה ופקחים נגד בינה:

ויסלף דברי צדיקים. כנגד וידעים וכנגד דעת.

פסוק כ

צדק צדק תרדף. צדק צדק כדיי הוא מינוי הדיינים להחיותם ולירש את הארץ והן שני בתי דינין צדק עליון וצדק תחתון ולכן אמר למען תחיה וירשת והן ט' שילובין לעילא ועשרה למטה מלכא עילאה בדכורא חד:

צדק צדק. אחד לדין ואחד לפשרה ואפילו בפשרה שהוא לדעת הפשרן צריך להיות ג"כ בצדק שלא יטה אחר אחד לבד:

למען תחיה וירשת את הארץ. שמינוי הדיינים גורם שני דברים חיים וירושת הארץ:
צדק צדק תרדף. מכאן אמרו להושיב דיינים בשני וחמישי כנגד צדק צדק ב' פעמים כי הלילות הוא בסדר המזלות כצנ"ש חל"ם. נמצא בשני בלילה בתחילתו הולך מזל צדק ותחלת הימים סדר המזלות חל"ם כצנ"ש נמצא בתחילת יום חמישי הולך מזל צדק וזהו צדק צדק:

פסוק כא
לא תטע לך אשרה. מפני חקות הגוים שנוטעים אצל אליליהם. ולא אשירה בלבד אלא אפילו כל עץ אסור אצל מזבח והוא בהר הבית. וראב"י אומר שאין עושים אפילו אכסדראות בעזרה שנאמר כל עץ אצל מזבח ה' אלהיך והקשו הראשונים הלא היה לשכת עץ של כה"ג וכן אמלתראות של מילין. אבל האיסור הוא כדרך גידולן לקובען בארץ כי כל ניטוע הוא לעקור ממקומו ולנטוע אותו במקום אחר כדרך גידולו. ולכן אסור גם בדרך בנין אם קבען כדרך גידולן ונראה כנטועין. והעיקר שנאסר גם לשם שמים וזהו לא תטע לך והוא מפני חקות הגוים:
אשר תעשה לך. לרבו' במה:

פסוק כב
ולא תקים. גם לשם שמים:
אשר שנא ה' אלהיך. אפילו היתה אהובה לאבות שנואה היא לבנים:
אשר שנא. כ"מ שנאמר שנא או עול או תועבה נכלל בו חמשה דברים שנאוי תועבה משוקץ וחרם ועול. וגורם חמשה דברים. מטמא את המקדש. ומחלל השם. ומסלק השכינה. ומגלה את ישראל מארצם. ומפיל אותם בחרב. והמקום קרא לו חמשה שמות. רע. ומפיר ברית. מכעיס. משחית. ומנאץ. כי אצל ע"ז נאמר בפ' קדשי' במולך כי מזרעו נתן למלך למען טמא את מקדשי ולחלל את שם קדשי ובפ' בחקתי נאמר ונתתי את פניכם על פגרי גלוליכם ונעלה וגו'. הוא סילוק שפינה. ונאמר ואתכם אזרה בגוים. הוא מגלה את ישראל. והריקתי אחריכם חרב. הוא מפיל אותם בחרב:

פרק יז

פסוק א
לא תזבח לה' אלהיך שור ושה וגו'. והלא כבר נאמר בפ' אמר אלא לרבות אפי' בבמת יחיד אסור בבעלי מומין:
רע. להביא גרב ובעלי יבלת ובעלי חזזית. מניין לחולה ולזקן ולמזוהם ת"ל כל. ימניין לרובע ונרבע ומוקצה ונעבד ת"ל תועבת ה' אלהיך. ומניין לאתנן ומחיר וכלאים וטריפה

ויוצא דופן ת"ל כי. מניין למפגל בקדשים שהוא עובר בל"ת ת"ל דבר. מה שתולה בדיבורו:

הוא. הוא תועבה ואין הולד תועבה. וסמיכות ו' פסוקים אלו מפני שכולם קאי על חשובי העיר וכן המדריגות שהיה בכסא שלמה בשעה שבא על כל דרגא הוכרז לפניו פסוק אחד מו' פסוקי' כמפור' (במ"ר ריש אחשורוש) ומנהיגי העיר הם ג'. דייני' וראשים וחזן העיר. ג' פסוקים הראשוני' נאמרו על הדיינים שיהיו הגונים. לא תטע לך אשירה. נאמר על דיין שאינו הגון. ולא תקים לך מצבה. נאמר על ראשי העיר שבעה טובי העיר שהם מצב העיר ועמודיה. לא תזבח לה' אלהיך שור ושה. נאמר על המתפללים שאמר במדרש שהחזן מקריב קרבן בתפלתו כי תפלה במקום עבודה. ואמר שור ושה שור נקראים חריפים בעלי תריסין ושה הם הפשטנים שנאמר ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם הלומדים מקרא ומשנה:

אופן השני: **לא תזבח לה' אלהיך וגו'**. אשר יהיה בו מום וגו' מום אין לי אלא מום קבוע מום עובר מניין ת"ל רע. מניין חולה זקן ומזוהם ת"ל כל. מניין לרבות חוץ למקומו וחוץ לזמנו ושאר פסולים שבדבור ת"ל דבר. מניין לרבות רובע ונרבע ומוקצה ונעבד ת"ל תועבת. אין לי אלא שנולד במום. מניין אם נולד אח"כ ת"ל יהיה. כי לרבות כלאים וטריפה וכל הפסולין:

הוא. היא ולא ולדן:

פסוק ב

כי ימצא וגו'. מכאן ג"ש לכל מקום דכתיב ימצא. בעדי' הוא:

בקרבך. למעט נכרים מסקילה:

באחד שעריך. לג"ש מה כאן שער שעבד בו אף להלן כו':

באחד שעריך. אף שאין שם ב"ד. איש. למעט את הקטן יכול למעט גם אשה ת"ל או אשה. ולפי שבטומאת כהני' כתיב בני אהרן ולא בנות אהרן. ואמרת. לרבות שהוזהרו גדולים על הקטנים בא ללמד כאן שהוא להיפך:

לעבר בריתו. שג' בריתות הן ברית תורה וברית ע"ז וברית מילה. ושבת כנגד כולם. שנאמר ג' פעמים ברית עם אות בפרשת כי תשא אצל שבת:

לעבר בריתו. לכך עונש ישראל חמור מעכו"ם שישראל עובד ע"ז בסקילה וגוי בסייף משום שישראל כרתו ברית על ע"ז ולכך חמור מעכו"ם:

פסוק ג

וילך ויעבד. לפי שנאמר זבח לאלהי' יחרם אין לי אלא זביחה שאר עבודות מנין ת"ל בלתי לה' לבדו ואין לי אלא עבודת פנים לע"ז מנין עבודת' שדרכה בכך והשתחויה ת"ל וילך ויעבד וישתחו:

אשר לא צויתי. אפי' בשיתוף:

פסוק ד

והגד לך וגו'. הוא השבע חקירו':

נעשתה התועבה הזאת. הוא דרישות. את מי עבד ובמה עבד:

בישראל. בישראל צריך דרישה וחקירה. פרט לנכרי שאין צריך דרישה וחקירה ואין צריך התראה ואפי' בעד אחד:

פסוק ה

והוצאת את האיש ההוא או את האשה וגו' אל שעריך.

הוא נידון בסנהדרי קטנה פרט לעיר הנידחת או שבט שעבד ע"ז שצריך סנהדרי גדולה:

ההוא. פרט לשוגג ולמוטעה:

הדבר הרע. שיכול אין לי אלא אלו מנין המקבל לאלוה או אמר אלי אתה ת"ל הדבר הרע יכול אפי' מגפף ומנשק ת"ל הזה למעט:

את האיש או את האשה. לפי שנ' בעיר הנידחת אנשים שנים. אנשי' ולא נשים יכול שהם ג"כ פטורין ת"ל האיש אפילו אחד. האשה. אפי' נשים חייבות:

וסקלתם. הכל כדלעיל:

פסוק ו

על פי שנים עדים או וגו'. מה שנים נמצא אחד מהם קרוב או פסול עדותן בטלה. אף שלשה. ומניין אפי' מאה ת"ל עדים פי' דעדים ראשונה מיותר דהכי הל"ל על פי שנים או שלשה עדים:

יומת המת. עד שיתיר עצמו למיתה:

יומת המת. רשעים בחייהם קרויים מתים:

על פי עד אחד. עדות מיוחדת. עד אחד ראה שחרית ועד כו' אחד ראה בחלון זה ואחד ראה כו':

פסוק ז

יד העדים תהיה בו בראשנ' וגו'. מצוה בעדים ואם לא מת יד כל העם תהיה באחרנה:

פסוק ח

כי יפלא. במופלא שבב"ד הכתוב מדבר:

ממך. זה יועץ וכן הוא אומר ממך יצא וגו' יעץ בליעל:

דבר. זו הלכה:
למשפט. זה הדין:
בין דם לדם. זה דם נידה וזיבה ודם לידה:
בין דין לדין. דיני ממונות ונפשות ומכות:
ובין נגע לנגע. זו נגעי בגדים נגעי אדם ובתים:
דברי. אלו חרמים והקדשות וערוכין:
ריבת. זו השקאת סוטה ועריפת עגלה וטהרת מצורע:
בשעריך. זו לקט שכחה ופיאה:
וקמת. בב"ד:
ועלית. מלמד שבהמ"ק גבוה מא"י וא"י גבוה מכל הארצות:
אל המקום. מלמד שהמקום גורם:
אשר בחר ה' אלהיך בו. פרט לב"ד שביבנה. והטעם שצריך מופלא שבב"ד לפי שמופלא נקרא תעלומת החכמה ואין חולקי' בתעלומת החכמה:
יועץ. זה עיבור שנים ואם מחולקים בעיבור חייב ג"כ לעלות אל המקום וכו'. דבר. הוא הלכה למשה מסיני והוא תורה שבע"פ. משפט. הוא י"ג מדות שהתורה נדרשת בהן והן ד' חלקי התורה כנגד פרד"ס. בין דם לדם. שהתורה נחלק לששה חלקים. טהור וטמא. אסור ומותר. חייב וזכאי. בין דם לדם. הוא אסור ומותר כדי לטהר אשה לבעלה. בין דין לדין. הוא חייב וזכאי. בין נגע לנגע. הוא טמא וטהור. דברי ריבת בשעריך זהו שנאמר אורח חיים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה. כי ב' דברים הן בין אדם למקו' ובין אדם לחברו. ובבין אדם לחברו יש ב"ד אדם ששוה בערכו ועניים ואביונים שלמטה מערכו וזה שאמר הכתוב אורח חיים למעלה למשכיל שישכיל ויזהר בין אדם למקום ולחברו. למען סור משאול מטה. הם העניים והאביונים שאין להם להשען רק על אביהם שבשמים שהוא יריב ריבם וזה שאמר הכתוב כאן דברי. זו הקדשות וכו' הוא בין אדם למקום. ריבת. הוא בין אדם לחבירו. בשעריך. אלו העניים שלמטה מערכו שנאמ' בהם ואכלו בשעריך ושבעו:
וקמת. מב"ד שמחולקי' עם ב"ד שבשעריך:

פסוק ט

ובאת אל הכהנים הלוים. מצות ב"ד שכהנים ולוים יושבין בהם יכול אפי' בדיעבד פסול ת"ל ואל השפט אף שאין כאן כהנים:

אשר יהי' בימים ההם. אל תאמר פלוני כמשה ואהרן כו' אין לך ב"ד אלא כו' יפתח בדורו כו' וכה"א אל תאמר מה היה שהימי' הראשוני' היו טובים מאלה כי לא מחכמה וגו' ר"א אפי' קרוב ונחרחק ודרש אשר יהי' בימים ההם אף שמקודם קרוב היה:

והגידו לך את דבר המשפט. מלמד שמחויב לשמוע גם לב"ד שביבנה יכול שיהי' חייב מיתה ת"ל יגידו לך מן המקום ההוא:

פסוק י

ועשית ע"פ הדבר אשר יגידו. הגדה זו חכמה:

אשר יורוך. אלו י"ג מדות שהתור' נדרשת בהם וכמ"ש ועליהם ככל הדברים ודרשו רז"ל ככל. זו דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים. כי יש שבעים פנים לתורה ונרמז במלת ככ"ל שעולה שבעים והם בדרוש ורמז. אף כאן עפ"י התורה אשר יורוך זו פשטות התורה שבכתב. ועל המשפט זו ראיות ונקראו דין. כמ"ש למעלה כי יפלא ממך דבר למשפט. וזו י"ג מדות שהתור' נדרשת בהן וזהו ועשית ע"פ הדבר אשר יגידו וגו' ושמרת וגו':

פסוק יא

ע"פ התורה וגו' ועל המשפט הענין שהתור' נדרשת בד' ענינים. דהיינו פשטי תורה והראיות דהינו ג"ש. ומה שנדרש' בי"ג מדות. ודינין שהלמ"ס הם. וסודו' התור'. וז"ש ע"פ הדב' אשר יגידו לך הוא סודו' התור' כמ"ש בזוהר הגדה הוא רזא דחכמתא. ושמרת לעשות. הוא תורה שבע"פ שבהם כל המצות. ע"פ התורה. הוא תורה שבכתב. ועל המשפט וגו'. הוא הראיות שמביאי' החכמים מן הפסוק. וכל הד' כלולין בשלשה:

אשר יגידו לך ימין ושמאל. הוא מה שיאמרו החכמים ויעשו גדרים וז"ש עקב אשר שמע אברהם בקלי וישמר משמרתי. הוא גזירת חכמים. מצותי. זו משנה. חקתי. הוא ג"ש. ותורתי. הוא תורה שבכתב:

לא תסור מן הדבר. מדברי סופרים:

אשר יגידו לך. כמ"ש ואביו שמר את הדבר. אבא יסד ברתא:

ימין ושמאל. אפילו הוא אומר על שמאל שהוא ימין או להיפך:

פסוק יב

והאיש אשר וגו'. האיש ולא תלמיד:

אשר יעשה. עד שיורה לעשות:

בזדון. ולא בשוגג:

לבלתי שמע. ולא השומע ממנו:

העמד לשרת. מלמד שהשירות הוא בעמידה:

או אל השפט. אף שאין כאן כהן כשר:

ומת האיש וגו'. סתם מיתה בחנק:

ההוא. ולא אנוס ולא מוטעה:

ובערת הרע. צריך לבער רשעה וכו':

פסוק יג

וכל העם ישמעו וגו'. ד' דברים שצריכין הכרזה וזו אחד מהם:

פסוק יד

כי תבא אל הארץ וגו' וירשתה וישבתה בה ואמרת אשימה עלי מלך. מלמד שלא ימנו להם מלך עד אחר ירושה וישיבה. ר' נהוראי אומר התורה מדבר בגנאי של ישראל וכה"א בשמואל כי לא אותך מאסו כי אם אותי מאסו ר"י אומר מצוה היא שנאמר שום תשים וגו' אלא למה נענשו בימי שמואל לפי שהקדימו וכו':

ככל הגוים. זהו הגנאי אף שמצוה לשאול מלך אבל הגנאי שיאמרו ככל הגוי':

פסוק טו

שום תשים אם מת המלך תמנה מלך אחר:

מלך. ולא מלכה:

אשר יבחר. ע"פ נביא:

מקרב. ולא מח"ל:

אחיך. ולא נכרי:

תשים עליך מלך. שתהא אימתו עליך אין רוכבין על סוסו וכו' ואין רואין כשהוא מסתפר כו':

מקרב אחיך וגו'. זו עשה שלאו הבא מכלל עשה עשה:

לא תוכל לתת עליך איש נכרי. ל"ת:

אשר לא אחיך הוא. וגם לא עבד:

פסוק טז

רק לא ירבה לו סוסים. אבל כדי מרכבתו מותר:

ולא ישיב וגו' מצרימה. שעבירה גורר' וכו':

למען הרבות סוס. אפי' סוס אחד עובר א"כ למה נאמר סוסים לחייב על כל סוס וסוס:

פסוק יז

ולא ירבה לו נשים. אבל להדיוט מותר. לא ירבה לו נשים. אלא שמונה עשרה ר"י אומר מרבה הוא לו ובלבד שלא יהו מסירות את לבו ר"ש אומר אפילו אחת ומסירה וכו':

וכסף וזהב לא ירבה לו. אבל כדי לתת לאפסניא מותר:

פסוק יח

והיה כשבתו וגו'. כשיעשה כל האמור בענין כדי הוא שישב על כסא:

וכתב לו. ואינו יוצא בירושה:

את משנה התור". זו משנה תורה מאלה הדברים. רי"א משנה תורה ב' תורות א' שמונחת בבית גנזיו. ואחת שיוצאה ונכנסת עמו:

על ספר. ולא קלף ודפתרא:

ספר מלפני הכהנים וגו'. שצריך לכתוב מספר העזרה:

פסוק יט

והיתה עמו. נכנס. נכנסת עמו. יוצא. יוצאה עמו. יושב בדין. היא עמו וכו'. וקרא בו כל ימי חייו. מקום שראוי לקרות בו וכו':

למען ילמד. זו תורה:

ליראה. זו יראה:

לשמר. זו שמירה שיחזור התורה:

לעשתם. שיעשה. מכאן שהתורה מביאה לידי יראה ויראה מביא' לידי שמירה ושמיר' מביא' לידי מעשה ולכך כתיב למען ילמד ליראה לשמר לעשתם שצריך שילמוד בתחלה כדי לבוא לידי מדות הללו:

פסוק כ

לבלתי רום לבבו מאחיו. שלא ינהג בגאוה. מאחיו. מאחיו ולא מנכרי שעל גוים מותר לנהוג בגאוה:

ולבלתי סור מן המצוה. אפילו על דבר קל של נביא:

ימין ושמאול. אפי' אומ' על ימין שהוא שמאל כמו בשאול:

למען יאריך ימים על ממלכתו וגו'. וכן הוא אומר בשלמה גם עושר גם כבוד וגו' אם תלך בדרכי וגו'. והארכתי את ימיך. שעשירות וכבוד אתן לך בלי תנאי אבל אריכת ימים כבר כתבתי ולבלתי סור מן המצוה:

הוא ובניו. מלמד שבניו קודמין למלכות מכל ישראל אם ממלא מקומו מנין לכל נשיאות והתמנות שבנו קודם ת"ל בקרב ישראל מה שבקרב כו' בנו קודם. והנה ג' ראשי מדות הם שמוציאין את האדם מן העולם גאוה תאוה וחמדה וכנגד זה נצטוה מלך ג' מצות אלו לא ירבה סוסים הוא גאוה לא ירבה נשים הוא תאוה וכסף וזהב הוא חמדה וכן מבואר בזוהר כי גאה גאה. שגאה על גוותנים. סוס ורכבו. שרוכבו מתגאה במה שרוכב על הסוס:

פרק יח

פסוק א

לא יהיה לכהנים. לוים מנין ת"ל כל שבט לוי. בעלי מומין מנין ת"ל כל שבט לוי:

חלק ונחלה. חלק בביזה ונחלה באי"י:
אשי ה'. זו קדשי מזבח:
ונחלתו. זו קדשי הגבול:

פסוק ב
ונחלה לא יהיה. זו שבעה עממים:
בקרב אחיו. הוא מה שיהיה לעתיד לבא שיירשו עוד ג' עממים והוא קיני קנזי קדמני:
ה' הוא נחלתו. הם מתנות שניתנו לכהן בשביל הקב"ה:
כאשר דבר לו. אני חלקך:

פסוק ג
וזה יהיה משפט. מלמד שמוציא בדיינין. וזה יהיה. פרט לחזה ושוק שאינו מוצי' בדיינין. ד"א וזה. למעט חולין שפטורין מחזה ושוק. ד"א וזה ללמד על המזיק מתנו' כהונה או שאכלן שפטור:
מאת העם. ולא מאת הכהני':
מאת זבחי הזבח. אפי' מכהנים כשהם טבחים. מאת זבחי הזבח. הדין עם הטבח. מאת זבחי. משעת זביחה החיוב ונ"מ לענין גר שנתגייר אחר זביחה פטור:
שור. למעט חיה:
שה. למעט עופות. אם אם. לרבות כלאים וכוי:
ונתן לכהן. שלא יקחו מעצמם ולעיל נאמר עוד כהנים אין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט אפי' לכהנת נותנים מתנות:
הזרע. זו ימין שנאמר בפ' צו ואת שוק הימין תתנו. לרבות הזרוע של חולין שימין הוא. תרומה לכהן. לרבות הזרוע בשלה שהוא של ימין:
והלחיים. לרבות צמר שעל ראשי כבשים כו':
והקבה. לרבות שני חלבים שעל הקיבה ותוך הקיבה:

פסוק ד
ראשית. שראשון הוא לכל המתנות דגנך. ולא של נכרי ובדיגון נכרי יש פלוגתא:
דגנך תירשך ויצהרך. שאין תורם ממין על שאינו מינו:
וראשית גז צאנך. ולא של עזים. צאנך. פרט לשה נכרי. ר"י ממעט אפי' שוטף את הצאן. (חולין קל"ז ע"א וע"ש ברש"י) צאנך. חמש שנ' חמש צאן עשויות ונלמד בג"ש:
תתן לו. כדי נתינה שיוכל לעשות בה בגד קטן דהיינו אבנט:

פסוק ה
לעמד לשרת. שירות בעמידה ולעכב עליו:
בשם ה'. זו ברכת כהני' ולהקיש לשירות:

לשרת בשם ה'. בשם המפורש בבהמ"ק:
הוא ובניו. מקיש בניו לו מה הוא בנשיא' כפים אף בניו בנ"כ:
כל הימים. אף בח"ל ובין בפני הבית בין שלא בפני הבית הכל בנשיאת כפים:

פסוק ו
וכי יבא הלוי. לוי ממש כשבא ברגל משמש עם שאר אחיו הלוים. ובספרי וכי יבא הלוי. בכהן הכתוב מדבר שנ' ושרת בראוי לשירות:
בכל אות נפשו. מלמד שמקריב כהן קרבנו בכל זמן אף במשמר אחרת:

פסוק ז
ושרת בשם וגו' ככל אחיו הלוים. מלמד שמקריב קרבנו' אף שלא במשמר שלו יכול אף שלא בזמן הרגל ת"ל באחד שעריך כ"ז שישראל נכנסין בשער אחד והוא בזמן הרגל יכול אף קרבנות הבאין שלא מחמת הרגל ונדרים ונדבות ת"ל לבד ממכריו על האבות מה שמכרו האבות זה לזה אני בשבתי ואתה בשבתך מנין אתה אומר שכהן בא ונושא כפיו אף במשמר שאינו שלו ת"ל ובא בכל אות נפשו ושרת בשם ה':
העמדים שם. מלמד שעומדים על הרצפה:

פסוק ח
חלק כחלק. חלק לאכול. כחלק לעבוד:

פסוק ט
כי אתה בא וגו' לא תלמד לעשו'. אבל אתה למד להבין ולהורות. כי אתה בא. עשה מצוה האמור בענין שבשכרה תכנס לארץ:

פסוק י
קסם קסמים. אוחז מקלו אם ילך או כו':
מעונן. ר"ע אומ' אלו מחשבי עונות עונה פלוני יפה לצאת כו' רש"א זהו מעלה ש"ז על עיניו מז' מיני זכור (והוא בסנהדרין ס"ה ע"ב) וחכ"א זהו אוחז עינים:
ומנחש. פתי נפלה מפי. צבי הפסיק בדרך:

פסוק יא
וחבר חבר. שמקהיל נחשי' ועקרבי' במקום אחד:
ושאל אוב. זה המדבר משחיו. וידעני. עצם ידוע בפיו:
אוב וידעני. הוא אזהרה על הנשאל דאזהרה על אוב וידעוני גופיה כתיב בפ' קדשים אל תפנו אל האבת ואל הידענים וכתיב מיתה באותה פרשה ואיש או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעני מות יומתו וגו' וגם באותו לשון של אזהרה דאל תפנו כתיב ג"כ באותו לשון כרת והנפש אשר תפנה חל האבת וגו' והכרתי אתו וגו':

(א"ה פירוש הגאון ז"ל הוא שלא כדעת רש"י בסנהדרין דף ס"ה ע"א רק דעת התוספת שם בד"ה והנשאל בהם יעו"ש. ועיקר הוכחת התוספת דאל תפנו קאי על בעל אוב עצמו ולא על הנשאל מדכתיב גביה כרת. אבל אין זה קושיא ונתפוס העיקר כדעת רש"י ז"ל כי אזהרת אוב עצמו בכאן ושאל אוב. ואזהרת הנשאל מאל תפנו ומה שהקשו א"פ יהא הנשאל בכרת ז"א דהא גבי כרת כתיב לשון אחר אשר תפנה וגו' לזנות אחריהם ש"מ דקאי על אוב עצמו ולא על הנשאל משא"כ באזהרה כתיב אל תפנו לחוד. ובהכי דייק שפיר לישנא דקרא ושאל אוב ולא כתיב ונשאל אוב בלשון נפעל כמו דקאמר במתניתין דידן והנשאל בהם לפי דקאי על אוב עצמו והוא השואל ולא על הנשאל והדברים נכוחים למבין):

ודרש אל המתים. זה הלן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח הטומאה:

פסוק יב

כל עשה אלה. עושה כל אלה לא נאמר אלא כו' אפי' אחת מהן:

ובגלל התועבת האלה וגו' מוריש אותם. מכאן שמוזהרים הכנענים על זה שאין עונשין אלא א"כ מזהירין:

פסוק יג

תמים תהיה וגו'. שלא תחקור על העתידות אלא תמי' תהי' וכשתהיה תמים. תהיה עם ה' אלהיך ועיין ברש"י:

פסוק יד

ואתה לא כן נתן לך ה' אלהיך. לשמוע אל המעוננים ואל הקוסמים אלא נביא כו':

פסוק טו

נביא מקרבך. ולא מח"ל:

מאחיך. ולא מן הנכרי':

כמוני. שיקיים כל התורה כולה כמוני. שמתחיל' אמרו כי מי כל בשר אשר שמע קול וגו'. וכשראו שדיבר ה' עמהם האמינו ולכך אמר הכתוב וגם בך יאמינו פי' יאמינו שדברתי עמך פה אל פה. ולכך כתיב כמני:

אליו תשמעון. אפילו לעבור על המצות כגון אליהו בהר הכרמל:

פסוק טז

ככל אשר שאלת. שיעמיד לכם נביאים:

לא אסף לשמע את קול ה' אלהי ואת האש הגדלה הזאת. משום שנ' מן השמי' השמיעך את קלו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה והוא כנגד נפש ורוח. שנפש מן הארץ ורוח מן השמים ע"כ כנגד הרוח שהוא מן השמים נאמר השמיעך את קלו וכנגד נפש אמר ועל הארץ הראך וגו' וע"כ אמרו לא אסף לשמע את קול ה' אלהי זהו מן השמי'

השמיעך את קלו וגו' שהרוח לא יכול לסבול ואת האש הגדול' זהו שנ' ועל הארץ הראך את אשו וגו' שלא יכלו לסבול בנפש:

פסוק יז

היטיבו. כוונו לדעתי והיטיבו אשר דברו נביא אקי' וגו' מלמ' שבשכר ירא' זכו לנביאי':

פסוק יח

ונתתי דברי בפיו. אבל איני מדבר עמו פא"פ:

ודבר אליהם. אבל לא ע"פ מתורגמן:

את כל אשראצונו. על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון:

פסוק יט

והיה האיש אשר לא ישמע וגו'. אשר לא ישמע זה העובר על דברי הנביא. האיש אשר לא ישמע אל דברי. זה הכובש את נבואתו. אשר ידבר בשמי. זה העובר על דברי עצמו. יו"ד תועבות כתיב והוא נגד עשרה שבקדושה עשרה הילולים עשרה מאמרות עשרה דברות וכנגד זה עשרה מלכיות עשרה זכרונות עשרה שופרות וכנגד זה בטומאה:

אנכי אדרש מעמו. זו מיתה בידי שמים:

פסוק כ

אך הנביא אשר יזיד. ולא שוגג:

לדבר דבר בשמי. המתנבא מה שלא שמע. אשר לא צויתיו. אבל צויתי לחבירו וזהו המתנבא מה שלא נאמר לו:

ואשר ידבר בשם אלהים אחרים. זהו המתנבא בשם ע"ז:

ומת הנביא ההוא. ולא מוטעה. ומת. סתם מיתה בחנק:

(א"ה יש ליתן טעם מדוע משונה מיתת נביא שקר מכל מיתות שבתורה שבכ"מ דכתי' מיתת חנק כתי' כפול מות יומת והיינו לחלק בין מיתה בידי שמים דכתי' בהו לשון מיתה לחוד כמו ומתו בו כי יחללהו פ' אמר. ובפ' קרח כתי' כמה פעמי' והזר הקרב יומת והוא מיתה בידי שמי'. ובין מיתת ב"ד דכתי' בהו לשון כפול מות יומת. והטעם כמבוא' (סנהדרין מ"ה ע"ב) שבא ללמ' אם אי אתה יכול להמיתו במית' הכתוב' בו אתה ממיתו בכל מיתה שאתה יכול להמיתו. והיינו ע"כ מית' בידי אדם כי בידי שמי' הלא כתי' ואין מידי מציל. וזהו חילוק אמתי. וא"כ כאן דכתי' ומת הנביא ולא נכפל לשון מיתה. א"כ איכא למטעי ולומ' שהוא בידי שמי' ומהיכא שמעינן שהוא מיתת חנק. ונרא' כי כתי' אצלו לא תגור ממנו והוא ל"ת שלא למנוע מללמד עליו חוב וזהו לשון תגור. אסיפת דברי' כמבוא' (בסנהדרין ז' ע"א לישנ' דכנושי וע"ש) ולכן קצרה התורה כאן וכתבה ומת הנבי' לחוד ולא מות יומת דממילא שמעינן שהוא מית' בידי אדם ולא

בידי שמי' כיון שהזהיר לנו לא תגור ממנו א"כ החיוב על הב"ד להמיתו בחנק. והם ישרים למוצאי דעת).

פסוק כב

אשר ידבר וגו' ולא יהיה הדב' ולא יבא. כפל הדבר במלות שונות ובישעיה אמר האומרים ימהר יחישה מעשהו למען נראה ותקרב ותבואה עצת קדוש ישראל. הפסוק הזה ג"כ כפל במלות שונות כי כתיב מעשהו וכתיב עצה וכתי' דעת למען נראה וגם כתיב ונדעה. כי הקב"ה מנהיג עולמו בשני ענינים מה שהקב"ה עושה בעצמו ומה שהקב"ה עושה ע"י שליח. ומה שהקב"ה עושה בעצמו נקרא מעשהו ומה שהוא עושה ע"י שליח נקרא עצה שיתן בלב השליח לעשות זאת כמו באחשורוש והמן שנתן בלב אחשורוש שיעשה זאת ע"כ אמרו ימהר יחישה מעשהו מה שהקב"ה עושה בעצמו למען נראה שהוא בגלוי שכל העול' יודעים שמעשה הקב"ה הוא. ותקרב ותבואה עצת קדוש ישראל מה שעושה ע"י שליח. ונדעה. שבזה צריך בחינה לדעת שגם זאת לא בדרך הטבע הוא כמו ענין אחשורוש והמן ע"כ אמר ולא יהיה הדבר הוא מעשה שמים וכנגד עצה אמר ולא יבא מלשון ותבואה עצת קדוש:

הוא הדבר וגו' בזדון דברו הנביא. שלא תאמר שהנביא מוטעה וסבור שהקב"ה דיבר אליו ובחלום דיבר ומתירא חתה להמיתו ע"כ אמר בזדון וגו' כמאמר (ירמיה כ"ג כ"ח) מה לתבן את הבר ואשר ידבר חלום וגו':

לא תגור ממנו. מללמד חובה עליו:

פרק יט

פסוק א

כי יכרית וגו' וישבת בעריה' ובבתיהם. יכול שלא יוסיף על בתיהם. ת"ל בפ' ראה וישבת בארצם א"כ למה נאמר בעריהם ובבתיהם. שמחויבי' תיכף להבדיל ערי מקלט קודם שיוסיף:

פסוק ב

שלוש ערים. ולא כרכים גדולים ולא כפרים:

תבדיל לך. ולא לנכרים:

בתוך ארצך. ולא בספר:

פסוק ג

תכין לך. שתסיר המכשולים. ראבי"א מקלט כתוב על פרשת דרכים:

ושלשת. שתחלק א"י לד' חלקים ויהי' מרחקם שוה בשוה:

פסוק ד

וזה דבר הרצח. שמוסרין שני תלמידי חכמים שמא יהרגנו בדרך. וידברו אליו. ר"מ אומר מדבר הוא ע"י עצמו. א"כ מה ת"ל וזה דבר. שאם רצו אנשי העיר לכבדו יאמר להם רוצח אני:

אשר ינוס. יליף ניסה מניסה וניסה ממקו' כו':

שמה. ג' שמה כתיב. שם תהא דירתו. שם תהא מיתתו. שם תהא קבורתו:

וחי. שלא יפרוש רשתו' לשם בכדי שלא ירגיל גואל הדם לתוכו:

אשר יכה את רעהו. ולא נכרי:

בבלי דעת. פרט למתכוין להרוג את הבהמה וכו':

והוא לא שנא. פרט לשונא שאינו גולה:

מתמל שלשם. כל שלא דיבר עמו שלשה ימים באיבה הרי זה שונא:

פסוק ה

ואשר יבא וגו' ביער. מה יער רשות לניזק ליכנס שם פרט לרשות המזיק:

לחטב עצים. מה חטיבת עצים רשות אף כל רשות יצא אב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו ולא שליח ב"ד. שהתורה נחלקת לשלשה חלקים לימוד התורה. מ"ע. ומל"ת. אב המכה וכו' הוא מ"ע. ושליח ב"ד הוא על ל"ת. והרב הרודה כו' הוא המלמד תורה:

ונשל הברזל. ר"א מן העץ המתבקע וחכ"א כמשמעו (פי' ונדחה ידו בגרזן וגו' ונשל הברזל משמע הברזל גופא תפול) ורבי דרש מן העץ ויליף ג"ש. כאן כתיב עצים ולהלן נאמר לכרת לו עצים וגו' מה להלן וכו':

אשר יכה. את רעהו בבלי דעת. הפסיק והוא לא שנא לו וגו' בין בבלי דעת ובין ואשר יבא את רעהו ביער. והטעם הוא דביער לא צריך לידע אם שונא הוא אם לאו דודאי בבלי דעת הוא ולכך הפסיק. ולעיל אמר אשר יכה וגו' שצריך לידע אם לדעת הוא:

ומצא את וגו'. ולא ממציא את עצמו:

רעהו. ולא נכרי:

הוא ינוס. ולא עדי' זוממין. ד' דברי' שאינן מקיימין בהם כאש' זמם גלות. בן גרושה ובן חלוצה. כופר. אינו נמכר לע"ע:

וחי. תלמיד שגלה מגלין רבו עמו. ורב שגלה מגלין ישיבתו עמו:

פסוק ו

ולו אין משפט מות. לו. הוא גואל הדם. ד"א לרוצח אין משפט כו':

פסוק ז

ע"כ אנכי מצוך. להזהיר ב"ד על כך.

פסוק ח

ואם ירחיב ה' אלהיך את גבלך. הוא לעתיד שיתן הקב"ה עוד ג' אומות לישראל:

ויספת לך עוד שלש ערים. אם תרחיב ותעשה מצוה האמורה בענין ובזכותה ירחיב ה' גבולך:

כאשר נשבע לאבתיך. בזכות אבות.

פסוק י

ולא ישפך דם נקי בקרב ארצך. הוא ארץ ז' עממים שיפנו את הדרך בכדי שלא ישפך כו':

אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה. הוא לעתיד ג' עמים שיתן ויתוספו לכם עוד שלש ערי מקלט ג"כ תראו לפנות מן המכשולין. עליך דמים. מכאן שב"ד מתקנים הדרכים:

פסוק יא

וכי יהי' איש שנא לרעהו וארב וגו'. מכאן שאם עברת עבירה קנה תבוא לידי חמורה בתחילה שנא ואח"כ וארב ואח"כ וקם עליו ואח"כ והכהו נפש:

וקם עליו והכהו נפש. שאם נתכוין להכותו על מתניו ולא היה בו כדי להמית והלכה על לבו והיה כדי להמית פטור. נתכוין להכותו על לבו והיה כדי להמית על לבו והלכה על מתניו ולא הי' כדי להמית ומת פטור משום שנאמר וקם (פי' על מה שנתכוין):

והכהו. על שהיכה נפש שהי' בו כדי להמית. וארב לו. פרט לזורק אבן לגו רש"א אומר פרט למתכוין להרוג את הנכרי והרג את ישראל וחכמים סברי לו פרט לזורק אבן לגו שהיה חבורה של ישראלים וגוי אחד ביניהם דלשון לו משמע לו ולא לנכרי' אבל לא יכול למעט סתם בזורק לחבורה של ישראלים כי לו כל ישראל משמע הן אחד והן מרובים:

פסוק יב

ושלחו זקני עירו ולקחו אתו משם. מכאן שאחד שוגג ואחד מזיד גולה. וב"ד שולחין ולוקחין אותו משם מי שנתחייב גלות מחזירין אותו למקומו. ומי שלא נתחייב גלות פוטרין אותו. ומי שהרג במזיד מצוה למסור אותו ביד גואל. הדם דכתיב ונתנו אתו ביד גאל הדם:

פסוק יג

לא תחוס עיניך. שלא תאמ' זה כבר נהרג מה בצע שיהרוג גם את זה לכך אמר לא תחוס:

ובערת. בער עושי רשעה מישראל ואם אתה עושה כן וטוב לך:

פסוק יד

לא תסיג. והלא כבר נאמר לא תגזל אלא מכאן שהעוקר תחום עובר בשני לאוין:

אשר גבלו ראשונים. זה העוקר תחום שבטים:

בנחלתך. זו תורה שנקרא נחלה שמחליף דברי ר"א לדברי ר"ש:

בארץ. דווקא בארץ עובר בשני לאוין אבל בחוץ לארץ אינו עובר אלא בלאו דלא תגזל. ד"א בארץ זה המוכר קברי אבותיו יכול אף שלא נקבר בה אדם מעול' ת"ל בנחלתך:

פסוק טו

לא יקום עד אחד. כל מקום שנא' עד הוא שנים עד שיפרוט בהן אחד באיש. אינו קם אבל קם לעדות אשה ר"ל להתי' אותה:

לכל עון. זו מיתה ומלקות:

בכל חטא אשר יחטא. ששלשה שגגות הן שוגג של מיתה הוא גלות. ושוגג שמביא חטאת. ויש שוגג שנותן חומש. וזהו חטאת. חטא. יחטא. דברי ר"מ. ר"י אומר לכל עון ולכל חטאת אינו קם אבל קם הוא לשבועה:

על פי שני עדי' וגו'. אם מתקיים עדות בשנים למה פרט הכתיב בשלשה אלא להקיש שלשה לשנים מה שנים נמצא א' מהם קרוב או פסול עדותן בטלה אף שלשה. מניין אפילו מאה ת"ל עדים (פי' דכתיב שני עדים או שלשה עדי' והכי הוי לי' למכתב שני או שלשה עדים ועדים ראשונ' מיותר):

פסוק טז

לענות בו סרה. עד שתסרה גופה של עדות (פי' שיאמרו עמנו הייתם):

פסוק יז

ועמדו שני האנשים. אלו עדים:

אשר להם הריב. אלו בעלי דינים. ועמדו שצריך להעיד עדותן מעומד. האנשי' ולא נשים:

לפני ה'. יהיה דומה להם כאלו עומדין לפני ה'. לפני הכהנים וגו'. וכי בע"ד ילכו לפני הכהנים אשר לא היו בימיו אלא יפתח בדורו כשמוא' בדורו:

פסוק יח

ודרשו השפטים היטב. ג"ש לשבע חקירות:

שקר ענה באחיו. ולא באחותו פי' אם העיד על בת כהן שזינת' שהיא בשריפ' ובועל במית' אחרת והעדי' נעשו זוממין נדונין במית' של בועל:

והנה עד שקר העד שקר ענה באחיו. שבמלקות ומיתה ודיני קנסות אם העידו על האדם שהרג את חבירו וחייבו מיתה או מלקות או קנס ועדים אמרו עמנו הייתם אף שעדות אחרים באו ואמרו שאמת הוא שנהרג רק לא באותו היום וביום אחר הוא. אף עפ"כ יקוים בהם כאשר זמם שבשעה שדברו עליו לא הי' חייב עדיין מיתה שלא באו עדים עדיין. וקנסו' עדין לא הי' חייב עד שיפסוק ב"ד על פי עדות כשר אבל בממון אינו חייב רק אם הוא שקר הדבר לגמרי אבל אם עדות אחרים באים ואומרים אמת שחייב ממון לחבירו אף ע"פ שהכחישו עדים ראשונים בעמנו הייתם. לא מקיים בהם כאשר זמם

משום שלא הפסידו בזה שממון חייב אף בלא ב"ד ולכך כתי' והנה עד שקר העד ששקר הוא לגמרי וקאי על ממון:

שקר ענה באחיו. אף שאמת היה המעשה רק שהוא אומר שקר עליו שרצה לחייבו מה שעדיין אינו מחויב שלא באו עדיין עדים כשרים ואינו מחוייב עדיין בב"ד.

פסוק יט

לו. ולא ליורשיו:

כאשר זמם. ולא כאשר עשה:

ובערת הרע. צריך לבער הרשעה מישראל:

פסוק כ

והנשארי' ישמעו וגו'. מד' דברים שצריכים הכרזה ואין נהרגין עדים זוממין עד שיגמור הדין:

ולא יספו לעשות עוד. אם באו עדים והזימום אפי' מאה כולם יהרוגו ולכך אמר הכתוב עוד והוא לנטפל לעוברי עבירה ואף שבא השלישי והעיד לאחר שנגמרה ונחקרה עדותן של ראשונו' בב"ד ואח"כ באו עדי' והכחישו את הנטפל הוא נהרג:

כדבר הרע. בין דיני ממונות ובין דיני נפשות:

בקרבך. בב"ד דווקא שיעידו בב"ד ומכחישים דבריהם אז מחייבים אותם בהזמה אבל אם העידו שלא בב"ד והכחישו' בהזמה אינן מחוייבין בהזמה:

פסוק כא

עין בעין וגו'. ממון:

פרק כ

פסוק א

כי תצא למלחמה וגו'. סמך לראשי אברים לימד שמחוסר ראשי אברי' אינו יוצא למלחמה. כי תצא למלחמה. במלחמת הרשות הכתוב מדבר שבמלחמת חובה אפילו חתן יוצא מחדרו וכלה מחופתה:

סוס ורכב. בזמן שישראל עושין רצונו של מקום אינן נחשבין אלא כסוס אחד כו':

על איבך. כנגד אויביך ולא שבט יהודה על שבט אחר שישראל מרחמים זה על זה אבל גוים אינם מרחמים ע"כ הזהר כו':

המעלך מארץ מצרים. הוא יענך בעת הזאת ג"כ:

פסוק ב

והי' כקרבכ' אל המלחמ'. הוא בשע' המלחמ':

ונגש הכהן. זה משוח מלחמה:

ודבר אל העם. בלשון הקודש נאמר כאן ודבר ונאמר משה ידבר והאלהים יעננו בקול זה קולו של משה אף כהן בלה"ק. ואף שכתוב ונגש הכהן קודם אף עפ"כ היה מאוחר כמאמר הגמרא פעמיים מדבר עמהם אחת בספר ואחת במלחמה. בספר. הוא ששמעו דברי המלחמה וחוזרי'. במלחמה מה הוא אומ' אל ירך לבבכם וגו' וכה"א כקרבכ' אל המלחמה וכה"א אתם קרבים היום למלחמה בשעת מלחמ' משמע:

פסוק ג

ואמר אלהם שמע ישראל. אפי' לא קיימתם אלא ק"ש כו' אין אתם נמסרין בידם. על איביכם. ולא שבט יהודה על שבט שמעון כו':

אל ירך לבבכ' אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו. אל ירך. קודם הליכת דרכם למלחמה. אל תיראו. הוא בשעה שהולכים למלחמה. ואל תחפזו. הוא בתחילת המלחמה. ואל תערצו. הוא באמצע המלחה והוא כנגד ד' דברים שאומות העולם עושין מגיפין ומריעין וצווחין ורומסין מגיפין הוא קודם הליכה ומריעין הוא בשעת הליכה וצווחין הוא בתחילת המלחמ' ורומסין הוא באמצע המלחמה. אל ירך לבבכם. מפני צהלת הסוסים וצחצוח חרבות. אל תיראו. מפני הגפ' תריסין ושפעת הקלגסין. ואל תחפזו. מקול הקרנות. ואל תערצו. מקול הצווחות:

פסוק ד

כי ה' אלהיכם וגו'. הם הולכין בנצחונו של בשר ודם ואתם הולכין בנצחונו של מקום:

ההלך עמכם. זה הארון וכנגד ד' דברים שהם עושין אמרו כאן ג"כ ד' דברים כנגד אל ירך שהוא בשעה שהם עדיין בביתם כנגד זה אמר כי ה' אלהיכם. וכנגד אל תיראו שהוא בשעת הליכה כנגד זה אמר ההלך עמכם. וכנגד אל תחפזו שהוא בתחילת המלחמה כנגד זה אמר להלחם לכם. וכנגד אל תערצו שהוא באמצע המלחמה כנגד זה אמר להושיע אתכם:

פסוק ה

ודברו השטרים וגו'. יכול דברי עצמן כשה"א ויספו השטרי' וגו' הרי דברי עצמן אמור הא מה אני מקיים ודברו השטרים שכהן מדבר והשוטר משמיע ומכאן ואילך שוטר מדבר ושוטר משמיע. ואמר אלהם הכהן קודם המלחמה. שמע ישראל וגו' בנה לקח ירש וניתן לו במתנה מניין ת"ל האיש וגו'. בית אין לי אלא בית. בית התבן ובית הבקר ובית העצים ובית האוצרות מנין ת"ל אשר בנה א"כ מה ת"ל בית לאפוקי בית שער אכסדרה ומרפסת:

חדש. זה שאמר ר"י שבנה בית על מכונו (עיין רש"י שם במתניתין) חנכו. פרט לגזלן. פן ימות וגו'. אם אינו שומע לכהן סוף שימות במלחמה:

פסוק ו

ומי האיש אשר נטע כרם. אין לי אלא נטע. לקח וירש וניתן לו במתנה מניין ת"ל ומי האיש וגו':

כרם. מנין לרבות ה' אילני מאכל ואפי' משאר מינין ת"ל אשר וגו'. יכול שאני מרבה ד' אילני מאכל וה' מיני אילן סרק ת"ל כרם:

חללו. פרט לגזלן.

פסוק ז

אשר ארש אשה וגו'. אחד המארש את הבתולה ואחד המארש את האלמנה. אשר. לרבות שומרת יבם וגם אם מת א' במלחמה אפי' חמשה אחין חוזרים וכו'. ולא לקחה. פרט למחזיר גרושתו משנשאת ואלמנה לכה"ג וגרושה וחלוצה לכהן הדיוט ממזרת וכו':

פסוק ח

מי האיש הירא ורך הלבב. ר"ע אומ' כמשמעו שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה ולראות חרב שלופה. ריה"ג אומ' זה המתירא מעבירות שבידו ולפיכך חסה עליו התורה:

פסוק ט

ופקדו שרי צבאות בראש העם. מלמד שמעמידין זקופין לפניהם וזקופין מאחוריהם וכשילין של ברזל בידם ורשות לקפח את שוקיו וכו' ת"ר אשר בנה אשר נטע אשר ארש למדה תורה ד"א שיבנה אדם בית ואח"כ יטע כרם ואח"כ ישא אשה וכן אמר שלמה הכן בחוץ מלאכתך ועתדה בשדה לך. אחר ובנית ביתך. הכן בחוץ זה בית. ועתדה וגו' זה כרם. אחר ובנית ביתך זו אשה:

פסוק י

כי תקרב אל עיר להלחם וגו'. במלחמת הרשות הכתוב מדבר:

וקראת אליה לשלום. שגדול השלום:

להלחם עליה. ולא להרעיבה ולא להצמיאה ולא להמיתה מיתת תחלואים:

פסוק יא

והיה אם שלום וגו'. יכול אפי' מקנתם ת"ל ופתחה לך. כולה:

והיה כל העם הנמצא. לרבות כנענים שבתוכה:

יהיו לך למס ועבדוך. ג' דברים צריכין שתשלם עמך. ועבדוך. ומס:

פסוק יב

ואם לא תשלים. בוודאי תעשה עמך מלחמה:

וצרת עליה. אף להרעיבה ולהצמיא' ולהמית' כו':

פסוק יג

ונתנה ה' אלהיך בידך. אם עשית את האמור בענין בוודאי ה' אלהיך כו':

פסוק יד
רק הנשים והטף. אף טף של זכרים. כל שללה. יכול יהיה השלל לשמים ת"ל תבז לך. יכול שלא יאכל ת"ל ואכלת:
וכל אשר יהיה בעיר. זו מה שבבתים:
כל שללה. זו מה שברחובות:

פסוק טו
שלל איביך. זו מה שבשדה:

פסוק טז
רק מערי העמים האלה. זו שבעה עממין אף שעדיין לא ירשו:
אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה. הם ערים הקרובות וזה שאמר הכתוב אשר תדרך כף רגלכם בו לכם יהיה וזהו נחלה אחר שירש ערים הקרובות ועליהם אמר הכתוב לא תחיה כל נשמה. אשר לא מערי הגוים. זהו הקרובו' וקודם ירושה מותר ג"כ לחיות נשים וטף ובקרובות קודם ירושה ממועט ממלת רק כו' והטעם שברחוקות מותר להחיות אף אחר ירושה משום שהתור' צוה להרוג כדי שלא ילמדו ממעשיהם כמש"ה למען אשר לא ילמדו וגו' אבל ברחוקות לא שייך הטעם לכך מותר:
רק מערי העמים האלה וגו'. פרט אם עשה עמהם שלום מותר:

פסוק יז
כאשר צוך ה'. לרבות הגרגשי אף שהגרגשי פנה מעצמו הכתו' מיירי מקצת הגרגשי שנשארו שם:

פסוק יח
ככל תועבת'. פרט אם עשו תשובה מותר. ובגבעוני' שהערימו אותם ואם לא הערימו היו נהרגים אף שעשו שלום משום שהשלום שעשו היה אחר שעמדו במרדם שיהושע היה שולח איגרות מי שישלים יבוא וישלים ומי שרוצה להפנות יפנה ומי שרוצה לעשות מלחמה יעשה:

פסוק יט
כי תצור אל עיר. ולא כרך ולא כפר:
ימים. שנים:
רבים. שלשה. מכאן שאין צרין על עיר של נכרים פחות משלשה ימים קודם השבת:
לתפשה. ולא להשביתה מניין שלא ימשוך ממנה אמת המים ת"ל לא תשחית וגו':
כי האדם עץ השדה. וכי אדם עץ השדה אלא אם ת"ח הגון הוא ממנו תאכל ואותו לא תשחית ואם לאו וכרת. ולמה נמשלה תורה לעץ מה עץ קטן מדליק את הגדול אף ד"ת כן הוא. קטנים מחדדין את הגדולים. וכה"א ברזל בברזל יחד והיינו דאמר ר"ח ומתלמידי

יותר מכולם ומה אש אינו דולק יחידי. אף ד"ת כן (תענית ז' ע"א) וכה"א אשר יחדו נמתיק סוד:

פסוק כ

לא עץ מאכל. מניין לעץ מאכל ת"ל עץ א"כ מה ת"ל לא עץ מאכל להקדים אילן סרק לעץ מאכל יכול אף מעולה בדמים (פי' שאילן סרק מעולה בדמים יותר מאילן מאכל) ת"ל רק:

עד רדתה. אפי' בשבת:

פרק כא

פסוק א

כי ימצא. ולא מצוי:

חלל. ולא חנוק ולא מפרפר:

באדמה. ולא טמון בגל:

אשר ה' אלהיך נתן לך. לרבות בעבר הירדן:

לרשתה. פרט לירושלים:

נפל. ולא תלוי באילן:

בשדה. ולא נמצא במים:

לא נודע מי הכהו. פרט לשנודע לאחד בעולם:

פסוק ב

ויצאו זקניך. מיוחדים שבזקניך זו סנהדרי גדולה:

ויצאו. הן ולא שלוחן. זקניך שנים. ושפטיך שנים. ואין ב"ד שקול הרי חמשה ראב"י אומר זקניך הן ע"א סנהדרין. ושפטיך. זה מלך וכ"ג. ומדדו אל הערים אשר סביבת החלל. שימדדו מהחלל להעיר ולא מעיר לחלל:

פסוק ג

והיה העיר הקרבה. ולא קרובות. [פי' אם שני עיירות קרובים בשוה. אין מודדים להם]. ראב"י אומר מביאין שתי עגלות:

ולקחו זקני העיר ההוא. ולא זקני סנהדרין שבירושלים:

עגלת בקר. ר"א עגלה בת שנתה ופרה בת שתים וחכ"א עגלה בת שתים וכו':

עגלת בקר אשר לא עבד. עבד כתיב וקרינן עובד מה עבד דניחא ליה אף כו' אין לי אלא עבד. משך בעול מניין ת"ל אשר לא משכה בעל. ומה ת"ל אשר לא עבד אף דלא משכה:

פסוק ד

איתן זו קשה. וכה"א גוי איתן. איתן מושבך:

אשר לא יעבד בו וגו'. אף לשעבר. דברי ר' יאשיה. ר"י אומר להבא דווקא:

ולא יזרע. אין לי אלא זריעה. מנין לרבות הכל ת"ל אשר לא יעבד. א"כ למה נאמר זריעה. מה זריעה מיוחד. שהיא בגופה של קרקע. אף כל כו'. יצא סורק פשתן ודומיהן:

וערפו שם. נאמר כאן עריפה ונאמר בחטאת עוף ממול ערפו מה להלן מאחוריו:

בנחל. אפילו אינו איתן כשר. זקני עיר. נמצא סמוך לעיר אשר אין בה ב"ד אין מודדין לה ומנין שמודדין והולכין לעיר שיש בה ב"ד ת"ל ולקחו זקני העיר וגו':

פסוק ה

לשרתו ולברך בשם ה'. מה שירות שתוי יין אסור אף ב"כ וכו' אי מה שירות בע"מ אסור מקיש לנזיר מה נזיר מותר. אי מה נזיר אסור בחרצן מקיש לשירות מה שירות מותר וכו':

ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע. מקיש ריבים לנגעים מה נגעים ביום אף וכו' ומקיש נגעים לריבים מה ריבים שלא בקרובים אף כו'. יכול מה ריבים בג' אף כו' ת"ל או אל אחד מבניו הכהנים:

ונגשו הכהנים. מלמד שכל המעשים נעשים דווקא בפני כהנים:

פסוק ו

ירחצו את ידיהם וגו'. על מקום עריפתה ירחצו וכו':

פסוק ז

וענו ואמרו ידינו לא שפכה. וכי ס"ד שב"ד שופכי דמים הם אלא שלא פטרנוהו בלא מזונות:

ועינינו לא ראו. שלא פטרנוהו בלא לויה:

פסוק ח

כפר לעמך ישראל. כהנים אמרו כפר. כפרה כתיב בה כקדשים:

וענו. בלשון הקודש:

וכל זקני וגו'. אפילו מאה:

ונכפר להם הדם. רוח הקודש אומר זה:

אשר פדית. ראוי כפרה זו שתכפר על יוצאי מצרים:

כפר לעמך. אלו החיים. אשר פדית. אלו המתים. אשר פדית. ע"מ כן פדית שלא יהיה בנו שופכי דמים. ד"א ע"מ כן פדית שאם נחטא לפניך תכפר לנו.

פסוק ט

ואת' וגו'. הוקשו כל שופכי דמים לע"ע מה עגלה מן הצואר אף וכו' יכול מה כאן בקופיץ אף כל וכו' ת"ל ואהבת לרעך כמוך:

ואתה תבער. בא ללמד שאם אחר כל המעשים נמצא ההורג שהורגין אותו:

כי תצא למלחמה. במלחמת הרשות הכתוב מדבר:

על אוביך. כנגד אויביך להכניעו ולא לכבוש ולהרבות ארצות:
ונתנו ה' אלהיך בידך. אם עשית כל האמור בענין סוף שה' אלהיך נותנו בידיך:
ושבית שביו. לרבות כנענים שבה [כי לשון שביו משמע מה ששלל האויב מאחר]

פסוק יא

וראית בשביה. בשעה ששוללין ובוזזין ולא לאחר זמן:
אשת. אע"פ שהיא א"א:
יפת תאר. לא דברה תורה אלא כנגד יצה"ר. אע"פ שהיא כעורה שנאמר וחשקת (כי חשק הוא דבוק בלי שום טעם):
ולקחת לך לאשה. ולא לשפחה:
לך לאשה. ולא לאביו ולא לבנו:

פסוק יב

והבאתה אל תוך ביתך. כאן בא להורות שכבודה בת מלך פנימה וכן מנשים באוהל וגו' לכן אמר אל תוך ביתך ולא אל ביתך. שתשב באהל בביתך. כי כל הניוולים שעושה לה הוא כנגד יצרו אבל לא לבזותה בפני אחרים. וכן אמר אצל מש"ר ושנאה ושם לה עלילת דברים ונחשב לעון כי הוציא שם רע וגו':
והבאתה אל תוך ביתך. תיכף אחר בעילה ראשונה לא תוכל לעזוב אותה במקומה אלא תביא אותה לתוך ביתך. אל תוך ביתך. ולא לבית אחר. וגלחה את ראשה ועשתה את צפרניה. ר"א אומר תקוץ ר"ע אומר תגדל:

פסוק יג

והסירה את שמלת שביה מעליה. מלמד שמעביר ממנה בגדים נאים ומלבישה בבגדי אלמנות שהגוים ארורים הם שבנותיהם מתקשטות במלחמה בשביל להזנות אחרים והיא תחבולה במלחמה שהשונא ישים עיניו ולבו אל בגדים הנאי' ויסור לבבו מכלי מות של מלחמה ולא ישמור עצמו ולמדו רז"ל להעביר ממנה בגדים נאים. ממלת שמלת המורה על בגד העליון העשוי להתקשט. וכן ולא ילבש גבר שמלת אשה. ותרגומו ולא יתקן גבר בתיקוני אתתא. ודיין כן ממלת שמלת שדרכה להתקשט בה ולהנות בתיקונה:
וישבה בביתך. בבית שמשתמש בו נתקל בה ונכנס נתקל בה ויוצא רואה בקלקולה ורואה בניוולה:
ובכתה את אביה ואת אמה. ר"א אומר אביה ואמה ממש ר"ע אומר אין אביה ואמה ממש אלא ע"ז שנאמר אומרים לעץ אבי אתה ולאבן את ילדתנו כי היו עובדים בעבור השפעתם. ובדצח"ם יש זכר ונקבה. דומם הוא נקבה. וצומח הוא זכר. ובעבור השפעת אכילתם עבדו את העצים הצומחים. וקראו אותם אבי מפני שהוא זכר. ומפני השפעת

כספם וזהבם עבדו את האבן הדומם. וקראו אותה אמי ובעבור העבודה עצמה נקרא אב. ואחר שהולך בנימוסיה נקרא אם. כמו שאמר שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך:

ירח ימים. סתם ירח הוא חידש. וכשאמר ירח ימים הוא חודש מלא שלשי' יום:

ואח"כ תבוא אליה. הא אם לא עשה את כל המעשים האלו ובא עליה ה"ז בעילת זנות. ואמר שלשה לשונות כפולים במלות שונות. תבוא אליה. ובעלתה. והיתה לך לאשה. וכן נאמר וכתב לה ספר כריתות ושלחה מביתו ויצאה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר. אמר ושלחה ויצאה והלכה. מזה למדו לכתוב בגופו של גט ר"י אומר ודן די יהוי ליכי מנאי ספר תרוכין ואגרת שבוקין וגט פטורין למהך להתנסבא לכל גבר די תיצביין כי עשרה דברים יש בין איש לאשה. שבעה מלאכות שהאשה חייבת לעשות לבעלה. ושלשה דברים שחייב הבעל לאשתו שארה כסותה ועונתה וזהו אמרו ושלחה מביתו. הוא מאישות. ויצאה מביתו. שהיא פטורה מלעשות מלאכתו. והלכה והיתה לאיש אחר. שאין חייב לה עוד שארה וכסותה ועונתה והיתה לאיש אחר והוא. יעשה לה שלש אלה וכן הוא גופו של גט ספר תרוכין. מאישות. וכמ"ש ושלחה מביתו וכתרגומו ותריך. וגט פטורין. שנותן לה שטר שהיא פטורה מלעשות מלאכתו כמ"ש ויצאה מביתו נקיה ממלאכתו ואגרת שבוקין למהך להתנסבא לכל גבר וכו' וכמ"ש והלכה והיתה לאיש אחר ואינו חייב לה עוד במזונותיה וכו' כי שבק אותה למהך להתנסבא לכל גבר די תיצביין. וזה אמרו כאן תבוא אליה. הוא מעשה אישות. ובעלתה. שיהיה לה לבעל שהיא חייבת לעשות מלאכתו. ולקחת לך לאשה. שמחוייב בשארה וכסותה ועונתה. ואמר ובעלתה. כי אמר ר"א מימי לא קראתי לאשתי אשתי אלא ביתי. מפני שלקיחת אשה היא לשני דברים לשם אישות. ולשם גברת ועקר' הבית ולכן לא קרא אותה אשתי לשון מגונה אלא ביתי לכוונ' השניה וזהו אומרו והיה ביו' ההו' תקראי אישי ולא תקראי לי עוד בעלי והסירתי את שמו' הבעלי' מפיה כי עבוד' ה' יתעלה הוא בעבור שני דברי' האחת בעבור טובו וחסדו שנותן לחם לכל בשר. השני בעבור אהבתו כאהבת איש ואשה וכמשוש חתן על כלה לכן אמר תקראי אישי בעבור אהבתו תעבוד אותו ולא תקראי לי עוד בעלי בעבור השפעתו כי בעבור זה הטעו אחרי הבעלים שאמרו שהם נותנים להם לחמם ומימם כו':

פסוק יד

והיה אם לא חפצת בה. הכתיב מבשרך שאתה עתיד לשנאותה:

ושלחתה. בגט:

לנפשה. ולא לבית אלהיה. לנפשה. שאם היתה חולה ימתין עד שתבריא. ק"ו לבנות ישראל שהן קדושות וטהורות:
ומכר לא תמכרנה. אין לי אלא שלא ימכרנה בכסף. מניין שלא יתננה במתנה ושלא יעשה בה טובה ת"ל ומכר לא תמכרנה בכל מיני מכירות:
לא תתעמר בה תחת אשר עניתה. אפילו עינוי יחידי:

פסוק טו
כי תהיין. במי שיש בהם הויה יצאה שפחה ונכרית שאין בהם הויה:
וילדו לו בנים. מי שהולדות שלו. יצאה שפחה ונכרית שאין הולדות שלו. נאמר כאן ג' פעמים אהובה ושנואה וב' פעמים שנואה לבד. אהובה ושנואה הראשון שאפילו הן מרובות. כי ס"ד נשים אין לי אלא שתים מרובות מניין ת"ל וילדו לו בנים האהובה והשנואה וכתיב וילדו לשון רבים אפילו הן מרובות אין לי אלא מקצתן אהובות ומקצתן שנואות ומקצתן יש שאינן אהובות ולא שנואות כולן אהובות ושנואות מניין כגון שיש עשרה נשים חמשה אהובות וחמשה שנואות ת"ל האהובה והשנואה שנית. מניין אפילו אחת והיא אהובה ושנואה שהיתה אהובה לו ואח"כ שנואה ת"ל אהובה ושנואה שלישית ונאמר עוד שניאה על אנוסה ומפותה. ונאמר עוד שנואה שהיא שנואה למקום ואיזה היא אלמנה לכ"ג וגרושה וחלוצה לכהן הדיוט:
וילדו לו בנים. ולא בנות:
והי' הבן. ולא טומטום ואנדרוגינוס:
הבכר. ולא ספק כגון שנתערבו:
והיה. עד שיהי' בן ובכור בשעת הויה ויש בהן לקולא ולחומרא. טומטום שנקרע ונמצא זכר אינו נוטל פי שנים. כיון שהיה בשעת הויה טומטום והוא לחומרא. ולקולא אם נתערב אח"כ ובשע' הויה היה נודע שהוא בכור נוטל פי שנים:
לשניאה. הכתו' מבשרך שיהיה בן הבכור לשנואה:

פסוק טז
והיה ביום הנחילו. ביום אתה מפיל נחלות ואי אתה מפיל בלילה:
הנחילו את בניו. שהוא יכול להוריש בן בין בניו ליתן לו את כל נחלתו. אבל הבכו' לא יוכל לבכ' וגו':
את אשר יהיה לו. ואצל הבכור נאמר לתת לו פי שנים בכל אשר ימצא לו שהפשוט נוטל בראוי כבמוחזק. לכן נאמר אשר יהיה לו לשון עתיד והבכור אינו נוטל בראוי כבמוחזק. לכן נאמר בכל אשר ימצא לו בשעת ירושה לבד:
לא יוכל לבכר. ולא נאמר לא יבכר אפילו עבר וביכר אין מעשיו כלום:

על פני בן השנואה. אפילו יצא הפרצוף של הבכור לא יוכל לבכר שנאמר על פני:

פסוק יז

יכיר. יכירנו לאחרים. נאמן איש לומר בני זה בכורי הוא:

לתת לו. שאין הבכור נוטל פי שנים בשבח ששבחו נכסים לאחר מיתת אביהן שנאמר לתת. מתנה קריא רחמנא מה מתנה עד דמטי לידיה דאב אף חלק בכורה עד דמטי לידיה דאב:

כי הוא ראשית אנו. את שלבו דוה עליו. יצא המפלת סנדל או שפיר מרוקם או שליא והיוצא מחותך:

ראשית אנו. ולא אונה כגון בכור לאמו:

לו משפט הבכרה. לאיש משפט הבכרה ולא לאשה. לתת לו. ולא ליבם פי שנים. ומשפט הבכור' שאפילו בת נוטלת חלק הבכור' של אב כמו בנות צלפחד שנ' משפט הבכורה ולהלן נאמר לחקת משפט. רק שאין בבנות דין בכור' וכל הבנו' נוטלות בשוה:

פסוק יח

כי יהיה לאיש בן. בן ולא איש. בן ולא בת. כי יהיה. משעת הויה ולא טומטום שנקרע שאין נידון בבן סורר ומורה. סורר בתור' שבכתב ומורה בתורה שבע"פ. ועוד נאמ' סורר ומורה. סורר בתורה. ומורה במצות:

איננו שמע בקול אביו ובקול אמו. יכול אפי' אמ' לו אביו להדלי' את הנר בשבת ולא שמע לו ולא הדליק ת"ל להלן איננו שמע. מה איננו שמע האמור להלן זולל וסובא. אף האמור כאן זולל וסובא:

בקול אביו ובקול אמו. עד שיגנוב משל אביו ומשל אמו:

ויסרו אתו. במכות:

ולא ישמע אליהם. מלמד שמלקין אותו בפני שלשה. ודוקא אם חזר וקלקל אחר ההתראה:

פסוק יט

ותפשו בו. ולא גידמין:

אביו ואמו. ואם רצו אביו ואמו למחול לו הוא מחול. ואם אביו רוצה. ואמו אינה רוצה. או אמו רוצה ואביו אינו רוצה. הוא פטור:

והוציאו. ולא חגרין:

פסוק כ

ואמרו. ולא אלמין כי מצינו במוציא שם רע נאמר והוציאו ואחר כך נאמר ואמר אבי הנערה וכאן נאמר ואמרו שיהיו שניהם שוין שלא יהיו אלמים:

זה. ולא סומין:
איננו שמע בקלנו. ולא חרשין:
ואמרו. שיהיו שניהם שוין בקול. לפי שנאמר בקלנו חסר יו"ד משמע קול אחד של רבים ואלו נאמר בקלינו היה משמע קולות שונות של רבים ונאמר בכל אחד לשון רבים שיהיו שניהם שלמין:
אל זקני עירו. זו סנהדרין. ואל שער מקמו. במעמד שער מקומו. וכן נאמר ונגשו הכהנים בני לוי וגו' וענו ואמרו וגו'. וזאת אמרו הזקנים ולמה היה הגשת הכהנים כדי שיאמרו הזקנים במעמד הכהנים:
בננו זה. שלקה בפניכם ואם מת אחד מהם אשר לקה בפניה' פטור:
סורר ומרה. הוא כמ"ש ונהמת באחריתך וגו' איך שנאתי מוסר ותוכחת נאץ לבי ולא שמעתי בקול מורי ולמלמדי לא הטיתי אזני כמעט הייתי בכל רע בתוך קהל ועדה. כי לשון מוסר הוא להווסר בחבלי המוסר לבלתי לכת אחרי שרירות לבו הרע. ותוכחת הוא בדברים להתווכח עמו. איך שנאתי מוסר הוא זולל וסובא. ולא שמעתי בקול מורי וגו' לא שמעתי בקול מורי הוא מורה. ולמלמדי לא הטיתי אזני הוא סורר. ותוכחת נאץ לבי הוא איננו שמע בקלנו. כי נאץ ביאורו לשון מיאוס ושיקוץ שנפשו קצה בהם לכן אמר נאץ לבי. כמעט הייתי בכל רע ע"ד שארז"ל מפני שאכל טרטימר בשר הוא נידון כעבירה חמורה כמגדף וכיוצא בו. שבהם נאמר ובערת הרע מקרבך ואצלו נאמר ג"כ ובערת הרע וז"א כמעט בעבור דבר מועט הוא שוה ככל רע. בתוך קהל ועדה כמ"ש אל זקני עירו ואל שער מקמו. עדה הוא סנהדרין שנאמר ושפטו העד' והצילו העדה. קהל הוא שער מקומו:

פסוק כא

ורגמהו כל אנשי עירו באבני' ומת. כל מקום שנאמ' באבנים נאמר אצלו ומת כמ"ש באבנים יכול באבנים מרובות ת"ל אבן יכול באבן אחת ת"ל באבנים אמור מעתה לא מת בראשונה ימות בשניה ולכן נאמר אצל באבני' ומת שירגום אותו באבנים עד שימות ולא יותר:
ורגמהו. ולא כסותו:
ובערת הרע מקרבך. הוא טעם על מיתתו כי טומאתו מתפשט בכל אנשי עירו ויבערו הרע מקרבם. ואצל אשת איש בעולת בעל נאמר ובערת הרע מישראל ולא נאמר מקרבך לפי שעון בעולת בעל המשפט בכל ישראל:
וכל ישראל ישמעו ויראו. ד' צריכים הכרזה ואצל כלם נאמר ישמעו ויראו. בזקן ממרא. ומסית. ועדים זוממין. ובן סורר ומורה:

פסוק כב

וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת. הוא מצות עשה להמית את האיש אשר יהיה בו משפט מות. ונאמר באיש מכאן הוא לימוד לכל המצות שהקטן פטור. ואמר חטא משפט מות. חטא הוא שוגג ואין יהיה משפט מות. וגם היה לומר וכי יעשה איש ואמר וכי יהיה באיש. וביאורו הוא אם נעשה לו ממשפט מות חטא והוא שוגג כגון שעשה תשובה כאש' מוציאין אותו למיתה והוא צועק שמתחרט על העבר ולא יעשה עוד ועושה תשובה מיראה ונעשו לו זדונות כשגגות. אמרה תורה מכל מקום והומת כמ"ש רז"ל (מכות י"ג ב') רע"א חייבי כריתות ישנן בכלל מלקות ארבעים שאם עשה תשובה ב"ד של מעלה מוחלין להם חייבי מיתות ב"ד אינן בכלל מלקות ארבעי' שאם עשה תשוב' אין ב"ד של מטה מוחלין להם ולכן כתיב וכי יהיה באיש ולא אמ' וכי יעשה איש ור"ל שיהי' בו רק קצת מחטאו אשר עשה שנעשה מזדוני שוגג:

באיש והומת. שאין שנים מומתין ביום אחד:

ותלית אתו. ולא אותה:

אתו. ולא כסותו. אתי. ולא שנים ביום א'. אתי. על אותה עבירה נתלה ולא על עבירה אחרת:

על עץ. תלוש ומשוקע בקרקע ולא מחובר. והומת ותלית. לא כדרך שהגוים עושין תולין ואח"כ ממיתין אלא והומת ותלית:

פסוק כג

לא תלין. הוא ל"ת:

כי קבור תקברנו ביום ההוא. מ"ע:

קבור תקברנו. לרבות כל המתים לקבורה:

ביום ההוא. יכול אפי' לכבודו ת"ל על העץ מה שאינו לכבוד:

כי קללת אלהים תלוי. אלהים הוא להפליג הדבר כמו הררי אל שלהבת יה וכן כאן פירושו בזיון גדול מופלג מאוד והוא בזיון התליה כי קללה הוא לשון בזיון בכל מקום:

ולא תטמא את אדמתך. הוא בהמ"ק ששם מזבח האדמה ולכן נאמר אדמתך שמשם נברא אדם הראשון ממקום המזבח:

אשר ה' אלהיך נתן לך. זה כלל הארץ:

נחלה. זו ירושלים:

פרק כו

פסוק א

והיה כי תבוא. והיה מיד שתבוא אתה חייב במצות בכורי':

נתן לך. אבל לא הנוטע לתוך שלו והבריך לתוך של רבים או הנוטע כו'. וירשתה וישבת. נאמר כאן ובפ' מלך ופליגי בה שני תנאי דבי ר' ישמעאל חד אמר כל ביאה אינה אלא בירושה וישיבה ואינו חייב אלא בארץ. וחד אמר שהם שני כתובים הבאים כאחד ואינן מלמדין:

וישבת בה. שמצוה לישב בה:

פסוק ב

ולקחת מראשית. ולהלן נאמר ועתה הנה הבאתי את ראשית. ולא נאמר מראשי'. לפי שאמרו שבכורים אין להם שיעור. ובתוספתא אמרו ששיעור בכורים אחד מששים. והוא מפני שהדין של בכורים אדם יורד לתוך שדהו ורואה תאנה שביכרה וכו' קושרו בגמי ואומר הרי אלו בכורים. ור"ש אומר שלשה מדות בבכורים. בכורים ותוספת בכורים וכו'. בכורים עצמן אין להם שיעור. כי ראשונה שבכרה קושרו בגמי ותוספת בכורים כיון שרואה שביכר עוד קושרו עוד ושיעורן עד אחד ששים מפירותיו וז"א מראשית קאי על ביכורים עצמן ולא כל ראשית. ועתה הנה הבאתי את ראשית הוא כל הראשית והוא תוספת הביכורים. ורז"ל אמרו מראשית ולא כל ראשית. ועדיין איני יודע איזה חייב ולמדו ג"ש ארץ ארץ. נאמר כאן מארצך. ולהלן אומר ארץ חטה וגו'. פרי האדמה. פרי אתה מביא ולא יין ושמן. דרכן והביא מניין שכשר. ת"ל אשר תביא [פי' שאמר פרי משמע דווקא פרי ולא יין. ואח"כ אמר אשר תביא משמע מה שתביא]:

מארצך. ולא כל ארץ. פרט שבגג ושבספינה ושבעציץ ושבחורבה. ארצך. כל זמן שמצויין בארץ. פרט לאחר חנוכה שאינו מביא. יכול יהא קורא עד החנוכה. ת"ל ושמחת עד זמן שמחה עד החג מביא וקורא וכו':

נתן לך. ולא אריסין וחכירות וסקריקון וגזלנין:

ושמת בטנא. שטעונין כלי:

והלכת אל המקום וגו'. זה שילה ובית עולמים:

אל המקום אשר יבחר. מלמד שחייב באחריותן עד שיביא לבהמ"ק. שנאמר ראשית בכורי וגו' תביא בית ה' אלהיך:

פסוק ג

ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם. וכי תעלה על דעתך וכו':

כי באתי אל הארץ. שאינך כפוי טובה. אשר נשבע ה' לאבתינו. פרט לגרים:

לתת לנו. פרט לעבדים:

פסוק ד

ולקח הכהן הטנא מידך. שהכל ניתן לכהן:

מידך. הגוזלות שבידם לכהנים:
והניחו. רבי יהודה אומר והנחתו זו תנופה. אתה אומר זו תנופה או אינו אלא הנחה ממש. כשהוא אומר והניחו הרי הנחה. הא מה אני מקיים והנחתו זו תנופה (ובעלי תוספות הביאו סוכה מ"ז ע"ב) שבספרי אמרו שצריכי' שתי תנופות. והרבו לפלפל בזה והוא דחוק מאד ודחקו שם הרבה אבל ט"ס הוא שצ"ל בספרי שתי הנחות ובגמ' צ"ל ר"י אמר והניחו זו תנופה וכו' כשהוא אומר והנחתו וכו' והספרי סבר שצריך שתי הנחות וכראב"י שתנופה למד מידך. ושני פעמים כתיב הנחה. ראשונה כתיב והניחו ואח"כ כתיב והנחתו לשתי הנחות. ובספרי שלנו כתיב הנפה וצ"ל הנחה. וגמרא שלנו סבר שקריאה אינו מעכב אבל הנחה מעכב. כי שתי פעמים כתיב הנחה לעכב:
לפני מזבח ה' אלהיך. מכאן שאם אין מזבח אין בכורים:

פסוק ה

וענית. ולהלן הוא אומר וענו הלוים מה להלן בלה"ק אף כאן בלה"ק:
וענית ואמרת. עניה ע"י אחרים מכאן מי שאין יודע לקרות מקרין אותו:
ארמי אבד אבי. מעלין עליו כאלו איבד שבגוים מצרפין מחשבה למעשה:
וירד מצרימה. ע"פ הדיבור:
ויגר שם. מלמד שלא ירד להשתקע אלא לגור יכול באוכלוסין הרבה ת"ל במתי מעט:

פסוק ט

ויבאנו אל המקום הזה. זה בהמ"ק או אינו אלא ארץ. כשהוא אומר ויתן לנו את הארץ הרי ארץ אמור. והקדים בהמ"ק מלמד שלא זכו לארץ אלא בשביל בהמ"ק:
ארץ זבת חלב ודבש. מכאן אמר ר"י הגלילי פרט לעבר הירדן. וכן הוא אמר למעל' אשר ה' אלהיך נתן לך פרט לעבר הירדן שבחרו מעצמם:

פסוק י

ועתה. מיד:
הנה. בשמחה:
אשר נתתה לי. פרט לאפוטרופוס ושליח ואשה ועבד וכו':
והנחתו. זו הנחה ממש. והיא מעכבת כדלעיל:
והשתחוית. זה כלל כל היוצא מבהמ"ק צריך השתחואה:

פסוק יא

ושמחת וגו'. כמ"ש שמחתי ושמחתי בו. ושמחת זה שלמי' נא"כ ושמחת ונאמר להלן וזבחת שלמים וגו' מה להלן זבחי שלמים אף כאן וכו':
בכל הטוב. זה שירה שנאמר מטיב נגן מלמד שטעונין קרבן ושירה וכו':

לך וגו' ולביתך. מלמד שמביא אדם בכורים מנכסי אשתו לפי שבכל מקום קנין פירות לאו כקנין הגוף דמי וכאן רבתה תורה ולביתך:

אתה והלוי וגו'. חביב חביב קודם:

אשר בקרבך. זה גר תושב שנאמר עמך ישב בקרבך כי הוא אינו גר אבל הוא יושב בקרבך:

פרק כט

פסוק ט

אתם נצבים. הוא כנגד נפש ורוח:

היום כלכם. הוא נגד ב' צלמין:

לפני ה' אלהיכ'. כנגד ג' חלקי הנשמה. נשמה חיה יחידה:

ראשיכם. כי הם חמשה מנהיגי ישראל. כמו שביארתי בישעי':

פסוק י

טפכם נשיכם וגו'. הם חמשה הסרים למשמעת' של החמשה מנהיגים:

פסוק יא

לעברך וגו' ובאלתו. כמו בסוטה היה שבועה ואלה. כמ"ש והשביע הכהן בשבועת האלה. כן הי' עם ישראל כריתות ברית. ואלה היא התוכחה:

כרת עמך היום. בכל יום ויום:

פסוק יד

כי את אשר ישנו פה עמנו עמד היום ואת אשר איננו פה עמנו היום. ולא נאמר תיבת עמד אצל אשר איננו פה מפני שהי' שם כל הנשמות אבל לא נראו עומדים:

פסוק טז

ותראו את שקוציהם ואת גלליהם עץ ואבן כסף וזהב אשר עמהם. שקוציהם הוא שיקוץ בני עמון. גלליהם הוא ע"ז של מואב והוא בעל פעור. עץ ואבן. הוא ע"ז של עשו וישמעאל. כסף וזהב. הוא ע"ז של סיחון ועוג:

אשר עמהם. כמ"ש (חבקוק ב':י"ט) הנה הוא תפוש זהב וכסף וכל רוח אין בקרבו. וביאורו ע"ד ק"ו הן הנה האלילים של כסף וזהב אשר הוא תפוש בביתו. ורואה בכל עת שכל רוח אין בקרבו והוא נחשב בעיניו לאלוה כ"ש של עץ ושל אבן דומם. וכן אמר כאן כסף וזהב אשר עמהם בביתם בכל עת:

פסוק יז

פן יש בכם שרש פרה ראש ולענה. השרש שיצמח ממנו פירות רעות:

ראש ולענה. כמ"ש רז"ל פסל מיכה עבר עם ישראל בים והלא היה כמה מאות שנה ביניהם. אלא השורש שצמח ממנה האיש מיכה שעבד הפסל. הוא שעבר עמהם וכמו

שנסתלק השכינה בעת שראה יעקב את אפרים שעתיד לפרוח ממנו ירבעם בן נבט וכן אמרו (סנהדרין דף פ"ב ע"ב) הוא זמרי בן סלוא הוא שלמיאל בן צורי שדי הוא שאול בן הכנענית. וח"ו שזמרי יהיה נשמה אחד עם שלמיאל הצדיק בחיר ישראל והוא ע"ד גנאי לו ולמשפחתו ולשבטו. והיה החטא פורח מן השורש מן שאול בן הכנענית. וזהו שרש פרה ראש ולענה:

פסוק יח

והיה בשמעו את דברי האלה הזאת והתברך בלבבו לאמ' שלום יהיה לי כי בשררו' לבי אלך. ביאורו מפני שרז"ל אמרו (סוף מגיל') בתוכח' הראשונ' אין רשאי להפסיק. מפני שבלשון רבים נא'. ובתוכח' השניה רשאי להפסיק מפני שבלשון יחיד לאמר. פי' שבלשון רבים נאמר וקאי על כל יחיד ויחיד. והשניה בלשון יחיד נאמר והוא על כלל ישראל כאחד. וזהו אומרו והיה בשמעו את דברי האלה הזאת השניה. הנאמר בלשון יחיד על כלל ישראל. והתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי הלא אני יחיד ולא נאמר רק על כלל ישראל. לכן נאמר והבדילו ה' לרעה כיון שפירש עצמו מכלל ישראל:

למען ספות הרוה את הצמאה. פי' הרמב"ן ז"ל כי יש דברים אשר האדם הישר זר בעיניו והוא רוה ממנה ואינו תאב אחריהם כמו משכב זכור ודומיהם. וכאשר ילך אדם אחרי שרירות לבבו הרע. אז יצמא ג"כ אל הדברים אשר היה רוה מהם ויספה חטא על עון לצמוא אחרי ה' ג"כ:

פסוק יט

לא יאבה ה' סלח לו ואין מספיקין בידו לעשו' תשובה:

כי אז יעשן וגו'. חשב כאן חמשה אף וקנאה כו'. והם כנגד חמשה חומשי תורה:

יעשן אף ה' וקנאתו. הוא כנגד ספר בראשית וכנגד דור המבול והפלגה. ומחה ה' את שמו מתחת וגו' כנגד ספר שמות. ששם נאמר וביום פקדי ופקדתי וכן נאמר בפ' שמות כי אל קנא הוא:

פסוק כ

ככל אלות הברית הכתובה בספר התור' הזה. הם האלות הנאמרי' בספר ויקרא. והבדילו לרעה הוא כנגד ספר במדבר שהבדיל קרח וכל עדתו לרעה וכמ"ש בב"ר ויבדל אלקים בין האור ובין החשך זה ספר במדבר שהבדיל וכו'. הכתובה בספר הזה. הוא דברים ספר מ"ת:

פסוק כא

וראו את מכות הארץ ההיא ואת תחלאיה. כבר ביארנו שמכה שהיא באבר מיוחד יסורים גדולים לאדם. וחולי הוא חמימות הגוף בלי יסורין אבל מתפשט בכל הגוף וכן

מכות הארץ הם פרטי קללות שדפון וירקון במקומות יחידות. ותחלואי ארץ הוא בכלל הארץ שלא תוסף תת כוחה בעבור חלישותה ותחלואיה:

פסוק כב
גפרית ומלח וגו'. נאמ' בה חמשה קללו' כנגד חמש' חומשי תור':

פסוק כג
על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת. הוא כנגד וראו את מכות הארץ:
מה חרי האף הגדול. הוא נגד ואת תחלואיה כי חמת מלך מלאכי מות. מלך ב"ו חמתו גורם שעבדיו הורגים וממיתים אבל בהקב"ה נאמר תשלח חרנך יאכלמו כקש. החרון עצמו הוא השליח הפוגע באויביו. לכן נאמר מה חרי וגו':

פסוק כה
וילכו ויעבדו וגו' וישתחוו וגו' אשר לא ידעום ולא חלק להם. חשב חמשה דברים כי שתי דברות הראשונות כולל כל התורה. ובהם נאמרו חמשה מצות. אנכי א'. לא יהיה לך. בו ד' מצות. לא יהיה לך. לא תעשה לך פסל. לא תשתחוה להם. ולא תעבדם וכנגד זה אמר חמשה קללות:

פסוק כח
הנסתרת לה' אלהינו. ארז"ל עד שעברו את הירדן לא נענשו על הנסתרות:

פרק לב

פסוק א
האזינו השמים וגו'. יש להעיר הרבה. א' אצל השמים אמר האזינו ואצל ארץ ותשמע. ב' בשמים אמר לשון רבים ובארץ אמר לשון יחיד. ג' בשמים אמר לשון ציווי ובארץ לשון נסתר. ד' אצל שמים אמר ג' תיבות ואצל ארץ ד' תיבות. ה' אצל ארץ הזכיר פי. ו' ההבדל של דיבור ואמירה. ז' אצל הדיבור אמר לשון יחיד ואדברה ואצל אמירה לשון רבים אמרי. ח' אצל שמים אמר י"ז אותיות ואצל הארץ אמר ט"ו אותיות. ט' מדוע אמר ואדברה בה' אחרונה. י' מדוע ישעי' אמר בהיפוך שמעו שמים וגו'. ודע כי הזמנת העדות נצרכים ב' פעמים א' בראשונה בשעת יעודן והתראתן. ב' בשעת העמדה בדין. משה רע"ה יחד את העדות טרם כניסתן לארץ. וישעו' קרא אל העדות בשעת העמדתן בדין. והם אמרו נעשה ונשמע כי נגד המצות המיוחדים לגוף אמרו נעשה. ונגד התורה הלימודיות המיוחד להנשמה והשכל אמרו ונשמע. לכן מרע"ה הזהירם תחילה על התלמוד המביא לידי מעשה ואמר האזינו השמים תחילה. וכוונתו על התורה מן השמים שילמדו לעשותה והזכיר האזנה שהוא לשון הבנה בדיוק רב. וישעי' קרא את העדות בשעת העמדתן בדין להביאן במשפט על כל נעלם ועל שעברו חוק המצות הפרו ברית

אלהיהם והיא עיקר תוכחה על שעברו על מצות ה' והזכיר האזנה אצל ארץ שיתבוננו היטב כמ"ש בסאסאה בשלחה תריבנה על כל מצוה ומצוה שעברו. ואמר משה האזינו לשון רבים אצל שמים לפי ששבעה רקיעין הן. אבל הארץ אעפ"י שהיא כוללת ז' ארצות אעפ"כ היא יחידה ונקראת בת שבע. והזכיר דיבור אצל שמים. כי כוונתו במלת שמים על תורה שבכתב כידוע ובה בחינת קול ודיבור. אבל הארץ רומז על תורה שבע"פ לכן אמר אמרי פי. ולכן בכל התורה נאמר וידבר. ולא תמצא בכל הנביאים וידבר רק פעם א' ביהושע אצל ערי המקלט (שם ך' א') ששם חזר פרשה מהתורה. ואמר פה אצל הארץ לפי שהיא כלי משא"כ בשמים. ואצל השמים הזכיר ג' תיבות ואצל הארץ ד' לרמוז על שי"ן ימין של תפילין ושי"ן שמאל ולכן בשחר מברך שתים לפניה ואחת לאחריה ובערב מברך שתים לפניה ושתים לאחריה. ומה שאמר אצל שמים ואדברה לשון יחיד. לפי שבתורה שבכתב נכלל הרבה פרטים ודקדוקי מצות בפסוק א' אבל בתורה שבע"פ נפרטו כל פרט ופרט בפ"ע במסכת מיוחדת ומה שאמר ואדברה בתוספת ה' כלל בזה בחינת הארץ ג"כ שהיא ה' אחרונה. ונכללת ג"כ בדיבור שהיא הפה. ונמצא כשנחשוב ה' של ואדברה לארץ אז אצל שניהם לכל אחד י"ו אותיות. כי הארץ צריך לכללה בשמים נו"ן בדכורא ולכן אמר אל השמים בלשון ציווי האזינו. כי להם מיוחד הדיבור בפ"ע והשמי' הם שבעה. והארץ היא יחידה. אף שהיא כוללת ונקראת בת שבע ומקבלת מן השמים. וחצי הפסוק הראשון הכל באות ה'. האזינו. השמים. ואדברה. הוא נגד ה' חלקי תורה שבכתב. וחצי השני מתחלת בוא"ו ותשמע הארץ וגו'. נגד תורה שבע"פ שנכללת בוא"ו והן ו' סדרי משנה:

ע"ד הרמז

האזינו חשבון שם הדעה ובהתפשטות בו"ק הוא שם הדעת והוא אל דעות ה':

פסוק ראשון ז"ת והשני יב"ת כנגד ות"ק וי"ב תקונים של בראשית והארץ. והיינו שאינו נחשב בפסוק והארץ. ב' תיבות שנחשב בפסוק ראשון והוא אלהים. והארץ וא"כ אין בו רק י"ב תיבות. בפסוק ראשון יש אותיות ל"ב נגד ל"ב נתיבות של חכמה ובפסוק שני נגד מ"ט שערי בינה. ופסוק שלישי כ"ה שם הדעת. והשם הזכיר אחר כ"א תיבות וכן בקדושה כדאיתא במדרש ואחר פ"ה אותיות. ב' פסוקים הראשונים. כמנין אנכי. והשלישי כמנין השם עם החדר הנעל' וכולם נכללין בר"ת בפסו' הראשון יש המנין של כל האותיו' האלו עם הכולל של השם וזהו כי שם ה' וגו' ר"ל הכולל של שם והוא סוד כשלג ילבינו והוא אותיות השם בב' גילופין וזהו סוד האזינו ג' נכללין בג' היינו ג' תיבות הראשונות נכללי' בחצי האחרון כי ה"א של ואדברה מחובר עם וי"ו של ותשמע

כמבואר בסמוך והוא י״ב עינות מים של הדעת. השמים. ה' שמים והוא התפשטות הדעה בהם והוא סוד ה' נשמות שיש באדם והן תתקנ״ה רקיעים בשמים הכוללים א' והן ה' שמות של ה' שמים ה' חלקי תורה וי״ט של נ״ך ומלכות כוללם בג' פנים והפן הד' כולל כולם וזה סוד של מלכות בד' שמות שלה שלכך אין לנו אלא ד' וסימנם חמשה: ואדברה הוא מנין זוהר. והוא סוד ה' ו' והוא שם מרגלא בגילופין והוא סוד לגדל ולחזק. ועם ג' אותיות אלו הוא סוד לאה ורחל. ה' של ואדברה הוא נוסף והוא מחבר שמים וארץ כי ב' חלקי הפסוק מחבר ה' עם ו' של ותשמע שהן י״ו אותיות מלמעלה וכן למטה. ואות וי״ו של ותשמע עם ה' הוא בג' גוונין שהארץ מתקיימת בהן והיו״ד נעלם כי הוא נעלם מעיני כל חי והן י״ב עינות מים ושבעים תמרים י״ב צירופים וע' פנים:

אמרי. הוא ג' אותיות השם בגילופין בכפלם והוא סוד תורה בארון:

מנין תיבות של השירה כמנין והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע שהם חסד ושופט ושליח ומלאך והושיע' ודין ונערה. ומנין תיבות של כל הסידרא כמנין התורה ומצותיה בסוד חב״ד ובסו' חרות על הלוחו' וסוד צדקתך כהררי אל וזהו סוד קדשנו במצותיו כי השירה היא בסוד קדשנו וכל הסדרא בסוד מצותיו:

מנין תיבות של השירה כמנין והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע שהם חסד ושופט ושליח ומלאך והושיע' ודין ונערה. ומנין תיבות של כל הסידרא כמנין התורה ומצותיה בסוד חב״ד ובסו' חרות על הלוחו' וסוד צדקתך כהררי אל וזהו סוד קדשנו במצותיו כי השירה היא בסוד קדשנו וכל הסדרא בסוד מצותיו:

פסוק ב

יערף כמטר וגו'. חשב כאן ג' מיני מטר. והם מטר שעירים ורביבים. כי הצמחים הם ב' מינים א' העשבים המזריעים זרע צריכין רביבים והם הגשמים היותר גדולים ורבים. ב' הם דשאים שאינם מזריעין זרע וגדלים על כל מים וגשמים דקים שהם כשעירים. ועיקר צריכין לטל כי ארץ ישראל מגדלת פירות בימות החמה שאין זמן גשמים שם וגדלים מטל השמים. ומטר הוא בשפיכותא להשקות כל חי אדם ובהמה ובורות ליכנס בהם מים על כל השנה. ולפי שע״י המטר אדם ובהמה תושיע ה' הזכירו בראשונה. ואמר ד' לשונות יערף תזל וגו' נגד ד' רוחות העולם:

יערף כמטר. הוא הבא מרוח מערבית מערפו של עולם. תזל כטל. הוא הבא מרוח צפונית שהיא מזלת את הזהב. כשעירם. הוא הבא מרוח מזרחית המסעיר את כל העולם. וכרביבים עלי עשב. זה רוח דרומית המגדל כל מיני צמחים כמ״ש (במס' בבא בתרא דף כ״ה ע״א וב') ושם ד' רוחות בלשון רז״ל מערב אורי'. צפון אסתניא. מזרח

שדיא. דרום שותא. ובערוך העתיק בטעות. וד' רוחות חושב כאן ובפסוק ראשון הזכיר שמים וארץ ובזה הזכיר כל הקצוות. ודע שכל הברואים כלולים בג' אלו. שמים וארץ וים כמ"ש עשה שמים וארץ את הים ואת כל אשר בם. והם חב"ד כמ"ש ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה בדעתו תהומות נבקעו וכן כאן בפסוק ראשון כלל שמים וארץ שהם חו"ב. ובפסוק שני טל ומטר המחבר שמים וארץ כי בדעת מחבר שמים וארץ. והוא שתהומות נבקעו להוציא מים התחתונים ושחקים ירעפו טל. וא"כ טל ומטר מחברים שמים וארץ. ומטר כולל ג' מיני מטר וטל כולל א'. וכן דעת כולל ג"ר והוא א' וכן ד' רוחות הם המחברים שמים וארץ לכן הן ו"ק ונכללין בד' אותיות השם וכן חשב כאן ד' לשונות של דיבור הכוללים ו'. דביר. אמרי. לקחי. אמרתי. ובאמירה כולל ג' כטל כשעירים כרביבים. והן תורה שבכתב. ושבע"פ. ומצות. וכן טעמי מצות. וסודותי'. ורמזי'. לקחי. הוא תורה שבכתב כמ"ש משה קבל תורה מסיני. אמרתי. הוא תורה שבע"פ. אל אחד אמרן מפה אל פה. אמרי. הם המצות שנאמר בכל מצוה לאמר. ולכן נאמר ותשמע הארץ אמרי פי כי רוב מצות נוהגות בארץ. ודיבור הוא המשך המאמר בטעמי המצות ורמזיה וסודותיה:

פסוק ג

כי שם ה' אקרא וגו' דרשו רז"ל מכאן שעונים ב' ש' כ' מ' ל' ו' ומכאן שעונין אמן. ומכאן שמזמנים בשלשה. כי שם ה' אקרא. בתורה שכולה שמותיו של הקב"ה. הבו גדל לאלהינו. בתפלה שמספרים גדולתו. ובתי מדרשות ובתי כנסיות כל אחד כלול משנים (בבהמ"ד עוסקין בתורה שבכתב ושבע"פ ובבהכ"נ קורין ק"ש ותפלה) וזהו כי שם ה' אקרא תורה שבכתב. הבו גדל לאלהינו. תורה שבע"פ שמגדלין שמו יתברך שדורשין על כל קוץ וקוץ תלי תלים של הלכות. כי שם ה' אקרא. ק"ש שקורין שמע ישראל. הבו גדל לאלהינו. זה תפלה כדלעיל:

ע"ד הרמז

כי שם ה' אקרא וגו' הוא השמש והירח וכוכבים:

כי שם. פני של שם ס"ג. הבו. סוד י"ג תקונים. הבו גדל. סוד נ' שערי בינה שהוא סוד הרצון היינו י"ג ול"ז:

כל השירה הוא בכל א' סתומה באמצע וב' שיטות חלוקים לפניה ולאחריה והם המשלימים לע"ב וכן בכל ע"ב השני שערים משלימים אותה ויש בהן כ"ו פסוקים גדולים נחלקים לד' חלקים ולב' שיטות. וי"ז פסוקים קטנים הנחלקים רק לב'. והגדולים בכל חלק. באמצען זקף ובסופן אתנחתא וס"פ. והקטנים אתנחתא וס"פ. ויש פסוקים

גדולים שבכל אחד חצי פסוק יתר על ד' חלקי' והכל ע' שיטין והגדולים הם א' חמאת בקר. וב' ראו עתה כי אני אני וגו' והם מהפכים הסדר דהיינו עד פסוק חמאת בקר הזקף והאתנחתא כדלעיל ומפסוק חמאת בקר ואילך נתהפך הסדר באמצען אתנחתא. ושני פעמים בסופן זקף. וכן בפסוקים קטנים באמצען אתנחתא והוא בסוף השיטה. ובאמצע השיטה ס"פ. והוא עד ראו עתה וגו' ואז נתהפך כבראשונה וד' יוצאים מן הכלל ב' בפסוק חמאת. תיבת צאן ותיבת כרים. וא' בפסוק ראו תיבת ואחיה וא' בפסוק מזי רעב תיבת רשף וטעם ההפכה אשר הפך ה' על שנתהפכו מעשיהם מן וישמן ישרון. וכשאמר ראו עתה כי אני וגו' שהוא על לעתיד אז יתהפך ויחזור כבראשונה (ועיין במ"ש קצת הטעם) ובשירת הים הוא ל' שיטין ושיטה חלק לפניה ולאחרי' הרי ל"ב וסדרן שיטה אחת נחלק לג' חלקים לב' סתומות ושיטה אחת נחלק לב' חלקים וסתומה אחת וכך סדרן שיטה ראשונה אז ישיר נכתבת ככל שיטות שבתורה בלא סתומה והשני נחלק לג' והג' לשנים והד' לג' וכן חוזר חלילה עד שנמצא שיטה אחרונה בשלשה וכל התיבות שלפני הסתומות ס"פ אתנחתא וזקף חוץ מב' שיוצאין מן הכלל תיבת אשיג ותיבת בתוך וכל שיטה החלוק לשני' נתחלק באמצ' ושיטה החלוק בשלשה תיבה א' בתחילת השיטה ותיבה א' בסופה והשאר באמצע וזה היפוך משירת האזינו שבשירת הים א"א לסיים השיטו' במפסיקין רק קודם ריוח הסתומות וחוץ משיטה אחרונה ויש בה מ"ד סתומו' נגד מ"ג פסוקי' שבהאזינו ועם פסוק ויבא משה שהוא כלל השיר'. לבד ב' חלק שלפניה ולאחרי' שהן פתוחות וכל הפסוקים נחלקים א' לשנים וא' לשלשה לבד ב' פסוקים נחלקי' לד' תפול. וכי בא. וד' פסוקים שאין נחלקים כלל ה' איש מלחמה. תהומות. נטית. ה' ימלך:

כי שם והצור הם שלימא דמהימנותא. הצור הוא השם השולט אחר חצות לילה כי שמאל נכלל בימין ולכך נאמר שם אל כי היא כלת משה. הצור הוא חוזר שהוא דבוק עם תמים ואמ' כאן ג' דברים ותמורתן שהם ששה ששואלין טפה זו מה תהא עליה שהן כלל העולם:

פסוק ד

הצור תמים וגו'. חשב כאן ושלשה דברים ותמורתן. כמ"ש (נידה י"ו ע"ב) ששואלין טפה זו מה תהא עליה חכם או טפש. גבור או חלש. עשיר או עני. וכמ"ש אל יתהלל חכם בחכמתו גבור בגבורתו עשיר בעשרו וגו'. והן בנפש וגוף וקנין. חכמה בנפש. גבורה בגוף. עושר בקנין וג"ד שהם עש"ן שהעולם מתנהג בהם. חכמה בנפש. עשירות בשנה. ברך עלינו ה' אלהינו את השנה הזאת. גבורה בעולם. יש ארץ מגדלת גבורים. ועוד ג'

זמנים. קודם בריאתו. ובחיים חיותו. ואחרי מותו. וזהו הצור תמים פעלו קודם בריאתו לא יחסר כל בו והאלהים ברא את האדם ישר וכו' כי כל דרכיו הכוללים בידיעתו הם משפט (משפטי ה' צדקו יחדו עם הבחירה) אל אמונה. בחיים חייתו כמ"ש ונאמן אתה להחיות מתים בכל לילה. ואין עול. בהנהגתו צדיקים ורע להם ורשעים וטוב להם:

צדיק וישר הוא. אחר מות האדם הכל מצדיקים עליהם את דינו ואומרים שהוא ישר מתנהג עמהם בחסידות לפנים משורת הדין. וכן בג' מתנות חכמה וגבורה ועשירות. חכמה הוא הצור תמים פעלו. שברא חכמי' וסכלים כיתרון האור מן החשך. ואלמלא חושך לא היה ניכר האור וכמשרז"ל במדרש תמורה:

כי כל דרכיו משפט. שומר אמת לעולם שיהיה העולם שקול. אל אמונה ואין עול. ברא עשירים ועניים שיהיו גומלין זה לזה שנאמר בצדקה תכונני. צדיק וישר הוא. שברא גבורים וחלשים ועוד צדיק הוא מפי הבריות. וישר הוא להצדיקו:

ע"ד הרמז

הצור. הם י"ד פרקין שבשם:

תמים. הוא מ"ט פנים ואחור:

פעלו. הוא המקום:

כי כל. הם ב' חיבורין כמ"ש כי כל בשמי' ובארץ ובו השם הששי של מ"ב לכך נאמר דרכיו כמ"ש צדיק ה' בכל דרכיו והכל במשפט בג' אהי"ה. אל בריבוע גילופין. הוא הצור:

צדיק. בי"ב תחומין ובו שם אלוה והוא פנים של מ"ט:

וישר. סופי תיבות של כל השמהן והוא ג' פנים ואחור של גילופי ע"ב של ע"ב אותיות:

פסוק ה

שחת לו. שחת לעצמו:

לא בניו. שעשו עצמן כאלו אינם בניו. כמ"ש ונרגן מפריד אלוף. ואוי להם כי נדדו ממנו וכי עשו להם מומם ושתים רעות עשו. שסלקו את השכינה מתוכם וזהו שחת לו. שנית שקבעו בנפשם הרע הגמור וזהו מומם. שהמדות רעות מומים בנפש. ומפני שיש ג' כללי עבירות. ג"ע. ע"ז. וש"ד. ובג"ע ג' פרטים. השחתת זרע. בעל בת אל נכר. ערוה. שחת לו. זה השחתת זרעו. לא בניו. זה בעל בת אל נכר שהולד הולך אחר הפגום. מומם. זה ערוה שהולד ממנה ממזר מום זר:

דור עקש. זה ע"ז כמ"ש עקש לב והוא במחשבה ובע"ז נאמר למען תפוש בית ישראל בלבם:

ופתלתל. זה עון ש"ד כמ"ש והם לדמם יארבו בערמימות כפולות ומכופלות כמו שחושב בפרשה ההיא ולפי שאחז"ל (יומא ל"ט ע"א) אדם מטמא א"ע מעט מטמאין אותו הרבה. בעה"ז מטמאין אותו בעה"ב. מלמטה מטמאין אותו מלמעלה. וזהו שחת פי' אם שחת מעט. מטמאין אותו הרבה. וזהו שחת לו. ר"ל כולו. לא בניו. פי' כיון שעשו עצמם לא בניו בעה"ז. מומם. פו' מום זה קבוע להם לעה"ב כמ"ש ביחזקאל יען אשר ישרתו וגו' ולא הגישו אלי לכהן ונשאו את כלמתם:

דור עקש ופתלתל. אדם מעקש א"ע מלמטה. מפתלין אותו מלמעלה. וכן ג' קדושות. אדם מקדש א"ע מעט מקדשין אותו הרבה. בעה"ז מקדשין אותו בעה"ב. מלמטה מקדשין אותו מלמעלה. ודע שג' ראשי העבירות. ע"ז ג"ע. וש"ד. הם ג' דברים שהעולם עומד עליהם על התורה ועל העבודה ועל ג"ח. והם ג' שלימות. בינו לבין נפשו. הוא תורה כמ"ש (פסחי' ס"ח ע"ב) מעיקר' כי עביד אינש אדעתא דנפשי' קא עביד. ועבודה הוא בינו לבין המקום. וג"ח. הוא בינו לבין הבריות. וכן בטומאה ג"ע. הוא בינו לבין נפשו. שנא' נואף אשה חסר לב משחית נפשו הוא יעשנה. ע"ז. בינו לבין המקום. ש"ד. בינו לבין חבירו. וכן בקדושה (ב"ק ל' ע"א) הרוצה למהוי חסידא יקיים מילי דאבות הוא מדות טובות שלימות נפשו. ואמרי לה מילי דברכות הוא בינו לבין קונו. ואמרי לה מילי דנזיקין הוא בינו לבין חבירו. וז"ש כאן שחת לו הוא העבירו' שבינו לנפשו. לא בניו. אלו שבינו לבין המקום. דור עקש. שנתעקש עם הבריות:

פסוק ו

הליו' תגמלו זאת. במעשה ובדיבור ובמחשבה. במעשה אמר תגמלו זאת כמ"ש גמול ידיו יעשה לו:

עם נבל. בדבור כמ"ש כי נבל נבלה ידבר:

ולא חכם. במחשבה. כמ"ש לב אדם יחשב דרכו. ואומר ובלב כל חכם לב נתתי חכמה:

הלוא הוא אביך קנך הוא עשך ויכננך. חשב כאן ג' נפשות נר"ן. ויכננך. בנפש שתופא דגופא כמשארז"ל (חולין נ"ו ע"ב) שברא כוננויות באדם והן מעיו וקרביו שהם משכן הנפש. הוא אביך. בנשמתא לנשמתא. קנך. זו הנשמה שקונה ומתקנת את כל הגוף כמשרז"ל על ברכי נפשי. ה' דברים וכו'. עשך. הוא הרוח ולכך נאמר אצל אביך ואצל עשך תיבת הוא. ועוד אביך. בנפש כי הקב"ה מטיל בו נשמה וכו'. קנך. קנין הגוף וכל תקוניו באברים וגידין ועצמות ועור. הוא עשך. בלבושין וקנינים. ויכננך. זה קנין הדירה על מכונו. ועוד הלוא הוא אביך מימי האבות. קנך. ממצרים שנאמר כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם אשר הוצאתי וגו'. הוא עשך. במתן תורה כמשרז"ל ועשיתם אותם א"ת

אותם אלא אתם וכן דרשו על ואת הנפש אשר עשו בחרן שהכניסם תחת כנפי השכינה ולמדם תורה. ויכננך. שהביאך למכון שבתו לארץ ישראל ובנין בית המקדש שנאמר מקדש ה' כוננו ידיך:

פסוק ז

זכר ימות עולם. בינו שנות דר ודר. שאל אביך. הזכיר ג' לשונות. זכר. בינו. שאל. ע"ד שאמר ולא נתן ה' לכם לב לדעת ועינים לראות ואזנים לשמוע. כי ג' דברים אלו מביאים לידי אמונה. ע"י ראיה. או ע"י שמיעה. או ע"י בינת לבו מעצמו. ולכן אמר ביחזקאל בצורת הבית ראה בעיניך ובאזניך שמע ושים לבך וגו'. וכן אמר ישעיה השמן לב העם הזה ואזניו הכבד ועיניו השע פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע ולבבו יבין ושב ורפא לו. והוא נגד ג' חלקי התורה. שבכתב. ושבע"פ. וסודות התורה. לתורה שבכתב צריך עינים לראות. ולשבע"פ צריך אזנים לשמוע. ולסודות התורה צריך הבנת הלב חכם ומבין מדעתו. כמו שביארנו בפי' ישעו'. ונגד ראיה. אמר זכר ימות עולם וגומר אשר ראו עיניך האותות והמופתים אשר עשה לעיניך. בינו שנות דר ודר. בבינת לבך. שאל אביך וגו'. הם המקובלות ומפורסמות ומוחשות והוא בשמיעה. וכן אמר למעלה השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך והודעתם לבניך ולבני בניך. ואמר כאן זכר נגד פן תשכח אשר ראו עיניך. בינו. נגד ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך. שאל אביך ויגדך זקניך וגו' נגד והודעתם לבניך ולבני בניך. והוא כנגד מוחא ולבא ופומא. זכירה במוחא ומתגלה ע"י העין לכן אמר זכר אל תשכח. בינה בלבא. לכן אמר בינו וכן ופן יסורו מלבבך. דעת בפומא. לכך נאמר שאל וכן והודעתם בפומא. והם חכמה בינה דעת. ודעת כולל שניהם חו"ב ולכך אמר והודעתם לבניך ולבני בניך. וכן אמר כאן שאל אביך ויגדך זקניך וגו'. וכנגד עולם שנה ונפש. זכר ימות עולם. נגד עולם. בינו שנות דר ודר. נגד שנה. אביך וזקניך נגד נפש הכלול משנים. כי עולם ושנה הם זו"נ שנאמר זה שמי דוכרא לעלם. וזה זכרי נו"ק לדר דר כמו שכתוב מלכותך מלכות כל עולמים וממשלתך בכל דור ודור. וז"ש כאן זכר ימות עולם בינו שנות דר ודר. וההבדל בין עולם לשנה והוא שהשנה היא בפרט והעולם הוא בכלל כי עולם הוא דוכרא כלל. ושנה הוא נו"ק פרט לכך נאמר ימות עולם. שנות דר ודר. בכפל כי הנו"ק כפולה מהזכר כו'. ואין טפה יורדת מלמעלה עד שהתהום עולה טפיים כי בית קבול כפול לעול' ולכן אות ה"א של נקב' נחלק לשני' כי לשון רבוי של נקבו' הוא ו"ת כמו שנות והשרש שנה. וכן ימים ושנים הם א' זכר והב' נקיבה כמ"ש כי בי ירבו ימיך ושנות חיים ושלום יוסיפו לך ולא אמר ירבו ימותיך כי ימים זכר ושנים

נקיבה. ולפי סדר הדורות כך הוא. זכר ימות עולם. זה משה. בינו שנות דר ודר. זה יהושע וזקנים אשר האריכו ימים בדור השני. והם שמשא וסיהרא כנגד עולם ושנה. שאל אביך. אלו הנביאים כמ"ש אבי אבי רכב ישראל. זקניך. אלו הזקנים שהם קודמים לנביאים כמ"ש משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים. ויגדך. ויאמרו לך. ההבדל שיש בין הגדה לאמירה. כי אמירה עיקרה בלב כמ"ש ויאמר אלהים יהי אור. אמרתי אני בלבי כי כשהלב מבין די באמירה כללית ולחכימא ברמיזה והגדה עיקרה בפה והוא בפרטות כמו דברי אגדות הבאים לפרש עומקי הפסוקים בפרטות וזהו שארז"ל חכם עדיף מנביא. ויש שני מיני נבואה א' בראיה. ב' בדבור כמ"ש כי לנביא היו' יקרא לפנים הראה. ונביא הוא מלשון ניב שפתי' שאומ' ע"פ הדיבו' כמ"ש ונתתי דברי בפיך ומכאן אתה יודע היכן הנביאי' וכו'. ולכן חכם עדיף מנביא שרוא' את הנולד וזה שביקש דהע"ה ונביא לבב חכמ' שנראה בראיית הלב. ומה שנדבר יהיה בחכמ' כמ"ש פיה פתחה בחכמ' וכמשרז"ל (מגיל' דף י"ד ע"ב) שפיל ואזיל בר אווזא ועינוהי מטייפין והן מדריגת הזקנים והנביאים לכן אמר שאל אביך כי בשאלה כולל שניהם. ויגדך. אלו הנביאים שיגידו לך בפרטות שהנביאים מבינים פרטי הענינים. זקניך. אלו הרואים. ויאמרו לך הוא ברמיזה ואמר בתחיל' ויגדך ואח"כ ויאמרו לך כמ"ש לעול' ילמד אדם בתחיל' והוא בדיבור ואח"כ יהגה הוא בלב:

ע"ד הרמז

ויגדך זקניך. הוא שם הששי שהוא לשון למודים. שאל. שם השילוב. אביך. זה חשבון האור. ויאמרו. מ"ט שערי בינה עם הפנים לך. שער החמשים. אביך. ו"ק מס"ג. זקניך. ו"ק מתרע"ד:

פסוק ח

בהנחל עליון גוים. כשהנחיל הקב"ה לכל ח' מהשבעים אומות איש נחלתו:

בהפרידו בני אדם. בדור הפלגה שנתפלגו כל אומה למדינה מיוחדת ולכל א' חלק הקב"ה נחלתה:

פי"א בהנחל עליון. פי' הקב"ה שהוא עליון על הכל. הנחיל לכל שר ושר א' משבעים אומות ובחר אומה מיוחדת לו לעצמו:

בהפרידו בני אדם. פי' גוים. הם שם האומות ושריהם. ובני אדם. שהפריד ג"כ בני אב אחד לשבעים נפש:

יצב גבלת עמים למספר בני ישראל. כי תחילה חלק א"י לי"ב אומות ונתנה לכנען ובניו שהם י"ב:

למספר בני ישראל. שהם ג"כ י"ב שבטים שלקחו נחלתם. וששים אומות היו סביבות א"י ועם י"ב אומות שבא"י היו ע"ב. וכשהבטיח הקב"ה ליתן את הארץ לאברהם חשב עשר אומות. כי עשר הם י"ב. וכן ע' אומות הם ע"ב. ולכן א"י נתחלקה לעשר כי שני מטות לקחו נחלתם בעבר הירדן וכן השבטים הם י"ב ואינם רק עשר. כי בני יוסף נחשבו לאחד כמ"ש אצל בני יוסף חבל אחד וגו'. ושמעון ולוי אינם נחשבים כ"א לחלק אחד. כי שבט שמעון לקחו ערים מפוזרות בתוך יהודה. וזה כלל גדול בתורה כי עשר וי"ב וכן ע' וע"ב הכל א' כי השניים הם נעלמים:

ע"ד הרמז

יצב גבלת עמים למספר וגו'. כי ע' וע"ב הם א'. וכן בע"ב שמות. ל"ו של ד' אותיות בסוד תלי וגלגל ולב. וכ"ד של ג' אותיות ויו"ד של ב' אותיות והכל באות א' כפול לבד וכן בששה שמות של ז"ת אלוה כו' שהן שבעים והשם המיוחד באמצע וכן בשם של י"ב ו' שמות ג' פשוטים וב' גילופין וא' גילוף גילופין שהן ע"ב לו"ק ואמר יצב גבלת שהן י"ב גבולי אלכסון וו"ק מקיפין לה וכל א' כלול מעשר שהם י"ב:

בהנחל. הם שבעה ושבעה מוצקות כמ"ש כי יד על כס יה. על הוא ג"כ יד דאימא:

בני אדם. סוד בן אדם מ"ה וב"ן ט' תחתוניות ס"ה וקס"ג תתא דמתתא:

בני אדם. הוא נקודה שבתוכה מ"ה וע"ב וכן בני ישראל תרי"ג שרשים שבהם כנגד תרי"ג מצות:

פסוק ט

כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו. כי בהנחל עליון לכל שר ושר אומה שלו בחר לחלקו את עמו ולקח א"י לנחלה שלו ונתנה לישראל כמ"ש כל הדר בח"ל דומה כמי שאין לו אלוה לפי שהוא תחת השרי'. אבל א"י אין שום ממשלה לע' שרים עליה ולפיכך אפי' הגוי' הדרים בא"י צריכין לקיי' כל המצו' כמ"ש אצל הכותי' ואת משפט אלהי הארץ וגו' וזהו כי חלק ה' עמו מה שלקח ה' לחלקו נתן לעמו. יעקב חבל נחלתו. פי' ליעקב ובניו נתן חבל נחלתו. ומתחיל' אמ' עמו הוא הפרט כל שבט ושבט דכתי' חבב עמים ואח"כ יעקב הוא הכלל וכה"א ויעמידה ליעקב לחק לישראל ברית עולם. חבל. פי' כי א"י נחלקת לשתים. א"י וירושלים. וירושלים נחלקת לג' חלקים. ירושלים. הר הבית. ועזרה. שהם מחנה ישראל ולויה ושכינה. ירושלים בזכות אברהם ויצחק. והר הבית ועזרה בזכות יעקב. ולכך עד העזרה היה מותר לערל ליכנס. וז"ש חבל נחלתו שניתן לו נחלה המשולשת כחבל. ונתנה ליעקב שגם הוא היה משולש וז"ש לא כאברהם שקראו הר וכו' אלא כיעקב וכו'. וכן בהמ"ק עצמו נחלק לשלשה:

ד״א חלק ה' עמו. זה א״י. חבל נחלתו ג' עולמות בי״ע:

ע"ד הרמז

חלק ה' עמו. זה א״י:

חבל נחלתו. ג' עולמות בי״ע. חלק. ב' שילובים הידועים ד' שהן ג' חב״ד. נחלתו קפ״ד ס״ו קמ״ד:

פסוק י

ימצאהו בארץ מדבר. פו' סיפק צרכיהם כתרגומו:

וזכר כאן ה' דברים. בארץ מדבר. ובתהו. יסבבנהו. יבוננהו. יצרנהו. כי חמשה מתנות נתן הקב״ה לישראל. מן. ובאר. משכן. תורה. וענני כבוד. והצילן מה' דברים רעים שהיו שם. כמ״ש המוליכך במדבר הגדול והנורא. נחש. שרף. ועקרב. וצמאון. אשר אין מים. פי' צמאון שהיה המקום יבש מאד מחמת השרפים. ועוד שלא היה שם מים כמ״ש המוציא לך מים מצור החלמיש וז״ש כאן ימצאהו בארץ מדבר. ופי' סיפק צרכיך במדבר במן כמ״ש המאכלך מן במדבר וגו'. ובתהו. פי' שהי' המדבר תהו בלי מים כי סתם מדבר ארץ לא זרועה ומעיינות יוצאי' בבקעה אבל שם היה צמאון אשר אין מים:

יבוננהו. לשון יללה כמ״ש מספד כתנים:

ישמן. פי' לשון שמם ומורא כמ״ש המדבר הגדול והנורא. יסבבנהו. בדגלים סביב המשכן. יבוננהו. שנתן להם התורה. יצרנהו כאישון עינו. שסיבבם בענני הכבוד לשמרם כאישון עין. וכמ״ש על כפים ישאונך פן תגוף וגו':

ע"ד הרמז

ימצאהו בארץ מדבר זו מדריגה התחתונה שנקרא ארץ:

ובתהו יליל ישמן. ג' דרגין הראשונים שהן ט' כמ״ש בפסוק במדבר הגדול והנורא הם ג'. נחש שרף ועקרב ג'. צמאון אשר אין מים המוציא ג':

ימצאהו. הוא שם אהיה בכפול:

יסבבנהו. הוא שם קל״ה:

יבוננהו. הוא ט״ז פנים של החיות ד' שמות וכן יקחהו ט״ז כנפים אלא שכאן בפנים ושם בכנפים וכמ״ש בכנפיו והן ל״ב נתיבות:

יצרנהו. הוא שם עם יה״ו:

כאישון עינו. בת עין אות רביעית ושם הוא קדם של ס״ג. כאישון הוא שם ג' של מ״ב והוא בת עין וכמ״ש לא יגרע מצדיק עינו:

פסוק יא

כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף יפרש כנפיו יקחהו ישאהו על אברתו. פי' דרך הנשר כשרוצה להוליך בניו ממקום למקום. כשמוצאם ישנים מקשקש בכנפיו להעירם שיקיצו משנתם. ואח"כ נכנס לתוך הקן. ומרחף בכנפיו עליהם. נוגע ואינו נוגע שלא יכביד עליהם. וכשרוצה ליקח אותם בתחילה פורש כנפיו הם נוצות כנפיו וכאשר ירצה להובילם למקום רחוק אז נושא אותם על אברתו שלא יפלו מהנוצות ארצה. וכן עשה הקב"ה עם ישראל ביציאת מצרים. בתחלה העיר אותם מן הגלות שדומה לשינה כמ"ש בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים. והעיר הקב"ה אותם שעשה נקמות בפרעה ובכל עמו ובטלה עבודה מאבותינו והוציאם. וז"ש כנשר יעיר קנו. על גוזליו ירחף. שנשא אותם בעננ הכבוד נוגעים בארץ ואינם נוגעים וכמ"ש וה' הלך לפניהם וגו'. והמצרים היו זורקים אבני בליסטראות והענן קבלם כמ"ש ויעמד הענן מאחריה':

יפרש כנפיו. מן הים להר סיני. כמ"ש ואשא אתכם על כנפי נשרים ואבא אתכם אלי. וז"ש יקחהו שלקח' הקב"ה לו לעם:

ישאהו על אברתו. הוא מהר סיני לא"י שהוליכ' דרך המדב' הגדול והנור' וכמ"ש ובמדב' אשר ראית אשר נשאך וגו' כאשר ישא איש את בנו וגו'. ד"א כנשר יעיר קנו. זה רוח מזרח ששם דגל יהודה ששם היו העננים מעירים ומעוררים ללכת תחילה. על גוזליו. זה בנימין. דכתי' ביה. שם בנימן צעיר רדם וזהו רוח מערבי' וכמ"ש חפף עליו כל היום. יפרש כנפיו. זה רוח דרום. ישאהו על אברתו. זה רוח צפונית. וכמ"ש המבינתך יאבר נץ יפרוש כנפיו לתימן. ד"א כנשר יעיר קנו אלו ד' מצות המסבבים לאדם לכך יש ד' מלאכים המסבבים לאדם כמ"ש כי מלאכיו יצוה לך וגומר וכמ"ש כל שמזוזה בפתחו וכו'. כנשר יעיר קנו זה מזוזה. כי קנו הוא ביתו של אדם כי כשרוצה לילך מביתו תעיר אותו מצות מזוזה לראות שדי. על גוזליו ירחף. זו ציצית שמרחפין על הגוף. יפרש כנפיו. אלו תפילין של יד שקושר בימינו על שמאלו. ישאהו על אברתו. אלו תפילין של ראש שהוא למעלה מכל האברים. ד"א כנשר יעיר קנו. אלו בעלי עבודה שנקראו בני מלכי' כמו נשר מלך בעופו'. על גוזליו ירחף אלו בעלי חכמה ג' ראשונות כמבוא'. יפרש כנפיו. אלו בעלי מצות. ישאהו על אברתו. אלו בעלי תורה. כמ"ש באברתו יסך לך ותחת כנפיו. וכמ"ש בר"מ פ' פינחס:

ע"ד הרמז

כנשר. הוא שם של ט' אותיות באחוריים בריבוע ואתחלתה הוא נשר וא' הוא כנשר. ועוד נשר הוא שם דאנכי של עשרת הדברות:

יעיר הוא אחורי שם מ"ה. קנו. סוד ציון. על. הוא סוד ע' בחינה אחרונה של מוצא ראשון שקבוע תמיד במוצא השני:

יפרש. זה ציצית:

ישאהו. ב' אהיה. כאן ששה חותמות שנחתם בהם שמים וארץ והשביעית הוא בדד ולכך כתיב בדד שהוא כולל עשר מדות. וזהו ימצאהו יסבבנהו וגו' כנשר יעיר קנו וגו' ובדד הוא שם של עשר אותיות ב' ווי"ן כו' וכן הוא כולל של ב' מצות האלו בתפילין ומזוזה:

פסוק יב

ה' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר. בדד ינחנו. ביום בעמוד ענן כמ"ש לנחותם הדרך. ולילה בעמוד אש להגן עליהם מן המזיקים וז"ש ואין עמו אל נכר. ד"א בדד ינחנו. באי" כמ"ש כל הדר באי" יש לו אלוה. ואין עמו אל נכר. בח"ל כמ"ש אשר ינהגך ה' שמה אפו' בח"ל ינהגך ה':

ד"א בדד ינחנו. בעוה"ב וכמ"ש וישכן בטח בדד עין יעקב וכמ"ש ונשגב ה' לבדו. וכן והאלילים כליל יחלף:

ואין עמו אל נכר. בעוה"ז כמ"ש אשר חלק ה' לכל העמים ואתכם לקח ה' להיות לו לעם נחלה. ד"א ה' בדד ינחנו. בתורה לשמו של הקב"ה והוא המלמד לאד' דעת. ואין עמו אל נכר. במצות. ד"א בדד. בק"ש כמ"ש ה' אלהינו ואין עמו אל נכר. בתפלה כי מתפללין אנחנו לאבונא די בשמיא בלחוד כי כל הכחות וההנהגות הן מהקב"ה לבד. ולכך כתיב כאן שם אל שהוא שם ההנהגה וכתו' ואין עמו אל נכר שאעפ"י שהכחות מנהיגים. הכל ממנו ית' והוא הנותן להם כח לעשות חיל והוא שם משותף ולכן אמרו כי בקרבנות לא כתיב אל ולא אלהים שלא ליתן פתחון פה וזהו ואין עמו אל נכר. והויה הוא שם המיוחד לכך נאמר בדד ינחנו:

ע"ד הרמז

ואין עמו אל נכר. זה ציצית אף שאין בהם שם אעפ"כ הוא תשמישי מצוה והוא דרגא רביעית שנקרא אל ולכן אמר על ג' דלעיל לשון חיוב וכאן אמר לשון שלילה:

אל נכר. הוא אשא נוכראה:

ינחנו. הוא עדן וטל מן בינה:

ויאכל תנובת שדי. חשב כאן עשרה דברי' נגד ע"ס ג"ר בפסוק זה וז' דברים בפסוק שאח"ז וידוע שע"ס הן ה' כנגד ה' בב' אופנים ה'. עולם המושכל. וה'. עולם המורגש שהם בסוד נקודות של השם חש"ק ונח נראה וסוד של תפילין וציצית ומזוזה ובשר הפסוקים יש ה' דברים מצומח וה' מן חי. ויאכל תנובת שדי. וינקהו דבש. ושמן מחלמיש צור. חלב כליות. ודם ענב. וה' מן חי חמאת בקר וגו' וכמו שידוע בסוד קטורת נטף כו'

סמים ולבונה זכה בסוד ירכבהו והם נגד חמשה אכילות וה' שתיות ויאכל תנובת שדי חלב כרים ואילים ועתודים וחלב כליות חטה הם אכילות וה' שתיות חמאת בקר וחלב צאן כו':

ד"א ירכבהו יש בהם עשר דברים כדלעיל. ואילים בני בשן ועתודים. שניהם בדעת. חלב כרים. בת"ת סמוך לו. חלב כליות חטה. בחכמה. כמ"ש מי שת בטוחות חכמה. ודם ענב. הוא בינה יין המשומר בענביו שעתיד להתגלות בעה"ב. כתיב ארץ ואח"כ תנובות שדי שהוא עץ עושה פרי ואח"כ דבש ושמן ולכך אמר וינקהו שהוא סוד נערים עולל ויונק ושם סלע וצור ואח"כ חמאה וחלב ובסוף אמר עם חלב כליות כמ"ש לכו לחמי בלחמי ושתו ביין מסכתי. ענב וחמר. הוא סוד התפילין ש"י נהורין שהן ד' בתים ואמר כאן עשר דברים נגד עשר ארצו' ועם בית המקדש הוא י"א וכן כאן ירכבהו על במתי ארץ הוא כלל כולם והוא ירושלי' שהיא גבוה מכולם ואח"כ חשב העשר וחשב ז' בפסוק אחד וד' בפסוק השני וכן בקטורת ד' סמנים וז' בשמים:

פסוק יג

ירכבהו על במותי ארץ. פי' הכניסם לא"י והמשילם על א"י. ונקרא במותי ארץ מפני שהיא גבוהה מכל הארצות:

ויאכל תנובת שדי. הם פירות א"י המשובחים ומפני שמזונות האדם הם מב' דברים צומח או חי כמ"ש ארץ זבת חלב ודבש. דבש הוא מצומח וחלב מבע"ח. וכאן חשב ה' דברים מצומח וה' דברים מבע"ח. ה' אכילות וה' שתיות. ויאכל תנובת שדי. חלב כרים. ואילים. ועתודים. וחלב כליות חטה. וה' שתיות. חמאת בקר. וחלב צאן. ודם ענב. דבש. ושמן:

ירכבהו על במתי ארץ. זה התורה בכלל כמ"ש שאין תורה כתורת א"י:

ויאכל תנובת שדי. זה מקרא כמ"ש לכו לחמו בלחמי:

וינקהו דבש מסלע. זו משנה כמ"ש ושים בסלע קנך:

ושמן מחלמיש צור. זה גמרא כמ"ש הן הכה צור ויזובו מים:

ע"ד הרמז

סלע זה נער זה מט"ט:

ומלמעלה למטה דבש ושמן בדעת. והשאר הכל כסדר ואמר בקו האמצעי עם חלב וגו' וכנגד הארץ שהוא רביעית אמר לשדים לא אלה שהם תחת האדם ואלו ב' שמות אלוה אלהים הם שמות ההנהגה שהן אותיות שניות ושלישית דאהי"ה וזה שמו של בצלאל בצל אל קוצו של יו"ד:

פסוק יד

חמאת בקר הם הלכות. וכמ"ש לכו לחמו בלחמי:

חלב צאן. הם אגדות כמו צאן שמעשרות בעליהם:

חלב כרים. אלו ספרא וספרי וכל מדרשי תורה. עם חלב כליות חטה. אלו תקופות וגמטריאו' משלות שועלים וכל החכמות:

ודם ענב תשתה חמר. אלו סודות התורה יין המשומר בענביו ומה שנקרא ודם ויין מפני שיש שבעים פנים לתורה כמנין יי"ן וכן יש נו"ן פנים לתורה כמנין וד"ם. ענב וחמר. אלו מעשה בראשית ומעשה מרכבה. ענב. זה מעשה בראשית כמ"ש יין המשומר בענביו משמת ימי בראשית. וחמר. זה מעשה מרכבה רמ"ח מצות עשה שהיא שיעור קומה של מרכבה. וע"פ פשוטו ודם ענב תשתה לשון נקבה נסתרת שקאי על הארץ שאמר למעלה על במתי ארץ. פי' שמפני רוב הענבים שבאילן יהיה היין זב מהם שדומה לדם על הארץ ותשתה הארץ מהם וכל זה שבח א"י ושיהיו ענבים הרבה עד שיהיה היין זב מהם בלא כתישה:

פסוק טו

שמנת עבית כשית. כי חלקי האדם הם שלשה. עור בשר ועצמות. והגידין הם רק לחבר האברים שלא יתפרדו. ואמר כי השמן לב העם הזה בכל חלקי הגוף. שמנת. שהבשר שמן. עבית. הם העצמית. שנתעבו בשיקוי מוח עצמות. כשית. שנתכסה העור בשומן פימות עלי כסל. ואמר וישמן ישרון. שגם הקרבים והמעים הפנימי' מלא שומן ולכן אמר וישמן לשון נסתר שקאי על חלקי הנסתרים בפנים. והנמשל הוא כי הברכה והעשירות. הם בג' דברים. א'. בפרי האדמה כמ"ש חלב כליות חטה ודם ענב. ב'. בבע"ח כמ"ש חמאת בקר וחלב צאן. ג'. בבנים ובנות כמ"ש ואהבך וברכך והרבך. ומפרש ואזיל. פרי בטנך אלו בנים ובנות. שגר אלפיך. אלו בעלי חיים. ופרי אדמתך. זה צומח. וכנגד זה אמר שמנת בפרי האדמה בדבש יין ושמן. עבית. במקנה בקר צאן. כשית. בבנים ובנות. שהם מכסות עליך להגין. ועיקר העושר הוא בזהב וכסף ונגד זה אמר וישמן ישרון ויבעט פי' שמורד בלבו:

ויטש אלוה עשהו וינבל צור ישועתו. מפני שאנחנו צריכין לברך את ה' על שבראנו ומשגיח עלינו בכל עת. וזהו ויטש אלוה עשהו וינבל. דיבר דברים לא כן על צור ישעתו. כי כחו ועוצם ידו עשה לו את החיל הזה ואמר צור ישעתו כמו הצור שהוא יסוד הבית. כן הקב"ה סיבת כל הסיבות ולכך נקרא צור העולמים ובתחלה שוכח את בוראו ואח"כ וינבל מטיח דברים כלפי מעלה. כמ"ש אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו וכן ואני חזקתי את זרועותם ואלי יחשבו רע:

פסוק טז

יקנאהו בזרים. לא זו ששכחו אלא שיקניאהו בזרים. ואין קנאה אלא בע"ז שנא' כי אל קנא:

בתועבת יכעיסהו. כמו שעושה אדם דבר מתועב בפניו והוא עריות שנא' בהם תועבה כמ"ש אלהיהם של אלו שונא זמה ואח"כ:

פסוק יז

יזבחו לשדים. כמ"ש ויזבחו את בניהם ואת בנותיהם לשדים וישפכו דם נקי וגו' ומפני שראשי עבירו' הם שלשה. ע"ז ועריות וש"ד ולה"ר נגד כולם. חשב שעברו על כולם יקנאהו בזרים. זה ע"ז. בתועבת יכעיסהו. זה עריות. יזבחו לשדים. זה ש"ד. וינבל צור וגו'. זה לה"ר שהוא שקול נגד ג' עבירות האלו והכל בא ממחשבה וזהו ויטש אלוה עשהו ששכח בלב ואח"כ בדיבו' הוא לה"ר ואח"כ במעשה הוא ע"ז וג"ע וש"ד. ואלו ד' ראשי עבירות נאמרו בארבעה ראשי עשרת הדברו'. הדובר לה"ר עובר על אנכי שהוא כאלו כפר בעיקר. העובד ע"ז. עוב' על לא יהיה לך אלהי' אחרי'. ש"ד. עובר על לא תרצח. ג"ע. הוא לא תנאף. ועונשן של ע"ז וג"ע וש"ד. ג' מיתו' בעוה"ז סקילה חנק הרג. ועל לה"ר בעה"ב שריפ' וכמ"ש אני מלמעל' וגיהנם מלמטה. יזבחו לשדים לא אלה אלהים לא ידעום. מפני שחלק האומות תחת השמים לע' שרים וכל שר נקרא אלוה אעפ"י שאין להם יכולת בעצמן רק כח וגבורה נתן בהם להיות מושלים בקרב תבל. אבל ישראל אין להם שר למעלה רק הקב"ה בעצמו. וז"ש אלהים לא ידעום. שאינם מכירים אותם רק חדשים מקרב באו שלא היה להם מימים קדמונים:

לא שערום אבתיכם. לא די שלא עשו אותם אלא שלא עלה על דעתם מחשבה כזו. כי מחשבת ע"ז כמעשה שנא' למען תפש את בית ישראל בלבם (יחזקאל י"ד ה') וכמ"ש לא יהי' לך אלהים אחרי' אפי' במחשבה. והוא נגד ג' חלקי העולם עש"ן וכמ"ש בעגל ויקח. ויצר. ויעשהו. והם עשיה. יצירה. בריאה. וכנגד הארץ שהיא רביעית אמר לשדים לא אלה שהם תחת האדם:

ויח' צור ילדך תשי. זה האב. מחללך. זו האם שבחללה נוצר הולד כמ"ש הביטו אל צור חצבתם ואל מקבת בור נקרתם. ואעפ"י שהאב והאם הם הסיבה אבל סיבה הראשונה הוא הקב"ה לכן הקב"ה נותן בולד יו"ד דברי' נגד שניהם שהאב נותן חמש והאם חמש. כמבואר במס' נדה (דף ל"א ע"א) (ואף שאינו חושב רק ט' דברים שנותן הקב"ה. חסר חד ממניינא והוא דעת וכ"ה הגו' בע"י שם) ואצל האב אמר צור ילדך שהוא סיבה הראשונה לאב. וצור הוא סיבה הראשונה. ואצל אם. אמר אל מחללך שהוא שם ההנהגה כמ"ש

הצור תמים פעלו אל אמונה ולפי שארר (תענ' כ"ה ע"ב) אין לך טפח מלמעל' שהארץ מעלה טפחיים וכן האם מזרעת ממטה למעלה לכן אמר מחללך מן הכפולים:

פסוק יח
ע"ד הרמז

צור ילדך תשי. פי' התחלת השכחה ושכחת:
ותשכח אל מחללך. שבראך. כי ג' שותפין באדם והג' כלול משניהם ולכך נותן י' דברים נגד שניהם כי באדם יש ה' אברים גלוים וה' נעלמים עין אוזן פה יד ורגל גלוים. ה' נעלמים ריח קלסתר פנים. וג' יותר נעלמים חכמה בינה שכל. עור ובשר מן האב עצמות וגידין מן האם. מוח לעצמות ודם לבשר ושני לבושין שערות וצפרנים. צפרנים לאב ושערות לאם. ובעין אודם ולובן. ילדך. זה האב:
מחללך. זו האם שבחללה נוצר הולד וכמ"ש הביטו אל צור חצבתם ואל מקבת בור נקרתם ופי' הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם ואע"פ שהם הסיבה אעפ"כ סיבה הראשונה הוא הש"י ולכך נותן נגד שניהם והאדם נבנה מששה דברים עור ובשר גידים ועצמות וכמ"ש עור ובשר תלבישני. ושנים בעין שחור ולובן שמהם בא החיות לאדם ושני פנימין המשקין מוח ודם שהם משקים העצמות והבשר. ושני לבושין שערות וצפרנים וכל הלובן בא מן האב. והשחור והאדום מן האם. והש"י נותן ה' נעלמים נגד האב וה' נגלים נגד האם חמשה פנימים וחמשה חיצונים ה' חיצונים שהם משמשין עין אזן פה יד ורגל ה' נעלמים רית וקלסתר פנים דעה בינה השכל. והנשמה שאמרו בגמ' זו הנפש ונשמה עליונה הוא דעה בינה השכל שנכללת בג' לפיכך הש"י הוא סיבה של יצירה של האב ובריאת האם וז"ש צור סיבה ראשונה של ילדך. ואל. זו סיבה של מחללך בבטן האם. צור זה הסיבה ראשונה של העשייה. ואל הוא שם ההנהגה כמו שני שמות אלו הצור תמים ואל אמונה. ילדך. אב. מחללך. אם. וידוע שהאם מזרעת טפיים נגד האב וכמ"ש אין לך כל טפה כו' לפיכך מחללך הוא כפול כי אמו מזרעת ממטה למעלה. ג' אותיות של השם כל א' וא' מיוחד וא' נשאר בכפלו וכן בשמות אהי"ה וא"ד שנעשים אלהים ומד' כפלים חמש:
תשי. תש י'. תשכח תש כח. י' דאבא כח דאמא וכמ"ש שמתשת כח של מעלה כמו באצבעות ופרקין שמתישין כח של מעלה ובפסוק הזה שם אחרון משם מ"ב עם נקודותיו:
פעל. בג' גילופין:
כל זאת. בג' אחוריים רק מקום:

מ״ה הוא מוקדם שהוא הד״ס ראשית כל והשאר זאת בסוד מי זאת:
חכמו. הוא י״ב אותיות של שע״ד:
יבינו ז״ן. כ״א. סוד הדעת זו״ן יובל ושמיטה שמתפשטין בז״ת וז״ש אבד עצות המה:

פסוק יט
וירא ה' וינאץ מכעס בניו. כמ״ש (במנחות סוף המסכת) הביאי בניך מרחוק אלו גליות שבבבל וכו'. ואמר וירא ה'. שה' לבדו ראה רום לבבם. וינאץ. וימאס ה' אותם כי תועבת ה' כל גבה לב וניאוץ הוא לשון מיאוס. ועד כאן חשב גנותם ואח״כ פורענותם:

פסוק כ
ויאמר אסתירה פני מהם וגו'. כי במתן תורה נתן להם לישראל ד' מתנות. דרכי תורה. ויראה. והתורה. והמצוה. והן בד' דרגין הידועין וז״ש אסתירה פני מהם זה החכמה והבינה. כמ״ש וקראתי בשם ה' לפניך שהם נקראים פנים וכמ״ש הנני יוסיף להפליא וגו' ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר:
אראה מה אחריתם. זו היראה והאהבה וכמ״ש סוף דבר את האלהים ירא וכמ״ש אם אין חכמה אין יראה:
כי דור תהפכת המה. במעשיהם אומרים לטוב רע ולרע טוב וז״ש דור פי' על כל הדור אעפ״י שעוסקין בתורה:
לא אמן בם. לשון קיום שלא נתקיימה תורתם בידם מחמת חסרון בטחון כמ״ש (סוף מכות) בא חבקוק והעמידן על אחת והוא בטחון שנאמ' וצדיק באמונתו יחי' וכן אמרו העולם על עמוד א' עומד שנא' וצדיק באמונתו יחיה:

פסוק כא
הם קנאוני וגו'. נגד יקנאהו בזרים בתועבת יכעיסהו:
בגוי נבל אכעיסם. כמ״ש (ביבמות ס״ג ע״ב) אין לך משוקץ באומות כברבריא:

פסוק כב
כי אש קדחה באפי וגו'. חשב בכאן ד' עונשין. נגד יזבחו לשדים לא אלה. אמר כי אש קדחה באפי שהוא קודם הנקמה ואח״כ בסופה והוא הכל בשמים כמ״ש וחרה אף ה' ועצר את השמים:
ותיקד עד שאול תחתית. זה ארץ התחתונה:
ותאכל ארץ ויבלה. זה ארץ העליונה:
ותלהט מוסדי הרים. אלו העמודים שהארץ עומדת על העמודים והעמודים על ההרים: ועוד העה״ז נחלק לד' חלקים. א״י וירושלים ובהמ״ק כמ״ש ההר הטוב הזה והלבנון. וח״ל היא הרביעית. וז״ש כי אש קדחה באפי זה בהמ״ק כמ״ש ישימו קטורה באפך.

ותיקד עד שאול תחתית. זה ח"ל כמ"ש מיד שאול אפדם וכן אם יהיה נדחך בקצה השמים זה הגליות ותאכל ארץ ויבלה. זה א"י. ותלהט מוסדי הרים. זה ירושלים כמ"ש ירושלים הריה סביב לה. ד"א כי אש קדחה באפי. זו בהמ"ק. ותיקד עד שאול תחתית. זו גיהנם. ותאכל ארץ ויבלה. זה א"י ותלהט מוסדי הרים. זו ג"ע. וכמ"ש צדקתך כהררי אל שהוא במרום הרים משפטיך ותהום רבה. הוא שאול תחתית והם ד' ראשי אברים שבארץ:

פסוק כג

אספה עלימו רעות חצי וגו'. רעות הם הבאים מהש"י בעצמו. וחצי. הוא הבא ע"י שליח כמו חיה רעה חרב ודומיהן:

אספה עלימו. פי' אכניס כל הרעו' עליהם. כדמפרש ואזיל:

פסוק כד

מזי רעב וגו' ולחמי רשף. פי' שנעשים כלחם הנשרף באש:

וקטב מרירי. הוא מאויר. ורעב הוא יסוד המים שנתקלקלו ומזה בא רעב. רשף זה אש. ושן בהמת. הוא חצי אכלה בם. ג' הראשונים הם כלל הרעות שהם ג' יסודות מזי רעב הם מחמת חסרון המים או מריבוי המים כמ"ש תשטוף ספיחיה עפר ארץ. ולחמי רשף הוא אש. והם כלל הרעות וכמ"ש אני שלח את כל מגפתי אל לבך. ושם היו כל הג' ברד ואש ורוח. ואמר ושן בהמת כולל חיה ובהמה. ואלו הם כלל העולם כי ג' יסודות נבראו ביום א' אש מים ואויר. והרביעי שהוא ושן בהמת נברא ביום האחרון כמ"ש בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה. ובו ביום נעשה האדם כי הימים של מעשה בראשי' יום הראשון כלל ג' ימים הראשונים ויום ו' כלל ג' ימים האחרונים:

פסוק כה

גם בחור גם וגו'. ד' דרגין הן בבני אדם. בעלי תורה בעלי חכמה ובעלי מצות והם נחלקים לשנים. בעלי מצות עשה. ויראי השם. הנזהרים מלעבור על ל"ת. גם בחור. זה איש חיל המקיימים מ"ע. בתולה. הם יראי השם. כי מ"ע רק בזכרים ול"ת בנקבות. יונק. הם ת"ח כמ"ש תינוק יונק משדי אמו. איש שיבה. אלו בעלי חכמה כמ"ש בישישים חכמה וז"ש במס' מגילה (י"א ע"ח) כמו שבקטנותו הקטין עצמו אצל מי שגדול ממנו בתור' כן בזקנותו הקטין עצמו אצל מי שגדו' ממנו בחכמה. וחשב כאן ז' קללות נגד ז' שמות של יצה"ר וז' מדורי גיהנם. ז' היכלות טמאות. ז' שמוציאין את האדם מן העולם. ז' עונשין. והם ד' מיתות ב"ד כרת מיתה בידי שמים מלקות. וכל א' מז' ימי השבוע נחלק לד' עתים. וכן ז' שני שבוע נחלקו לד' תקופות וכ"ח עתים. וכולם נכללו בשתים אלו. רעות.

וחצי. והוא נגד שני אלו ויטש וינבל. וכמ״ש ומצאהו רעות רבות וצרות ואמר על כי אין אלהי בקרבי וגו׳:

פסוק כו

אמרתי אפאיהם. פי׳ אשיתם פאה כי האל״ף נוסף בתיבה זו:

אשביתה מאנוש זכרם. שלא יזכר עליהם שם אנוש כלל. ושתים אלו הם נגד שבט יהודה ובנימין שהם בירכתי ארץ. ועשרת השבטים נשבתו מאנוש זכרם ולא נודע מקומם איה. ונגד צור ילדך תשי אמר אפאיהם ונגד ותשכח אמר אשבית׳ מאנוש זכרם וכמ״ש וישליכ׳ אל ארץ אחרת הלמ״ד רבתי שהשליכ׳ בהשלכה גדולה וכמ״ש למען הרחיקם מעל גבולם והמ״ט קללות נגד מ״ט שבפ׳ תוכחה ז׳ ומ״ב ולעתיד יתהפכו כולם לברכה כמ״ש ונתן ה׳ אלהיך את כל האלות האלה על אויבך ועל שנאיך אשר רדפוך והותירך ה׳ אלהיך וגו׳:

פסוק כז

לולי כעס אויב אגור. לשון מורא שאני מתיירא מפני כעס אויב פן יאמרו וגו׳ ולא ה׳ פעל וגו׳. כי מפני ג׳ דברים יאמרו שידינו רמה. א׳ מפני שמקרה הוא. או מזלם גרם. או שע״ז שלהם גרמה. וז״א פן ינכרי צרימו שיתלו באלהי נכר שלהם ופן יאמרו ידנו רמה שיתלו במזלם ולא ה׳ פעל כל זאת. שיאמרו מקרה הוא. וג׳ עולמות הן. עולם המזל הוא עולם התחתון. עולם המלאכים. ועולם העליון. פן ינכרו צרימו נגד העול׳ העליון. ידנו רמה. הוא עולם המלאכים. ולא ה׳ פעל כל זאת אלא במקרה. והוא נגד עולם התחתון. וכנגדם ג׳ פורעניות אלו כי אש קדחה באפי. על שאמרו שע״ז גרמה זה. אספה עלימו. על שאמרו ידינו רמה שמזלם גרמה להם. ומה שאמ׳ חצי אכלה וגו׳ שזה לא יוכלו לתלות לא בע״ז ולא במזל רק על שאמרו מקר׳ הוא ולא ה׳ פעל כל זאת והם ג׳ חלקי העול׳. שמים וארץ ובני אדם. פן ינכרו צרימו. בשמים כמ״ש כי כל אלהי העמים אלילים וה׳ שמים עשה. פן יאמרו ידנו רמה. הוא מעשה בני אדם. ולא ה׳ פעל כל זאת. בארץ כמ״ש כי אני ה׳ בקרב הארץ:

פסוק כח

כי גוי אבד עצות המה. חשב כאן עצה תבונה חכמה. כי בג״ד העולם מתנהג כמ״ש ה׳ בחכמה יסד ארץ וגו׳ וכן במעשה המשכן ואמלא אתו וגו׳ וכולם נתנו לישראל. והדעת נקרא עצה כמ״ש אין חכמה ואין תבונה ואין עצה. וכמ״ש את מי נועץ וגו׳ וכן פלא יועץ וגו׳ והוא מתנה עליונה על הכל ולא ניתן לאומות כלל וכמ״ש ובתבונתו מחץ רהב (איוב כ״ו י״ב) וכולם כפולים בשמות חכמה שכל. בינה תבונה. ועצה אין לה אלא שם

אחד ולכן אמ' גוי אבד עצות המה וכן ואין בהם תבונה ששם גנוז הדעת ואפי' מה שיש בכוחם להבינם דהיינו חכמה ובינה אין נותנים על לבם כלל ולכן אמר:

פסוק כט

לו חכמו ישכילו זאת יבינו וגו'. אם היו משכילי' מה שנקרא זאת היו מבינים לאחרית'. ג' האלו הנכללים במדה זאת וכן בפרעה נאמר ולא שת לבו גם לזאת והיא הנהגת מלכות שמים. ובינה נקרא אחרית וחכמה נקרא ראשי' והשכל באמצע וזהו אמר לו חכמו בתחילה. ישכילו. הוא השכל לדעת מדת זאת. יבינו. הוא תבונה וזהו לאחריתם ואם היו משכילים מדת זאת שהיא נותנת ממשלה כדי להשמידם עדי עד. היו מבינים לאחריתם שגם עליהם תעבור הרעה ומה אם לעושי רצונו כך לא ויתר הקב"ה על מעט עוונותיהם לעוברי רצונו עאכ"ו:

פסוק ל

איכה ירדף א' אלף וגו'. שמחמת מורך לבבם הם נסים מפני שנים וזה שלא כדרך הטבע:

אם לא כי צורם מכרם. לשר של הגוים וזהו ירדף א' אלף:

וה' הסגירם. נגד יניסו רבבה שזה אין תלוי בכח הגוים אלא במורך לבבם שהסגיר אותם ה' ביד שרי הגוים ומפני זה בא להם מורך לבב ואמר וה' הסגירם הוא וב"ד וזה ב"ד של מעלה וב"ד של מטה:

פסוק לא

כי לא כצורנו צורם. פי' הגוים אומרים וודאי ה' הסגירם ולא מפני שאין בו יכולת להצילם אלא שמכרם לשר שלהם:

ד"א הישראלים אומרים כי לא כצורנו וגו' כי בוודאי הקב"ה מרחם על כל מעשיו ומה שאחד ירדף אלף שהוא בלתי רחמנות ואכזריות גדולה. הוא מחמת שמסר אותנו ביד השר של הגוים והשרים אין להם רחמנות כלל:

ד"א כי לא וגו'. כשהקב"ה שומר אותנו שומר גם כל האומות וכמו שצוה להקריב ע' פרים אבל צורם הוא רוצה לעקור הכל. ואיבינו פלילים. שהגוים שופטין תמיד אותנו. או פי' לשון עצה שיועצין איך להשמידנו:

פסוק לב

כי מגפן סדם גפנם עד וראש פתנים וגו'. כאן חושב ג' דברים גפן. וענבים. ויין. וכל א' יש בו שנים מגפן סדום ומשדמת עמרה. ענבים ואשכלת. יינם וראש פתנים. ולפי שיש ג' דברים מחשבה. ודיבור. ומעשה. אמר כאן ג' אלו. מגפן הוא נגד מחשבה שאין ניכר כלל כמו הגפן שאין ניכר בו היין. ונגד הדיבור אמר ענבמו וגו'. ונגד המעשה שנראה לכל. אמר חמת תנינם יינם. ובכל אלו הם לרעה על ישראל. וכמ"ש ה' מה רבו צרי וגו'

לפי שיש בגוים ג' מינין. א' אלו שעושין הרעה בידים. ב' אשר אינם יכולים לעשות רק שמסיתים לעשות רעה לישראל. והג' גם אינם מסיתים. רק שמחשבתם תמיד לעשות רעה וזה שאמר דוד מה רבו צרי. אותם שעושין רעה. רבים קמים עלי. אלו המסיתין. רבים אומרים. המבזין אותי במחשבתי. וכנגד זה. ואתה ה' מגן בעדי. נגד העושין בידים. כבודי. הוא נגד המסיתין. ומרים ראשי. נגד החושבין. וכן כתיב. (ישעיה מ"א י"א י"ב) הן יבושו כל הנחרים בך וגו'. אנשי ריבך. אלו החושבין לעשות רעה אבל אין יכולין לעשות. אנשי מצתך. אנו היועצין לעשות. אנשי מלחמתך. אלו העושין. ואמר כאן מגפן זו מחשבה אלו אנשי ריבך אע"פ שאומר לעשות הרע אינו אלא במחשבתו כי הוא אינו יכול לעשות רע רק מחשבתו לרע. ענבמו. נגד אנשי מצתך כמו ענבים שסופן להיות יין והענבים הם מקור ועיקר היין כן אנשי מצתך הם עיקר הרעה שיועצין תמיד לרעה. חמת תנינם יינם. אלו אנשי מלחמתך שעושין הרע במעשה ונגד מה שאמר בישעיה כל הנחרים בך שהם המעמיקים עצות ואפי' אין מדברים רע אמר כאן ואיבינו פלילים שהוא עצה עמוקה שחושבין לרע ומה שאמר כפול מגפן סדם ומשדמת עמרה כי בסדום היו יושבין השופטים שלהם והקציניים. ובעמרה היו יושבין שאר העם וכמו שאמר הכתוב שמעו דבר יי"י קציני סדם כי הנבואה לשרים ותורת אלהינו לשאר העם וכן אמר כסדם היינו וגומר שהם השרים. לעמרה דמינו. שאפילו שאר העם היו רעים. ואמר כאן כי מגפן סדם גפנם ומשדמת עמרה. כי הגפן חשוב מן השדמות וכולם לרעה מגדולם ועד קטנם הקצינים ושאר העם כי לולא שהיו כולם לרע לא היו יכולין לעשות רעה לישראל זה בלתי זה רק הגפנים והשדמת כולם רעים הן לישראל. ד"א לכך הוא כפול א' נגד האנשים והשני נגד שר שלהם וכמ"ש למעל' כי לא כצורנו וגו'. ד"א כנגד ד' גליות. אם לא כי צורם מכרם. זה גלות הראשון. משנת ה' ליהויקים שאז נחתם גזר דינם. מגפן סדם. זה גלות מדי שכתבו לבטל בהמ"ק. ומגפן סדם. זה אחשורוש. ומשדמת עמרה. זה המן שרצה במחשבתו לכלות כל ישראל ענבמו ענבי רוש. זה גלות יון שאמרו כתבו על קרן השור וכו':

חמת תנינם. זה גלות אדום שכולל הכל. ולכן כתיב בפסוק א' לבד. ששקול כג' הראשוני' ולכך הם כפולים כי בכל גלות היו כפולי' הא' בבל וכשדים. השני פרס ומדי. הג' יון ומוקדון. הד' אדום וישמעאל. מגפן סדם. לפי שבגלות מדי באה להם הצרה מחמת שנהנו מסעודת אחשורוש ושתו יין לכך כתי' מגפן וזה הטעם שתקנו פורים לשמוח לפי שהאבל בא להם מחמת אכילה ושתיה לכך כשנהפ' לשמח' תקנו לאכילה ושתיה. ד"א בג"ד שולטין עלינו בגוף ובנפש ובממון. בגוף. שרוצי' ליסר את הגוף. בנפש.

שרוצים להרוג אותנו. ורוצי' ליטול את הממון. והרביעית שרוצין לעקור תורתינו ח"ו. ולכן כתיב והימים האלה נזכרי' ונעשים להיות עושים וגו' ימי משתה ושמחה ומשלוח מנות ומתנות לאביונים חשב כאן ד' דברים. נזכרים הוא מקרא מגילה שהוא זכרון הנס. ונעשים. יש בו ג' דברים משתה ושמחה ומשלוח מנות כו' והם נגד מה שהמן חשב להרע לישראל הד' דברים וכמ"ש להשמיד. זו להשמיד התורה מישראל כמ"ש דורו של שמד שלא ישאר שום מצוה ושורש מן התור'. להרוג. זה הריגת הנפש כשיהרוג האדם אז הנפש הולכת ממנו. ולאבד. זה הגוף אפי' לאחר הריגה יאבדו את הגוף מן העולם כמו לשרוף באש וכדומה. ושללם לבוז. הוא ביזת הממון וכשנהפך הדבר ההוא לטובה הפך הקב"ה את כולם להיפוך ממה שחשב כי הוא חשב לעקור התורה לכן נתוסף עוד מקרא מגילה על התורה. ונגד הג' האחרי' אמר ימי משתה הוא נגד לאבד שהוא הגוף ומשתה היא לגוף. ושמחה. הוא לנפש וכמ"ש ולבי שמח מכל עמלי וכמ"ש לב יודע מרת נפשו ובשמחתו וגו' שאין השמחה אלא בלב וכמ"ש במדרש שלעתיד יהיה הלב שמח יותר מכל האברים וישאלוהו למה אתה שמח יותר מכל האברים והשיב להם לב יודע מרת נפשו כי מהענבון אינו עצב אלא הלב לכך ובשמחתו לא יתערב זר. ונגד מה שרצה המן לבוז ממונם אמר שנהפו' הוא אלא משלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים שישלחו זה לזה מתנות ומנות:

פסוק לד

הלא הוא כמס עמדי חתום באוצרתי. פי' מה שעושין רע לישראל כל הרעות נחקקים בפורפירא של הקב"ה וז"ש כמס עמדי. עמדי הוא הרע מה שעשו לישראל. ועוד כי כמוס הפורעניות שלהם אצלי שלא יבא להם פורעניות בעה"ז כלל כדי שירבה להם הפורעניו' בעה"ב כמ"ש ויין חמר מלא מסך ויגר מזה שימלא על כל גדותיו עד שהוא נשפך לארץ והם ימצו אף שמרים את הכל יביא עליהם ולא ישאר כלום וזהו חתום כמו דבר החתים שאין יכול להפתח כלל. ולעתיד יביא עליהם הפורעניו' משלם כמו כוס מלא על כל גדותיו:

פסוק לה

לי נקם ושלם לעת תמוט רגלם. פי' הקב"ה אומר. לי נקם אני בעצמי אנקם מהם וכמ"ש למעלה כמס עמדי:

נקם ושלם. לפי שיש אויבים ושונאים. אויב הוא מי שרוצה להרע לאדם לגוף. שונא הוא שמסיתו מדרכי ה' לרעה. והשונא יותר רע מן האויב לפי שהוא בנפש ולכן כתיב ידך תמצא אויביך ימינך תמצא שונאיך. ידך שמאל לאויב שבגוף. ימינך תמצא שונאיך. שהוא בנפש תמצאנו ימינך. וז"ש ידי יסדה ארץ הארץ ביד. והשמים בימין. לכך אויביך

הוא בעה"ז בשמאל וז"ש לי נקם הוא על אויבים אנקם מהם. ועל השונאים שהסיתו מדרכי הש"י ושלם. אשלם להם פורענות על זה:

לעת תמוט רגלם. זה יהיה כשתמוט רגל שלהם. והרגל הוא זכות מה שכיבד עשו ליצחק אביו בשליחותו של אביו וכתיב ועמדו רגליו של הקב"ה על הר הזתים:

ד"א כי בדניאל כתיב חזה הוית וגו' הוא צלמא ראשה די דהב טב חדוהי ודרעוהי די כסף מעוהי וירכתה די נחש שקוהי די פרזל רגלוהי מנהן די פרזל ומנהן די חסף חזה הוית עד די התגזרת אבן וגומר ומחת לצלמא על רגלוהי וגומר באדין דקו כחדא וגומר. וזהו לפי שנפל על הרגל שהיא כל היקום של האדם ויפול כל האדם. ואמר לעת תמוט רגלם. רגל של ד' המלכים ואז אשלם להם על כל הרעה שעשו שהריעו לישראל וזהו בעקבתא דמשיחא הוא העקב שהו' בסוף הרגל:

כי קרוב יום אידם. פי' בזמן שתמוט רגלם אז יקרב יום אידם והוא כשיגמור זכותם מה שכיבד עשו לאביו אז יקרב איד שלהם ולא אאריך להם:

וחש עתדת למו. פורעניות העתידות לבא עליהם הכל יביאם הקב"ה עליהם בזמן קרוב זה אחר זה וז"ש בקדיש. בעגלא ובזמן קריב. בעגלא היא שימהר הקב"ה להביא הגאולה. וגם הגאולה גופא יהיה הכל בזמן קרוב שהגאולה תהיה בהרב' ענינים כמו תחיית המתי' וגוג ומגוג ויהיו הכל בזמן קרוב זה אחר זה וז"ש וחש עתדת פורעניות העתידה לבא עליהם יביא הכל בזה אחר זה ולא יתנם השב רוחם:

פסוק לו

כי ידין ה'. ינקום הקב"ה מהם:

עמו. בשביל הרעות שעשו לעמו:

ועל עבדיו. הם עובדי ה':

יתנחם. ינחם הקב"ה על הגלות גופא כי על מה שעשו לעמו ינקום הקב"ה מהאומות אבל הגאולה לא היתה באה בשביל זה אבל ממה שעשו לעבדיו יתנחם על הגלות ויגאל אותנו ועיקר פירושו ועל עבדיו יתנחם לפי שלהקב"ה אין לו שמחה כשנפרע מן הרשעים אבל על מה שעשו לעבדיו יתנחם לשון נחמה. יהיה לו נחמה כשיפרע מן האומות וינקום נקמתם מהם:

כי יראה כי אזלת יד וגו'. ג' מעלות כלולות באדם חכמה גבורה עושר וכמ"ש מלאך הממונה על ההריון נוטל הטיפה ושואל מה תהא עליה חכם או טפש גבור כו' עשיר כו' וכמ"ש אל יתהלל חכם בחכמתו גבור בגבורתו עשיר בעשרו והם נגד נפש גוף ממון. חכמה בנפש. גבור בגוף. עשיר בממון. ואמרו בגמ' נגד העשירות אין בן דוד בא עד שיכלה פרוטה. ונגד הגבורה אין בן דוד בא עד שתכלה מלכות הזלה כו' ונגד החכמה

אין בן דוד כו' עד שיתמעטו התלמידים. ונגד ג' אלו שאין בן דוד בא עד שיכלו הם מישרא' וזהו מ"ש נפלה לא תוסיף לנפול עוד קום בתולת ישראל שלכאורה אין לו פי' כיון שלא קמו מנפילה הראשונה היאך שייך לומר לא תוסיף לנפול אלא פי' נפלה לא תוסיף לנפול עוד שהנפילה תהיה עד מדריגה התחתונה שאין יכולה להיות עוד נפילה אחר זה ואז קום בתולת ישראל וכמ"ש התנערי מעפר קומי וגו' ודרשו עד שיגיעו לעפר ומשם עתידין להגאל וז"ש כי יראה כי אזלת יד היא הגבורה ואפס עצור הוא התורה כמ"ש ושם נעצר מעבדי שאול שהיה עוסק בתורה. ועזוב זה ממון שיכלה מהם כמ"ש עזוב תעזוב וגו':

פסוק לז

ואמר אי אלהימו. במצרים ובים. ביד הגדולה וביד החזקה:

צור חסיו בו. במתן תורה.

פסוק לח

אשר חלב זבחימו יאכלו:

במדבר ובגלגל. ישתו יין נסיכם. בשילה ובית עולמים. יקומו ויעזרכם. בחורבן בית ראשון ושני. יהי עליכם סתרה. בימי גוג ומגוג. ואמר אי אלהימו בק"ש שמע ישראל וברוך שם כבוד מלכותו. צור חסיו בו. בתפלה. אשר חלב זבחימו. בקרבנות. ישתו יין נסיכם. בפסוקי דזמרה. שאין אומרים שירה אלא על היין. יקומו ויעזרכם. בנפילת אפים. יהי עליכם סתרה. בקדושה דסדרא:

ואמר אי אלהימו. אלו ישראל. צור חסיו. אלו הגרים. אשר חלב זבחימו. אלו כהנים. ישתו יין נסיכם. אלו לוים שאומרים שירה על היין:

יקומו ויעזרכם. אלו ג' כתות כהנים לוים וישראלים:

ואמר יאכלו ישתו כמ"ש ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה וגו':

אי אלהימו. כ"ב שמות והוא חשבון שם הראשון של שם מ"ב. אי אלהימו. חו"ב שהם מתלבשים בו"ק לכך נאמר ג"כ בלשון רבים אשר חלב זבחימו וגו':

צור. הוא הדע' והוא מתלבש בבחינה האחרונה לכך נאמר יהי עליכ' סתרה בת יחידה. ועיין מ"ש בפ' ויטש אלוה עשהו וגו':

פסוק לט

ראו עתה כי אני אני הוא. אני קודם שבראתי. אני אח"כ. ואין אלהים. בהווה. כמ"ש אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים וכמ"ש ה' אלהינו ה' אחד הוא בג' זמנים וכן אמר כאן ואין אלהים עמדי:

אני אמית ואחיה. הם בג' דברים. ואחיה. בנפש. מחצתי. בגוף. ואין מידי מציל: בממון כמ"ש ויפלט ואין מציל. והוא כולל שנים נוטל מזה ונותן לזה. ואמר שני פעמים אני אני. ואין. א'. כי אני אני ואין. הוא היה הוה ויהיה. ואח"כ אמר אני אמית ואחיה שהוא בחג"ת למפרע. מחצתי ואני ארפא. בנה"י. ואין מידי מציל. בחינה אחרונה שחכמה מתלבש בחג"ת. ובינה בנה"י. ודעת. בבחינה אחרונ' ולילה ללילה יחוה דעת. והן כנגד ג' תפלות שחרית ומנחה ביום וערבית בלילה:

ראו עתה כי אני אני הוא. כלולים ג"כ מג'. ראו עתה כי אני אני. הוא חו"ב. ואין אלהים עמדי. סוד הדעת. ג"כ בג' וכל א' מתלבש בג':

פסוק מ

כי אשא אל שמים ידי. כמ"ש ידי יסדה ארץ ואחבר אותה אל שמים שיתרומם שמי בארץ כמו בשמים כמ"ש כי לה' המלוכה ומושל בגוים ועלו מושיעים בהר וגו' ויתרומם שמי בארץ כמו בשמים וזהו כי אשא אל שמים וכמ"ש כי יד על כס יה והוא בשמים כמ"ש כה אמר ה' השמים כסאי:

ואמרתי חי אנכי לעלם. שהקב"ה נקרא חי העולמים שמחבר ב' העולמות. אנכי עם לעולם. אבל כי אשא אל שמים הוא במעשה וכאן הוא בדבור. ואמרתי חי אנכי וגו'. וענין הזה לפי שהע"הז מתנהג בטבע. אבל בשמים הוא ע"פ רצון. כמ"ש ידי יסדה ארץ וימינה טפחה שמים ואמר כאן אשא אל שמים ידי. ויתרומם ידי גם בארץ שיתנהגו ג"כ ע"י הרצון ויעשה נסים ונפלאות בארץ וכמ"ש כי לה' המלוכה וגו'. ואמרתי חי אנכי לעלם. כי עתה אין ניכר מלכותי בארץ. אבל לעתיד יכירו מלכותי גם בארץ כמ"ש חי העולמים בתרין עלמין וכמ"ש ואולם חי אני וימלא כבוד ה' את כל הארץ. וכאן שני שבועות והן א' וכמ"ש וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם. וכמו שאנו נשבעין בה' ובנקיטת חפץ. וכן העולם נברא באמיר' ובעשיה. ויאמר אלהים ויעש וגו' וכן שני הלוחות וכן תורה שבכתב ותורה שבעל פה:

פסוק מא

אם שנותי. מלשון חץ שנון:

ברק חרבי. בעה"ז. ותאחז במשפט ידי. בעה"ב:

אם שנותי ברק חרבי. ע"י אחרים שולח החרב בקרבם. ותאחז במשפט ידי. ע"י עצמי כמ"ש חרב ה' עד מתי לא תשקוטי הרגעי ודומי וגו':

אשיב נקם לצרי ולמשנאי אשלם. לצרי יהיה הנקם. ולמשנאי יהיה השילום כדלעיל בפסוק לי נקם ושלם:

נקם לצרי. שהוא לגוף הצוררים בעה"ז כי נקם קאי על ברק חרבי ולפי שעשו לגוף בעה"ז כך עתיד אני לנקום בע"הז:
ולמשנאי אשלם. שהריעו לנשמתם אמר ותאחז במשפט ידי. וכמו כן אשיב נקם לצרי. ע"י אחרים על מה שעשו לישראל:
ולמשנאי אשלם. מה שהריעו נגדי אשלם להם וזהו ותאחז במשפט ידי אני בעצמי אשלם להם ולכך נאמר אשיב נקם שישיב להם הנקמה ע"י אחרים ועל מה שעשו נגד הש"י לזה אמר ואשלם:

פסוק מב
אשכיר חצי מדם. חצי. הוא ותאחז במשפט ידי שהוא על הנפש לכך כתיב כאן מדם כי הדם הוא הנפש:
וחרבי תאכל בשר. הוא הגוף. ג' שפטים רעים יש. מות. יחרב. ושבי. והם ע"י אדם אבל רעב הוא ע"י שמים ולא במעשה. רק במניעה שמונע המזונות מן האדם וחרב הוא מה שמכין בחרב אבל לא הנהרג ע"י חרב שזה הוא מות כמ"ש מכת חרב והרג וגו' וכמ"ש ונאק לפניו נאקת חלל. ושבי הוא היושב בכבלי ברזל והוא ג"כ מלוכלך בדם היוצא ממנו ע"י הכבלים של ברזל הנתונים עליו. וז"ש כאן מדם חלל זה הוא החרב. ושביה הוא השבי. מראש פרעות אויב. זה המות. שהראש פרוע הוא בבית השחיטה. מדם חלל ושביה. הוא אשכיר חצי מדם. והשלשה נחלקו לשנים. וחרבי תאכל בשר. זה הגוף לאחר המות וכן נאמר אמור לצפור כנף ואכלתם בשר וגו' ושתיתם דם ואכלתם חלב וגו' בשר גבורים תאכלו וגו' אלים כרים ועתודים וגו':

פסוק מג
הרנינו גוים עמו כי דם עבדיו יקום. בגואל ראשון:
ונקם ישיב לצריו. בגואל אחרון:
וכפר אדמתו עמו. לתחיית המתים כמבואר כי הקבורה מכפר' על העינות. והרנינו גוים עמו קאי לעתו' לבא. אלא שמקדים התכלית כי דם עבדיו יקום. ממה שעשו להם בגוף שהכו אותם. ונקם ישיב לצריו. ממה שגזלו אותם כמ"ש דמם לא נקיתי. וכפר אדמתו. מה שהרגו אותם כמ"ש ולארץ לא יכופר כי אם בדם שופכו. ואותן שלא עשו כלום. הרנינו גוים ישבחו לעמו כי ארבעה כתות יהי' לעתיד לבא ג' לכריתות ולצמיתות. וזהו דם עבדיו יקום שהכו אותם וזהו דם חלל. ונקם ישיב לצריו. זהו השבי. וכפר אדמתו עמו. אותן שהרגו מראש פרעות אויב. ואותן שלא הריעו כלל לישראל הרנינו גוים עמו שהם ישבחו לעתיד לבא את ישראל. וכן ג' עלמין. הרנינו גוי' עמו נגד בי"ע. כי דם עבדיו יקום. זהו השרים שהריעו לישראל. וכפר אדמתו עמו. ארץ התחתונה. וכן ד' קליפין ג'

שני ערלה יהי' לכריתה. והרביעי תחזור לקדושה והוא קודש הילולים וזהו הרנינו גוים עמו וכאן נשלם השם ה' י' ועם אות האחרון הוא ה"ו ומנין התיבות של השירה כמנין והמשכילי' והוא פנים ואחור. וכן שם השילוב פנים ואחור ומנין התיבות של כל הסדרא הוא מנין התורה עם כל המצות צדקתך כהררי אל שהם שדי בשני שינין י"ה של שם י"ב בח"י אותיות נקרא ח"י עלמין:

פסוק מד

ויבא משה. כמ"ש בפ' וילך שנגנז ממנו חצוצרות באותו יום:

את כל דברי השירה. חמשה דרגין של תורה כידוע. בסוד פרד"ס ונשמתא לנשמתא שהוא פנימית הסוד שהוא אילן ושרשיו ופריו וענפיו ומוחין דאילנא וכמ"ש זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת. ואמר וידבר את כל וגו' שגילה להם בדברי השירה הזאת את כל אשר צוה לו הקב"ה שימה בפיהם ולכן גילה להם כל הפנים של התורה:

באזני העם. לא כשאר פעמים שנכנס תחלה אהרן ובניו ואח"כ הזקנים וכו' וכאן תחילה באזני העם כמו שנצטוה:

הוא והושע בן נון. שהיה יהושע מתורגמן כמ"ש (סוטה י"ג ע"ב) שבת של דיו זוגי היתה. לכך כתיב והושע בן נון שהיה טפל לו ולכך לא נקרא יהושע בשמו שלם ואמרו שגם הוא לא גבה לבו ולכך כתיב והושע:

פסוק מה

ויכל משה לדבר את כל הדברים האלה אל כל ישראל. פי' שבשירה הזאת כלול כל התור' כול' עם כל מצותיה כמנין חרו"ת על הלוחות וכמנין חכמ"ה בינ"ה דע"ת שלכן נאמר לשמר לעשות את כל דברי התורה הזאת מלמד שכל התורה נכלל בשירה הזאת ושקולה כנגד עשרת הדברות שבהן נכלל כל התורה כולה ג"כ כמנין כת"ר שהוא חכמ"ה בינ"ה ודע"ת וזהו אל דעות ה' דו"נ ושבחו"ב ונכלל דעת באחד אבל בדעת עצמו שהוא במקום כת"ר הוא בשנים ב' שהן ד' וזה שנאמ' ב' צדקתך ואמצעית וצדקתך וזהו שאמר כאן את כל הדברים האלה כמ"ש בעשרת הדברות וידבר אלהים את כל הדברי' האלה.

פסוק מו

ויאמ' אלהם שימו לבבכם לכל הדברים וגו'. שציוום שיבינו מעצמם עוד עד מקום שידם מגעת:

לכל הדברים. שלא הניח אפי' תיבה אחת מלעמול ולעסוק בה:

אשר אנכי מעיד בכם וגו'. כמ"ש למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל. היום. כמ"ש שבכל יום ויום יהיו חדשים בעיניך כאלו נתנה היום:

אשר תצום את בניכ' וגו'. כמ"ש כי אביאנו וגו' וענתה השירה הזאת לפניו לעד כי לא תשכח מפי זרעו וגו' וכן נאמר והודעתם לבניך ולבני בניך וגו':

לשמר. זה המשנה:

לעשות. זה המעשה שמצווים על הלמוד והעשיה שכל שאינו בכלל לימוד אינו בכלל עשיה מכאן אמרו אין בור ירא חטא ולא וכו':

את כל דברי התורה הזאת. שהכל כלולין בשירה הזאת:

פסוק מז

כי לא דבר רק הוא מכם. שאין דיבור בתורה שאין בו כל הון יקר ונעים כמ"ש עושר וכבוד אתי הון עתק וגו' ואמרו שאפילו דיבור א' בתור' שקול כנגד כל החפצים שבעולם וכמ"ש כל חפצים לא ישוו בה. ואמרו כי לא דבר רק הוא. ואם נראה דבר רק. הוא מכם שאין אתם מבינים בה:

כי הוא חייכם וגו'. שכל דיבור שבתורה נותן חיים לעולם הבא ואריכת ימים בעה"ז כמ"ש כי הוא חייכם:

ובדבר הזה. כמו ובדבור הזה:

תאריכו ימים על האדמה. ואמר על האדמה שבשבילה נוחלין אתם את הארץ וכמ"ש כל העושה מצוה אחת מטיבין לו בעה"ז שהיא אריכת ימים. ובירושלמי דרש על ד' דברו' שאד' אוכל פירותיהן בעה"ז וכו' כי לא דבר רק הוא מכם. הוא התורה. כי הוא חייכם הוא כיבוד אב ואם. כמ"ש בעשר' הדברו' למען ייטב לך ולמען יאריכן ימיך. ובדבר הזה. זה ג"ח שנ' כי בגלל הדבר הזה וגו' והמפייסו וכו'. על האדמ' זה השלו' שזה תיקון הארץ ודרש מכאן שת"ת שקולה כנג' כולם שבה נכלל הכל ולא אלו ג"ד בלבד אלא אפי' כנגד כל מצות שבתורה וכמ"ש בירושלמי כל חפציך אלו אבנים טובות ומרגליות. כל חפצים אלו מצותיה של תורה שנ' כי באלה חפצתי וכן בגמ' בבלי (מ"ק ט' ע"ב) פריך וכל חפציך וגו' ונקט אלו הג' מצות שהן ראשי כל המצות שאד' אוכל פירותיהן בעה"ז וכו':

אשר אתם עברים את הירדן שמה לרשתה. כמ"ש שתעברו את הירדן ע"מ לירש וכן אמר להם יהושע בשעה שעברו את הירדן כמ"ש (בפ' ז' דסוטה ל"ד ע"ב):

פסוק מח

וידבר ה' אל משה בעצם היום הזה. שביום הזה מלאו ימיו ושנותיו כמ"ש (שם י"ג ע"ב) ללמדך וכו':

פסוק מט

עלה אל הר העברי' הזה. כמו במ"ת שנאמר עלה אלי ההרה:

הר נבו אשר בארץ מואב אשר על פני ירחו. אמר ד' דברים שזכה לעלות אל ג"ר שהן ד' ושם כללות נוקבא כידוע לכן אמר וראה את ארץ כנען שמשם יראה את ארץ כנען. ונבו ומואב הם ג"ר בסוד נ"ר שהוא בששה נרות ונר מערבי:

על פני ירחו. ירחו הוא י"ב וע"ב שמות דחו"ב:

פני. פן דאמא ויו"ד דחכמה שכוללת בה כידוע בסוד פניאל:

וראה את ארץ כנען אשר אני נתן לבני ישראל לאחזה. שהראה לו ב' ארצות שירשו עולי מצרים ועולי בבל:

אשר אני נתן לבני ישראל. אלו עולי מצרי' משא"כ בבית שני שנטלו מעצמ' לאחזה והיא ירושה שניה וכמ"ש קדושה ראשונ' קדשה לשעתה וכו' וקדושה שניה קדשה לשעתה וקדש' לע"ל וז"ש לאחזה:

פסוק נ

ומת בהר אשר אתה עלה שמה וגו'. אמרו שמיתתו היתה רצונית והוא ע"פ ציווי שגם במיתתו היה עובד הש"י וקיים מ"ע ולכן נאמר לו ושמה לא תבוא שהו' מל"ת כדי להוסיף שכר שהן ג' דרגין שכוללין הכל מ"ע ומל"ת ות"ת. וראה. הוא ד"ת שהראה לו גנזי תורה וחדרי תורה כמ"ש הביאני המלך חדריו. ואמר ומת והאסף. נגד ב' על אשר מעלתם וגו' כאשר מת וגו' וכמ"ש מלמד שנתאוה לאותה מיתה:

פסוק נא

על אשר מעלתם. מלמ' שכל העובר אפי' בשגגה קלה של ד"ת נקרא מועל כמ"ש נפש כי תחטא ומעלה מעל בה' ונאמר איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם למעל מעל בה':

על אשר לא קדשתם אותי בתוך ב"י. אפי' בלא ציווי היה להם לקדש והוא מ"ש אשר קדשנו וצונו. קידוש וציווי. ואמר כאן ד' מיני מיתות נגד ד' שגגות שהיה לו. א' שקירב את הערב רב והם גרמו לישראל לעשות עגל וגרמו מיתה לדורי דורות וכוונתו היתה לטובה והב' במרגלים שאמר להם אח"כ ואמר אלכם לא תערצון וגו' ה' אלהיכם ההלך וגו' ובמדבר וגו' ובדבר הזה אינכם מאמינם וגו' ולא שמעו לו שמרגלים המסו את לבבם כמ"ש אחינו המסו את לבבנו ולא הועיל בדברים שדיבר כעת והיה לו לדבר זאת קודם שילוח המרגלים אזי היו נשמעי' לו ולא היו משלחים כלל מרגלים. הג' במי מריבה והד' בשטים שנתעצל וכו' ונעלם ממנו לפיכך מת ולא זכה לכנוס לארץ אבל כוונתו היתה בכולן לטובה בערב רב לקרבן תחת כנפי השכינה. ובמרגלים כי מרוב צדקתו היה סבור שבזה יחזקו את לבם כמ"ש וייטב בעיני הדבר. ובמי מריב' כמשחז"ל כי בדיבור יתעכב

הדבר ולא ישיב מהרה ויתחלל שמו של ה' רגע אחת. ובשטים כמ"ש שנעלם ממנו כדי שיזכה פינחס ולכן נאמ' בו ד' עליות למעלה:

פסוק נב

כי מנגד תראה את הארץ ושמה וגו'. כמ"ש בז"ח שתיקן בראיה כמ"ש עשה לך שרף וגו' אבל לא תיקן בדיבור לכך ושמה לא תבוא ושמה שהוא ה"א בעה"ז אבל בעה"ב הוא בא בראש כולם:

כי מנגד. הוא שלש אותיות משם השלישי שם מ"ב ששם אספקלריא המאירה שמשם ראה אותה והמ"ם היא המלכות השביעי' שמשם ראה אותה והיא סמוכה לאבהן ולכן נאמר בסוף וזאת הברכה ששה ראיות את וגו' ואת וגו' ושי"ן הוא כלל כולם שהוא השלום והוא כלל כל הארץ וכלל כל הברכות וכמ"ש לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה אלא השלום וששה ברכות הן. ברכת כהנים חמשה היינו חמשה תיבות המדברים בלשון נוכח לבד תיבת שלום כנגד חמשה חומשי תורה שמהן יוצא השם של כ"ב שהוא כנגד כ"ב אותיות של התורה וכן בשמע ישראל. וששית הוא שלום כלל הכל והוא כנגד תורה שבע"פ שכולל כל חמשה חומשי תורה ולכן היא נכללת בששה סדרים וז"ש ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום והן בו"ק ממטה למעלה וזרעים כנגד צדיק שנ' זרעו לכם לצדקה ולכן התחיל בברכות כמ"ש ברכות לראש צדיק וסיים ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום ועוז היא תורה שבע"פ כמ"ש מגדל עוז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב ולכן סיים בששה שלומות אמר ר"א בר"ח תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם וכו' ורב שלום בניך וגו' שלום רב וגו' ובתיבת שלום נכלל כל הששה ברכות וכן הוא בברכת כהנים. וג' ברכות הם בסוד אבות. הראשונה נגד אברהם ונוקבא. השני נגד יצחק ונוקבא. והתורה נקנית בגבורה ולכן הוא ה' חומשי תורה וששה סדרי משנה והג' כנגד יעקב ונוקבא:

וראה את ארץ. שמשם זכה לחכמה עליונה מה שלא זכה כל ימיו וע"ז נאמר הנה ישכיל עבדי ואמרו כמאן דאריח ריחא מרחוק וכו' וכנגד ד' עליו' דלעיל והוא מ"ש ירום ונשא וגבה מאוד וגו' והוא בסוד ב"כ כמ"ש בר"מ בפ' פינחס. ירום. בסוד ארי' נגד יברכך. וגבה. מסטרא דשור:

נגד יאר ה' כי שור הוא הגבוה שבחיות בסוד קרניו וקרני חיות כנגד כולם. ונשא. הוא מסטרא דנשר נגד ישא ה' פניו וגו' שנשר הוא מגביה א"ע לעוף והם בשם ס"ג. מאד. מסטרא דאד' נגד ושמו את שמי וגו' בסוד שם מ"ה ונאמר לו רב לך. ל"ך נו"ן זמנין

בגלגולא והוא מאדם עד צדקי'. כ' עד אברהם. ול' משם ואילך וכנגד זה אמר ר"ב לך צפון לך הרבה מאד וכן הוא בפרשה דהנה ישכיל ר"ב תיבות:

פרק לג

פסוק א

וזאת הברכה. התחלת התורה הוא בראשי' שהוא דרגא ראשונ' ומסיים בזאת שהוא דרגא אחרונה וז"ש וזאת. והתחלת התורה הוא בבי"ת לפי שהב' הוא ברכה כמ"ש במדרש ולכך מסיים וזאת הברכה והוא ג"כ ד' אותיות וכן הב' מרמז על ב' אורות שנבראו כמ"ש יהי אור ויהי אור וכמ"ש לעושה אורים גדולים כל"ח. וכן בי"ת הן ב' אלפין דאור וגילופן הם שאר אותיות דאור וז"ש אז ימלא שחוק פינו וגו' וכן הוא חותמא דגושפנקא וכן הוא ג' שילובין דאו"א וג' שילובין דדו"נ. והברכה הוא ג' דדו"נ וא' דאו"א שהן ל"ב נתיבות שמשם הברכה והן חושבן יהי אור ששם ב' אורות שהן עשר שילובין ונאמר ויקרא לאור יום שהוא יהי ויהי שהוא יו"ד דמשתתף לכל האותיות ב' עלמין עלאה ותתאה ועוד מילואן של י"ו שהן הדעת שמשתתפת עם נוקבא בסוד כבד את אביך ואת אמך ובסוד כה וכה ובסוד שבע ביום הללתיך ג' בשחרית וד' בערבית וכן סוד ז"ת דאימא שהן ג' וד':

אשר. הוא כמ"ש בריש ישעיה ע"ש:

ברך. הן ב"פ ח"י דאימא ג' וד' וגם הוא בסוד כוסי רויה וא' כללא דלהון שהן ג"ן סדרים:

משה. בסוד פני משה כפני חמה ומשה כליל ט' ירחין ועם העשירית הוא סוד י"ב אבני שוהם שהוא וזאת כדלעיל:

משה איש האלהים. הן י"ב אתוון דשילוב מעשרה זיווגין כל אחד מג' וז"ש נוגע בבת דכליל כל עשרה ולכן נקרא איש אלהים כמ"ש בסדר עולם:

את. אחורי כנפי החיות. אשר. עלמא עילאה. את. עלמא תתאה לכן גבי המברך אמר אשר ולגבי בני ישראל אמר את:

בני ישראל. הם תרי"ג שרשים שבישראל לכן נצטוה על תרי"ג מצות שכל א' וא' כלול מחבירו וערב בעד חבירו ויו"ד הראשון נעלמת נקודא בהיכלא ולכן יש בהתרי"ג מצות י"ג שרשין:

וזאת הברכה. הוא הפעולה:

משה וגו'. הוא הפועל. איש האלהים. ברוח הקודש שבו שהוא הסיבה ראשונה. את בני ישראל. הם הנפעלים. לפני מותו. הוא הזמן:

איש האלהי'. בעלה דמטרונית' כי אלהי' מורה על התנהגותו ע"פ הטבע שהעה"ז מתנהג ע"פ הטבע. לכך לא נזכר במעשה בראשית כי אם שם אלהו' ולכן אמרו רז"ל מזכירין גבורות גשמי' בתחיית המתי' ואמרו מתוך שהיא שקולה כתחיית המתים לפיכך קבעוה בתחיית המתים והענין כי הגשמים אינן ע"פ הטבע כלל כי כל הדברי' שבעולם אומרי' הפלסופים שהוא ע"פ הטבע אף זריחת השמש ושקיעתה אבל על הגשמי' מודים שאינן ע"פ טבע כלל כאשר אנו רואים שפעמים לא ירד כלל ופעמים ירד בכל יום ויום ולכן נקרא גבורות גשמו' שבזה ניכר גבורות ה' יותר מכל הדברי' וז"ש מתוך שהיא שקולה וכו' כי גם בתחיית המתי' מודים כולם שהוא אינו ע"פ טבע שע"פ טבע לא יתכן שיהא האדם הנרקב מזמן רב לחזור ולחיות ולכן קבעוה בתחיית המתי' נמצא כל העולם מתנהג ע"פ הטבע כי הוא מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית אבל דורו של משה ע"ה כל הנהגותיו לא היה ע"פ טבע כלל כמו יציאת מצרי' וירידת המן והשלו ועניי כבוד. וזהו מעין עולם העליון שאינו מתנהג ע"פ הטבע. ולכן כתיב איש האלהים ואמרו בזוהר בעלה דמטרוניתא כי המטרוניתא הוא השכינה המנהגת את הארץ ע"פ הטבע אבל הוא היה למעלה מהטבע כמו איש שהוא למעלה מן האשה בחשיבות.

פסוק ב

ויאמר ה' מסיני בא. הם י"ו כנפי החיות י"ב בד' פנים ואח"כ פני אדם וכמ"ש אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה ואח"כ ויאמר לאדם וכמ"ש בזוהר פ' בראשית וכן כאן מימינו אש דת למו הוא ויאמר לאדם. ב' עלמין הם זה ובא. שבשביל התורה יהיה זוכה לב' עלמין אלו. והוא בסוד ברכת כהנים האבות והשבטי' והן ר"ת של הד' דרגין:

וזרח. הוא י"ג תיקונים:

הופיע. הוא פשוט וגילופין והה' דרגין האלו הן נגד ה' מראות שראה יחזקאל:

ה' מסיני בא. הוא צד מערב והם היו חונים במזרחה של ההר:

וזרח משעיר. הוא צד הצפון. הופיע מהר פארן. הוא צד דרום:

ואתה מרבבת קדש. הוא צד שישראל היו חונים שם והוא המזרח. ולכך אמר ואתה שהוא הבא עם אדם ביחד נקרא אתה:

מימינו וגו'. הוא ד' קצוות בתורה נגד ד' קצוות דלעיל. פי"א ה' מסיני וגו' שד' פעמים נתחדש הדיבור עמו. א' מסיני בא. שנתן התורה. וזרח משעיר. דהיינו אחר שסבבו את הר שעיר ונאמר ויהי כאשר תמו וגו' וידבר ה' אלי לאמר וגו' שאז הדיבור היה מיוחד לו והג' הופיע מהר פארן. שאז נשנית התורה כמ"ש בין פארן ובין תפל ולכך אמר הופיע שהוא יותר מוזרח. והד' ואתה מרבבת קדש. שנכנסו לא"י ואז זכו לתורה מה שלא זכו

קודם לכן. פ״א ה' מסיני בא וגו' שזכו מחמת עצמן בשביל שאמרו נעשה ונשמע. וזרח משעיר. כמ״ש בגמ' כשרצה הקב״ה ליתן תורה לישראל החזירה על כל אומה ולשון ובא אל ישמעאל א״ל תורה מה כתיב בה א״ל לא תנאף אמרו אי אפשר תנה לישראל וכו' וכולם נתנו להם מתנות דהיינו עשו וישמעאל ונתנו להם עשייה ושמיעה שאמרו נעשה ונשמע. ואתה מרבבת קדש. שגם שאר השרים נתנו להם מתנות:

פסוק ג

אף חבב עמים. שד' כיתות בישראל כהנים לוים וישראלים וגרים וכמ״ש בית ישראל ברכו ה' בית הלוי וגו' בית אהרן ברכו השם יראי השם ברכו השם ולכך לא כתיב אצל יראי ה'. בית. שאין להם שדה ונחלה וכן בהודו לה' וגו' חשב ד' כתות האלו ומ״ש הודו כוונתו לברך בקריאת התורה שאז הכל שומעין בכל שבת:

פסוק ד

קהלת יעקב. הם ב' חלקי התורה. דיני התורה והוא תורה ציוה לנו. קהלת. הם המדרשים שנדרשים בקהל:

פסוק ה

ויהי בישרון מלך וגו' כי ד' פעמים קבלו ישראל את מלכותו עליה' אחד בים ב' בסיני א' קודם מתן תורה והב' לאחר מתן תורה כשכרת ברית על השאר מצות. בים כתיב זה אלי וגו' ה' ימלך לעולם ועד. אצל סיני קודם מתן תורה בפ' יתרו כתיב. ויבא משה ויקרא לזקני העם וישם וגו' ולאחר מ״ת בפ' משפטים כתיב. ויספר לעם את כל וגו' ויען כל העם קול אחד וגו' והד' כתיב שם וישכם משה בבקר וגו' וישלח את נערי וגו' ויקרא וגו' ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע דהיינו שבפעם הראשון קבלו עול מלכותו ובפעם הב' קבלו עליהם עול תורה ובפעם הג' קבלו עליהם לעשות את החקים ואת המשפטו' ולכן כתי' שם נעשה ובפעם הד' כשרצה לעלות להר לקבל שאר התורה קבלו עליהם עול תורה שבע״פ מה שיביא להם מן השמי' ולכן כתיב שם נעשה את המצות ונשמע מה שיביא אלינו עוד. וז״ש ויהי בישרון מלך והוא שאמרו ה' ימלך וגו'. בהתאסף ראשי עם. הוא קודם מ״ת דכתיב ויקרא לזקני העם וגו':

יחד. הוא לאחר מ״ת. דכתיב ויען כל העם קול אחד וגו'. שבטי ישראל. הוא פעם הד' שבנה שתים עשרה מצבה לי״ב שבטי ישראל וכרת עמהם ברית ויען כל העם וגו' כל אשר וגו' ואלו הד' פסוקים לבד וזאת הברכה שהוא הכולל הן שלימות האדם כנגד ד' מדות הידועים והן אהבה. ויראה. תורה. ועבודה. אהבה ויראה הם כנגד אנכי ולא יהיה לך שהן כלל התורה בסוד כי נר מצוה והן נגד עשה ול״ת וכמו שאמרו עשה מאהבה עשה מיראה. עשה מאהב' שתעשה מ״ע. ועשה מיראה שלא תעשה עבירו' ולא תעבור

על ל"ת וזהו שכתב ימים רבים תשבי ולא תזני וגו' וזהו ה' מסיני בא הוא מדת האהבה לזכור החסדים הגדולים שעשה עמנו וכמ"ש אהבת עולם אהבתיך ע"כ משכתיך חסד. אף חבב עמים. הוא נגד יראה. והוא לא יהי' לך וגו' והוא נגד הגרים שפירשו מע"ז וכמ"ש יראי ה' ברכו ה' שהן הגרים וכן ע"ה שאינן עושין עבירות מחמת יראה. תורה צוה לנו. הוא נגד תורה. ויהי בישרון מלך. הוא נגד עבודה. ובפ' הראשון יש ה' דברים נגד ה' חלקי האהבה וכנגד זה נאמר באברהם עקב אשר שמע אברהם בקלי וישמר וגו'. וכמבואר שאברהם אבינו קיים כל התור' כולה. והיינו הד' חלקי התורה והם א' תורה שבכתב. ב' תורה שבע"פ. ג' דרושי התורה. ד' גזירות ותקנות החכמים שהם בלא תסור וכמ"ש ושמרתם את משמרתי עשו משמרת למשמרתי וז"ש וישמר משמרתי הם גזירות החכמי'. מצותי. זו תורה שבע"פ כמ"ש והמצוה זו המשנה. חקותי הוא מדרשות. והם הגמרא ושאר מדרשות. ותורתי זו תורה שבכתב. ועוד יש חלק ה' בתורה שהוא עשרת הדברות שהוא כלל הכל. וזהו בקולי כי עשרת הדברות שמעו מה' עצמו בקילו וכמ"ש קול דברים אתם שמעים וגו'. והם נגד עשרה נסיונות שנתנסה בהם וז"ש עקב וכמ"ש בפ' עקידה עקב אשר שמעת בקולי. ובפ' הב' הוא ד' דברים נגד ד' חלקי יראה כמו שכתב את ה' היו יראים וגו' וכל הד' נכללין באהבה כמ"ש בזוהר פ' בראשי' בפקודין והם רמוזין בפסוק ראשון של בראשית והיא הדעת המתפשט בו"ק שכולל כולם וז"ש בזוהר ובתיקוני' בראשית הוא היראה וה' חלקי אהבה. תורה צוה לנו וגו' נגד ה' חלקי התורה. ויהי בישרון מלך. הוא נגד ה' חלקי העבודה:

אף חבב עמים. שהוא מחבב את הגרים. כל קדשיו בידך. הם הכהנים כמ"ש עם קדושיך:

תכו לרגלך. הם הלוים שהלכו לרגלי הקב"ה שהיה הארון נושא את נושאיו:

ישא מדברתיך. הם הישראל שעוסקים תמיד בתורה ודברי קדשו ותמיד הם נושאים ונותנים בדברי תורה. ועוד אף חבב עמים הם עמי הארץ שאף אותם הוא מכבד והם ד' כתות א' עץ חיים למחזיקי' בה והם המחזיקים ידי לומדי תורה במאכל ב' ותומכיה מאושר והם המשמשים ת"ח בגופם. ג' הם היושבים בבהמ"ד ושומעי' דברי תורה תמיד. הד' הם שארי עמי הארץ שעושין רצון קונם. וזהו כל קדשיו בידך הם המחזיקים ידי ת"ח במתנת ידם. והם תכו לרגלך. הם המשמשים ת"ח שהולכין תמיד בשבילם. ישא מדברתיך. הם היושבין בבהמ"ד ושומעין תמיד ד"ת. אף חבב עמים. הם שארי עמי הארץ שעושין תמיד רצון קונם. ועוד כמ"ש (ישעיה מ"ד ה') וצמחו בבין חציך כערבי' על יבלי מים:

זה יאמ' לה' אני וזה יקרא בשם יעקב וזה יכתב ידו לה' ובשם ישראל יכנה (ישעיה מד, ה). והם ד' כיתו' כמ"ש ד' מיני' בלולב א' טעם וריח. טעם בלא ריח. ריח בלא טעם. לא טעם ולא ריח. וכולם אגודין זה בזה. טעם וריח. הם הת"ח העוסקין בתור' ובעלי מצו' ג"כ. וטעם בלא ריח. תורה בלא מצות כמ"ש (יבמות ק"ט ע"ב) האומר אין לו אלא תורה אין לו אלא תורה כו'. ריח בלא טעם. הם בעלי מצות. לא טעם ולא ריח. בלא תורה ובלא מצות. רק שאין פורשין מדרכי הציבור ואעפ"כ כולם אחודים זה בזה לבד אתרוג שהוא פרוש מן העולם אך אעפ"כ בשעת נטילה צריך לחברן יחד וז"ש זה יאמר לה' אני. הוא בעלי תורה ומצות. וזה יקרא בשם יעקב. הם הלומדים בלא מצוה והיינו שלומד לשם יעקב כמ"ש תורה צוה וגו' שכך קיבל מאבותיו ולא לשמה. וזה יכתוב ידו לה'. הם בעלי מצות שעושין בידיהם בלא תורה ולכן כתיב בשניהם לה' שהם עושין לה'. ובשם ישראל יכנה. הוא בלא תורה ובלא מצוה רק שמכנה א"ע בשם ישראל ואעפ"כ יש לו שכר וכמ"ש כל הכופר בע"ז כו' ולכן כולם אחודין זה בזה וזהו וצמחו בבין חציר כערבים על יבלי מים אף שהם ערבים והם ערבי נחל בלא טעם ולא ריח יצמחו על יבלי מים וכמ"ש והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו וזהו על יבלי מים לכן הם אחודין זה בזה וז"ש אף חבב עמים. הם הדומין לערבות. כל קדשיו בידך. הם הדומין לאתרוג. והם תכו לרגלך. הם הדומין להדס. ישא מדברתיך הם הדומין ללולב:

תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב. פי' שהגרים אומרי' שהתורה צוה לנו משה ג"כ וא"ת שדווקא לישראל ניתנה התורה ולא לגרים כדכתיב אשר הוצאתיך מארץ מצרים והיינו ישראל דוקא ולא את הגרים לכך אמרו שמשה צוה לנו ג"כ את התורה כמ"ש הקהל חוקה אחת יהיה לכם ולגר הגר. חקת עולם לדרתיכם ככם כגר וגו' תורה אחת וגו' ומשפט א' יהיה לכם ולגר וגו'. ואל תאמר דוקא לגרים שהיו בימי משה צוה ולא את הגרים שאח"כ לזה נאמר שמורשה ג"כ התורה לכל קהלת יעקב דהיינו לכל מי שיקהל על הם וכמ"ש הקהל חקה וגו' לדרתיכ' הרי ירושה היא ג"כ לנו. ועוד אומרים ע"ה אותם שאין בו תורה ומצות שהתור' ניתנה ג"כ לנו והוא מורשה לכל קהלת יעקב כי יעקב הם המון עם וז"ש בגמ' (פסחים מ"ט ע"ב) כל הלומד תורה בפני ע"ה כאלו בא על ארוסתו בפניו שהיא ירושה ג"כ לו. ויש בו ז' תיבות ה' וב' וכן היה במנורה והם כנגד ג' חלקי תורה. תורה שבכתב ושבע"פ הוא הל"מ. והגמרא מחבר את שבכתב עם בע"פ ולכן נקרא ים התלמוד וכמ"ש ה' בחכמה יסד ארץ בדעתו תהומות נבקעו. ובתורה שבכתב הם ה' חומשי תורה וזהו תורה צוה לנו משה מורשה הם חמשה חומשי תורה שבכתב שהיא ירושה לכל:

פסוק ו

יחי ראובן ואל ימת ויהי מתיו מספר. פי' שהתפלל עליו ג' דברים לפי ששבט ראובן הלכו לפני הצבא במלחמה. התפלל עליהם שלא ימותו במלחמה ואל ימותו בידי שמים אלא יבואו לביתם בשלום. וגם שלא ימותו בניו ובני ביתו שעזב בעבר הירדן וזהו יחי ראובן בידי אדם ואל יהרג במלחמה. ואל ימות. אח"כ בידי שמים בתוך שבע שנים שחלקו. ויהי מתיו. פי' בני ביתו ואנשיו במספ' שלא ימות א' מהם אלא יהיו כמספ' שהניח. ובתרגו' אל ימות במותא תנינא והוא רומז על מ"ש בזוהר חדש דרות. פ"א יחי ראובן. בתחיית המתים. ואל ימת. בימות המשיח כידוע שהוא יהיה ראשון וכמ"ש פחז כמים אל תותר. שלא יותיר מן האומות. כי עלית משכבי אביך. זו ירושלים. אז חללת יצועי עלה. שימלא מן האומות חללים חללים ע"ש שפשטו ידיהם ביצועי שהוא זבול בית המקדש. ויהי מתיו מספר. לעה"ב שיהיו כולם בני עה"ב כמ"ש כל הכתוב לחיים בירושלים וג' ספרים נפתחים לעה"ב וכמ"ש אלה לחיי עולם וגו' ובתרגום שאמר מותא תנינא כדכתיב מות יומת. מות בעוה"ז. יומת מיתה תנינא לאח' מית' וכמ"ש (ברכו' כ"ח ע"ב) אם ממיתני מתתי מיתת עולם וכמ"ש במשלי וכמ"ש לא אמות כי אחיה ואספר מעשי יה. לא אמות. בגיהנ' שהו' צלמות. כי אחיה. בתחיית המתי' כמ"ש ורבי' מישיני עפר יקיצו אלה לחיי עולם וגו' ואספ' מעשי יה. לעה"ב בסוד כל הנשמה תהלל יה:

פסוק ז

וזאת ליהודה ויאמר. כי יהודה ירש את מדת זאת שהוא כלל כל הברכות כמ"ש וזאת הברכה י"ב בפרטות וזאת הוא הי"ג כלל כולם ונגד זאת אמר אשריך ישראל וכן ביעקב כל אלה שבטי ישראל שני' עשר וזאת אשר דבר להם אביהם היא הי"ג הכוללת כולם כנגד י"ג מידות וכמ"ש בתחילת זוהר כוס ישועות י"ג נהרי אפרסמון דכיא וי"ח נהרי אפרסמון. וכן בראשית וק"ש וציצית וכן ביצחק ויהי יצחק וכו' ויהודה ירש את הכלל כי זה מלכות ישראל וכמ"ש למי כל חמדת ישראל וכמ"ש כי יהודה גבר באחיו:

שמע ה' קול יהודה. הוא נגד דוד שהתפלל תמיד כמ"ש יענך ה' וגו' ישלח עזרך וגו' אלה ברכב וגו'. ולכך התפלל שישמע ה' לקולו. ואל עמו תביאנו. הוא נגד שלמה שנטרד ממלכותו והתפלל עליו שישוב לעמו ולא"י ולמלכותו:

ידיו רב לו. בימי אסא ויהושפט וזהו ידיו ב' ידים. ראשונה משמים שנאמר ויגוף ה' את הכושים (ד"ה ב' י"ד) שניה ע"י בני אדם על הג' אומות שבאו עליו:

ועזר מצריו תהיה. בימי יחזקיהו שלא נעש' כלל בטכסיסי מלחמ' אלא ה' עזרום ועוד שמע ה' קול יהודה. בבית ראשון:

ואל עמו תביאנו. הוא בית שני שחזר יהודה לארצו משא"כ בעשרת השבטים שלא חזרו:

ידיו רב לו. במלחמת ירושלי' לע"ל וכמ"ש (זכרי' י"ב ז') והושע ה' את אהלי יהוד' וכמ"ש (שם ו') ביום ההוא אשים את אלפי יהוד' ככיור אש בעצי' וגו':
ועזר מצריו תהיה. הוא משיח אחרון במלחמת גוג ומגוג וכמ"ש (יחזקא' ל"ח ג') הנני אליך גוג וכתו' (שם י"ח) והי' ביו' ההוא ביו' בוא גוג וגו' ובגמ' דרש (מכו' י"א ע"ב) שמע ה' קול יהודה על איבריה לשפא כו' והן מ"ש בתיקון י"ח ארבע סטרין מזרח מערב צפון ודרום. שררך. דא ציון דהוא טבור עלמא. רישא עלמא. רישא למזרח. גופא למערב. דרועין לדרום. רגליו לצפון. ונקודה דאמצעיתא נגד צדיקיא וחסידיא וחכימיא ומארי דאורייתא ונבייא והן הכל בפסוק הזה והן נגד תנ"ך ומשנה וגמ' ובריית'א והלכה שהוא קבלה ותוספתא והן נגד תורה וחכמה ומצות ומדות ועבודה וכמ"ש בפקדון או בתשומת יד וגו' והכל מכוון בפסוק הזה והן נגד ד' אותיו' השם והדעת כלל הכל וז"ש וזאת הם י"ב שבטי' של אבני שוהם והן כלל ישראל ויהודה לקח כלל כולם. ולכן באבני מלואים ואבני שוהם יהודה קודם לכולם וכן בדגלים:
ידיו רב לו. ידיו הוא דרגא עשירית של בעלי תשובה והוא נגד עשרת ימי תשובה והוא נגד ר"ה מלמטה למעלה ולכן עשרה מלכיות עשרה זכרונות עשרה שופרות כי צדיק הוא ח"י עלמין בב' שמות עילאין וב' שמות תתאין וז"ם כתר כי ביום הזה יכפר בסוד י"ש. תטהרו בסוד כתר וזהו כ"י י' הוא בסוד י"ש וכ"ף הוא בסוד כתר. ובסוד לאה ורחל וזהו בסוד מ"ה אבל בסוד ס"ג הוא רחל לבד וכן בסוד ג' ההי"ן בג' דרגין ודרגא אמצעית כפל בסוד הנה הנם וזהו סוד רחל ולאה. ועזר הוא בסוד כפל כדלעיל:

פסוק ח

וללוי אמר תמיך ואוריך לאיש חסידך. פי' כל הלוים נקראים חסידים שהיו שלימים בעגל כמ"ש ויאספו אליו כל בני לוי. וכן במרגלים כמאמר חז"ל שלא נגזר על שבט לוי. ואיש. הוא השר שעליהם והוא אהרן שהי' נשיא עליהם כמ"ש ואת שם אהרן תכתב וגו' וזהו לאיש חסידך. וסוד של אורים ידוע שמעשה שמים היו כמו הלוחות והוא מרומז בר"ת ואמר תמיך ואוריך ממטה למעלה שמתחילה זכו לתומים ואח"כ לאורים. ותומים. הוא נגד הים ששם נשלמו כמ"ש וייראו העם את ה' ויאמינו בה' שהוא שני עמודים של כל התורה כמ"ש רוצה ה' את יראיו למיחלים לחסדו. ושם קבלו עול מלכותו עליהם כמ"ש למעלה ובהר סיני קבלו את אור תורה והם האורים וכן הר סיני והר חורב תורה ועבודה והן כנגד פרץ וזרח. יכין ובועז. שמש וירח. ירושלו' יראה ושלם. וכמ"ש שובי שובי השולמו' שובי שובי ונחזה בך. אברהם ושם. והן סוד אחורי הנר וזכו שבט לוי לזה

לפי שהיו שלמי' בעגל ובמרגלי'. ובעגל הוא במעש' שנ' ויעשהו עגל מסכה ובמרגלים ולא אביתם וגו'. הוא בדיבור:

אשר נסיתו במסה תריבהו על מי מריבה. במסה שאמרו היש ה' והם היו שלמים ובמריבה היו מריבים עם ישראל ועשו עמהם מלחמה כמ"ש המה מי מריבה אשר רבו וגו' והיינו עם הלוים עובדי ה' וזהו את ה':

אשר תריבהו. שקיימו את כל התורה כולה מאל"ף ועד תי"ו וכמבואר (שבת ל"א ע"א) שבכתב אני מאמינך ושבע"פ איני מאמינך א"ל א"ב למחר אפיך ליה וכו' דע"פ נמי סמוך עלי כמ"ש בז"ח שיר השירים משכני אחריך וגו':

פסוק ט

האמר לאביו וגו'. כלומר על אביו ועל אמו כמו אמרי לי אחי הוא:

ואת אחיו לא הכיר ואת בניו וגו'. כי כאשר פורש אדם עצמו מן העולם מסתמא הוא בשנים כבר ולכך לא שייך על אביו ואמו לומ' לא הכיר שמסתמא יכול להכיר ולכך אמר לא ראיתיו עכשיו איני רואה אותם. ואמר ראיתיו לשון זכר כמו ותדבר מרים ואהרן במשה שדרך לדבר הענין במוקדם. אבל את אחיו שלא ראה אותם הרבה אמר לא הכיר. ובניו לא ראה אותם כלל ולא ידע. ובלוים היו כל הג' האלו מחמת שפירשו מן העולם. וכן יש ג' דרגין דמהימנותא א"וא. ודרגא שניה נקרא אחי. כמ"ש למען אחי ורעי אדברה וגו' ודרגא שלישית הוא בנים כמ"ש ורב שלום בניך א"ת בניך אלא בוניך והן כלולין בג' בי"ע ג' עלמין וכתיב ושכחי עמך ובית אביך וגו' ויתאו המלך יפיך. ולפי שפירשו מג' זכו לג' דרגין דמהימנותא שמשם נר"נ. נר"נ. דעבד. ואח"כ נר"נ דבן. ומתחילה זכו לראיה ואח"כ להכרה ואח"כ לידיעה והן כסדר. כי הראיה מביאה לידי הכרה וממנה לידיעה כמ"ש וירא אלהי' את בני ישראל וידע אלהים. וכתיב וראו ראו ואל תדעו וכן נאמר יכירו וידעו כל יושבי תבל. והכלל ראיה והכרה וידיעה:

כי שמרו אמרתך ובריתך וגי'. פי' ששמרו את התורה ואת המצות כמ"ש ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי. ולפי שהמצות צריכין שמירה יותר מן התורה אמר ינצרו וכמ"ש (מנחות מ"ג ע"ב) חביבים ישראל שסיבבן הקב"ה במצות תפילין וכו' והן מכל הצדדין. כי שמרו אמרתך. הוא נגד או"א. ובריתך. הוא נגד אחיו ובניו שמחמת המצות שכח את בניו ואחיו. אבל אביו ואמו הם דוחים את המצות כמאמר חז"ל אביו אומר השקיני מים ומצוה לפניו אביו קודם ולכך אמר אמרתך שהיא גדול מכיבוד אב ואם (היינו אם אמר לו לעבור על ד"ת) ומ"ש אמרתך כולל ג' תורות. שבכתב ובע"פ והל"מ. וברית הוא הרביעית. כמ"ש בפ' האזינו. ואדברה. אמרי פי. אמרתי. וכמ"ש

כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה. ורביעית הוא כמטר לקחי. כמ"ש חכם לב יקח מצות ובשביל ששמרו את הד' אלו לכך זכו ג"כ לד' דברים אלו. והן תורה ומשפט לשבט ומחוקק והם המורים הוראה לעם ושופטי העם ורובם של מורי הוראות ושופטים היו משבט לוי וכמ"ש בפ' שופטים והאיש אשר יעשה בזדון וגו' לבלתי שמע אל הכהן וגו' וכמ"ש בספרי שם. וכמ"ש ובאת אל הכהני' הלוים וגו' ע"פ התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך:

פסוק י

ישימו קטורה באפך וכליל על מזבחך. קטורה. הוא עבודה הפנימית על מזבח הפנימית. וכליל. הוא על מזבח החיצון והן ג' דרגין שכולל הכל. חצר. אה"מ. וק"ק. שמשם התורה יוצאה והן אשה ריח ניחוח ומובדלין בפרגוד. והן ג"כ נר דלוק ורוח וכנפי ריאה שמשם יוצא הרוח וכמ"ש אש מפיו תאכל וכמ"ש מים קרים על נפש עיפה ושמועה טובה מארץ מרחק. ושולחן בצפון ששם לחם הפנים ומנורה בדרו' ומזבח באמצע נגד מוחא ועיינין ואודנין. ואיזן נייחא דכילה. והוא ריח ניחוח וז"ש קטורה באפך ומתקמטין כל הש"כ דינין לשם ומתבשמין ומזבח החיצון נגד פימא אוכל קורבנין כמ"ש לחמי לאשי. והפנימי נגד ריח. וק"ק הוא סוד שמיעה כמ"ש ובבא משה אל אהל מועד וגו' וישמע את הקול וגו' וכמ"ש ונועדתי לך שם ודברתי אתך וגו' והוא נייחא דכולא:

וכליל. כליל הוא סוד צדיק והוא מזבח החיצון שנקרא כל ע"ש חמשים דרגין והוא בסוד כל הדרגין והוא נקרא כליל שנוטל מאו"א:

פסוק יא

ברך ה' חילו. הוא כנגד ישימו קטורה באפך כמשחז"ל (יומא כ"ו ע"א) מעול' לא שנה אדם בה מפני שמעשרת דכתו' ברך ה' חילו ונגד וכליל על מזבחך אמ' ופעל ידיו תרצ' שהוא מרצה על כל העונו' כמ"ש (בקדישין ס"ו ע"ב' היה עומד על המזבח ונודע לו שהוא בן גרוש' ובן חלוצה כשר שנא' ופעל ידיו תרצה. מחץ מתנים קמיו ומשנאיו מן יקומון. הוא נגד משפטיך ותורתך. כמ"ש ששני ניצוצו' היה יוצאים מן ק"ק ושרף את שונאיהם וקמיו הם נגד אבות נזיקין הקמים להיציר לישראל. ומשנאיו. הם המשניאין את ישראל לאביהם שבשמים ומחטיאין אותם והן אבות הטומאות. ולכך קמיו כאשר הם קמים הוא מוחץ ומכה אותם אבל המשנאים לא יקומון כלל כי אפי' דבר קל לא יעשו ולא יקומון וזהו מן יקומון כאשר רוצין לקום אפי' מקצת הוא מכה אותם שלא יקומון:

פסוק יב

לבנימן אמר ידיד ה' ישכן לבטח עליו חפף עליו כל היום. פי' שהשכינה שורה במערב והוא הצעיר שבדגל מערבי. וכן הוא הצעיר שבכל השבטים ולפיכך היה השכינה בחלקו ונקרא ידיד ה' לפי שהוא א' מאותן שמתו בעטיו של נחש:

ישכון לבטח עליו. כי השכינה וכן הנשמה אם האדם בא לידי חטא אינן שוכנות עליו לבטח ולפי שהי' נקי ובטוח מכל חטא אמר ישכן לבטח:

חפף עליו כל היום. כמ"ש (מגילה כ"ו ע"א) שהיה בנימין הצדיק מצטער עליו בכל יום לבולעו שנ' חפף עליו וגו' לפיכך זכה בנימן ונעשה אושפיזכן לשכינה והגמרא אינו מובן מאי לפיכך הלא ידע מתחילה שיהיה השכינה בחלקו ועוד מאי אושפיזכן והל"ל מקום לשכינה. והענין כמ"ש בגמ' שבג' מקומות שרתה שכינה בשילה ונוב וגבעון. ובית עולמי'. ובכולם לא שרתה אלא בשבט בנימין והיינו שבנימין ראה שיהיה השכינה בחלקו בבהמ"ק שהוא בית עולמים והיה מצטער על מקצת המזבח שאינו בחלקו ולפיכך זכה שנעשה אושפיזכן אפי' בשעה שהיתה השכינה אושפיזכן דהיינו בשילה ונוב וגבעון שהיתה בהם לפי שעה זכה ג"כ שיהא בחלקו:

ובין כתפיו שכן. הוא בהמ"ק כמ"ש (זבחים נ"ד ע"א) סבור למבנייה בעין עיטם וכו' אמרי ניתתי ביה קליל שנאמר ובין כתפיו שכן והיה בחלק בנימין:

ובין כתפיו שכן. הוא בית ראשון ושני ישכן לבטח עליו. הוא לע"ל. והן ב' לשונות עבר ועתיד שכן. ישכן. וישכן הוא שיורי דתיובתא והיו"ד לא יתגלה אלא לע"ל שבו יחיו המתים נגד נשמתא לנשמתא ולכך אמר כאן ישכן בג' עלמין בג' דרגין בסוד אשה ריח ניחח לה' והוא לע"ל שאז יתגלה ולכך נאמר עליו. וגם ובין כתפיו שכן. שבנוקבא בא הדעת בין הכתפים ולע"ל שיהיה בסוד דכורא יהיה הדעת במוחין וכן בנשיאות כפים לברך את ישראל. במקדש היה על גבי ראשיהם ובמדינה נגד כתפיהם שנשאו ידיהם למעלה לדרגא שעליהם:

חפף עליו. זהו שילה ונוב וגבעון וז"ש כל היום:

ידיד ה'. הוא במדבר ששם שרתה השכינה באתגלי' כמ"ש כי עין בעין יראו ה' והיינו בחלקו של בנימן ואמר ידיד ה' ישכן. ראשית ואחרית כחדא דלא מתפרדין ואח"כ אמר ממטה למעלה כסדר:

לאיש חסידך. לא יש הוא ד' כתרים שמחכמה ולמטה הוא יש. חסידך. חסיד הוא ט' שילובין שהם חסד והעשירי שם חסד דמשתתף בהו והוא חסיד בחסד והן חושבן המרגלא וז"ש והוכן בחסד כסא וכמ"ש השמים כסאי והוא שמי השמים והיו"ד של השמים חכמה דשריא בגוייהו:

פסוק יג

וליוסף אמר מברכת ה' ארצו. פי' שתהי' לו עצם הברכה והחילוק שבין עצם למקרה. עצם הוא נשאר לעולם. וממקרה פעמים נופל ויש שני מקרים. דבוק ושאינו דבוק כמו קור המים שהוא מקרה דבוק וחום המים הוא מקרה שאינו דבוק שאם יתפרד מן האש אזי יתקרר תיכף וישאר על טבעו ושניהם אינן דבוקים בעצם כי יכולין לפטור ממנו אבל לחות המים הוא בעצם כי בלא לחות אינן מים כלל:

ממגד שמים. מגד הוא לשון מתיקות והמתיקות לפירות ולתבואה הוא ע"י הטל והטל הוא מן השמים בעצם אבל הגשם והשלג הם למעלה מן השמים אלא שהן יורדין מן השמים. והמים של מעינות ותהומות הוא מן הארץ וז"ש כאשר ירד הגשה והשלג מן השמים ובטל נאמר ויתן לך האלהים מטל השמים וכתיב ובמים עזים נתיבה והשלג מן הראשונה וטל מן השלישית והמים מן השניה ורביעית. אלא דאתפלגין חציו למעלה מרקיע וחציו למטה וכמ"ש במ"ב פלג אלהים מלא מים שמהם הגשמים יורדין והחמישית הוא הקרח שמחובר מלמעלה ומלמטה והכפור יורד על המים ונעשה קרח כמ"ש (איוב ל"ח כ"ט) וכפור שמים מי ילדו והוא מג' שמות דאבהן. וקרח מב' שמות מורכבין יחד בין נו"ה בה' שמה שהם נקראי' מעלה ומטה וה' מיני מים בה' שמהן בה' דרגין. ומתהום רבצת תחת. שתהום משקה הארץ מלמטה כמ"ש אין לך טפה יורדת מלמעלה שאין טפחיים עולה כנגדה מלמטה ואמר רובצת תחת שתהא רובצת סמוך לארץ ממש כמ"ש (סוכה נ"ג ע"א) אמר דוד וכו' כמה דמדלי טפי מרטב לעלמא ולכן אמר ט"ו שיר המעלו' אבל כאן רובצת ממש שבו שורה הדעת וכמ"ש והאדם ידע וגו' וכתיב בדעתו תהומות נבקעו ושחקים יערפו טל ולכן נתברך כאן בטל ובתהומות:

פסוק יד

וממגד תבואת שמש. שיש תבואה שמתבשלת מן השמי' והוא הטל וכמ"ש בפ' ארץ חטה ושערה:

וממגד גרש ירחים. הם שעורים שמתבשלות מן הלבנה בלילה וכן בעומר כתיב גרש אלא ששם שיי"ן שמאלית וכאן ימנית ולפי שהיא סמוכה לשמש הוא גבורות ממותחות ולכן בא העומר ממנה וכן במנחת קנאות כתיב מנחת זכרון וגומר ואמר כאן ירחים ולמעלה שמש. שהתבואה המתבשלת בשנים עשר חדשים והוא בהקף שמש פעם אחד בהקף שנה אבל בלבנה י"ב פעמים היא מקפת בכל חודש אחת:

פסוק טו

ומראש הררי קדם. שנבראו בקדמותן של עולם והיא במרום הרים היפוך מן הגיהנם שהיא מתהום ואמר צדקתך כהררי אל ומשפטיך תהום רבה והעדן בראש כולם וז"ש

ומראש הררי קדם וממגד גבעות עולם הן הרים שבא"י שהן נקראים גבעות וכמ"ש הליכות עולם לו שחו גבעות עולם שכולם כלולין ביוסף הצדיק.

פסוק טז

וממגד ארץ ומלאה. הם הפירות שממלאין כל הארץ כמ"ש ארץ צבי מה צבי אין עורו מחזיק וכו':

ורצון שכני סנה. היו"ד מאותיות האמנתי"ו הנוספות כמו מושיבי המשפילי ודומיהן ופי' סנה קוץ. והוא במקום החורב ולכן נקראו סיני וחורב והשוכנים במקום יבש ערבה ושוחה בוודאי הם תאבים ורוצים לכל דבר כמבואר אביון שתאב לכל דבר. ופירוש הפסוק ורצון שוכני סנה שהם התאבים ורצונם לכל דבר ישיגו הכל ביוסף:

תבואתה לראש יוסף. פי' תבוא זאת הברכה לראש יוסף וכמ"ש פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון והן שני ברכות וכן אמר למטה נפתלי שבע רצון ומלא ברכת ה' נזיר אחיו. פרישא דאחוהי:

ויש בברכות יוסף ח"י ברכות ט' כתובים בפסוקי' אלו. מברכת וגו' והן הכל כפולים לראש ולקדקד והן ח"י עלמין לצדיק וכמ"ש בת"ז ויתן אותם ברקיע השמים ט' מלעילא לתתא וט' מתתא לעילא שהוא ח"י בשני עולמות והן ט' נהורין וכנגדן ח"י ברכות בתפלה כמ"ש ברכו' לראש צדיק ולכן לא נזכר ברכו' בשארי שבטים כמו ביוסף שהוא מלא ברכו' וכן ברכת אבינו יעקב ואת שדי ויברכך וגו' וצדיק הוא מב' שמות בחו"ב ותשובה הוא מב' שמות דדעת דו"נ כמבואר. תשובה תשוב ה' וביו"ד ימי תשובה ידיו פתותות לקבל שבים ימין ושמאל ולכן אומרים בר"ה ג"פ עשרה של מלכיו' זכרונות ושופרות וכנגדן הזכיר ר' אבהו ל' קולות ולפי שצדיק נכלל מעשרה לפיכך אמרו שתי ברכאן דצלותהון כנגד עשרה דברים שנאמרו כאן וח"י אזכרות שבק"ש וח"י פעמים אברהם יצחק יעקב כנזכר בתורה וח"י פעמים אל משה ואהרן וח"י ציווים בפ' פקודי וא' הוא הכולל כמו א' שבק"ש שנאמר וירא משה את כל המלאכה וגו' וח"י שמות שבמזמור לדוד הבו להי בני אלים וגו' וח"י מזמורים עד יהיו לרצון וח"י יו"ט כמ"ש לאתת ולמועדים וח"י פעמים יראת ה' במשלי. וח"י נענועין בלולב והם נגד ח"י חוליות שבשדרה וז"ש צדיק כתמר יפרח שהלולב דומה לשדרה וז"ש בגמ' כנגד ח"י חוליות שבשדרה ואלו הברכות הן נגד הברכות שנאמרו במשיח שכולן כלולין בצדיק והוא מה שנאמר ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה' והן ארבע רוחין ונגד ה' נשמתין וד' עליונים נקראים רוחין שמסתיימין ברוח כמ"ש בזוהר פרשה ויקרא עולה הוא דכר וכו' וע"ש. ורוח ה'. היא יחידה שכולם כפולין והיא יחידה ששם

אין נוקבא שנאמר ואין אלהים עמדי. רוח חכמה ובינה. הוא החיים כמ"ש והחכמה תחי' בעליה ונאמ' כי חיים הם למוצאיה' וכמ"ש בת"ז ועיקר החיים לעה"ב שאין משתה שם והן מחשבה ושכל המעשי. ושכל המעשי נחלק לשנים. והם בינה. ודעת הנכלל בה כמ"ש אם אין דעת אין בינה ועל זה נאמר (ישעיה ל"ב ט"ו) עד יערה עלינו רוח ממרום. רוח עצה וגבורה. הוא ברוח ממש והוא המתעורר והמניע שהם שתי בנות וכן לאה ורחל שהוא רוח המתעורר והמניע אבל המרגיש הוא בנפש ועליו נאמר והריחו ביראת ה' וגו' ובנפש הצומחת נאמר ונצר משרשיו יפרה ונפש הצומחת עליה נאמר ויהי האדם לנפש חיה ונאמר באיוב (ל"ג י"ח) יחשך נפשו מני שחת וחיתו מעבר בשלח ותקרב לשחת נפשו וגו' (שם כ"ב) פדה נפשו מעבור בשחת וחיתו באור תראה והגוף שהוא נגד הדומם נאמר ויצאו חוטר וגו' והוא נגד מלכת שהיא נכללת בכ"ע ונעשית כפולה והן חמשה שכוללין עשרה ועל זה נאמר ושפט בצדק דלים והוכיח וגו'. לימינו. והכה ארץ וגו'. לשמאלו. והיה צדק וגו'. לאמציעתו וכמ"ש האלהים אשר התהלכו אבתי לפניו וגו' האלהים הרעה אתי מעודי וגו'. וגר זאב עם כבש ג' מיני בהמות. והחיות ג' טהורות וג' טמאות והתשיעית נכללת מבהמ' וחיה שהוא שור הבר והוא ותאו אבל מ"מ היא נכללת בימין כמבואר (ברכות נ"א ע"א) בכוס של ברכה נוטלו בשתי ידיו ונותנו לימין ולכן היא טהורה והן כנגד ד' מלכיות המציקין לה שעליהם נאמר עמדו זרים ורעו צאנכם וגו' ופרה ודוב תרענה יחדיו ירבצו ילדיהן. נגד ישמעאל ועשו ימין ושמאל שכוללין הכל. ואריה וגו' הן הערב רב באמצעיתא ולכן לא נאמר בזה תיבת יחדו שגם בעוה"ז נקראו גרים אלא שלע"ל לא יטרפו רק כבקר יאכל תבן ועליהם נאמר ואצרף כבור סיגיך וגו' ושעשע יונק וגו' הוא השטן שעולה ומרגיז יורד וכו' והנה עשרה האלו הן תשעה שכלולין בארץ שאף שהנפש היא כלולה משבעה מ"מ היא אחד. כמו הארץ אע"פ שהיא כוללת שבעה ארצות מ"מ היא ארץ אחד וכן אמר כאן תשעה דרגין כולם כלולין בארץ וכמו שהגוף נכלל בכ"ע כן הוא אומר מברכת ה' ארצו שהיא נכללת בכ"ע:

(יג) **מברכת ה'**. נגד רוח ה':

ממגד שמים מטל ומתהום וגו'. כנגד חכמה ובינה כמ"ש ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה:

(יד) **וממגד תבואת שמש וממגד גרש ירחים**. שהן כנגד יום ולילה והם כנגד עצה וגבורה שעצה הוא בלילה כששוכב וכמ"ש כל הלילה הוא ישן וגו' וכמ"ש ברוך ה' אשר יעצני אף לילות וגו' וביום הוא המעשה והגבורה להתגבר וכו':

(טו) **ומראש הררי קדם**. הוא נגד והריחו ביראת ה' בריחין דבושמין דג"ע:

וממגד גבעות עולם. כנגד ונצר משרשיו יפרה ששם כלולים כל המטעים כמ"ש לא תחס' כל בה וכמ"ש בשלמה יודע היה שלמה וכו'.

(**טז**) **וממגד ארץ ומלאה**. הוא כנגד דעת וכמ"ש ומלאה הארץ דעה:

ורצון שכני סנה. כנגד יראת ה' כמ"ש רוצה ה' את יראיו והיא לית לה מגרמה כלום וכלולה מכולם וכמ"ש ויראת ה' היא אוצרו. ואוצרותיהם אמלא:

מברכת. הוא מה שנאמר יושב בסתר עליון בצל שדי ששם ג' מוחין דנצח. ושם רק ב' מוחין אבל כשהיא מקבלת מן בעלה היא מתמלאה בג' וכן נאמר בצלו חמדתי ולא בצל הדיוט דהדיוט הוא למרי' והן הב' כרובים כתריאל ומטטרון לכן נאמר עליון. ונאמר מברכת ה' ששם שורה השם כמ"ש בתז"ח פ"א א' אינון נשמתא אתו מכורסיא ובגין דתמן יה דאיהו מנהיג כלא טעמי כו' ואינון ב' כרובים דנעילא וכרובים דתתא אינון מטטרון וסנדלפון:

ממגד. בשמהן דחו"ב ששם כל מגדים המתפשטים בכל וכמ"ש ועל פתחינו כל מגדים חדשים גם ישנים ראשית ואחרית מה דהוי ומה דעתיד למהוי ואלה ח"י ברכאין הם כפולין כאן ובברכות יעקב כמ"ש מאל אביך וגו' ולכן נאמר ברכות לראש צדיק שהצדיק אע"פ שכלול ח"י עלמין מ"מ הוא מב' ח"י ולכן נקרא יוסף הצדיק גילופין דיוסף וכן ברכות ג"כ ב' ח"י בב' גילופין שהן בחו"ב ב"פ חב"ד והן נגד ח"י ברכות דתפילה. ותיקון התפילה ב"פ ח"י בלחש ובקול והן ב"פ שם של יסוד בגילופין דלעילא ותתא וז"ש תבואתה לראש ולקדקד וכן אמר יעקב לראש והם ד' חותמות שבהם נחתם שמים וארץ. לקדקד הוא ד' שמהן של אבהן כמו שנאמר וארא אל אברהם וגו' ויעקב כלול בב' לעילא ולתתא. ולכן לקח ללאה ולרחל ב' אמהות והכל כלולין בצדיק:

פסוק יז

בכור שורו הדר לו וגו'. הוא נקרא שור ע"ש כוחו שכובש כל המלכים ומנצח אותם והענין דחותמו דיוסף הי' שור רשומי' דברית בכורסייא מילה ופריעה שהוא בחי' הנקרא שור וכולל חותם דכל ד' חיות וא' הוא דכורא ופריעה הוא סיומא דשמא מפרש ור"ת ג' אלפין ויו"ד והוא משמא מפרש וגדולה מילה. שנכרתו עליה י"ג בריתות והן ג"כ י"ג אתוון כמו גילופי השור ובכור שורו הוא יהושע שהי' ראשון לכל השופטים והמלכים:

הדר לו. שנאצל מהוד של משה כמ"ש ונתתה מהודך עליו והכל כלולין בצדיק שכל נה"י משמשין בצדיק וז"ש בזמן שהצדיק בעיר הוא זיוה הוא הודה הוא הדרה פנה צדיק וכו' ועיר הוא נה"י והדר הוא שם מ"ב ז' אותיות דמרגלא והוד הוא השמינית כמ"ש למנצח על השמינית והוא מסטרא דדעת שנתחלפה הוד בהדר ולכן כאן הוד קודם להדר

שממנו נאצל ההדר. וקרני ראם קרניו. הם מלכי ישראל שנמשחו על פי השם ירבעם מאפרים וע"ש נקרא כל ישראל אפרים ויהוא ממנשה וז"ש והם רבבות וגו':

קרניו. הם ב' השופטים ירובעל ויפתח שנצחו ג"כ שלא ע"פ טבע והעיקר הענין הוא על משיח בן יוסף שהוא הראשון לגאולה לכך נאמר בכור שורו משיח הראשון וכמ"ש בר"מ אריה לימינו הוא משיח בן דוד גור אריה יהודה. והשור לשמאלו הוא משיח בן יוסף שעתיד להשמיד הכל כמ"ש בר"מ בר' משפטים נטלי כולהון מגבורה ומשיח בן אפרים נטיל נוקמיה משנאיה וכו' בדרגא דמשיח בן יוסף והוא דכתיב עתה ילחכו הקהל את כל סביבתינו כלחך השור את ירק השדה דעלייהו אתמר בפרוח רשעים כמו עשב וגו'. הדר לו. כמ"ש לעשות נקמה בגוים תוכחות בלאומים וגו' הדר הוא לכל חסידיו וכמ"ש בתז"ח פ' יתרו כיון דאנהרוה בחיוורא כאבנא בדולחא וכו' כדין איהו שפירו וכו' וכדין אתוון מנצצן וכו' והוא מ"ש דרך כוכב מיעקב וכמ"ש דעתיד לאתגליא כוכב מנצצא וכו':

וקרני ראם. הוא מ"ש ומחץ פאתי מואב וקרקר כל בני שת:

קרניו. הוא מ"ש והיה אדום ירשה וגו' והיה ירשה וגו' שאין זרעו של עשו נמסרין אלא ביד זרעו של יוסף (עובדיה) וכמ"ש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש ודלקו בהם ואכלום ולא יהיה שריד וגו' דבר. והיכן דבר הוא כמ"ש פ' בלק והאביד שריד מעיר והוא מ"ש כאן בהם עמים ינגח יחדו אפסי ארץ שמחבר שניהם וז"ש וישראל עשה חיל וירד מיעקב והאביד שריד מעיר וז"ש והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה וכמ"ש שובה ה' רבבות אלפי ישראל שביקש משה מהש"י שיעשה את ישראל אלפים ורבבות ובהם נתברך יוסף כמ"ש וידגו לרב בקרב הארץ ורבבות הוא מימינא ואלפים משמאלא כמ"ש יפול מצדך אלף ורבבה מימינך וז"ש וישת ימינו על ראש וגו'. מלא הגוים הוא בסוד אוד מוצל מאש והוא בסוד כתרין ועטרין ראשין דחוי"ב וזו"נ כמ"ש בתיקונים תיקון ע"י"ן

פסוק יח

ולזבולן אמר. לפי שבזבולן היו סוחרים ותגרים ובחלקו נפלו ימים ששם ספינות באים כמ"ש זבולן לחוף ימים ישכן וגו':

וישששכר באהליך. פי' בחלקו של ישששכר נפלו פלטרים גדולים בנינים נאים ונפלאים והיו משכירין לכל הבא באי"י שהיו שוכרים אצלם הבתים מחמת יופיין וכמ"ש בפ' ויחי וירא מנחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה ע"ש בתרגום אונקלוס וזהו וישששכר באהליך ובגמ' דרשו באוהליך של תורה שהיו יושבי אוהלים ונשתתפו יחד ולכן ברכם בברכ' ח' וכולל ישששכר בברכת זבולן וכן אמרו בספרי וישששכר באוהליך מלמד ששבטו של

יששכ' משתבח בתורה שנאמר ומבני ישששכר יודעי בינה לעתים (ד"ה א' י"ב ל"ב) וכן מצינו באביו ששיבחו שנא' וירא מנחה כי טוב. ופי' מנוחה כי טוב זו תורה שבכתב. ואת הארץ כי נעמה. זו תורה שבע"פ שמסורה לבני אדם כמ"ש וחיי עולם נטע בתוכנו. ועליהם נאמר מה טוב ומה נעים וגו' ולכן נעמה לשון נקבה והן בג' שמהן שלה:

יטוב. בחו"ב. ויט שכמו לסבל הן מדרשי התורה ספרא וספרי וכו' שמחברים יחד ועליהם נאמר גם יחד. ואמר שכמו לסבול שהו' קשה מאוד וכמ"ש והוא ירד והכה את הארי וגו' שלמד ספרא דבי רב ואמרו (פסחים ס"ב ע"ב) בין אצל לאצל ארב' מאה גמלי וכו' ויהי למס עבד. שלמדו לכל ישראל תיר' וכמ"ש ומבני ישששכר יודעי וגו' וכמ"ש ר"ג (הוריות יו"ד א' וב') לא שררת אני נותן לכם אלא עבדות אני נותן לכם עד עתה הייתם ברשותכם אבל עכשיו אתם משועבדים לצבור:

פסוק יט

עמים הר יקראו. כמ"ש בספרי שהיו אומות עולם והמלכים מתכנסו' ובאות לפרקמטיא של ארץ ישראל והם אומרי' הואיל ונצטערנו ובאנו לכאן נלך ונראה פרקמטיא של יהודה מה טיבה ועולים לירושלים ורואים את ישראל שעובדים לאל אחד וכו' ואינן זזין משם עד שמתגיירין ובאים ומקריבים זבחים ועולות שנאמר שם יזבחו זבחי צדק ואמר זבחי צדק שנעשין גירי צדק וזבחיהם נקראו זבחי צדק שמתגיירין וזובחין לשם שמים. ואמר הר יקראו שמתכנסין להר הבית לתפלה ולקרבנות לזבוח בעזרה וכמ"ש לכו ונעלה וגו' אמר כי שפע ימים יינקו ושפני וגו' לפי שיניקתם משני חלקים הים והמדבר. כי חול הוא מדבר וכן הן נגד המקדש אברהם קראו הר והוא הר הבית יצחק קראו שדה והוא העזרה ששם העבודה מלך לשדה נעבד. והגרים אחיזתם הם באברהם ויצחק ולא ביעקב שיעקב היתה מטתו שלמה וכו':

כי שפע ימים. אמר בספרי שהים נוטלת בשפע ונותנת בשפע והשפע הוא מן ג' אתוון של השם וימים הם שנים ואמר ימים שהן תרין חו"ב כמ"ש בת"ז למאן אינון ינקון וכו' ואין לך באותיות כפול אלא ים לכן נאמר ימים שכלולין זה בזה ושפע הוא הדעת שמהם יונק צדק. והם בשם מ"ב ש"י נהורין בשני הפנים:

ושפני טמוני חול. שפוני הם החשובים כי מחמת ב' דברו' הדבר יקר א' מחמת שאינו בנמצא וא' מחמת שהוא חשוב בעצמו ולכך אמר כאן ושפני טמוני את שניה' יירש. וחול הוא גבול לים וכמ"ש בפ' ויחי זבולן לחוף ימים וגו':

פסוק כ

ולגד אמר ברוך מרחיב גד. כי גד הוא ז' אתוון דמ"ב וז"ש מרחיב גד וכמ"ש כי בי ירבו ימיך. והענין ברוך מרחיב גד כדאי' בספרי מלמד שתחומו של גד מרחיב והולך כלפי מזרח:

כלביא שכן. בלא מצרים שראובן ומנש' היו להם מצרים סביב. עמון ומואב וגשור ומעכת:

וטרף זרוע אף קדקד. שהגבול שלו הי' כמו ראש וזרוע דהיינו החתיכ' היוצאת לצד מזרח הי' כמו ראש והוא מתפשט עד נחל זרד שהוא דיבן גד. ורז"ל אמרו ניכרין היו הרוגי גד שהיו מכין זרוע וקדקוד בפ"א ויש ליתן טעם על זה לפי שארז"ל סח בין תפלה של יד לתפלה של ראש חוזר מעורכי מלחמה לפי שיש בה קצת עביר' והורה לנו כי שבט גד היו צדיקי' ביות' והיו נזהרין גם בזה ולכך זכו להרוג הראש עם הזרוע בפ"א דהיינו הזכות של הראש והזרוע:

פסוק כא

וירא ראשית לו. פי' בחר לו נחלה בראשית של א"י:

כי שם חלקת מחקק ספון. מחוקק פי' גדולי' ורוזנים ושם חלקת הגדולי':

ויתא ראשי עם. שהלך לפני ב"י למלחמה כמ"ש והחלוץ עובר לפני העם:

צדקת ה' עשה. זה ידוע כי צדקה הוא יותר מן המשפט ובני גד ובני ראובן כשבקשו נחלתן אמר משה אם יקבלו עליה' שילכו עם ב"י כו' ואמרו את אשר דבר ה' אל עבדיך כן נעשה נחנו וגו' והוסיפו במאמ' זה שרוצים להתעכב עוד אפי' שבע שחלקו וכמ"ש עד התנחל וגו' ואח"כ אמר משה לאלעזר והודיעו שהסכי' הקב"ה ע"ז שיתעכבו גם ז' שנים של חילוק וכאשר אמרו את אשר דבר ה' אל עבדיך כן נעשה ונמצא זה צדקה משלהם שמתחלה לא רצה משה אלא ז' שנים של כיבוש רק הם הוסיפו ו' שנים של חילוק ואז נתרצה הקב"ה ג"כ על זה וזהו צדקת ה' עשה שקיימו הצדק' שהסכים הקב"ה על זה והמשפט הוא לישראל:

ויתא ראשי עם. הן ד' ראשים כמ"ש והיה לארבעה ראשים וכמה שכתוב ופקדו שרי צבאות בראש העם ובעקבה של עם. פי' בסביבות כל הצדדין שלא ינוסו כמבואר וכשילין של ברזל בידיהם כו'. כי ראש נחלק לד' כמבואר. ומרומז ג"כ שלעתיד לבוא יזכה גם כן ליל"ך בראש כולם כמו שעשו בעה"ז. כלביא הוא ז"ת דאימא וכן כלביא הוא בג"ר להאיר להם:

וטרף. שילוב הידוע פנים ואחור שהוא כנגד תפילין של יד ותפילין של ראש ובספרי ובגמ' דסוטה סוף פ"א דרשו וירא ראשית. זה משה שמשה נקרא ראשית תרומה של

עולם. ראשית חכמה. כי שם חלקת מחקק ספון. זה קברו של משה שנתונה בחלקת גד מששת ימי בראשית והוא באמת בחלקו של ראובן שנא' עלה אל הר העברי' הזה הר נבו ומה ת"ל כי שם חלקת מחקק ספון מלמד שהי' משה מוטל מת בכנפי שכינה ד' מילין כו' ובגמ' סוטה ספ"א תניא ר"א הגדול אומר שנים עשר מיל על שנים עשר מיל כנגד מחנה ישראל בת קול משמיע כו' ולמדו זה מראשית שהוא ד' והוא י"ב:

מחקק. שע"י נתנו רמ"ח מ"ע ונאמר לא יסור שבט מיהודה ומחקק וגו' ועל זה הוא אומר אנכי ה' אלהיך ונאמר ואדם אין לעבד את האדמה זה משה שהוא שליט בכל הרקיעין ובכל ממונין ובכל כרסוון שנאמר וירדו בדגת הים וגו':

ויתא ראשי עם. כמ"ש בספרי מלמד שמשה יהיה עתיד לכנס בראש כל חבורה וחבורה. בראש חבורה של בעלי מקרא. ובראש חבורה של בעלי משנה. ובראש בעלי הלכה ובעלי הגדות ועל זה נאמר ויתא ראשי עם תורה שבכתב הוא ראש. ותורה שבע"פ הוא סוף:

צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל. למעלה אמר כי שם חלקת מחוקק וגו' שלמד תורה ברבים כמבואר (בסנהדרין ה' ע"א) מחוקק אלו נשיאי א"י שלמדו תורה ברבים ומלבד זה עשה ב' דברים צדקה ומשפט עם כל ישראל כמ"ש כי יבא אלי העם לדרש אלהי' והוא צדקה גדולה כל דבר שהיה לכאו"א בא אליו לדרש אלהים והוא היה דורש מן השם והגיד להם. כי יהיה להם דבר בא אלי וגו' הוא משפט. והשלישי' והודעתי את חקי האלהי' ואת תורתיו כו' וכמ"ש בפ' דברי':

פסוק כב

ולדן אמר דן גור אריה. באלו ב' כתב גור אריה ביהודה ובדן כמ"ש בספרי לפי שהיו סמוכין לספר. וגור הוא שם מ"ב ואריה. וא' עם ז' אתוון הוא בשם ע"ב. וגור לבד ז' קשרים וארי' עם ז' קשרים לכן נאמר בשניהם גור אריה ימינא ושמאלא מ"ב וע"ב:

יזנק. כמ"ש בספרי מה זינוק זה יוצא ממקום א' ונחלק לב' מקומות כך שבטו של דן נטל לו חלק בשני מקומו' וכן הוא אומר ויצא גבול בני דן מהם וגו' (יהושע י"ט מ"ה) מן הבשן. שהיה גבולו מגיע לעבר הירדן לנחלת עוג מלך הבשן שהירדן יוצא ממערת פמייס מגבול של דן:

פסוק כג

ולנפתלי אמ' נפתלי שבע רצון. כמ"ש בספרי שהי' נפתלי שמח בחלקו בימי' ובדגי' וכו':

ומלא ברכ' ה'. ברכת גינוסר שהוא ים כנרת:

ודרום ירשה. שהי' נוטל את כל הירדן עד חלקו של יהודה כמ"ש וגבול קדמה ים המלח עד קצה הירדן (יהושע ט"ו ה') ואמר שבע רצון ומלא וגו' שהן ב' ברכות רצון וברכה

כמ"ש פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון. והרצון הוא ב' שמות דאמא בגלופין והם שמות בי"ה ה'. ושבע. שהוא שם מלא במלואה כי ברכת ה' הוא תשעה חסדים. ומלא הוא העשירית רוה"ק שנכלל בג' אתוון וזהו מגדל עוז שם ה' כמ"ש כוסי רויה:

ים ודרום. הוא ים של אלהים שהוא דין. ודרום. הוא הגילופין שלו ושם אלהי' בגילופין שהוא כולו רחמי' וזהו סוד דרום:

ואמרו בגמ' שהן נוחלין ב' עולמות שנאמר בי"ה שנברא בהן עוה"ז ועה"ב:

פסוק כד

ולאשר אמר ברוך מבנים. אמר שהי' בחלקו של אשר שמן הרבה וכל מי שצריך שמנים בא אצלו לקנות וכל כסף של שאר השבטים היה מגיע לידו ולכך נאמר ברוך מבנים ר"ל משאר השבטים והברכה שורה בשמן כמ"ש בזוהר בפסוק מה יש לך בבית ותאמ' וגו' כי אם אסוך שמן. ושמח שמחה גדולה ששם שורה הברכ' וכמ"ש כשמן וגו' כי שם צוה ה' את הברכה וכן הרצון משם וז"ש יהי רצוי אחיו. פי' שהכל יהיו צריכין לו ואוהבין אותו. וטבל בשמן רגלו. כמבואר זהו גוש חלב שמושכת שמן כנחל וכ"ה במנחו' (דף פ"ה ע"ב) פעם א' נצרכו להן אנשי לודקיא כו' אמרו לו לך לגוש חלב הוציא לו ספל של זהב מלאה שמן וטבל בו ידיו ורגליו לקיים מה שנא' וטבל בשמן רגלו כו' ומדד לו שמן במאה רבוא וכו' ורז"ל דרשו שהיו בנותיו יפיפיות מאד מחמ' השמן וכמבוא' (מגיל' י"ג ע"א) אנפקינון כו' שמשיר את השער ומעדן את הבשר והיו נשואות לכהונה והכהני' הם עשירי' גדולי' כמ"ש רוב' של כהני' עשירי' היו מחמ' הקטורת וזהו ברוך מבני' אשר.

פסוק כה

ברזל ונחש' מנעלך. שהי' יושב על הים הגדול והוצרך לדלתות נחושת ובריחי ברזל והוא היה המנעול חזקתם של כל ישראל:

וכימיך דבאך. שכל הימים הי' זבת שמן בקיץ ובחורף כי זיתי' אינן נושרין לא בימות החמ' ולא בימות הגשמי' וגם אמ' ברזל ונחשת מנעלך שארנו יהי' מושך שמן כנחל ביום ובלילה ולא היה נגנבים כי ברזל ונחשת מנעלך שהיא סגורה בדלתי נחושת ובריחי ברזל. והנה פתח בשבחו של הקב"ה וישראל. ה' מסיני בא. וברכת השבטים בפרט. וחזר לשבחו של הקב"ה וישראל בכלל. וסיפר את כל הניסים שנעשו מיציא' מצרי' ואילך אין כאל ישרון. הוא יציאת מצרים כי מבואר שהיא שקולה כנגד כל הניסים שבתורה. ובו נודע שאין כמוהו בכל הארץ. וכמ"ש בעבור תדע כי אין כמני בכל הארץ. ולמען ספר שמי בכל הארץ. ואמר אין כאל ישרון פי' כאל של ישורון. שנבחר לו אז לעם כמ"ש שלח עמי ויעבדני. וקרא ישורון על השירה הראשונה ששרו לו ביציאת מצרים כמ"ש השיר הזה יהיה לכם כליל התקדש חג:

רכב שמים בעזרך ובגאותו שחקים. פי' שהוא בגאותו רוכב שחקים ששולט עליהם והוא קריעת ים סוף שנעשו בו ב' ניסים א' להציל את ישראל וא' לשקע במים המצרים וכמ"ש ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב שבאחד הציל את ישראל ובב' עשה נקמה במצרים וכמ"ש נחית בחסדך עם זו גאלת. זו ישראל ונאמר אשירה לה' כי גאה גאה שמתגאה על כל הגאים. והוא סוס ורכבו רמה בים וזהו ובגאותו שחקים כי מן השחקו נלחם עמה' כמ"ש ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה. עכן וחושך. למצרים מעבי שחקים. ויאר לישראל. מן הרקיע שבו כל המאורות:

פסוק כז

מענה אלהי קדם. מענה. היא הסבה שעליהם מלמעל' כמ"ש עליון שמת מעונך:

ומתחת זרעת עולם. כמבואר (חגיגה ע"ב) הארץ על מה עומד' על עמודי' וגו' על ההרים וגו' רוח בסערה וכו' וסערה תלויה בזרוע של הקב"ה שנאמ' ומתחת זרועות עולם ופי' שני עולמות שה' כח וגבורה שנקראים זרועות של הקב"ה אלא שנכלל גבורה בכח כמ"ש ימינך ה' נאדרי בכח ימינך וגו' ולכך אמרו בזרועו של הקב"ה וכן היו בסיני במ"ת כמ"ש מן השמים השמיעך את קלו ועל הארץ הראך את אשו הגדולה ודבריו שמעת מתוך האש. אמר אשו ואמר גדולה כמבואר בא הכתוב הג' והכריע ביניהם שקולו מן השמים ואשו בארץ וזהו שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני:

ויגרש מפניך אויב. הוא סיחון ועוג ורמז בו ג"כ לעמלק שגרשו מן העוה"ז ועוה"ב כמ"ש כי מחה אמחה את זכר עמלק וגו' והוא אויב הגדול מכל. ויאמר השמד. הוא מדין שצוה אותם להשמיד כמ"ש צרור את המדינים והכיתם אותם:

פסוק כח

וישכן ישראל בטח. הוא ארץ סיחון שירשו את ארצו והחרימו את עריו ואת כל אשר בו:

בדד עין יעקב. הוא ארץ מדין שירשו את ארצם ג"כ ולא הותירו מהם רק טף ונשים אשר לא ידעו וגו' התיו לכם. לשפחות. ואמר עין יעקב. אלו הכשרים שבישראל שלא נתנו עיניהם על בנות מואב וכמ"ש כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו וגו' ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום:

אל ארץ דגן ותירוש. הוא ארץ יעזר וגלעד כמ"ש והנה המקום מקום מקנה כי הם רועים מן השחת ומן הזמורות ובשבחה של הארץ דיבר הכתוב:

אף שמיו יערפו טל. הוא ארץ עוג מלך הבשן כמ"ש כטל חרמון וגו' וכתיב הרעיפו שמים ממעל ואמר אף שמיו. שהטל אינו מיוחד אלא לא"י כידוע וכמ"ש ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ וכמ"ש שיורד על הררי ציון כי שם צוה ה' את הברכה ובכאן נתקיימו מקצת ברכות של יעקב אל ארץ דגן ותירוש אף שמיו יערפו טל:

וישכן ישראל בטח. מחמת שובע הגדול כמ״ש ואכלתם לחמכם לשבע וישבתם לבטח בארצכם:

בדד עין יעקב וגו'. הוא מה שנאמר החיו לכם. לעבדים ולשפחות וכמ״ש יעבדוך שמים ועד כאן מדבר בנסי מדבר. ועכשיו מתחיל בנסי א״י שנעשו בימי יהושע לכן הוא בפסוק בפ״ע.

פסוק כט

אשריך ישראל מי כמוך. בהעברת הירדן שזכו בה לכנום לא״י כמ״ש (מלאכי ג' י״ב) ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ אמר ה'. ור״ל ארץ חפץ. שחפץ בה השי״ת ושבחה מבוא' בכל התורה ארץ חמדה טובה וכו' כי הארץ אשר אתה בא שמה וגו' וכמ״ש (ביהושע כ״א:מ״ה) לא נפל דבר מכל הדבר הטוב אשר דבר ה' אל בית ישראל הכל בא. וכל תשוקתו של משה היה לכנוס בה כמ״ש אינני עבר את הירדן ואתם עברים וירשתם וגו':

מי כמוך. בימי יהושע כמ״ש (יהושע ה' א') ויהי כשמע כל מלכי האמרי וגו' וימס לבבם ולא היה בם עוד רוח מפני ב״י וכמ״ש שמעו עמים ירגזון וגו' נמגו וגו' עד יעבר עם זו קנית וגו' ונא' (יהושע ג' יו״ד) בזאת תדעון כי אל חי בקרבכם. שזה השם אינו מיוחד אלא לישראל לבד וכמ״ש אל חי חלקנו וזהו מי כמוך:

עם נושע בה'. זהו כבישת יריחו שנכבש ע״י השם שנפלה חומת יריחו:

מגן עזרך. בהליכתם להר גרזים ולהר עיבל שהלכו יותר מס' מיל באותו יום ואין כל בריה עומדת לפניהם וכל העומד לפניה' מיד נתרז וכמ״ש לא יתיצב איש וגו' ורמז בזה ג״כ לימות המשיח. מי כמוך. בימי שלמה. עם נושע בה'. בימי חזקיהו. מגן עזרך. היא ירושלים והיא העיר הראשונה שנלחמו עם סנחריב:

ואשר חרב גאותך. בימי המן שכתב להרוג בחרב ואח״כ כל השרי' היו מנשאים את היהודים:

ויכחשו איביך לך. בימי אלכסנדר מוקדון שעל' להחריב את ירושלי' ואח״כ השתחוה לשמעון הצדיק:

ויכחשו איביך. אלו גבעוני'. וכן בימי חשמונאי' שכרתו ברית עמהם. ואתה על במותימו תדרך. לימות המשיח וכמ״ש ועל במותי וגו'. ועל ה' מלכים שהיה מלחמה גדול' שהפיל הקב״ה עליה' אבני ברד גדולי' והעמיד יהושע את החמה כמ״ש לאור חציך יהלכו לנוגה ברק וגו' וכתיב (יהושע יו״ד כ״ד) ויאמר אל קציני אנשי המלחמה ההלכו אתו קרבו שימו את רגליכם על צוארי המלכי' האלה ויקרבו וישימו וגו'. ולכן אמר במותימו שהוא על הצואר תדרוך:

פרק לד

פסוק א

ויעל משה וגו' כמבואר (סוטה סוף פ"א) ששתים עשרה מעלות היה לו ופסען משה בפסיעה א' ר"ל מעלות שתים עשרה שבטים שזכה משה משם. מערבת מואב אל הר נבו ראש הפסגה כמבואר למעלה שג' עליות היו לו שם בג"ר וכמ"ש ירום ונשא וגבה מאוד:

ויראהו וגו'. זה סוד הנה ישכיל עבדי. וסוד מערבות מואב הוא פרשיות של התורה סוד ג"ן סדרים של התורה ולכן נאמר פני משה כפני חמה והן מ"ח סדרים של התורה וה' סדרים של ראשי חמשה ספרי' שנכללי' באחד שהם כלל הכל והוא שער מ"ט. ה' אחרונ' של השם כלל הכל וי' הדברות הוא שער נו"ן בחכמה. ראש הפסגה. הוא ט' אותיות של הדעת עם הכולל וראש היא עשירית הכתר עליון שלו והיא דרגא של משה:

הר נבו. כמ"ש למעלה בפ' האזינו. ויראהו ה' את כל הארץ את הגלעד עד דן. הוא עבר הירדן מיריחו עד דן ממזרח א"י ואח"כ:

פסוק ב

ואת כל נפתלי. היא בצפונה של א"י ממזרח למערב:

ואת ארץ אפרים וגו'. הוא אמצע א"י כמ"ש (יחזקאל מ"ח ח') ועל גבול יהוד' מפאת קדים וגו' וכמ"ש (מכות ט' ע"א) ששכם היה באמצע ישראל ממש:

ואת כל ארץ יהודה עד הים האחרון. הוא דרום וכן היה בחלקם ג' ערי מקלט ביהודה ובאפרים ובנפתלי שהיו משולשי' בגבול' א"י שירש יהושע ומכאן ואילך הראה לו את הארץ שיתוסף עוד לעתיד וכמ"ש ביחזקאל:

פסוק ג

ואת הנגב. זו תוספת שבדרום שיירשו את הר עשו כו':

ואת הככר. זה מזרח ככר הירדן שהו' בקעת יריחו מקו' שעמד שם משה:

עד צער. בדרומה ולא זהו צער שנ' בסדום אלא הוא במי מריבה מדבר צין ועל שם המה מי מריבת קדש וגו' שאז נגזר עליהם גלות וגיהנם כידוע וכמ"ש ביחזקאל (מ"ח כ"ח) אל פאת נגב תימנה והיה גבול מתמר מי מריבת קדש נחלה על הים הגדול וגו' ובצפון שם נאמר למעלה פסוק א' צפונה אל יד חמת והיו לו פאת קדים הים דן אחד. ובמערבה יתוסף להם עד הים הגדול שנאמר עד הים האחרון ורז"ל אמרו שהראה לו את כל הדורות דור ודור וחכמיו דור ודור ושופטיו ומנהיגיו כו' עד ימות המשיח. וזהו ויראהו ה' את כל הארץ הם כל מנהיגי ארץ. את הגלעד עד דן. הם כל הנביאים. גלעד הוא אליהו שהיה מתושבי גלעד והוא שר לכל הנביאים:

עד דן. עד אותו זמן שכתו' (יואל ד' י"ב) כי שם אשב לשפט את כל הגוי' וגו' הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא לפני בא יום ה' וגו' וכמ"ש (יואל ג' ב') וגם על העבדים ועל השפחות בימים ההמה אשפוך את רוחי:

ואת כל נפתלי. הם כל השופטים ודבורה עם ברק והיא היתה ראש כל השופטי' שהאשה היתה נביאה וכן הנסי' שנעשו שם הם ראש לכל הנסים של שאר שופטים כמ"ש מן שמים נלחמו וגו' ואף הדגים שבים אמרו שירה ואמת ה' לעולם וגו':

ואת ארץ אפרים ומנשה. הם כל מלכי ישראל שראשיהם הם אפרים ומנשה כמ"ש למעלה:

ואת כל ארץ יהודה. הוא מלכות בית דוד:

עד הים האחרון. הוא משיח בן דוד שיבוא באחרונה ולכן נקרא ים שכל הנחלים הולכים אל הים וכן כל הגוים יקבצו אליו וכמ"ש (ישעיה ב' ב') ונהרו אליו כל הגוים:

וכתיב יהיה שרש ישי אשר עמד לנס עמים וגו' (שם י"א יו"ד) ואמר עד הים האחרון. שהם הנשיאי' ור"ג שיעמדו עד משיח כמ"ש לא יסור שבט מיהודה ומחקק מבין רגליו עד כי יבא שילה ולו יקהת עמים:

ואת הנגב. הם כל החכמים כי זקני הנגב הם ראשי כל החכמים וכן בני קיני הלכו אצל יעבץ ללמוד תורה במדבר בארץ נגב וכן אמרה בת כלב לכלב על עתניאל כי ארץ הנגב נתתני וגו' שברוב חכמתו החזיר התורה ליושנה. ואת הככר. הם כל העשירים והפרנסי' כמ"ש וירא לוט את כל ככר הירדן כי כלה משקה וגו' כגן ה' כארץ מצרים:

בקעת יריחו. הראה לו את כל המציקים לישראל עד גוג ומגוג כי יפול בבקעת יריחו:

עיר התמרים. שהראהו את הג"ע ואת כל הצדיקים הזוכין אליו:

עד צוער. זה הגיהנם ואת כל הרשעים הנידונין בה ואמר עד צוער שלעתיד לבא גם הגיהנם יתהפך ויכלול בג"ע:

פסוק ד

ויאמר ה' אליו זאת הארץ וגו'. שהארץ נקראת זאת בסוד אבני שוהם שנחלק לי"ב תחומין ונאמ' כל אלה שבטי ישראל שנים עשר וזאת אשר דבר להם אביהם שהם י"ב וי"ג ולכן זאת נכללת בזה וכמ"ש בפ' צו זאת וגו' וכן אברהם יצחק יעקב נכללו עם כל השבטים וז"ש זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר. לבנים שהם עולי מצרים:

לזרעך. אלו עולי בבל:

אתננה. הם לימות המשיח שהקב"ה יחלק בעצמו כמ"ש בפרשת דברים אשר נשבע ה' לאבתיכם לאברהם ליצחק וליעקב לתת להם ולזרעם אחריהם:

הראיתיך בעיניך. כמ"ש וראה בעיניך:
ושמה לא תעבר. על שלא השלים עם ה' בדבור ולכן לא השלים ג"כ להביאם אל הארץ. ועל שתיקן בעשיית השרף וראה אתו וחי לפיכך זכה לראיה וזכה לאור הראשון שמששת ימי בראשית שבו ראה את כל העולם כלו מראשו ועד סופו:
ושמה. כתיב בה"א הוא עוה"ז כמ"ש לעיל אבל לעתיד לבא הוא בראש כולם וז"ש לא תעבר שעוה"ז הוא כפרוזדור שעוברים בו לעוה"ב וכמ"ש בפ' דברים אתם עברים בגבול אחיכם וגו' אבל עומד ומשמש במרום וכמ"ש חז"ל שהוא חי כו':

פסוק ה

וימת שם נא' כאן שם ונאמר בלוחות הראשונים עלה אלי ההרה והיה שם מה שם כו' עומד ומשמש כו' ונתקיים כאן בקביעות ושם לא עמד אלא ארבעים יום וכן ואתנה לך את לחת האבן והתורה והמצוה וגו' וחזרו לו כאן מה שאבד בלוחות הראשונות וכמ"ש בר"מ קב"ה עתיד לאהדרא לך אבידה דאבדת בגין ערב רב דא כלה דילך דבזמנא דעבדו ערב רב ית עגלא נפלה כלה דילך הה"ד וישלך מידו את הלחת ומ"ש שם עתיד להחזיר לך ר"ל שאף בתחיית המתים לעתיד לבא יקום עם כל התורה הזאת ולא ישתכח ממנו:
עבד ה'. שאז זכה להקרא עבד ה' אף שבחייו ג"כ כתיב עבדי משה. שם לא זכה לקרוא עבד ה' עד הנה וזו היא המעלה הגדולה שבכולם. שנקרא עבד ה' כמ"ש עבד מלך. הדבק לשחוור כו' וכמ"ש בר"מ שם. אתו כלהו מארי מתיבתא ואשתטחו קמי' ואמרו קמי' וודאי קב"ה מליל בפומך ולך אנן סגדי' כו':
על פי ה'. כמ"ש למעלה שמיתתו היתי' רצונית ע"פ ציווי השם:
ויקבר אתן בגי. מזל הי"ג מזלא עילאה שהיא כוללת הכל כל התיקונים וכל הקידושין. ואמר בגי הן ב' שמות:
בארץ מואב. הוא הדעת הנעלם והוא דרגא דמשה שכנגדו היה בבלעם וזהו ולא קם בישראל אבל קם באמות ואמרו בזוהר בדרגא דילי' וטינופא כו' וכמו שמבואר שנידון בש"ז רותחת והוא תכלית כל הטומאות לפי שהחטיאו את ישראל בנשים מדיניות וזהו שכתוב מול בית פעור כמו שכתוב בספר יצירה טוב כנגד רע ורע כנגד טוב ופעור נגד משה אלא שבס"א מוסיף א' בסוד כל המוסיף גורע ובסוד עשתי עשרה יריעו':
ולא ידע איש וגו'. כמ"ש (איוב כ"ח כ"א) ונעלמה מעיני כל חי ומעוף השמים וגו' אפי' מעוף השמים שר ובשתים יעופף ואמר איש אפי' בני אדם שנ' עליהם עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו. נעלם מהם מקומו ומדרגתו וכן בכל הדורות ואפי' לימות המשיח וז"ש עד היום הזה:

פסוק ז

ומשה בן מאה ועשרים שנה. כמבואר שכל ימיו היו נקבצים וכולן היו שלימים עד אין תכלית והוא במדריגת חו"ב שנכללין זה בזה ונ' שערי בינה. שבחייו לא זכה לשער הנו"ן לפי שהוא בחכמה כמ"ש ותחסרהו מעט מאלהים מן המלאכים שהם חיים לעולם ואמר ופני לא יראו כי לא יראני האדם וחי אבל במותו זכה לכולם:

לא כהתה עינו. בנבואה שהנביאי' נקראו רואים וחוזים:

ולא נס לחה. בחכמ' שנא' בו כי מן המים משיתהו דאשקי לכל גופא וכמ"ש אבי אבי אבי. אב בתור' אב בחכמ' אב בנבואה שלכול' זכה וכל הנביאי' וחכמי' נפסק מהם במותם אבל כאן לא נפסק כלל וכלל במותו. ומה שהיה חי ק"ך שנה. לפי שהוא תרומתו של עולם. [והוא בינונית אחד מנו"ן ועולה מן קיום העולם שהוא ששת אלפים שנה א' מחמשים הוא ימי חייו של משה מאה ועשרים שנה] אלמלא מי מריבה היו נותנים לו בעין יפה אבל בשביל מי מריבה נטלו ממנו שלשים שנה. [והיה א' מארבעים כדין עין יפה ואז היו שנות' מאה וחמשים שנה. והגאון ז"ל קיצר בדבריו] וז"ש (מסכת שבת נ"ה ע"ב) אף משה ואהרן וכו' עדיין לא הגיע זמנכם וכו'. ולכן יבכו אתו שלשים יום והוא יום לשנה. וזאת נגזר עליו מקברות התאוה כאשר מסר נפשו וביקש הרגני וגו'. וכן נתנבאו אלדד ומידד תיכף משה וכו'. וכן אמר ואל אראה ברעתי. מפני שהיה בעיני משה רע מאד. אשר היו מתאוננים לתת להם בשר. כי מדרגתם היה לאכול לחם מן השמים. ועל זה נאמר בשגם הוא בשר והיו ימיו מאה ועשרי' שנה:

פסוק ח

ויתמו ימי בכי אבל משה. כנגד ג' מעלות דלעיל שהיה אב וכו' לכן כתיב ימי בכי אבל משה שגם הימים היו בוכים:

פסוק ט

ויהושע בן נון מלא רוח חכמה. שזכה לדרגא דבינה שמתמלא מחכמה כמ"ש יהב חכמתא לחכימין. זה משה. ומנדעה. זה יהושע כמ"ש משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע:

כי סמך משה את ידיו עליו. הכל בדרגא של הדעת שהן חו"ג וכמ"ש פותח את ידך וגו' וז"ש כי סמך משה את ידיו עליו שהן עשירית ד' אתוון של יו"ד כמ"ש למעל'.

פסוק י

ולא קם נביא עוד בישראל כמשה ואמרו בישרא' ולא באומו' והו' בלעם דדרג' דיליה היה כמבוא' ואמרו בנביאים לא קם אבל במלכים קם ומאן איהו שלמה והוא ג"כ במדרגתו בעשר קדישא דיליה:

אשר ידעו ה' פנים אל פנים. ועליו נאמר (משלי כ"ז י"ט) כמים הפנים לפנים וגו' כי מן המים משיתהו:

פסוק יא

לכל האתת והמופתים. שבמצרי':

פסוק יב

ולכל היד החזקה. הוא בים שנא' ויולך ה' את הים וגו' וכן ביציאת מצרים כתיב וביד חזק' ישלחם. ולכל המורא הגדול. זה מ"ת שנאמר וירא העם וינעו ויעמדו מרחוק. וכתי' ובעבור תהיה יראתו על פניכם וכתי' כי יראתם מפני האש וכתי' ותאמרו הן הראנו. אותות. היא שמגיד ומתרה מקודם כמ"ש הגידו האותיו' לאחור ונדעה וגו'. ומופתים הוא שינוי הטבע. ועיקר הענין כתיב לעיני כל ישראל שהוא כולל את הכל ואמר כאן יו"ד דברים לכל האותות והמופתים. הם ג' כלולין בו"ק:

ולכל היד החזקה. הוא באו"א:

אשר ידעו. הוא הדעת:

לעיני כל ישראל. הוא כנסת ישראל וסיים התורה בישראל ופתח בבראשית שהב' דגושה נחלק לשנים. לב רשע ובת רשע כמ"ש בתיקוני זוהר האי רשע אשבחין להאי בת לב כמ"ש תנה בני לבך לי ועיניך וגו' לא כהתה עינו. הוא בסוד הרוח דאתבנית בבינה:

ולא נס לחה. בסוד הנפש דאתבנית בחכמה. לפיכך כתיב עינו בוא"ו. ולחה כתיב בה"א:

פנים אל פנים. כמ"ש וידבר ה' אל משה הוא בסוד חב"ד וידבר לאמר בסוד זו"נ ולכך כל הנביאים נתנבאו באמירה לבד ומ"מ כל אלה ה' דרגין נכללין בג' שמות הכוללין הכל בגילופי ס"ג. ומה דכתיב ויאמר ה' אל משה לאמר. הוא עם שם י"ה שהם ד' דרגין דנוקבי' בסוד אין. והן שנותיו של שרה וז"ש על שרה כשם שהיא תמימה כך שנותיה תמומה:

לכל האתת והמופתים. הן בחמשה דרגין הכוללין עשרה בכללות:

לכל האתת והמופתים. הן בו"ק ג' הכוללין ג': אחת. הוא ידוע כמ"של אותות ולמועדים. ומופתים: הוא בגוף:

ולכל היד החזקה. היא משטר' דשמאלא וכתי' בה"א בסוף. ולכל המורא הגדול. הוא משטרא דימינא בלא ה' בסוף והוא נהירא דחכמתה:

אשר. ידוע כי הוא הדבר בעצמו:

לעיני כל ישראל. היא הכוללת הכל.

הנני בדרך נחני ה' להשלים ולסיים מעין חתימה סמוך לחתימה. מה ששמעתי בשם פה קדוש יאמר לו הוא הגאון החסיד אמיתי המפורסם בכל קצוי ארץ מהורר אלי' נ"ע מווילנא:

איתא בגמרא ב"ב ט"ו ע"א. תניא כמ"ד שמנה פסוקים שבתורה יהושע כתבן דתניא וימת שם משה וגו' אפשר משה [חי] (כ"ה הגי' במנחו' למ"ד ע"א ועיין שם בתוספת) וכתב וימת שם משה. אלא ע"כ כתב משה. מכאן ואילך כתב יהושע דברי ר"י וא"ל ר"נ א"ל ר"ש אפשר ה"ת חסר אות אחת וכתיב לקח את ספר התורה הזה אלא ע"כ הקב"ה אומר. ומשה אומר וכותב. מכאן ואילך הקב"ה אומר. ומשה כותב בדמע וכו'. הקושיא נגלית לכל. היאך תירץ ר"ש קושיית ר"י דקאמר אפשר משה חי וכתב וימת שם משה. דמיחזי כשקרא ח"ו. ומה תירץ שהיה כותב בדמע. כי אם היה בוכה וכותב בדמעות היאך שייך שהיה כותב שקר ח"ו. ואף דלכאורה תיקן רש"י זאת הקושיא כי כל התורה אמר הקב"ה כל תיבה למשה. והוא חזר ואמר כל תיבה כדי שלא יטעה ואח"כ כתב והייני עד וימת שם משה אבל מכאן ואילך לא היה אומר משה כלל כי הוא שקר שהיה עדיין חי. ולכך היה כותב בלא אמירה כלל. אבל זה לא יתכן. כי אף בלא אמירה. חלילה לקדוש ישראל אשר נכתב עליו ולא קם נביא וגו' לכתוב שקר ח"ו אף בלא אמירה (ועיין בש"ע י"ד סי' רל"ב בהגה סעי' י"ב ובבאר הגולה שם) וא"כ הקושיא במקומה עומדת על ר"ש איך אמר כי משה כתב בדמע ועוד קשה איך אמר ר"י שמכאן ואילך כתב יהושע ולא חשש לקושית ר"ש. היתכן שיכתב תורת ה' אפילו אות א' שלא ע"י משה. ומקרא מלא דברה כתוב. זכרו תורת משה עבדי וגו'. ושני הדעות של ר"י ור"ש המה קשי ההבנה מאוד. ופירש הגאון ז"ל כי שניהם דברי אלהים חיים ומר אמר חדא וכו' ולא פליגי. כי לכאורה קשה על הגמרא מה מקשה על ח' פסוקים אחרונים שבתורה היאך נכתבו אם משה היה עדיין חי. הלא כל התורה כולה היתה נכתבת אלפים שנה קודם בריאת העולם. וא"כ לא היה עדיין השמים והארץ וכל אשר בה. ודור המבול ודור הפלגה ויציאת מצרים ודומיהן. ואיך נכתבו בתורה קודם שהיו בעולם. אמנם זה ידוע כי כל התורה שמותיו של הקב"ה והיינו ע"י צירופים של אותיות ותיבות. ולפני בריאת העולם היתה התורה אמון אצל הקב"ה ע"פ צירופים וסודות נעלמים. ולא היתה נקראת כמו עתה רק ע"פ שמותיו של הקב"ה. ואחר שברא הקב"ה את העולם ונתן את התורה לישראל וסיבבן במצות הצריכין לעשות בגבולי מקום וזמן. כתב את התורה באר היטב איך לעשות כל המצות. וחלק כל התורה לתיבות ואותיות לגלות ולפרש את כל דברי התורה הזאת. וסודות התורה ע"פ צירופים ניתנה ליודעי חן. מה שאין מודיעין אלא

לחכם ומבין מדעתו ועתה מתורץ דברי הגמרא. כי כוונת ר"ש איך אפשר להיות ס"ת חסר אפי' אות א' וגם שלא להיות שקר ח"ו. לכך הוא אומר ע"כ הקב"ה אומר. ומשה אומר וכותב. ר"ל שאמר משה כל תיבה ותיבה כאשר היא כתובה בידנו בגילוי המצות אבל מכאן ואילך לא היה יכול לכתוב בגילוי וימת שם משה דמיחזי כשקרא. וגם לא היה יכול לגמור ע"י יהושע. כי אפשר ס"ת חסר אות א'. לכך הוא אומר שהיה כותב בדמע. והפירוש הוא מלשון מלאתך ודמעך. ולשון מדומע וערבוב אותיות. שהיה כותב מכאן ואילך ע"פ צירופי תיבות והם שמותיו של הקב"ה ולא היה נקרא כלל וימת שם משה רק תיבות אחרות ע"פ סודות התורה. ולאחר מיתתו כתבן יהושע כפי שניתן לו רשות לגלות את התורה. וא"כ שני הדעות לא פליגי. כי באמת כתבן משה ולא חסר אפי' אות א'. רק כי ח' פסוקים אלו לא היה יכול לכתוב את הנגלה וכתב כפי הצירופים וזהו בדמע. ויהושע כתבן כפי הנגלה וכדעת ר"י. ושניהם מסכימים לדעת אחת כי נכתבו ע"י שניהם. ע"י משה. הנסתר והסוד. וע"י יהושע. הנגלה. כאשר היא כתובה בידינו לדר דר. והדברים ראויין למי שאמרן.